

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Monika
BOGDZEVIČ

PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmai
lietuvių kalboje iš kognityvinės ir
kultūrinės perspektyvos

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Filologija (H 004)

VILNIUS 2020

Disertacija rengta 2015–2019 metais Vilniaus universitete.

Mokslinė vadovė:

prof. dr. Kristina Rutkovska (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

VILNIUS UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Monika
BOGDZEVIČ

The Feelings of ANGER, FEAR and SHAME in Lithuanian from Cognitive and Cultural Perspectives

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology (H 004)

VILNIUS 2020

This dissertation was written between 2015–2019 at Vilnius University.

Academic supervisor:

prof. dr. Kristina Rutkovska (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

TURINYS

TURINYS.....	5
ĮVADAS.....	9
TEORINIAI IR METODOLOGINIAI TYRIMO PAGRINDAI	16
1. Kognityvinis etnolingvistinių tyrimų pagrindas	16
1.1. Kalba kaip pasaulio pažinimo ir simbolizacijos priemonė	18
1.2. Poststruktūralistinė reikšmės samprata ir struktūra	24
1.2.1. Poststruktūralistinė reikšmės samprata	24
1.2.2. Kategorizacija ir prototipinis reikšmės modelis	38
1.3. Kognityvinė definicija kaip naujas reikšmės eksplikacijos modelis.....	45
1.4. Profilis kaip mentalinio objekto vaizdo variantas	49
1.5. Konceptualioji metafora kaip kalbinio pasaulėvaizdžio rekonstrukcijos įrankis	53
2. Jausmų kalbinės konceptualizacijos tyrimų pagrindas	57
2.1. Jausmai kaip gamtinės ir kultūrinės prigimties pasaulio suvokimo elementai.....	57
2.2. Jausmų kalbinės konceptualizacijos vertinamasis (aksiologinis) aspektas	63
2.3. Jausmų kalbinės konceptualizacijos aprašymo ypatumai	66
3. Metodologija.....	68
TIRIAMOJI DARBO DALIS	76
4. PYKTIS lietuvių kalbiniame pasaulėvaizdyje	76
4.1. Psichologinis ir filosofinis pykčio pagrindas	76
4.2. Sisteminių duomenų analizė	78
4.2.1. PYKTIS lietuvių kalbos žodynuose	78
4.2.2. <i>Pykčio</i> leksinio-semantinio lauko rekonstrukcija... 88	
4.3. Tekstinių duomenų analizė	93
4.3.1. PYKTIS lietuvių paremijose.....	93
4.3.2. PYKTIS literatūriniame diskurse	97
4.3.3. PYKTIS publicistiniame diskurse.....	125

4.3.4.	PYKTIS politiniame diskurse	137
4.3.5.	PYKTIS ideologiniame-istoriniame diskurse.....	153
4.3.6.	PYKTIS religiniame diskurse	159
4.4.	PYKČIO aksiologinis vaizdas	161
4.5.	PYKČIO sintetinė analizė	165
4.5.1.	PYKČIO kognityvinio vaizdo elementai	165
4.5.2.	PYKČIO suvokimo modeliai	169
4.6.	Apibendrinamosios pastabos.....	176
4.7.	<i>Pykčio</i> kognityvinė definicija	177
5.	BAIMĖ lietuvių kalbiniame pasaulėvaizdyje	179
5.1.	Psichologinis ir filosofinis baimės pagrindas	179
5.2.	Sisteminių duomenų analizė	182
5.2.1.	BAIMĖ lietuvių kalbos žodynuose	182
5.2.2.	<i>Baimės</i> leksinio-semantinio lauko rekonstrukcija	190
5.3.	Tekstinių duomenų analizė	194
5.3.1.	BAIMĖ lietuvių paremijose.....	194
5.3.2.	BAIMĖ literatūriniame diskurse	197
5.3.3.	BAIMĖ publicistiniame diskurse.....	219
5.3.4.	BAIMĖ politiniame diskurse	239
5.3.5.	BAIMĖ ideologiniame-istoriniame diskurse.....	250
5.3.6.	BAIMĖ religiniame diskurse	261
5.4.	BAIMĖS aksiologinis vaizdas.....	267
5.5.	BAIMĖS sintetinė analizė.....	271
5.5.1.	Kognityvinio BAIMĖS vaizdo aspektai	271
5.5.2.	BAIMĖS suvokimo modeliai	274
5.6.	Apibendrinamosios pastabos.....	279
5.7.	<i>Baimės</i> kognityvinė definicija.....	280
6.	GĖDA lietuvių kalbiniame pasaulėvaizdyje.....	281
6.1.	Psichologinis ir filosofinis gėdos pagrindas	281
6.2.	Sisteminių duomenų analizė	283
6.2.1.	GĖDA lietuvių kalbos žodynuose.....	283

6.2.2.	<i>Gėdos</i> leksinio-semantinio lauko rekonstrukcija .	287
6.3.	Tekstinių duomenų analizė	291
6.3.1.	GĖDA lietuvių paremijose	291
6.3.2.	GĖDA literatūriniame diskurse.....	292
6.3.3.	GĖDA publicistiniame diskurse	306
6.3.4.	GĖDA politiniame diskurse.....	318
6.3.5.	GĖDA ideologiniame-istoriniame diskurse	325
6.3.6.	GĖDA religiniame diskurse.....	334
6.4.	GĖDOS aksiologinis vaizdas	339
6.5.	GĖDOS sintetinė analizė.....	341
6.5.1.	GĖDOS kognityvinio vaizdo elementai.....	341
6.5.2.	GĖDOS suvokimo modeliai.....	345
6.6.	Apibendrinamosios pastabos.....	351
6.7.	<i>Gėdos</i> kognityvinė definicija	352
7.	PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS metoniminė ir metaforinė konceptualizacija.....	354
7.1.	Įvadinės pastabos.....	354
7.2.	Bendri PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų metoniminės ir metaforinės konceptualizacijos aspektai	355
7.2.1.	FIZIOLOGINIS POŽYMIS IR (AR) PRIEŽASTIS vietoj EMOCIJOS.....	355
7.2.2.	TALPYKLA, UŽDARA ERDVĖ, JUDĖJIMAS AUKŠTYN / ŽEMYN, PUSIAUSVYRA	356
7.2.3.	ŽMOGUS, PALYDOVAS, PRIEŠAS	358
7.2.4.	ŽVĖRIS, PABAISA, GYVIS.....	360
7.2.5.	ARTEFAKTAS.....	362
7.2.6.	KARŠTIS (UGNIS), ŠALTIS.....	363
7.2.7.	LIGA.....	364
7.3.	Išskirtiniai PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS metaforinės konceptualizacijos bruožai	365
7.3.1.	SKAUSMAS, KANČIA.....	366
7.3.2.	KARTUMAS, NUODAI	366

7.3.3. GAMTOS JĖGOS, ORAI, TAMSA.....	367
7.3.4. AUGALAS (MEDIS, JAVAI).....	367
7.3.5. VANDUO (JŪRA, UPĖ)	368
7.3.6. PURVAS (DĖMĖ).....	369
7.3.7. VELNIAS, PIKTOSIOS JĖGOS.....	370
7.4. Apibendrinamosios pastabos.....	370
8. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmai lietuvių kalboje lyginamuoju aspektu	372
IŠVADOS.....	384
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI.....	389
PRIEDAI.....	401

ĮVADAS

*Kiekviena kultūra kuria sau būdingas
nuostatas jausmų atžvilgiu, kitas jausmų reiškimo strategijas
ir kitus gebėjimo prisitaikyti prie savo ir kitų patiriamų emocijų būsenų
metodus.*

(Anna Wierzbicka)

*Žodžiai yra tarsi kristalai, laužiantys savyje pasaulio vaizdą
ir kaupiantys išrinktus jo aspektus; sąsajinio tinklo principu vieni žodžiai
siejasi su kitais žodžiais,
daiktais, žmogumi, savo ir kalbinės bendruomenės istoriniais faktais.*

(Jerzy Bartmiński)

Laikomi vidinių išgyvenimų, žmogaus psichikos giluminių klodų, paprastai siejamų su psichologų tyrimų ir veiklos sritimis, apraiška, jausmai ir (ar) emocijos pastaraisiais dešimtmečiais vis dažniau sulaukia ir kitų mokslų atstovų dėmesio. Savo tyrimų objektu emocijas renkasi neurobiologai, neurofiziologai, kultūros antropologai, sociologai, kultūrologai, lingvistai, dirbtinio intelekto tyrėjai, tokiu būdu pabrėždami, iš vienos pusės, tiriamo objekto universalumą, iš kitos – jo sudėtingumą.

Antropocentriškumu pasižymintys naujieji kalbotyros tyrinėjimai suteikia galimybę atskleisti naiviają (antiscientinę) vidinio pasaulio būsenų, kaip ir viso nematerialaus pasaulio, sampratą per kalbą (Schumacher 1997, 49), kuri, viena vertus, teikia vertingų žinių apie individų patiriamas emocijas būsenas, kita vertus, savaip jas organizuoja ir klasifikuoja. Tačiau pagrindiniu kalbotyrininkų tikslu tampa ne ištirti pačius jausmus, o išsiaiškinti *tai*, kas įsitvirtino emocijų ar psichinių būsenų pavadinimų reikšmėse ir sudaro kalbančiųjų taikomų kalbinės jausmų raiškos strategijų pagrindą (Witwicki 1963, 167; Mikołajczuk 1999, 32). Kalboje slypinčių jausmų portretų tyrimas iš skirtingų perspektyvų atskleidžia tas jų ypatybes, kurios peržengia vienos kultūros ribas, ir tas, kurios sudaro jos išskirtinę vertę.

Tyrimo objektas. Darbo tyrimo objektas – PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje.

Darbo tikslas. Darbo tikslas – atskleisti PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualiąsias struktūras ir jų kalbines implikacijas; parodyti, kokias žinias ir patirtis lietuvių kalbinės ir kultūrinės bendruomenės atstovai sieja su šiuos jausmus pavadinančiais leksiniais vienetais, ir kokius leksinius vienetus pasirenka emociinei savijautai reikšti ir vertinti.

Tikslui pasiekti keliami šie **uždaviniai**:

- 1) ištirti sisteminius duomenis apie PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptus žyminčias leksemas, t. y. žodynines definicijas, etimologiją, sinonimus, antonimus, frazeologinius junginius, derivatus, ir šių duomenų pagrindu atkurti jų leksinius-semantinius laukus;
- 2) išanalizuoti PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS ypatumus tekstinių duomenų, t. y. paremių ir skirtingiems diskursams priklausančių tekstų, pagrindu;
- 3) sisteminių ir tekstinių duomenų pagrindu išskirti esminius PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kognityvinių vaizdų elementus ir bazines suvokimo schemas;
- 4) remiantis bazine suvokimo schema ir skirtingomis PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kognityvinių vaizdų elementų charakteristikomis ir kombinacijomis, atkurti jų kognityvinius modelius;
- 5) suformuluoti PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kognityvines definicijas;
- 6) ištirti PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualizacijos kryptis ir ypatumus, remiantis jų konceptualiosiomis metonimijomis ir metaforomis;
- 7) palyginti PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualizacijos lietuvių kalboje ypatybes, atsižvelgiant į jų universalius ir kultūriškai konotuosus požymius ir lyginant su kitų mokslų literatūroje pateiktais emocinių būsenų tyrimų rezultatais.

Empirinė darbo medžiaga ir metodika. Darbe taikoma kompleksinė tyrimų metodika, kurios branduolį sudaro analitinis-aprašomasis ir adaptuotas Liublino etnolingvistikos tyrėjų naudojamas S-A-T metodas. Išsamus metodikos aprašymas pateikiamas trečiame skyriuje (žr. 68 p.). Darbo empirinę medžiagą sudaro žodyninė medžiaga, paremijos, pavyzdžiai iš Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (DLKT, <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>), XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios grožinės literatūros ir respublikinės periodikos patekstynių, bei mokslo populiarinimo tekstų, žiniasklaidos ir interneto platybių. Pavyzdžio šaltinis, išskyrus paremijas, kurių didžioji dalis išrinkta iš internetinės patarlių ir priežodžių bazės archyvas.lti.lt, kiekvienu atveju nurodomas skliaustuose. Tokiu būdu iš viso PYKČIO koncepto kalbiniam vaizdai ištirti pasitelkta apie 1000 žodyninių definicijų, 730 paremių ir 1800 kontekstų; BAIMĖS koncepto atveju – apie 800 žodyninių definicijų, 700 paremių ir 1750 kontekstų;

GĖDOS konceptui – apie 1060 žodyninių definicijų, 500 paremių ir 2000 kontekstų. Nors pagal pirminį S-A-T metodologijos variantą kalbiniam konceptui ištirti pakanka 300 kontekstų, toks skaičius jausmų konceptų atveju nėra pakankamas dėl jų sudėtingumo ir dinamiškumo. Tad tyrime, siekiant kuo giliau ištirti PYKTĮ, BAIMĘ ir GĖDĄ įvardijančių vienetų reikšminį potencialą, tiriamų kontekstų skaičius didinamas.

Svarbu atkreipti dėmesį į keletą su jausmais susijusios leksikos rašymo būdų. Turint omenyje konceptą ar sąvoką, taikomas užrašas didžiosiomis raidėmis – PYKTIS, BAIMĖ, GĖDA; kalbant apie leksinius vienetus, rašoma pasvyruoju šriftu – *pyktis, baimė, gėda*; o netaikant jokio specialaus žymėjimo – pyktis, baimė, gėda – rašomos emocinės būsenos. Adaptuojamos metodologijos vientisumui išlaikyti perimami ir tokie jos kūrėjų bei puoselėtojų pasiūlyti ir vartojami terminai, kaip *konceptas, kalbos pasaulėvaizdžio rekonstrukcija, kalbinis kontekstas, „naivioji“ sąmonė, „naivioji“ psichologija* ir kt.

Darbo aktualumas. Darbo aktualumą grindžia pats tyrimų objektas – jausmų konceptai, o taip pat galimybė jį priskirti kognityvinių ir etnolingvistinių tyrimų sričiai, kurios vaidmuo šiuolaikinėje kalbotyroje auga. Jausmų prigimties, jų suvokimo, vertinimo ir raiškos tyrimai sudaro vieną esminių plačiai suvokiamų kognityvinių mokslų uždavinių. Jausmų kalbinės konceptualizacijos tyrimai teiktų vertingų išvalgų ne tik apie tam tikros kalbinės bendruomenės pasaulėjautą ir aksiologinę sistemą, bet kultūriškai konotuotą jausmų psichologiją. Emocinės būsenos – neatsiejama visuomenės dialogo kūrimo ir plėtojimo dalis, taip pat tarpkultūrinės erdvės pamatai, tad jų esmės atskleidimas – ypač svarbus darniai visuomenės plėtrai. Kognityvinio pobūdžio jausmų apibrėžimas prisidėtų ir prie kognityvinės minties plėtos lietuvių kalbotyroje. Darbas taip pat gali būti naudingas glottodidaktika ir vertimu užsiimantiems specialistams bei antropologijos, psichologijos, neurofiziologijos, sociologijos ir kitų mokslų atstovams.

Darbo naujoviškumas. Naujoviškumo darbui suteikia bandymas pirmą kartą (lietuvių kalbotyroje) pateikti tokį išsamų, psichologų nuomone, vienu pagrindinių jausmų – pykčio, baimės ir gėdos – semantinės, ar tiksliau, kalba įtvirtintos konceptualiosios struktūros bei šiuos jausmus perteikiančių ir apibūdinančių gramatinių vienetų aprašą.

Jausmų konceptai – užsienyje plačiai nagrinėjama tema. Tai liudija dešimtys užsienio autorių parengtų publikacijų, skirtų jausmų fenomeno ir jų kalbinės raiškos problemoms nagrinėti. Daugelis šių darbų yra tarpdisciplininio pobūdžio. Psichologų, kultūros psichologų, antropologų, sociologų ir neurobiologų darbuose ieškoma atsakymo į klausimus apie emocines būsenas sąlygojančius veiksnius, bandoma įsigilinti į emocinę

būseną patiriančio individo psichiką bei atskleisti šios būsenos sąsajas su kultūra, tradicijomis ir kitais išoriniais veiksniais (Averill 1998; Ekman, Davidson 1998, 2003; Kemper 2005; Lewis, Haviland-Jones 2005; Shweder, Haidt 2005). Filosofai, literatūrologai, kultūrologai, o taip pat kalbotyrininkai jungia savo jėgas stengdamiesi atskleisti emocijų būsenų prigimtį, biologinių, kūniškąjį jų pagrindą, jų vaidmenį individo ir visos bendruomenės gyvenime, supratimo būdą, ryšius su kalba ir vertybių sistema (Goleman 1991; LeDoux 2000; Geeraerts, Grondelaers 1995; Duszak, Pawlak 2005; Grzegorzczak, Grad, Szkudlarek 2006; Frijda 2005; Lowen 1991; Łosiak 2007).

Iš itin jausmų konceptų tyrimams nusipelnusių užsienio kalbotyrininkų būtina paminėti Anną Wierzbicką (1971, 1992, 1999), Zoltaną Kövecsesą (1995), Iwoną Nowakowską-Kempną (1986, 2000), Agnieszką Mikołajczuk (1998, 1999) ir, žinoma, vieną iš kognityvinių, taigi ir jausmų konceptų, tyrimų pradininkų – George'ą Lakoffą (1987). Savo darbuose jie ne tik parodė sudėtingą nematerialaus pasaulio, slypinčio kalbančiųjų sąmonėje, prigimtį ir pobūdį, bet dėjo šių tyrimų metodologinius pamatus.

Itin daug dėmesio tyrimuose skiriama neigiamoms emocijoms ir jų kalbinės raiškos strategijoms. Šiuo atžvilgiu ypač daug dėmesio tarptautiniu mastu sulaukęs pyktis. PYKČIO koncepto raiška ištirta anglų (Lakoff 1987), lenkų (Mikołajczuk 1998), rusų (Jordanskaja 1972), ispanų ir italų (Soriano 2002), bei vengrų (Györi 1998) kalbose. Maža to, yra darbų, skirtų šios emocinės būsenos raiškai labiau egzotinėse kalbose: japonų (Kövecses 1995), kinų (Kövecses 1998; Kornacki 2001), ifaluk (Wierzbicka 1998), zulu (Taylos, Mbense 1998). Šių tyrimų išsamumas įvairuoja – nuo konceptualių metaforų iki kognityvinių modelių atskleidimo. Atskirą klausimą sudaro polemika dėl bazinių emocijų būsenų statuso ir jų skaičiaus (Ekman, Davidson 1998; Lewis, Haviland-Jones 2005; Łosiak 2007).

Jausmų konceptų kalbinė raiška, ar emocijų būsenų konceptualizacija, tampa svarbiu tyrimo objektu ir lietuvių kalbotyroje. Esama semantikos dalyko bakalauro darbų, skirtų pasirinktiems jausmų pavadinimų (*džiaugsmo*, *pykčio*, *baimės*) aspektams (Deltuvaitė 2011; Truncaitė 2012; Klebonaitė, 2012; Zajančkovskaja 2016). DŽIAUGSMO konceptualiąsias metonimijas aprašo Rūta Rirvydė (2011), LIŪDESIO konceptualizacija lietuvių ir rusų kalbų pasaulėvaizduose tapo Silvijos Papaurėlytės-Klovienės (2004) daktaro disertacijos tema. Vertingų duomenų apie jausmų konceptualiąsias metaforas teikia *Konceptualiųjų metaforų žodynas* (Gudavičius ir kt. 2014b).

Nepaisant šių studijų, jausmų konceptualizacijos, ar emocijų būsenų lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje tyrimų galimybės nėra išsemtos. Didžioji dalis tyrimų apima jausmų konceptualiąsias metaforas, mažiau tyrimų skirta konceptualiosioms metonimijoms, dar mažiau – konceptualiosioms

metaftonimijoms. Jausmų pavadinimų leksiniai-semantiniai laukai ligi šiol dar nebuvo ištirti. Trūksta ir išsamų sisteminių bei tekstinių, atsižvelgiant į skirtingus diskursus, duomenų tyrimų, kurie sugretintų emocinių būsenų suvokimą, glūdintį įvairiuose kalbos kloduose. Įdomių išvalgų teiktų jausmų konceptų tyrimas, jungiant struktūralistinės ir kognityvinės kalbotyros prielaidas ir metodus. Tiek lietuvių, tiek užsienio kalbotyros darbuose ligi šiol jausmų konceptų tyrimai nedaug dėmesio skyrė kognityviniams ir kultūriniais jausmų modeliams. Vienos kalbos skirtingų jausmų tarpusavio sąsajų tyrimas – dar neišnaudota tyrimų perspektyva. Naujoviškumo darbui taip pat suteikia išsamus ir visapusiškas kognityvinės lingvistikos ir etnolingvistikos teorinių prielaidų dėstymas ir sugretinimas, nurodant ne tik aptariamų disciplinų sankirtos taškus, bet ir jų specifškumą. Tai pirmas tokio pobūdžio kognityvinio etnolingvistikos pagrindo aprašymas lietuvių kalbotyroje, leidęs atitinkamai modifikuoti Liublino etnolingvistikos metodą jausmų konceptams ištirti ir aprašyti. Ligi šiol tiek lenkų, tiek lietuvių etnolingvistikos atstovų darbuose toks jausmų konceptų aprašymo būdas nebuvo pritaikytas. Naujoji, jausmų konceptualizacijos analizei skirta S-A-T metodo versija tap pat leidžia sugretinti kalbinius jausmų portretus tarpusavyje bei su kitų mokslų atstovų pasiūlytais jų vaizdais.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, kuriame pateikiami darbo tikslai, uždaviniai, užsienyje ir Lietuvoje vykdytų tyrimų apžvalga, grindžiamas tyrimo aktualumas ir naujoviškumas; du teorinio pobūdžio skyriai, kurių turinys skirtas tyrimo teorinėms prielaidoms aptarti; trečiame skyriuje išsamiai išdėstoma tyrimo metodologija; ketvirtas, penktas ir šeštas darbo skyriai dedikuoti PYKČIUI, BAIMEI ir GĖDAI lietuvių kalbiniame pasaulėvaizdyje; septintame skyriuje aptiriamos PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualiosios metonimijos ir metaforos; aštuntame pateikiama tiriamų konceptų kalbinės raiškos apžvalga lyginamuoju aspektu. Remiantis darbe atliktais tyrimais ir nagrinėta literatūra, pateikiamos išvados ir tyrimų perspektyvos.

Ginamieji teiginiai:

1. Pykčio, baimės ir gėdos jausmus pavadinančių leksemų semantinių struktūrų pagrindą sudaro konceptualiosios giminingų jausmų kategorijos, kurių prototipiniai atstovai, suteikiantys joms vardą, siejasi su tipiniais žymimo jausmo patyrimo scenarijais, požymiais ir vertinimu.
2. Pykčio, baimės ir gėdos jausmų pavadinimų lietuvių kalboje semantinės struktūros, būdamos konceptualiosios struktūros, apima skirtingus pykčio, baimės ir gėdos jausmų lietuvių pasaulėvaizdyje suvokimo

modelius, kurie pasireiškia kaip kalbiniai-kultūriniai tipinės žymimo jausmo patyrimo scenos variantai. Šioms struktūroms perteikti tinkamiausias holistinio pobūdžio aprašas.

3. Pykčio, baimės ir gėdos jausmų lietuvių pasaulėvaizdyje kognityviniai modeliai nėra atskiros struktūros, bet sudaro kalbinių ir kultūrinių kontekstų pagrindu išskirtų, tarpusavyje susijusių emocinių būsenų sąvokų tinklą, prie kurio prieigą suteikia leksiniai vienetai.
4. Pykčio, baimės ir gėdos jausmų konceptualizacija skirtinguose kalbos lygmenyse ir diskursuose parodo universalius, t. y. paremtus pažinimo veikla, ir kultūriškai konotuosius, priskirtinus lietuvių pasaulėjautai, jausmų suvokimo ir raiškos būdus bei jų dinamiškumą.
5. Pykčio, baimės ir gėdos jausmų konceptualizacijos lietuvių kalboje tyrimai atskleidžia lietuvių kalbinės ir kultūrinės bendruomenės atstovų sąmonėje glūdintį, kultūriškai adaptuotą jausmų psichofizinį vaizdą.

Darbo aprobacija.

Straipsniai disertacijos tema:

1. Bogdzevič Monika 2019, Kognitywny obraz WSTYDU na materiale przysłów polskich i litewskich, *Tautosakos darbai* (58), 44–60.
2. Bogdzevič Monika 2019, The Cognitive Portait of Lithuanian GĖDA in proverbs, *Proverbium* Vol. 37.
3. Bogdzevič Monika 2020, Między WSTYDEM a LĘKIEM, pokonferencinis leidinys *Vertybės lietuvių ir lenkų pasaulėvaizdyje* (priduota spausdinti).

Konferencijose skaityti pranešimai:

1. PYKČIO konceptualizacija lietuvių kalboje remiantis leksikografiniais duomenimis (2016 m. rugsėjo 23 d., Tarptautinė mokslinė 23-ioji Jono Jablonskio konferencija Vilniaus universitete).
2. GĖDOS konceptualizacija lietuvių paremijose (2017 m. gegužės 16 d., Tarptautinė jaunųjų mokslininkų konferencija Vilniaus universitete).
3. GĖDOS konceptualizacija lietuvių kalboje remiantis leksikografiniais duomenimis (2017 m. gegužės 23–24 d., IV Tarptautinis lituanistų kongresas Vroclavo universitete).
4. GĖDOS konceptualizacija lietuvių kalboje remiantis sisteminiais duomenimis (2018 m. gegužės 10 d., Tarptautinė jaunųjų mokslininkų konferencija Vilniaus universitete).

5. GĖDOS suvokimo modeliai lietuvių kalboje remiantis sisteminiiais ir tekstiniais duomenimis (2018 m. rugsėjo 22–23 d., Tarptautinė 25-oji Jono Jablonskio konferencija Vilniaus universitete).
6. BAIMĖS konceptualizacija lietuvių kalboje remiantis tekstiniais duomenimis (2019 m. gegužės 17 d., V Tarptautinis lituanistų kongresas Vroclavo universitete).
7. Tarp BAIMĖS ir GĖDOS: pasirinktų BAIMĖS ir GĖDOS kognityvinių modelių analizė remiantis tekstiniais duomenimis (2019 m. liepos 5 d., Tarptautinė etnolingvistikos konferencija Vilniaus universitete).

Atliktos mokslinės stažuotės:

1. Mokslinė stažuotė Varšuvos universitete (Lenkija) – 2017 m. vasario–birželio mėn.
2. Mokslinė stažuotė Vroclavo universitete (Lenkija) – 2018 m. rugsėjo – 2019 m. vasario mėn.

TEORINIAI IR METODOLOGINIAI TYRIMO PAGRINDAI

Kaip užsiminta įvadinėje darbo dalyje, kalbinių „jausmų“ tyrimų specifika sudaro tai, kad tyrimų objektu tampa ne pati emocinė būseną, bet tai, ką apie pastarąją byloja kalba. Kalbotyros atstovai siekia atskleisti tam tikrai kalbinei ir kultūrinei bendruomenei būdingą, jos vartojamoje kalboje įtvirtintą jausmų suvokimo ir vertinimo būdą, raiškos strategijas, po jausmų pavadinimais slypinčias žinias ir patirtį. Šiam tikslui pasiekti naudojami skirtingi tyrimų metodai ir instrumentai, atspindintys tyrėjų mokslines pažiūras ir preferuojamas mokslo minties kryptis.

Šioje disertacijoje į PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptų turinį gilinamasi remiantis etnolingvistikos ir kognityvinės lingvistikos prielaidomis, todėl pirmas skyrius skirtas joms [prielaidoms] pristatyti, šių dviejų kalbotyros kryptių sąsajoms ir probleminiams atvejams aptarti, taip pat darbe naudojami sąvokoms ir terminams apibrėžti ir pagrįsti. Antrajame pristatomos pagrindinės jausmų kalbinės konceptualizacijos analizės ir aprašo prielaidos.

1. Kognityvinis etnolingvistinių tyrimų pagrindas

Dalyko literatūroje etnolingvistika (dar vadinama antropologine ar kultūrine lingvistika)¹ paprastai apibrėžiama kaip kalbotyros kryptis, tirianti kalbos ir kultūros tarpusavio sąsajas, kultūrinius kalbos aspektus, tautos mentaliteto kalboje ir „kalboje užkoduotos kultūros“ apraiškas (plg. Bartmiński 2004, 2006; Gudavičius 2009). Nepriklausomai nuo priimtos

¹ Išsamiai aptardamas ir lygindamas etnolingvistikos, kultūrinės lingvistikos, antropologinės lingvistikos ir kultūrinės-antropologinės lingvistikos sąvokas, J. Bartmiński pabrėžia, kad visų jų pagrindą sudaro tie patys komponentai: kalba, žmogus (kalbinė bendruomenė) ir kultūra, kurie skirtingai hierarchizuojami ir konfigūruojami sudaro kelis profilius:

kultūrinė lingvistika = kalba + žmogus,

antropologinė lingvistika = žmogus + kalba,

kultūrinė-antropologinė lingvistika = kalba + žmogus + kultūra,

etnolingvistika = žmogus (kalbinė bendruomenė) + kalba.

Kadangi kalbos ir kultūros sąvokos implikuoja subjektą, pagrindinį jų „nešėją“, o bendruomenė apskritai neįmanoma be kultūrinio pagrindo, visi kalbotyros disciplinai pavadinti vartojami terminai iš esmės perteikia ne daug tesiskiriantį turinį: kalbama apie kalbotyros kryptį, orientuotą į kalbos santykį su bendruomene, turinčia savo kultūrą, ir (ar) kultūrą, priskiriamą tam tikrai bendruomenei. Autoriaus nuomone, artimiausios etnolingvistikos ir antropologinės lingvistikos sąvokos, bet pirmenybė etnolingvistikai teikiama dėl sintetinio jos pobūdžio ir dėl to, kad šis terminas palankiausias darybiniu atžvilgiu (pvz., *etnolingvistinis*) (Bartmiński 2008, 20–21).

tyrimų paradigmos², taip suvokiamos etnolingvistikos tyrimų kertinį akmenį sudaro siekis rekonstruoti kalbinį pasaulėvaizdį, ar, kitais žodžiais tariant,

² Omenyje turima, visų pirma, Liublino ir Maskvos etnolingvistikos mokyklos. Liublino etnolingvistikos mokykla, siejama su jos įkūrėjo profesoriaus J. Bartmiński vardu, ypatingai pabrėžia kultūros aspektą. Kalbėdamas apie etnolingvistikos mokslo siekius, profesorius pabrėžia ypatingą jos orientaciją į kalbos ne tik kaip į visuomenės komunikaciją sąlygojančios priemonės, bet kaip kultūros sudėtinės dalies ir jos inventoriaus tyrimą. Šią kultūros dalį jis apibrėžia kaip neįprastą, nes ji ne tik sukaupia kultūros kaip visumos esminius požymius, jos fondų inventorių, bet ir išryškina tai kultūrai būdingus objektų ir reiškinių conceptualizacijos ir kategorizacijos būdus, aksiologines sistemas, visuomenėje įtvirtintą poziciją pasaulio atžvilgiu (Bartmiński 1986, 18). Kalba ne tiek daro įtaką pasaulio pažinimui, kiek atskleidžia tam tikros kalbinės bendruomenės pasaulio ir kultūros suvokimo būdą. Janusz Anusiewiczus taip suprantamos etnolingvistikos pagrindiniu uždaviniu laiko *išsamesnį, visapusiškesnį ir gilesnį žmogaus, jo prigimties, dvasinio gyvenimo esmės – kultūros esmės – pažinimą ir supratimą per užkoduoto kalboje tikrovės suvokimo studijas* (Anusiewicz 1991, 18–19).

Maskvos etnolingvistikos mokyklos atstovai etnolingvistikos mokslo sąvoką supranta plačiau. Pasak rusų etnolingvistikos pradininko Nikitos Iljičio Tolstojaus, etnolingvistika *nukreipia tyrinėtojo dėmesį į kalbos ir dvasinės kultūros, kalbos ir tautos mentaliteto, kalbos ir liaudies kūrybos ryšius, tarpusavio priklausomybę ir įvairias atitikimo apraiškas* (Толстой 1995, 27). Profesorius etnolingvistika suprantama kaip kompleksinė mokslo šaka, tirianti kultūros turinį, perteikiamą įvairiomis formaliomis raiškos priemonėmis (žodžių, papročių, ritualų, tikėjimų ir kt. forma) (Bartmiński 2004, 12; Толстая 2006, 21). Taip suprantama etnolingvistika suponuoja visų kalbos atmainų tyrinėjimų svarbą, šių tyrinėjimų istorinį aspektą bei kalbos ir kultūros – kaip dviejų skirtingų to paties kultūros kodo šaltinių – izomorfiškumą. Verbalinių ir neverbalinių kultūros tekstų, esančių tiriamo kultūros turinio raiškos priemonėmis, tyrinėjimai leidžia *atskleisti senosios praeities pėdsakus šiuolaikinėje kultūroje, aprašyti „gyvąją senovę“*, o to, N. I. Tolstojaus teigimu, etnolingvistika ir siekia (Ibid.).

Keletu žodžių vertėtų paminėti ir Lietuvoje vykdomus etnolingvistinius tyrimus. Nors lietuvių kalbotyroje etnolingvistika palyginti jauna disciplina, jau esama nusipelnusių jos atstovų. Aloyzas Gudavičius gali būti laikomas lietuvių etnolingvistikos uždavinių formuotoju, naujo jos aspekto – tautos mentaliteto kalboje – grindėju. Birutė Jasiūnaitė – tautinės frazeologijos, mitologinės leksikos, kalbos ir tradicinės etninės kultūros klausimų tyrinėtoja, kultūrinio konteksto svarbos etnolingvistiniams tyrimams grindėja. Etnolingvistinę metodologiją savo tyrimuose taip pat taiko: Aina Būdvydytė-Gudienė, Silvija Papaurėlytė-Klovienė, Reda Toleikienė, Elena Akimova ir Svetlana Karajeva. Vertingas etnolingvistinių tyrimų rezultatus pristatantis darbas – Vilniaus universiteto profesorių Kristinos Rutkovskos, Irenos Smetonienės ir Mariaus Smetonos parengta monografija „Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje“ (2017). Be tradicinių etnolingvistikos mokslo aiškinimų lietuvių etnolingvistikoje atsiranda tautos mentaliteto kalboje motyvas. Pasak A. Gudavičiaus, etnolingvistika turi *parodyti, kaip kalboje atrodo tauta – jos požiūris į pasaulį, to pasaulio supratimas ir vertinimas, jos kultūra pačia plačiausia prasme, įskaitant visą sukurtą artefaktų pasaulį, tradicijas ir kasdienės veiklos bei elgesio standartus. Tautos atspindys kalboje turi apimti ir tai, kas vadinama mentalitetu, tautine psichologija* (Gudavičius

atskleisti „naivųjį“ tam tikros kalbinės ir kultūrinės bendruomenės atstovų pasaulio objektų ir reiškinių vaizdą, jų suvokimo, interpretacijos ir vertinimo modelius, išsiskiriusius kalbos struktūros kloduose (Bartmiński 1986, 18). Pirminiuose tyrimuose pasirinkusi, visų pirma, liaudies kultūrą ir atitinkamai jai priklausančius ir ją sudarančius tarminius tekstus, šiuolaikinė Liublino etnolingvistinė mokykla, kurios metodologija taikoma disertacijoje, išplėtė savo domėjimosi sritį, aprėpdama kalbos, žmogaus ir kultūros santykių tyrimus bendrinių kalbų pagrindu, taip pat tyrimus lyginamuoju aspektu, išskėlė naujus tarpkultūrinių tyrimų uždavinius, išplėtė metodologinį aparatą ir terminologiją tokiais vienetais kaip: konceptas, sąvoka, konceptualizacija, konceptualioji struktūra, modelis, profiliavimas, verbalizacija ir kt. (Bartmiński 2008, 20–23; 2017, 9–31; Głaz 2018, 231–257). Pastarieji ne tik išskėlė aiškų kognityvinį etnolingvistinių tyrimų aspektą, atsispindintį ir šios krypties pavadinimo papildymu dėmeniu „kognityvinė“, bet leido giliau pažvelgti į kalbos ir kultūros santykį pro žmogaus pažinimo (kognityvinės) veiklos prizmę. Tad toliau pristatomi tie pagrindiniai kognityvinės lingvistikos ir etnolingvistikos teorijų aspektai, kurie, viena vertus, sudaro tam tikrus šių dviejų paradigų sąlyčio taškus, kita vertus, yra esminiai jausmų konceptualizacijai kalboje, jų kalbiniais ir kultūriniais vaizdams iširti ir aprašyti.

1.1. Kalba kaip pasaulio pažinimo ir simbolizacijos priemonė

Viename iš savo pirmųjų kognityvinės pakraipos darbų Dirkas Geeraertsas, bandydamas apibrėžti kognityvinės lingvistikos pagrindą ir kognityvinių tyrimų krypties pobūdį, lygina šį mokslą su archipelagu – salomis, esančiomis itin arti viena kitos, bet išsaugančiomis savo atskirą teritoriją (plg. Geeraerts 2006). Remiantis šia metafora galima teigti, kad tai, kas jungia šio kognityvinio archipelago, ar kognityvizmo³ krypties

2000, 30). Taip suprantamos etnolingvistikos tyrimų objektu tampa tauta kalboje, tautos mentaliteto ir dvasinio gyvenimo atspindys kalboje.

³ Kognityvizmo terminu paprastai apibūdinama tyrimų krypties ir teorijų, atsiradusių per pastaruosius trisdešimt metų JAV ir Europos moksliniuose centruose, visuma. Pagrindiniais šios krypties atstovais įvardijami amerikiečių kognityvinės lingvistikos kūrėjai Ronaldas Langackeris (1987), G. Lakoffas ir M. Johnsonas (1987), Charlesas J. Fillmore'as (1985), prancūzų kognityvistai François Rastieras (1991), taip pat lenkų etnolingvistinės mokyklos atstovai J. Bartmiński, Ryszardas Tokarskis, Elżbieta Tabakowska, taip pat Australijoje gyvenanti ir ten savo tyrimus vykdanči A. Wierzbicka bei rusų tyrėjai su Jurijumi Apresjanu priešakyje (1995). Pagrindinė taip suprantamo kognityvizmo prielaida – glaudus kalbos, kultūros ir kognityvinės veiklos ryšys, tyrimų antropocentrizmas ir interdisciplinariškumas.

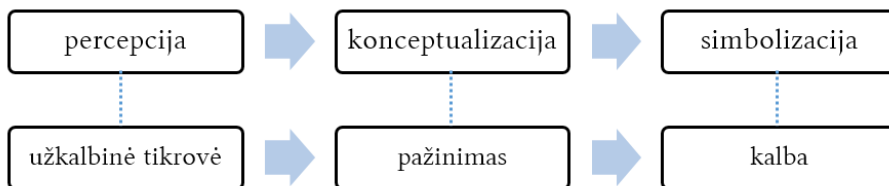
priklausančias disciplinas, yra kalbos siejimas su mąstymo ir kognityvine veikla, taigi kalbos simbolinės⁴ prigimties pripažinimas ir iš to kylantis konceptualios kalbančiųjų sąmonės ir semantinės kalbos struktūrų tapatinimas.

Kalba imama suvokti ne kaip autonominė būtis, bet leksiniame-semantiniame, gramatiniame ir net pragmatiniame jos lygmenyse visuomeniškai įtvirtintas tam tikrai kalbinei ir kultūrinei bendruomenei būdingas pasaulio suvokimo būdas, ar kitaip – konceptualioji mąstymo struktūra (plg. Evans, Green 2006; Grzegorzczkova, Szymanek 2001; Langacker 2009; Tokarski 1997/1998). Kalbą imama vadinti vienu iš esminių žmogaus kognityvinės veiklos mechanizmų, įgalinančiu tikrovės objektų ir reiškinių išskyrimą konceptualiajame lygmenyje, žinių ir patirčių, susijusių su išskirtais tikrovės fragmentais, išsaugojimą atmintyje. Kalba įgalina mąstymą apie suvoktus tikrovės objektus, reiškinius ar būsenas ir teikia priemones pranešimams apie patiriamą pasaulį kurti. Tad išsami kalbos vienetų analizė privalo būti atliekama, omenyje turint žmogaus kognityvinės veiklos pobūdį (Taylor 2007, 4; Grzegorzczkova 2008, 129–140).

Žvelgiant į tikrovės, pažinimo ir kalbos tarpusavio sąsajas antropocentiškai, galima teigti, kad nekalbinė tikrovė siejasi su percepcijos, žmogaus jutiminio pasaulio patyrimo procesais, pažinimas – suvokimu ar konceptualizacija, o kalba – idealizacijos ar simbolizacijos procesais (žr. 1 paveikslą). Kartu šie elementai sudaro ne tik pagrindines kognityvinės veiklos fazes, bet atspindi skirtingus abstraktumo laipsnius sąvokų formavimosi procese⁵ (Ohnuki-Tierney 1981; Nowakowska-Kempna 1995).

⁴ Kitaip nei Ferdinando de Saussure'o teorijoje, čia kalbos simboliškumas suprantamas kur kas plačiau ir apima visus kalbos struktūros lygmenis – nuo fonetinio, per morfologinį, sintaksinį, leksinį, pragmatinį (Lakoff 2003; Tokarski 2014).

⁵ Nors pažintinės psichologijos atstovų ne kartą pažymima, kad percepcijos, atminties kodais ir konceptualizacija užsiimti privalo, visų pirma, kognityvinė psichologija, analoginių kodų ir simbolizacijos kalba / kalboje tyrimus palikdama kognityvinei lingvistikai (Najder 1989, 12–139), naikindami griežtas dichotomijas tarp semantikos ir gramatikos, sinchronijos ir diachronijos, semantikos ir pragmatikos, kognityvistai atsiskė ir šio tyrimų krypties padalijimo.

1 paveikslas. Tikrovės pažinimo ir kalbos tarpusavio sąsaja (sudaryta autorės).

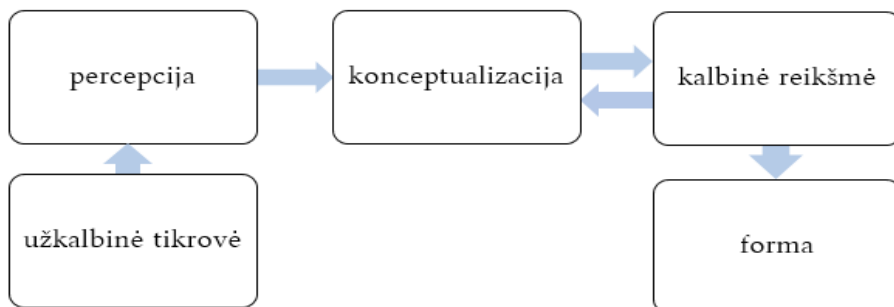
Atsisakydami objektyvaus realizmo prielaidų, kognityvistai pabrėžia itin aktyvų individo vaidmenį pasaulio konceptualizacijos procese. Tikrovės objekto atpažinimas reikalauja aktyvios žmogaus sąveikos su aplinka, jo sąmonėje aktyvina procesus, įgalinančius atskirų pojūčių sintezę ir jų sujungimą į visumą, bei vedančius link suvokimo, kuriuo laikomas daiktų ir reiškinių visumos vaizdas sąmonėje, kai jie tiesiogiai veikia jutimo organus (Lapė, Navikas 2013, 96). Svarbu yra tai, kad iš visų atpažintų objekto ar reiškinio ypatybių tik dalis pripažįstama reikšminga ir įtraukiama į išskirtą tikrovės fragmentą pavadinančio kalbos vieneto semantinę struktūrą. Taip yra todėl, kad pažįstančioji sąmonė „tvarko“ supančią ją tikrovę ne pagal formalios logikos ar algoritmų formules, bet priklausomai nuo jos adaptacinių (pažinimo) poreikių ir komunikacinių tikslų (Lapė, Navikas 2013, 54; Żurawski 2007, 389). Šiuo aspektu kognityvistų pasaulis nėra suvokiamas kaip vien objektyviai egzistuojantis esinys, bet kognityvinių percepcijos, kategorizacijos ir konceptualizacijos procesų, suteikiančių pažįstamos tikrovės objektams ir reiškiniams formą, reikšmę ir vertę, rezultatas⁶, kurio viena galimų „aprypimo“, įtvirtinimo ir išraiškos formų yra būtent kalba.

Kalba nenurodo tikrovės objektų ar reiškinių *per se*, bet susijusias su jais patirtis ir žinias, glūdinčias kalbančiojo sąmonėje. Taigi, kalba laikoma tikrovės konceptualios reprezentacijos modeliu; ženklų, apimančių percepcijos būdu gautą ir kognityvinių procesų metu apdorotą bei komunikacijos akto metu perteiktą informaciją, sistema (Kiklewicz 2004, 1–6). Pats gi kalbos ženklas, kognityvistų suvokiamas kaip motyvuotos turinio ir formos sąsajos vienetas (Langacker 1999a, 49)⁷, naudojamas „pažinimo

⁶ Kognityvinės lingvistikos ir apskritai kognityvizmo krypties atstovai neneigia objektyvių kategorijų pasaulyje egzistavimo fakto. Tačiau pabrėžia, kad šioms natūraliai egzistuojančioms kategorijoms atpažinti sąmonė turi atlikti visą eilę mąstymo ir kt. procesų. Be to, ne visų kategorijų ribos esti lengvai nustatomos ir pastebimos (daugiau žr. Grzegoczkykova 2009, 2011). Pasaulyje tikrovėje esančią kategorizaciją kalbinė kategorizacija perima, atsižvelgdama į fiziologines ir psichologines žmogaus kognityvinio aparato ypatybes.

⁷ Sekant šia mintimi, *signifiant* ir *signifie* tarpusavio ryšio arbitralumas – tai tik laipsnio ir konvencionalumo klausimas.

medžiagai“ pažymėti, ar, kitais žodžiais tariant, konceptualizacijos proceso rezultatams simbolizuoti (žr. 2 paveikslą).

2 paveikslas. Rerezentacijos lygmenys (pagal Evans, Green 2006).

Samprotaujant apie kalbą kaip apie pasaulio pažinimo priemonę ir kartu jos simbolizaciją, svarbu atkreipti dėmesį į kalbos ir kognityvinės veiklos, o sykiu ir kultūros, ryšio ambivalentiškumą. Iš vienos pusės, pagrindinių kalboje išskiriamų semantinių kategorijų pagrindą sudaro – tiek skirtingoms kalbinėms ir kultūrinėms bendruomenėms bendri, tiek atskirų kultūrų sąlygojami – tikrovės kategorizacijos tipai. Iš kitos pusės, konvencionalizuoti nominacijos tipai yra tie veiksniai, kurie tiesiogiai veikia kognityvinius procesus, teikia jau kalboje išsisknijusius realybės suvokimo ir jos reiškinių kategorizacijos modelius⁸, ir daro tai, visų pirma, per visuomeninės komunikacijos pagrindu gimstančios kultūros tradiciją⁹ (plg. Tomasello

⁸ Šiuo atžvilgiu minėtinos kalbos pažinimo svarbą antropologiniams tyrimams pabrėžusių amerikiečių tyrėjų – Franco Boaso, Edwardo Sapiro ir Benjamino Lee Whorfo mokslinės pažiūros. Laikęs kalbą visuomeninio gyvenimo vadovu, E. Sapiras pabrėžė kalbos kaip tam tikros civilizacijos kultūrinių modelių sistemos atspindžio vaidmenį. Jo žodžiais, *bandymai pažinti kultūrą, neatsižvelgiant į jai atstovaujančios bendruomenės kalbą, vieną dieną pasirodys mėgėjišku darbu, lygiai taip pat, kaip istoriko, kuris bando aprašyti civilizaciją neturėdamas jokių jos egzistenciją patvirtinančių dokumentų* (Sapir 1978, 88). Jo mokinys B. Lee Whorfas tuo tarpu pabrėžė lemiamą kalbos vaidmenį realybės suvokimo procese. E. Sapiro ir B. Lee Whorfo tyrimų rezultatas – lingvistinė koncepcija, vėliau pavadinta Sapiro-Whorfo hipoteze, arba kalbiniu reliatyvizmu. Šios koncepcijos esmę sudaro įsitikinimas, kad mąstymo ir tikrovės pažinimo procesuose kalba atlieka lemiamą vaidmenį (pagal „stiprujų“ hipotezės variantą) arba bent daro šiems procesams įtaką (pagal „silpnųjų“ hipotezės variantą). Anot anksčiau minėtų mokslininkų, kalba lemia ir (ar) daro įtaką suvokimo būdai ir kartu jį atspindi, todėl dvi skirtingos kalbos – tai du skirtingi pasaulio vaizdai ir dvi skirtingos mąstymo sistemos (Siemeński 1991, 76).

⁹ Išsamiai ištyręs evoliucijos procesą sąlygojančius ir apskritai įgalinančius procesus ir veiksnius, Michaelis Tomasello⁴as prieina prie išvados, kad žmogiškosios rūšies evoliuciniai procesai neįmanomi be kultūrinio pažinimo pagrindo bei kultūrinių modelių (iš jų ir kalbinių) transmisijos. Kalbos sistema, anot mokslininko, sudaro

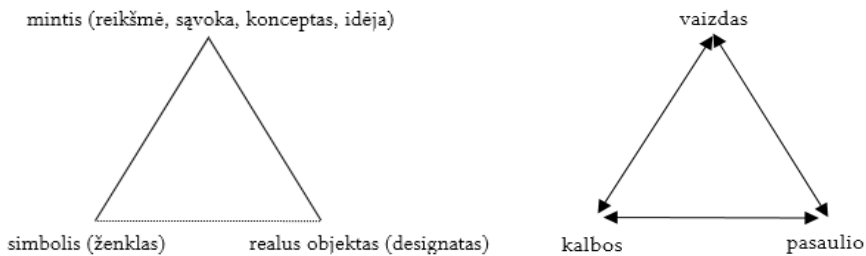
2002). Panašaus požiūrio į kalbos ir kognityvinės veiklos tarpusavio sąsajas esama ir filosofijos, psichologijos bei dirbtinio intelekto mokslų atstovų darbuose, kuriuose šalia vaizdinio ir asociatyvaus tikrovės mentalinės reprezentacijos kodų, ne mažiau svarbus vaidmuo atitenka ir verbaliniam (Strelau 2004, 223–229). Kalbos ženklas jų apibrėžiamas kaip mentalinio tikrovės objekto ar reiškinių vaizdo egzistavimo forma, leidžianti komunikacijos akto metu sužadinti su ja siejamą konceptualųjį turinį ir įgalinanti įsisavinti kitų kalbinės bendruomenės atstovų įgytas žinias ir patirtis. Savo reikšmėje jungdami psichofizinės ir mąstymo veiklos rezultatus, kalbos ženklai tampa tam tikrais verbalizuotais simboliiais, esminiais minčių nešėjais, sąmonės turinio struktūrizavimo vienetais (Arendt 1989, 5–25). Itin svarbus vaidmuo jiems atitenka abstrakčiųjų sąvokų susidarymo procese, o tiksliau tariant, be atitinkamos nominacijos abstrakčiųjų sąvokų egzistavimas sąmonėje, ko gero, apskritai nebūtų įmanomas (Szalutin 1985, 47; Kiklewicz 2012, 72–92).

Kalbos simboliškumo, jos turinio tapatinimo su sąmonės turiniu idėja, nors pirmuose etnolingvistų darbuose nėra įvardijama tiesiogiai, *a priori* jų pripažįstama, ką parodo pati, etnolingvistikos tyrimų branduolį sudaranti, kalbos pasaulėvaizdžio sąvoka (Ie. *językowy obraz świata*, angl. *the Linguistic Worldview*)¹⁰. Kiekvienas iš šių sąvokų sudarančių dėmenų atspindi tam tikrą šios idėjos aspektą. Etnolingvistų „kalba“ laikoma kultūros pagrindu, užtikrinančiu visuomenės gyvenimą ir vystymąsi, kultūros plėtros sąlyga, o tuo pačiu esminiu, svarbiausiu ir išsamiausiu žinių apie kultūrą šaltiniu (Gudavičius 2000, 7). Tai kultūros sąlygojamas žmogaus susidūrimo su pasauliu ir jo interpretacijos rezultatas, žmogaus kinestezinių, jutiminių, emocinių pasaulio patyrimų ir jų „apdorojimo“ rezultatas, saugomas tam tikrų struktūrų pavidalu kalbančiųjų sąmonėje. Tuo tarpu „vaizdas“ implikuoja aktyvų pasaulio stebėtoją, pasaulio objekto ir reiškinių konceptualizacijos

platus kalbos procese naudojamų gebėjimų spektras. Šie gebėjimai slypi pasikartojančiuose neuroninės veiklos ir neuronų lemiamų procesų modeliuose, jie neišsivysto neutralioje ar izoliuotoje aplinkoje, bet gimsta kaip visuomeninės interakcijos kultūriname kontekste rezultatas, užtikrinantis bendruomenės raidą ir esantis jos kultūrinio tapatumo pagrindu (Tomasello 2003).

¹⁰ Nuo pirmojo šio termino Walerijaus Pisareko pavartojimo „Lenkų kalbos enciklopedijoje“ 1987 m., išleista daugybė kalbos pasaulėvaizdžio sąvokos problematiką nagrinėjusių straipsnių. Į šią sąvoką gilinasi ne tik Liublino etnolingvistikos mokyklos ir lenkų kognityvinės lingvistikos atstovai J. Bartmiński, R. Tokarskis, J. Anusiewiczus, J. Maćkiewicz, bet ir užsienio mokslo centrų atstovai: A. Wierzbicka, E. Bernardez, D. Danaher, J. Underhill ir kt., kurių pamąstymai šia tema pateikiami viename naujausių darbų pavadinimu „The Linguistic Worldview. Ethnolinguistics, Cognition, and Culture“ (Głaz, Danaher, Łozowski 2013).

subjektą. Galima tad teigti, kad kiekvienas šių dėmenų žymi kitokią erdvę: pirmasis – kalbą kaip simbolinę struktūrą; antrasis – objektyviai egzistuojančią realybę (pasaulį); trečiasis – tarpinę, konceptualiąją erdvę, jungiančią dvi pastarąsias. Vaizdas šiuo atveju siejamas su leksiniu vienetu įvardyto tikrovės objekto suvokimo būdu. Jų tarpusavio sąsajas Liublino etnolingvistinės mokyklos pradininkas Jerzys Barmiński siūlo pavaizduoti pasitelkiant Ogdeno-Richardso semiotinį trikampį, kaip pavaizduota paveiksle toliau:

3 paveikslas. Kalbos pasaulėvaizdžio interpretacija pasitelkiant Ogdeno-Richardso semiotinį trikampį (pagal Bartmiński 2015).

Tokia kalbos pasaulėvaizdžio interpretacija suteikia jam kalbos ženklą statusą. Trys šio termino dėmenys atitinka semiotinio trikampio viršūnes: kalbinį simbolį (ženklą), realios ar menamos tikrovės (pasaulio) designatą ir vaizdą – „semantinį koreliatą“, dar vadinamą vaizdiniu, reikšme, sąvoka, stereotipu, konceptu, idėja (Bartmiński 2015, 18). Pastarasis reiškia tikrovėje išskirto objekto suvokimo būdą bei jį pavadinančio kalbos ženklo žadinamas ir su juo siejamas žinias, patirtis ir asociacijas (Grzegorzczkova 2009, 18). Toks kalbos pasaulėvaizdžio sudedamųjų dėmenų aiškinimas leidžia įžvelgti kalbos semantinės struktūros išsiskaidymą kasdienėje kalbančiųjų mąstymo ir kognityvinėje veikloje.

Wojciecho Chlebdos žodžiais tariant, *kalbos pasaulėvaizdis negimsta ir nefunkcionuoja vien tik kalbinėje erdvėje, nėra tuštumoje tvyrantis idealusis konstruktas. Jis gimsta žmogaus veikloje, tarpasmeniniuose santykiuose, žmogaus bandymuose susidoroti su aplinka ir įveikti save, konfliktuose ir karuose, darbuose ir poilsyje. Jis pasireiškia žmogui svarbiose srityse ir jomis bei jose veikia žmogaus pažiūras, reakcijas, veiksmus ir mintis* (Chlebda 2000, 176).

Tačiau ryškiausiai kognityvinį kalbos pasaulėvaizdžio pobūdį atspindi J. Bartmiński pasiūlytas jo apibrėžimas kaip *kalboje glūdinčios tikrovės interpretacijos, reiškiamos nuomonių apie pasaulį, žmones, daiktus ir reiškinius, visuma. Tai pasaulio interpretacija, o ne atspindys; subjektyvus*

portretas, o ne realių objektų fotografija. Ši interpretacija – tai viena kalba kalbančiųjų subjektyvios percepcijos ir konceptualizacijos rezultatas, taigi yra aiškiai subjektyvaus, antropocentriško, bet kartu ir intersubjektyvaus pobūdžio, nes virstantis kažkuo, kas sujungia atskirus žmones į minčių, jausmų ir vertybių bendruomenę; kažkuo, kas daro įtaką (koku mastu – šiuo atveju nėra ginčo priežastis) bendruomenės narių visuomeninės padėties suvokimui (Bartmiński 2009, 23; 2015, 15)¹¹.

Naujesniuose tyrimuose kalbos pasaulėvaizdžio koncepcija įgyja *stricte* semantinį pobūdį ir tokiu būdu koresponduoja su kalbotyros ir kitas mokslo sritis paveikusia kognityvine revoliucija (žr. Korzyk 1999). Būtent kalbos pasaulėvaizdis tapo vienu iš holistinio reikšmės aprašymo kognityviniu ir komunikaciniu aspektais pagrindu. Tačiau svarbiausia tai, kad pateisino kalbinių duomenų tyrimą žmogaus pasaulio konceptualizacijos ir vertinimo būdams, pasaulio objektų ir reiškinių kategorizacijos mechanizmams iširti. Toks kalbos pasaulėvaizdžio apibrėžimas, viena vertus, dar kartą pabrėžia simbolišką kalbos prigimtį, psichinį, kultūrinį ir visuomeninį jos pamatus, kita vertus, iškelia aikštėn kognityvinės lingvistikos atstovų itin pabrėžiamą percepcinį, kūniškame patyrimo slypintį ir konceptualųjį kalbos semantinės struktūros, taigi ir ją sudarančių vienetų, pagrindą.

1.2. Poststruktūralistinė reikšmės samprata ir struktūra

1.2.1. Poststruktūralistinė reikšmės samprata

Kalbos kaip simbolinės sistemos, mąstymo ir kognityvinės veiklos įrankio, kurio pagrindą sudaro jutiminiai patyrimai, taip pat psichinės, kultūrinės, visuomeninės ir kt. patirtys, suvokimas lėmė naują orientaciją lingvistiniuose kalbos ženklo reikšmės tyrimuose, kaip ir naują pačios reikšmės sampratą. Europietiškojo struktūralizmo atstovai, reikšmę suvokdami kaip ženklo ir designato sąsają, savo pagrindiniu uždaviniu laikė atsakyti į klausimą, kokius tikrovės objektus ar reiškinius nurodo ženklai. Tuo tarpu kognityvizmo atstovai, suvokdami kalbos semantinę struktūrą kaip kalbančiųjų sąmonės turinio ar konceptualiosios struktūros išraišką, siekia

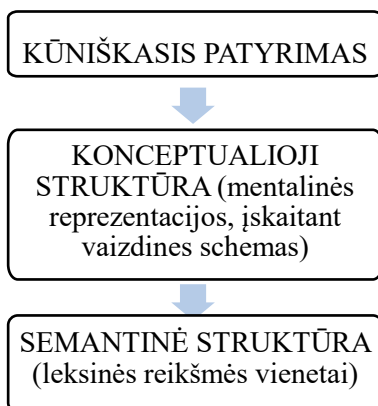
¹¹ Praėjus beveik 50 metų nuo pirmojo kalbos pasaulėvaizdžio termino pavartojimo, jo apibrėžimai svyruoja nuo KPV suvokimo kaip „bendrinėje kalboje atsispindinčio pasaulio vaizdo“ (Pisarek, 1978) ar „kalbos sistemoje įtvirtintos konceptualios sistemos“ (Grzegorzczkova 1990), ar „tam tikrų kalbos gramatiniuose junginiuose ir leksinėse struktūrose esančių dėsnių visuma, atskleidžianti skirtingus pasaulio matymo ir suvokimo būdus“ (Tokarski 1999).

išsiaiškinti, kaip šie kalbiniai ženklai yra suvokiami (Grzegorzczkova 2004, 77). Reikšmė imama suvokti kaip kalbos ženklu pavadinto tikrovės objekto ar reiškinių suvokimo būdas, komunikacinio akto metu tam tikro kalbinio vieneto pavartojimu sužadintas konceptualaus turinio fragmentas (plg. Langacker 2009; Grzegorzczkova 2004), invariantinė individų kognityvinių sąvokų dalis, kalbančiųjų semantinė kompetencija (Gudavičius, 2009), minimalus sąvokos aktualizacijos laipsnis (Bartmiński, 2009). Iš prigimties reikšmė yra konceptuali, gimstanti, visų pirma, konceptualiajame lygmenyje, tad jos aprašymas, ką pabrėžia tiek etnolingvistikos, tiek kognityvinės lingvistikos atstovai, remiasi kalbos vienetu pavadinto objekto ar reiškinių mentalinio vaizdo, kognityvinės reprezentacijos rekonstrukcija (Langacker, 2009, 48–84).

Visi iš pateiktų reikšmės apibrėžimų tam tikru būdu implikuoja reikšmės sąsajas su jutiminiais patyrimais, mentalinėmis patirtimis, mąstymo veikla, mini jos priklausomybę nuo turimų žinių, kultūrinio ir visuomeninio konteksto. Tad toliau kognityvinė reikšmės samprata aptariama, remiantis būtent šiomis kognityvinės ir etnolingvistikos atstovų išskirtomis reikšmės charakteristikomis.

1.2.1.1. Reikšmė: įkūnyta patirtis ir konceptualioji struktūra

Jutiminio patyrimo svarbą sąvokų susidarymo procese kognityvinės semantikos atstovai aiškiai išdėsto viename iš keturių pagrindinių kognityvinės semantikos postulatų, teigiančių, kad konceptualioji struktūra yra įkūnyta ir atspindima semantinės struktūros (Evans, Green 2006). Konceptualioji struktūra šiuo atveju suvokiama kaip kognityvinė sistema, aprėpianti su perceptiniu pasaulio pažinimu susijusias patirtis ir organizuojanti jas į struktūras, būtinas toliau mąstymo veiklai vykdyti ir jos rezultatams išreikšti kalba. Semantinė struktūra tuo tarpu žymi sistemą, kurioje konceptų (ar sąvokų) turinys, o tiksliau jo fragmentai, konvenciniu būdu priskiriami kalbiniam ženklu ir jų formoms (žr. 4 paveikslą).

4 paveikslas. Patyrimo, konceptualiosios ir semantinės struktūros sąsaja (pagal Evans, Green 2006).

Pati įkūnytos patirties sąvoka (angl. *embodiment*) gali būti suprantama dvejopai: fenomenologiškai, t. y. siejama su kūno vaidmens suvokimu tikrovės objektų ar reiškinių atpažinimo ir patyrimo procese, bei kaip kultūros ir aplinkos, kuriose randasi (angl. *emerge*) ir funkcionuoja kūnas ir kalba bei vyksta pažinimo procesai, įtaka (Rohrer 2001, 61). Abiem atvejais kūnas traktuojamas kaip gyvas organizmas su jam būdinga specifine anatomija ir visais jo viduje vykstančiais fiziologiniais procesais (plg. Gonigroszek 2011).

Vykstant evoliucijos procesui žmogaus kūnas įgavo specifinę ir tik jam būdingą formą ir anatomiją. Nuo kitų rūšių jį skiria vertikali, tiesi laikysena, ūgis, akių padėtis galvos priekinėje dalyje, gebėjimas atlikti tikslius rankų judesius, judėjimas ant dviejų kojų ir itin gerai išvystytos smegenų struktūros, sąlygojančios abstraktų mąstymą ir verbalinės kalbos išsivystymą. Veikiant išorės dirgikliams žmogaus organizme vyksta daugybė procesų, įgalinančių kūno prisitaikymą prie aplinkos ir paliekančių savo pėdsaką kalbos ženklų semantiniame struktūroje.

Nuolatinė kūno sąveika su įvairaus pobūdžio objektais, taip pat jo sandaros, galimybių ir apribojimų suvokimas lėmė riboto skaičiaus vaizdinių schemų (angl. *image schema*) atsiradimą. Pastarosios apibrėžiamos kaip bendro pobūdžio, pasikartojančios patirties formos, nuo percepcinės veiklos, judėjimo fizinėje erdvėje neatsiejamos scheminės struktūros (Taylor 2007, 14), sąlygojančios mąstymo apie pasaulio objektus ir jų suvokimo būdą, ir duodančios pagrindą tikrovę pavadinančių leksemų semantikai. Kitaip dar vaizdinės schemas apibrėžiamos kaip ikisąvokinės (ikikonceptualiosios) žinių reprezentacijos kalbančiųjų sąmonėje, tokios bazinės sąvokos, kaip TIKSLAS, KRYPTIS, PUSIAUSVYRA, APAČIA / VIRŠUS, TALPYKLA ir kt. Iš vienos pusės, jos nėra abstrakčios subjekto-predikatinės struktūros, bet vienas iš

pasaulio pažinimo veiklos elementų. Iš kitos pusės, tai taip pat nėra konkretūs mentaliniai vaizdai, bet struktūros, organizuojančios patirtis abstrakčiajame lygmenyje (Krzeszowski 1993, 307–329).

Taigi kalbinių ženklų reikšmė susidaro konceptualiajame lygmenyje, bet kyla iš išorinio pasaulio pažinimo, jutiminio patyrimo duomenų apdorojimo sąmonėje. O tai lemia, kad ne tik kalba kaip ženklų sistema, bet apskritai konceptualioji struktūra nėra autonominė. Kalba simbolizuoja sąvokas, o jos imasi iš žmogaus patirčių (tiek juslinių, tiek mentalinių) (Przybylska 2002, 28). Tokiu atveju įkūnyta patirtis, viena vertus, įgalina abstrakčių ir nematerialių tikrovės objektų suvokimą, ir tokiu būdu yra tiesiogiai susijusi su konceptualiųjų metaforų sąvoka, kita vertus, atsispindi konceptualiojoje struktūroje ir jos kalbinėje išraiškoje, pvz., pasakymas *karščiuotis (iš pykčio)* gali būti motyvuotas supykusio žmogaus kūno temperatūros kilimu ar faktišku karščio jutimu supykus. Galima tad teigti, kad įkūnyta patirtis duoda pagrindą konceptualiajai struktūrai, kurią vėliau skirtinguose pažintiniuose ir komunikaciniuose kontekstuose atspindi kalbinių ženklų semantinė struktūra.

Kalbant apie įkūnytos patirties idėjos aktualumą etnolingvistikoje, būtina pastebėti, kad nors J. Bartmińskio siūlomoje kalbos pasaulėvaizdžio definicijoje percepcijos ir konceptualizacijos procesams ir apskritai kalbinės bendruomenės aplinkos suvokimui ir jo atspindžiui kalboje atitenka svarus vaidmuo, kognityviškai suprantamas reikšmės įkūnijimo aspektas atskirai etnolingvistų darbuose nėra pabrėžiamas.

1.2.1.2. Enciklopedinis reikšmės pobūdis

Kognityvinės semantikos atstovai pabrėžia ne tik jutiminės patirties įprasminimą kalbos ženklo semantinėje struktūroje, bet ir enciklopedinį šios struktūros turinio pobūdį. Tokio teiginio pagrindas – įsitikinimas, kad sąvokos formuojasi konkrečiuose pažinimo ir komunikaciniame kontekstuose, kurie tam tikrais būdais modeliuoja tikrovės patyrimą ir jo įtvirtinimą sąmonėje bei kalboje, ir kad žinios apie kalbinių ženklų pavadinamą objektą ir reiškinių yra neatsiejama jo [kalbinio ženklo] semantinio turinio dalis.

Žmogaus kognityvinė veikla nėra izoliuota nuo kitų patirčių, iš jų psichosomatinės ir plačiai suvokiamos percepcijos. Pažįstančio individo sąmonės aktyvumas priklauso nuo psichofizinės jo padėties, sąveikos su aplinka, patirčių, žinių, vertybių hierarchijos ir pan. Kadangi individo raida stimuliuojama visuomenėje vykstančių procesų, jo įsisavinamos žinios ir gebėjimai atspindi kultūros ir visuomenės realijas. Tad, viena vertus, suvokimas yra „vidinis“, nes gimsta sąmonėje, kita vertus, peržengia sąmonės

ar žmogiškojo suvokimo ribas, nes tiesiogiai liečia realaus pasaulio fragmentus ir juos įprasmina. Šio įprasminimo rezultatas – antropocentriškos prigimties vienalytis pasaulio vaizdas ir kalbinė jo išraiška. Tačiau kalbant apie pastarąją, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad verbalizacijos metu konceptualizuojama ne tik kalbamąjį dalyką, bet ir kitus komunikacinio akto aspektus – kalbančiojo intenciją, žinias, patirtis ir pan. (Langacker 2009, 48–53). Tad kiekvieną kalbinio ženklų pavartojimą sąlygoja kalbinių žinių ir tokių žmogaus kognityvinės veiklos elementų kaip atmintis, percepcija, bendrosios žinios ir kt., sąveika (Taylor 2001, 8).

Suvokiami kaip tam tikra mentalinių tikrovės vaizdų egzistavimo forma, kalbiniai ženklai suteikia priegią prie žinių apie jais pavadintus objektus ir reiškinius sistemos, ar kognityvistų vadinamų domenų (angl. *domain*), reikšmė tuo tarpu suvokiama kaip šios mentalinės priegios rezultatas, sužadinta su kalbiniais ženklais siejamo turinio dalis. Kalbos vienetų semantinės struktūros enciklopediškumo tezė nereiškia, kad kiekvieną kartą pavartodamas tam tikrą žodį, kalbantysis aktualizuoja visą su juo susijusį konceptualųjį turinį, bet veikia, kad kalbinis ženklas negali būti suvokiamas atskirai nuo turimų žinių ir patirčių. Šiam teiginiui pavaizduoti dalyko literatūroje cituojami jau tradiciniais tapę *pirmadienio* ar šeimos nario, pvz., *tetos*, suvokimo pavyzdžiai. Pirmuoju atveju, leksinis vienetas *pirmadienis* įgyja savo reikšmę tik kitų savaitės dienų kontekste, ar, kitais žodžiais tariant, ‘pirmos savaitės dienos’ reikšmė galima tik turimų žinių apie (septyniadienę) savaitę pagrindu. Tad kalbinio vieneto *pirmadienis* pavartojimas aktyvina žinių ir patirčių, susijusių su *savaitės* sąvoka, domeną. Tai, kuri šios sąvokos konceptualiojo turinio dalis aktualizuojama kalbamuoju momentu, priklauso nuo konteksto, komunikacinio akto dalyvių intencijos ir kt. Svarbu tai, kad išskyrus pagrindinį šios sąvokos konceptualiojo turinio fragmento – pirmadienio kaip pirmos savaitės dienos – suvokimą gali būti žadinamos ir kitos su šia savaitės diena siejamos patirtys ir žinios, pvz., kad tradiciškai pirmadienis tai taip pat pirmoji darbo diena po savaitgalio, poilsio, tad dažnai kelianti neigiamas asociacijas (plg. Fillmore, 1985). Analogiškai aiškinama ir leksinio vieneto *teta* reikšmė – pastaroji įmanoma tik aktyvius giminystės ryšių konceptualiąją struktūrą (rėmus).

Taip suvokdami kalbinių vienetų reikšmę, kognityvistai deda lygybės ženklą tarp kalbinių vienetų semantinio turinio, konceptualiojo turinio ir enciklopedinių žinių. Kalbą tiria, remdamiesi reikšmių susidarymo mechanizmais, kurie savo ruožtu atspindi pažinimo procesus ir pasaulio konceptualizacijos būdus. Jos semantinę aprašymą kognityvistai supranta kaip sąmonėje glūdinčių kognityvinių struktūrų, mentalinių žinių reprezentacijų, atskleidimą. O pastarosioms pavadinti ar semantiniam turiniui modeliuoti,

priklausomai nuo priimtos tyrimų metodologijos, vartoja tokius teorinius konstruktus kaip: konceptas, sąvoka, domenai, rėmai, skriptas (scenarijus), vaizdinė schema, (idealizuotas) kognityvinis modelis ir kt. Trumpos pastarųjų charakteristikos galimoms abejonėms išsklaidyti pateikiamos toliau tekste.

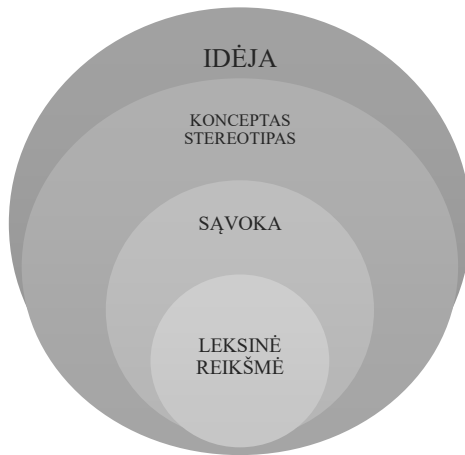
Konceptas, sąvoka, reikšmė, idėja. Tiek konceptas, tiek sąvoka paprastai apibrėžiami kaip mentaliniai tikrovės objektų ar reiškinių vaizdai, mąstymo vienetai (Gudavičius 2009; Jakaitienė 2010), žinių apie leksiniais vienetais pavadinamų objektų ir reiškinių sistemos, pasaulėvaizdžio elementai, kultūros prisotinti žinių kvantai (Popova, Sternin 2006, 43). Ypač daug dėmesio koncepto sampratai skiriama rusų etnolingvistikos ir kognityvinės lingvistikos atstovų darbuose. Be anksčiau minėtų apibrėžčių, konceptas juose siejamas su kiekvieno žmogaus ontogenezės procesu. Konceptas randasi kaip emocinio pažinimo sąlygojamas vaizdas ir tik laikui bėgant, veikiant visuomenės nulemtai priverstinei standartizacijai, virsta konceptu. Žmogus mąsto konceptais, formuoja jų kombinacijas ir jų rėmuose įgyvendina gilesnes predikacijas. Konceptai tai žmogaus sąmonėje gimstančios būty (Попова, Стернин 1999, 4–7).

Šiuo atveju svarbu atkreipti dėmesį į plačiai rusų kognityvistų aptariamą koncepto ir sąvokos tarpusavio sąsajas bei jų ryšį su reikšme. Pirmuoju atveju pažymėtina, kad nepaisant sinonimiško koncepto ir sąvokos terminų vartojimo atvejų, turinio aspektu jie nėra vienodi. Konceptas ir sąvoka yra dviejų skirtingų mokslo minčių reprezentantai: *sąvoka* paprastai pasitelkiama filosofijos ir logikos moksluose, *konceptas* – matematinės logikos, kultūros ir kultūrologijos moksluose (Gryshakova 2014, 33). Konceptai, kaip kognityviniai vienetai, apima vaizdinius, schemas, sąvokas, rėmus (freimus), scenarijus, geštaltus (Попова 2007; Маслова 2016), galima sakyti – visą ir skirtingo pavidalo su tikrovės objektu ar reiškiniu susijusią informaciją. Jų turinį sudaro ne tik pažintinio pobūdžio, bet emotyvinis ir pragmatinis turinys, kurio pagrindą sudaro individuali ir visuomeninė patirtis, visa tai, ką sukuria kultūra, sąlygoja istorija, šiuolaikinės asociacijos, vertybės. Konceptas yra esminis kultūros elementas, kultūros mikromodelis, kaip kad kultūra yra koncepto makromodelis. Konceptas duoda pradžią kultūrai, kultūra – konceptui (Зусман 2001, 41). Tokia koncepto samprata perimta ir Liublino etnolingvistinės mokyklos atstovų (Bartmiński, Chlebda 2013, 71). Tuo tarpu sąvoka suprantama siauriau, kaip mentalinis esinys, apimantis racionaliai išskirtus pagrindinius pavadinamo daikto ar reiškinio požymius (Попова, Стернин 1998, 18), pasižymintis objektyvia, logine charakteristika (Карасин 2005, 133). Iš pagrindinių koncepto ir sąvokos skirtį lemiančių veiksnių minimos šios charakteristikos (Gryshkova 2014, 42–43):

- 1) konceptas slypi žmogaus sieloje, yra jo jausmingosios patirties darinys, sąvoka – racionalaus mąstymo;
- 2) konceptas, kitaip nei sąvoka, visuomet esti subjektyvus;
- 3) konceptas yra trijų sielos ypatybių – į praeitį orientuotos atminties, į ateitį orientuotos vaizduotės ir dabartį atspindinčios nuomonės – sintezė. Konceptas yra dinamiškas, nuolat besikuriantis ir besikeičiantis;
- 4) tam, kad būtų sąvoka, būtinas stabilus, universalus, konkretus ir vienareikšmis ją įvardijantis kalbinis vienetas; konceptas šiomis savybėmis nepasižymi;
- 5) konceptai nepriklauso nuo kalbos ir kitaip nei sąvokos ne visuomet įgyja verbalinę formą;
- 6) žmonės ne tik mąsto apie konceptus, bet juos išgyvena. Konceptai yra neatskiriami nuo emocijų, simpatijų ir antipatijų, o kartais ir priešingybių;
- 7) sąvokos egzistuoja tam tikrų konvencijų pagrindu, priimtų tam, kad žmonės „susikalbėtų“, savo ruožtu konceptai egzistuoja patys savaime, žmonės juos atkuria. Sąvoka visuomet siejasi su logika, ji visuomet atspindi objektų ir reiškinių kategorialines savybes. Pagrindinė sąvokos loginė funkcija yra tam tikros klasės objektų bendrumo išskyrimas jų turimų požymių pagrindu.

Remiantis tuo, kas pasakyta, sąvoką galima laikyti tam tikru koncepto branduoliu, jo baziniu turiniu. Mat koncepto turinys esti platesnis, turtingesnis, apimantis ne tik objektų kategorialines ypatybes, bet visą su juo susijusią kultūrinę informaciją. Galima teigti, kad koncepto turinį sudaro trys esminės dalys: sąvokinė, kultūrinė ir individualioji. Pirmoji – leksinės reikšmės pagrindas, antroji teikia pagrindą leksinėms ir tekstinėms konotacijoms, trečioji – subjektyvi. Sąvoka apima tik pirmąją iš minėtų dalių.

Dėmesys atkreiptinas ir į skirtingą koncepto ir reikšmės prigimtį – konceptas yra pažįstancios sąmonės vaisius, tuo tarpu reikšmė – kalbos. Taigi, reikšmė suvokiama dar siauriau, kaip nuo konkretaus konteksto priklausomas minimalus sąvokos aktualizacijos laipsnis. Reikšmė yra ta koncepto dalis, kuri įvardijama reguliariai tam tikros kalbinės bendruomenės vartojamu kalbiniu ženklu. Savo ruožtu pastarasis yra tarsi raktas, atveriantis su konceptu siejamų žinių ir patirčių platybes (žr. 5 paveikslą).

5 paveikslas. Idėjos, koncepto (kultūrinio stereotipo), sąvokos ir reikšmės sąsaja (sudaryta autorės).

Keliais žodžiais minėtinas koncepto ir idėjos tarpusavio ryšys. Tiek filosofų, tiek kognityvinių mokslų atstovų idėja laikoma objektų esme, absoliutu, kuris priešinamas emociniam ir nuolat kintančiam materialių daiktų pasauliui. Tai nematerialūs esiniai, egzistuojantys už materialaus pasaulio ribų ir kuriantys atskirą pasaulį. Tai realaus pasaulio objektų, kurie yra netobulus idėjų atvaizdas, pagrindas. Nuo konceptų jos skiriasi keliais atžvilgiais (Gryshkova 2014, 44–45):

- 1) idėja visuomet esti nemateriali, ji neturi tiesioginio denotato, konceptas pastarąjį turi;
- 2) idėja egzistuoja už tikrovės ribų, neturėdama su ja tiesioginių sąsajų, tuo tarpu susidūrimo su tikrove patirtis yra vienas pagrindinių koncepto turinio šaltinių;
- 3) idėjos nekinta, jos amžinos. Konceptas iš prigimties yra dinamiškas;
- 4) idėja nėra daloma, ji vientisa. Konceptas turi tam tikrą struktūrą;
- 5) idėjos sudaro tam tikras hierarchijas, konceptai – konceptosferas, kurioms hierarchija nebūdinga;
- 6) idėja nėra duota savaime. Kiekvienas žmogus turi įveikti tam tikrą gyvenimo kelią tam, kad ją suprastų, suvoktų. Anot Immanuelio Kanto, žmogus gali įgyvendinti idėją tik tuo atveju, jeigu ją suvokia, nepriklausomai nuo patirties. Konceptas – tai ateities projekcija, remiantis turimomis žiniomis ir patirtimis.

Šioje disertacijoje, atsižvelgiant į tai, kad siekiama rekonstruoti ne tik pagrindinį emocinių būsenų suvokimo modelį, bet ir jas pavadinančių kalbinių

vienetų žadinamas asociacijas, kultūrinį aspektą, vartojamas koncepto terminas.

Domenas. Kaip jau minėta, sąvokos nėra izoliuoti esiniai, atskiri sąmonės vienetai. Reikšmę jos įgauna tik presuponuojamų žinių ir patirčių, vientisos sąvokinės erdvės sudedamųjų – domenų – kontekste. Kognityviniai domenai, šį terminą pasiūliusio Ronaldo Langackerio žodžiais, yra tai, ką kiti vadina rėmais ar idealizuotais kognityviniais modeliais. Tai juslinės ir mentalinės patirties vienetas – kartais nesudėtinga sąvoka, kartais konceptualioji žinių struktūra (žr. Langacker 1987; 1993, 18; Lakoff 1987).

Domenai esti dvejojo pobūdžio – baziniai (angl. *basic domains*), neredukuojami, pvz., fizinė erdvė, laikas, kvapas, spalva ir kt., ir abstraktūs (angl. *abstract domains*), pvz., giminystės ryšiai, žmogaus kūnas ir pan., susidedantys iš kitų sąvokų ar visų jų kompleksų. Tad semantinis simbolinio vieneto aprašymas privalo apimti ne tik designato specifikaciją ir domenų, kuriais remiantis tam tikras kalbiniu vienetu pavadinamas objektas yra apibūdinamas, nurodymą, bet ir domenų svarbumo hierarchijos bei jų aktyvavimo tikimybės nustatymą. Šiuo atžvilgiu itin svarbu išskirti pirminį, t. y. bazinį domeną (angl. *primary domain*), apimantį svarbiausias su tam tikra sąvoka susijusias žinias ir patirtis, pvz., sąvokos *ranka* atveju bazinį domeną sudarys *žmogaus kūnas* (Langacker 1987, 165).

Rėmai, skriptai, scenarijai. Charleso J. Fillmore'o semantinių rėmų (angl. *semantic frames*) koncepcija nedaug tesiskiria nuo R. Langackerio kognityvinių domenų koncepcijos. Rėmai apima visą žinių, priklausančių skirtingiems su kalbiniu ženklu siejamiems domenams, tinklą (Taylor 2001, 127–128). Semantiniai, dar vadinami interpretaciniais, rėmai tai glaudžiai tarpusavyje susijusių sąvokų sistema, aktyvinama tekste pavartojus vieną sąvoką žymintį leksinį vienetą, ar plačiau suprantamo komunikacijos akto metu (Fillmore, 1985, 11).

Galima tad sakyti, kad semantiniai rėmai tai struktūra, skirta žinioms apie tipines situacijas reprezentuoti. Pastarąsias liečiančių duomenų tinklas, organizuojantis žinias ir įsitikinimus, susijusius su kalbinio vieneto reikšminį pagrindą sudarančiais domenais (plg. Taylor, 1989). Kalbinio vieneto interpretaciniai rėmai siejasi su visu konceptualiuoju turiniu, būtinu kalbos ženkliui tinkamai suvokti. Jie atitinka tam tikrą adresato žinių fragmentą ir sudaro pagrindinę sąlygą pranešamam turiniui suprasti, mat kiekvienas leksinis vienetas, o tiksliau jo reikšmė, kyla iš tam tikros bazinės sąvokos ar bazinio konceptualiojo turinio. Kituose semantinių rėmų teorijos variantuose minimos skriptų ir scenarijų sąvokos. Žymėdami tam tikrą įvykių ir jų sąlygojamų būsenų priežastinį ryšį, palyginti su rėmais, skriptai ir scenarijai pasižymi labiau dinamišku pobūdžiu (Taylor 2001, 128).

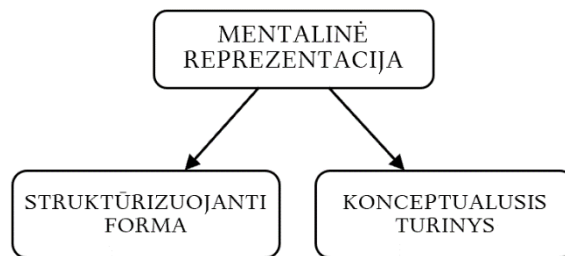
(Idealizuoti) kognityviniai modeliai – tai dar vienas konceptualiosios struktūros atvaizdavimo, taigi žinių apie pasaulį ir patirčių organizavimo, būdas, suvokiamas kaip bendros tam tikros kalbinės ir kultūrinės bendruomenės patirties konceptualizacija ir pagrindinė komunikacinių gebėjimų sąlyga. Šių teorinių konstrukčių pagrindą sudaro įsitikinimas, kad sąvokos yra neatsiejamos nuo kūniškojo patyrimo, išlaiko geštalo struktūrą (t. y. ne susideda iš atskirų elementų, bet sudaro vieningą visumą) ir yra tiesiogiai susijusios su vaizduote ir vaizdavimo procesais (angl. *imagery*), ir kad sąvokų struktūros gali būti aprašomos pasitelkiant (kognityvinius) modelius, sudarančius kalbinių reiškinių interpretacijos pagrindą (fona). Kognityviniai modeliai tai tam tikros idealizacijos, nes kyla iš tokių kognityvinių procesų, kaip apibendrinimas, abstrahavimas ir kt., tad G. Lakoffo vadinami idealizuotais (angl. *Idealised Cognitive Model, ICM*).

Iš prigimties (idealizuoti) kognityviniai modeliai nedaug tesiskiria nuo domenų (Langacker 1987, 150). ICM siejasi su konceptualizacijos procesais, leidžiančiais juos [domenus] atskleisti, atpažinti ir apibūdinti plačiai suvokiamų – socialinio, psichologinio ir kalbinio – kontekstų pagrindu (Ibid.). Abiem atvejais kalbama apie specifines mentalines žinių ir patirčių sritis. Jų pagrindą sudaro ne objektyvus tikrovės vaizdas, bet subjektyvi pastarosios interpretacija, kylanti iš jutiminės patirties ir įgaunanti savo konceptualiąją ir semantinę struktūrą per vaizdines schemas, metoniminį ar metaforinį perkėlimą (Kopeć 2006, 62). Išskiriami kultūrinių, pasaulėžiūros ir pažinimo modelių pagrindu, ICM tampa tam tikra pastarųjų sinteze, turiniu aprėpiančia tiek prototipines, tiek stereotipines sąvokas. Leksinių vienetų reikšmė šiuo atžvilgiu suprantama kaip tokio ICM elementas. Analogiškai ICM imamas kaip kalbinio vieneto reikšmės suvokimo pagrindas, pvz., *motinos* ICM atspindi jos suvokimą kaip moters, davusios genetinę medžiagą, gimdytojos, auklėtojos, taip pat tokias motinos savybes, kaip rūpestingumas. Tokiu pagrindu leksinio vieneto *motina* reikšmei apibrėžti aktyvinami net keli – genetinis, gimdymo, auklėjimo, genealoginis ir kt. – kognityviniai modeliai (Lakoff 1987, 460). Atsižvelgiant į pažinimo veiklos psichologinį, visuomeninį ir kultūrinį kontekstą, kognityviniai modeliai tapatinami ir dažnai vadinami taip pat kultūriniais modeliais.

Vaizdinės schemos – ypatingas idealizuotų kognityvinių modelių tipas, suteikiantis struktūrą tiek percepcijos, tiek mąstymo veiklos rezultatams. Markas Johnsonas apibrėžia juos kaip ikisąvokines (ikikonceptualiąsias) žinių reprezentacijas. Tai žmogaus, jo kūno, percepcinės sąveikos ir motorinio sąlyčio su pasauliu pasikartojančios, dinamiškos schemos, patirties sąrangos ir organizacijos vienetai (Lakoff, 1987, 455). Jos „funkcionuoja“ konceptualiosios organizacijos lygmenyje, užimdamos tarpinę padėtį tarp

abstrakčiųjų propozicinių struktūrų ir konkrečių vaizdų. Iš M. Johnsono išskirtų vaizdinių schemų minėtinos: ARTEFAKTAS, TALPYKLA, PAVIRŠIUS, SĄLYTIS, RYŠIAI, JĖGOS, PUSIAUSVYRA, JUDĖJIMAS Į PRIEKĮ / AUKŠTYN / ŽEMYN, CENTRAS–PERIFERIJA, DALIS–VISUMA ir kt. (Johnson 1987, 29, 126). Vaizdinės schemas – palyginti nesudėtingi ir nuoseklūs vaizdiniai, tam tikrame abstraktumo lygmenyje reprezentuojantys tikrovės suvokimo fragmentus. Tai savotiška juslinių – pažįstamo objekto vizualinių, erdvinių, kinestezinių ir motorinių aspektų – duomenų sintezė. *Vaizdinės schemas tai mentalinės veiklos schemas, abstrahuotos iš kasdienių somatinių patyrimų, pagrindinės išeities struktūros, duodančios pagrindą labiau sudėtingoms ir aukštesnio abstraktumo lygmens koncepcijoms* (Przybylska, 2004, 197). Vaizdinės schemas turi sau būdingą struktūrą, sudarytą iš tam tikrais ryšiais susijusių atskirų elementų. Tačiau pastarieji egzistuoja tik juos organizuojančios ir įprasminančios visumos atžvilgiu, pvz., erdvės sąvokos RIBA, PAVIRŠIUS savo reikšmę įgyja tik kaip holistinės TALPYKLOS schemas komponentai.

Lyginant aptartus konceptualiosioms reprezentacijoms rekonstruoti ir aprašyti skirtus modelius, matyti, kad iš esmės jie skiriasi savo prigimtimi, taikymo sritimis, formalizacijos laipsniu ir „apimtimi“, bet kiekvienas jų savitu būdu apdoroja skirtingus semantinės informacijos kvantus (Korzyk 1992, 65–67) (žr. 6 paveikslą). Plačiausiai jų suvokiamas konceptas, kurio minimalų aktualizavimo laipsnį sudaro sąvoka, toliau pasireiškianti kognityviniuose-komunikaciniuose kontekstuose pavartotų leksinių vienetų reikšmėse.

6 paveikslas. Mentalinė (kognityvinė) reprezentacija (pagal Evans, Green 2006).

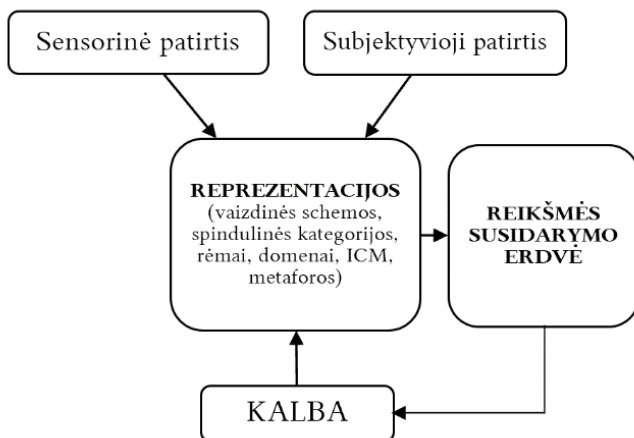
Tiek vaizdinės schemas, interpretaciniai rėmai, (idealizuoti) kognityviniai modeliai, tiek kalbos pasaulėvaizdis, suvokiamas kaip kalbos sistemoje įtvirtinta konceptualioji struktūra, apima tą turinį, su kuriuo kalbinės ir kultūrinės bendruomenės atstovai sieja tam tikrą sąvoką. Kalbama ne apie individualias asociacijas, bet bendras, visuomeniškai įtvirtintas ir daugumos panašiai suvokiamas kalbinių vienetų reikšmės (Waszakowa 2009, 50–51).

1.2.1.3. Reikšmė kaip konceptualizacija

Perėjimas prie reikšmės kaip holistinės struktūros sampratos sąlygojo pačios *reikšmės* sąvokos išplėtimą ir jos siejimą su konceptualizacijos procesais, kurių esmę sudaro mentalinės patirtys, konceptualiųjų struktūrų, atspindinčių pasaulio suvokimo būdą, susidarymas ir jų įkūnijimas kalba (Evans Green 2006, 361–400; Tabakowska 1995, 55) (žr. 7 paveikslą). Kalbinio ženklo reikšmės ir mąstymo procesų sąveika suponuoja dar vieną, kognityvinės veiklos pobūdžio lemiamą, reikšmės aspektą – dinamiškumą.

Individo susidūrimas su pasauliu, kuris, anot kognityvistų ir etnolingvistų, sudaro kalbos vienetų reikšmės pagrindą, nėra vienkartinis įvykis, bet nuolat vykstantis procesas. Pasaulis jų nėra suvokiamas kaip predeterminuota struktūra, bet nuolatinis vyksmas, lemiantis kiekvieną akimirką skirtinguose pažįstančios sąmonės lygmenyse ir jos konceptualios patirties domenuose percepcine, psichomotorine veikla, taip pat kultūrinėmis žiniomis ir patirtimis grindžiamus konceptualizacijos procesus (Langacker 2009, 48-84). Laikydami kalbą neatsiejama šių procesų dalimi, kognityvinės lingvistikos atstovai atkreipia dėmesį į tai, kad esant kintamiems pažinimo procesams, tokios pat prigimties esti ir semantinė jų reprezentacija. Pažindamas tikrovę, žmogus elgiasi dinamiškai, konstruktyviai ir interaktyviai ir šie jo veiklos požymiai lemia tokį pat kalbinio ženklo reikšmės pobūdį. Taigi, reikšmė nėra tapatinama su pastoviu mentalinio esiniu ar sąvoka, bet veikia su jos formavimosi sąmonėje, ar konceptualizacijos, procesais. O pastarieji apima visas galimas konceptualios patirties apraiškas: tiek jutiminius, motorinius ir emocinius patyrimus, tiek fizinio, kalbinio, kultūrinio ir visuomeninio kontekstų vertinimą ir jų pagrindu besiformuojančias naujas sąvokas. Kiekvieną kartą kurdami kalbinius pasakymus ar tapdami jų adresatais, kalbantieji dalyvauja sudėtinguose konceptualiųjų struktūrų susidarymo procesuose, kurių rezultatas priklauso tiek nuo turimų bendro pobūdžio, tiek nuo kontekstinių žinių (Langacker 2009, 52).

Taip suvokiama kalbinio ženklo, ir pasakymo, reikšmė presuponuoja itin platų ir daugiaspektį mentalinį substratą, konceptualųjį darinį, formuojantį kalbinio vieneto semantinę struktūrą ir užtikrinantį vienalytį jos pobūdį. Šio konceptualaus darinio aspektai apima diskurso pagrindu kuriamas ar sužadinamas sąvokas; dalyvavimą komunikaciniame akte kaip visuomeninės kalbančiųjų interakcijos elementą; komunikacinio akto kontekstų suvokimą ir visas kalbamuoju momentu relevantiškas žinių ir patirčių sistemas (domenus).

7 paveikslas. Reikšmės susidarymo procesas (pagal Evans, Green 2006).

Besirandantis kaip šio konceptualaus darinio konkretizacija, leksinis vienetas neturi vienos, aiškiai apibrėžtos reikšmės. Jo semantinė vertė glūdi daugiau ar mažiau konvencionalizuotose priegose prie ši substratą sąlygojančių žinių sistemų (domenų). Tai, ką tam tikras kalbinis vienetas reiškia konkrečioje situacijoje (t. y., kuris ir kokios apimties enciklopedinių žinių, siejamų su leksiniu vienetu, fragmentas yra aktyvinamas kalbėjimo momentu) visų pirma priklauso nuo kalbėjimo akto dalyvių tikslų, žinių ir kt. Galima tad teigti, kad pažinimo ir komunikacinio akto aplinka yra reikšmės, kurią leksinis vienetas joje įgauna, dalis. Tokiu būdu *reikšmės* sąvoka tiesiogiai siejasi su tuo, kaip konkrečioje komunikacinėje situacijoje kalbos vienetu perteikiamą turinį supranta kalbantysis, kaip atpažįsta ir įvertina komunikacinio akto aplinkybes ir kaip panaudoja pastarųjų semantinį potencialą (plg. Langacker 2009).

Pripažįstant, kad reikšmė nėra duota objektyviai, bet gimsta konkrečioje situacijoje pažinimo ir komunikaciniais tikslais, jai suteikiamas individualios konceptualizacijos statusas. Ypač subjektyvųjį jos pobūdį ir svarbų pažįstančios sąmonės vaidmenį pabrėžia etnolingvistai. Jų rekonstruojamas kalbinis pasaulėvaizdis visų pirma yra žmogaus, kaip pažįstančios ir patiriančios būtybės (lot. *homo loquens*), pasaulio vaizdas, kurio pėdsakų ieškoma kalboje. Subjektas, kaip „kalbančioji instancija“, – tai asmuo, kuris jutiminiu būdu patiria pasaulį, konceptualizuoja patirtis, įvertina jas ir praneša apie jas, komunikacijos metu įgyja konkrečius vaidmenis, aktyviai veikia (Wierzbicka 1999, 303).

Nepaisant to, kad kognityviniai procesai vyksta individų sąmonėse, reikšmės kaip konceptualizacijos aiškinimas neneigia jos visuotinumą, neneigia ir minimalaus bendro sąvokos turinio, ar kalbos vienetų leksinės reikšmės. Tačiau tam, kad taptų kalbos dalimi, ji privalo būti visuotinai priimta, ar, kitais žodžiais tariant, konvenciniu būdu „patvirtinta“ visos bendruomenės. Daugelio kalbinių ženklų reikšmės atskiriems kalbinėms ir kultūrinėms bendruomenėms atstovams yra žinomos tik iš dalies, o visas jų semantinis turinys gali būti atskleistas visos bendruomenės sąmonės pagrindu. Individualūs įsivaizdavimai to, ką pavadina kalbos vienetai, komunikacinio bendravimo metu tampa visos bendruomenės kultūrinio vystymosi jungiamąja grandimi.

Kita vertus, tam tikras minimalus kalbos vieneto semantinio turinio fragmentas, semantinis invariantas, bazinė sąvoka, parodanti, kaip kalbantieji paprastai ir neutraliose situacijose supranta jais [kalbiniais vienetais] pavadinamus tikrovės fragmentus, yra tiesiog būtinas. Bazinė sąvoka žymi tą minimalų konceptualųjį turinį, kuris paprastai siejamas su kalbiniu vienetu pavadinamu objektu ar reiškiniu. Šio turinio esama skirtingų kalbų pasaulėvaizdžiams priklausančiuose to paties objekto vaizduose, taip pat vienos kalbos leksemų, priklausančių sudėtingiems leksiniams-semantiniams laukams, semantinėse struktūrose.

Toks semantinis kvantas, kuris iš esmės atitinka konceptualiojo turinio fragmentą, viena vertus, tampa tam tikros kultūrinės bendruomenės formavimosi išeities tašku ir pasaulėžiūros išraiška, kita vertus, duoda pagrindą komunikaciniam aktui įvykti. Pirmu atveju turima omenyje tai, kad bendras konceptualusis turinys grindžiamas daugiau ar mažiau visiems bendrais jutimintais ir psichosomatiniais patyrimais, fiziniais ir kognityviniais gebėjimais identifikuoti atskirus objektus ir visas jų klases (išskirtų ypatybių pagrindu, pagal archetipą ir prototipą), bet minėtieji procesai sąlygojami kultūros ir priimtą pasaulėžiūros. Naujų žinių ir patirčių įsisąmoninimas vyksta jau turimų pagrindu (Langacker 2009, 58). Antru atveju omenyje turimas vienas iš esminių komunikacijos tikslų – sėkmingas jos dalyvių bendradarbiavimas. Stimulą¹² pastarajam suteikia toks kalbėtojo pasakymo turinio perteikimas, kuris „priverstų“ klausytoją dėti pastangas perprasti tai, kas pranešama. Implikuodami tam tikrus turinius, kalbėtojai „kviečia“

¹² Pragmatikos mokslo literatūroje šiam stimului pavadinti vartojama sąvoka *ostensinis stimulus* (ang. *ostensive stimulus*) (Cutting 2002, 140; Carlson 1991, 42). Relevancijos teorijos atstovai (D. Sperber ir D. Wilson) teigia, kad visi pasakymai turi savybę tam tikru būdu pritraukti klausytojo dėmesį ir informuoti jį apie kalbėtojo ketinimus perteikti informaciją (plg. Blakemore 1995, 17).

klausytojus „bendradarbiauti“ ir tuos turinius inferuoti¹³ (Yule 1996, 35–46; Horn 2006, 4–12). Tókios bendravimo strategijos, viena vertus, išplečia tam tikrų kalbos vienetų vartojimo kontekstus, kita vertus, įgalina įvairias jais perteikiamų turinių (pragmatinio) inferavimo galimybes. Tačiau sėkmę komunikacinis aktas patiria tik tuomet, kai klausytojo išvados apie pasakymo turinį sutampa su jo implikacijomis¹⁴, o be bendro reikšminio pagrindo tai sunkiai pasiekama. Abiem atvejais, bendras leksiniais vienetais pavadinamų objektų suvokimas, taigi ir minimalus jų semantinio turinio fragmentas – leksinė reikšmė, tampa viena pagrindinių kalbinės ir kultūrinės bendruomenės formavimosi ir sėkmingo bendravimo sąlygų.

Suprantama kaip kognityvinių, mąstymo ir vaizduotės procesų rezultatas reikšmė atskleidžia ne tik konkretaus objekto ar reiškinio suvokimo modelį, bet jo pagrindą sudarančius sudėtingus žmogaus sąmonės procesus. Suteikia prieigą prie konceptualiosios sistemos, pamatuojančios tam tikros kultūrinės bendruomenės kalbos pasaulėvaizdį, ir tampa bendresnio pobūdžio kategorizacijos procesų ir jų rezultatų – konceptualiųjų kategorijų – žymeniu. Šiems procesams ir jų sąsajoms su reikšmės konceptualiuoju turiniu ir struktūra aptarti skiriamas antras šio skyriaus poskyris.

1.2.2. Kategorizacija ir prototipinis reikšmės modelis

Kalbą ėmus nagrinėti pažinimo procesų kontekste, plačiai ligi šiol nagrinėjama filosofų ir psichologų kategorizacija pastaraisiais dešimtmečiais pateko ir į lingvistų tyrimų spektrą. Greta anksčiau minėtų percepcijos ir konceptualizacijos procesų, kategorizaciją imta suvokti kaip dar vieną pagrindinių kognityvinės veiklos mechanizmų, sąlygojančių mentalinę tikrovės reprezentaciją ir kalbinę jos išraišką.

¹³ Implikatūra vadinamas tas komunikacinio ketinimo komponentas, kurio kalbėtojas nepasako, o inferencija – mąstymo procesai, kurių metu turimų išvadų pagrindu formuojamos naujos kontekstinės implikacijos; kalbant apie inferencijas, turimos omenyje tos „išvados“, kurių kalbėtojas tikisi iš klausytojo / skaitytojo pranešdamas tam tikrą turinį. Tiesiogiai su šia bendravimo strategija susijusi laukiamų, ar skatinamų, inferencijų sąvoka (ang. *invited inferences*). Plg.: *The term “invited inferences“ is chosen to elide the complexities of communication in which the speaker/writer evokes implicatures and invites the addressee/reader to infer them* (Traugott ir Dasher 2002, 5; plg. Ryvitytė 2011, 36–47).

¹⁴ Nors komunikacijos akto metu aktyviai dalyvauti privalo ir kalbėtojas, ir klausytojas, itin svarbus vaidmuo atitenka pirmajam. Būtent jis yra suinteresuotas, kad klausytojas tinkamai inferuotų jo pranešimą. Tad kurdamas pasakymą jis turi atsižvelgti į klausytojo turimas žinias (kurių pagrindu jis interpretuoja pasakymą), poreikius (Schiffrin 1990; Blakemore 1995, 17–18; Verhagen 2005).

Paprastai kategorizacija apibrėžiama kaip kategorijų susidarymo procesas, natūralus būdas atpažinti objektų tipus ar patirtis pagal tam tikrų jų bruožų išskyrimą, o kitų nuslopinimą (Lakoff, Johnson 1987, 9). Amerikiečių psichologo Jerome'o S. Brunerio žodžiais, *kategorizuoti reiškia tapatinti išoriškai skirtingus objektus, grupuoti objektus, reiškinius ir žmones į klases, reaguoti į juos ne pagal unikalius jų bruožus, bet kaip į išskirtų klasių narius*. Metaforiškai kalbant, tai subjektyvus objektyviai egzistuojančio pasaulio „sutvarkymas“ pagal žmogaus poreikius ir galimybes (Condor, Antaki 2001, 243).

Tiek konceptualiajame, tiek kalbiniame jo lygmenyse kategorizacijos procesas apima tris esminius etapus. Pirmieji du susiję su percepcija – jutiminiu pasaulio įvairovės patyrimu (pirmasis etapas), ir intelektualiu „surinktu“ duomenų apie pasaulį apdorojimu, t. y. palyginimu, apibendrinimu ir bruožų išskyrimu, kurių pagrindu skirtingi objektai gali būti jungiami į didesnes ar mažesnes klases (kategorijas) (antrasis etapas) (žr. Trzebiński 1981, 51). Trečiojo etapo esmė – kalbinės nominacijos procesas, kuriam bevykstant tam tikromis „kalbinėmis etiketėmis“, t. y. išskirtų kategorijų ir joms priklausančių egzempliorių pavadinimais, įtvirtinami pirmų dviejų etapų rezultatai (Bruner 1981, 9; Tokarski 2014, 109; Mikulskas 2005). Taigi, konceptualusis pasaulio vaizdas formuojamas percepcijos ir konceptualinės kategorizacijos procesų. Jų rezultatas – konceptualios kategorijos – tai sąvokos, kuriomis tikrovė skaidoma į vienetus, įgalinančius racionalųjį jos suvokimą. Reiškiamos kalba jos tampa kalbinėmis. Tokių kategorijų pavyzdžiais įvardijami: žmogus, paukštis, baldas, teisingumas ir kt. Pažindamas pasaulį, jo objektus ir reiškinius žmogus automatiškai priskiria tam tikroms kategorijomis. Nuo Antikos laikų tęsiama filosofinė polemika dėl kategorijų prigimties, jų vaidmens kalbiniuose pažinimo ir tikrovės aprašymo procesuose XX amžiuje, leido išsikristalizuoti dviem pagrindinėms mokslininkų pozicijoms, pamatuojančioms du esminius kategorijų susidarymo ir (ar) skyrimo modelius.

Pirmasis jų, pasiūlytas dar Antikos laikais ir visų pirma siejamas su Aristotelio vardu¹⁵, remiasi logikos pasiūlyta aibių (objektų rinkinių) teorija.

¹⁵ Aptardama filosofinius kategorizacijos proceso aspektus R. Grzegorzcykowa atkreipia dėmesį į tai, kad šiuolaikinėje lingvistikoje apie Aristotelio, ar klasikines kategorijas, kalbama jas priešinant kognityvinėms, ar prototipinėms. Tuo tarpu, mokslininkės teigimu, Aristotelio kategorijomis vadinami predikamentai, kuriais filosofo buvo apibrėžiamos tam tikros objektų ypatybės (pvz., *substancija, dydis* ir kt.). Graikų gramatikams perėmus šias sąvokas, jos imtos vartoti kalbos dalims ir vėliau gramatinėms kategorijoms vadinti (Grzegorzcykowa 1996, 12–13).

Pagal ją loginę, ar kitaip klasikinę, kategoriją sudaro objektai (ir reiškiniai), turintys apibrėžtą, būtinų ir pakankamų kategorijai priklausyti požymių rinkinį. Šis bendrų požymių rinkinys apibūdina kiekvieną kategorijos reprezentantą, o kartu skiria vienas kategorijas nuo kitų. Šie būtini ar pakankami požymiai paprastai esti formalaus pobūdžio, inherentiški, tad sudaro objektyvųjį kategorijos pagrindą. Kadangi ši požymių visuma būtina sąlyga kategorijai priklausyti, visi kategorijos nariai yra lygiaverčiai ir užima vienodą poziciją kategorijos struktūroje. Be to, priklausomai nuo turimų požymių, yra priskiriami arba nepriskiriami kategorijai. Taigi, klasikinė kategorija, o tiksliau jos atstovai, pasižymi bendrų požymių rinkiniu, tad yra vienodi, užima lygias pozicijas kategorijos struktūroje ir taip sąlygoja griežtas ir nekintamas jos ribas (Taylor 1991; Maćkiewicz 1999; Grzegorzczkova 1996). Antrasis modelis, atsiradęs kaip alternatyva pirmajam, siejamas su JAV kognityvinės psichologijos atstovės Eleonoros Rosch pavarde ir jos atliktais vidinės kategorijų struktūros tyrinėjimais. Prie naujos kategorijos koncepcijos taip pat prisidėjo Ludvigas Wittgensteinas, pasiūlydamas giminės panašumo idėją (angl. *family resemblances*), ir Lotfalis A. Zadeh – neraiškiųjų aibių teorijos (angl. *fuzzy sets*) kūrėjas.

Teorinį pagrindą naujam pasaulio skaidymo kategorijomis modeliui davė jau minėtų psichologų pasiūlyta, XIX amžiaus pabaigos geštaltų psichologiją menanti, prototipų teorija. Pats geštaltas apibūdinamas kaip sąmonėje glūdinti visuminio patyrimo struktūra, naudojama kognityviniuose procesuose. Geštaltai visų pirma pasižymi tuo, kad susiformuoja veikiami vidinių psichikos dėsnų, o jų formavimosi esmė – *perėjimas nuo atomistinio pasaulio suvokimo būdo prie holistinės (visuminės) jo percepcijos, teigiančios, kad žmogus nesąmoningai sujungia visus suvokiamus objektus į tam tikras grupes, papildydamas trūkstamais objektais ar elementais*¹⁶ (Maumevičienė 2010, 13; plg. Evans 2007, 90). Geštaltų psichologų pasiūlyta holistinė pasaulio percepcija buvo perimta kognityvistų ir pritaikyta prototipų teorijoje. Pastaroji remiasi pasaulio kategorizacija taikant suvokiamos tikrovės struktūros principus, ar, kitais žodžiais tariant, pasaulio skirstymu į prototipų atstovaujamas kategorijas. Kategorija šiuo atveju suprantama kaip žinių apie kalbos vienetu pavadinamą tikrovės fragmentą struktūra, o prototipas – kaip mentalinis kategorijos esminių bruožų atspindys kalbančiųjų sąmonėje, būdingiausias (tipiškiausias) jos atstovas (Rosch, 1975).

¹⁶ Toks objektų ir elementų jungimas vyksta remiantis keturiais esminiais principais: artumo (susijusiais laikomi arčiau vienas kito esantys objektai), panašumo (panašūs objektai suvokiami kaip vienuma), uždarumo (objektai suvokiami kaip uždaros struktūros) ir tolydumo (objektai suvokiami kaip išbaigti, nuoseklūs) (Evans, Green 2006, 90).

Toks pasaulio kategorizacijos modelis tolsta nuo klasikinės kategorizacijos teorijos postuluojamų aiškių kategorijų ribų ir bendrų ypatybių, pereidamas prie tipiškumo ir (giminės) panašumo su prototipu principų¹⁷. Savo iškeltoms prielaidoms pagrįsti E. Rosch ir L. Wittgensteinas¹⁸ parodė, kad priklausomai nuo turimų bruožų vieni kategorijos nariai pasižymi didesniu panašumu su prototipu laipsniu, kiti – mažesniu, paneigdami tokiu būdu klasikinės kategorizacijos atstovų postuluojamą kategorijos narių lygiavertiškumo idėją. Mokslininkai taip pat pastebi, kad kategorijų ribos nėra griežtos, kaip teigė jų pirmtakai, bet gali būti plečiamos kategorijai priskiriant naujus narius (Wittgenstein 1958, 51).

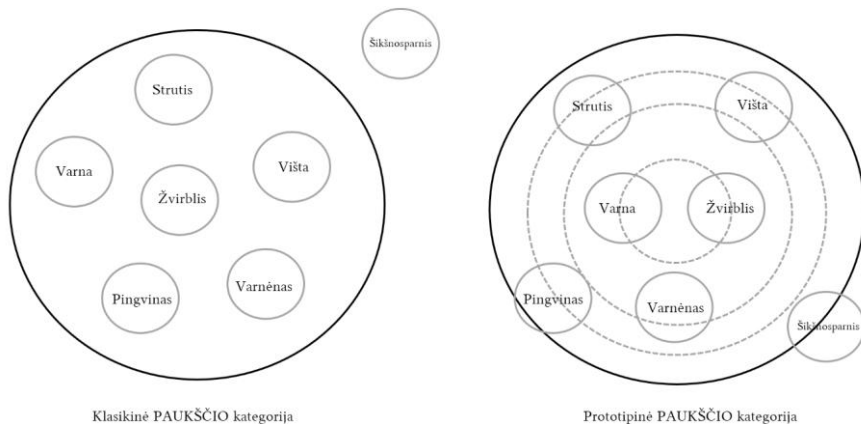
Taigi, taip suvokiama kategorija pasižymi prototipiška struktūra. Priklausymas jai matuojamas ne privalomu bruožų rinkiniu, bet tipiškumo ar panašumo su prototipu laipsniu, ar geriausiam kategorijos nariui būdingu bruožų rinkiniu. Būtinuosius priklausymo kategorijai bruožus šiuo atveju keičia kategorijos nariams būdingi atributai ir jų kombinacijos, o pastarieji išskiriami jutiminio patyrimo būdu ir pagal funkcionalumą pasaulį pažįstančio žmogaus atžvilgiu (siejasi su pažinimo veiklos antropocentriškumu). Kadangi nėra tokio atributų rinkinio, kuriuo būtų galima apibūdinti visus kategorijos narius, vidinė kategorijos struktūra nėra vienalytė, bet skaliarinė, o jos nariai, priklausomai nuo turimų bruožų ir panašumo su prototipu, užima labiau centrinės ar periferinės sritis. Kitaip nei klasikinėje kategorizacijos teorijoje, prototipinės kategorijos negali būti griežtai apibrėžtos (Lakoff, Johnson 1987, 150–151; Rosch 1981, 89–115).

Minėtieji modeliai, pavaizduoti paveiksle toliau, viena vertus, išryškina vieną pagrindinių filosofijos klausimų, o tiksliau kategorijų prigimties klausimą, kita vertus, atstovauja dviem šiuo aspektu priešingiems požiūriams

¹⁷ Aiškus to pavyzdys L. Wittgensteinio *žaidimo* kategorijos tyrimai, kuriuose autorius prieina prie išvados, kad visiems žaidimams būdingas noras laimėti ir kiti sutampantys panašumai (angl. *overlapping similarities*), bet nėra tokio žaidimų požymių rinkinio, kuris būtų bendras visiems šios kategorijos nariams (Wittgenstein 1958, 66; Lakoff 1987, 16; Ungerer, Schmid 2006, 29).

¹⁸ Tęsdama 1969 m. antropologų B. Berlino ir P. Kay'aus pradėtus spalvų kategorijos tyrimus, E. Rosch priėjo prie išvados, kad greičiau įsimenamos ir atmintyje išsaugomos židinio spalvos. Tokių spalvų pavadinimai esti paprasti, o greičiau išmokstami, visų pirma, dėl to, kad tokios spalvos stipriausiai veikia regą. Jų išmokimas nepriklauso nuo spalvų padėties spalvų paletėje, bet nuo jų ryškumo, taigi nuo žmogaus fiziologinės percepcijos ypatybių. Kategorijos skyrimo ir žmogaus sąmonės procesų sąveiką pagrindė dar vienas L. Wittgensteino eksperimentas – skaičių kategorijos tyrimas. Juo mokslininkas įrodė, kad išgirdę žodį skaičius, žmonės pirmiausia pagalvoja apie sveikąjį skaičių (1, 2, 3), ir tik vėliau apie trupmenas, kartotinius ir kitokius skaičius (Maumevičienė 2010, 14–15).

– objektyvizmui (klasikinė kategorizacija) ir subjektyvizmui (natūralioji kategorizacija). Pirmojo sekėjai kategorijų pagrindą sudarančių atributų rinkinių ieško pačiuose kategorizuojamuose, realiai egzistuojančiuose objektuose. Jų kategorijos laikomos objektyviai egzistuojančios žmogu supančioje tikrovėje. Tuo tarpu subjektyvizmui atstovaujančios kognityvinės kategorizacijos idėjos pagrindą sudaro įsitikinimas, kad pasaulio „skaidymas“ į kategorijas tai, visų pirma, pasaulį pažįstančios sąmonės (kognityvinės) veiklos rezultatas, taigi subjektyvios pasaulio interpretacijos, ar, metaforiškai kalbant, tikrovės „sutvarkymo“ rezultatas.

8 paveikslas. Klasikinė ir prototipinė PAUKŠČIO kategorijos (pagal Tokarski 2014).

Nepaisant kylančios dichotomijos, šių požiūrių nereikėtų laikyti vienas kitą išskiriančiais, bet veikiau – vienas kitą papildančiais. Į tai ypatingą dėmesį atkreipia tiek kognityvinės lingvistikos, tiek psichologijos krypties atstovai. Rogerio D. Bramwellio žodžiais, *gamta pataria, bet neverčia žmogaus klasifikuoti pasaulio pagal joje egzistuojančias klases* (1981, 376). Tad šiuo atveju klaidinga kalbėti apie visišką kategorijų nearbitralumą ir natūralumą, ar priešingai – arbitralumą ir dirbtinumą. Kategorijos yra objektyviai egzistuojančios ta prasme, kad jau gamtoje tam tikri objektai reguliariai jungiasi tarpusavyje inherentiškai duotų ypatybių pagrindu, o jų dirbtinumą tuo tarpu lemia tai, kad net ir egzistuojančios objektyviai galutinai jos atpažįstamos žmogaus, jo poreikiams patenkinti ir tikslams pasiekti (plg. Rosch 1977, 29). Didelę įtaką taip suprantamai kategorizacijai turi, iš vienos pusės, žmogų supanti realybė ir objektyviai joje egzistuojančios struktūros, iš kitos pusės, pats žmogus (bendruomenė) su jam būdinga psichika, patirtimi,

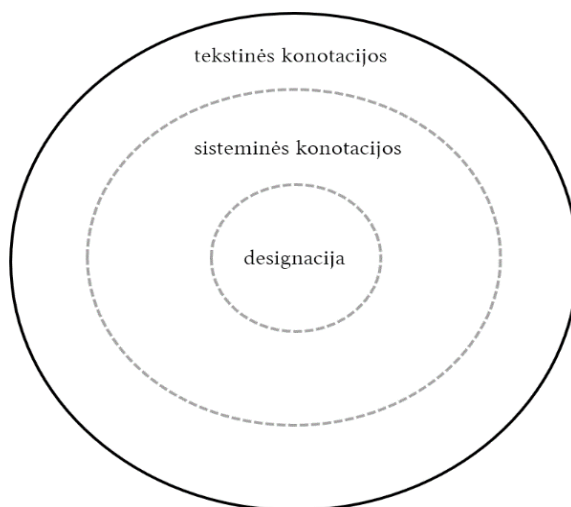
socialine ir kultūrine aplinka, bei kalba, teikiančia jam priemones kategorijoms išskirti ir reikšti¹⁹.

Subjektyvistiskai suvokiama kategorizacija, žymėdama pažįstančios sąmonės atliekamą pasaulio „skaidymą“, kartu implikuoja interpretacinį šios kognityvinės veiklos pobūdį ir šiuo aspektu glaudžiai siejasi su pasaulio vaizdo formavimusi sąmonėje ir kalbine jo išraiška. Tai, visų pirma, žmogaus dedamos pastangos suvokti pasaulį, išmokti jame judėti ir veikti (Lakoff 1987, 150; Krąpiec 1985, 185), todėl priklauso nuo kategorizuojančios sąmonės žinių, patirčių, aplinkos, intencijų ir aksiologinės sistemos (Bruner, Austin 1956, 10). Minėtieji kategorijų atstovai – prototipai – turi etninį (kultūrinį, tautinį) pagrindą, tad jų suvokimas priklauso nuo kultūrinių modelių, būdingų tam tikrai kalbinei ir kultūrinei bendruomenei. Leksinių vienetų įkūnytos kategorijos sudaro konkrečiai etninei bendruomenei būdingą kalbos pasaulėvaizdį. O turint omenyje skirtingas kategorijų susidarymo aplinkybes ir kontekstus, jų ribos skirtingose kalbose irgi nėra vienodos.

Kognityvinės psichologijos pasiūlytas konceptualiųjų kategorijų modelis sąlygojo ir naują požiūrį į kalbinės kategorijos raiškos, o tiksliau ją pavadinančio kalbinio vieneto reikšmės, struktūrą. Suvokiant reikšmę kaip mentalinę struktūrą, suvokinį, jos pagrindu imta laikyti kategoriją – daiktų, reiškinių, požymių klases, kuriuos duotasis žodis pavadina, o anksčiau minėtą su žodžiu siejamą tipišką turinį, kalbančiųjų pripažįstamą semantinį invariantą, tapatinti su prototipo sąvoka. Reikšmės kaip atskirų komponentų rinkinio sampratą pakeitė jos ir patyrimo geštalto, holistinės struktūros tapatinimas, sąlygojęs būtinumo ir pakankamumo kriterijų semantiniuose aprašymuose atsisakymą ir perėjimą prie kalbinio prototipo rekonstrukcijos (Buczowska 2004, 259–262; Gudavičius 2009, 67; Tokarski 2014, 117–129). Pastaroji įmanoma atsižvelgiant į etninį prototipo pobūdį. Tai ypač pabrėžia etnolingvistai, prototipo sąvoką glaudžiai siedami su stereotipu, ar subjektyviai visuomenės determinuotu daikto ar reiškinių vaizdu (plg. Bartmiński 2009).

¹⁹ Į subjektyvųjų objektyviai egzistuojančios tikrovės skaidymą išsamiai, aprašydama filosofinius kategorijų susidarymo ir jų kalbinės raiškos aspektus, dėmesį atkreipia Renata Grzegorzczkova. Denotuojamą pasaulį autorė apibrėžia kaip tam tikrą kontinuumą, apimantį: 1) objektus, pasižyminčius didžiausiu ontologinio savarankiškumo laipsniu, objektyviai išsiskiriančius iš kitų artefaktų savo inherentiškų bruožų pagrindu (pvz., augalai, gyvūnai); objektus, esančius didesnių klasių dalimis arba sudarančius elementų rinkinius (pvz., kūno dalys, geografijos sąvokos ir kt.); 2) objektus, išskiriamus subjektyvios kategorizacijos būdu (pvz., spalvų pavadinimai, emocinės būsenos); 3) konceptualius konstruktus, tokius kaip: laisvė, liberalizmas. Pastarųjų denotatai esti žmonių mintys, įsitikinimai, pažiūros (Grzegorzczkova 2000, 11–25; 2009, 21–24).

Galima tad teigti, kad kategorijos pagal prototipus modelis tampa nauju reikšmės struktūros modeliu – tam tikra radialine (spinduline) struktūra su centrinėje ir periferinėse jos dalyse esančiais nariais. Jos branduolį sudaro leksinė reikšmė ar designacija, apimanti turinį, paprasčiausiu būdu identifikuojamą su kalbiniu ženklu. Antrąjį reikšmės sluoksnį sudaro fakultatyvinės, papildomos išskirto tikrovės objekto ar reiškinių, bet aiškiai kalbos vartotojų su juo siejamos ypatybės. Trečiajam reikšmės sluoksniui priklauso sisteminės, t. y. kalbos sistemoje įtvirtintos kalbinio vieneto žadinamos, su pavadinamu objektu siejamos asociacijos ir tekstinės konotacijos, ar, kitais žodžiais tariant, išskirtinių kontekstų sąlygojamos asociacijos (plg. Tokarski 2014) (žr. 9 paveikslą):

9 paveikslas. Prototipinis reikšmės modelis (pagal Tokarski 2014).

Kaip matyti, naujas reikšmės suvokimo modelis tolsta nuo tradicinio (dar vadinamo matriciniu), reikšmės aiškinimo per prototipą, pamatuoto žmogaus kognityvinės veiklos ir atvirumo naujam turiniui link. Atsisakoma būtinųjų ir pakankamų bruožų rinkinio reikšmės struktūrą išplečiant fakultatyvinių ir konotacinių ypatybių sluoksniais. Skirtingos reikšmės komponentų kognityvinės funkcijos (identifikacijos, stereotipinės ir kt.) atitinka vieną pagrindinių kategorizacijos per prototipą teorinių prielaidų – ne vienodas kategorijos atstovų pozicijas vidinėje kategorijos struktūroje. Jos ribų atvirumas imamas tapatinti su reikšmės modelio atvirumu ir jo interpretavimo priklausymu ne tik nuo intersubjektyvaus žinių, patirčių ir nuomonių apie pasaulį kompleksu, bet nuo tikrovės interpretatoriaus

asmenybės, jo kultūrinių konvencijų įsisažmoninimo, intelektinių gebėjimų ir kūrybingumo (Trzebiński 1981, 50–68).

Kognityvistų pasiūlytas prototipinis reikšmės modelis taip pat gali būti naudojamas kaip reikšmės eksplikacijos modelis, A. Gudavičiaus žodžiais, *išlaisvinantis kalbininką nuo pareigos apimti visus atvejus ir nuo beviltiškų pastangų nustatyti, ar konkretus daiktas priklauso kategorijai, ar jau išeina už jos ribų* (2000, 110). Toks reikšmės aprašymo modelis ne tik atskleidžia kalbinio vieneto semantinio, taigi konceptualaus, turinio fragmentą, bet taip pat šio turinio organizavimo pagrindą, būtiną atitinkamai reikšmės eksplikacijai parengti. Ieškant geriausio būdo reikšmei, kaip prototipinio kategorijos atstovo, bazinio kalbos vienetu pavadinamo objekto suvokimo, eksplikuoti Liublino etnolingvistikos pasiūlyta kognityvinė definicija, kurios esminės prielaidos išdėstomos toliau.

1.3. Kognityvinė definicija kaip naujas reikšmės eksplikacijos modelis

Kalbinio ženklo reikšmės kaip holistinės, kategoriją žyminčios ir jos pagrindinį atstovą, t. y. prototipą, pavadinančios struktūros suvokimas lėmė naujo būdo jai eksplikuoti poreikį. Kalbinio ženklo aprašymas, neatsižvelgiant į jo vartojimo aplinkos keliamus reikalavimus, stereotipinius mąstymo ir veiklos modelius, priklausomus nuo praktikų bei įsitikinimo ir būdingų ši ženkla vartojančios kalbinės ir kultūrinės bendruomenės atstovams, tapo nepakankamas ir neadekvatus (plg. Kardela 1990).

Kognityvinės lingvistikos atstovai siūlo kalbinių vienetų reikšmes aprašyti atskleidžiant jais žymimas kognityvines struktūras, motyvuotas aktualaus kalbos vartojimo aplinkos (Kovecses 1989; Langacker 1989; Taylor 1989a). Toks reikšmės eksplikacijos būdas suponuoja glaudų daugiamatį reikšmę lemiančių veiksnių tarpusavio ryšį ir tuo pačiu reikšmės fenomenų, kaip konvenciniu būdu įtvirtintų, idealizuotų naiviosios tikrovės reprezentacijos elementų, suvokimą. Juo pripažįstama interpretacinės perspektyvos specifika, pagrindinis kategorizacijos lygis ir prototipiškumo efektai.

Siekdama ištirti kalboje slypinčią pasaulio konceptualizaciją, jos kognityvinius ir kultūrinius aspektus bei formaliąsias apraiškas, taip pat šių duomenų pagrindu rekonstruoti žmogaus ir pasaulio vaizdą, kognityvinė etnolingvistika savo tyrimų rezultatams pateikti siūlo kognityvinę definiciją. Pastaroji tampa ne tik reikšmės eksplikacijos būdu, bet kalbinio pasaulėvaizdžio išraiškos forma apskritai. Taigi, parodanti ne tik bendro pobūdžio pasaulio objektų ir reiškinių kalbinį vaizdą, bet ir vidinį jo variantiškumą, kalbinio vieneto reikšmėje slypintį semantinį mikrokosmosą

(plg. Tokarski 1997/1998, 7–14). Naują reikšmės eksplikacijos direktyvą žymi pats dėmuo „kognityvinė“, kuris, anot J. Bartmińskio, reiškia pažintinį eksplikuojamo turinio pobūdį ir susietumą su kognityvine lingvistika metodologiniu atžvilgiu.

Antiscientinis reikšmės eksplikacijos pobūdis, perteikimas to, kaip kalbantieji suvokia kalbamąjį dalyką ir apskritai pasaulį, kaip jį kategorizuoja, apibūdina ir vertina, tampa pagrindine kognityvinės definicijos konstrukcijos teorine prielaida. Panaikindama ribą tarp kalbinių ir nekalbinių žinių, į kognityvinį kalbinio vieneto apibrėžimą, etnolingvistika įtraukia ne tik kalbos sistemoje įtvirtintus elementus, bet su kalbamuoju objektu asocijuojamą, stereotipinį turinį (Putnam 1975, 139–152). Taip formuojamos definicijos objektu tampa „mentalinis objektas“, pasaulio objektų ir reiškinių projekcija kalbančiųjų sąmonėje, ir visos jo ypatybės išsaknijusios kalbiniame pasaulėvaizdyje.

Nuo tradiciškai vadinamos „žodynine“ kognityvinė definicija skiriasi savo turiniu ir struktūra, atspindinčiais reikšmės kaip prototipinės struktūros sampratą. Pirmoji turinio atžvilgiu operuoja scientizmo (moksliškumo), pasižyminčio mokslinių žinių taikymo objektams paaikškinti, ir taksonominės funkcijos, t. y. denotato, išskyrimo iš visos objektų klasės pagal loginės klasifikacijos kriterijus, principais (Bartmiński 2007, 43–43). Būtent taksonominės funkcijos vardan reikšmės apibrėžimuose apsiribojama būtinaisiais ir pakankamais reikšmės komponentais, priimtame apibrėžimo lygmenyje atliekančiais distinktyvinę funkciją. Tačiau mokslinis tokios definicijos pobūdis, į ką atkreipia dėmesį etnolingvistai, mažina jos aiškinamąją vertę, ypač senovinės leksikos atvejais, ir dažnai visgi nepalengvina leksemų ar visų frazių funkcionavimo kalboje ir tekstuose interpretacijų suvokimo; nepaaikškina semantinės derivatų motyvacijos. Tuo tarpu kognityvinė definicija visų pirma siekia atskleisti kalboje įtvirtintą pažintinį ir kultūrinį turinį ir šio turinio struktūrą. Toks reikšmės eksplikacijos modelis remiasi subjektyviąja rekonstrukcija, o tai reiškia, kad reikšmė nėra aprašoma *in abstracto*, bet žmogaus ir komunikacinės visuomenės atžvilgiu. Jos tikslas parodyti, kas yra sužadinama kalbančiojo sąmonėje tam tikroje kalbinėje situacijoje, o ne tai, ką apie kurį nors dalyką žino mokslas (plg. Gudavičius 2000). Kognityvinė definicija siekia *išsiaiškinti būdą, kaip kalbantieji supranta tam tikrą objektą, kaip visuomeniškai įtvirtintos kalba ir kalbos vartojimu suvokiamos žinios apie pasaulį, kaip kategorizuojami jo reiškiniai, jų požymiai ir vertinimai* (Bartmiński 2007, 42). Toks aprašymas visų pirma privalo apimti visas giliai kalboje įtvirtintas ir objektui priskiriamas ypatybes, atspindėti visus – centrinis ir periferinius, denotacinius ir konotacinius – reikšmės požymius, kuriuos žmonės turi

omenyje konkrečiame kontekste pavartodami tam tikrą žodį, ir antra – atskleisti vidinę šių ypatybių struktūrą, atitinkančią kalbančiųjų nuovoką ir kalboje įtvirtintą „naivų pasaulio vaizdą“ (Ibidem, 94; Tokarski 1996, 100).

Šiems reikalavimams atitikti laikomasi turinio ir struktūros adekvatumo principų. Pirmasis reiškia definicijos turinio atitikimą „naivosioms“ (nemokslinėms) žinioms ir pasireiškia mokslinių apibrėžimų vengimu. Turinio adekvatumo siekiama tiriant kalbos sistemos duomenis, tekstinius duomenis, anketavimo būdu surinktus duomenis, taip pat remiantis sociologine ir etnografinė medžiaga, susijusia su kalbamojo objekto ar reiškinių vieta tam tikroje kultūroje ir kalbos vartotojų elgesiu jo atžvilgiu. Struktūros adekvatumo principas reiškia tai, kad remdamasi bendrinėmis („naivosiomis“) žiniomis ir apimdama visus šių žinių kalboje įtvirtintus elementus, definicija siekia parodyti vidinę sąvokos logiką, tokius šių elementų tarpusavio ryšius, kurie glūdi kalbinės ir kultūrinės bendruomenės sąmonėje. Svarbu pažymėti ir tai, kad pagrindinis definicijos elementas pateikiamas teiginio²⁰ ar nuomonės apie užkalbinės tikrovės objektą forma, jo dalinės charakteristikos eina aprašomųjų sakinių forma.

Struktūros atžvilgiu leksikografinė definicija yra hierarchinė, pamatuota loginės *genus proximum* ir *differentia specifica* (kitaip – apibrėžimo per artimiausią giminę ir rūšinį skirtumą) nurodymo direktyvos. Taip suvokiamos definicijos esmę sudaro pagrindinio reikšmės komponento *genus proximum* pasirinkimas, įžanginė kategorizacija, kuri lemia kitų būtinųjų ar pakankamų reikšmės komponentų, skiriamųjų bruožų – *differentia specifica* – pasirinkimą. Pati gi įvadinė kategorizacija priklauso nuo priimto žiūros taško ir racionalumo tipo, sudarančių tam tikrą visos objekto charakteristikos interpretacijos perspektyvą, kuri gali atitikti tam tikros kalbinės ir kultūrinės bendruomenės pažiūras ir jos sąmonę, o gali būti perimta iš išorės. Lyginant šiuo aspektu žodyninę ir kognityvinę definicijas, svarbu tai, kad pirmosios atveju pagrindinio reikšmės komponento pasirinkimas, taigi ir įvadinė kategorizacija, yra visiškai laisvas, o antrosios – nulemtas kolektyvinės kalbinės bendruomenės sąmonės, kalbančiųjų kognityvinių gebėjimų ir kultūrinės aplinkos, taigi adekvatus conceptualiojo turinio struktūrai. Šiuo atveju atsisakoma būtinųjų ir pakankamų bruožų principo. Definicijoje pateikiamas paprastai su kalbamuoju dalyku siejamas turinys, bendruomenės pažiūrų determinuotos, visuomeniškai įtvirtintos minimo

²⁰ Tokia pagrindinio definicijos dėmens pateikimo forma buvo pasiūlyta Liaudies stereotipinių simbolių žodyno bandomajame sąsiuvinyje (1980), vėliau buvo sėkmingai pritaikytas A. Wierzbickos ir psicholingvistų darbuose. Iš jų atskiro dėmesio reikalauja Jerzjo Trzebińsko darbas pavadinimu „Twórczość a struktura pojęć“ (lie. *Kūryba ir sąvokų struktūra*) (1980).

objekto kalbos pasaulėvaizdyje – prototipinės ir stereotipinės ypatybės²¹. Kognityvinė definicija pateikia prototipinio objekto apibūdinimą ir apibūdinimą tos situacijos, kurioje šis objektas paprastai funkcionuoja (Bartmiński 2007, 47–51).

Taip suvokiama definicija įgyja naratyvinį pobūdį, tampa savitu pasakojimu apie pasaulį ir jo fragmentus (plg. Niebrzegowska-Bartmińska 2018; Bartmiński 1980a, 1988). Tokį naratyvą sudaro aiškinamieji teiginiai, pagrįsti kalbiniais įrodymais (Bartmiński 2015, 21), pateikiami stereotipinių motyvų pavidalu ir toliau grupuojami į taip vadinamas fasetes, ar aspektus (Niebrzegowska-Bartmińska, 2004). Taigi, dar vienas skiriamasis kognityvinės definicijos bruožas – jos aprašomųjų sakinių fasetinė, ar, kitais žodžiais tariant, aspektinė, klasifikacija. Objekto ypatybės išdėstomos priklausomai nuo to, koku aspektu („iš kurios pusės“) į jį žiūrima, tuo tarpu pačių ypatybių rinkinys priklauso nuo aprašomojo objekto kategorijos ir jos sąvokos kalbančiųjų sąmonėje. Suvokiama kaip pasaulio interpretacijos būdas, reikšmė sąlygojama kultūros, visuomeninės aplinkos, ir visa tai, etnolingvistų nuomone, privalo atspindėti definicija (Bartmiński 2007, 51).

Taip sudaryta definicija atitinka subjektyvųjį realybės konceptualizacijos būdą. Atsižvelgiant į tai, kad pati definicija tam tikru būdu perteikia idėjas ir visuomeniškai įtvirtintus mąstymo modelius, kodifikuoja realybės patyrimo būdus, jos konceptualizaciją ir verbalizaciją kalbinės ir kultūrinės bendruomenės rėmuose, ją irgi galima laikyti kultūros tekstu. Stereotipiniai objekto ar reiškinių išivaizdavimai jungiasi į savitus „scenarius“, tekstines kategorijas, o tuo pačiu tampa kultūriniu naratyvu apie išskirtus užkalbinės tikrovės fragmentus (Niebrzegowska-Bartmińska 2007, 98).

Viena iš pagrindinių kognityvinės definicijos modelio taikymo pasekmių yra išėjimas už būtinųjų ir pakankamų bruožų išvardijimo ribų ir atsižvelgimas į objektų ar reiškinių ypatybes, relevantiškas ar būtinas įvardijamiems dalykams funkcionuoti kalboje ir kultūroje, sudarančias jų kalbinius portretus. Į pirmą vietą iškeldama stebėtoją, pasaulį pažįstančią ir jį suvokiančią sąmonę, kognityvinė definicija implikuoja dar vieną svarbų kalbinių ženklų semantinės analizės aspektą, o būtent – jų [kalbinių ženklų]

²¹ Šioje vietoje verta paminėti kelis esminius stereotipiškumo nustatymo kriterijus. Vienas pagrindinių stereotipiškumo kriterijų – bruožo kartojimasis. Bruožo įtvirtinimą kalboje taip pat liudija šio bruožo minėjimas reprodukciniuose, kartojamuosiuose tekstuose, patarlėse. Bruožo stereotipiškumą atskleidžia jo funkcionavimas sakinyje: 1) tiesioginės nuosakos sakiniuose jis eina veiksmu; 2) toks bruožas presuponuojamas, t. y. komunikacinio akto metu jis laikomas akivaizdžiu (Bartmiński 2007, 50).

reikšmės kaip tam tikros visumos dalies tyrimą ir aprašymą. Tyrėjo uždaviniu, visų pirma, tampa išsiaiškinti, kokios objekto ypatybės yra įtvirtintos kalboje, kokius objekto aspektus jos liečia, kokiomis charakteristikomis ir semantiniu turiniu pastarieji užpildomi, o antra, kokie kultūros ir kiti išorės veiksniai daro įtaką būtent tokiam objekto ar reiškinių vaizdai, o tiksliau – jo vaizdinio struktūrai. Prie šių veiksnių antropologinė lingvistika ir etnolingvistika priskiria su kalbančiuoju subjektu (lot. *homo loquens*) susijusias sąvokas, tokias kaip racionalumo tipas, žinios apie pasaulį, vertybių sistema, pasaulio vizija ir pan. Kartu jos sudaro tai, kas kognityvinėje semantikoje slypi po Ch. J. Fillmore'o interpretacinių rėmų ar prototipinės situacijos (Fillmore 1985, 222–254), R. Langackerio kognityvinių domenų, kitų dar vadinamų idealizuotais kognityviniais modeliais (Langacker, 1995, 18), pavadinimais. Visais minėtais atvejais reikšmė aprašoma įsivaizduojamos situacijos, konceptualiosios struktūros ar „subjektyviai suvokiamo fono“ atžvilgiu. Lingvistinis aprašymas apima ne tik kalbinę ir konceptualiąją struktūras ar kalbos priklausomybės nuo komunikacijos akto ypatumus, bet atsiveria į žmogų, atskleidžia žmogaus kalbinio elgesio ir mąstymo, kultūros ir civilizacijos raidos tarpusavio ryšius (Lewicki 1993, 623).

Taigi, kognityvinė definicija atskleidžia ne tik kalbinių ženklų semantinį potencialą, bet skirtingus to paties kalbinių ženklų pavadinamo tikrovės objekto suvokimo būdus, kalbinius ir kultūrinius jo vaizdus, ir parodo jų atsiradimą lemiančius mąstymo mechanizmus, implikuojamus tokių sąvokų, kaip žiūros taškas, perspektyva, profiliavimas, profilis ir kt. Kartu jos sudaro savitą „matymo“ procesui būdingų sąvokų rinkinį ir koresponduoja su plačiai priimtomis ir vartojamomis pasaulio vaizdo ir vizijos, aspekto, pasaulėžiūros ir kalbinio vaizdo sąvokomis. Imamos vartoti konceptualios erdvės ir objektyvios tikrovės ryšiams aprašyti, jos parodo dar vieną esminį, etnolingvistikos ir kognityvinės lingvistikos atstovų pabrėžiamą reikšmės aspektą – su kalbiniu ženklu siejamo konceptualiojo turinio organizacijos principą (Langacker 1987; Kardela 1990). Nors nevienodai, bet abiejų disciplinų atstovų pastarasis siejamas su profiliavimo terminu vadinamu procesu, tokiu būdu tapdamas dar viena etnolingvistikos ir kognityvinės lingvistikos disciplinų jungiamąja grandimi.

1.4. Profilis kaip mentalinio objekto vaizdo variantas

Kalbėdami apie kalbinio vieneto reikšmę, kognityvistai neapsiriboja vien konceptualiuoju turiniu, bet aikštėn iškelia ir jo organizacijos ypatumus, ar, kitais žodžiais tariant, kalbamo objekto (įsi)vaizdavimo, „matymo“ būdus, lemiančius ir paties objekto kalbinį portretą. Kiekviena simbolinė struktūra

tam tikru būdu organizuoja semantinį turinį – kaip konvenciniu būdu įtvirtintos semantinės vertės dalį (Langacker 2009, 85). Metaforiškai kalbant, konceptualusis turinys – tai scena, kuri gali būti stebima ir vaizduojama skirtingais būdais. Tai, kas matyti scenoje, priklauso tiek nuo fiziškai pamatuojamų veiksnių kaip atstumas iki objekto, dėmesio sutelkimas į objektą, tiek nuo sukauptų patirčių, žinių, asociacijų, intencijų. Abiem atvejais į dėmesio centrą iškeliamas žmogaus pažinimo veiklos mechanizmas – profiliavimas, etnolingvistų suprantamas kaip objekto kalbinio ir kultūrinio vaizdo varianto formavimas, o kognityvinės lingvistikos atstovų darbuose papildomai įtraukiamas į plačiau suvokiamą vaizdavimo (angl. *imagery*) procesą.

Taip suprantamo profiliavimo esmę kognityvinės lingvistikos atstovai visų pirma sieja su ypatingu žmogaus gebėjimu nevienodai „matyti“ tą patį objektą, reiškinį, situaciją net tais atvejais, kai sužadinas vienodas konceptualusis turinys – *skirtingas tos pačios scenos įsivaizdavimas įgyja nevienodą semantinę vertę* (Langacker 2009, 63). Taigi, profiliavimo esmę šiuo atveju sudaro tam tikrų kognityvinės bazės semantinių struktūrų, R. Langackerio vadinamų predikacijomis, išskyrimas (Langacker 2009, 23). Išskirtos predikacijos bazę sudaro aktyviųjų, predikacijos sužadintų, domėnų rinkinys (matrica). Vienas iš šios kognityvinės bazės aspektų visada yra išskirtas. Būtent jis ir vadinamas predikacijos profiliu. Taigi, profilį sudaro tie bazės aspektai, kuriuos designuoja predikacija. Designacija R. Langackerio suprantama kaip ypatingas konceptualizuojamos visumos ir atskirų jos elementų tarpusavio ryšys, pvz., *įstrižainės sąvokos bazę sudaro lygiakampio trikampio sąvoka*. Predikacijos bazė tuo tarpu aiškinama kaip „rėmai“, reikalingi designato pobūdžiui nustatyti, pvz., tam tikras laiko tarpas bus laikomas *antraktu* tik tuo atveju, kai skirs spektaklio dalis. Tokiu būdu *kalbinio vieneto reikšmė neslypi vien kognityvinėje bazėje ar profilyje; šie abu predikacijos aspektai sudaro semantinę predikacijos vertę. Pastaroji atspindi tam tikros bazės dalies išskyrimą funkcionalumo atžvilgiu* (Langacker 1988b, 59–60). Tad visi kalbiniai išsireiškimai ir pasakymai, nepriklausomai nuo jų sudėtingumo laipsnio, gali būti apibūdinami kaip tam tikro profilio „uždėjimas ant bazės“ (Ibidem).

Kognityvinės etnolingvistikos atstovų darbuose profiliavimo koncepcija koegzistuoja su kalbinio pasaulėvaizdžio, stereotipo, koncepto, kognityvinės definicijos, žiūros taško, perspektyvos, vertybių ir subjekto sąvokomis. Pats profiliavimo procesas ir jo rezultatas profilio pavidalu atsiduria tarp kognityvinės definicijos kaip stereotipų (kultūrinių konceptų) aprašymo įrankio ir žiūros taško, t. y. veiksnio, lemiančio šio proceso pobūdį. Tokiu būdu siejasi su subjektu, jo priimtu žiūros tašku ir vertybių sistema,

sudarančiais kalbinio pasaulėvaizdžio pamatą (Niebrzegowska-Bartmińska 2018, 31). Kaip ir kognityvinės lingvistikos atveju, profiliavimas gali būti siejamas su tam tikrų mentalinės struktūros elementų išskyrimu. Savo pirmuosiuose kalbos pasaulėvaizdžiui skirtuose darbuose J. Bartmiński profilį *apibūdino kaip kalbėtojų neatsitiktiniu būdu išskirtų objekto aspektų („matymo pusių“)* rinkinį. Profiliavimą tuo tarpu – kaip *sąvokų formavimo, jų vaizdavimo iš tam tikros perspektyvos būdą, priklausančių nuo komunikacinių intencijų, vertybių sistemos, žiūros taško* (Bartmiński 1990, 117–118). Taip aiškinamas profiliavimas siejasi su dviem esminėmis vaizduojamo objekto ypatybėmis – neatsitiktiniu aspektų, kurių atžvilgiu aprašomas objektas, pasirinkimu ir šių aspektų kokybine charakteristika (Bartmiński 1993a, 17). Tai, į kokius aspektus atsižvelgiama apibrėžiant objektą, nėra atsitiktinis dalykas, bet atspindi kalboje įtvirtintą sąvokos konceptualiąją struktūrą. Taigi, šiuo atžvilgiu profiliavimas apima tris esminius procesus: įvadinę objekto kategorizaciją, pastarąją atitinkančių aspektų išskyrimą ir objekto kokybinę charakteristiką išskirtų aspektų pagrindu. Objektą apibūdinančios charakteristikos sudaro jo vaizdavimo semantinę bazę. Jos pagrindu kalbantysis priklausomai nuo poreikio ir komunikacinio konteksto „pasirenka“ reikiamas charakteristikas, kurias vėliau „sujungia“ į konfigūracijas. Būtent jos yra semantinės bazės pagrindu išskirti objekto kalbinio vaizdo variantai, ar minėtieji profiliai (plg. Bartmiński 2009, 89–95).

Aptarta profiliavimo samprata atspindi ir naujausiuose kalbos pasaulėvaizdžio rekonstrukcijai skirtuose darbuose, kuriuose J. Bartmiński ir St. Niebrzegowska-Bartmińska jis apibūdinamas kaip *subjektyvi (t. y. subjekto atliekama) kalbinė-konceptualioji operacija, kurios esmę sudaro tam tikras objekto vaizdo formavimas aspektų (pakategorių, fasečių) tokių kaip: kilmė, bruožai, išvaizda, funkcija, įvykiai, patyrimai ir pan., pagrindu, panašaus žinių tipo rėmuose ir atitinkant priimto žiūros taško reikalavimus* (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 1998, 212; 2018, 32). Šiuo atveju profilis laikomas ne tik reikšmės, bet, visų pirma, kalbos vienetu žymimo objekto vaizdinio (įsivaizdavimo) variantu, sąlygojamu fasečių ar aspektų, jų struktūros, semantinio turinio ar kokybinės charakteristikos, atitinkančių turimas žinias apie pasaulį, patirtis, vertybių sistemą, priimtą žiūros tašką (Ibidem, 217).

Žiūros taškas šiuo atveju suprantamas kaip tam tikras subjekto ypatybių ir kultūros veiksnys, lemiantis kalbėjimo apie objektą būdą, jo kategorizaciją, pavadinimo onomasiologinio pagrindo pasirinkimą, reikšmėje įtvirtintų ir tekstiniuose fragmentuose iškytančių pagrindinių ypatybių pobūdį. Subjekto priimtas žiūros taškas funkcionuoja kaip tam tikras pavienių leksinių vienetų

ir visų pasakymų turinį lemiančių direktyvų rinkinys, taip pat skirtingų kalbos rūšių ir stilių identifikacijos pagrindas. Perspektyva atitinkamai aiškinama kaip leksinių vienetų semantinės struktūros ypatybių visuma, atitinkanti žiūros tašką ir tam tikru laipsniu esanti jo rezultatu. Atpažinęs šias ypatybes, pasakymo adresatas atpažįsta priimtą žiūros tašką (Bartmiński 2009, 78–79). Žiūros taškas diferencijuoja leksinio vieneto reikšmę dėl to, kad tiesiogiai lemia definicijos pagrindą, o tuo pačiu kategorijų ir jų semantinio turinio pasirinkimą. Nuo kategorijos pasirinkimo priklauso, kokios objekto ypatybės sudarys definicijos pagrindą ir kokią konceptualiąją kategoriją žymės. Tiek žiūros taškas, tiek perspektyva priklauso kalbos metalygmeniui, funkcionuoja aukštesniame nei gramatinė ar leksinė kalbos sistemos lygmenyje, ir kartu su racionalumo tipu, pažiūromis, ontologinėmis prielaidomis ir aksiologine sistema priskiriami prie svarbiausių kalbos įvairovę lemiančių veiksnių (plg. Bartmiński 1981).

Kitaip nei kognityvinės lingvistikos pradininkų darbuose, čia konceptualieji patyrimo rėmai suprantami plačiau ir apima ne tik tai, kas patiriama vizualiai ir konceptualizuojama pažinimo procese, bet ir tai, kas kultūros įtvirtinta tam tikrų ritualinių apeigų, tikėjimo, emocijų ir vertybių forma, taip pat visa tai, kas iš individualios ir visuomeninės patirties naudojama aktualiui patyrimui. Konceptualieji patyrimo rėmai apima tiek matymo rėmus, tiek kognityvinius ir semantinius rėmus (Niebrzegowska-Bartmińska 1998, 213).

Taigi, abiem – kognityvinės lingvistikos ir etnolingvistikos – atvejais profiliuojama tam tikra mentalinė struktūra. Pirmųjų vadinama kognityvine baze, antrųjų – sąvoka, stereotipu, ar konceptu. J. Bartmińskiego sąvoka (vaizdinys), paprastai žymima pavienne leksema, R. Langackerio kognityvinė bazė dažnai įgyja sudėtingų, daugialeksemių struktūrų pavidalą, taip pat esti schematiniu gramatinėms struktūroms priskiriamu turiniu. Abiem atvejais šią procedūrą atlieka pažįstančioji, stebinčioji sąmonė.

Kalbiniais profiliavimo proceso eksponentais Liublino etnolingvistų darbuose tampa leksinio-semantinio lauko rėmuose esantys ryšiai (hiperoniminiai, hiponiminiai, sinoniminiai ir kt.), frazeologizmai, derivatai, tekstiniai ekvivalentai. Patys gi profiliai aiškėja, visų pirma, teksto ir diskurso lygmeniu. Kitokios padėties esama kognityvinės lingvistikos profiliavimo koncepcijoje. Čia ypatingas dėmesys atkreipiamas į profiliavimo raišką gramatiniu ir morfologiniu lygmeniu. Kitą profiliavimo eksponentų grupę sudaro atskirų domenų išskirtos sritys (Majer-Baranowska 2004, 103).

Tam tikro skirtumo esama ir tarp profilio aprašymo būdo. J. Bartmińskiego šiam tikslui išskiriami tam tikri vidiniai ryšiai, opozicijos, kolekcijos, tekstiniai ir kultūriniai ekvivalentai, aspektams išgryninti tyrėjo

užduodami klausimai. Be to, naudojami ne tik kalbiniai, bet ir su užkalbine tikrove susiję duomenys. R. Langackeris šiam tikslui siūlo visą domenų ir jų specifikacijų matricos aprašymą. Kultūrinio fono svarba tyrėjo irgi implikuojama, bet tyrimuose šis postulatą nėra įgyvendinamas (Ibidem, 103–104).

Nepaisant kognityvinės lingvistikos ir etnolingvistikos siūlomų profiliavimo sampratos koncepcijų skirtumo, šis procesas tampa vienu svarbiausių reikšmės formavimosi elementų, atkreipia ypatingą dėmesį į pažįstančios sąmonės, subjekto aktyvumą pasaulio pažinimo ir jo kalbinės išraiškos procese. Būdamas bazinio mentalinio objekto vaizdo variantas, profilis visuomet atspindi „kažkieno“ pasaulio suvokimo ir matymo būdą, priklausantį nuo priimto žiūros taško ir sąlygojamą tiek paties profiluojamo objekto sudėtingumo ir daugiamatės struktūros, tiek profiluojančio subjekto žinių, poreikių, pažiūrų, aksiologinės sistemos ir komunikacinių intencijų, randančių atspindį kognityvinės definicijos turinyje ir struktūroje.

1.5. Konceptualioji metafora kaip kalbinio pasaulėvaizdžio rekonstrukcijos įrankis

Kalbinių duomenų pagrindu besistengdami atskleisti kalbančiųjų sąmonės konceptualųjį turinį, pasaulio suvokimo ir konceptualizacijos būdus, tiek kognityvinės lingvistikos, tiek etnolingvistikos atstovai pasitelkia kognityvinės lingvistikos pasiūlytą konceptualiosios metaforos teoriją. Jos esmę sudaro įsitikinimas, kad metafora nėra retorinė figūra, bet vienas esminių žmogaus mąstymo ir kognityvinės veiklos mechanizmų, paprastai kalboje pasireiškiančių metaforinių pasakymų pavidalu. Būtent šių kognityvinių ir komunikacinių žmogaus gebėjimų ištyrimas kalbos reiškinių pagrindu tapo pagrindiniu konceptualiosios metaforos teorijos autorių – G. Lakoffo ir M. Johnsono – tikslu, kartu atskleidusiu metaforišką mąstomojo turinio prigimtį.

Suvokiama kaip analoginė dviejų – konkretaus ir abstraktaus – kognityvinių domenų sąsaja, konceptualioji metafora atspindi žmogaus bandymus mažiau prieinamas ir sudėtingas patirtis išivaizduoti, suvokti ir reikšti remiantis tiesiogiai prieinamais ir aiškiai apibrėžtais patyrimais (Lakoff, Johnson 1980, 195–208; Sweetser 1988, 389–405; Heine 2003, 586–587). Metaforinis perkėlimas implikuoja sudėtingų turinių perteikimą mažiau sudėtingų, bazinių turinių pagrindu, ar, kitaip tariant, abstrakčių konceptų (pvz., MEILĖ) reikimą pasitelkiant konkrečius konceptus (pvz., LIGA). Konceptualiosios metaforos struktūra reiškiamą: KONCEPTUALIOJI SRITIS A YRA KONCEPTUALIOJI SRITIS B (Kövecses 2002, 3), kur tikslo sritis (angl.

target domain) yra šaltinio sritis (angl. *source domain*), pvz., MEILĖ YRA LIGA. Būtent metafora, anot konceptualiosios metaforos teorijos atstovų, yra pagrindinis mechanizmas abstrakčiosioms sąvokoms suvokti. Metaforiškai apibrėždamas naujasis patirtis, toliau žmogus veikia remdamasis būtent jomis. Taigi, visais atžvilgiais pasaulio pažinimo ir suvokimo procese metaforai atitenka ne mažiau svarbus nei regos, uoslės ar kitiems jutiminio patyrimo organams priskiriamas vaidmuo. Konceptualiosios metaforos esti ne tik konceptualusis ir kalbinis, bet taip pat socialinis ir kultūrinis reiškinys (Lakoff, Johnson 1988, 266). Daugelis metaforų taip giliai persmelkusios mąstymą, kad suvokiamos kaip akivaizdžios ir tampa tiesiog nepastebimos (Lakoff, Johnson 2003, 28–29).

Organizuojamo konceptualiojo turinio ir ištakų srities atžvilgiais konceptualiosios metaforos esti nevienodos, ar, kitaip sakant, konceptualizuojamo turinio metaforiškumas laipsniuojamas. Dvi elementarių, G. Lakoffo ir M. Johnsono žodžiais „pažodinių“, metaforų grupės kyla bazinio patyrimo pagrindu. Pirmąją tokių metaforų grupę sudaro *orientacinės metaforos*, susijusios su kūno sandara, jo padėtimi veikiant gravitacijai ir judėjimu erdvėje. Žmogaus erdvinė orientacija remiasi tokiomis sąvokomis, kaip žemiau-aukščiau, arčiau-toliau ir kt. Kadangi sveikas ir aktyvus žmogus paprastai išlaiko tiesią kūno padėtį, o liga ir mirtis lemia jo nuosmukį, elementarios orientacinės metaforos sąvoką AUKŠTYN sieja su tokiomis abstrakčiomis sąvokomis kaip: GYVYBĖ, GEROVĖ, SVEIKATA, tuo tarpu sąvoką ŽEMYN atitinkamai su: MIRTIMI, LIGA, LIŪDESIU ir kt. Taip pranešamas turinys siejasi su elementariomis ir kasdienėmis žmogaus patirtimis, tad metaforišką jų pagrindą dažnai lieka nepastebėtas.

Kito pobūdžio elementarūs patyrimai siejasi su percepcija. Įsitikinimas, kad žmogų supančią aplinką sudaro daiktai ir substancijos, duoda pagrindą *ontologinių metaforų* kategorijai, kuria remiantis sudėtingesni ir abstraktūs reiškiniai, tokie kaip jausmai ar įvykiai, suvokiami kaip konkretūs daiktai ir substancijos. Šio pobūdžio metaforos būtinos racionaliai patyrimams suvokti.

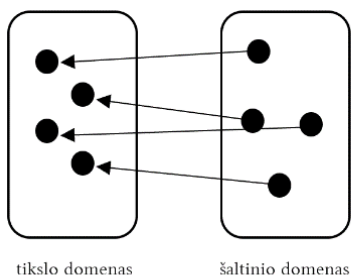
Paskutinė konceptualiosios metaforos teorijos autorių išskiriama metaforų grupė – *struktūrinės metaforos*. Nuo jau aptartų jos visų pirma skiriasi savo rafinuotumu. Nuo elementaraus kasdienio patyrimo jos pakyla tam tikro abstraktumo link, įgalina aiškių ribų neturinčių objektų ir reiškinių suvokimą pro konkrečias ribas ir aiškią struktūrą turinčių objektų prizmę. Šių metaforų esmę sudaro vienai sąvokai (šaltinio) būdingų bruožų ir ryšių projekcija į kitą sąvoką (tikslinę), kurios charakteristikos ir sąsajos su sąmonės konceptualiaja struktūra nėra aiškiai apibrėžtos. Svarbu atkreipti dėmesį į metaforų pagrindą, o tiksliau gebėti atskirti patirtį nuo jos konceptualizacijos būdo. Teorijos autorių fiziška, kūniškoji patirtis nėra laikoma elementaresne

nei kitokio pobūdžio patyrimai ar patirtis – emociniai, protiniai, kultūriniai ir kt. Priklausomai nuo konceptualizuojamo turinio visos šios patirtys gali būti vienodai elementarios. Tačiau įprasta abstrakčius reiškinius suvokti konkrečių pagrindu, t. y. mažiau aiškius reiškinius konceptualizuoti aiškias ribas ir struktūrą turinčių pagrindu (Lakoff, Johnson 1988, 84).

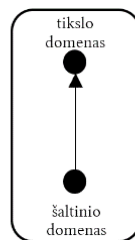
Nepriklausomai nuo metaforų rūšies, jos nėra reiškiamos kalboje tiesiogiai, bet išvedamos iš metaforinių pasakymų, kuriuose metaforiniai ir tiesioginės reikšmės elementai susiję gramatiniu ryšiu. Metaforų šaltinių sritys nustatomos deleksikalizacijos būdu, t. y. atskleidžiant pirminę tiriamų vienetų (frazologinių, junginių, derivatų, žodžių junginių) motyvaciją. Tai savo ruožtu padaroma: 1) tiriant bendrą visos kalbinės konstrukcijos reikšmę; 2) tiriant atskirus jau minėtos konstrukcijos sudedamuosius dėmesnis, nurodant jų ištakų sritis; 3) atskleidžiant konstrukcijos sintagminius ryšius; 4) atsižvelgiant į metaforinį perkėlimą motyvuojančią psichofiziologinių ir sociokultūrinių patirčių bazę (Mikołajczuk 1996, 133–143).

Šioje vietoje taip pat reikėtų bent keliais žodžiais paminėti konceptualiosios metonimijos reiškinį. Kaip ir konceptualioji metafora ji laikoma vienu iš esminių kognityvinės veiklos mechanizmų. Nuo metaforos konceptualioji metonimija visų pirma skiriasi tuo, kad atlieka distinktyvinę funkciją (Tabakowska 2001, 92). Metafora įgalina vieno objekto reiškinio suvokimą kito objekto rėmuose, taip susiedama konceptualiai besiskiriančias sritis. Tuo tarpu konceptualiosios metonimijos esmę sudaro vienos sąvokos pasitelkimas kitai reikšti, bet su sąlyga, kad abi sąvokos priklauso tai pačiai konceptualiajai erdvei, ar, kitais žodžiais tariant, – kognityviniam domenui, pvz., GALVA VIETOJ ŽMOGAUS (Lakoff, Johnson 1988, 59) (žr. 10 paveikslą).

Taip suvokiama konceptualioji metafora (ir metonimija) tampa svarbiu įrankiu rekonstruojant kalboje slypintį pasaulio suvokimo būdą, ar pasaulėvaizdį. Konceptualiosios metaforos pagrindą sudaro ne tik žinios apie pasaulį, bet su kalbiniais vienetais pavadinamais objektais susijusios stereotipinės konotacijos. Teresos Dobrzyńskos nuomone, perkeltiniu būdu susidariusios prasmės analizė paprastai leidžia atskleisti subjektyvius šios prasmės aspektus, motyvuotus stereotipinių konotacinių ypatybių, kurias sąlygoja ne tik kultūriniai, bet ir kalboje vykstančių derivacinių procesų veiksniai. Metaforos pagrindu gimusi prasmė yra nauja, bet numatoma. Tai pagrindžia komunikacinio akto dalyvių gebėjimas referuoti tą patį turinį, atmintyje sužadinti tokias pat su žodžiu siejamo objekto asociacijas, stereotipines konotacines savybes, esančias bendrų kalbančiųjų žinių apie pasaulį dalimi (Dobrzyńska 2012, 86).

KONCEPTUALIOJI METAFORA

KONCEPTUALIOJI METONIMIJA

10 paveikslas. Konceptualioji metafora ir konceptualioji metonimija
(pagal Evans, Green, 2006).

Kultūrinį konceptualiosios metaforos pagrindą pabrėžia ir šios teorijos kūrėjai. Konceptualiosios metaforos išskyla kultūroje, nes tai, kokie konceptualizuojamo objekto ar reiškinio aspektai iškeliami aikštėn, išryškinami, priklauso nuo kolektyvinės patirties, o ši tiesiogiai susijusi su kultūra. Kiekviena patirtis gimsta kultūrinių presupozicijų pagrindu. *Kultūrinės prielaidos, vertybės, elgsena nėra koks nors konceptualusis dangalas, kuriuo galime uždengti arba neuždengti patirties – visa patirtis yra persunkta kultūros. Mūsų patirtis yra tokia, kad kultūra yra matoma pačioje patirtyje* (Lakoff, Johnson 2003, 57; Vaivadaitė-Kaidi 2011, 2). Taigi, kultūrinė patirtis ir jos atsiradimo kontekstas tampa svariais metaforų atsiradimo šaltiniais, lemiančiais metaforizacijos krypčių ir pačių konceptualiųjų metaforų skirtumus įvairiose bendruomenėse. Toks konceptualiųjų metaforų ir kultūros santykis nėra vienpusis. Viena vertus, kultūra nulemia konceptualiąsias metaforas, antra vertus, pati yra jų lemiama.

Skirtingos kultūros paprastai gimsta ir yra plėtojamos specifinėje fizinėje aplinkoje, kuri iš dalies lemia ir pačių individų bei jų kuriamų bendruomenių konceptualiąją sistemą. Siekdami metaforiškai suprasti ir aprėpti pasaulį, individai nesąmoningai prisiderina prie juos supančios erdvės ir ją sudarančių realijų. Tad galinti atrodyti individuali, tam tikrai kultūrai priklausančių individų patirtis iš tiesų esti socialinės realybės ir savo fizinės patirties aplinkoje suvokimo rezultatas (Kövecses 2002, 187; Lakoff, Johnson 2003, 57). Taigi, metaforos svarbios ne tik pažinimo procesui, bet socialinei, kultūrinei ir psichologinei realybei kurti (Kövecses 2002, xi), o ją, kalbinių duomenų pagrindu, etnolingvistika ir siekia atskleisti.

2. Jausmų kalbinės konceptualizacijos tyrimų pagrindas

Ieškodami būdų jausmams aprašyti ir jų reikšmėms eksplikuoti, kalbotyrininkai susiduria su tam tikru ribotumu, mat *jausmai yra jaučiami, patiriami, o ne išgyvenami žodžiais. Žodžiais galima reikšti mintis, bet ne jausti* (Wierzbicka 1971, 30). Visgi, nepaisant to, žmonės nuolat bando išreikšti savo nuostatas, pažiūras ir emocinę savijautą, o tam pasitelkia ne tik subtilias ir originalias, bet, visų pirma, daugumai kalbos vartotojų žinomas ir visuotinai priimtas kalbines priemones. Būtent jos virsta jausmų konceptualizacijos kalbiniais faktais, kuriems ištirti svarbu pažinti ir patį konceptualizuojamą objektą – jausmus, jų prigimtį, aksiologiją ir aprašymo ypatumus. Pastariesiems trumpai pristatyti skiriamas šis skyrius.

2.1. Jausmai kaip gamtinės ir kultūrinės prigimties pasaulio suvokimo elementai

Atsakymas į klausimą, kas yra jausmai, kelia ne mažiau keblumų nei bandymas išspręsti jausmų prigimties ir aprėpties dilemas, juolab kad pastarosios priklauso nuo priimtos mokslinės paradigmos, keliamų tikslų ir tyrimams naudojamą instrumentarijus.

Introspekcinės psichologijos atstovų jausmais laikomi su jusliniais, taip pat malonumo ir nemalonumo pojūčiais susiję vidiniai patyrimai; bihevioristinės psichologijos atstovai jausmais vadina trijų pavidalų – baimės, įsiutimo ir meilės – reakcijas į akstinus, aprašomas tipinio organizmo elgesio ir fiziologinių pokyčių pagrindu. Tuo tarpu psichoanalizės specialistai jausmus tiria kaip vidinių jėgų veikiamo pagrindinės psichinės veiklos regulatoriaus funkcijas (Reykowski 1992, I skyrius; Zimbardo, Ruch 1994, 535). Dar kitaip jausmai apibrėžiami filosofų, kultūros psichologijos, kultūrologijos ar antropologijos atstovų. Tuo tarpu siekdami atskleisti kalbinės jausmų konceptualizacijos ypatumus, kalbotyrininkai paprastai vadovaujasi jausmų kaip mentalinių išgyvenimų, prieinamų tik introspekcijos ir eksperimentinių tyrimų būdu, aiškinimu. Lingvistinių jausmų konceptų tyrimų išeities tašku laikoma nuomonė, kad jausmai tai išgyvenimai ar psichinės ir psichofizinės būsenos, atsirandančios kaip tam tikra reakcija į išorinius ar vidinius (fizinius, psichinius ar dvasinius) akstinus, pasireiškiančios fiziologiniame ir elgsenos lygmenyse (Jordanskaja 1972, 113; Puzynina 2000, 12; Wierzbicka 1992, 122). Turint tai omenyje, svarbu keliais žodžiais paminėti pačių *jausmų* ir *emocijų* sąvokų tarpusavio ryšį ir tiesiogiai su pastaruoju susijusią jausmų prigimtį bei jausmų ir pažinimo veiklos sąsają.

Tiek *jausmai*, tiek *emocijos* žymi žmogaus subjektyvių išgyvenimų sritį. Dalies psichologų šios sąvokos vartojamos sinonimiškai vienos prigimties reiškiniams pavadinti, kitų – skiriamos. Pastarieji emocijomis laiko tiek žmonėms, tiek gyvūnams priskiriamus su baltąja medžiaga (smegenų suborteksu) susijusius procesus, skirtus biologiniams poreikiams patenkinti, tuo tarpu jausmus apibrėžia kaip tvarius smegenų žievės valdomus procesus, skirtus žmogaus socialiniams poreikiams išpildyti (Reykowski 1992, 12; SP 66–67, 312). Kai kurių psichologų darbuose ryškėja dar vienas šių terminų vartojimo pagrindas: *jausmų* sąvokos taikymas visiems psichofizinės prigimties reiškiniams, visiškai atsisakant *emocijų* termino, ar pastarąjį vartojant tik fiziologinės prigimties reakcijoms įvardyti (Lowen 1991, 72–73). Toks jausmų ir emocijų terminų skyrimo pagrindas taip pat atspindi jausmų evoliucinės klasifikacijos kriterijų. Pagal jį emociniai patyrimai skiriami į pagrindines „žemąsias“ emocijas, susijusias su fiziologiniais potraukiais ir reakcijomis, kaip, pvz., baimė, įsiūtis, džiaugsmas; ir „aukštesnius“ jausmus, žyminčius intelekto veiklos sąlygojamus ir sąmonės klodus liečiančius procesus, kaip moralės jausmas, patriotizmas, atjauta ir kt. (Zaborowski 1994, 119–120). Beje, ši skirtis pasireiškia ir aptariamų būsenų nominacijoje lietuvių kalboje, mat „pagrindinėmis“ ar „žemosiomis“ vadinamos emocijos, tuo tarpu „aukštieji“ yra tik jausmai. Šiame darbe *jausmų* ir *emocijų* terminai vartojami sinonimiškai.

Jausmų ir emocijų palyginimo kontekste minimas ir emocijų (jausmų) genezės klausimas. Tirdami emocinių būsenų kontekstus ir pagrindą, psichologai, iš vienos pusės, kaip emocinių patyrimų šaltinius nurodo gyvūniškos prigimties paskatas ir instinktus, taigi įgimtus, paveldimus reiškinius, liudijančius žmogaus ir gyvūnijos pasaulio sąsają. Tokios prigimties patyrimų, vadinamų emocijomis siaurąja šio žodžio prasme (kaip jau minėta), kategorija siejama su ankstyvesniais, anksčiau išsivysčiusiais smegenų žievės sluoksniais. Iš kitos pusės, „aukštųjų“ jausmų pradžia įžvelgiama mokymosi, o tiksliau socializacijos, procesuose. Šios emocinės būsenos valdomos vėliau išsivysčiusių smegenų žievės sluoksnių, priklauso nuo subjekto aplinkos ir sąmonės veiklos (Sperling 1992, 12 skyrius).

Jau minėtos emocijų (jausmų) genezės tyrimų perspektyvos implikuoja dvilybę – gamtinę ir kultūrinę – tiriamojo objekto prigimtį. Pirmoji, besiremianti biologinio paveldimumo veiksniais, iškelia aiškų universalų patiriamų būsenų aspektą ir mokslininkų siekius išskirti pagrindinių ar bazinių emocijų rinkinį (plg. Ekman, Davidson 1998; Lewis, Haviland-Jones 2005). Pagrindinėmis tyrėjų laikomos tokios emocijos, kurios: 1) išsivysčiusios ontogenezės metu yra bendros visiems žmonėms nepriklausomai nuo kultūros; 2) yra įgimos; 3) priskiriamos ir aukštesnės rūšies žinduoliams;

4) apima specifines centrinės nervų sistemos sužadavimo formas bei fiziologinio ir ekspresyvinio pobūdžio reakcijas į jas; 5) nesąmoningai ir automatiškai aktyvinamos kaip atsakas į tam tikrą padėtį; 6) siejasi su nepriklausomai nuo kultūros atpažįstamomis specifinėmis situacijomis ir įvykiais, laikomais patiriamų būsenų priežastimis; 7) sudaro sudėtingesnių ir kultūros sąlygojamų išgyvenimų suvokimo pagrindą (Ekman, Davidson 1999, 13–47). Į taip suprantamų bazinių emocijų sąrašą tyrėjai įtraukia nuo trijų iki devynių vienetų, anglų kalba žymimų leksemomis: *anger, fear, sadness, happiness, surprise, disgust* (ar *contempt*), *shame, love, interest*. Lietuviškaisiais jų atitikmenimis galima laikyti: *pyktį, baimę, liūdesį, džiaugsmą, nustebimą, pasišlykštėjimą, gėdą, meilę ir susidomėjimą* (Shweder, Haidt 2005, 509). Pirmųjų šešių universalumą, anot mokslininkų, paliudija jų išoriškai matomų mimikos požymių vienodumas. Juos savo darbuose jau 1872 metais išskyrė Karolis Darwinas (žr. Darwin 1988), o iš šių dienų mokslo pasaulio atstovų, remdamasis mimikos ir veido ekspresijos tyrimais, grindė ir Paulas Ekmanas (žr. Matsumoto, Ekman 2005). Kitas tam tikrų jausmų universalumą ir visuotinumą grindžiantis veiksnys – panašus jų fiziologinių požymių, taip pat suvokimo ir vaizdavimo būdas, pasireiškiantis kalbos leksiniame ir frazeologiniame sluoksnyje. Šiuo atžvilgiu itin vertingų duomenų teikia konceptualiųjų metaforų (plg. Lakoff, Johnson 1987) ir jausmų (ypač pykčio) konceptualizacijos skirtingose kalbose tyrimų rezultatai (žr. Duszak 2003). Pastarieji parodo, kad išskyrus bendrus mimikos bruožus, daugelyje ne tik Europos, bet ir Azijos bei Afrikos kalbų pykčio fiziologiniams požymiams įvardyti naudojama su skysčiu, o tiksliau – tulžimi ir krauju, susijusi leksika (Duszak 2003; Mikołajczuk 2011). Tiesa, ši faktą neigia jausmų suvokimo ir vaizdavimo kaip kultūrinio palikimo idėjos puoselėtojai. Bendrus jausmų reiškimo Europos kalbose būdus pastarieji sieja su Antikos laikais menančia keturių skysčių, ar kitaip – humoro, teorija. Pagal ją žmogaus būdas ir sveikata grindžiami keturių rūšių skysčiais – tulžimi (*chole*), juodąja tulžimi (*melan-chole*), flegma (*flegma*) ir krauju (*sanguis*), o veikiau jų pusiausvyra. Pastarosios pažeidimas reiškia vieno iš minėtų skysčių išskyrimo skatinimą ar slopinimą (žr. Geeraerts, Grondelaers 1995). Tiek humorų teorija, tiek gamtinę emocijų prigimtį grindžiantys tyrimai neprieštaruoja kognityvistų siūlomai reikšmės kaip įkūnytos patirties tezei, o tam tikru būdu net ją pamatuoja. Mat humorų teorija kaip Europos kultūros darinys galėjusi gimti stebint žmogaus vidinių būsenų ir kūno reakcijos tarpusavio ryšį. Savo ruožtu pykčio vaizdavimo egzotinėse kalbose panašumai patvirtina bendrą, nuo kultūros nepriklausantį biologinį jausmų pagrindą. Visgi, pastarojo kaip žmogaus psichinio funkcionavimo pagrindo interpretaciją gali lemti būtent kultūrinė aplinka.

Kultūrinės jausmų prigimties idėja remiasi prielaida, kad jausmai formuojasi individo sąveikos su kultūros (taigi, ir kalbos) nulemta aplinka proceso metu. Kultūra šiuo atveju suvokiama kaip žmonijos sukurtas materialusis ir dvasinis turtas, tradicijos, visos žmogaus kaip bendruomenės nario įgytos žinios ir įgūdžiai (Lévi-Strauss 1991, 13). Kultūra apima visa tai, kas: 1) nėra „biologiška“; 2) išmokstama socializacijos procese; 3) kas neaprepiama be socialinio ir kultūrinio konteksto; 4) nepakartojama ir būdinga tik žmogui; 5) grindžiama gyvenimo būdu, pasaulėžiūra ir vertybinėmis nuostatomis (Tomasello 2003, 54-58). Savo ruožtu kalba esti esminis kultūros faktas, žmogaus vystymosi metu įgyta kultūros dalis, socializacijos ir kultūrizacijos prielaida, o tuo pačiu bendruomenės kultūros įsisavinimo priemonė (Lévi-Strauss 1991, 13). Tokiu būdu jausmų pavadinimai, kaip *pyktis*, *baimė* lietuvių kalboje, ar *anger* ir *fear* anglų, bei emocijų nominantai kitose kalbose randasi kaip kultūriniai artefaktai, istorinės raidos procese konkrečių bendruomenių išvystytos ir kalba įtvirtintos jausmų kategorijų sąvokos, pamatuotos turimų žinių, istorinės ir kultūrinės patirties bei aksiologinės sistemos. Kultūrinio jausmų atspalvio pavyzdžių teikia pačių kalbų duomenys. Štai tarp supykusio asmens išorinių požymių kinų kalbos sistemoje įtvirtintas „iššisusio veido“ sindromas (Wierzbicka 1999a, 295), afrikiečių Zulu genties kalboje – paraudusios akys (Taylor, Mbense 1998, 203), arabų kalboje – krauju pasrūvusios akys (Dziekan 2003, 146). Jausmų kultūrinės prigimties rodikliais tampa skirtingose bendruomenėse pasireiškiantys elgesio būdai, kaip arabų kultūroje supykus graužiami nagai ir pirštai ar aplink pirštą sukama plaukų sruoga, perdėtas mandagumas filipiniečių kultūroje, bet kokio kontakto su pyktį sukėlusiu asmeniu vengimas švedų kultūroje (Duszak, Pawlak 2003, 125–139). Daugelyje Europos kalbų gėda siejama su nemalonumo jausmu netinkamai pasielgus, tuo tarpu indų kultūroje šis, paprastai moterims priskiriamas jausmas, žymi pagarbą autoritetui, valdžios ir socialinės hierarchijos pripažinimą (Shweder, Haidt 2005, 511).

Kultūrinį jausmų pagrindą ypač pabrėžė semantinių primityvų ir universalijų teorijos pradininkė A. Wierzbicka, polemizuodama su bazinių emocijų teorijos puoselėtojais (Wierzbicka 1999a). Vos pradėjusi vykdyti jausmų pavadinimų semantikos tyrimus mokslininkė atkreipė dėmesį į faktą, kad kalbotyrininkai privalo tirti kalbos vienetų reikšmes, leksinį pavidalą kalboje įgavusias sąvokas, o ne užkalbinės tikrovės objektus. Tokiu pagrindu kalbiniuose „jausmų“ tyrimuose neprivalu ieškoti nei bazinių jausmų sąrašo, nei universalijų jausmų pavadinimų, juolab kad pastarieji įtvirtina konkrečiai bendruomenei reikšmingus emocijų patyrimų aspektus. Šiuo atveju galima kalbėti apie tam tikrą gamtinio (psichofizinio) pasaulio elementų kultūrizaciją,

pasitelkiant kalbos priemones (Lotmann 2008, 22). Net tuo atveju, kai universalios jausmų sąvokos neegzistuoja, skirtingose kalbose ir kultūrose galima išskirti tam tikrus fiziologinių patirčių sąlygojamus jausmų konceptualizacijos panašumus. Kita vertus, jausmą įvardijančio leksinio vieneto trūkumas tam tikros bendruomenės vartojamoje kalboje nereiškia jos nesugebėjimo šį jausmą patirti (Wierzbicka 1992d, 35–36). Taigi A. Wierzbickos įsitikinimu, ne biologija, bet kultūra sudaro tam tikrų jausmų suvokimo ir reiškimo kalboje pagrindą. Nepaisant gamtinės emocijų prigimties, galutinį pavidalą jos įgauna konkrečiomis istorinėmis, socialinėmis ir dvasinėmis sąlygomis. Savo nuomonę mokslininkė pagrindžia išsamia BAIMĖS jausmų kategorijos pavadinimų *Angst* ir *Furcht* vokiečių kalboje analize, parodančia jų reikšmės evoliuciją, atspindinčią esminius vokiečių visuomenėje vykusius religinių nuostatų, socialinius ir ekonominius pokyčius (žr. Wierzbicka 1999a).

Tai, kas jausmų pavadinimų semantikos tyrimuose gali būti priskiriama universalijų kategorijai, anot mokslininkės, yra jausmų kalbinė konceptualizacija, remiantis jų somatiniais ir išoriniais požymiais, bei įsitikinimas, kad jausmus įvardijantys leksiniai vienetai, suvokiami kaip sudėtingų konceptualiųjų struktūrų atvaizdas, tėra kondensuoti jausmų sukeliančio įvykio – priežasties – scenarijų pavadinimai. Minėtieji scenarijai, ar tiksliau jų užuomazgos, gali įgyti universalių skriptų pavidalą (Mikołajczuk 2003, 36; Kuś 2010, 207–220):

1. ‘Man gali nutikti kažkas blogo; nenoriu, kad man tai nutiktų’ (BAIMĖ).
2. ‘Man nutiko (man darosi) kažkas blogo; nenoriu, kad tai vyktų’ (LIŪDESYS).
3. ‘Kažkas padarė man kažką blogo; nenoriu, kad tas kažkas taip elgtųsi’ (PYKTIS).
4. ‘Žmonės gali būti blogos nuomonės apie mane; nenoriu, kad taip būtų’ (GĖDA).

Šiuos scenarijus mokslininkė įvardija kaip vienus esminių ir bendrų jausmų, „panašių į“ baimę, liūdesį, pyktį ir gėdą, suvokimo ir eksplikacijos komponentų. Kiekvienoje kultūroje pastarieji siejami su tuo jausmu, kurio prototipinę situaciją žymi. Kai kurios iš šių situacijų skirtingose kalbose kartojasi, tad gali rodytis universalios, bet net pamatuotos universalių modelių, galutinį vaizdą įgauna kultūroje. Mat kiekviena iš jų [situacijų] tam tikroje kalboje papildomai apima tik tai kalbai ir kultūrai būdingų specifinių į emocinę visumą susietų komponentų rinkinį.

Tiek gamtinės ir kultūrinės jausmų prigimties teorijų puoselėtojai, tiek A. Wierzbicka, tiesiogiai to neįvardydami, vieną svarbiausių vaidmenų žmogaus emocinio gyvenimo formavimosi procese priskiria kalbai. Jausmų pavadinimai įsisavinami per kalbą, kalbinio bendravimo su kitais bendruomenės nariais metu. Maža to, galima drįsti teigti, kad minėtų tyrėjų skelbiamuose darbuose ir cituojamuose pavyzdžiuose emocijų, pasaulio pažinimo veiklos ir kalbos glaudus ryšis nekelia abejonių. Psichologams, neurobiologams ir antropologams šis ryšys taip pat rodo neabejotinas. Jų emocijos kaip sistemos 'protas – smegenys - kūnas' psichofizinės būsenos laikomos tam tikra kūniškosios ir mentalinės tikrovių sąsaja, tam tikru langu į pasaulį, atveriančiu sąlyčio su realiu pasauliu galimybes²². Emocijos tai vienas iš tikrovės percepcijos būdų ir informacijos išsaugojimo atmintyje kodų (Dąbrowski 2014, 123–146, Strelau 2004, 417).

Kiekvienas jausmams prilygstantis organizmo sužadinimas siejamas su objekto ar situacijos (at)pažinimo ir įvertinimo procesais, pagrįstais konceptualiosios metonimizacijos ir metaforizacijos procesus. Tai parodo naujieji neurobiologijos, o tiksliau – emocinio intelekto, tyrimai. Kaip tyrimo objektą pasirinkęs baimės patyrimą, Josephas LeDouxas išskiria du esminius šio jausmo „apdoravimo“ smegenyse būdus. Pirmasis, vadinamas trumpuoju taku, išsivystęs evoliucijos metu, implikuoja smegenų subortekso sluoksnyje, o tiksliau amygdaloje, automatiškai ir sąmonei neįsitraukiant į vykstančius procesus. Čia, be gilesnio išorinių dirgiklių informacijos apdoravimo, atpažįstamas pavojus ir sužadinama vidinių organų somatinė reakcija, pvz., prakaito išskyrimas, drebulys ir kt. Antrojo emocijos „apdoravimo“ būdo, vadinamo ilguoju taku, centrinį tašką sudaro smegenų žievės priekinės kaktinės skilties sritys, atsakingos už operacinę atmintį ir sąmonę, kuriose vyksta pagrindiniai integruoti iš skirtingų šaltinių gautos informacijos apdoravimo ir interpretacijos procesai. Būtent šiuose smegenų žievės sluoksniuose operuojama kalbinėmis, taigi ir jausmų pavadinimuose įtvirtintomis, sąvokomis. J. LeDouxo manymu, fiziologinės reakcijos yra neatsiejama tokiu būdu apdorojamų jausmų pilnaverčio patyrimo dalis.

²² Šių dienų psichologijoje išskiriamos trys mokslininkų nuomonės dėl jausmų ir pažinimo veiklos tarpusavio sąsajos. Pirmieji skelbia kognityvinės veiklos pirmumą, reiškiantį, kad kiekvieno jausmo pagrindą ir pagrįstumą sudaro subjektą veikiančių veiksnių ir susiklosčiusios padėties (at)pažinimas ir įvertinimas, taigi kognityviniai procesai (žr. Frijda 1986; Lazarus 1982). Antrieji pirmenybę teikia afektams, teigdami, kad dirgiklio afektiniai požymiai (kaip: geras – blogas, teigiamas – neigiamas) apdorojami greičiau nei jo objektyvūs duomenys (Zajonc 1980). Tretieji, remdamiesi evoliucijos dėsniais, tvirtina emocijų patyrimo ir kognityvinės veiklos atskirumą. Anot pastarųjų, tam tikros reakcijos į išorinius dirgiklius sužadinamos automatiškai, neįtraukiant nei proto, nei sąmonės veiklos (Izard 1972).

Vienintelis atvejis, kai pastarieji nepasireiškia, yra tuomet, kai jausmas yra įsivaizduojamas. Tačiau jausmams įsivaizduoti būtinas ankstesnis pilnavertis jų patyrimas ir scenarijaus išsaugojimas ilgalaikėje atmintyje, iš kurios jie pasitelkiami kaip prisiminimai. Žvelgiant į jausmus iš J. LeDoux pasiūlytos perspektyvos, matyti, kad gamta „diktuoja“ kūno, smegenų ir sąmoningos jausmų interpretacijos tarpusavio ryšį. Kultūra tokį ryšį stiprina arba modifikuoja, pateikdama asociacijas ir reiškinių vertinimo perspektyvas, užkoduotas kaip tam tikrų emocijų tipiniai scenarijai ir išsaugotas po jų pavadinimų etiketėmis (LeDoux 2000, 188–193).

Kiekvienas, sąmone ir protu pasižymintis, organizmas taip pat pasižymi gebėjimu jausti. *Tačiau jausmai, gimstantys smegenyse, kurios sugeba klasifikuoti nekalbinės tikrovės objektus ir reiškinius, iš jų emocijas, suteikdamos jiems verbalinį kodą, skirsis nuo jausmų smegenyse, kurios to padaryti negali. Jeigu nebūtų kalbos, baimė, išgąstis, nerimas taip pat niekuo nesiskirtų* (plg. LeDoux 2000, 359). Jausmai priskiriami kategorijai tų tikrovės fenomenų, kurie egzistuoja kaip subjektyvios kategorizacijos pagrindu išskirti tam tikro kontinuumo fragmentai (Grzegorzczkowska 2009b, 18). Kiekviena kalba teikia jai būdingą sąvokų, susijusių su subjektyvių patyrimų pasauliu, leksinį-gramatinį tinklą, tam tikru būdu šį pasaulį „sutvarkančių“ kalbinių kategorijų sistemą, su per amžius jose išsaugotų emocijų būsenų interpretacijos modeliais. Sąmoningas pastarųjų pritaikymas įmanomas tik pasitelkus konkrečios kalbos teikiamas ir kultūros apbruojamas priemones (plg. Wierzbicka 2003).

2.2. Jausmų kalbinės konceptualizacijos vertinamasis (aksiologinis) aspektas

Jausmų, pažinimo veiklos ir kalbos ryšių tyrimai iškelia aikštėn svarbų emocijų sąvokų formavimosi proceso elementą – vertinimą, tokiu būdu netiesiogiai pagrįsdami kalbinės jausmų konceptualizacijos aksiologinį aspektą. Viena iš pagrindinių emocijų procesų funkcijų yra „*parodymas*“ *tų objektų ir reiškinių savybių, kurios subjektui sudaro tam tikrą vertę ir skatina organizmą atitinkamai į šiuos objektus ir reiškinius reaguoti* (Ekman, Davidson 1998, 94–119). *Jausmai tai sąmonės būsenos, pamatuotos tam tikros vertės išgyvenimu, aktyvinant kūno sritis* (Nowakowska-Kempna 1995, 125). Tokiu būdu žmogaus elgesiui, jo santykiams su tikrove įtakos turi būtent nekalbinės tikrovės objektų ir reiškinių vertinimu pagrįsti emociniai procesai.

Jausmų kalbinės konceptualizacijos aksiologinis aspektas iškyla ir pačios kalbos aksiologijos kontekste. Pasaulio elementų pažinimo procesas yra neatsiejamas nuo vieno tikrovės elementų lyginimo su kitais ir savaiminiu

jų vertinimu. Tad vertinimas yra vienas iš svarbiausių realybės konceptualizacijos, taigi ir verbalizacijos, proceso elementų. Aksiologinis tikrovės pažinimo parametras, t. y. opozicija „geras – blogas“, anot kognityvistų užkoduoatas jau sąmonės lygmenyje, o pasireiškia kalba (Krzyszowski 1997, 37; 1999, 18). Todėl vertinimų esti visur ir visokių – visuomenės pripažintų, tradicinių, „objektyvių“, sudarančių moralės normų pagrindą, ir visiškai asmeninių, individualių, subjektyvių, sutinkančių su kitų vertinimais ar jiems prieštaraujančių, santykinai pastovių ir besikeičiančių priklausomai nuo laiko, situacijos, skirtingų visuomenės sluoksnių ir grupių (Gudavičius 2000, 119). Vertinimų kalbinė išraiška taip pat nėra vienoda. Ji įmanoma jau morfemų, pavienių garsų lygmenyje, nors paprastai tai teigiamą ar neigiamą charakteristiką turintys kalbos vienetai, vertybėmis laikomų objektų ir reiškinių pavadinimai. Būtent jie, būdami kalbos aksiologijos tyrimo objektu, parodo kalboje užfiksuotą pažinimo estetinių ir moralinių normų bei vertinimo ryšius su asmenybės ir tautos dvasiniu pasauliu ir įtaką to dvasinio pasaulio buvimui ir kaitai (Gudavičius 2000, 120). Kiekvieno taip atlikto vertinimo rezultatas – tikrovės elementų priskyrimas, pagal tam tikrą požymį, „gerųjų“ ar „blogųjų“ grupei ir atitinkama elgsena jų atžvilgiu. Vertybėmis paprastai tampa tie elementai, kurie visuomenės laikomi vertingais, ar tam tikru atžvilgiu sudaro vertę. Tai tokie daiktai ir jų ypatybės, taip pat sąvokos, elgsena, situacijos, idėjos, kurias norima ir siekiama turėti, kurie motyvuoja tam tikras pažiūras ir veiksmus (Bartmiński 2007, 133).

Nors kalbotyrininkai vertinimo proceso esmę aiškina nevienodai, jo sąsajos su pasaulio pažinimo veikla abejonių nekelia, o kalbos aksiologija neatsiejama nuo kalbos pasaulėvaizdžio. Pastarasis, apimdamas kalboje glūdinčią nuomonių apie žmogų ir pasaulį kompleksą, kartu apima šias nuomones pamatuojančias tautos ir individo puoselėjamas vertybes. Vertybės šiuo atveju tam tikru būdu sujungia tradicijos ir visuomenės pripažintus pasaulio vaizdo elementus, kuria kalbos vartotojų kultūrinę ir socialinę tapatybę, tautos dvasinės kultūros pamatą. Taigi, iš vienos pusės, bendruomenės vertybinės nuostatos daro įtaką pasaulio pažinimo, jo konceptualizacijos procesui, iš kitos – šio proceso reiškinys kalboje (kalbos pasaulėvaizdis) tas vertybes suponuoja, leidžia atpažinti ar tiesiog pavadina. Taip suprantamos vertybės yra neatsiejama dalis to konceptualaus turinio, kurį bandoma atskleisti, tiriant kalbos ženklų, taigi ir jausmų pavadinimų, reikšmes. Rekonstruojant kognityvinį jausmų pavadinimų vaizdą, kartu rekonstruojama ir su juo susijusi kalbinės bendruomenės aksiologinės sistemos dalis (Bartmiński 2007, 134; Krzyszowski 1994).

Psichologų itin pabrėžiamas įsitikinimas, kad vertinimas yra viena elementarių žmogaus orientacijos pasaulyje formų, neatsiejamų ir nuo jausmų

konceptualizacijos ir išgyvenimo, pasireiškia ir jausmų pavadinimų semantiniuose tyrimuose (Wojciszke 1991, 8; Fries, 1992a). Šioje vietoje svarbu atkreipti dėmesį į skirtingą vertinamojo dėmens statusą kalbinio vieneto – jausmo pavadinimo – struktūroje. Mat vertinimas gali sudaryti pagrindinę turinio dalį, pvz., *geras* ar *blogas*; darybinėse formose vertinimas gali būti perimamas iš darybinį pagrindą sudarančio leksinio vieneto, pvz., *vyriškas*, *įžeidimas*; vertinimas gali būti stereotipiškai siejamas su vertinamuoju žodžiu kaip kultūrinė konotacija, pvz., *melas* (Puzynina 1986, 111–116).

Kalbotyrininkų jausmų pavadinimų eksplikacijose atskleidžiami vertinimai paprastai siejami su skirtingais emocijų konceptualiosios struktūros elementais. Vertinamojo dėmens statusas juose nėra vienodas. Atsižvelgiant į pagrindinius jausmų scenarijaus elementus, išskiriami šeši vertinimo tipai (Jordanskaja 1972, 119; Mikołajczuk 2000, 120; Pajdzińska 1990, 91):

- 1) jausmą sukeliančio įvykio, reiškinio ar asmens vertinimas. Tokį vertinimą paprastai atlieka pats pasakymo autorius, intuityviai remdamasis „blogio“ ir „gėrio“ kategorijomis. Tai pagrindinis vertinimo tipas, išskiriamas visuose jausmų pavadinimų aprašuose;
- 2) jausmo objekto vertinimas. Šiuo objektu paprastai tampa asmuo, į kurį kreipiamas jausmas, ar veikiau su jo patyrimu susiję veiksmai;
- 3) jausmo vertinimas. Šiuo atveju pats jausmas subjekto vertinamas kaip malonumas, kurio patyrimą norima pratęsti, ar nemalonumas, kurį norima įveikti, užbaigti;
- 4) jausmo subjekto (patyrėjo) vertinimas. Tokį vertinimą atlieka ne tik stebėtojai, bet ir pats subjektas, laikydamas save padoriu ar nepadoriu jausmą sukėlusio įvykio atžvilgiu;
- 5) jausmo rezultatų vertinimas. Vertinamuoju objektu šiuo atveju tampa jausmo padariniai, ar požymiai, taip pat pats jausmas (ir jausmo objektas);
- 6) visos situacijos vertinimas. Vertinama situacija, atvejis, su kuriuo pranešėjas sieja jausmo pavadinimą (Wierzbicka 1971, 45–46).

Daugelis šių vertinimų tipų įeina į jausmo pavadinimo semantinę turinį (tuo atveju, kai jam taip pat priskiriami tipiniai jausmų požymiai). Išimtį šiuo atveju sudaro situacijos, implikuojamos jausmo pavadinimu, bet esančios išorine jausmo aplinka, vertinimas. Vertinimo atlikėjas paprastai esti jausmo subjektas, kuris, remdamasis savo ar visuomenės priimtomis normomis, jausmo priežastį įvertina teigiamai arba neigiamai, jausmą kaip malonų ar nemalonų, jausmo objektą kaip gerą ar blogą, padorų ar nepadorų. Jausmo rezultatus ir pasekmes, kaip ir visą situaciją, įvertinti gali tiek jausmo subjektas, tiek stebėtojas ir pranešėjas. Tai paliudija frazeologinių junginių,

įvardijančių jausmų išorinius požymius, gausa. Svarbu turėti omenyje tai, kad tuo atveju, kai kitų patiriamus jausmus, jausmų pasekmes ir su jais susijusius reiškinius apibūdina ne pats jausmo subjektas, bet stebėtojas, jis nereferuoja faktų, bet pateikia juos pro savo jausmų ir nuostatų įsivaizdavimo prizmę (Puzynina 1992a, 138). Tokiu pagrindu jausmų pavadinimų eksplikacijose tyrėjų minimas platus vertybių spektras, pradedant nuo hedonistinių, t. y. sensorinių, ir baigiant moralinėmis, labiau racionaliomis, atspindinčiomis bendruomenės normų ir aksiologinę sistemą.

2.3. Jausmų kalbinės konceptualizacijos aprašymo ypatumai

Kalbų ir jausmų tarpusavio sąsaja atveria dvi esmines, teoriškai pagrįstas, jausmų kalbinės raiškos tyrimų perspektyvas. Iš vienos pusės, kalba teikia gausų vienetų, skirtų ekspresijai reikšti, inventorių, taip pagrįsdama savo atliekamą ekspresinę funkciją, iš kitos pusės, išsaugo savyje žmonių emocijų patyrimų patirtis, parodo jų suvokimo būdus ir suteikia galimybes jas reikšti, taip atlikdama reprezentatyvinę funkciją (Jasielska 2015, 255–256; Malczewski 1985, 53). Pastaroji įmanoma, pasitelkiant dviejų rūšių žinias – vaizdinių konceptualiųjų struktūrų teikiamas žinias apie emocijas ir kalbines žinias, būtinas šioms struktūroms perteikti kalba (Kövecses 2000, 6). Todėl kalbiniai jausmų tyrimai paprastai telkiasi ties išsiaiškinimu to, kaip žmonės kalba apie emocijas ir kokias žinias apie jausmų konceptualizaciją teikia kalba, ir to, kokios jausmų reiškinio strategijos pasitelkiamos skirtinguose situaciniuose, socialiniuose ir kultūriniuose kontekstuose.

Išoriškai ir pasakymų lygmenyse jausmai gali būti reiškiniai trimis būdais:

- 1) pasitelkiant nekalbines priemones – gestais, mimika, kalbos tempu, balso įtempimu nekalbinėmis garsinėmis reakcijomis (verksmu, juoku ir kt.);
- 2) netiesiogiai, *implicite*, pasitelkiant kalbos priemones – morfologines ir sintaksines konstrukcijas, prozodiją ir ekspresyvinę leksiką;
- 3) tiesiogiai, *explicite*, pasitelkiant tam tikrus predikatus – žodžius, frazeologizmus ar kitokias kalbines konstrukcijas, taigi pavartojant patiriamas emocijas denotuojančius ir apie patiriamą emociją savijautą pranešančius kalbos vienetus (Grabias 1981, 26–28).

Visais minėtais atvejais iškyla tiriamojo objekto ir paties tyrimo aprašymo klausimas. Turint omenyje šio darbo objektą ir keliamus tikslus, labiausiai atitinkančius trečiąją emocijų reiškinio strategiją, būtina atkreipti

dėmesį į kelis kalbotyrininkų išskirtus taip reiškiamų jausmų aprašymo lygmenis (Mikołajczuk 2017, 101-102; Pajdzińska 1999, 83-101):

- 1) **kalbinį**, kuris apima išsamų kalbinių vienetų – daiktavardžių, veiksmažodžių,rieveiksmių, šauktukų ir kt., įvardijančių tam tikrą emocinę būseną, aptarimą;
- 2) **konceptualųjį**, kuriame tiriamas kalbiniu ženklų perteikiamas turinys, implikuojantis tam tikrų reiškinių kategorijų vaizdavimą, įskaitant kalbos vienetų reikšmėse įtvirtintą pasaulio interpretaciją ir vertinimą, būdus;
- 3) **užkalbinio pasaulio**, taigi realiai žmonių (teoriškai, tam tikrais atvejais, ir gyvūnų) patiriamų emocijų lygmuo, kuriame dėmesys kreipiamas į už kalbos ribų esančius kalbos vienetais įvardijamų būsenų aspektus.

Pirmieji du lygmenys paprastai priskiriami kalbotyros tyrėjams, trečiasis – psichologams. Visgi, tuo atveju, kai jutiminiai potyriai esti menki ir nevienareikšmiai, kalba rodosi vienintele priemone, tiesiogiai veikiančia jos vartotojų mąstyseną (Grzegorzczkova 2009, 23). Konkretaus jausmo (at)pažinimas tokiu atveju priklauso nuo kalbos įtvirtinto mąstymo apie jį, taigi kalbinės konceptualizacijos (Boroditsky 2001, 20).

Turint omenyje tai, kad po jausmų pavadinimais slypi sudėtingos konceptualios struktūros, kognityviniuose moksluose, taigi ir šios krypties kalbotyroje, jų [emocijų pavadinimų] reikšmę priimta modeliuoti, pasitelkiant su pavadinamais jausmais susijusių situacijų scenarijus. Pastarieji atkuriami skirtingų kalbos duomenų pagrindu. Kaip jau minėta, ypatingą prototipinių jausmų scenarijų vaidmenį itin pabrėžė A. Wierzbicka, patikslindama, kad jausmų pavadinimų definicijos gali būti formuluojamos trimis būdais: 1) pasitelkiant jausmų sužadavimo ir (ar) priežasties aprašą; 2) pasitelkiant jausmų rezultatų, pasireiškiančių fiziologiniame lygmenyje, aprašą; 3) pasitelkiant su jausmu susijusios situacijos, nesančios nei jausmo priežastimi, nei jos rezultatu, aprašą (Wierzbicka 1971, 34). Kaip pagrindinius tokio scenarijaus elementus mokslininkai įvardija: 1) jausmo priežastį, jausmą sąlygojantį įvykį ar sukėlėją; 2) jausmo subjektą ar patyrėją; 3) jausmo objektą; 4) patį jausmą, jo temporalinę, kokybinę ir kt. charakteristiką; 5) jausmo fiziologinius požymius ir ekspresiją; 6) lydinčias emocijas ir būsenas; 7) paties jausmo ir (ar) visos situacijos dalyvių vertinimą (Grzegorzczkova 1999, 200). Ypatingą jausmų pavadinimus pamatuojančių kognityvinių modelių atmainą sudaro konceptualiosios metaforos ir metonimijos. Jausmų konceptualizacija jų pagrindu taip pat remiasi kalbiniais ir kultūriniais kontekstais bei sąvokų tarpusavio sąsajomis ir įtinklinimu (Langacker 1995).

Skirtingų kalbų duomenų pagrindu atkurti jausmų scenarijai iškelia aikštėn konkrečiai kultūrai, jos atstovų pasaulėvaizdžiui svarbius jausmų suvokimo aspektus. Minėti scenarijaus elementai, nors iš pirmo žvilgsnio esti universalūs, skirtingose kalbose pasireiškia nevienodai, o tam tikrais atvejais gali išvis nepasireikšti. Įvairių scenarijų sąlyčio taškai parodo bendražmogiškuosius jausmų patyrimo ir suvokimo aspektus, bet bendras jų kognityvinis vaizdas, įvardijamas konkrečia leksema, priklauso nuo kultūros, kurioje ši leksema pasitelkiama jausmui reikšti.

3. Metodologija

PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų konceptų kalbinei išraiškai ištirti ir jų kalbiniam ir kultūriniam vaizdai rekonstruoti darbe naudojama kompleksinė tyrimų metodika, kurios branduolį sudaro analitinis-aprašomasis ir adaptuotas Liublino etnolingvistinės mokyklos pradininko J. Bartmińskio pasiūlytas S-A-T metodas. Jo pagrindą sudaro trijų tipų – sisteminių, anketavimo būdu surinktų ir tekstinių – duomenų konceptualioji analizė.

Aiškindamas objektų ir reiškinių kalbinio ir kultūrinio vaizdo, ar plačiau tariant – paties kalbinio pasaulėvaizdžio, rekonstrukciją, Liublino etnolingvistikos kūrėjas pabrėžia būtinumą parinkti įtikinamiausią, labiausiai tikrovę atitinkančią ir darniai įvairialypę medžiagą. Kaip esminius duomenis aprašant kalbos pasaulėvaizdį jis vardyja: a) leksika, suvokiama kaip tam tikras gyvas, dinamiškas ir nuolat besiplečiantis kultūros inventorių; b) kalbinių vienetų reikšmės, suvokiamos kaip nuorodos į tam tikras kategorijas, taigi apimančios pagrindines ir periferines jų struktūrų sritis bei įgyjančios subjektyvųjį ir enciklopedinį pobūdį; c) kalbos vieneto vidinė forma, tiriama etimologinių duomenų pagrindu; d) leksiniai-semantiniai laukai ir jų vidinė struktūra (hiperoniminiai ir hiponiminiai, sinoniminiai ir antoniminiai, taip pat darybiniai santykiai); e) frazeologizmai, kolokacijos, metaforos; f) gramatika (gramatinės kategorijos); g) tekstai, pradedant nuo patarlių ir baigiant sudėtingesniais sakiniais; h) nekalbiniai duomenys, apimantys tikėjimus, papročius, konvencijas; i) anketiniai duomenys, ypač atsakymai į atvirosius klausimus (Niebrzegowska-Bartmińska, 2017, 17).

Kiekvienas iš naudojamų tyrimo medžiagos šaltinių leidžia atskleisti tiek bendrus, tiek individualius tiriamos sąvokos bruožus. **Sisteminiai duomenys** visų pirma renkami iš žodynų (bendrinių, etimologinių, sinoniminių, antoniminių, frazeologizmų), bet prieinami ir kituose šaltiniuose. Šių duomenų pagrindu tiriama sąvoka ir ją žymintis kalbos vienetas pateikiamas per visą leksikos ir semantikos tinklą, t. y. atsižvelgiant į

paradigminės ašies (hiperoniminius ir hiponiminius, sinoniminius ir antoniminius, taip pat darybinius) ir sintagminius (kolokacijos, frazeologijos junginiai) ryšius. Etnolingvistų žodynai laikomi subjektyviais, autoriaus (leksikografo) turimomis žiniomis, pasaulėžiūros ypatumais pagrįstais, naratyvais apie tam tikrą kalbinę tikrovę. Tokie naratyvai gimsta tam tikru metu ir vyraujant tam tikros mąstysenos srovėms, todėl taip pat gali būti laikomi „kultūros tekstais“, kuriuose įtvirtinamos visuomeninės žinios apie tam tikru žodžiu pavadinamą objektą, reiškinių, žmogų, įamžinami subjekto įsitikinimai apie pasaulį, elgsenos normos ir vertybinės nuostatos (Bartmiński 2012). Tiriant leksikografinius duomenis, svarbu atsižvelgti ne tik į antraštinių žodžių definicijas, bet ir jas iliustruojančius pavyzdžius. Tokiu būdu išsami sisteminių duomenų analizė leidžia rekonstruoti leksikografinį žodžiu pavadinamo objekto vaizdą, o svarbiausia – išskirti tvirtą jo sąvokos branduolį. Sisteminių duomenų pagrindu išskirti bruožai nekelia abejonių, bet jų skaičius itin ribotas (Bartmiński 2010, 119–122).

Antras duomenų tipas, t. y. **anketavimo būdu surinkta medžiaga**, atskleidžia šiuolaikiniam žmogui būdingą pasaulio conceptualizaciją, visuomeniškai įtvirtintas žinias apie pasaulį. Šiam tikslui naudojamos pažintinio tipo anketos, nukreiptos į respondentų žodžių supratimą. Paprastai anketose užduodamas vienas atviras klausimas: „Kas, tavo manymu, yra tikroji X esmė?“ Subjektyvųjų kalbos vienetu pavadinamo objekto supratimą, jo įsivaizdavimą suponuoja į klausimą įtrauktas modifikatorius „tikrasis“. Anketavimo tikslinė grupė – studentai, metodologijos autoriaus pasirinkti dėl dviejų esminių priežasčių. Pirma, pagal amžių ir protinius gebėjimus ši grupė gali būti lyginama su kitomis kultūromis. Antra, dėl sudėties įvairovės studentai gali atstovauti visai visuomenei. Respondentais gali būti pasirinkti ir kiti bendruomenės nariai, bet paprastai studentai yra ta grupė, kuri išlaikiusi tėvų ir senelių požiūrį, kartu pasižymi naujais, mokykloje, universitete įgautais požiūrio aspektais. Itin svarbu tai, kad dėl naujausių technologijų, socialinių tinklų ir žiniasklaidos prieinamumo, studentai glaudžiai susiję su dabartimi. Atsakymai į anketoje pateiktus klausimus labiau primena samprotaujamą esę ir šiuo savo bruožu skiria etnolingvistinį anketavimą nuo sociolingvistinio ar sociologinio. Kognityvinėje anketoje nuomonė nėra primetama, respondentas skatinamas mąstyti savarankiškai ir pateikti subjektyviąją žodžio reikšmės, taigi ir juo pavadinamo tikrovės fenomeno, sampratą (Ibid., Rutkowska et al. 2017, 32–33).

Tekstiniai duomenys teikia gausios ir įvairialypės tyrimų medžiagos, bet jos pagrindu išskirtų objekto bruožų įtvirtinimo kalboje laipsnis nėra vienodas, todėl su šios rūšies duomenimis reikėtų elgtis itin apdairiai. Tyrimui atlikti siūloma imti patarles, mokslo populiarinimo, daugiatiražės ir plačiam

skaitytojų spektrui prieinamos spaudos tekstus. Tyrimui gali būti imami ir tekstynai, bet šiuo atveju pravartu sudaryti didelius darbinius tekstynus, skirstant medžiagą pagal priimtus analizės principus (diskursus, aspektus, bazinius suvokimus). Tekstų duomenys, viena vertus, leidžia patvirtinti žodynuose implikuotą tiriamų kalbinių vienetų reikšmės potencialą, kita vertus, parodo, kaip šie žodžiai funkcionuoja tikrovėje, kuriuose kontekstuose pasireiškia įprastai, o kuriuose – ypatingais atvejais, kokie suvokimo modeliai, juos pamatuojančios žinios, patirtys ir vertinimai po šiais žodžiais slypi. Kurie iš pastarųjų pagrįsti bendražmogiškais patyrimais, o kurie lemiami istorinės, socialinės ir kultūrinės aplinkos. Kartu su sisteminiais duomenimis tekstai leidžia atkurti jausmų konceptualiųjų metaforų ir metonimijų sistemą. Konceptų analizei itin svarbus publicistikos diskursas, tad nepriklausomai nuo tiriamos sąvokos rekomenduojama atsižvelgti būtent į publicistikos diskursui priklausančius tekstus (Niebrzegowska-Bartmińska 2017, 11–18, Bartmiński, Chlebeda 2009, 342).

Anksčiau minėtų duomenų analizės rezultatai pateikiami sintetinės ar labiau išplėtos kognityvinės definicijos pavidalu (žr. Niebrzegowska-Bartmińska 2018). Kaip minėta, pastaroji pasižymi naratyvumu, kurį kuria stereotipiniai (standartiniai) motyvai kaip minimalūs diagnostikos kontekstai. Stereotipinė samprata šiuo atveju verčiama „scenarijais“, atskleidžiančiais, ką X daro, ką jaučia, kur yra, su kuo bendrauja ir pan., ir suteikiančiais jai tekstinės kategorijos pobūdį (Niebrzegowska-Bartmińska 2007, 98).

Rekonstruojant PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų kalbinius ir kultūrinius vaizdus, disertacijoje laikomasi pagrindinių kalbos pasaulėvaizdžio rekonstrukcijos principų. Tiriami leksikografiniai duomenys, atsižvelgiama į jausmų konceptų kalbinės raiškos tyrimus užsienio kalbose, analizuojamos paremijos ir tekstinė medžiaga. Atsižvelgiant į darbo objekto sudėtingumą, darbe keliamus tikslus ir apimties apribojimus, iš S-A-T siūlomų duomenų tipų, pasirenkami sisteminiai ir tekstiniai duomenys, atsisakant anketinės apklausos. Pastaroji, neabejotinai, teiktų vertingų duomenų, ypač apie šių dienų žmogaus emocinį pasaulėvaizdį, tačiau šiame darbe siekiama atskleisti pykčio, baimės ir gėdos jausmų konceptualizacijos lietuvių kalboje potencialą apskritai, neišskiriant šiuolaikiniam žmogui būdingų minėtų jausmų suvokimo būdų kriterijaus. Šiuo atžvilgiu, anketos kaip tam tikros atliktos analizės rezultatų evidencija atveria papildomų tyrimų perspektyvas. Darbui pasirinktų duomenų analizė vykdoma keliais etapais, kurie apibūdinami toliau.

Pirmo etapo esmę sudaro jausmo konceptą žyminčios leksemos žodyninių definicijų, sinonimų, antonimų ir frazeologinių junginių analizė. Taip pat tyrimo objekto išskyrimas (šiuo atveju – tai emocinė būseną,

jausmas) ir jį pavadinančio kalbinio vieneto semantinės struktūros, leksinio-semantinio lauko, kurio centrą sudaro tiriama sąvoka, rekonstrukcija sisteminių duomenų pagrindu²³.

Keliamai tezei, kad emocijų kategorijos atitinka prototipinių kategorijų struktūrą, ir kad šiai kategorijai priklausančios leksemos, o tiksliau jų atstovaujamos bendro darybos lizdo grupės (*pyktis, įtūžis* ir kt.), tiriamos jausmų kategorijos struktūroje užima skirtingas pozicijas – nuo centrinių iki periferinių, pagrįsti nustatomas šių grupių priklausymo kategorijai laipsnis. Tai atliekama remiantis šešiais kriterijais (Mikołajczuk 2009): „definicinės galios“, produktyvumo, chronologinio ir stilistinio vientisumo, emocinio tikslumo, „pirmosios reikšmės“ ir vaizdinio vientisumo. Pagal „definicinės galios“ kriterijų, labiau centrinę padėtį kategorijos struktūroje užima tos leksinės šeimos, kurių nariai dažniau naudojami kitų leksemų definicijose. Produktyvumo kriterijus reiškia, kad labiau centrinės pozicijas užima gausesnės ir turtingesnės leksinės šeimos. Arčiau centrinio, ar prototipinio, kategorijos nario, pagal chronologinio ir stilistinio vientisumo kriterijų, išsidėsto chronologiniu ir stilistiniu neutralumu pasižyminčių leksemų šeimos – paprastai jų nariai apima didesnę kontekstų skaičių, yra lygiaverčiai skirtingų kalbos atmainų reprezentantai. Centrinę vietą kategorijos struktūroje taip pat užima emociniu tikslumu pasižyminčių leksemų šeima, kurios nariai paprastai esti susiję tik su tiriama sąvoka. Pagal „pirmosios reikšmės“ kriterijų, centrinė vieta kategorijos struktūroje atitenka toms leksemoms, ar tiksliau jų darybinėms šeimoms, kurios savo pirmąją pagrindinę reikšmę įvardija tiriamą emocinės būsenos kalbinę sampratą. Remiantis vaizdinio vientisumo kriterijumi, iš vienetų, atsiradusių metaforinio ar metoniminio perkėlimo būdu, labiau centrinę padėtis atitenka tiems, kurie pasitelkia produktyviausias nagrinėjamos emocinės būsenos konceptualiąsias metaforas ir metonimijas. Ši sisteminių duomenų analizė leidžia išskirti kalbinių vienetų, skirtų kalbėti apie emocinę būseną ir ją pavadinti, inventorių, iškelia aikštėn leksemų, susijusių su emocinės būsenos pavadinimo samprata, darybines grupes ir parodo vidinę kategorijos struktūrą.

Antrame etape atliekama išsami paremių ir tekstinių duomenų analizė, pabrėžiant svarbiausias emocinių būsenų subjektų, objektų, požymių, aplinkybių ir kitų veiksnių ypatybes. Bendrosios ir lietuviškosios jausmų charakteristikos atkuriamos kelių diskursų – literatūrinio, publicistinio, politinio, ideologinio-istorinio ir religinio – pagrindu. Pastariesiems išskirti

²³ Tokią emocijų būsenų kategorijos, ją žyminčio kalbos vieneto leksinio-semantinio lauko rekonstrukciją kaip pirmoji savo tyrimuose pasiūlė A. Mikołajczuk (plg., 1999, 2013). Šiame darbe šis metodas pritaikomas lietuvių kalbos medžiagai.

taip pat vadovaujamosi lenkų etnolingvistų (iš sociolingvistikos ir kalbos teoretikų darbų perimta ir plačiai taikoma) diskurso sąvoka, žyminčia *kalbà atliekamą socialinį veiksmą, interakciją; kalbinių veiksmų, priklausančių nuo to, kas kalba, kam kalba, koku tikslu ir kokiomis aplinkybėmis, seką* (Grabias 1994, 231; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2014, 5). Kitaip nei tekstas, suprantamas kaip komunikacinio akto kalbinė išraiška, diskursas išskyla kalbinės praktikos pagrindu, įgydamas komunikacinio akto statusą. Tačiau taip lenkų etnolingvistų suprantama diskurso sąvoka nereiškia vien išsakyto ar parašyto teksto, „kalbinės praktikos“ ar „kalbos vartojimo“, bet apima jį kuriančius, perduodančius ir interpretuojančius veikėjus bei interakciją grindžiantį situacinį kontekstą, komunikacinę sistemą, skirtą iškeltiems tikslams pasiekti. Tai komunikacinio akto proceso ir konteksto konceptualizacija, komunikacinio akto vyksmo tematinis domenai, materialųjį pavidalą įgaunantis tekste. Pats komunikacinis aktas šiuo atveju vyksta konkrečioje bendruomenėje, konkrečioje situacijoje, pagal konkretų scenarijų (strategiją, taisykles) ir konkrečiu tikslu, įgyvendinamu remiantis atitinkamomis žanrų ir stilių konvencijomis, *sensu stricto* kalbinėmis ir simbolinėmis priemonėmis²⁴ (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009, 32–33; Bartmiński, Chlebda Grabias 1994, 231–275; Rasiński 2009). Šiame darbe, be jau minėtų komunikacinio akto dalyvių ir intencijų, diskursai, ypač publicistinis ir politinis, išskiriami remiantis būtent komunikacinio akto vyksmo tematinio domenu. Atsižvelgiant į tai, kad paprastai jausmai yra siejami su žmogaus psichine veikla ir būtimi, darbe pateikiami trumpi psichologiniai-filosofiniai jausmų portretai, bet į mokslinį diskursą, daugeliu atvejų atliepiančių užsienio tyrėjų darbų rezultatus, o tuo pačiu įsitikinimus ir pažiūras, nėra gilinamasi.

Tiriant emocinių būsenų kalbinę konceptualizaciją, laikomasi prielaidos, kad už tam tikrų kalbinių faktų slypi sudėtingos konceptualiosios struktūros, tipinių situacijų scenarijai, ar kognityviniai modeliai, kalbančiųjų sąmonėje siejami su tam tikromis leksemomis. Todėl renkantis tyrimų

²⁴ Toks diskurso aiškinimas iš esmės neprieštarauja Teuno A. van Dijko diskurso sampratai. Pagal ją diskursas reiškia rašytinį ar sakytinį komunikacijos aktą, kuris remiasi keliais esminiais elementais – tuo, kas vartoja tam tikrą kalbos formą, koku būdu, kodėl (koku tikslu) ir kada. Taip suprantamas diskursas apima tris esmines dimensijas: kalbos vartojimą, žinių ir idėjų perteikimą (komunikaciją) ir intenciją. Diskurso analizės tikslas, anot teoretiko, *yra integruotas šių trijų komunikacijos dimensijų aprašas: kaip tam tikras kalbos vartojimas lemia žmogaus įsivaizdavimus ir nuomonę apie pasaulį ir interakcijos eigą, bei vice versa – kaip skirtingi interakcijos aspektai sąlygoja komunikato (pasakymo) formą, taip pat, komunikacinio akto dalyvių nuostatos ir įsitikinimai lemia atitinkamų kalbinių priemonių pasirinkimą ir situacijos dinamiką* (van Dijk 2001, 10).

medžiagą ir pavyzdžius, atsižvelgta ne tik į leksemų *pyktis*, *baimė* ir *gėda*, bet jų darybinių formų, pvz., *pasipiktinimas*, *piktas*, *baimingas*, *gėdingas* ir kt., vartojimo atvejus ir kontekstus. Tiriamų jausmų konceptualizacijai paremijose papildyti tam tikrais atvejais atsižvelgta ir į tuos patarlių variantus, kuriuose pavartotos sinoniminės leksemos, pvz., *Sarmata (gėda) užriš akis, ausis ir burną*. Šiame etape taip pat tiriami pykčio, baimės ir gėdos metaforinės ir metoniminės konceptualizacijos atvejai, aptariamasi minėtų jausmų ir jų konceptualizacijos kalboje aksiologinis aspektas, pastarąjį suvokiant ne tik kaip paties jausmo, jo subjekto ar objekto, bet kalbinėje jausmo konceptualizacijoje glūdintį vertybinių nuostatų vaizdą. Šiuo atveju svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad dažnai darbe aptinkamos *vertybės* ir *dorybės* sąvokos vartojamos palyginti tradicine „Filosofiniame žodyne“ (FŽ) ir „Etikos žodyne“ (EŽ) pateikiama jų samprata, kuri iš esmės atitinka lenkų etnolingvistų nuostatas. Taigi *vertybė* tekste funkcionuoja kaip ‘individualiai gyvensenai ir socialiniam bendrabūviui būtinos taisyklės, orientavimo modeliai, elgesio normos, kurių, kaip objektyviai galiojančių, žmonės privalo laikytis subjektyviai vertindami atitinkamus reiškinius, mąstydami ir kontroliuodami savo veiksmus’ (FŽ), *žmogų „vedančios idėjos“*, *pasaulio matymo perspektyva, dabarties ir išankstinėmis nuostatomis ir tradicijomis paremta pasaulio sąsaja, kalbėtojo kultūrinis ir socialinis identitetas* (Bartmiński 2012, 39). Savo ruožtu *dorybė* suprantama kaip ‘pagrindinė etikos sąvoka, žyminti apskritai kiekvieną išplėtotą asmenybės dvasinės ir teorinės laikysenos gebėjimą’ (EŽ). Dorybė suvokiama siauriau, kaip individualus asmens įsitraukimas, teigiama jo charakterio savybė (Žemaitis 2005, 69), susiformavusi pagal bendruomenės puoselėjamų vertybių sistemą (plg. Navickas 1996, 336–340), savo ruožtu vertybė – plačiau, kaip bendruomenės aprobuota moralės norma, dorybės pamatas.

Trečiame tyrimo etape, remiantis sisteminiiais ir tekstiniais duomenimis, išskiriami pagrindiniai emocinės būsenos, o tiksliau – situacijos, kurios atžvilgiu kategorizuojama ir konceptualizuojama emocinė būseną, parametrai (aspektai) ir jų charakteristika bei abstrakti schema, atitinkanti idealizuoto kognityvinio modelio sampratą. Kalbant apie jausmų konceptus, tenka pripažinti, kad minėtųjų aspektų skaičius yra gana ribotas, nes jie susideda, visų pirma, iš pagrindinių situacijų, kurių metu gimsta emocijos, pragmatinių rėmų ar scenarijų elementų, tokių kaip: emocinės būsenos patyrėjas (subjektas), sukėlėjas, priežastis, sąlygos, vertinimas ir pan. Tačiau skirtinga šių elementų kokybinė charakteristika ar semantinis turinys duoda pagrindą skirtingiems kognityviniams modeliams, kurie, savo ruožtu, pamatuoja įvairius tiriamų sąvokų profilius. Jų išskyrimas sudaro ketvirto etapo esmę.

Trečiame etape išskirti aspektai ir su jais siejamos jausmų charakteristikos tekstuose implikuojamos skirtingų konfigūracijų, kurios atitinka kalbančiųjų sąmonėje glūdinčius mažiau ar labiau prototipinius PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS modelius.

Ketvirtas etapas skiriamas šiems modeliams parodyti. Kaip minėta anksčiau, šie modeliai – tai tam tikros konceptualios struktūros, jausmų išgyvenimo mentalinių reprezentacijų schemas, sužadinamos kalbančiųjų sąmonėje konkrečiame komunikaciniame akte pavartojant tam tikrus jausmų kategorijai priklausančius kalbinius vienetus. Pastarieji pasižymi tam tikra konceptualaus turinio potencialia, kuria remdamasis kalbantysis – subjektyvaus sąvokų profiliavimo procese – „pasirenka“ tam tikrą emocinės būsenos konceptualųjį modelį, esminį kalbinės situacijos, intencijų atžvilgiu (plg. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 1998; Mikołajczuk 2009). Šioje vietoje būtina atkreipti dėmesį į kognityvinės lingvistikos atstovų vartojamo *kognityvinio modelio* ir lenkų etnolingvistų *profilio* sąvokų tarpusavio ryšį. Abiem atvejais kalbama apie tam tikros kognityvinės bazės, žinių ir patirčių sistemos pagrindu išskirtus objektų aspektus ir jų charakteristikas. Skirtumas tarp *profilio* ir *kognityvinio modelio* sąvokų labiau intuityvaus pobūdžio. Pirmuoju atveju, dėmesys sutelkiamas į realios ar menamos tikrovės objekto suvokimo, jo kalbinio-kultūrinio vaizdo variantą, antruoju – į pažįstančios sąmonės konceptualųjį turinį. Iš paties objekto kalbinio-kultūrinio portreto svorio taškas čia perkeliamas į žinių ir patirčių sistemas. Visgi, nepaisant šio skirtumo, etnolingvistų darbuose pačiuose profilių pavadinimuose figūruoja „modelio“ dėmuo (Niebrzegowska-Bartmińska 2018, 39–40; plg. Habrajska, 1998), o kognityvinės kalbotyros atstovai mini „profiluojamus modelius“ (plg. Mikołajczuk 2009; Nowakowska-Kempna 1995). Taigi, šiame darbe šios sąvokos laikomos giminingomis, nors, turint omenyje jausmų scenarijų „dinamiškumą“, dažniau pasirenkamas kognityvinio modelio dėmuo. Patys modeliai (profiliai) skiriami, remiantis dominuojančiais aspektais ir atskirų aspektų tarpusavio ryšiais.

Penktas tyrimų etapas apima visų duomenų analizės rezultatų sintezę, kuria parodoma jausmą įvardijančios leksemos semantinės struktūros konceptualioji (kognityvinė) bazė ir kultūriniai jos sluoksniai, išryškėję paremių, skirtingų diskursų ir konceptualiųjų metaforų tyrimuose. Kiekvienos iš emocijų konceptualizacijos kalboje analizė apibendrinama, pateikiant jausmą pavadinančios leksemos naratyvinio pobūdžio kognityvinę definiciją.

Atskiram konceptui skirto skyriaus struktūrą sudaro įvadas, kuriame pateikiamos bendro pobūdžio žinios apie emocinę būseną ir psichologinio ir filosofinio pobūdžio pastarosios charakteristika. Toliau išsamiai aprašomas

kiekvienas iš tyrimo etapų. Skyriaus apibendrinimą sudaro emocinės būsenos sintetinis aprašymas, pamatuojantis jo kognityvinę definiciją. Trijų jausmų konceptualiosios metaforos ir metonimijos bendrai aptarimos specialiai tam skirtame skyriuje, pastarąjį organizuojant pagal šaltinio domenų, nurodant imanomą universalų, bendražmogiškais patyrimais pagrįstą, ir kultūrinį jų pagrindą. Lygiai taip pat elgiamasi apibendrinamojoje darbo dalyje, kurioje lyginant PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS portretus, atskleidžiamos kognityvinę ir kultūrinę jų suvokimo perspektyvas lietuvių kalboje atveriančios patirtys.

TIRIAMOJI DARBO DALIS

4. PYKTIS lietuvių kalbiniame pasaulėvaizdyje

4.1. Psichologinis ir filosofinis pykčio pagrindas

Paprastai asocijuojamas su agresijos priepuoliais, it žaibas mėtomais žvilgsniais, plūdimu ir po ranka papuolusių daiktų svaidymu, mokslininkų pyktis laikomas vienu bazinių, evoliucijos procese išsivysčiusių jausmų, beje, ne tiek destruktiviai veikiančiu asmenį ir aplinką, kiek padedančiu jam išlikti ir motyvuojančiu jo veiklą ir psichologinę raidą. Atkreipdami dėmesį į sudėtingą šio, „laukinį žvėrį“ žmoguje pažadinančio, jausmo pamatą, psichologai ir filosofai metaforiškai lygina jį su ledkalniu, po kurio viršūne – išoriškai matomomis pykčio apraiškomis – slypi sudėtingo ir nevienareikšmio žmogaus santykio su gamta, aplinka ir savimi pačiu sąlygojamos būsenos.

Pažintinės psichologijos ir neurobiologijos atstovai pyktį visų pirma aiškina kaip signalą, reakciją į fizinę ar psichologinę grėsmę, reiškiama jau pradinėse gyvenimo stadijose (Zimbardo, Ruch 1994, 355–356; Łosiak 2007, 58–60). Daugelis žmogaus raidos teoretikų savo tyrimuose dėmesį sutelkia būtent į vaiko rodomą nepasitenkinimą ir bejėgiškumą, nes esą būtent čia gimsta pirminiai agresijos, kaltės ir keršto vaizdiniai, laikui bėgant įgyjantys suaugusiesiems būdingo pykčio apraiškas (Ranschburg 1993, 21–29). Pastarųjų pobūdis priklauso tiek nuo pirminio biologinio pagrindo, tiek nuo socialinės ir kultūrinės aplinkos (Klineberg 1945, 174; Reykowski, 1992, 54).

Pagrindine pykčio funkcija laikomas pasipriešinimas tam, ką individas subjektyviai laiko blogiu, taigi grėsmei, skriaudai, kliūtims ir pan. Tai gynybos būdas, pirminiame savo etape pasireiškiantis kova ir siekiu įgyti valdžią, ir tokiu būdu pagrindžiantis glaudų jo ryšį su agresija iš vienos pusės, ir baime, susirūpinimu bei gėda – iš kitos (Witwicki 1963, 167–175; Lowen 1991, 72–75). Prancūzų psichoanalitikas Jacques'as Lacanas teigia, kad „pykčiu žmonės gina savo asmenybę nuo subyrėjimo“. Vaikystėje būdamas visokiausių nevaldomų biologinių procesų samplaika, žmogus visą gyvenimą siekia suformuoti šį išsklaidytą darinį jungiančią vientisą tapatybę. Mokslininko teigimu, būtent ši tapatybė sukuria harmoningos asmenybės regimybę. Tačiau iš tikrųjų visa tai tėra psichologinė iliuzija, po kurios skraiste slypi žmogaus pažeidžiamumas ir silpnumas. Dėl šios priežasties kiekvienas įvykis ar asmuo, grasinantys atskleisti žmogaus sielos ir tapatybės gelmes, neatitikimus ir silpnybes, įveikiami ir nuo jų ginamasi sudarant galios išpūdį, taigi, pasitelkiant agresiją. Taip suvokiamas pyktis neleidžia pajusti

savo pačių silpnumo, vidinio skausmo, o visos jėgos sutelkiamos į galios ir svarbumo iliuzijos kūrimą. Kita vertus, pyktis – tai taip pat troškimas „atsilyginti“ įskaudinusiam asmeniui (Lacan 2017; Richmond 2018).

Šių išvadų vedini psichologai skiria keturias esmines pykčio rūšis ar kilmes: vidinio kovotojo pyktį; pyktį dėl savo paties susikurtų taisyklių ir normų; gynybinį pyktį, kurio pagrindas nesaugumo ir pažeidžiamumo grėsmės; pyktį dėl kitų, nuo mūsų gyvenimo būdo ir elgsenos besiskiriančių normų. Vienu metu žmogų gali veikti kelios pykčio rūšys (Daugelavičius 2015). Vidinio kovotojo pyktis – prigimtinis, natūralus jausmas, tam tikra žmogaus varomoji jėga, padedanti siekti pergalės, nugalėti baimę, kovoti ir laimėti. Antroji pykčio rūšis atspindi žmogaus savikontrolės mechanizmus ir jausmą, gimstantį juos pažeidus. Gynybinį pyktį pamatuoja anksčiau minėtas grėsmės ir vidinio jautrumo, silpnumo ir bejėgiškumo atskleidimo baimės jausmas. Ketvirtu atveju, pyktį kelia mūsų normų neatitinkantis kitų žmonių elgesys, kuris nebūtinai privalo būti nukreiptas į mus pačius (Ibidem). Svarbu yra tai, kad pirmais trimis atvejais pyktį patiriantis asmuo tiek savo, tiek kitų elgesį įvertina kaip tikslingai nukreiptą prieš jį patį, niekinantį ir įžeidžiantį.

Kalbant apie pyktį, jo atsiradimo mechanizmus ir aplinką, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad kiekviena iš minėtųjų rūšių gimsta kaip tam tikro pažintinio akto, situacijos įvertinimo rezultatas. Vienu atveju kalba eina apie grėsmės numatymą, kitu atveju – apie negalėjimą pasiekti iškeltų tikslų. Pabrėžtina ir tai, kad išskyrus grėsmę, pyktį sukelia pats skausmas ir su skausmu siejami išorinės aplinkos elementai ir reiškiniai (Berkovitz 1999). Tokiu būdu pyktis atsiranda kaip paskutinė proceso, kurio pradinį etapą pamatuoja susierzinimo jausmas, stadija. Priklausomai nuo turimų patirčių ir subjekto sąmonėje kylančių vaizdinių, asociacijų ir jų pagrindu atliekamų atribucijos procesų, pirminis susierzinimas gali toliau įgyti pykčio ar baimės pavidalą. Kiekvienas tokio pobūdžio situacijos įvertinimas atliekamas subjektą veikiant konkrečioms visuomeninėms, tautinėms ir kultūrinėms normoms (Maruszewski 2004).

Taip suprantamas pyktis gali reikštis aktyviai – subjekto į išorę, ar veikiau į šį jausmą sukėlusį objektą, nukreiptais veiksmais, veido išraiška, mimika; ir pasyviai – subjektui susivaldant ir slepiant šį jausmą giliai viduje. Pykčio reiškinio ribos priklauso tiek nuo psichologinių subjekto ypatybių, tiek nuo visuotinai priimtų normų. Daugeliu atvejų su pykčiu ir agresija siejami veiksmai ir jausmai – pažeminimas, smurtas, niekinimas, kaltės ir bejėgiškumo jausmas – visuomenės vertinami neigiamai, tad tokio pat vertinimo sulaukia ir pats pyktis. Dėl šių priežasčių savo įvaizdžiui ir geram vardui išsaugoti vis dažniau ieškoma būdų pykčiui ir jo priežastims suvaldyti (Witwicki 1963, 177–181). Tačiau moralinės filosofijos atstovų atskleidžiama

ir kita – geroji – pykčio pusė, kurią atspindi Gary'io Chapmano knygos „Santykių keliai ir klystkeliai“, pykčio psichologinį ir filosofinį portretą savitai apibendrinantis, fragmentas:

„Pyktis kyla viduje, kai suvokiate, kad su jumis ar kuo nors kitu pasielgiama neteisingai. Šitai rodo, kad jums rūpi dorumas ir teisingumas. Pyktis nėra blogis. Biblijoje apie Dievą sakoma, kad Jis kasdien pyksta ant nedorėlių (Ps 7, 12). Jėzus, likus kelioms valandoms iki kryžiaus, „pradėjo liūdėti ir sielvartauti“ (Mt 26, 37), bet neleido liūdesiui valdyti Jo elgesio. Neigiamos emocijos nėra nuodėmingos. Jos tik rodo, kad esame žmonės ir, susidūrę su tam tikromis gyvenimo situacijomis, jaučiamės prislėgti ir liūdni. Svarbu tik neleisti, kad neigiamos emocijos pastūmėtų jus blogai elgtis.“ Kita vertus, juo ginamos individo ir visuomenės puoselėjamos vertybės ir normos, skatinami orumą ir kūrybingumą lydintys veiksmai (Lindenfield 1995, 11).

4.2. Sisteminių duomenų analizė

4.2.1. PYKTIS lietuvių kalbos žodynuose

Siekiant atkurti kalbos sistemoje įtvirtintą PYKČIO koncepto branduolį, svarbu įsigilinti ne tik į pačios *pykčio* leksemos žodyninį aiškinimą, bet taip pat į *piktumo*, *pykti* ir darybinį pastarųjų pagrindą sudarančio *pikto* definicijas, jas iliustruojančią medžiagą, etimologiją, sinoniminius ir antoniminius ryšius, frazeologizmus bei kitų *pikto* ir *pykčio* derivatų reikšmes. Sisteminių duomenų analizė pradedama nuo lietuvių kalbos žodynuose, o tiksliau – Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ), Dabartinės lietuvių kalbos žodyne (DLKŽ) ir Bendrinės lietuvių kalbos žodyne (BLKŽ), pateikiamų pirmiau minėtų kalbinių vienetų definicijų apžvalgos.

LKŽ, DLKŽ ir BLKŽ definicijos. Emocinių būsenų ir jausmų apibrėžimų LKŽ ypatumą lemia tai, kad paprastai jie apibūdinami pasitelkiant sinonimus. Šiuo atveju *pykčio* definicija nėra išimtis. LKŽ *pyktis* aiškinamas kaip ‘įširdimas, užsirūstinimas’. Savo ruožtu *įširdimas* kaip veiksmažodinės kilmės daiktavardis aiškinamas nurodant jo darybinį pagrindą einantį veiksmažodį *įsiršti*, irgi aiškinamą pateikiant sinoniminės reikšmės leksemas – ‘įpykti, įniršti’, analogiškai *užsirūstinimas*, kildinamas iš veiksmažodžio *užrūstinti*, reiškiančio 1) ‘padaryti rūstų, užpykdyti’; 2) ‘nuliūdinti’. Pasitelkiant sinonimų eilę apibrėžiamas *įširdis* ‘įniršis, niršulys, siūtis’, taip pat *rūstybė* 1) ‘pykčio, nepasitenkinimo jausmas’; 2) ‘liūdnumas’ ir tiesioginę sąsają su *pykčiu* rodanti *rūstis* ‘piktumas, rūstybė, rūstumas’. LKŽ definicijų analizė leidžia išvelgti dar vieną emocinių būsenų ir jausmų apibrėžimų ypatumą – skirtingų su pykčiu susijusių aiškinamųjų žodžių definicijų turinį

sudaro iš esmės beveik tų pačių sinonimų pintinės, besiskiriančios dažniausiai tik sinonimų eiliškumu ir vienu kitu papildomu elementu, plg. *įniršis* ‘įniršimas, įnikimas, įkarštis’, *įnirtis* ‘įširdis’, *įsiūtis* ‘įsiutimas, karštis’, *dūkis* ‘dūkimas, dūka, siutas’, *įšėlis* ‘įsiutimas, įšėlimas, įniršis’, *šižti* ‘pykti, irzti niršti’ ir kt. Kiek išplėsta tiriamą jausmo konceptą įvardijančios leksemos definicija pateikiama DLKŽ, kuriame *pyktis* apibūdinamas kaip ‘priešiškas nusistatymas dėl patirtos skriaudos, piktumas, susierzinimas, rūstis’, o sangražinė veiksmažodžio forma *pyktis* – ‘būti piktuoju, nesutikti’. BLKŽ aiškinamųjų žodžių sąrašė *pyktis* nė jam giminingos leksemos neregistruoja.

DLKŽ definicija iškelia aiškėn svarbų pykčio, piktumo, susierzinimo ir priešiško dēl padarytos skriaudos ryšį, kuris LKŽ leksemos *pyktis* definicijoje iš pirmo žvilgsnio tėra numanomas ir išryškėja tik leksemų *piktas*, *piktumas* ir *pykti* apibrėžimuose. Turinio atžvilgiu „turtiniausia“ čia rodosi leksema *piktas*, kuriai LKŽ priskiriama net 12 reikšmių: 1) ‘kuris greit supyksta, vaidingo būdo; linkęs smarkiai pulti ar gintis (apie gyvūnus)’; 2) ‘apimtas pykčio, supykęs, susierzinęs; smarkiai puolantis (apie gyvūnus); nenorintis atleisti, susipykęs’; 3) ‘įžeidžiantis, užgaulus, šiurkštus (apie žodį, kalbą)’; 4) ‘aštrus, aitrus, užimantis kvapą (apie prieskonius, maistą)’; 5) ‘didelis, smarkus; stiprus, garsus; negyjantis, skaudamas; nesveikas’; 6) ‘kuris, blogai elgiasi, nedoras; turintis nedorų tikslų, vykdomas nedoromis priemonėmis’; 7) ‘prastas, niekam tikęs’; 8) ‘sunkus, varginantis’; 9) ‘atšiaurus, nepalankus, nemalonus’; 10) ‘kenkiantis sveikatai, nuodingas’; 11) ‘šlykštus, šleikštus, bjaurus’; 12) ‘verčia vemti, bloga, šleikštu’. Svarbu paminėti, kad daiktavardiškai vartojama leksema *piktas* žymi: 1) ‘blogi’; 2) ‘piktumą, pyktį’; 3) ‘piktąjį, nelabąjį’, t. y. velnią. *Piktumas* LKŽ autorių apibrėžiamas visų pirma nurodant jo darybinį pagrindą – leksemą *piktas*, ir toliau pateikiant tokias jo reikšmes, kaip: 1) ‘pyktis, rūstybė’; 2) ‘nesantaika, vaidai’; 3) ‘blogis, blogybė’; 4) ‘nedorybė’; 5) ‘atšiaurumas’; 6) ‘smarkumas, svaigumas’; 7) ‘šleikštumas, blogumas’. Dalį šių reikšmių ataidi ir veiksmažodžio *pykti* definicija: 1) ‘jausti pyktį’; 2) ‘būti su kuo piktuoju, vienam ant kito rūstauti’; 3) ‘bartis’.

Kaip matyti, leksemų *piktas*, *piktumas* ir *pykti* išvardytos reikšmės jau definicijos lygmenyje rodo pykčio sąsają su blogiu, nedorybe, atšiauriu, nemaloniu ar įkyriu elgesiu kito žmogaus ar vienas kito atžvilgiu, skausmu ir kentėjimu tiek fizine, tiek metafizine prasme, kurie paprastai ir esti pykčio kaip susierzinimo, nepasitenkinimo ir susinervinimo jausmo priežastys ir (ar) pasekmės. Pykčio ir blogumo, nedorumo bei priešiško ryšio pėdsakų randama ir kitų *pykčio* darybinei šeimai priklausančių leksemų definicijose, kaip, pvz., *papykti* 3) ‘pasidaryti negeram, nedoram, pagesti’; *pykčiauti* 2) ‘bartis, ginčytis supykus’; *pikčius* 2) ‘nedorėlis, piktadarys’; *pikšti* ‘pyktis,

bartis'; *piktadaringas* 'pikta darantis, nedoras, piktadariškas'; *piktaširdis* 'kas piktos, nedoros širdies'; *piktavalis* 'kuris piktos valios, nedoras'; *piktdžiuga* 'džiaugsmas kieno nors nepasisekimu, nelaime'; *papiktinti* 'duoti blogą pavyzdį, paskatinti pikta daryti, vesti iš kelio'; *piktsėklis* 'kas kelia barnius, nedorėlis'; *piktaliežuvis* 'pikto liežuvio, šmeižikas'; *ipykti* 'įkyrėti, įgrįsti, nusibosti'; *piktinti* 'daryti pikta, pykdyti; erzinti' ir kt. Pykčio ir liūdesio sąsaja atkuriama pasitelkiant anksčiau minėtos *rūstybės* ir darybinių pagrindu su *rūstybe* susijusių leksemų definicijas, pvz., *užrūstinti* 1) 'padaryti rūstų, užpykdyti' ir 2) 'nuliūdinti'; *rūstus*, 1) 'piktas, žiaurus' ir 6) 'liūdnas', 7) 'sunkus vargingas'. Pykčio ir nerimo, sielvarto ryšį implikuoja *apmaudo* darybinei šeimai priklausančių leksemų definicijos, pvz., *apmaudas* 1) 'piktumas, rūstybė' ir 2) 'rūpestis, nerimas, sielvartas'; *apmaudingas* 1) 'apmaudo pilnas, susierzinęs, įpykęs' ir 3) 'susirūpinęs, susikrimtęs'; *apmauduoti* 1) 'apmaudą turėti, apmaudą giežti' ir 2) 'sielotis, krimstis'; *apmaudus* 1) 'susierzinęs, įpykęs' ir 2) 'keliantis rūpestį, nerimą'. Pykčio, liūdesio, nerimo ir baimės atgarsių randama *įtūžio*, *tūžimo* leksinę šeimą sudarančių vienetų apibrėžimuose, plg., *tūžis* 'įtūžis, pyktis' ir *tūžyti* 'jausti nerimą, baimę, sielvartą, sielotis', *nutūžyti* 1) 'sukelti sielvartą, nerimą, apmaudą ir pan.'; 2) 'nuliūsti, sunerinti' ir *tūžytis* 'pykti, širsti, tūžti'.

Išskyrus minėtasias, LKŽ *pykčio* darybinei šeimai priklausančios leksemos vartojamos tokių leksinių vienetų ir darybinių jų šeimų definicijose, kaip *nirsti* 'smarkiai pykti; niršti'; *nirtinti* 'pykdinti, siutinti'; *giežti* 'niršti, pykti, keršyti'; *giežtojas* 'kas giežia, pyksta'; *siutas* 'didelis pyktis, įniršis'; *siutėti* 'šėlti iš pykčio, siautėti'; *širdas* 2) 'piktumas, pyktis'; *širdauti* 'pykti'; *išdūkimas* 'piktumas, blogas būdas'; *išdūkinti* 'išerzinti, įpykinti'; *šėlioti* 2) 'įpykus kelti triukšmą, siusti, siautėti'; *šėlti* 2) 'labai pykti, niršti, siusti'; *šėlioti* 2) 'įpykus kelti triukšmą, siusti, siautėti'; *įšėlti* 2) 'nuliūdinti'; *šižti* 'pykti irzti, niršti', *tūžti* 'pykti, širsti' ir 'siausti, šėlti'; *siusti* 6) 'šūkauti įpykus, bartis'. Jose ryškėja nevienodas patiriamo pykčio intensyvumas ir su juo siejami žmogaus elgesio būdai, plg., *Kas nežino, kaip siaučia ir apnirtus ko neveikia rūstybė žmonių; Pana šėlsta iš piktumo; Viens teip sako, kits teip, susiginčijo ir supyko – kivirčas išėjo* (LKŽ).

Žodyninė medžiaga atskleidžia itin glaudų pykčio ryšį su širdimi. Laikoma tam tikru žmogaus vidinio pasaulio ir sykiu fiziologinių poreikių simboliu (LKŽ), širdis tampa ir pykčio buveine, vieta, kurioje gimsta pyktis, plg., *Apmaudas ir smarkybė siutėjo kiekvieno širdėj; Širdį tavo žeidžia arba giežia* (LKŽ). Ši ryšį paliudija, viena vertus, gausus *širdo* (*širsti*) bendro darybos lizdo leksinės šeimos inventorius, kita vertus, somatinių frazeologizmų su *širdies* dėmeniu gausa pykčio sukėlimui, patyrimui ir intensyvumui įvardyti, plg., *širdas* 'piktumas'; *širdinti* 1) 'pykdinti, siutinti';

apširsti ‘supykti, užpykti’; *iširdyti* ‘labai įpykti, iširsti’; *drūkta širdimi* ‘piktai’; *lengva širdimi* ‘nejaučiant apmaudo, pykčio’; *širdį užgriuvo* ‘apėmė pyktis’. Pastarųjų kontekste pažymėtina ir tai, kad *širdies pykdymu* (*pykimu*) įvardijamas ‘noras vėmti’, plg. *širdį pykinti* ‘versti vėmti’.

Atkuriant pykčio leksikografinį vaizdą, svarbu atkreipti dėmesį į tuos pykčio reikšminius komponentus, kurie sieja šį jausmą su organizme vykstančiais fiziologiniais procesais, sveikata ir juos sąlygojančiais veiksniais, aplinka ir jos vertinimu, plg. *tulžis* 1) ‘kepenų gaminamas virškinamasis skystis’; 2) ‘pūslė, kurioje susirenka šis kepenų gaminamas skystis’; 3) ‘piktumas, pyktis’. Pykčiui įvardyti vartojami kūno potyrių ir skonio percepcijos sričiai priklausančios leksemos, pvz., *įgižti* 1) ‘įrūgti’; 2) ‘imti giežti, perštėti; imti knietėti’; 3) ‘įgrįsti, įkyrėti; pykti, būti nesmagiam’; *giežti* 1) ‘ėsti, graužti, kutenti (gerklėje); gaižuliui būti’; 2) ‘labai norėti, prašyti, įkyrėti’; 3) ‘barti’; 4) ‘niršti, pykti, keršyti’; *kartėlis* 1) ‘kartumas burnoje, rėmuo’; 2) ‘pyktis, apmaudas, nemalonumas’, *aitrinti* 1) ‘daryti aitrų, kartų’; 2) ‘pykdyti, užgaulioti; aistrinti’; 3) ‘apėmė pyktis’; *rūgti* 1) ‘darytis rūgščiam, fermentuotis’; 2) ‘gesti’; 3) ‘būti prastai nusiteikusiam, suniurusiam, pikta, pykti’; *parūgti* 1) ‘kiek parūgštėti, kiek įrūgti’; 2) ‘aprūgti, surūgti’; 3) ‘pašvinti, sudvokti’; 4) ‘kiek papykti’; *surūgti* 1) ‘pasidaryti rūgščiam; sugižti’; 2) ‘nuo gedimo, puvimo, nešvarumo įgauti prastą kvapą’; 3) ‘suirzti, supykti, būti prastos nuotaikos’; plg., *Surūgęs, sutūžęs jis, t. y. supykęs* (LKŽ). Pastarosios atskleidžia dar vieną žodyninio pykčio aspektą – ryšį su bjaurėjimusi ir šlykštėjimusi, kuris pasireiškia, viena vertus, *pykčio* leksiniai šeimai priklausančių leksemų apibrėžimuose pyktį lyginant su bjaurėjimusi ir šlykštėjimusi nepadoriu elgesiu plg., *piktinti* 5) ‘bjaurėtis, šlykštėtis’; *Tai vykis pėsčias, kad niekas arklių neduoda, – piktinosi vyrų delsimu Pakšienė; Bjaurinuosi, nekenčiu, piktinu sau*; kita vertus, pykčio darybiniais variantais įvardijant šleikštulį keliančius kūno pokyčius, savybes, plg., *supykti* 3) ‘užpūliuoti’; *Piktumas užėjo, duok ko ažsigert; Kvepiu piktai, smirdu* (LKŽ).

Paskutinysis pykčio leksikografinį vaizdą papildantis reikšminis komponentas yra pykčio (piktumo) ir velnio tarpusavio ryšys, išvelgiamas jau pavadinimo lygmenyje, plg., *pikčius* ‘pikta dvasia, piktas’ ir *pikčius* 1) ‘kas piktas, nuolat nepatenkintas kuo, pikčiurna’; 2) ‘nedorėlis piktadarys’. Abu pavadinimus pamatuoja blogis ir piktumas, siejamas su nedoru ir kenksmingu elgesiu. Tokiu pat pagrindu *velniu* vadinamas blogas, nedoras žmogus, o plačiau žvelgiant, juo taip pat žymimas nepagarbus bet kokio neįvardijamo asmens, daikto, veiksmo ar ypatybės pavadinimas, plg., *Nu ką dabar reik daryti, jokio velnio nepaklausė; Ėsk ėsk visokius velnius – greičiau padvėsi* (LKŽ); blogas daiktas, dalykas, blogi darbai ir nemalonumai, plg., *Minavoju*

i minavoju tą kartą, ar kad to velnio nebūtų! (LKŽ). Velniu vadinama ir pažymimuoju žodžiu reiškiamo asmens, gyvūno, daikto, veiksmo ir kt. neigiama ypatybė, plg., *Kai įsipyksta marti, tai tada sako: velnio marti* (LKŽ). Velniui prilyginamas ar velnio daroma įtaka įtariamam supykęs žmogus, plg., *Ilgai siuto, kaip devynių velnių apsėstas* (LKŽ). Leksemos *velnias* vartojimas keiksmuose tampa pykčio raiškos priemone, plg., *Eik tu, velne! Ka te velnią nebūsi nervuotas, kad visa koja sopa! Jau čia, velne, mane apgavo! Ar velnią nepyksti, dirbt turi kaip arklys!* (LKŽ). Be to, velnio aiškinamąjį žodį iliustruojančioje medžiagoje žodynas pateikia gausų frazeologinių posakių su velnio dėmeniu rinkinį pykčiui, piktiems, prastiems darbams įvardyti, pvz., *velnius gaudyti* ‘netinkamai, nedorai elgtis’; *velnią galvoti* ‘turėti pikto kėslų’; *velnias juokias* ‘apie blogus, prastus darbus’, *velnius kelti* ‘reikšti nepasitenkinimą’ ir kt. Dalis šių posakių, pvz., *kokį (kurį) velnią, kurio velnio, tegul (ką) velniai, šimtas velnių raugintų, velnio pantis, velnio sėkla, velnius ženyti* ir kt., ne tik atspindi neigiamą paties velnio kaip piktosios dvasios, bet šiais posakiais įvardijamų situacijų, dažnai tampančių pykčio priežastimis, vertinimą, plg. *Kokį velnią jie čia daro?; Kurių velnių paleidai liežuvi? Tegul tave velniai su tavo tokia radyba!* (LKŽ), bei požiūrio ir pykčio pastarųjų atžvilgiu raiškos priemone, pvz., *nei Dievui žvakė, nei velniui šakė (niekam tikęs); Eik tu po velnių! Kad tave šimtas velnių rautų! Davė velnių kaip pupų* (LKŽ).

Etimologija. Nei Wojciecho Smoczyńskiego Lietuvių kalbos etimologijos žodyne (LEŽ), nei viešai prieinamoje lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazėje²⁵ atskiri straipsniai *pykčio* etimologijai parodyti nėra pateikiami. LEŽ autorius apie *pykčio* kilmę užsimena dėstydamas būdvardžio *piktas* etimologiją ir pažymėdamas *pyktį* ‘išširdis, apmaudas’ esant būdvardinės kilmės abstraktu. Būdvardis *piktas* ‘blogas, atšiaurus, įkyrus, pykstantis’, plg. *piktas daiktas* ‘blogis, malum’; *piktas noras* ‘nedoras kėslas, simultas, malevolentia’; *būdas geras, piktas* ‘geri, blogi įpročiai, mores, ingenium’; *geidulys piktas* ‘gašlumas, cupiditas, appetitus’; *piktyn eit* ‘blogėti’; žodyno sudarytojo kildinamas iš veiksmažodinės formos šaknies *pik-* (*peik-*) ‘smerkti’ su pridėta priesaga *-ta-* ir jos žymimos etimologinės reikšmės ‘peiktas’. Toliau plg. *pikt-*: *panepiktas* ‘kuris beveik nebūna piktas’ (apie arklį), *pikčius* ‘nuolat pykstantis’; *pikčiurna, piktauja* sen. ‘gyvis, kenkėjas’; *pikteiva* ‘pikčiurna’; žem. *pikturna* ‘nuolat pykstantis, nepatenkintas’; *piktuoju* ‘su piktumu, bloguose santykiuose su kuo’;

²⁵ Lietuvių kalbos etimologijos žodyno duomenų bazė: <<https://www.etimologija.baltnexus.lt>>.

piktadėjas ‘piktadarantis, nedoras’; *piktadėja* ‘nedoras, kryžiuotis, išdavikas’; *piktaliežuvis* ‘šmeižikas’ (Smoczyński, 2016, 899–900).

Šių išvadų vedinas, *pykčio* darybiniu pagrindu etimologas laiko šaknį *pykt-*, išvedamą iš *pikt-* (plg. *dỹdis* < *didis*, *gỹlis* < *gilūs*, *slỹdis* < *slidūs*) ir siejamą su daiktavardinės kilmės veiksmažodžių *piktėti* ‘širsti, darytis piktesniam’; *piktinti* ‘kelti pasipiktinimą, apmaudą, pasibjaurėjimą netinkamu, nedoru elgesiu; siundyti, kurstyti’ ir *pasipiktinti* ‘išreikšti nepasitenkinimą, iširsti’ formomis. Analogiškai žodyno autoriaus aiškinama ir veiksmažodžio *pykti* 1. ‘širsti, rūstauti’; 2. ‘bartis’ kilmė ir toliau plg. *pykdyti* ‘daryti pikta, siutinti’; *pykinti* ‘kelti norą vėmti’; *papykinti* ‘įžeisti’ ir veiksmažodinės kilmės daiktavardžiai *papykėlis* ‘linkęs bodėtis, pykti; *fastidiosus*’; *papykimas* ‘pūlymas, sugedimas, *corruptio*, *vitiositas*’; *pyka* ‘pyktis, įširdis’; *pykmė* ‘įkyrus žmogus, pikčiurna’. Kildindamas šaknį *pykst-* iš sen. sl. *pyksta*, savo išvedžiojimus autorius papildo dar keliais juos pagrįstančiais pavyzdžiais: *pykštauti* ‘jausti pyktį, širsti’, plg. la. *pīkstināt* ‘pykdinti, siusdinti’ (Smoczyński 2016, 900; plg. Pakerys 2009, 98).

Sinonimai. Sinonimų žodynas pateikia gausų semantiškai mažiau ar labiau atitinkančių *pykčio* reikšmę leksinių vienetų inventorių. Didelė jų dalis minėta jau anksčiau atliktos LKŽ, DLKŽ ir BLKŽ medžiagos analizės metu. Šalia *pykčio*, suprantamo kaip ‘priešiškas jausmas dėl skriaudos, įžeidimo ir pan.’ čia minimi *piktumas*, *piktybė*, *pyka*, *rūstis*, *rūstybė*, *apmaudas*, *pagieža* (rečiau *pagaiža*), *tūžis*, *nirtis*, *nirtulys*, *nartas*, *nirštas*, *niršulys*, *siutas*, *siustas*, *siūtis*, *siutulys*, *siutiny*, *įpykis*, *perpykis*, *itūžis*, *inirtis*, *iniršis*; šnekamosios kalbos registruai priskiriami – *pykmė*, *pykinys*, *papykis*, *tūžis*, *įsiūtis*, *įšėlis*, *įširdis*, *įdūkis*, *įkiršis* ir perkeltine reikšme vartojama *tulžis*.

Žodyne pateikiamas gausus sąrašas leksinių vienetų savo reikšme artimų veiksmažodžiui *pykti* ‘jausti pyktį’, plg. *pykauti* (šiek tiek), *piktauti*, *pyktauti*, *rūstauti*, *širdytis*, *apmaudauti*, *giežti*, *niršti*, *nirsti*, *širsti*, *šiuršti*, *kiršti*, *tūžti*, *rugzti*, *šižti*; šnekamosios kalbos reprezentantai – *siusti*, *dūkti*, *šėlti*, *šiuršti*, *nertėti*, *purkšti*, *purkštauti*, *rūgti*, *dantį griežti*, *iltį galąsti* ir menkinamojo pobūdžio veiksmažodžiai *tulžį lieti*, *nosį raukyti*.

Būdvardis *piktas* ‘kuris greitai supyksta; kupinas pykčio’ irgi pasižymi sinonimų gausa: *rūstus*, *širdingas*, *tūžlus*, *tulžingas*, *iržlus*, *nirtus*, *nartus*, *niršus*, *kiršus*, *nirtulingas*, *niršulingas*, *siutus*, *apmaudus* (kupinas apmaudo), *pagiežus*, *nedoras*, *nelabas*, *abuojas*, *ruzgus*, *šiukštus*, *skėtrus*, *urzgus*, *žiežulingas*. Didesnį jaučiamo pykčio ar turimos būdo savybės intensyvumą implikuoja tokios leksemos, kaip *rūstingas*, *tūžmingas*, *nirtingas*, *inirtingas*, *siutingas*, *apmaudingas*, *pagiežingas*. Minėtini ir šnekamosios kalbos registruai priskiriami – *čirškus* ir *purškus*.

Antonimai. Lietuvių kalbos antonimų žodyne pateikiamas tik vienas *pykti* ‘norėti keršyti už nuoskaudą’ antonimas *gerintis* ‘stengtis įsiteikti’, taigi emocinių būsenų, ypatybių, reiškinių ir *pykčiui* priešingų dalykų vaizdas atskleidžiamas pro *pykčio* kategorijai priklausančių leksemų: *piktas*, *piktadarys*, *piktumas*, *piktuoju*, *pikta*, *pykti*, *pyktis*, antoniminių ryšių prizmę.

Lyginamas su nedoru *piktas* ‘kuris nepaiso doros normų, blogas’ yra priešinamas *doram* ‘kuris paiso doros normų, geras’ (1). Panašiu pagrindu *piktam* ‘kuris pasižymi neigiamomis ypatybėmis’ priešpastatomas *geras* ‘kuris pasižymi teigiamomis ypatybėmis’ (2) ir *teisusis* (3). *Piktas* ir *geras* taip pat priešinami malonaus ir nesugyvenamo charakterio, elgesio (4), gailestingo, paslaugaus ir žiauraus elgesio (5), vertingumo ir nevertingumo (6), malonumo ir nemalonumo (7) bei taikingo ir priešiško nustatymo (8) pagrindais:

- (1) *Garbino dievus ir vylės, jog dorieji bus palaiminti, o nedorieji užrūstinti po smerčio. (rš.)*
- (2) *Pasaulis iš esmės yra ne geras ir skaistus lyg Dievo širdis, bet tamsus ir kenčiantis, piktas ir niūrus. (rš.)*
- (3) *Piktadarys toliau tedaro piktadarybes, kas susitepęs, tesusitepia dar labiau, teisusis toliau tevykdo teisumą ir šventasis dar tepašventėja. (NT)*
- (4) *Geras žmogus gabena gerus daiktus iš gero skarbo (turto) širdies, o piktas žmogus gabena piktus daiktus, iš pikto skarbo. (Chil.)*
- (5) *Geras žodis pikto ausin nepataiko. (KrvP)*
- (6) *Geras medis negal pikto vaisiaus atnešt. (Sch.)*
- (7) *Geras sapnas neįvyksta, bet piktas įvyksta. (prš.)*
- (8) *Vokiečių ministeris kalbėjo, kad Europa bus pertvarkyta jei ne su geru, tai piktu. (Plšk.)*

Piktas, *rūstus* ‘kuris prastai nusiteikęs, greit pyksta, vaidingas’ žymi linksmam (9), maloniam (10), meilingam ir meiliam (11), nepiktam (12) ir patenkintam (13) priešingas savybes, *meiliaširdis* ‘kuris meilus, malonus’ priešpastatomas *piktaširdžiam* ‘kuris piktas, blogas’, *nepiktybinis* ‘kuris nepiktavališkas’ priešinamas *piktybiniam* ‘kuris piktavališkas’ (14):

- (9) *Jis, kad linksmas, šiepias, o kad piktas, kaktą suraukia, susuka. (J.)*
- (10) *Kiek mašinistas buvo niūrus ir piktas, tiek jo pagalbininkas buvo malonus, greit su kiekvienu susibičiuliaujqs. (Cvir.)*
- (11) *Paparčio žiedas seną padaro jaunu, pikta – meiliu, vargšą – turtingu, nemylimą – mylimu. (Dovyd.)*

- (12) *Jei mažo šuniuko liežuvis juodas, tai piktas, o jei baltas – tai nepiktas. (Vlž.)*
- (13) *Duok jai, ko lenda prie svetimų vyrų! – Pats duok, – sušvebleno Damulė, daugiau patenkinta nei pikta. (Balt.)*
- (14) *Atskirais įstatymais bus apibrėžtas piktybinis ir nepiktybinis mokesčių nemokėjimas. (rš)*

Teigiamos ypatybės ir jų buvimo faktas (*gerybė, gera*) priešinamas neigiamoms ypatybėms ir jų buvimui (*piktybė, blogybė, pikta, bloga, negera*) (15, 16), teigiamų veiksmų vertinimas (*gerai*) neigiamų veiksmų vertinimui (*piktai*) (17), teigiamų ypatybių reiškiamasis (*gerumas*) neigiamų ypatybių reiškimuisi (*piktumas, blogumas, blogybė*) (18, 19):

- (15) *Dievo gerybės, žemės blogybės, rupūžė nuskusta, tegu bus karvė nekąsta.*
- (16) *Todėl suteik savo tarnui imlią širdį, kad galėtų valdyti tavo tautą ir suprastų, kas gera ir kas pikta. (Sm)*
- (17) *Gerai darykite tiems, kurie mums piktai daro. (Dk)*
- (18) *Vaikas nusiteikė, t. y. neberėkia jau, iš piktumo į gerumą atėjo. (J)*
- (19) *Auklėjimas turi būti grindžiamas griežtumo ir švelnumo deriniu. (J)*

Piktuoju ‘reiškiant pyktį, griežtai reikalaujant’ atliekamas veiksmas priešingas *geruoju* ‘taikiai sutariant, neprimetant savo valios’, *gražiuoju* ‘taikiai sutariant’ (20) ir *doruoju* ‘nereiškiant kokio nors priešiško’ (21) atliekamam veiksmui, lygiai taip pat priešinami *piktumu* ‘reiškiant pyktį’ ir *gražumu* ‘taikiai sutariant’ atliekami veiksmai (22). *Piktinimas* – linksminimui priešingas veiksmas (23), o vyksmas ir pokyčiai teigiama linkme, t. y. geryn, priešingi tiems neigiama linkme, t. y. blogyn ir piktyn (24). Panašaus pobūdžio tarpusavio sąsajos atkuriamos veiksmazodžiu *pyktis* ‘būti piktuoju, nesutarti’ reiškiamus veiksmus priešpastatant bičiuliavimuisi, broliavimuisi ir draugavimuisi:

- (20) *Kalbame ir geruoju, ir piktuoju. (rš)*
- (21) *Jeį doruoju nesusitars, teks piktuoju kalbėti. (Grž)*
- (22) *Aš jam ir gražumu, ir piktumu, o jis vis savo. (Dkš)*
- (23) *Pasisriuoildamu iš taurelės, juodu ir linksmindavo, ir piktindavo klausytojus. (Simon)*
- (24) *Kitas senyn eina geryn, o jis – piktyn. (Sb)*

Aptartos antoniminiais ryšiais susijusių leksemų poros iškelia aikštėn pykčio kaip gėriui, dorybei ir jais grindžiamų bei sąlygojamų veiksmų priešingybės vaizdą. Pyktis yra visa tai, kas kenkia žmogui, jo sveikatai ir puoselėjamoms vertybėms, ir visa tai, dėl ko žmogus jį patiria.

Frazeologizmai. Frazeologizmų žodynas ir cituota LKŽ medžiaga rodo esant su pykčiu susijusių frazeologinių junginių ir pasakymų gausai. Didelė šių junginių dalis savo sudėtyje turi *pykčio* ar *pikto* dėmenį ir siejasi su pykčio atsiradimo ir patyrimo scenarijaus elementais ir jų vertinimu, bet yra ir tokių, kurie iš pirmo žvilgsnio su pykčiu ir piktumu tėra mažai susiję.

Gausią frazeologizmų grupę sudaro metaforinio perkėlimo pagrindu sudaryti posakiai. Jų motyvaciją sudaro pykčio sukeltų organizmo veiklos ir judesio sutrikimų požymiai: kūno temperatūros pakilimas, pvz., *pikį virinti, pykčiu degti, karščiuotis, kailis užkaito* ir kt.; kepenų ir tulžies pūslės veiklos sutrikimai, pvz., *tulžyti, kepenis gadinti, tulžį lieti, tulžimi apsilioti, tulžis sprogo, jekną kaitinti* ir kt.; širdies veiklos sutrikimai, kraujospūdžio pakilimas, pvz., *širdis ima, širdis dreba, širdis verda, širdis plūsta kunkuliais, širdį užduoti, kraujas užvirė, kraują gadinti, kraujų pūslė* ir kt.; skrandžio veiklos sutrikimai, pvz., *viduriuoti, viduriai užrūgo, piktų vidurių* ir kt., regėjimo sutrikimai, pvz., *pyktis apakina, temdo akis, akyse pažaliavo* ir kt., plaučių veiklos sutrikimai ir kvėpavimo sunkumai, pvz., *plaučiai rūgsta* ir kt.; judesio koordinacijos sutrikimai, pvz., *į aukštą pašokti, ligi lubų iššokti, spyriotis, kumščiais daužytis, iš kailio eiti, ant sienų lipti, į stulpą eiti* ir kt.; kalbos sutrikimai ir skysčio išskyrimas, pvz., *putoti, purkšti, purkštauti, šnypšti* ir kt. Pykčio požymiams pavadinti vartojami posakiai, kurių pagrindu eina veido išraiškos bei plaukų pokyčiai: veido odos spalvos pakitimai, pvz., *pajuodęs, pamėlynavęs, išbalęs, pažaliavęs iš pykčio* ir kt.; veido mimika, pvz., *kaktą raukti, susiraukęs, apsiniaukęs, nosį kumpinti (raukyti)* ir kt.; lūpų patempimas, dantų sukandimas, pvz., *lūpą pakabinti / patempti, lūpas pastatyti, vepšlas susukti, lūpa atvipo, dantimis griežti, iltį galąsti, ūsus kramtyti* ir kt.; žvilgsnio ypatumai, pvz., *akys žaibuoja, akis išsproginti, išpūsti, paraudusios akys* ir kt.; plaukų sluoksnio pokyčiai, pvz., *kailį pašiaušti, šerius pastatyti, keterą pastatyti* ir kt.

Frazeologizmų žodyne taip pat gausiai pateikiama frazeologizmų, įvardijančių su pykčio scena susijusį žmogų – įkyrų ir landų, kurio elgesys gali sukelti pyktį, pvz., *kaip piktas pinigas, kaip piktas šilingas, kaip piktas grašis*; nedorėlį ir nevykėlį, pvz., *kaip piktas vabalas, pikta akis, pikta dvasia, pikta ranka, pikta sėkla*; (itin) piktumu ir priešiško nusistatymo savybėmis pasižymintį žmogų, kurio elgesys irgi paprastai gali sukelti pyktį, pvz., *piktų vidurių, pabėgėlis iš pragaro, velniai lenda per subinę, kaip kirvis, smailus liežuvis, aštrūs dantys* (apie sugebantį piktai atsikirsti), *slibino ranka, pikto*

genijus (kas mėgsta kiršinti); *piktų kėslų turintį žmogų, pvz., ne su dora, akmenį laikyti už ančio, šunį mislyti, velnią galvoti*, ir *pyktį patiriantį žmogų, pvz., baltą akį turėti, dantimis suėstyti, kaip debesį, už debesį tamsesnis, gatavas į gabalus sudraskyti, kaip krienas, kaip perkūno kirvelis, nuo žalčio, kaip žiežirba, keterą pastatęs, kaip su šipuliu*. Savo ruožtu *piktais šūdais* vadinamas pyktis ir blogumai, praėjus pykčiui sakoma *pikti šiaudukai perdegę*, kai darosi apmaudu ir pikta – *nors tu verk*.

Atskirą grupę sudaro frazeologizmai su *akies* dėmeniu, žymintys ne tik pykstančio žmogaus žvilgsnį, pvz., *akimis badyti, akimis ėsti, akimis žaibuoti, akis išsprogenęs, akis perversti, akis padilbtinti*, bet taip pat iškalbą ir bendrai elgseną, pvz., *akis į akį šokti* ‘pyktis, bartis’, *akis prisipjauti* ‘piktai ką pasakyti’, *akis užlopyti* ‘piktai pasakyti, aštriai atkirsti’.

Kaip minėta anksčiau, pyktis kaip piktumo, blogio ir nedorumo apraiška eina *velnio* dėmenį turinčių frazeologizmų pagrindu, pvz., *į velnius išeiti* ‘pasidaryti nedoram, išdykti’, *velnius dirbti (išdarinėti)* ‘daryti blogus darbus, nedorybes’, *velnius verst* ‘krėsti piktas išdaigas, siautėti’, *velnius gaudyti* ‘nedorai, netinkamai elgtis’, ‘taikiai sutariant’, *velnias, ne gegutė* ‘apie blogą žmogų’, *velnio neštas [ir pamestas]* ‘nedoras, suktas; apsukrus’, *velnio patinas* ‘blogas žmogus’, *velnio prisėstas* ‘piktas’, *velnio skūra* ‘nenaudėlis’, *velnio pristotas* ‘piktas, pasiutęs’, *velnius ženyti* ‘bartis, keiktis’. Minėtini ir keiksmus žymintys bei pykčiui reikšti vartojami frazeologiniai junginiai, kurių pagrindinis veikėjas – *velnias*, pvz., *eik po [šimto] velnių (po [kumpo] velnio, po velniam, po velniais, prie velnių)* ‘sakoma norint kuo atsikratyti’, *kad (tave, jį ...) šimtas velnių [rautų]* ‘toks keiksmas’, *tegul (ką) velniai* ‘sakoma piktai reiškiant nepasitenkinimą kuo’, *trauk (ką) velniai* ‘toks keiksmas’, *velnio subinė* ‘toks keiksmas’.

Iš frazeologizmų būtina paminėti ir tuos, kurių reikšmės sąsajos su pykčiu, piktumu, blogiu ar nedorybe, išskyrus juose pavartotą pykčio, *piktumo* dėmenį, jau nėra tokios akivaizdžios, pvz., *tuo pykčiu* ‘vienu pradėjimu’, *dėl viso pikto* ‘galimam reikalui’, *gyvas piktasis* ‘daugybė, labai daug’.

Derivatai. LKŽ pateikiama apie 280 *-pyk(t)- / -pik(t)-* šaknies derivatų. Didžioji jų dalis tai kauzatyviniai veiksmažodžiai, reiškiantys pykčio jausmo sukėlimo faktą, pvz., *įpykdinti, papykdinti, supykdyti, užpykdinti, perpykdyti, užpykdyti*, ir kt., taip pat jausmo patyrimą ir jo pradžią žymintys veiksmažodžiai ir posakiai, pvz., *įpykti, supykti, pykastį nugiežti, pykti, pykauti, piktintis* ir kt. bei daiktavardiniai jausmo pavadinimai, pvz., *pyktis, pyka, piktumas, pykestis, piktumenė* ir kt. Gausią derivatų grupę sudaro daiktavardiniai jausmo subjekto (patyrėjo) ir pykti linkusio žmogaus pavadinimai, pvz., *pikčiurna, pykmė, piktuoelis, pikčius, pikteiva, įpykėlis* ir kt., taip pat pykčio subjektą charakterizuojantys būdvardžiai ir dalyviai,

pvz., *piktas, supykęs, perpykęs, užpykęs* ir kt. Pykčio kauzatoriui ar sukėlėjui įvardyti kalba pateikia tokius leksinius vienetus, kaip *piktadarys, pykintojas, supykintojas, piktūnas* ir pan., taip pat gausų dūrinių inventorių, pvz., *piktadaris, piktadėjas, piktatikslis, piktseklis, piktavalis, piktanoris* ir kt. Pykčio priežastys įvardijamos pasitelkiant tokias leksemas, kaip *pykmė, pykdymas, piktadarystė, piktbyla, piktinimas* ir kt., o apibūdinamos būdvardžiais *piktas, piktadariškas, piktavališkas, piktokas* ir kt.

Gausi bendro *pykčio / pikto* darybinio lizdo leksemų šeima įrodo svarbų pykčio ir piktumo vaidmenį individo ir visuomenės gyvenime. Dėmesys atkreiptinas į leksemų ir posakių, susijusių su pykčio sužadiniu, sukėlėju ir priežastimis, gausos faktą, kuris, viena vertus, atspindinti kalbinės ir kultūrinės bendruomenės narių rūpestį savo gerove, puoselėjamosiomis vertybėms ir dvasine pusiausvyra, kita vertus, atskleidžia siekį atpažinti ir išvengti visko, kas gali sudrumsti šią pusiausvyrą, o tam įvykus, ją gražinti.

4.2.2. *Pykčio* leksinio-semantinio lauko rekonstrukcija

Išsami ir daugiaaspektė žodyninių definicijų (LKŽ, DLKŽ, BLKŽ) analizė leido rekonstruoti pykčio šeimos jausmų pavadinimų leksinį-semantinį lauką, atspindintį vidinę šios jausmų kategorijos struktūrą. Tyrimui buvo pasitelkti tie leksiniai vienetai, kurių definicijose leksikografai pavartojo *pykčio* leksinei šeimai priklausančius vienetus (pvz.: *pykti, pyktis, įpykti* ir kt.). Tokiu pagrindu išskirta 19 leksinių šeimų, priklausančių pykčio jausmų klasei, iš kurių didžiausių bendros darybos lizdo šeimą sudaro *pykčio* grupė (net 280 definicijų). Kitos leksinės šeimos, tai: *įsiūtis* (80), *rūstis* (63), *išėlis* (59), *įniršis* (50), *iširdis* (48), *kartėlis* (46), *susierzinimas* (42), *įtūžis* (42) *įdūkis* (34), *pagieža* (34), *įnirtis* (28), *kiršas* (26), *rūgis* (24), *susinervinimas* (22), *apmaudas* (18), *tulžis* (17), *šižimas* (13), *aitris* (6). Kiekviena iš išvardytų šeimų apima ne tik patiriamų jausmų pavadinimus, bet ir tokių su prototipine pykčio situacija susijusių elementų kaip jausmų patyrėjas, sukėlėjas, priežastis ir kt. pavadinimus; vadinasi, visa tai, kas kalbančiųjų sąmonėje yra siejama su pykčiu, palengvina šio fenomeno suvokimą ir įgalina jo kalbinę išraišką.

Taip suprantamų leksinių šeimų turinį sudaro:

1. a) daiktavardžiai, pavadinantys emocines būsenas: *pyktis, piktybė, pyka, įpykis, įniršis, niršulys, nartas, įnirtis, nirtulys, rūstybė, rūstis, užsirūstinimas, siutas, įsiutimas, širdas, iširdimas, širdis, tulžis, tūžis, įtūžis, dūkas, dūkynė, padūkimas, šėlas, išėlis, suirzimas, irzis, kišulys, apmaudas, kartėlis, pagieža, aitrnis* ir kt.; b) veiksmožodžiai, žymintys jausmo patyrimą: *pykti, piktėti, pykauti, piktintis, rūstauti, rūstintis, siusti, siutėti, nirsti, niršti, nirštauti, širsti, širdytis, širstauti, tulžti, tūžti, tūžyti, tūžytis, šėlti, abuojęti,*

erzintis, erzeliuoti, erzti, irzti, nervintis, šneržti, šniurti, kiršytis, apkiršti, šižinti, apmaudauti, giežti ir pan., ir konstrukcijos: pyktį turėti, pykčiu degti, pikį virinti, apmaudą lieti ir kt.;

2. daiktavardžiai, įvardijantys jausmo subjekta: *pikčiurna, pikčius, piktuolis, pikteiva, įpykėlis, pykmė, užpykėlis, įniršėlis, įnirtėlis, nartuonis, rūsteika, rūstūnas, rūstuolis, siutas, siutena, siutilmė, pasiutėlis, užsiutėlis, pasiutgalvis, pasiutnagis, pasiutplaukis, įširdėlis, užširdėlis, įtūžėlis, padūkėlis, pašėlėlis, įdūkėlis, įsiutėlis, erzelis, susineržėlis, pagiežikas ir kt.;*

3. a) daiktavardžiai, žymintys jausmo kauzatorių: *piktintojas, pjudytojas, nartintojas, rūstintojas, kurstytojas, kiršintojas, siundytojas, provokatorius, dūkintojas, erzeta, erzintojas, šižintojas, giežeklis ir pan.;* b) daiktavardžiai, žymintys asmenis, linkusius pykti: *susiraukėlis, rukšna, rukna, rauketa, raukena, surūgėlis, suniurėlis, niaura, prarūgėlis, čirkšlys, erzlys, nervėza, barnius, giežeklis ir kt.;* c) būdvardžiai, apibūdinantys linkusį pykti asmenį: *piktas, grauздus, kandus, kiršus, skėtras, staigus, įširdus, įnirtingas, nirtus, siutingas, tulžingas, tūžmingas, tūžlus, ūmus, urzgas, vaidingas, žiežulingas, irzlus, opus, nervingas, barnus, niaurus, niršus, niurzgas, nuožmus, pagiežingas, purškus, rūstus ir pan.;*

4. daiktavardžiai, pavadinantys įvykius, veiksmus, situacijas ir reiškinius, sukeliančius pyktį: *pykmė, piksa, pykdinimas, piktadarystė, piktbyla, piktjuokis, alkis, melas, apgaulė, šykštumas, geidulys, nedorybė, įžeidimas, užgaulė, niršinimas, siutinimas, nemalonumas, blogumas, širdinimas, išdūkimas, nervinimas, įerzinimas, erzulys, neržimasis, kirša, kivrčas, kiršinimas, pjudymas ir kt.;*

5. veiksmazodžiai ir frazės, žymintys emocinės būsenos priežastį, ar sukėlimo faktą: a) priskiriami emocinės būsenos patyrėjui: *įpykti, supykti, užpykti, įpiktėti, supiktėti, užpiktėti, įsinervinti, susinervinti, užsirūstinti, užsiširdyti, susierzinti, suirzti, surūgti, užsiūmyti, įnirsti, įniršti, apsirūsti, įrūsti, užsirūstauti, surūstėti, užsiplieksti, susiširdyti, aptulžti, apširsti, įširsti, įtulžti, įtūžti, išėlti, sušėlti, užšėlti, susineržti, susiapmaudyti, išižti, sušižti, įsiaudrinti, užšižti eiti pikty, pykčiu pašokti, apmaudu užsidegti, į apmaudą įeiti ir kt.;* b) priskiriami emocinės būsenos sukėlėjui: *įpykdyti, supykdyti, įpykinti, supykinti, papiktinti, įkryrėti, įgristi, pažeminti, paniekinti, įniršinti, įnirtinti, sunirtinti, rūstyti, įrūstinti, surūstinti, užrūstinti, įsiutinti, įkurstyti, sukurstyti, įkiršinti, sukiršinti, supjudyti, suriedinti, įširdinti, įtūžinti, sutūžinti, įdūkinti, išėlinti, įerzinti, suerzinti, įnervinti, sunervinti, išžižinti, sušižinti, įapmaudyti, aitrinti, vesti pikty, pykinį padaryti, vesti į širdį, apmaudą ir kt.;* c) priskiriami abiem – emocinės būsenos sukėlėjui ir patyrėjui: *susipykti, susikivirčyti, vaidytis ir pan.;*

6. a) daiktavardžiai, žymintys pyktį lydinčius jausmus: *neapykanta, pavydėjimas, gėda, nepasitenkinimas, pasibjaurėjimas, šleikštumas, liūdesys, baimė, skausmas, nerimas*; b) veiksmažodžiai, žymintys pyktį lydinčius jausmus: *verkti, sielvartauti, paniekinti, pažeminti, neapkęsti, nerimauti*;

7. a) veiksmažodžiai ir žodžių junginiai, reiškiantys išorinius pykčio požymius: *pajuodęs / pamėlynavęs / išbalęs / pažaliavęs iš pykčio, susiraukęs, akis išpūtęs, iškreipęs veidą, patempęs lūpas, suraukęs kaktą, pasrūvusios akys, drebėti, virpėti* ir pan.; b) būsenos subjekto charakteristikos: *ipykdytas, piktas, supykęs, susierzinęs, įtūžęs, įniršęs, įširdęs, pasipiktinęs, išseptadantis, išverstaakis, siutus, siutnus, rūstaveidis, įsiutęs, pasiutęs, nešnekus, šėlinas, nervuotas, nervingas, apmaudus* ir kt.

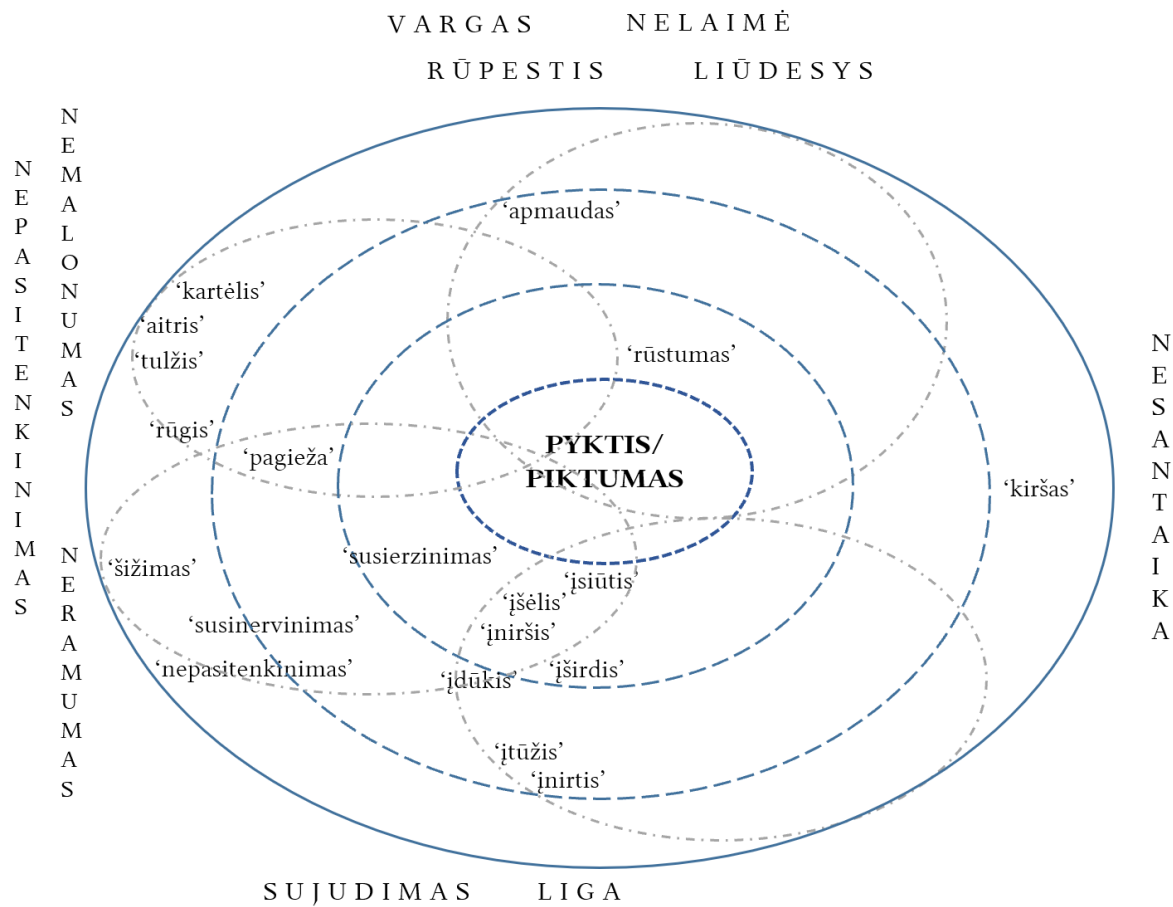
8. a) veiksmažodžiai ir konstrukcijos, įvardijantys emocinės būsenos subjekto veiksmus, elgesį kaip pykčio išraišką: *piktvardžiuoti, piktžodžiauti, mušti, bartis, ginčytis, vaidytis, rékauti, triukšmauti, šmeižti, urzgėti, urkštauti, blaškytis, daužyti, siautėti, nerimsti, plepėti, kovoti, šėlti, dūkti, piktomis akimis žiūrėti, ant sienų lipti* ir kt.; b) daiktavardžiai, pavadinantys emocinės būsenos subjekto veiksmus, elgesį kaip pykčio išraišką: *piktžodystė, barimas, šmeižimas, niurnėjimas, liežuvavimas, pyktynės, muštynės, keikimas, plūdimas, šėliojimas, dūkimas, siautimas, giežimas* ir kt.; c)rieveiksmiai ir konstrukcijos, apibūdinančios emocijų patyrėjo veiksmus ir elgesį: *piktai, piktuoju, iš pykčio, tuo pykčiu, iš pikto, įnirtusiai, įniršusiai, nirštingai, niršiai, įniršingai, įnirtingai, rūstai, rūstingai, siučiai, pasiutiškai, širdingom, tūžmiai, apmaudžiai, gaižiai* ir kt.

Kaip matyti, kalba pateikia gausų leksinių priemonių, skirtų įvairiems *pykčio* aspektams nusakyti, rinkinį, kurį ištyrus galima atkurti vidinę bendros pykčio kategorijos struktūrą. Laikantis prielaidos, kad emocijų kategorijos atitinka prototipinių kategorijų struktūrą, ir teorinėje darbo dalyje išdėstytos leksinio-semantinio lauko rekonstrukcijos kriterijų (žr. 68 p.), toliau nustatomas minėtųjų leksinių šeimų priklausymo kategorijai laipsnis.

Pagal „definicijos galios“ kriterijų ir ištyrus apie 1160 definicijų, paaiškėjo, kad *pykčio* kategorijai priklausančių darybinių šeimų leksemoms paaiškinti produktyviausiai naudoti *pykčio, įsiūčio, išėlio, susierzinimo* ir *įniršio* leksinių šeimų nariai. Šiek tiek mažiau *rūstumo, įdūkio* ir *įširdimo* leksinių šeimų reprezentantai. Pagal produktyvumo kriterijų, arčiau centro turėtų išsidėstyti *pyktis, įsiūtis, rūstumas, išėlis, įniršis, įširdis, susierzinimas*, šiek tiek toliau *įdūkis* ir *pagieža*. Laikantis chronologinio ir stilistinio neutralumo kriterijaus, toliau centro atsidūrė *rūgis, įtūžis* ir *tulžis*, o periferinėse srityse – *aitris* ir *kartėlis*. Remiantis emocinio tikslumo kriterijumi, labiau periferines sritis turėtų užimti *apmaudas, aitrus, kartėlis, kiršas*. „Pirmosios reikšmės“ kriterijaus pagrindu kiek toliau centrinio

kategorijos nario išsidėstė *rūstumas*, toliau *apmaudas*, *aitris*. Vaizdinio vientisumo kriterijus lėmė labiau centrinę *rūstumo* leksinės šeimos ir vidurinę *išėlio* ir *susierzinimo* šeimų poziciją kategorijos struktūroje.

Vadovaujantis šiais kriterijais bei leksemų tarpusavio formaliais ir semantiniais ryšiais, bandyta atkurti vidinę kategorijos struktūrą. Šios struktūros centrą sudaro *pykčio*, kuriam taip pat priskiriamas *piktumas*, leksinė šeima. Jai priklausantys vienetai leksikografų dažniausiai pasitelkiami su pykčiu susijusioms būsenoms apibūdinti. Ji yra gausiausia, stilistiškai ir chronologiškai neutraliausia, apima daugiausiai vartojimo kontekstų, tiek emocinio tikslumo, tiek pirmos reikšmės atžvilgiu siejasi visų pirma su pykčio jausmu. Toliau pyktis siejasi su *įsiūčio*, *rūstumo* ir *susierzinimo* būsenas žyminčių leksemų šeimomis. Vaizdinio ir emocinio tikslumo pagrindu *įsiūtis* artimas *išėliui* (ar pašėlimui), *įniršiui*, *iširdžiui*, *įnirčiui*, *įdūkiui* ir *įtūžiui*. Mat visos šios grupės implikuoja subjekto fizinį suaktyvėjimą, rodantį (psichinės) ligos požymių. Šių leksinių šeimų vartojimo kontekstai taip pat nedaug tesiskiria, tačiau atsižvelgiant į jų definicinę galią ir produktyvumą, arčiau *pykčio* išsidėsto *įsiūtis*, *išėlis* ir *įniršis*. Žymėdami tam tikrą sujudimą, pastarieji taip pat perteikia subjekto neramumą, nepasitenkinimą ir susinervinimą, pamatuojančius *susierzinimo*, *pagiežos* ir *susinervinimo* leksinių šeimų reikšmę. Produktyvumo, definicinės galios, emocinio ir reikšmės tikslumo pagrindu arčiausiai pykčio išsidėto *susierzinimas*, toliau *pagieža*, *susinervinimas* ir *nepasitenkinimas*, periferinė pozicija atitenka *šižimui*. Artimas pykčiui *rūstumas* taip pat rodo aiškų ryšį su liūdesiu ir rūpesčiu, taip artėdamas prie *apmaudo*. Nors chronologinio ir stilistinio tikslumo kriterijai jo poziciją silpnina, visgi produktyvumas, reikšmės ir emocinis tikslumas bei definicinė galia leidžia jam atsidurti palyginti arti *pykčio* kategorijos centro. Atokiau nuo jo išsidėsto reikšmės ir vaizdinio vientisumo pagrindu glaudžiai tarpusavyje susiję *aitris*, *kartėlis* ir *tulžis*. Tokią jų padėtį visų pirma lėmė nežymus produktyvumas, silpna definicinė galia, stilistinio neutralumo stoka ir jos lemiami riboti, specifiniai vartojimo kontekstai. Tokiu pat pagrindu periferinę poziciją užima *kiršas*, kaip matyti 11 paveiksle (taip pat žr. 1 priedą).

11 paveikslas. *Pyktis* leksinis-semantinis laukas.

Sisteminių duomenų analizė ir pykčio leksinio-semantinio lauko rekonstrukcija atskleidžia PYKČIO sąvokos branduolį, išplėsdama pykčio kaip nemalonaus jausmo ir jo sąlygojamo elgesio suvokimo ribas tokiais reikšminiais pykčio komponentais, kaip nedorybė ir blogis, nesantaika, pasipriešinimas blogiui ir skausmui, atsilyginimas už padarytą skriaudą, bjaurėjimasis tuo, kas kelia grėsmę, baimė likti paniekintam, patirti nesėkmę ir nusivylimas bei liūdesys tam įvykus.

Visi šie elementai sudaro *pykčio* semantinį potencialą, igyjantį skirtingą pavidalą tekstinėje medžiagoje, atliepiantį bendražmogiškojo ir atskleidžiantį lietuviškojo PYKČIO vaizdą.

4.3. Tekstinių duomenų analizė

4.3.1. PYKTIS lietuvių paremijose

Didelę lietuvių patarlių ir priežodžių dalį sudaro paremijos, iškeliančios aikštėn žmogaus dorybes, geruosius charakterio ypatumus, ir tos, kuriomis siekiama parodyti, išjuokti ir išpeikti žmogaus ydas, trūkumus ir blogybes. Pykčio ir piktumo atžvilgiu itin vertingų duomenų teikia antrosios, kuriose pyktis randasi, visų pirma, kaip blogis, įkūnijamas žmogaus būdo savybių, jų sąlygojamo elgesio ir emocijų būsenų. Pyktis čia iškyla kaip žmogų užvaldęs blogis, varžantis jo laisvę, kenkiantis jo grožiui ir sveikatai (1–3). Pykčio užuomazgos gali slypėti kiekviename žmoguje, todėl svarbu jas atpažinti ir jų atsikratyti, it piktąją dvasią iš žmogaus „išvaryti“ (4–6):

- (1) *Paleisk pyktį valion, tai pats būsi nevalioj.*
- (2) *Pyktis grožiui kenkia.*
- (3) *Pyktis – užkrečiama liga.*
- (4) *Pikta, matyt, seniai lupta.*
- (5) *Rykšte vaiko kapuos nenuvarysi, bet pyktį išimsi (plg. iš pykčių išvarytas 'nekeliantis rūpesčių').*
- (6) *Vaikas už piktą jei nebus bartas, tai dirbs paaugęs, kaip rodė pakartas.*

Pyktis tai jėga, kuriai sunku pasipriešinti. Ji susidaro ne visuomet aiškiu būdu, bet sparčiai plinta (7–9). Jos užvaldytas žmogus netenka dorovinių elgesio ir santykių su kitais pamatų, nebijodamas bausmės dirba blogus darbus, siekia tik savo naudos (10–12). Piktas žmogus – visais atžvilgiais gero žmogaus priešingybė (13, 14). Kitaip nei gerųjų, piktųjų yra visur (15, 16), net tarp gerųjų, jie matomi ir atpažįstami, bet jiems pasipriešinti ar grąžinti juos į

doros kelią itin sunku (17–22). Beje, piktųjų santykių su kitais kontekste minėtina, kad išmintingi ir dori žmonės nepyksta, o su sukčiais ir kvailiais piktieji puikiai vienas kitą papildo (23–27):

- (7) *Neapykantos sėkla nesėjama auga.*
- (8) *Pyktis pyktį gimdo.*
- (9) *Pikta sėkla gerai veisias.*
- (10) *Piktas žmogus doram žodžiui kurčias.*
- (11) *Iš piktos burnos nelauk dorų žodžių, kaip iš purvyno gryno vandens.*
- (12) *Ir baisi bausmė nuo pikto neatgrasina.*
- (13) *Geras sulaiko nuo klaidų, o piktas – ieško iš jos sau naudos.*
- (14) *Geras perspėjo, piktas įkalbėjo.*
- (15) *Geras apsaugo, o piktas dar duobėn pastumia.*
- (16) *Geras žmogus – retas, piktas – ant kiekvieno žingsnio.*
- (17) *Gero ir replėmis nepritrauksi, piktas pats ateis.*
- (18) *Piktieji žmonės tarp gerųjų visad bus.*
- (19) *Piktą žmogų ir šuva pažįsta.*
- (20) *Supykęs kitaip ir žingsnį žengia.*
- (21) *Greičiau vienas piktas tris geruosius pagadina, o ne trys gerieji vieną piktą pataiso.*
- (22) *Piktą žmogų ir perkūnas netrenkia.*
- (23) *Išmintingam nepritinka pykti.*
- (24) *Aniuolas piktais keliais nevaikščioja.*
- (25) *Kytras sugalvos, piktas – padarys.*
- (26) *Gandus pikti skleidžia, o kvaili platina.*
- (27) *Geras eina gelbėti, kvailas – pasijuokti, piktas – pasinaudoti.*

Tiesa, piktumu ir blogais kėslais vedinam piktajam ne visuomet sekasi. Ne viską galima pasiekti jėga ir prievarta, apie ką byloja paremijos, o piktais kėslais pagrįsti darbai, ar tiksliau – jų rezultatai, ne tik nedžiugina, bet ir gali užtraukti nešlovę (28–32). Iš visų piktojo darbų dažniausiai paremijose minimas (piktas) žodis, vienas skaudžiausių ir (kaip pats blogumas) ilgiausiai atmintyje išliekančių piktųjų kėslų raiškos būdų (33–36). Be to, blogas žodis visuomet geriau girdimas (37–39). Kita vertus, ir po gerais žodžiais gali slypėti pikti ketinimai (40):

- (28) *Su piktumu nieko nepadarysi.*
- (29) *Su piktumu nė šūnies į būdą neįvarysi.*
- (30) *Piktos gospadinės ir duona rūgšti.*

- (31) *Gražų vardą piktas darbas subjauroja.*
- (32) *Pikta daryti taip pat pavojinga.*
- (33) *Piktas žodis skaudžiau už botagą.*
- (34) *Gyvatė užmuša kūną, o piktas liežuvis ir dūšią.*
- (35) *Piktą žodį geriau per langą mesk, negu į žmogų pataikink.*
- (36) *Pikta užrašoma akmenyje, gera – smėlyje.*
- (37) *Piktas žodis toli skinda.*
- (38) *Gero žmogaus tylus balsas, pikto toli girdėti.*
- (39) *Gera kalba tyliai kužda, pikta kalba varpan muša.*
- (40) *Graži kalba piktus darbus slepia.*

Dar vienas pykčio vaizdo paremijose ypatumas – subjekto lytis. Lietuvių patarlėse ir priežodžiuose pykstančiojo vaidmuo priskiriamas arba žmogui neminint jo lyties, arba moteriai (41–43). Moteris (jauna mergina ar marti) taip pat tampa pykčio kaip blogio atsiradimo prielaida (44–47):

- (41) *Maža yra kiekviena piktybė prieš piktybę moteriškos.*
- (42) *Merga – pikta pakusa.*
- (43) *Pikta boba – velnias.*
- (44) *Motina linksma, kai duktė išteka, o kai sulaukia marčios, tai ją piktumas ima.*
- (45) *Bevelyčiau gyventi su levu ir smaku kaip gyventi su pikta moteriške.*
- (46) *Ar šuva, ar pikta boba – tas pats.*
- (47) *Kai apsiženija, moterys paleidžia pyktį iš šūku.*

Pykčio atsiradimas siejasi su kasdiene kaimo žmogaus aplinka, gyvenimo realijomis, bendruomenės priimtomis normomis, puoselėjamomis vertybėmis. Palankiomis sąlygomis pykčiui kaip būdo ypatybei ir plačiau – blogiui – atsirasti yra apsileidimas (48), girtavimas (49), nepriteklis (50), auklėjimo spragos (51), nepagarba tėvų atžvilgiu (52), pinigų skolinimas (53). Šios paskutinės priežasties kontekste svarbu atkreipti dėmesį į materialinės padėties ir piktumo reikšimosi priklausomybę – dažnai pykčiu nesitveria būtent turtingieji (54–57). Pykčio atsiradimas siejamas ir su ūgiu (58):

- (48) *Pradžia viso pikto – nieko nedirbimas.*
- (49) *Kas arielkos geria nors keličką, piktai daro, nes maži upeliai daro didelę upę.*
- (50) *Iš bado ir šunės pasidaro pikti, o juo labiau žmonės.*
- (51) *Pikto tėvo nedoras sūnus.*
- (52) *Užpykdei tėvą, užsitraukei prakeiksmą.*

- (53) *Neskolink – vienas piktumas, paskolink – du.*
- (54) *Nori susipykt, paskolink pinigų.*
- (55) *Turtingam ir piktasis padeda.*
- (56) *Bagotas kaip ruduo, piktas kaip šuo.*
- (57) *Geras buvai, kol kiaules ganei, bet pasiutai, kai ponu pasijutai.*
- (58) *Mažo ūgio piktesni – čia pat ir širdis, čia pat tulžis.*

Suvokiamas kaip blogis, kaimo bendruomenės pyktis ir piktumu pasižymintys asmenys, taip pat piktumo priežastys vertinami itin neigiamai. Pyktis lyginamas su blogiausiomis patirtimis, piktuolis – su neigiamomis patirtimis asocijuojamais gyviais, gyvūnais, daiktais ir pan. (59–61). Pykčio norima ir siekiama išvengti, jam atsiradus – atpažinti ir įveikti, atsikratyti (62–64). Piktus darbus peikiama, su piktuoju siekiama išvengti bet kokio ryšio (65–70). Nors tam tikrais atvejais supykti gali ir piktų kėslų neturintis žmogus (71):

- (59) *Pyktis – blogas patarėjas.*
- (60) *Piktas kaip širšė.*
- (61) *Nekenčia kaip pikto pinigų.*
- (62) *Už gerą visi giria, už piktą visi peikia.*
- (63) *Nepiktą visi giria, o piktą kojom spiria.*
- (64) *Kai geras esi, į dangų keli, kai supyksti – nė pekloj vietos nėra.*
- (65) *Mylimą svečią – pyragu, nelaukiamą – piktu žodžiu.*
- (66) *Kiekvienas, kuris užmerkia akis prieš piktą, jau yra dalininkas to pikto.*
- (67) *Duok Dieve, nuo pikto išbėgti, gera panokti.*
- (68) *Geriau nukentėt, negu pyktis.*
- (69) *Jaučio saugokis iš priekio, arklio iš užpakalio, o pikto žmogaus iš visų pusių.*
- (70) *Geriau pirštus mėšle įkišti kaip su piktum žmogum susipykti.*
- (71) *Prieš plauką glostoma ir katė pyksta.*

Nors didžioji dalis paremiųjų pyktį ir piktumą vaizduoja kaip gėriui ir dorybei priešingą reiškinį, minėtinas atvejis, kai pyktis tampa teisingumo apraiška. Šiuo atveju kalba eina apie Dieviškąjį pyktį, kuriuo gražinama dorovinė pusiausvyrą ir pasaulio tvarka, baudžiami kaltieji ir išaukštinami teisieji, kuris yra teisingas (72–74):

- (72) *Dievas dangų suvaldo, o kad pikto žmogaus nesuvaldytų!*
- (73) *Kai Dievas supyksta, ir karvelio lizdan perkūnas trenkia.*
- (74) *Dievas kaip tėvas: kad ir nubaudžia supykęs, padeda atlyžęs.*

Nepaisant visko, yra būdų pykčiui nugalėti. Piktumą numalšina juokas, geras žodis (75). Piktumo galima išvengti atsargiai pasirenkant žodžius (76–78), padoriai besielgiant, įveikti – atleidžiant (79). Pyktis taip pat nuslopsta įvykus nelaimei (80), dingsta Dievui ir gėriui gimstant (81). Pykčio įveikimas yra pergalė, bet šios pergalės nepatirs ir tinkamai neįvertins tas, kas visgi niekad nebuvo tapęs piktumo auka (82–84):

- (75) *Juokai pyktį malšina.*
- (76) *Geru žodžiu prabilo, ir piktumas nutilo.*
- (77) *Atsargi kalba nuo pikto žmogaus apsaugo.*
- (78) *Pats nebūk piktas, piktasis tau nieko nedarys.*
- (79) *Gerumu daugiau padarysi negu piktumu.*
- (80) *Kai nelaimė, tai ir piktumas praeina.*
- (81) *Kūčių stalas – pykčiui galas.*
- (82) *Reikia mokėti ne tik pykti, bet ir atleisti.*
- (83) *Kas pergali piktumą, tas pergali didžiausią priešą.*
- (84) *Kad pikto neprikentėsi, doro pažint nemokėsi.*

Piktumo grėsmė lydi žmogų kasdiniuose darbuose ir santykiuose su kitais bendruomenės nariais. Vaizduodamos kasdienio gyvenimo realijas, liaudies priimtas savitarpio pagalbos ir pagarbos vienas kito atžvilgiu normas ir puoselėjamas vertybes, paremijos iškelia aikštėn visa tai, kas „naivosios sąmonės“ laikoma antivertybėmis, kurios duoda pagrindą žmogaus sąmonę, kūną ir aplinką užvaldančiam pykčiui – blogiui – atsirasti.

4.3.2. PYKTIS literatūriniame diskurse

Lietuvių literatūroje pyktis visų pirma iškyla kaip individo patiriamas jausmas, sąlygojamas nemalonių subjektyvių patyrimų ir su jais susijusių minčių, įsitikinimų, vaizdinių. Tai jausmas, kurį žmogus patiria išgyvendamas tai, ko nenorėtų išgyventi, atsidurdamas padėtyje, kurios norėtų išvengti, bet negalys to padaryti. Pyktis gimsta tuomet, kai susiklosčiusi padėtis ar aplinkybės subjekto vertinami kaip pažeidžiantys jo asmeninę erdvę, keliantys grėsmę jo vidiniam „Aš“, prieštaraujantys jo vidinėms normoms, standartams ir vertybėms, neatitinkantys lūkesčių ir neleidžiantys pasiekti iškeltų tikslų ir siekių. Supykstama tada, kai atsitinka kažkas, kas neturėjo, neturi ir (ar) neturėtų atsitikti, ir kai tikima, kad tas „kažkas“ tai neteisingi ar nepelnyti įvykiai, kitų prieš subjektą nukreipti veiksmai, nesuvaldyti įvykiai ir veiksmai, kurių buvo galima išvengti, ir skriauda, už kurią privalu nubausti.

Viena pagrindinių taip suvokiamo pykčio priežasčių, minimų lietuvių grožinėje literatūroje, yra skausmas – tiek fizine, tiek psichologine prasme. Pirmu atveju pyktis gimsta kaip atsakas į prieš subjektą panaudotą jėgą, suteiktą skausmą tiesiogine šio žodžio prasme (1, 2). Antru atveju pyktis žymi jausmą, sąlygojamą su skausmu siejamų išgyvenimų, pvz., artimo žmogaus ar ko vertingo netekties (3, 4). Tokio pykčio „kaltininkai“ gali būti ne tik žmonės, bet gyvenimas, likimas, net „viską atimanti“ senatvė (5):

- (1) – *Ak šit kaip! – vyriškis išpuolė visas pro duris ir spyrė jai taip, kad ji nulėkė į veją, bet neišsigando, o tik dar labiau ją suėmė **pyktis**, kad ją šitokią kupriukę dar spardo. Plėšėsi rankom nuo žemės, sukosi skersa, parietė kojas po savimi ir sakė spyrusiajam: – Gerai, jei negalima ten, tai čia tupėsiu, kad jūsų ilgom kojom nesimaišyčiau. – Trumpai tupėsi, – sukikeno anas ir pagrūmojo kumščiu. – Kodėl? (Leonas Zaleckis, Būtoji diena, 1998)*
- (2) *Buvau didžiulių netekčių ir sielvarto išvargintas žmogus ir, pajutusi prabangų gyvenimą, pradėjau **pykti** ant likimo už savo buvusias netektis ir skausmą, todėl dar su didesne aistra puoliau į pramogų sūkurį. Zuzana pasidarė man kaip sesuo, mes niekur nesiskyrėme. (Jolita Seredaitė, Auksinis berniukas, 2006)*
- (3) *Motina supyko. Tuomet Lėja motinos **pyktį** priskyrė ūmiam, kiek choleriškam temperamentui, kai svarbu ne priežastis, bet energijos perteklius, skatinantis vieną ar kitą poelgį. Bet dabar, iki smulkmenų prisiminusi paskutinį pokalbį, ji suprato, kaip motinai turėjo būti skaudu [...]. (Zita Čepaitė, Moters istorija, 2003)*
- (4) *Piktai šaukdama ji vijo mus lauk. Girdėjome, kaip ji pro ašaras vis kartojo, kad nenori matyti gyvų ir sveikų dukros draugų, kai jos Lyda guli kapuose. Mes gedėjome nė kiek ne mažiau, mums irgi dėl netekties spaudė širdis, todėl toks nepelnytas Lydos motinos **pyktis** mus tiesiog pritrenkė. Tai buvo juoda diena. Ėjome nuleidę galvas, kaimynai manė, kad gaila palikti Maklakovą. Niekas nepatikės, kad Lydos motina taip pasielgė. Mes kraustomės į Lietuvą. (Nijolė Ambrazaitytė, Virš mūsų poliarinė pašvaistė, 2005)*

- (5) – *Net šuo pajunta, kada jam galas. Kaukdamas iš namų išeina, – šnekojo Petrulis. – Ir aš išeisiu. – Vis pyksti? – nusistebėjo Emilija. – Kaip nepykti. Senatvė atima viską. Senatvė ir mirtis. Nieko nelieka, Emiliūt. Kaip nepykti? Emilija sėdi ir tyli, susidėjusi į skreitą rankas, ir jos panešioti drabužiai tarsi iš kokios keistos materijos, akmens ir molio, o sijono klostės stropiai įspaustos, tiesios.* (Bronius Radzevičius, Vakaro saulė, 1996)

Skausmui prilygstamu išgyvenimu lietuvių laikoma orumo ir gero vardo netektis, moralės pažeidimas. Taigi, šiuo atžvilgiu pykstama dėl nepagarbos, įžeidimo (6), pažeminimo (7), pašaipos (8), pasityčiojimo (9), šmeižto (10), taip pat melo ir prasimanymų (11). Minėtų pykčio priežasčių sąrašą papildė socialinės nelygybės sąlygojamas išnaudojimas (12). Beje, ne visais atvejais tokio elgesio adresatas yra pykstantysis. Pykstama ir dėl niekinamo elgesio kitų atžvilgiu (13). Dėmesį būtina atkreipti ir į faktą, kad visais minėtais atvejais, nepriklausomai nuo objektyviai susiklosčiusių sąlygų ir aplinkybių, įvykių ir situaciją kaip įžeidimo, nepagarbos ir kitų gerą vardą dergiančių veiksnių bei įvykių apraišką įvertina pats subjektas, remdamasis savo ankstesnėmis patirtimis, asociacijomis ir įsitikinimais:

- (6) *Jau su marline kauke. Su skrybėlaite, lengvais kailinukais. Nepažįstamoji. Panašus tu man į kalinį, pareiškė iškart. Pyktelėjau: tai ko atėjai? Bet ji čia pat nusišypsojo, parodė visus savo puikiuosius vargonus, ir aš atlyžau: tai ačiū, kad atėjai. Iš kur sužinojai? Kas girdėti mieste? Ką rašo Mantoifelis? Dabar ji nusišypsojo atlaidžiai: Išteku. Žinai, už ko? Už Senatoriaus! Taigi...* (Jurgis Kunčinas, Nulinis ciklas, 1998)
- (7) *Kam tu taip? Visų nekęsdama, niekada nebūsi laiminga. – Taip ir maniau, kad tu, Juliau, manęs nesuprasi. Nes tu iš tų... – Aš iš tų? Tu mane lygini su savo Vasia? – Jei ne dabar, tai vėliau būsi... – Tai žema! – pyktelėjau, kad ji taip negailestingai priskiria mane vasių kategorijai. – Internatė vogdavome iš valgyklos duoną, prisikišdavome po pagalve, iš mažesnių mergaičių atimdavome antklodes. Supratai? Svarbiausia, kad būtų sotu ir šilta, o visa kita...* (Petras Venclova, Aistrų fiesta, 1997)
- (8) *Aha. Bet jūs man vis dėlto atrodote visiškai sveikas. Prisiskaitėt visokios velniavos... modernistinės literatūros, siurrealizmų... Aš*

***pyktelėjau.** Išsipasakojau kaip paskutinis kvailys, o jis šaiposi, simuliantu laiko. Kokio velnio dar tepliojo popierių? Apsimetė užrašęs diagnozę? – Jūs tyčiojate iš manęs?! – nė pats nepajutau, kaip pašokau nuo kėdės. Gydytojas instinktyviai prisidengė ranka. (Petras Venclova, Aistrų fiesta, 1997)*

- (9) – *Valkiojas visokie, darbo neturėdami!.. Pilk tokiem į klyną, kad nė namo nepareitų!.. Liubartas pagaliau atsikvošėjo. **Pyktelėjęs** ant to žmogaus, kuris jį taip stačiokiškai užsipuolė, kuris gal ir karšiuką tokiu nelabu būdu nugalabijo, nors nepažįstamasis dar neišrodė senas, tyčia pasakė jam: – Klausyk, ko čia laidai gerklę? Saiką turėk! Savo pamokslus pasilaikyk anūkams... (Jurgis Buitkus, Nematomas: apsakymai ir apysakos, 2008)*
- (10) *Nepasirodė, neatėjo, neatsiliepė. Kaip atsilieps, kaip ateis, jeigu seniai visi mirė? Bet kodėl jis prisišaukdavo juos anksčiau? Visada, kai tik panorėdavo! Gal ką nors ne taip apie juos parašė? Ne, rašė viską teisingai, nieko neišgalvodamas, nepridėdamas, neprikurdamas – taip, kaip tada matė, girdėjo, atsiminė. Dėl to jie neturėtų ant jo **pykti**. Čia yra kažkas kita. Kas? Kas atsitiko jiems ir kas atsitiko jam pačiam? Staiga suprato: jis nepaprašė savo Ganytojo palaiminimo!.. Visados prieš imdamasis didesnio rašymo paprašydavo, o dabar – ne. Gal dėl to dabar viskas jame tartum staiga užstrigo ar užlūžo? (Romualdas Granauskas, Kenotafas, 2005)*
- (11) *Žiemos rūmuose jau šeimininkavo sukilėliai. Suprantamas ir pateisinamas buvo darbo žmonių **pyktis** bei pasišlykštėjimas, išvydus, kokioje prabangoje gyvena patvaldžiai ir kiti išnaudotojai. Kad ir kaip valdėsi žmonės, tačiau net griežčiausia komanda negalėjo apsaugoti buržuazinių vertybių nuo švento liaudies įniršio [...]. (Herkus Kunčius, Išduoti, išsižadėti, apšmeižti, 2007)*
- (12) – *Už durų, aš norėti už durų. Neši karštą vandenį už durų – į prieanį. Ant laiptų į palėpę padedi muilą, rankšluosčius, puodelį vandeniui pilstyti, šlepetes pastatai prie „balėjos“. „Ir kodėl aš šitam ponuliui turiu tarnauti?“ – viduje verda vos tramdomas **pyktis**. Žanas turškiasi gerą valandą. (Birutė Junuškaitė, Didžioji sala II d., 1999)*

- (13) – *O gal jie tik dedasi esą Telio draugai?! O iš tikrųjų yra jūsų dieviškojo grožio gerbėjai ir, atleiskite, vartotojai? Ponia Penė de Lopė neteko žado ir tik įniršusiomis akimis varstė rudabazdį elgetą, kuris laukė nesulaukė atsakymo. – Jūs tiesiog tyčiojatės iš manęs! – galiausiai prapliupo šeimininkė. – Tuoju pat palikite mano namus! Neįtikėtina, bet prasiveržęs ponios Penės **pyktis** kaipmat nuramino elgetą. Jis atsistojo, riebaluota suplyšusia rankove pasitrynė lūpas ir, galantiškai linktelėjęs, ėmė nuolankiai byloti: – Neįsižeiskite, gerbiamoji ponia. Nieko blogo negalvodamas paklausiau. Jau sakiau, kad mane labiausiai domina dvasinės žmogaus savybės. (Petras Venclova, Aistrų fiesta, 1997)*

Taip suvokiamas pyktis itin glaudžiai siejasi su baime, kuri, viena vertus, sudaro prielaidas pykčiui atsirasti, kita vertus, pati yra pykčio pamatuota. Baimė persipina su pykčiu tais atvejais, kai subjektui to nenorint atskleidžiamos jo paslaptys (14), taip pat dėl nežinomybės (15) ar išnaudojimo grėsmės (16). Kita vertus, pati baimė gali būti sąlygojama į subjektą nukreipto pykčio (17):

- (14) *Aš atsigrėžiau. Tarpdury stovėjo Šventaragis, mano sūnus. Jo veidas sakė, kad jis klausėsi Varšo pasakojimo. Iš pradžių man sukilo **pyktis**, ir aš buvau bemetąs į jį kokį daiktą. Tačiau Varšas žvilgsniu mane sulaukė. Ką gi, juo geriau. Anksčiau ar vėliau Šventaragis turėtų viską sužinoti, jis neabejotinai subręstų tiems klausimams, kaip kad subrendau aš. – Kiek mums dar liko laukti, Varšai? – paklausė jis. (Saulius Tomas Kondrotas, Meilė pagal Juozapą: apsakymai, 2004)*
- (15) *Malcevas net stipriau nuspaudė akseleratoriaus pedalą, jausdamas, kaip visas tirta iš **pykčio** ir nežinomybės baimės. Jį ypač siutino tai, kad mįslingi pagalbininkai į pasitraukimo planą būtinai įtraukė ir du vilniškius. (Aidas Pelenis, Keturiolika Restitucijos dienų, 1997)*
- (16) *Kartą, kai vakare pakviečiau Altrą vadinamam „pasivaikščiujimui“, vos man ištiesus ranką link jos, mergina staiga metėsi bėgti. Tuoj ją sugavau, tačiau Altra ėmė daužytis mano glėbyje. – Neliesk! Nedrįsk manęs liesti! – tėškė man į veidą. Nuleidau rankas. Iš merginos srūte sruvo baisus **pyktis**, šaltis, svetimumas. – Tau nereikia manęs, – kirto ji. – Visai*

nereikia. Aš tau – daiktas!.. Negalėjau suvokti, kas čia nutiko.
(Saulius Spurga, Pasaulio vidurys, 2000)

- (17) *Pagalčiau visiškai įsitikinusi, kad jos vyras – užkietėjęs vagišius, nusikaltėlis, net gaujos vadas, susinervino, išrėžė visą tiesą Aivarui į akis ir kaip kulka išlėkė pro duris, bijodama jo **pykčio**. Jos rankos tikriausiai drebėjo, o širdis daužėsi kaip pakvaišusi.*
(Nijolė Raižytė, Moterys ir sraigės, 2003)

Lietuviui pyktį kelia visa tai, kas varžo ar neleidžia siekti išsikeltų tikslų ir idealo; visa, kas virsta kliūtimis įgyvendinant tikslus, pradedant nuo iš pirmo žvilgsnio menkaverčio įkyrumo (18, 19), pavestų darbų nevykdymo (20, 21), nepaklusnumo (22), aiškumo stokos (23), ir baigiant nesugebėjimu ką padaryti dėl savo ar kitų kaltės (24), nepasitikėjimu (25). Ypač pikta pasidaro patyrus nuostolių (26) ar atsiradus rūpesčiams (27):

- (18) *Jūs neįsivaizduojate, kaip jam reikia jūsų palaikymo. – Įsivaizduojame, įsivaizduojame, – **pykteli** Olga, jau iki koktumo prisiklausiusi įtikinėjimų apie ypatingus šeimos ryšius. – Mes ir norime pasakyti, kad esame ir būsime šeima. Tegu paskambina.*
(Anrie Bordeaux, 42, 2006)

- (19) *– Ir ką galit apie juos ir jį pasakyti? – Be penkių minučių genijus. – Įdomu, bet kodėl dar be penkių minučių genijus? – pats jau ėmė už tą įkyrumą **pykti** ant savęs, kai pagrindinis klausimas dar vis pakibęs ore it Damoklo kardas. – Todėl, kad mėgsta daugiau mokyti negu mokytis.* (Jonas Mikelinskas, Mūsų emocijų vagis: apysakos, 2006)

- (20) *Abu sūnūs tuo sunkvežimiuku kažį kur išvažiavo! Paėmė **pyktis**, kad niekaip jie negali to stogo uždengti, tegu pasamdo kokių meistrų, gal neužtenka pinigų? Suėmęs visas pyktis kliuvo seseriai: – Ko jie vis kažį kur laksto, stogo nedengia? Tu buvai, ką jie sakė? – Sakė... (Juozas Aputis, Vieškelyje džipai, 2004)*

- (21) *Jeigu tas darbuotojas būtų sutikęs atlikti jam priskirtas funkcijas nors retkarčiais – nėra čia daug to darbelio – būtų galėjęs ir toliau ramiai sėdėti savo darbo vietoje per daug neapkrautas. Bet jis nesutinka, nežinau, iš kur toks užsispyrimas. Išvis paradoksas, – Daiva, atrodo, kiek **pyktelėjo**, – nenori dirbti, tai išėik, niekas nelaiko surišęs. Bet jis ir dirbti nenori, ir išėiti nesutinka... Tad*

mums tenka jį atleisti dėl etatų mažinimo. (Andrė Eivaitė, Kontora: tarnybinis detektyvas, 2008)

- (22) *Palenkęs galvą pažiūrėjo po girnomis ir vėl atsitiesė. Palys susitūpė už kubilio, kad pakėlęs galvą nepamatytų. Iš trobosėjo žandaro lietuviška kalba sumaišyta su vokiška. Iš pradžių kalbėjo draugiškai, net pajuokaudamas, kam vaiką pratina ilgai miegoti, bet į galą ėmė **pykti**. Sakė, kad nelauktų, kol pradės ieškoti. Jie vis tiek ras, o kai ras, bus blogai ne tik Paliui, bet ir jai pačiai. Palį nusiaubė šiurpas, kad jie čia užklydo ne girnų, bet jo paties. Už tą, nerimą taip ilgai kėlusį, eigulį. Apsižvalgė, kur galėtų pasislėpti. (Jurgis Jankus, Pušis: romanas, 2004)*
- (23) *[...] per Lopšinės lygumą miško pusėn traukia kareiviai. Neskubėdami, išsirikiavę po keturis. – Daug jų? – Labai daug! – Ar negalėtum aiškiau? – **pyktelėjo** diakonas. – Batalionas? Du? – Dviejų nebus, – kiek padelsęs atsakė sargybinis, – bet vienas tai tikrai! – Kavinės parengties skyrių matei? – Taip [...]. (Vincas Giedra, Sviesk, Dovydai, akmenį! 1997)*
- (24) *Jis neprisitaikė prie naujo gyvenimo ir jautė tik **pyktį** ir pagiežą. Magas atvažiuodavo į sodybą, kai pabosdavo biblioteka, miestas, rėkianti žiniasklaida, andergraundo skandalai, išmintinga reklama [...]. (Robertas Kundrotas, Oro pilis, 2002)*
- (25) *Man reikia artimo žmogaus, gyvenk su manimi, – spyrė invalidas. – Vietos užteks, gali įsikurti miegamajame, aš įpratau gyventi bibliotekoje, gimtame knygų mieste, klajoti labirintais, rūkyti cigarus... – O ką Karminas pamanyš? – Ruošiesi prieš jį teisintis? – nustebo ir **pyktelėjo** Magas, akiai tikėdamas, kad jo pasiūlymai priimami nesvarstant ir neabejojant. – Be abejo, Karminas mano artimas draugas. – Po velnių! – sušuko invalidas. – Karminas visada stoja man skersai kelio! (Robertas Kundrotas, oro pilis, 2002)*
- (26) *...Po velnių! – užbaigė pokalbį su sekretore šefas ir metė ragelį, tuo pačiu metu žvilgsniu piktai grėždamas klientą. O juk **pykti** tikrai buvo dėl ko – pastarojo apsilankymas šefui jau atsiėjo beveik porą šimtinių – būtent tiek kainavo „Kentukio“ burbono butelys [...]. (Gediminas Beresnevičius, Geriausia Lietuvos fantastika 2002, 2003)*

- (27) *Dėl užgriuvusių rūpesčių jo nuotaika buvo sujaukta ir niūroka, norėjosi ant ko nors išlieti susikaupusį **pyktį**. Darbe kliuvo sekretorei, o namuose galima bus atsigriebti ant žmonos ir Ramunės. Jos kaltos, kad namuose pasirodė pavojingas miško užklydėlis.* (Algirdas Pocius, Ponia Amnestija, 2004)

Žmogų kaip orumu ir kilniais siekiais pasižyminčią būtybę suvokiančiam lietuviui pyktį kelia visa tai, kas pažeidžia dorą elgesio standartus, individo ir bendruomenės priimtas moralės ir etikos normas. Tokiu pagrindu pykstama dėl nepagarbos šeimai (28), kitų abejingumo (29), atjautos nerodymo (30), gyvenimiškai svarbių dalykų nutylėjimo (31), palaidumo (32). Pyktį sukelia neetiškas elgesys, kaip melas ar vagystė (33):

- (28) *Aš turiu kitą moterį. – Kaip? – priešingai nei ką tik pažadėjo, Olga baisiausiai **pasipiktina**. – Kaip tu taip gali? Nejaugi tu nieko nesupratai? Nepasimokei? Tu juk turi šeimą, turi vaiką, namus... Ar tau nieko nėra šventa?* (Andrie Bordeaux, 42, 2006)
- (29) *Ką tu pasakei? – pasiteiravo Emilija, žvilgsniu sekiodama kiekvieną brolienės judesį. – Nesupratau. – Aš nieko ir nepasakiau, gal tik... – Nekorčia esu, – **pyktelėjo** Emilija. Ją ėmė erzinti brolienės abejingumas, tarytum nieko ypatinga nebūtų įvykę, lyg viskas taip ir turėtų būti. – Kartais man atrodo, kad mes buvome ir tebesame kurti ir akli, Emilija. Lyg kačiukai, lyg kurmiai...* (Vytautas Girdzijauskas, Palūkėk, mirtie, 2000)
- (30) *Mudu šiek tiek pavėlavom, žmonės į kapines jau buvo susirinkę, jų buvo daug, gal per šimtą. Tačiau nė vienas prie mūsų nepriėjo, užuojautos nepareiškė, Dalia Regina pradėjo jau ir **pykti**: „Žiūrėk, jie mums šypsosi, gal jiems galvose pasimaišė?“ – Patylėk, – raminau žmoną, – jie nežino, kaip elgtis. Aš taip pat nežinau, kaip elgtis.* (Petras Dirgėla, Alibi knygos: romanas, 2004)
- (31) *[...] jei tu nesulaikysi Lilijos, uždrausiu matytis su Ievute ir Pauliumi! Taip ir žinok! Virginija išjungė telefoną, rankos drebėjo, nulipo žemyn, išgėrė puoduką nervus raminančios arbatos, kurią buvo paruošusi Rasai... Prieš pokalbį apėmęs ilgesys ir švelnumas Andriui vėl dingo – jį pakeitė laukinis **pyktis**. Kaip jie drįsta šitaip elgtis! Padarys abortą, ir mergaitė nė*

nežinos! Ne, kol Virginija gyva, šito nebus. Niekas negali spręsti už motiną. (Irena Buivydaitė, Laiko liko tiek nedaug 1998)

- (32) *Šatą persekiodavo įkyri mintis ilgai nedelsiant sugulti su ja į vieną lovą, išgyventi ten saldų apsvaigimą, trumpam užsimiršti, o paskui galbūt ilgai **pykti** ant savęs jaučiant nuodėmingą fizinį lengvumą, neaiškią kaltę ir žmogišką pasidarygimą tuo, kas buvo ir kas dar bus ateity.* (Jonas Mikelinskas, Mūsų emocijos vagis: apysakos, 2006)
- (33) – *Rojus nėra blogas žmogus, – rimtai tarė Matas. – Jis daug iškentė. Vieną kartą man papasakojo, kaip su juo elgėsi vaikystėje. Negalėčiau ant jo **pykti** net už tai, kad pasisavino nemažai mano pinigų, – įsitraukiau į pokalbį. – Bet kuriuo atveju neketinu pas jį grįžti. Eina jis velniop.* (Vilis Normanas, Šventumas, 2006)

Neretai žmogus pykčio užvaldomas dėl sau pačiam keliamų reikalavimų neatitikimo (34, 35), lūkesčių nepatenkinimo, taip pat geismų ir svajonių neišpildymo ar negalėjimo jų išpildyti (36, 37). Ant savęs pykstama nesusiejus akivaizdžių faktų (38), pyktis užlieja ir prisiminius beprasmius poelgius (39). Dažnu atveju pradžių pykčiui duoda nesutarimas ar skirtingas požiūris abiem pykstančiosioms pusėms svarbiais klausimais (40):

- (34) *Smaguris po darbo dienos eidavo plačiai išsižergęs kaip arklys, atgal atkišęs pasunkėjusią sėdynę, nežymiai vilkdamas podagros išklaipytas pėdas, veide šviesdavo nesveikas raudonis ir sunkiai tramdomas seniokiškas **pyktis**: privalau jums vadovauti, o jūs mane kasdien prajodinėjate kaip ristūną. Tikriausiai chirurgai negali gyventi be nuolatinės, alpinančios rizikos, mirties artumo, vis sunkesnių ligų ir sužalojimų, sudėtingiausių operacijų; jei visa tai dingsta ar pasitaiko rečiau, chirurgas degraduoja, susilpnėja jo budrumas, sugrumba rankos [...].* (Gasparas Aleksa, Adomo broliai ir moterys, 2001)
- (35) *Priešingai virpančiai mūsų kalnų įtampai, jūra buvo abejinga, tarsi niekas jai iš tiesų nerūpėtų. Iš nevilties mus suėmė **pyktis**. Tiek lūkesčių, tiek jaudinimosi, ir jokio džiaugsmo... Kita vertus, mus suerzino ne tik pramogos stygius, mūsų išdidumas irgi buvo*

užgautas. (Saulius Tomas Kondrotas, Meilė pagal Juozapą: apsakymai: 2004)

- (36) *Cinizmo nuodai... Jie kaupėsi mano šiukšliadėžėje iš lėto. Iš pradžių, galimas daiktas, tai buvo skydas, kuriuo, slegiamas bjauriojo ančiuko komplekso, aš prisidengdavau. Ar spuoguoto, geismų sloginamo paauglio **pyktis**, kad moterų kūnai jam neprieinami?.. **** (Kęstutis Zubka, Pankas, 1998)
- (37) *Filija apie tai nesužino, nes Ados egzaltuotas prierašumas (įkvėpta, – nežinia, Tomo romano ar savo romano su Kaziu, – ji rašo eilėraščius, kuriuos skaito per pasimatymus parke) verčia Kazį kuo greičiau nutraukti šiuos santykius, o atgaila dėl jų padeda stoiškai iškęsti Filijos **pykčio** protrūkius. Filija pyksta ir ant mamos, manančios, kad vaikus turi auginti tėvai, o ne seneliai, bet labiausiai pyksta pati ant savęs, nes negali įgyvendinti savo sumanymų [...].* (Tomas Kačerauskas, Arkada, 2006)
- (38) *Kas pasirūpino jo tėvo kapu? Gal apleistų kapų priežiūrą perima administracija? Sunku patikėti. Tai kas? – Sveikas, Klausai. Klausas atsisuka ir net **pykteli** ant savęs, kad iškart nesuprato, jog kapu rūpinasi Voitekas. – Sveikas, Voitekai, – dėkingas ištiesia ranką pasisveikinti Klausas.* (Anrie Bordeaux, 42, 2006)
- (39) *[...] – o ką gali sakyti žmogus, ką tik sužinojęs, kad dukra ne jo? Kaip turi jaustis? Ji įsivaizdavo Andriaus būseną, ir **pyktis** vėl pranyko. Nereikėjo šito sakyti, tik kad taip norėjosi atkeršyti, pajusti akimirkos triumfą... Nepajuto... Tik kankinamai pagailo Andriaus* (Irena Buivydaite, Laiko liko tiek nedaug..., 1999)
- (40) *Jis susisieko su sibiriečiais rašytojais, numatė maršrutą. Kartą jo namuose prie buteliuko aptariant būsimąją kelionę, jiedu netikėtai **susipyko**. Ir vis dėl tų nelaimingų valstiečių. Jonas juos laikė vos ne darbinių gyvulių banda, balastu revoliuciniame kelyje, o Ignas – lietuvių tautos kamienu.* (Jonas Sadaunykas-Sadūnas, Geltonos vanago akys: autobiografinis romanas, 2002)

Lietuvių literatūroje pyktis ryškėja kaip jausmas, pamatuotas emocinio ryšio tarp pykstančiojo ir pykdančiojo, tad itin įvairialypis pykčio vaizdas

atsiveria būtent šeimyninių santykių – vaikų ir tėvų, vyro ir žmonos – kontekste. Dažnas pykčio tarp vaikų ir tėvų pagrindas esti skirtingas tų pačių dalykų, poelgių vertinimas (41). Tam, ką vaikai vertina kaip prasminga, tėvai nepritaria ir peikia (42). Tėvų ir apskritai suaugusiųjų pyktį kelia vaikų nepaklusnumas, perdėtas kvailiojimas (43). Pyktį vaikų atžvilgiu tėvai reiškia ir dėl to, kad jų atžalos neatitinka jų pačių įsivaizdavimo, vaizduotės sukurto vaiko idealo (44). Tačiau savų priežasčių pykčiui jausti turi ir vaikai. Pastarųjų pyktį, viena vertus, sąlygoja tėvų brovimasis į jų asmeninę erdvę, ramybės drumstimas (45), kita vertus, laisvės suvaržymui prilygstantis negalėjimas pasipriešinti tėvų valiai (46). Sutuoiktinių pykčio pagrindą sudaro pavydas (47), skirtingas įsitraukimo į šeimos gyvenimą, rūpinimosi jos gerove laipsnis (48), nesutarimas (49, 50):

- (41) *[...] pasitiesė schemą, kurioj ničnieko neišmanė, ir ėmė rakinėti, žiūrinėti, kol suskaudo galvą. – Va, dar vienas amatas. Nuo lėktuvų – prie radijo, – pyktelejo motina, bet nelabai smarkiai: bepigiu kaimo vaikams (na, jau senesnio, ne dabartinio) – jie visada darydavo tai, ko nesuprasdavo tėvai, kurie dėl to į viską žiūrėdavo arba su tamsiu nepritairimu, arba su stabmeldiška pagarba. (Juozas Aputis, Vieškelyje džipai, 2004)*
- (42) *Pikčiau už suaugusius keikdavosi. Niekas su tokiu vaiku per daug ir nenorėjo draugauti. Balandžio antrąją motina su dukra gerokai apsižodžiavo. **Susipyko** dėl telyčios, kurią Vilija pati pirkto, pati užaugino ir visai neseniai pardavė. Gerą kainą gavo, bet naudos iš to neturėjo. Nuvažiavo į miestą. (Augustas Tamaliūnas, Kriminalinės istorijos 3, 1995)*
- (43) *– Berniukai! Aš suprantu, judu seniai nesimatėt, bet negalima taip garsiai! – mokytoja norėtų **pykti**, bet tik antakius tesuraukia. – Na, gerai, Rimantai, paskaityk iš vadovėlio! Tik garsiai ir su intonacija. Zuika atsistojo, paėmė į rankas knygą. (Vytautas Račickas, Zuika Padūkėlis, 1997)*
- (44) *Kitų vaikai kaip vaikai, o maniškė... Nei pakalbėsi su ja kaip su žmogum, nei prisiprašysi ko... – Na, na, nereikia taip **pykti**. Vaikų juk visokių yra. Visi vienodi nebus... – Išeis už tvartuko, atsisės ant akmens ir sėdi valandų valandas, vis žiūri į laukus kaip į kokią stebuklą [...]. (Jurgis Buitkus, Nematomas: Apsakymai ir apysakos, 2008)*

- (45) *Tas jausmas, kurį aš nešiojau si savy, nebuvo neapykanta. Ne, ne! Veikiau tai buvo **pyktis**. Didelis, nenumalšinamas pyktis. **PYKTIS TĖVUI**. Kai jis pareidavo į namus po darbo, visas butas mano akyse aptemdavo. Ir mano didžiausias noras būdavo kur nors įlįsti, užsidaryti, pasislėpti. Aš troškau ramybės ir tylos, į kurią vis įsibraudavo JIS. (Paulius Jurašius, Mano jaunystės fenomenas, 1997).*
- (46) *Rankos sušalusios ir sugrubusios. Jis pamiršo pirštines. Šiandien jo močiutės gimtadienis. Turėtų būti. Ir tik dėl to jie čia ir tik dėl to mama dabar tokia, tik dėl to jam reikia dabar kasti tą kvailą sniegą. – Kadangi mes jau čia, eisim ir prie kitų, – tarė mama, kišdama nosinaite į seną, rudą rankinę. Tomas piktai smeigė kastuvą į sniegą. Žinojo, kad taip bus. Ir dabar žinojo, kad priešintis nesąmonė, nes bus tik dar blogiau. Tėtis irgi kiek susinervino, bet pamatęs Tomo išraišką garsiai pareiškė: – Nesivaipyk, ir taip vieną kartą per metus į kapus einam, – ir apsisukęs pradėjo žingsniuoti. Mama, į nieką nekreipdama dėmesio, sekė paskui. Matyt, čia kaltas tėvų amžius. Nors juk nebūtinai taip turi būti. Bet šiuo atveju taip. Jis žiūrėjo į juos, ir kilo **pyktis**. Eina du tokie pilki, susitraukę, susiraukę. Susinervinęs sekė paskui. Kai anksčiau išgirsdavau, kad kas nors moterį ar merginą lygina su gėle, tai man atrodydavo lėkšta. Tačiau, kai pamatai gėlę žmoguje, supranti, kad taip būna. Retai, gal tą pamatyti pasiseka tik kartą gyvenime, bet būna. (Teklė Kavtaradzė, Basomis po naktinį miestą, 2007) Pykčio požymis – nervinga eisena.*
- (47) *Neišsisukinėk, visi aplink kalba, kad tu kaip alkanas katinas kasdien triniesi aplink jos sijoną, o į mane nekreipi jokio dėmesio, – dirbtinai pravirko Tulė. – Melas! Nekelk scenų, šiandien aš pavargęs, sergu, jaučiu nerimą ir stresą, – rimtai **pyktelejo** Magas, – o tu vidurnaktį šlaistaisi po pastato teritoriją nuoga, skleidi nuodingos cigaretės smarvę ir priekaištauji. (Robertas Kundrotas, Oro pilis, 2002)*
- (48) *Tačiau iš šalies jų vedybinis gyvenimas atrodė keistas. Dažnai Lilija likdavo nakvoti pas mamą – traukė senasis kambarys. Andrius ją suprato ir nepyko – skaitė, žiūrėjo televizorių, mokėsi. Lilija nepirko maisto ir negamino valgyti, virtuvė – jos priešas;*

buto netvarkė – bijojo persileidimo. Andrius mielai ją pavaduodavo visuose buitiniuose darbuose. Lilija tokia meili – kaip galėtų pykti. (Irena Buivydaite, Laiko liko tiek nedaug, 1996)

- (49) *Ar vakar jie susipyko? Dėl kažko nesutarė? Susiginčio? Julija staiga prisiminė: jie bučiavosi. O paskui sugulė. Nedora lytiškai santykiauti su Angelu Sargu!* (Jurga Ivanauskaitė, Placebas, 2003)
- (50) *Koks gražus... Akys kokios gražios... – Durnei viskas gražu!.. – Tu pats durnas, ką tu gali suprasti apie vyrų grožį! – O tu ką gali? – Viską! Ir vėl susipyko. Bet čia maža bėda. Ryt poryt Milda Marija vėl ateis taikytis, – nejaugi pėsčia vaikščios į miestelį?..* (Romualdas Granauskas, Rūkas virš slėnių, 2006)

Nevienodas pykčio vaizdas reiškiasi vyrų ir moterų tarpusavio santykių kontekste, atspindintis pastarųjų sudėtingumą. Jo raiškos būdai šiuo atveju taip pat įvairuoja – nuo sąžinės graužatį keliančio šiurkštaus elgesio (51) iki pažeminimo ir paniekinimo (52). Paprastai pykčio pagrindu yra vieno iš partnerių nenuoširdumas kito atžvilgiu, įtarimai, jau anksčiau minėtas pavydas (51, 52). Tačiau pyktis taip pat kyla kaip vyro nepagarba moteriai (53), prieš moterį taikomo fizinio ar psichologinio smurto apraiška, kurios priežastys glūdi moters priešinimesi vyro valiai (54). Kita vertus, nepelnytai sulaukusi prievartos ar pažeminimo veiksmų, pykčiu vedina moteris gali imtis atsakomųjų veiksmų (55). Pyktis gali privesti porą prie skyrybų slenksčio (56). Užtat jaunų žmonių atveju pyktis gali tapti gera priedanga malonioms patirtims (57). Visgi, išskyrus aršaus pykčio priepuolius, poros barniai neturėtų stebinti – santykiuose jų pasitaiko nuolat, o tinkamai išspręsti jie atnaujiną vyro ir moters emocinį ryšį (58, 59):

- (51) *Kaip kokiam kaime. Anava ir Pažaislio kupolas. Toks vienišas virš juodo vandenyno. O Daniele radau lauke! Vaikštinėjo iki ausų apsimuturiavusi po ligoninės sodą. Įraudus, žvali; išvydus mane, stvėrėsi už paširdžių, o kitą akimirką jau iki ausų (apmuturiuotų!) išsišiepė ir išskėtė glėbį. **Pyktelėjau:** kam vaidini, Daniele? Niekad juk šitaip nesielgdavai! Bet kai priėjau, ant kaklo nepuolė. O bučiuotis ligoniams čia buvo griežčiausiai užginta. Taip ir stovėjom kakta į kaktą. Ji šypsojo, aš ne. Tik abu tylėjom. Kol truktelėjo mane už rankovės – oho, koks išsipustęs!* (Jurgis Kunčinas, Nulinis ciklas, 1998)

- (52) *Ten veikė viskas: restoranai, barai, paštas. Ar turit juostelių mašinėlei Erika? – paklausiau universalinėje parduotuvėje gražią ir rūsčią kaip šventoji Agota pardavėją. „Niekad neturėjom, niekad!“ – smarkiai papurtė galvą ši. Pijos neradau nei namie, nei darbe. Gal tupėjo kokiam alubary. O gal nekėlė rago – gulėjo pusgyvė šalia partnerio – muzikanto ar tapytojo. Na ir gerai, **pyktelėjau**. Rašyk toliau apie estetikos semantiką – Biliūno ir ne tik Biliūno! Pija, panašiai kaip Meksika, o ir daugelis mokslo žmonių, viską traktavo savaip. (Jurgis Kunčinas, Kasdien į karą, 2000)*
- (53) *Paskutinį kartą prašau: mesk į šiukšliadėžę tą šlykštų skudurą! Fa!.. Ne juokais **pyktelėjau**: keista moteris! Sumautas juosmens raištis jai atrodo svarbesnis už mudviejų išsiskyrimą! (Gasparas Aleksa, Ėriukėlis stiklo ragais, 2003)*
- (54) *Vyras vis dar nepajėgė susitvardyti. – Nieko. – Kada ateisi? Moteris tylėjo. – Aš klausiu, kada ateisi? – Tikriausiai niekada. – Ateisi. – **Pyktį** jo balse pakeitė pašaipą. – Visos ateina. Telefono ragelyje pasigirdo pypsintys signalai. Moteris atitraukė ragelį nuo ausies ir kurį laiką klausėsi ritmingo pypsėjimo. (Vanda Juknaitė, Šermenys, Stiklo šalis, Formulė, 2000)*
- (55) *N. per jėgą aprenė ją chalatą. Jolė žvilgtelėjo į veidrodį. – Nemėgstu svetimų drabužių. Argi nematai, kad žalia spalva man netinka? – ji pasipurtė, mostelėjo rankomis lyg paukštis sparnais, ir chalitas nukrito ant grindų. – Atnešk gerti. – Ne, taip nebus! – ne juokais **pyktelėjo** Povilas N. – Jeigu jūs užimate žmonos vietą, turite daryti viską, ką ji daro. Marš į virtuvę! Aš ištroškęs ir alkanas. – Į virtuvę? – šviesiaplaukė moteris pasistaipe prieš veidrodį. – Fe, kaip neįdomu. – Šiuose namuose niekas man nedrįsta prieštarauti. O aš išdrįsiu! Povilas N. grėsmingai žengtelėjo prie moters. Ji provokuojamai šypsojosi. – Tik nemušk. Tau pačiam skaudės. – Nė nemanau! (Petras Venclova, Teateinie meilės karalystė, 2002)*
- (56) *Jis sunkiai nurijo seiles ir pajuto aštrų dilgtelėjimą lytyje. Dabar Grafas buvo padėties viešpats. Šventuolė, nepasiekiamą Rūta, stirkso priešais jį, mindžikuoja, maldaujamai spokso savo didelėmis akimis ir atrodo tuoj tuoj pravirks. – Bet jei pasakysiu,*

*kas man... ką? – cigaretę suspaudusiose Grafo lūpose virptelėjo vos pastebima paniekos šypsenėlė. – Neišsidirbinėk, – Rūta vos tramdė ašaras. **Pykti** ji nebeturėjo jėgų, nors taip norėjosi šerti į tą išpurtusį, tvoskiantį alumi, šlykštaus, ją žeminančio vypsnio iškreiptą veidą žema kakta, iš po kurios dėbsojo niūriai spindinčios įžūlios akys. (Kęstutis Zubka, Pankas, 1998)*

- (57) *Ten mums žiauriai nesisekė – ilgai neradome darbo, gyvenome skylėje. Po kelių mėnesių visai nusigyvenome, pradėjome **pyktis** dėl smulkmenų. Aš pradėjau nervintis, kad ieškome jo sesers, kurią jis neva myli, pradėjau kvailai pavydėti, nes beprotiškai įsimylėjau Karolį. Pykomės tol, kol jis neiškentė ir mane paliko. Puoliau į depresiją, labai sunkiai tai išgyvenau – kelias savaites neišėjau iš namų. (Jolita Seredaitė, Auksinis berniukas, 2006)*
- (58) *– Tai gal man paskambinti? – Ne! Eik ir padaryk, ką pasakiau. Ak, kaip aš tau su Hana pavydžiu žalios jaunystės, kai taip lengva **susipykti** ir taip saldu susitaikyti, kaip sakydavo mama. (Pranas Treinys, Aktorė, 2001)*
- (59) *Gal pasitaikė tokia akimirka, kai susipykstama dėl niekų. Be to juk artimiems žmonėms laikas nuo laiko **susipykti** neišvengiama, stačiai ir būtina. Po to artumas atsinaujina, dar labiau sutvirtėja. Bet susipykę jie stengėsi valdytis, neišsiduoti tėvams. (Raimundas Kašauskas, Laimingi vaikai, 1995)*

Žmogaus santykiuose su Dievu pykčiui irgi atitenka svarbi vieta. Atsidūręs sudėtingoje padėtyje, užgultas rūpesčių ir bėdų, žmogus linkęs kaltę suversti Dievui (60, 61). Nors tuo pat metu subjekto jaučiamas pyktis persipina su Dievo pykčio baime (60). Tikinčiųjų pasipiktinimą kelia ir tai, kas neatitinka tikėjimo tiesų ar joms prieštarauja (62):

- (60) *Ana Panteleimonovna ir mama išsimaudė, jau buvau atsigulęs, tik niekaip negalėjau užmigti. Pirmąkart gyvenime aš, regis, pyktelejau ant Dievo – dėl Rozalijos Solomonovnos, kone prikaustytos prie patalo, dėl Giulnaros Sadykovnos, tapusios dar viena našle kiškake, dėl tremtinio čečėno Šamilio, dėl buvusio Vilniaus kolonijinio banko tarnautojo Arono Icikovičiaus Grinblato, diena dienon plušančio prie dulkėtų kolchozo popierių, dėl pirmosiomis karo dienomis Lietuvoje žuvusio Ivano*

Charino, dėl be žinios dingusio mano tėvo. Mano pyktis Jam didėjo, ir aš pasibaisėjau pagalvojęs, kad tuoj tuoj Jis apie tai sužinos ir Pats ant manęs supyks. O kaip sakydavo mūsų miestelyje seni žmonės, ant ko užpyks Dievas, tam nėra ko pavydėti. Miegas vis dėlto įveikė mano pyktį, ir aš, pirtininkas, pramiegojau pirmąją pamoką [...]. (Grigorijus Kanovičius, Veidai sutemose: apysaka ir nepramanyti apsakymai, 2002)

- (61) *Rimas Vizbara buvo užkrečiamas ir skausmingas tarsis liga, tačiau už tai ant jo pykti buvo beprasmiška. Tikrai beprasmiška **pykti** ant ligos už tai, kad ji tave apniko. Verčiau jau pykti ant dievų, velnių ar demonų – pati liga tavo išiučio nėra nesuvoks, nes ji yra nemateriali ir visiškai beprotė. (Ričardas Gavelis, Septyni savižudybės būdai, 1999)*
- (62) *Akviljina visų pirma tai susiejo su laikraščiuose spausdinamais horoskopais ir pasigyrė juos nuolat skaitanti. „Aš jais beveik tikiu“, – pasakė ji, matyt, norėdama man įtikinti. Tačiau tai išgirdęs net **pyktelejau**, ir šito net neįstengiau nuo jos nusišlepti. Laikraščių horoskopus laikiau kvailiausiu, absurdiškiausiu protų kamšalu, nors žinojau, kad ši cukrinė protų vata žiaumojama tonomis – neįtikėtinais kiekiais. (Saulius Spurga, Pasaulio vidurys, 2000)*

Pykčio vaizdo sudėtingumą lemia ne tik jo atsiradimo priežastys ir aplinkybės, bet ir tai, kad paprastai jis yra lydymas kitų emocijų, tokių kaip nusivylimas ir liūdesys, apmaudas, neapykanta, gėda ar jau minėta baimė (63–67). Pykčio patyrimą stiprina pasišlykštėjimo (68) ir bejėgiškumo jausmas (69), gailėstis, kuriuo, beje, pyktis taip pat gali virsti (70, 71):

- (63) *Aš turiu tik save ir savo gyvenimą, kuriuo nesidalinu. Taigi neturiu nei dėl ko liūdėti, nei kuo nusivilti. Verkti, **pykti** ir kentėti, kelti pavydo scenas – ne man. Nusivylusiam to reikia, to jam ir užtenka... Nesupratau tada, ką šnekėjo Darata. Galvojau, jog girta. (Algimantas Zurba, Upokšnis: moksleivių kūrybos almanachas, 2003)*
- (64) *– Tu sakai, kad buvo atėjęs žmogus, kurio nebebuvo gyvo! – Buvo atėjęs. Tai teisybė. – Teisybė, tačiau nesuprantama! Buvo atėjęs miręs žmogus. Kas tuo patikės? – Nereikia nei tikėti, nei suprasti.*

*Buvo atėjęs. – Kada? – Rokui pasidarė šalta. Širdį nusmelkė apmaudas, kaltės jausmas. Rokas ėmė **pykti**: – Buvo ar nebuvo atėjęs – koks jums skirtumas? Kodėl jūs klausinėjat? Tai mano reikalas. – Ar tu jį matai? Ir dabar – matai? – Matau. Žinoma, matau! (Petras Dirgėla, Litorina litorina, 1994)*

- (65) *Tai tarsi nusenusio žmogaus kliedesys. Sveikam protui nesuprantama, iš kur tas **pyktis**, neapykanta, sentimentalumas, baimė, ironija ir kas visa tai sieja? – O iš tiesų, kas visa tai vienija? – Suvokta beprasmybė! (Petras Venclova, Teateinie meilės karalystė, 2002)*
- (66) *Be to, užvaldomas pykčio ir gėdos žmogus nieko nemato, negirdi: Įmina dviratį per kiemą, vartai dar atkili, išpuola motina, nori sugriebti už vairo, bet nebespėja, pro **pyktį** ir gėdą jis beveik negirdi jos riksmo, šokinėja po ratais tėvo akmenys, tu pati tokia, pati! pati! pati! Mina vis smarkiau, dabar taip jau smarkiai [...]. (Romualdas Granauskas, Raudoni miškai, 1997)*
- (67) *Niekaip nepaliko ir dabar, traukinio kupė. „Ne, tai nebuvo **pyktis** ar priekaištas, kad pradanginau jos vyro dienoraščius. Tai paprasčiausia baimė. Ji siaubingai išsigando“, – svarstė jis nakties tyloje, nejausdamas jau kelias valandas monotoniškai trinksinčių traukinio ratų. (Valdas Bartas, Vorų šokis, 2006)*
- (68) *Žiemos rūmuose jau šeimininkavo sukilėliai. Suprantamas ir pateisinamas buvo darbo žmonių **pyktis** bei pasišlykštėjimas, išvydus, kokioje prabangoje gyvena patvaldžiai ir kiti išnaudotojai. Kad ir kaip valdėsi žmonės, tačiau net griežčiausia komanda negalėjo apsaugoti buržuazinių vertybių nuo švento liaudies įniršio [...]. (Herkus Kunčius, Išduoti, išsižadėti, apšmeižti, 2007)*
- (69) *Daugiau vytis, šaukti nebeturėjo jėgų. Jau anksčiau jautė iš Rolando trykštantį **pyktį** ir gniuždantį beviltiškumą, kuris kartais pastverdavo ir ją į savo gličių čiuptuvų glėbį ir, kaip ir dabar, reikėdavo dėti daug pastangų, norint išsivaduoti iš šiurpios, protą stingdančios apatijos. (Kęstutis Zubka, Pankas, 1998)*
- (70) *Migdantis nuovargis lenkia prie žemės, sniegas kapoja akis, vėtra plėšia, drasko drabužius, ir beviltiškas **pyktis**, girtas*

gailestis suspaudžia jai širdį. Ir taip jai pagailsta vaikų, Alberto, sesers, ag, viso šito griūvančio tuščio kaimo. (Vanda Juknaitė, Šermenys, Stiklo šalis, Formulė 2000)

- (71) *Ji pakėlė galvą ir pažvelgė į dukterį, kuri sėdėjo sustingusi lyg statula, įsmeigusi nieko neregintį žvilgsnį prieš save. Staiga Vegos **pyktis** virto gailėsčiu. Ji priėjo prie Kristinos ir paglostė plaukus. – Viskas dėl Brajano? Niekaip negalėjai susitaikyti su jo išdavyste ir pradėjai keršyti kitam? Kristina tylėdama palinkėjo galva.* (Irena Buivydaite, Telefoninis romanas, 2001)

Nors dažniausiai pyktį sukelia aktualiai subjekto išgyvenama padėtis ar praeities įvykių ir poelgių prisiminimai (72), šį jausmą galima numanyti ir įsivaizduoti (73). Įspėjant apie reiškinį, žodžius, padėtį, galėsiančius sukelti pyktį ar įrodant šio jausmo nepagrįstumą, jo galima išvengti (74, 75). Lietuvis nepyksta be pagrindo (76, 77), pyktis privalo būti pagrįstas (78), o jo priežastys privalo būti rimtos (79) ir protingos (80). Esant galimybei, pykčio norima ir siekiama išvengti:

- (72) *Į tuos buteliukus aš tik iš tolo žiūriu, o galėčiau kokį kartą, jai nematant, išsikvėpinti. – Ji užuostų ir labai **supyktų**. Taip gali kvėpėti tik Olivija – garsi balerina, – vėl nusijuokė miškų karalius. – Kaip gaila, kad tu tvoski pjuvenomis.* (Jolita Skablauskaitė, Trečiasis tūkstantmetis, 2000)
- (73) *Aldona su Albertu atsisveikino visai ne taip, kaip berniokas tikėjos. Atsisveikino, rodos, ant visados. Kam ji pasakė: „Nepyk, Albertai.“ Už ką čia **pykti**? Kas jau dabar pasidarė, kad ji pasakė „nepyk“? Tada buvo labai graži diena, o po liepelėmis jinai taip ir pasakė: „Nepyk, Albertai.“ Ir nubėgo.* (Henrikas Algis Čigriejus, Varna braukia ašarą, 2007)
- (74) *Koks absurdas, vos nesumaišiau vardų, prašau **nepykti**, – gerai, kad nepasakiau viso Karolio vardo, nes jis galėjo būti labai gudrus ir suprasti mano ryšį su Rama.* (Jolita Seredaitė, Auksinis berniukas, 2006)
- (75) *Bet Marytės širdis viskam buvo atlaidi, dovanojo viską Vaciumi, įkalbėjo ir motiną **nepykti**, viską užmiršti. Ir ta maža Marytė, matyt, turėjo nemažai galių, nes Vacius pasidarė visai kitas, gali*

sakyti, metė ir gerti [...]. (Juozas Aputis, Smėlynuose negalima sustoti, 1996)

- (76) *Tiktai dėdė Augustas, tas senas caro kareivis, iš pirmos dienos pamilęs „marčiutę“, barė senąją marčią: Ko tau, Marjon, pykti? Atėjo jauna graži marčiutė, mūsų namai nušvito, o tu guli pūdyką atgrįžus. Sėdėtum sau krikštasuolėj, značės, ir džiaugtums. Aš niekam neberekalinga šituos namuose, atėjo jauna graži, man nebėra vietos.* (Ričardas Kalytis, Verksmo vieta, 1995)
- (77) *Operacijose ji niekada nedalyvaudavo ir netgi neturėjo tam teisės, išskyrus kritinius atvejus, tad pykti ant daktaro taip pat nebuvo jokio pagrindo, be to, ji ir nesiprašė įleidžiama – vien pagalvojus, kad vėl teks bendrauti su keistą metamorfozę patyrusiu Radersu, ją purtė pasišlykštėjimas.* (Gediminas Beresnevičius, Geriausia Lietuvos fantastika 2002, 2003)
- (78) *Majoriukas Jonui nieko bloga nebuvo padaręs, negalėjo ant jo nė pykti, bet tai, kas ką tik atsitiko, sunkumu gulo. Norėjo ką pasakyti, bet nerado tokio žodžio, nuo kurio Palys vėl neužsidegtų. Žinojo, gerai padaręs.* (Jurgis Jankus, Pušis: romanas, 2004)
- (79) *Ilona visada mane tyliai, net nuolankiai išklausydavo. Man atrodydavo, jog ji klūpo prieš mane ant kelių. – Ak, nejaugi mes galim pyktis dėl tokių smulkmenų? Aš juk iš tavęs nieko nereikalauju, mylėk savo žmoną, vaiką, aš mylėsiu jį, – Ilona mostelėjo į fotografiją ant lubų.* (Jurga Ivanauskaitė, Pakalnučių metai, 2003)
- (80) *Gėrė vienas pats, spardė kojomis stalą, vėl puldinėjo po visą trobą. – Kur kirvis, gyvate, a?! Ji tą kirvį saugojo kaip kažką. Kol dar nesirgo nervais, kol dar su Kaubriu gulėjo vienoj lovoj, kartais per visą naktį verkdama prašydavo, kad paliktų Jazbutį ramybėj: argi protinga pyktis su žmogum dėl arklis, o dar taip baisiai? Jazbutio vietoj gal ne vienas taip būtų padaręs, gal ir...* (Romualdas Granauskas, Raudoni miškai, 1997)

Tokiu pagrindu, nepriklausomai nuo padėties, lietuvis nepyksta ant gerų ir geranoriškai nusiteikusių žmonių (81, 82), taip pat tų, kurie koku nors

būdu prisidėjo prie jo gerovės (83). Sunku pykti ant mylimųjų (84). Nepykstama ant sergančiųjų (85) ir mirusiųjų (86):

- (81) *Nustebo moterys, apsišluostė juoda skarele merga veidą. Kas ant gerų žmonių gali pykti... Dėkui, kad pavėžėjot. Glostė Dapšys akimis gražų, išverktą mergos veidą. Atvažiuosiu, ir sukirto arkliui vadelėm per šonus.* (Ričardas Kalytis, Verksmo vieta, 1995)
- (82) *Visi jie gerbė ją dėl nepikto ir geraširdiško būdo, dėl kasdieninės globos, niekada su ja nesiginčydavo, atleisdavo jos pyktį ir pritardavo jos keistenybėms. – Jie man padėjo. – Tai gerai, – pritariamai pasakė Jokūbas.* (Grigorijus Kanovičius, Šetono apževai, 2008)
- (83) *[...] ilgai barėsi savo lovoje, o kai jie nutilo, aš atsikėliau, sugraibiau ant stalo lėkštę ir vis tiek tamsoj viską susrėbiau. Ant patėvio negalėjau ilgai pykti, juk tai jis padirbo man medpadėlius, kuriais apsiavęs išlandžiau visus pašalius ir pakertes, o po klėties grindimis buvau net ant pilvo pašliaužęs, bet teradau tiktai sudaužyto butelio šukių.* (Romualdas Granauskas, Raudonas ant balto, 2000)
- (84) *Kur? Pas mamą, atsiliepė. Ir padėjo ragelį. Kaip man suspaudė širdį! Kaip greit prisirišu prie žmonių! Juk ir vėl pamelavo! Prisišnekino, tikriausiai, koks po užsienius lakstantis vairuotojas, o ji ir užkibo. La Strada! Kaip galėčiau pykti! Skaudu tik. Po pusmečio atleikia Onega – Silkė kalėjime! Apsivogė, ir ne kartą. Kai Onega vyksta jos lankyti, visuomet ką nors įdedu.* (Jurgis Kunčinas, Kasdien į karą, 2000)
- (85) – *Jiedu juk ligoniai, šefe, – dėstė įtaigiu balsu. – Su jais reikia elgtis švelniai, ant jų negalima pykti. Mūsų Vežikas, o ypač Muzikantas – sunkūs ligoniai. Tik pažiūrėkit į jų anatomiją. Juk jie akivaizdūs invalidai, o gal net mutantai.* (Ričardas Gavelis, Prarastų godų kvartetas, 1997)
- (86) *O pelenus parvešim palaidoti čia... Taip ji norėjo... – Aišku, – tyliai tarė Virginija. Kad ir ką jai padarė Lilija, bet dabar jos nebėra, pykti nebegalima. Ji už viską su kaupu atkentėjo. – Aš*

nežinau, ką tau pasakyti, Virga... Suprantu, jokiais žodžiais nieko nepaaiškinsiu... (Irena Buivydaitė, Laiko liko tiek nedaug, 2006)

Pyktis turi savo pradžią ir pabaigą, tai nėra ilgalaikė emocinė būseną (87, 88). Staigiai sukilęs jis lėtai atslūgsta (89, 90). Jo intensyvumas priklausomai nuo subjekto būdo ir aplinkybių įvairuoja nuo lengvo susierzinimo iki stipraus įniršio (91, 92). Pyktį galima nujauti (93):

- (87) *Dejuojančia. Aimanuojančia. Sėlinančia. Šnabždančia. Mirties baime. Ji išlikdavo rami. Visada rami, šviesaus, išmintingo veido. Jeigu **pyktelėdavo**, tai labai trumpam.* (Birutė Jonuškaitė, Kregždėlaiškis, 2007)
- (88) *Nematyti nei takeliu atšlepsinčios, nei apie savus namus begargsinčios. Negalėjo juk tokiam ilgam laikui užpykti. žinoma, pasitaiko **susipykti**, bet kad ilgam, tai nesuprantama.* (Ričardas Kalytis, Verksmo vieta, 1995)
- (89) *Na, man jis tikrai nerūpi, bet tas skambutis, tas mano ūmus **pyktis**...* (Nijolė Raižytė, Moterys ir sraigės, 2003)
- (90) *Rudabarzdis ateivis, be abejo, suprato, kad tokiu nekaltu būdu stengiamasi išpešti kuo daugiau žinių apie Odį de Lopę e Sėją. **Pyktis** pamažu atlėgo, o noras pasipuikuoti vis augo. – Jūs tiesą sakėte, ponija, – prabilo po ilgokos pauzės elgeta.* (Petras Venclova, Aistrų fiesta, 1997)
- (91) – *Vanda, atnešk savo piešinius... Padėtis buvo išgelbėta. Su baime, įtarimu, panieka ir lengvu **pykčiu** jis stebėjo, kaip ta mergiščia tuoj paėmė svetį į savo globą ir taip lengvai lamdė daugybę „negyvenimiškų“ žodžių, kad darėsi gėda.* (Viktoras Katilius, Dykumos karalius, 1996)
- (92) *Iš viso dvaro į arklidę lėkė žmonės, o pats ponas vienmarškinis, nespėjęs net švarko užsimesti, ėmė baisiai **pykti**. – Tai turbūt vėl tas gaidys! Suraskit, kur jis yra! – šaukė visas išraudęs.* (Jurgis Jankus, Auksinis vabaliukas, 1997)
- (93) *Prieš pratrūkstant pykčio veiksams, galima bandyti jų išvengti. Gvildys nepasakė labą vakarą, tik uždėjo sunkią plaštaką žmonai ant peties. Neaiškus nujautimas persmelkė jo karštą ir*

apsvaigusią galvą. Žmona tylėjo, skambino indais, visai be reikalo apibarė vaikus, pastūmė kėdę, jos nesuprantamas pyktis vis didėjo, vis plėtėsi. Staiga ji pagriebė kertėj stovėjusį šluotražį ir pamažu ėmė artėti prie vyro. Gvildys spėjo pamatyti, kad jos akys baisios, tokių niekada nebuvo matęs, jis bandė nusijuokti, bet nespėjo – aštrūs razai dūrė jam į veidą, akyse žmogus pajuto baisų skausmą, žmona tą mirksnį sukliko ne savo balsu. Susiėmęs rankomis veidą, žmogus dar spėjo ją pamatyti. (Juozas Aputis, Vieškelyje džipai, 2004)

Nepaisant to, kad gimsta širdyje ir joje kaupiasi, užvaldęs žmogaus protą ir kūną pyktis pasireiškia išoriškai (94–96). Vienos esminių pykčio reiškimosi formų yra žodžiai, barimas, ginčai (97), kalbėjimo būdas (98), agresija pasižymintys veiksmai (99–101). Kita vertus, pyktis taip pat pasireiškia juoku ir ašaromis (102, 103). Pykstančiojo emocinę būseną papildomai „išduoda“ veido išraiška (104), žvilgsnis (105), balsas (106, 107), kūno judesiai (108, 109):

- (94) *Kiek nustebęs, jis sėdėjo ir stengėsi suprasti, koks jausmas pirmąkart jį apima, tartum ateina kažkur iš šalies, bet – iš kurios? Iš visų pusių?.. Ne **pyktis** – tas staigiai pakyla iš širdies, bet ir ne neapykanta. Ta – iš galvos, todėl nėra tokia staigi, bet ilgai trunka. (Romualdas Granauskas, Rūkas virš slėnių, 2006)*
- (95) *Susirūpinęs ir rūstus Dominykas Šalčiūnas žingsniavo po kambarį. Jis aiškiai jautė, kad nemalonumai tuo nesibaigs. Nupėdins iki galinio lango, žvilgtelės pro jį ir vėl atgal iki virtuvės durų. Pirmininko širdyje kunkuliavo sunkiai tramdomas **pyktis**. Motina ir Ramunė žvilgčiojo į jį ir laukė, kada šis susikaupęs perkūnas nugriaudės. Pagaliau prapliupo: – Po velniais! (Algirdas Pocius, Ponia Amnestija, 2007)*
- (96) *Aš noriu. Tėvą apėmė ūmus piktumas. Kol susitvardė, nevalingai skaitė laikraštįje informaciją apie Šiaurės pašvaistę. **Piktumas** atlėgo, tačiau tebedrumstė ir širdį, ir protą. Ar tave domina merginos? – tėvas tiesiai paklausė sūnų. Psichologė sakė, kad esu emociškai nebrandus. (Petras Dirgėla, Jaunojo faraono vynuogynuose, 2008)*

- (97) *Kai atsirado galimybė privatizavus gyvenamąją patalpą ją parduoti, dauguma taip ir padarė. Viena, kad buvo neturtingi, antra, kad nesutarė su kaimynais. Pirmaisiais nepriklausomybės metais pykosi dėl politikos – reikėjo keiksmais ir kumščiais išsiaiškinti, kuri iš partijų labiau linkusi parduoti Lietuvą, o vėliau, pradėjus kilti komunalinių paslaugų kainoms, **pyktasi** dėl elektros, vandens ir dujų, nes šie dalykai buvo bendri, o sumanius skaičiuoti, kiek kuri šeima suvartoja, tie skaičiavimai baigdavosi ginčais, muštynėmis ir pareiškimais policijai. „Kapitolia“ dabar užėmė kadaise dviem ar trimis šeimoms priklausiusį plotą – visą dešiniąją koridoriaus pusę. (Zita Čepaitė, Moters istorija, 2003)*
- (98) *Eduardas Jundzilas, praeidamas pro Magę Burytę, lyg **pyktelėjęs** vilkas – suurgzdavo. Mergina į Jundzilą vis akyčiau įsižiūrėdavo, o kai gerdavo vyną, nejučiom šalia jo atsisodavo arba atsisėdavo. (Petras Dirgėla, Jaunojo faraono vynuogynuose, 2008)*
- (99) – *Pasiduok! – plyšojo jaunovas policijos leitenantas, mosikuodamas milžinišku parabeliu. Ponas Odis sugriežė iš **pykčio** dantimis. Ak niekšai, ak šunsnukiai! Kateris vis artėjo. Ūmai burė subliuško, ir nevaldomą valtį ėmė blaškyti bangos. (Petras Venclova, Aistrų fiesta, 1997)*
- (100) *Jis ir pats žino – brolio neįveiks. Ne kartą bandė – ne jo smulkiems pečiams. Brolis – didelis vyras, o kai **pyktelėjęs** – dar ir smarkus. Kitą rytą namiškiai nelaukia Juliuko prie pusryčių stalo. Jo nebūna ir per pietus. Jis išėjo šeimynai miegant. (Birutė Jonuškaitė, Kregždėlaiškis, 2007)*
- (101) *Laiko butelį nuleidęs, žiūri į jį ir pradeda nieko nebematyti. Stato butelį į kampą, markstosi, nusišluosto akis. Vėl dūlinėja pasieniais. Kyla **pyktis**, noras kažko griebtis... Sustoja, atsišlieja nugara į sieną, buku žvilgsniu žiūri į priešingą ir ima just, kad jis nebe tas, koks buvo prieš dieną, savaitę, metus... Alkanos akys vėl krypsta į kampe blizgantį butelį... (Leonas Zaleckis, Tėvų dvasia, 1996)*
- (102) – *Tik sprando nenusisuk! – suniurzgė Ulis ir, lyg patvirtindamas savo žodžius, drebančiomis iš **pykčio** rankomis nuplėšė kalakutui*

galvą ir sviedė ją pro pat dešinę Anujo ausį. Anojas dar labiau pasidarė panašus į aristokratą, nes smarkiai išblyško. (Petras Venclova, Aistrų fiesta, 1997)

- (103) *Anupras ilgai sėdėjo neatgaudamas kvapo, o kai atgavo, atsilošė ir pagal Manto mokslą ėmė kvatoti... Kol iš jo pasiutimas išėjo ir **pyktis** ant viso pasaulio galiūnų išgaravo. (Pranas Treinys, Aktoriaus Anupro meilė, 2000)*
- (104) *Virpančiais pirštais juos sudėliojo. Atvaizdas buvo nepataisomai sugadintas. Jūratė vėl pradėjo raudoti, tačiau greitai nustojo – ašaros peraugo į **pyktį**. Ji įkvėpė oro pro sukąstus dantis ir ryžtingai pakilo nuo stalo. – Majaanlin, fanaak, rii eten galan! (Gerai, dėde, dabar mano ėjimas!) (Gediminas Beresnevičius, Geriausia Lietuvos fantastika 2002, 2003)*
- (105) *Tokia jau, matyt, jo dalia. Gaus galą kur pagriovy ar palei tvorą. Ak, tos pilkšvos, klydinėjančios į šalis, žvairokos akys, tie nerimo šešėliai, šmėsčiojį retkarčiais, nervingas siaurų lūpų virptelėjimas ir pilkuma, užliejanti jo veidą, kai **pyktis** pagauna. Jeigu ji galėtų čia ką nors pakeisti, jeigu žinotų, ko jam stinga... Bet daugiausia nerimasties kelia balta balta dėmelė kairiojoje akyje prie pat vyzdžio – ta akimi jis regi lyg per ūkanas. Kai žiūri į tą akį, ją visuomet suima baimė. (Bonius Radzevičius, Vakaro saulė, 1996)*
- (106) *Vadeiva, grieždamas dantimis, nusitvėrė šalia gulinčių racijų ir išsikvietė parankinius. Šie išdygo bematant ir žaižaruodami **pykčio** kupinomis akimis laukė komandos. – Nuveskit jį atgal į apačią ir daugiau nebelieskit! Tegu ilsisi. Ir viską grąžinkit... (Rimas Lonskis, Kelias į niekur, 1999)*
- (107) *Juk jie labiausiai protestavo! – Na, ir užsisėdai, – Apolo kantrybė pasirodė irgi ne geležinė, nes balse jau galėjai išgirsti **pyktelejimo** gaides, – Veleris anaipol nesiekė operacijos atidėti, jam tiesiog norėjosi drumsti vandenį ir taip susirinkti gerbėjų dividendų. Jam jokios naudos. (Gediminas Beresnevičius, Geriausia Lietuvos fantastika 2002, 2003)*
- (108) *Sava, prikeltas pažįstamo ir iki gyvo kaulo įsiėdusio juoko, akimaju atsipeikėjo, stipriai užgulė irklus. – Matai, matai, –*

pykčio konvulsijos purtė žurnalistą. – Nevėkšla! Stočių padugnė. Velniop jį! Išėjom atsipūsti, o atsirado, kas nuotaiką sumauna. (Jonė Balčiūnaitė, Salvinijaus Nanio virusas, 2001)

- (109) *Ir čia tas vargšas ligonis net pykteleđavo, pradėdavo čiaupstyti, mataruoti rankomis, o paskui savo nematomiems oponentams imdavo dėstyti, kaip jis pabrėždavo, „vienintelius tikrus kriterijus“, kurių dėka esą galima nustatyti laikotarpio kokybę.* (Saulius Spurga, Pasaulio vidurys, 2000)

Pykčio ir jo išorinės raiškos atžvilgiu svarbūs dar keli subjekto elgesio aspektai. Visų pirma, agresyvi pykčio raiška būdinga į piktumą linkusiems žmonėms (110). Antra, pykčio užvaldytas žmogus įniršiui numalšinti griebiasi alkoholio (111). Trečia, ne visada anksčiau aprašyti pykstančiojo elgesio požymiai atspindi realiai patiriamą pyktį, nes pykčio išgyvenimą galima suvaidinti (112). Be to, pyktis paprastai užvaldo žmogų jam to nenujaučiant, o laiku neatpažinęs pykčio subjektas jo suvaldyti nesugebės (113). Kitas pykčio aspektas – ne visi sugeba pykti (114). Pykčio galima išmokti lygiai taip pat, kaip tinkamo jo raiškos būdo (115, 116):

- (110) *Švelnūs žiedų žodžiai atitinka aukštą atviros sąmonės virpėjimo dažnį. Gėlininkė Mago nebijojo, nors šefas dažnai buvo **piktas**, priekabus ir ciniškas. Po ledine, nežvelgiama Mago veido kauke veikiau tūnojo juodas švelniakailis cirko katinas nei tigras.* (Robertas Kundrotas, Oro pilis, 2002)
- (111) *Jis atšlijo. Kurį laiką jie kalbėjosi virtuvėje, kiek supratau, gana piktai. – Pamatysi, vėl nusigers, – pasakė ji, kai ėjome pro duris. – Iš **pykčio**, iš apmaudo, lyg aš būčiau kalta dėl jo visų nelaimių. Kažkam keršydamas, jis geria. Vis kartoja: „Manai, kad aš šiaip geriu. Iš pykčio geriu, kad tau būtų bloga.“ Pareis kruvinas, susidaužęs, trunkysis, visa daužys. Ko jis iš manęs nori, nesuprantu.* (Bronius Radzevičius, Vakaro saulė, 1996)
- (112) *Ne visi, – linktelėjo astronomas, – tik puristai, – pasididžiavo nusišypsodamas. – Na, už tokias kalbas galite ir cypėn sėsti, jaunuoli, – apsimetė **pykteleđęs** kapitonas, – mes visi lygūs!* (Gediminas Beresnevičius, Geriausia Lietuvos fantastika 2002, 2003)

- (113) *Taigi Kajus ir mama taip pat nusijuokdavo ir išsiskirdavo. Kartais atrodydavo, kad Martynas nemoka **pykti**. Bet iš tikrųjų dar ir kaip mokėjo. Tik, kaip ir tėtis, jis nešaukdavo. Paprastai užsidarydavo savo kambaryje ir giliai kvėpuodamas sėdėdavo ant lovos, o paskui ramiai pasakydavo, kas jį supykė ar nuliūdino. Ir neretai jam atrodydavo, kad dėl pykčio negali išeiti iš savo kambario.* (Teklė Kavtaradzė, Basomis po naktinį miestą, 2007)
- (114) *Ir sugrįžus niekas nepasikeitė. Nieko nepakeitė ir Elena, mano žmona, turėjai matyti, jei pro durisėjai, ar matei? Matei, kokią ji gera, ji nemoka užpykti, ji gali tikrai atleisti. Ir tau atleistų už tuos mano Sibire pražudytus metus, ji už viską gali atleisti [...].* (Leonardas Gutauskas, Šešėliai, 2000)
- (115) *Dėdė niekada nesiskundė. Niekada nepriekaištavo broliams, suradusiems „gerą“ vietą užkuriom. Ar jis iš viso mokėjo **pykti**, keiktis? Jis mokėjo tylėti. Tau jis buvo panašus į Kristų: aukštas, lieknas, kaulėtas, pailgo veido, labai taisyklingų, regis, graikiškų bruožų.* (Birutė Jonuškaitė, Žalčių tiltas: apysaka ir apsakymai, 2002)
- (116) *Mane nugąsdino, kad bjauriausiai vienas kitą apkalbėję ir apsižodžiaavę kitą dieną kalbatės, tarsi nieko nebuvę. Net **susipykti** kaip žmonės nesugebate. Važiuosiu į kaimą dirbti tos dalies tėvelių žemelės, kiek man jos paskyrė broliai, ir lauksiu, kaip esi prižadėjęs, tavęs su žmona ir tavo sūnaus.* (Filomena Taunytė, Laimingas senelių gyvenimas, 2004)

Lietuviui „normalu“ yra gyventi, kalbėtis nepykstant (117), tad nesant reikalo, pyktis nelinkstama (118), dėl nereikalingo pykčio gailimasi (119), o pykčio atsikračius džiaugiamasi (120). Pyktis nuslopinamas įvykus teisingumo aktui (121). Yra kontekstų ir aplinkybių, palankių pykčiui atsirasti ir trukti ilgiau, kaip atstumas (122), bet yra ir tokių, kurių akivaizdoje pyktis tampa nesvarbus, kaip menas (123), ar bereikšmis, kaip liga ar nelaimė (124). Pastarosios akivaizdoje svarbesnė už pyktį tampa meilė (125):

- (117) – *Tai susirink greičiau ir mauk! – Milda! Mes tiek metų pragyvenome drauge, užauginome ir ištekinome dukrą, o dabar net normaliai, be **pykčio** negalime pasikalbėti. – Aš tavęs šešerius metus neapgaudinėjau. – Aš – šešerius, o tu – metus.*

Argi tai svarbu? Galėtume likti geri draugai. (Nijolė Raižytė, Moterys ir sraigės, 2003)

- (118) *Tarsi kiekvienas prietranka galėtų rašyti eilėraščius. Tiesą sakant, Teodoras Marčiauskas, susitikęs šunų kirpėją, buvo visiškai nelinkęs su juo **susipykti**. Netgi kavos pakvietė. Tad kodėl taip tūžmingai užsipuolė Zenoną, išvadino jį grafomanu, nors nebuvo spėjęs perskaityti jo eilėraščių, parašytų ant mokyklinio sąsiuvinio lapų neįgudusia ranka?* (Petras Venclova, Teateinie meilės karalystė, 2002)
- (119) *Atsiimu juos. Atgailauju už nereikalingą **pyktį**. Buvau kaltas. Kaltas kaltas kaltas.* (Herkus Kunčius, Būstasis dažninis kartas, 1998)
- (120) *Tave gaubia graži, švytinti gerumo skraistė... Tu man padėjai atsikratyti **pykčio**, ačiū tau, Džimai. – Nėr už ką! – atsakiau paprastai, kaip buvau įpratęs. Man pasidarė linksma, ėmiau lakstyti po pievą.* (Emilija Liegutė, Agregoras, 2000)
- (121) *Nelengva turėtų būti tuo patikėti. Net jam tai atrodo kaip koks košmariškas sapnas. Ne, nejautė Baumilui jokio gailėsčio. Gal tik **pyktis** kiek atsileido – jei pats sau įvykdė nuosprendį, nėra ko jį teisti. Tik kaip į tai reaguos Petrauskas? Bet svarbiausia, ką pasakys tardytojas?* (Valdas Bartas, Vorų šokis, 2006)
- (122) *Taigi mudu su senoliu žiūrėjom. Negali sakyti, kad Meižiai būtų labai užsispyrę. Priešingai, jų būdas gal ir minkštokas, bet kam nepasitaiko **susipykti**? Tvarkydami reikalus, mūsiškiai pykstasi vieni su kitais, lygiai kaip visi žmonės. Jei gyventų vienoje vietoje, jie kaipmat susitaikytų. Bet gyvena jie kitąsyk gerokai nutolę, tad, žiūrėk, nebesikalba ir metus, ir ilgiau.* (Saulius Tomas Kondrotas, Žalčio žvilgsnis, 1996)
- (123) *Tad jis dabar yra vienas iš daugybės ciklų centrų. Jis laimingas, ir pasaulis jam geras, juolab kad iš jo daug jis ir nereikalauja. Kai neapykanta, **pyktis**, pagieža aptemdo protą, nenauja pianistui atidengti fortepijono dangtį, užsilipti ant instrumento, defekuoti ir šitaip atsiskaityti už beprasmiškai praleistus metus.* (Vytenis Rožukas, Aš jus myliu, aš jus myliu, aš jus myliu, 1998)

(124) – *Ar žmonai jau geriau? – Geriau jau niekada nebus nei jai, nei man. Dabar atrodo – kaip galėjome nesutarti, pyktis dėl visokių niekniekių. Supranti, aš nenoriu nieko kaltinti, nes pats esu kalčiausias, bet kai gyvenimas, kurį tiek metų kūriau, per akimirką subyra, negaliu rasti tam paaiškinimo. – Nė vienas nesame apsaugoti nuo nelaimių. – Nekartok tų nesąmonių.* (Vilis Normanas, Šventumas, 2006)

(125) *Senelė Agota siuto: kur tai matyta, kad marti ateina be kraičio, užtat Dominykas visą gyvenimą nešiojo giliai paslėptą pyktį ant savo motinos. Nepaisant to, jis buvo pasiryžęs bet kuriomis priemonėmis ją gelbėti nuo Sibiro.* (Jonas Sadaunykas-Sadūnas, Geltono vanago akys: autobiografinis romanas, 2002)

Nors pykčio jausmas visų pirma patiriamas žmogaus, lietuvių literatūroje pyktį ir jo raiškos būdus atitinkantis elgesys taip pat tam tikrais atvejais priskiriamas gyvūnijos pasaulio atstovams ir net gamtai (126–128):

(126) *Kai bitė pyktelejo, kam trukdo jai rimtą darbą dirbti, Vėjas labai atsiprašė, pritūpė ant kito lapo ir ėmė dairytis, ką dar galėtų pakibinti.* (Jurgis Jankus, Auksinis vabaliukas, 1997)

(127) *Valius pats vienas mėgina užeit į trobą, bet jam pastoja kelią piktas šuo, vis lodamas, urgzdamas, rodydamas dantis. Valius grįžta prie automobilio. – Palik, Valiau, palik! Važiuojam...* (Rūta Alė, Vargingos tėvynės garsai, 2000)

(128) *Šiaip šito krašto žmonės kad ir per didžiausias šutras viešai savo plikų kūnų nerodo. Jiems marškiniai, – ar perkelio, ar linų, – tai kaip jų pačių oda, iš kurios per dažnai išsinėrinėti būtų gal net kiek pavojinga – dar supyktų gamta. – Oi, tai tau dabar reikia pavalgyti. Brolienės tik duodas iš kamarnos į virtuvę, iš virtuvės į kamara.* (Henrikas Algis Čegriejus, Vieškeliukas pro dobilus, 1999)

Kaip matyti, lietuvių literatūros implikuojamas pykčio vaizdas atspindi nevienalytį vidinių išgyvenimų pasaulį ir jo sąlygojamus sudėtingus žmonių tarpusavio santykius. Abiem atvejais pyktis neatsiejamas nuo individo pastangų apsaugoti save, savąjį „Aš“, pasiekti iškeltus tikslus ir lūkesčius, nepažeidžiant moralės ir etikos normų bei puoselėjamų garbės ir orumo vertybių.

4.3.3. PYKTIS publicistiniame diskurse

Publicistiniame diskurse pykčiui atitenka svarbi vieta. Iš vienos pusės, viešai prieinamuose straipsniuose keliamos visuomenę varginančios ir nerimą keliančios problemos, kurios paprastai ir esti pykčio priežastys, iš kitos pusės, pati žiniasklaida tampa pykčio, kaip nepasitenkinimo esančia padėtimi, raiškos terpe ir priemone.

Publicistiniai tekstai daugeliu atvejų atspindi literatūroje pasireiškusius pykčio vaizdo elementus ir jų charakteristikas, iš jų tokias pykčio priežastis, kaip skausmas dėl netekties (1), įžeidimas (2), nepagarba (3), šmeižtas (4), išžūlumas (5), įkyrumas (6), veidmainiškumas (7), atjautos stoka (8):

- (1) *Pyktį dėl prarastos moters bei neatgaunamos skolos jis viešai, keldamas pavojų suaugusiems ir mažamečiams, išliejo vėl šaudydamas į mašinas. Tik nežinojo, jog automobiliai nepriklauso asmenims, kuriems taip norėta atkeršyti.* (respublika.lt)
- (2) *Besifilmuodama LNK laidoje „Supertortas“ dainininkė Džordana gerokai **pyktelėjo** ant Algio Ramanausko, kai šis pasakė, jog ją visa Lietuva pažįsta kaip šeimų skyrėją.* (delfi.lt)
- (3) *„Vakaro žinių“ redakcijoje apsilankė moteris ir papasakojo apie naują telefoninių sukčių taktiką. Labiausiai ji **piktinosi** net ne pačiais sukčių skambučiais, o tuo, kad pastarieji, vos paskambinę, į ją kreipėsi vardu, pavarde ir net žinojo, kokia jos profesija.* (vz.lt)
- (4) *Pilietiškas poelgis, neužmerkiant akių prieš daromą pažeidimą, gali virsti nepasitvirtinusiems įtarimais ir išprovokuoti jais įtariamo asmens **pyktį**. Tačiau pareigūnai įsitikinę, kad nieko blogo nedarantis žmogus į tai neadekvačiai tikrai nereaguos. Priešingai, nei prasižengęs.* (respublika.lt)
- (5) *Poeto Benedikto Januševičiaus neapdairiai paklausiau, ar turi pajamų šaltinį ir kiek uždirba pinigų... Poetas net **pyktelėjo**: „Štai tu mane apie niekingus pinigus klausinėji, o man bjauru viskas, kas susiję su pinigais. Nenoriu apie juos net galvoti, todėl imuosi tik tų darbų, kurių tikslas – ne uždarbis.“* (respublika.lt)
- (6) *Kodėl neruoši pamokų? Kodėl nesirengi? Kodėl nevalgai? Mes nuolat vaiką persekiojame klausimu, į kurį nėra atsakymo.*

*Pagalvokite, ką jaučiate patys, kai kas nors jūsų klausia, kodėl nedarai to ir ano. Tik sutrikimą, pasipriešinimą ir **pyktį**. (respublika.lt)*

- (7) *Perskaičiau organizacijos „SOS gyvūnai“ atstovės Ilonos žodžius, kad jie gelbsti tik kačiukus ir šuniukus, ir toks **pyktis** suėmė... Visą vasarą šiai organizacijai, kalbėdamasi būtent su Ilona, bandžiau įsiūlyti kaimynų likimo valiai paliktą sterilizuotą katytę – niekaip! (15min.lt)*
- (8) *Policijos pareigūnų elgesys mums visiems turėtų būti sektinas pavyzdys. Gaila, bet kartais uniformuotųjų poelgiai priverčia ne tik rausti iš gėdos, bet ir **piktintis**. Neretai susidaro įspūdis, kad jiems svetimas žmogiškumo jausmas. Tuo antradienį įsitikino artimą giminaitį laidoję plungiškiai, kurie už tai, kad trumpam užstatė Plungės pareigūnų tarnybinį automobilį, stovėjusį prie kapinių esančioje aikštelėje, Telšių gatvėje, sulaukė baudų. Taip taip – ne įspėjimo, kad galbūt taip nederėtų elgtis, bet piniginių baudų. Pareigūnams buvo nė motais, kad skaudžią netektį išgyvenantys žmonės kone maldavo supratingumo, atsiprašinėjo ir prašė nebausti. (respublika.lt)*

Literatūrinis pykčio vaizdas publicistikoje išplečiamas tokiais individo pyktį sąlygojančiais veiksniais, kaip tyčinis subjekto silpnybių išnaudojimas (9), kritika (10). Pykčio proveržio atvejų ir jų priežasčių sąrašą taip pat papildo žiniasklaidoje minimi incidentai: nekantrumo, pvz., stovint eilėje, sukeltas pyktis (11), pyktis iš chuliganiškų paskatų (12), agresyvi reakcija į kitų, pvz., eismo dalyvių, veiksmus (13, 14), vaikų ir jaunimo elgesys (15), subjekto komforto drumstimas, pvz., garsiai kalbant (16):

- (9) *LRT šeštadienio laidos „Labas rytas, Lietuva“ vedėja Vilija Andrulevičiūtė (27) tikina, jog turi tik vieną fobiją. Ji be galo bijo vorų, tad šia tema juokauti ar gąsdinti jos nepatartina, nes galima rimtai **susipykti**. (delfi.lt)*
- (10) *Jos paantraštė yra „Algirdas Brazauskas amžininkų – draugų ir oponentų akimis“. Jos idėja – pateikti kuo daugiau įdomių, nežinomų faktų, naudingų galbūt net tiems, kurie rašys Lietuvos istoriją. Aš įžangėlėje net prašau, kad jo draugai **nepyktų** pamatę kritinius straipsnius, kuriuos spausdinu dėl to, kad ir pats A. Brazauskas bandydavo išklaudyti visas nuomones. (respublika.lt)*

- (11) ***Pyktį** dėl parduotuvėje nusidriekusių ilgų eilės tauragiškis išliejo ant jos apsaugininko. Pastarojo nosies paspaudimas virto muštynėmis, kurios gerokai paplonino vyro piniginę. (15min.lt)*
- (12) *Pirmadienį, tramdydami agresyviai nusiteikusius vyrus, Biržuose ir Alytaus rajone sužalojimų patyrė trys policijos pareigūnai. Dar vienas chuliganas Prienų rajone **pyktį** išliejo apgadindamas policijos automobilį. (delfi.lt)*
- (13) *Jo metu 40-metis „Audi A6“ vairuotojas, iš chuliganiškų paskatų, smogė į veidą dvejais metais jaunesniam NATO Energetinio saugumo kompetencijos centro karininkui. Taip pat rankomis daužė pastarojo tarnybinį automobilį „VW Passat“. Kariškis nukentėjo nesunkiai. Dėl patirto fizinio skausmo į gydymo įstaigas nesikreipė. Pirminiais duomenimis, audinės vairuotojas **agresija** reagavo į jam nepatikusio kito eismo dalyvio veiksmus. (15min.lt)*
- (14) *„Daugybė tautiečių šiaip gyvenime yra ramūs ir taktiški, bet kai sėda prie vairo, jie kardinaliai pasikeičia, tampa **pikti**, nesivaldantys, nekantrūs. Jei mes automobiliuose slapta įrengtume garso įrašymo techniką ir pasiklausytume, ką vairuotojai šneka vieni apie kitus, kaip jie keikiasi ir plūstasi, nusigąstume. Vaizdelis baisus“, – teigia S. Skvernelis. (Veidas, 2006)*
- (15) *Į redakciją paskambinusi moteris buvo labai **pasipiktinusi**. Pasirodo, sekmadienį, stotelėje belaukiant autobuso, ją užpuolė... vaikai. Iš pažiūros – dar nė į mokyklą neinančios. Pabandžius mažųjų banditų atsikratyti, atėjo eilė jų mamoms. „Negera“ teta buvo kaip mat užčiaupta. (republika.lt)*
- (16) *Pavakare klaipečių mėgstamame uostamiesčio parke su drauge vaikštinėjančią pensininkę užpuolė peiliu ginkluotas plėšikas. Jis pirmiausiai **pasipiktino** neva garsia moterų kalba ir tik po to vienai jų į kaklą įrėmė peilį. (diena.lt)*

Vienos svarbesnių tiek literatūroje, tiek publicistikoje ryškėjančių pykčio atsiradimo plotmių – žmogaus tikėjimas, jo santykis su Dievu ir šeimyniniai ryšiai. Pirmu atveju pyktis pasireiškia kaip individo nesugebėjimas suprasti Dievo ir Dekalogui prieštaraujantis elgesys (17, 18). Antru atveju žiniasklaidos nušviečiama šeimyninio pykčio priežastimis

paprastai yra pasitikėjimo netektis (19), besiskiriančių ar išsiskyrusių suaugusiųjų nesantaikos lemiamos situacijos (20):

- (17) *Aš Dievą tikiu ir branginu. Tik kartais man skauda, kad daug ko apie Jį bei Jo darbus nesuprantu, o Jis man nieko nepaaiškina. Tad man taip skaudu ir **pikta** pasidaro, jog aš su juo baruosi, iš meilės ir branginimo baruos!.. Aš Jį vertinu ir myliu labiau už jus, kunigus-poetus, už Maironį, Putiną ir tamstą. (Lituanistica, 2003)*
- (18) *V. Vasiliauskas: Ar žodžiai „tėvas“ ir „motina“ taps keikmažodžiu? (21) Klausimas sveiko proto žmogui skamba pokvailiai, o tikinčiajam – ir šventvagiškai, kaip **papiktinimas**, prieštaraujantis Dekalogui, kurio ketvirtas įsakymas visiems laikams paskelbė: „Gerbk savo tėvą ir motiną“. Savo ruožtu šį Dievo įsakymą vykdo tie tėvai ir vyresnieji, kurie myli savo vaikus, jais rūpinasi. (respublika.lt)*
- (19) *Žmoną apgaulinėjęs vyras turėjo galimybę pajusti jos **pyktį**. Sužinojusi apie sutuoktinio romaną su viršininke, moteris sugalvojo po visą miestą iškabinti 200 savo apsinuoginusio vyro nuotraukų. (respublika.lt)*
- (20) *„Buvusi žmona pasistengė, kad savo dukrą matyčiau tik kartą per savaitę, ir vos valandą, – sako teismų duris varstantis Marius M. – Skaudžiausia, kad ryšys su ja vis labiau silpsta: mergaitė nuolat girdi iš motinos, koks blogas jos tėvas. Galite įsivaizduoti, kaip noriai po tokių kalbų ji eina į susitikimus su manimi. Net pažvelgti į mano pusę meiliau bijo, nes žino, kad tai sukels motinos **pyktį**“, – pasakoja vyras, daugiau nei metus negalintis susitikti su dukterimi vienas. (veidas.lt)*

Publicistiniai tekstai iškelia aikštėn naujus pykčio subjekto charakteristikos elementus. Agresyviu pykčio reiškimo būdu pasižymi socialiai pažeidžiamų grupių atstovai (21), nelegalia veikla užsiimantys asmenys (22), socialinių įgūdžių trūkumo neįveikiančios šeimos ar jų nariai (23), taip pat psichinių sutrikimų turintys žmonės (24). Be to, į agresiją linksta alkoholio paveikti asmenys (25). Pastarųjų išgyvenamo ir reiškiamo pykčio padariniai gali tapti itin graudūs (26, 27):

- (21) *„Žolės“ bendraamžiams nepardavęs ir taip kvaišalų prekeivių **pyktį** užsitraukęs šešiolikmetis menamą skolą turėjo atidirbti*

užsienyje – vogdamas iš parduotuvių ir namų. Tačiau jaunujų vergvaldžių planus sujaukė policija. (15min.lt)

- (22) Tarnybos metu uniformuotas Šilalės rajono policininkas Sauslaukio kaime gyvenančią 32-erą A. P. aplankė pirmadienį, apie 9.20 val. Pareigūnui buvo pavesta patikrinti iš Žemės ūkio ministerijos gautą informaciją, kad moteris pažeidžia narkotinių medžiagų turinčių pasėlių auginimo taisykles. A. P. pareigūną pasitiko savo sodybos kieme. **Pasipiktinusi** moteris tampė pareigūną už uniformos, apipylė vandeniu ir metė į jį kibirą. Policininkui buvo sužalota ranka. (respublika.lt)
- (23) Tačiau yra tokių namų, į kuriuos vienam eiti pernelyg pavojinga – galima gauti kirviu arba šakėmis per galvą. Tokiais atvejais važiuojame abu, bet vis tiek yra tekę ir antakį siūti, ir išmuštus dantis susidėti. Surinkome ištisą iš agresyviai nusiteikusių piliečių atimtų įrankių kolekciją: penkis peilius, du kirvius, laužtuvą ir kitokio gero. Taigi ne su gėlėmis ir ne su dovanomis mus pasitinka: esame reikalingi ten, kur nelaimės, **pyktis** ir nuoskaudos“, – kasdieniškai dėsto Viktoras. (veidas.lt)
- (24) Dėl mokyklą nelankančios dukros į Klaipėdos vaiko teisių apsaugos skyrių pasikalbėti pakviesti sutuoktiniai susikaupusį **pyktį** išliejo ant įstaigos darbuotojų. Vyras pasitenkino tik psichologiniu smurtu, o nuo jo žmonos rankų, kojų ir dantų nukentėjo net keturi žmonės. (respublika.lt)
- (25) Tą pačią dieną Alytaus rajono Santakos kaime 46 metų įtariamasis **smurtu** artimoje aplinkoje pasipriešino jį sulaikyti mėginantiems patruliams ir juos sužalojo. Policijai gerai žinomas chuliganas dėl nestabilios psichikos paguldytas į Marių psichiatrijos ligoninę. Jį sulaikiusiam vienam pareigūnui sužalotas kelis, kitam diagnozuoti nugaros ir pėdos sumušimai. (respublika.lt)
- (26) Išgertuvės su pusbroliu jaunam Plungės rajono gyventojui Stasiui Lukavičiui kainuos labai brangiai. Po jų, kad ir **piktą**, tačiau niekuo dėtą kaimyną kastuvu mirtinai užtalžęs vaikinasis ilgam pateko į belangę. (respublika.lt)
- (27) Girta kaip šliurė prie vairo sėdusi klaipėdietė neslėpė **pasipiktinimo** nežmoniškais policininkais, nutraukusiais jos

kelionę į namus. Tačiau išsiblaiviusi moteris, degdama iš gėdos, jiems turėtų tik padėkoti, kad nuo nelaimės apsaugojo ne tik ją ir kitus eismo dalyvius, bet ir vežtą trejų metukų sūnų. (respublika.lt)

(28) *Girta moteris **pyktį** liejo smurtu ir ugnimi.* (respublika.lt)

Kitaip nei jau aprašytame literatūriniame diskurse, publicistikoje pyktis yra žymiai dažniau visuomenei, taigi kolektyvinio pobūdžio subjektui, priskiriama būseną. Šiuo atveju pyktis tampa visuomenės ir atskirų jos grupių – jaunimo, vyresnio amžiaus žmonių, gyventojų bendruomenių, verslininkų, meistrų ir kt. – nepasitenkinimo tam tikra padėtimi išraiška, o kartu visuomeninę tvarką griaušančių ir tvarios visuomenės siekius varžančių reiškinių (reakcijos į juos) atspindžiu.

Visuomenė pasipiktinimu reaguoja į visa tai, kas kasdieniame gyvenime ir aplinkoje kelia rūpesčių, vidinio nepasitenkinimo jausmą – pradedant nuo eismo ir kitų apribojimų (29), triukšmo (30), viešojo transporto teikiamų paslaugų (31), šildymo ir karšto vandens tiekimo problemų (32), šiukšlių išvežimo paslaugų (33), telekomunikacijų problemų sprendimo (34) ir baigiant naudos piliečiams neteikiančiais valdžios sprendimais ir projektais (35), gyventojų duomenų prieinamumu įvairioms institucijoms (36) ir jų [gyventojų] bei apskritai šalies finansine padėtimi (37). Toks piliečių pasipiktinimas reiškiamas nusiskundimų ir valdžiai adresuojamų priekaištų forma (38, 39):

(29) *Laikini eismo apribojimai Karaliaus Mindaugo prospekte ne juokais **supykde** kauniečius. Viena pagrindinių miesto centro arterijų šiandien rytą duso nuo automobilių, spūstyse vairuotojai turėjo prastovėti ne vieną dešimtį minučių.* (delfi.lt)

(30) *Žvejybos uosto gyventojai **piktinosi**, jog visą savaitgalį ramybės jiems nedavė iš „Klaipėdos Smeltės“ teritorijos sklindantis triukšmas. Ypač erzinantis jis buvo naktimis. Nuolatos buvo girdėti krintančio metalo garsai.* (15min.lt)

(31) *Juk mūsų pagrindinis tikslas – vilniečius laiku nuvežti į darbą ir parvežti namo. – Neretai keleiviai, nesulaukę reikiamo troleibuso, **piktai** burbteli: „Matyt, vėl vairuotojai pietauja!..“ Kiek tiesos jų žodžiuose? – Dažniausiai troleibusai prastovi dėl kitų priežasčių.* (Vakarinės naujienos, 1998)

- (32) „Daugelį metų kartojasi ta pati istorija – išjungia šildymą, palaukia meto, kai atšals daugiabučiai, ir tada išjungia karštą vandenį“, – pirmadienį, kai šiaurinėje miesto dalyje esantiems namams buvo nutrauktas šilto vandens tiekimas, **piktinosi** dalis klaipėdiečių. (respublika.lt)
- (33) Vilniečių **pasipiktinimą** dėl laiku neišvežamų šiukšlių sukėlusiai bendrovei „VSA Vilnius“ nuo gegužės mėnesio priskaičiuota baudų suma už ne laiku išvežtas šiukšles siekia apie 21 300 eurų. Maža to, bendrovė dar gegužės mėnesį turėjo problemų ir dėl darbuotojų apmokėjimo. (15min.lt)
- (34) Nors TEO pagal sutartį įsipareigoja gedimą pašalinti per 24 val., iki šiol problema neišspręsta. Labiausiai **pikta** dėl to, kad negauname jokio paaiškinimo, kodėl, ir ar išvis galime tikėtis dar turėti veikiantį ryšį, susisiekti galima tik su konsultantais, o jie tesugeba pasiūlyti būti kantriems. (Verslo žinios, 2008)
- (35) O **pikčiausia** dėl viso šito, kad į tas elektronines sistemas sūdomas milijonas po milijono. Mūsų visų pinigų. Tai gal vertėtų iš brokuotų sistemų kūrėjų ar užsakovų išskaičiuoti tas lėšas ir tik tuomet kurti naują e. sistemą? Tuomet ir paprasta liaudis ne taip **piktintųsi**, kad atėjus prie langelio tenka kaip L. Gaidajaus komedijos herojui Petuchovui įrodinėti, kad iš tikrųjų esi gyvas. (respublika.lt)
- (36) Vilniuje, Pylimo g. 12 namo kieme, pradėti statybos darbai. Gyventojai labai **pasipiktinę**, kad vietoj esą rekonstruojamo 31 kv. m ploto namelio čia ketinama pastatyti tris sujungtus vienbučius, kurių visi parametrai, įskaitant ir aukštį, gerokai viršija ne tik namelio, bet ir su ankstesniu sklypo savininku suderinto detaliojo plano parametrus. (respublika.lt)
- (37) Kol dalis šalies piliečių **piktinasi** vis labiau didėjančiu bankų domėjimusi jų finansiniais reikalais, vienos Šiaulių bendrovės vadovė mielai sutiktų, jog bankininkai su didžiausiu įtarimu stebėtų kiekvieną jos pinigų pervedimą. Tačiau verslininkė pavėlavo. Ji pati sukčiams padovanojo išpūdingą pinigų sumą. (respublika.lt)

- (38) *Net slegiami milžiniškų skolų graikai gyvena geriau nei lietuviai ar daugelis europiečių. Vidutinė pensija – 5600 litų. Europos Sąjungos šalys priverstos mokėti į euro gelbėjimo fondą. Dėl bėdų krizės euro zonoje mes veržiamės diržus, tuo tarpu su taupymu nelinkę taikstyti graikai kyla į streikus. Ar **pykti** tikrai reikėtų jiems, ne mums? (vz.lt)*
- (39) *Vilniečiai **piktinasi** troleibusais, bet klerkams atrodo, jog jie patenkinti sostinės viešuoju transportu, skundžiasi, jog esant šaltiems orams senais troleibusais važiuoti tampa neįmanoma. UAB „Vilniaus viešasis transportas“ vadovas teigia, kad keleiviai kaip tik yra patenkinti. (respublika.lt)*

Valstybę laikydami viena pagrindinių tautinę ir pilietinę savimonę grindžiančių vertybių, savo gerovės ir saugumo garantu, Lietuvos piliečiai pasipiktinimu reaguoja į tai, kas griauna jos darnumo pamatus, taigi, į socialinį nesąžiningumą (40), teisėtvarkos ir teisėsaugos bejėgiškumą (41), teisinės sistemos spragas (42). Darnios visuomenės plėtros tvarumo pagrindą žeidžia jaunų žmonių socialinės ir asmeninės brandos trūkumai (43), nepagarba gamtiniam, istoriniam ir kultūriniam paveldui (44), kuriais taip pat piktinamasi. Bendruomenės sugyvenimo ir santaikos kontekste piliečių dėmesį patraukia ir pasipiktinimo taikiniu tampa viešosios valdžios pareigūnai, o tiksliau jų elgesys (45), nerangumas (46), nors iš esmės tai piliečių peikiamos teisėsaugos bejėgiškumo padariniai (47):

- (40) *Kitas klausimas, ar remiami turi būti senjorai, kurie jau atidavė valstybei savo jėgas, ar tie, kurie **piktybiškai** nenori dirbti ir **piktybiškai** nedirba? Kas bus rytoj, aš nežinau, bet šiandien darbą susirasti, mano manymu, nėra sunku, tad ilgalaikės pašalpos bedarbiams atitinkamai turėtų būti mažinamos. Pagaliau biudžetai dabar surenkami dvigubi, lyginant su tais, kurie buvo 2009 metais, o žmonės, senjorai, ar tai pajuto? (respublika.lt)*
- (41) *Visuomenę labai jaudina ir **piktina** teisėsaugos ir teisėtvarkos tarnybų bejėgiškumas kovojant su nusikaltėliais ir teisės pažeidėjais. (Dienovidis, 1996)*
- (42) *Žinoma, taip neturėtų būti, bet visa bėda, matyt, kitur: mūsų bausmės labai neišbalansuotos. Dėl šios priežasties **piktina***

dažnas teismų priimamas nuosprendis, nors pats teismas labai dažnai tampa įstatymų įkaitu. (Kauno diena, 2002)

- (43) *„Išgirdau anądien per radiją, kad nuo keturiolikos metų vaikams jau galima rinkti obuolius, o nuo šešiolikos kažką nešioti kavinėje. Kuo mes juos laikome, nuo ko saugome? Nuo darbo? Tai paskui ir atsitinka taip, kad brandus aštuoniolikmetis pravirksta, nesulaukęs premjero rankos paspaudimo“, – buvusį ministrą **papiktino** viešai paskelbtas vieno abituriento, kuris per iškilmingą šimtukininkų pagerbimą Valdovų rūmuose pasigedo asmeninio premjero dėmesio, tėvo laiškas. (respublika.lt)*
- (44) *Į visuomenės pyktį sureagavusiems prokurorams nepavyko įrodyti, kad daugiau kaip 250 medžių lietuviškąja Venecija vadinamame unikaliam Mingės kaime iškirsti neteisėtai. Negana to, jie darbus atlikusiems verslininkams ir Šilutės rajono valdžiai dar privalės kompensuoti nemažas ilgai trukusio bylinėjimosi išlaidas. (respublika.lt)*
- (45) *O kur literatūra, kinas, teatras. Šiuo požiūriu lenkų kultūros horizontai yra kur kas erdvesni bei gilesni. Kad ir kaip mums būtų **pikta**, kur kas labiau besiremiantys į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išauklėtus žmones. Tą patį Adomą Mickevičių, kurį mes atstūmėme, o lenkai padarė savo pranašu. (Veidas, 2006)*
- (46) *Visuomenę **piktina** ir tai, kad pareigūnai yra nekultūringi. Policijos departamentas gauna nemažai skundų dėl bereikalingo, pikto ar smulkmeniško kabinėjimosi prie vairuotojų. (Lietuvos aidas, 1997)*
- (47) *Vilniuje užpultas užsienietis. Rytą. Prie autobusų stotelės. Daugiau nei prieš savaitę. Nukentėjęs kreipėsi į policiją. Tačiau pareigūnai sukruto ir netgi sulaukė du įtariamus asmenis tik tada, kai pareigūnų nerangumu **pasipiktino** visuomenė. (delfi.lt)*

Publicistiniuose tekstuose atsiveriančio pykčio vaizdą papildo dar vienas reikšminis jo komponentas – pykčio (pasipiktinimo) kaip reakcijos į tradicinių, nuo amžiaus puoselėjamų ir mokomų pažiūrų neatitinkančias sroves raiška. Išitikimybe tradicinėms pažiūroms pasižyminti lietuvių visuomenė nevienareikšmiškai žiūri į seksualinių mažumų padėtį visuomenėje ir nevienodai vertina už seksualinę lygybę kovojančių organizacijų veiklą.

Nepaisant visuomenės narių lygybės principo skelbimo, LGBT bendruomenės integravimas tebelieka daug kontraversijų keliančiu klausimu. Viešosios seksualinių mažumų eitynės tebėra visuomenės pasipiktinimą keliančiu reginiu (48, 49), o vienalyčių šeimų klausimas kol kas rodo išsprendžiamas teisiniu, bet ne mentaliteto ir dorovinių nuostatų lygmeniu (50):

- (48) *Šių metų birželis lietuviams atnešė ne tik šiltus orus, bet ir „Baltic Pride“ renginius, kuriais vis dar aršiai **piktinasi** nemaža dalis lietuvių.* (alfa.lt)
- (49) *Dauguma gyventojų mano, kad seksualinių mažumų eitynės prieštarauja visuomenės dorovei. Tokį faktą paskelbė parlamentinės grupės „Už šeimą“ pirmininkas Rimantas Jonas Dagys, paviešinęs „Vilmorus“ atliktos visuomenės apklausos rezultatus.* (propatria.lt)
- (50) *Seksualinių mažumų atstovai nuolat kalba apie vienalyčių šeimų juridinį įteisinimą, kuris apibrėžtų jų santykius, turtinius ir kitus reikalus, galbūt net leistų įsivaikinti „betėvius“ vaikus. Valstybė jiems pasiūlė įregistruoti partnerystę. Bet kovotojai už lygybę sako – to maža. Du kartu gyvenantys vyrai arba dvi moterys nori vadintis šeima. Tik ar už teisę vadintis šeima kovojama tokiais paradais? Ar ne protingiau ir ne veiksmingiau būtų savo reikalavimus kelti juridinėmis priemonėmis, kalbėjimusi su visuomene, konkrečių problemų iškelimu informacijos priemonėse, o ne paradais, kurie kelia didžiosios visuomenės dalies **pasipiktinimą**.* (skrstas.lt)

Pyktis – dažnai verslo ir amato aplinkoje pasireiškianti būseną. Lietuvos verslininkų pasipiktinimą kelia veiklos vykdymą ir plėtrą stabdantys veiksniai (51), taip pat nevienodos veiklos plėtros galimybės (52, 53), amatininkų ir meistrų – darbų kokybės nevertinimas (54). Verslininkų, kaip darbdavių, nerimą ir pyktį kelia jų darbuotojų profesinis pasirengimas, ar veikiau jo stoka (55), sąlygojama aukštojo mokslo sistemos ir aukštojo mokslo įstaigų vykdomos politikos (56, 57):

- (51) *Penktadienį Vilniuje su prasidėjusiu pavasariu, 416-ąją kartą startavo ir tradicinė Kaziuko mugė. Į Vilniaus centrą susirinko apie 1300 prekybininkų iš visos Lietuvos, siūlančių savo produkciją. Įdomu tai, kad šiemet tris dienas truksianti mugė*

savo kainomis **piktino** ne mugės svečius, o pačius pardavėjus. (respublika.lt)

- (52) „Norėtume plėstis, bet nepavyksta išsinuomoti daugiau žemės. Žmonės, sužinoję, kad jos mums reikia vejai auginti, net nesileidžia į kalbas. Sako – neatiduosim šventos protėvių žemės, kad ją kažkas suvyniotų ir į Vilnių išvežtų“, – pasakojant apie verslą stabdančius nesusikalbėjimus Kęstutį ima ir juokas, ir **pyktis**. (veidas.lt)
- (53) Anot jo, labiausiai **piktina** tai, kad net tame pačiame rajone statančios įmonės už socialinę infrastruktūrą moka nevienodai. „Viena, dažniausiai pirmoji ten įkėlusį koją, pasirenkama garvežiu, kuris paskui save traukia kitus vagonus“, – ironizuoja p. Dargis. Ponas Avulis nevienodas verslo sąlygas vertina dar griežčiau. (Verslo žinios, 2006)
- (54) Jaučiamės pakankamai konkurencingi ir kūrybingi, todėl pareiškimai, kad šalies meistrams geriau išvis neužsiimti galanterijos gamyba – **piktina**. Kokybe ir kaina mes galime konkuruoti su populiaria produkcija iš Kinijos bei Turkijos, mat šiose šalyse aksesuarų dizainas tiesiog nukopijuojamas, nevyksta kūrybinis procesas, kaip pas mus. Mums kūryba – prioritetas. (Verslo žinios, 2006)
- (55) Atrodytų, paprasta tiesa, kad profesinis rengimas turi atitikti darbo rinkos poreikius. Tačiau darbdaviai **piktinasi**, kad profesinėse mokymo įstaigose ne visuomet parengiami reikiami specialistai, todėl darbdaviai patys turi juos apmokyti. O mokymų įstaigų atstovai tikina, kad jų mokiniai yra tinkamai apmokomi, tai ne kartą yra patvirtinę ir Lietuvoje besilankantys užsienio verslininkai. (respublika.lt)
- (56) Garsios kalbos apie tai, kad profesinis mokymas turi atitikti rinkos poreikius, kol kas lieka tik kalbomis – **pasipiktinę** didžiausių darbdavių organizacijų vadovai. Esą specialistus profesinės mokyklos ir toliau ruošia silpnai, darbdaviams juos reikia patiems permokyti. Taip pat esą „prikepama“ tokių profesijų atstovų, kurių niekam nereikia. Darbdaviai pasipiktinę ir niekaip neįsibėgėjančia pameistrystės sistema. (respublika.lt)

- (57) „Kokia buvo planinė ekonomika, tokia ir liko. Specialistai rengiami neatsižvelgiant į rinką. Kokių turi dėstytojus, tokių specialybių ir moko. Kažkoks dėdė suplanuoja, ką reikės gaminti, kokių darbuotojų reikės, visiems išskirsto užduotis, visi tą ir daro. Sistema liko, tik toje sistemoje nebeliko vairininko“, – „Vakaro žinioms“ sakė Lietuvos verslo konfederacijos prezidentas Valdas Sutkus. Jį **piktina** ir tai, kad profesinio mokymo įstaigos linkusios ne tik išsaugoti savo apimtis, bet ir plėstis. „Kai kurios imasi rengti, pavyzdžiui, verslo vadybininkus. Juk tai aukštųjų mokyklų, kolegijų kvalifikacija. Profesinėse mokyklose rengiami paprastesnių profesijų specialistai, o ne kokie inžinieriai-lazerininkai“, – sakė V. Sutkus. (respublika.lt)

Taip suvokiamas visuomenės pyktis pasireiškia ne tik viešai reiškiamą, paprastai neigiamą atspalvį turinčia nuomone aktualiais klausimais ir skundais (58), bet ir priekaištais (59). Maža to, būtent tokios jo raiškos formos skiria, bendruomenės nuomone, objektyviai pagrįstą pasipiktinimą nuo subjektyvų pagrindą turinčios agresijos. „Publicistinis“ pyktis gimsta sąmonėje (60):

- (58) *Ir koks velnias mane lygiai prieš metus sugundė imti viešai ir garsiai „Respublikoje“ **piktintis** Nacionalinių kultūros ir meno premijų komisijos darbu. Pyktį many sukėlė jos sprendimas nepaskirti pačios prestižiškiausios šalyje premijos dviem beveik bendrapavardžiams: vizualaus meno kūrėjui Dainiui Liškevičiui ir rašytojui bei režisieriui Mariui Ivaškevičiui, sėkmingai pasiekusiems šių „Nacionalinių varžytuvių“ finalą. Tiek nedaug jiems jau betūko... (respublika.lt)*
- (59) *Straipsnyje „Mūsų kova su trečiafrontininkais“, kuris buvo išspausdintas 1931 m. Židinyje, kritikas **piktai** priekaištavo jauniems poetams, kurie vadina save katalikiškosios literatūros atstovais, bet perima revoliucinę Trečio Fronto poezijos formą ir taip, netgi skelbdami kovą šiai literatūros kryptčiai, iš tiesų ją platina. (Darbai ir dienos, 2003)*
- (60) *Jos mokosi pasikliauti gamtos ir kūno išmintimi, švelniai jį mankštinti, o svarbiausia – kruopščiai valyti savo sąmonę nuo visų baimių, nerimo, **pykčio** ir nuoskaudų, kalčių bei kompleksų, kad tą lemtingą valandą jie netaptų kliuviniais kūdikiui ateiti, kad gimdymas būtų kiek įmanoma saugesnis. (Ji, 1996)*

Publicistika iškelia aikštėn labai svarbų, mažai literatūroje pasireiškusį, pykčio aspektą – jo racionalumą. Tam tikra racionalaus ir iracionalaus pykčio skirtis įvedama jau pačiame emocinės būsenos įvardijimo lygmenyje: pykčiu paprastai vadinamas su iracionaliomis agresijos apraiškomis siejamas jausmas, o pasipiktinimu – mažesnio intensyvumo racionalus supykimas. Pirmasis, teisiškai sankcionuotas, tampa savitu viešuoju tyrimų objektu – atskiruose straipsniuose aptariami pyktį sukeltys veiksniai, būdai pykčiui atpažinti ir jam suvaldyti, sudaromi „piktųjų“ visuomenių ir kiti panašaus pobūdžio reitingai. Antrasis žymi bendruomenės reakciją į grėsmes jos gerovei keliančius objektus, reiškinius ir situacijas bei siekį jas įveikti ir išvengti jų ateityje.

4.3.4. PYKTIS politiniame diskurse

Aptariant pykčio vaizdą politiniame diskurse privalu pažymėti, kad pastarasis atsiveria dviejuose – užsienio ir vidaus politikos – lygmenyse. Pykčio subjektu čia tampa ne tik pilietinė visuomenė ir valdžia, bet pati valstybė, o ir pyktis siejamas ne tik su emocine būsena ir nuomonės raiškos būdu, bet šalies politinio kryptingumo sąlygojamais veiksmais.

Užsienio politikos atveju tam tikri tarpžmogiškų santykių aspektai perkeliama į tarpvalstybinių ryšių lygmenį. Siekdamas bendrų ekonominių, politinių ir gynybinių tikslų, šalys glaudžiai bendradarbiauja ir remia viena kitą plėsdamos tarpvalstybinius ryšius, šalių vadovų vadinamus draugyste, tuo tarpu šalys, kurių interesai nesutampa, nerodydamos viena kitai palankumo, gali linkti prie tarpusavio priešiško ir pykčio (1, 2, 3). Vidaus politikos atveju reikalo turima su kiek sudėtingesniu joje glūdinčio pykčio suvokimo būdu, kurį labai taikliai atspindi vienas iš internetinio portalo skaitytojų paskelbtų viešųjų pamąstymų apie lietuvių elgesio kontraversiškumą (4):

- (1) *Neapsisprendamas, su kuo draugauti, o su kuo **pyktis**, kaimyninės Baltarusijos prezidentas Aliaksandras Lukašenka „draugų“ pradėjo ieškoti Balkanuose. Neseniai jis pareiškė, kad tikisi plėsti Baltarusijos ir Serbijos bendradarbiavimą ginkluotės srityje, praneša „Interfaks“.* (respublika.lt)
- (2) *Vašingtonas iki šiol **pyksta** ant britų dėl praėjusiais metais Škotijos Vyriausybės priimto sprendimo paleisti į laisvę vienintelį nuteistą Lokerbio teroristą Abdelbasetą Al Megrahį (Abdelbaset Al Megrahi).* (delfi.lt)

- (3) *Šiandien galime tik konstatuoti, kad savo didžiųjų kaimynių Lenkijos ir Rusijos atžvilgiu Lietuva yra patekusi į tikrą tarptautinių santykių krizę, kur pagrindinę vietą užima paslėptas pyktis. Užuoat vykdydami pataikavimo, baimės ir kančios nuoskaudų slėpimo politiką, Lietuvos valdžia turėtų atsigręžti į brandžių susitaikinimo politiką. (alkas.lt)*
- (4) *Keisti tie lietuviai žmonės. Svajodami apie valdžią, įsivaizduoja, kaip gavę aukštus postus gyvena lyg karaliai. Tačiau keikia lygiai taip pat besielgiančius Seimo narius. Šaukia, kad už bet kokią nusikaltimą reikia sodinti į kalėjimą, tačiau **piktinasi**, kaip brangiai reikia mokėti už kalinių išlaikymą. Aiškina, kad reikia grąžinti mirties bausmę, nes tik baimė atsakyti už padarytą veiką savo galva gali atgrasyti nuo jos... o sekmadieniais eina į bažnyčias ir meldžia galimybės pasisveikinti su netrukus į Lietuvą atvykstančiu popiežiumi. (respublika.lt)*

Iš tikrųjų, šalies vidaus politikos kontekste, pyktis privalo būti nagrinėjamas pro valdžios atstovų atsakomybės prieš rinkėjus ir rinkėjų keliamų reikalavimų bei lūkesčių prizmę. Šiuo atveju pyktis gimsta kaip visuomenės nepasitenkinimas valdžios priimtų sprendimų padariniais, reakcija į tas gyvenimo sritis, į kurias valdžia privalo atkreipti ypatingą dėmesį ir kurių atžvilgiu iš valdžios reikalaujama konkrečių, visuomenės padėti gerinančių, veiksmų.

Vienas esminių veiksnių, turinčių tiesioginę įtaką piliečių gyvenimo sąlygoms ir kokybei, yra jų finansinė padėtis. Todėl jos pokyčius lemiantys valdžios sprendimai, projektai ir (ar) plačiau žvelgiant – šių sprendimų sąlygojami šalies ekonominės padėties rodikliai Lietuvos piliečių išgyvenami itin skaudžiai. Pasipiktinimo priežastimis šiuo atžvilgiu yra pakilusios kainos (5, 6), dideli mokesčiai (7), maži darbo užmokesčiai (8, 9), mažos pensijos (10), nepagrįstos rinkliavos (11). Viešai reiškiamo pasipiktinimo priežastimis taip pat tampa įsipareigojimų, susijusių su piliečių finansine padėtimi ir jos gerinimu, neįgyvendinimas, pvz., lengvatų sistemos spragos (12), palankios vaistų kompensavimo reformos trūkumas (13), darnios visuomenės plėtros neatitinkanti politikų elgsena, pasireiškianti, beje, Lenkijoje apsiperkančių lietuvių peikimu, užuoat vykdyčius naudą piliečiams teikiančias ir nacionalinio produkto įsigijimą skatinančias programas (14). Rinkėjų pasipiktinimą kelia tušti valdančiųjų pažadai (15) ir neveiknumas bei abejingumu pasižymintys atsakymai į nusiskundimus ir priekaištus (16, 17):

- (5) *Lietuvos laukia pats brangiausias šildymo sezonas per visą šalies istoriją. Nors šilumininkai iš paskutiniųjų bando įrodyti, kad tai lemia nuolat Lietuvai branginamos rusiškos dujos, šilumos tiekėjų argumentų mažai kas klauso. Vartotojams **pyktį** kelia šilumininkų išrašomos sąskaitos, o kas slypi už jų – niekam nėra motais. Šilumos vartotojus prieš šilumos tiekėjus nuteikinėja ir įvairiausio plauko populistais vadinami politikai, kurie gali atstovauti Rusijos dujų milžinės „Gazprom“ interesams. Įstabiausia, kad į šį chorą įsitraukė ir Prezidentūra.* (respublika.lt)
- (6) *Naujausias „Eurobarometro“ tyrimas parodė, esą 92 proc. lietuvių yra teigiamos nuomonės apie Europos Sąjungą. Šis rodiklis yra aukščiausias iš visų ES narių! Iš kur tokie rezultatai? Juk daugybė lietuvių **piktinasi** su euru pakilusiomis kainomis bei ES kišimusi į visas gyvenimo sritis. O gal tiesiog tautiečiai absoliučiai nepasitiki savo pačių išrinkta valdžia, todėl mieliau renkasi tikėti užsieniečiais ar globaliomis organizacijomis?* (respublika.lt)
- (7) *Žemė, kaip ir kitas nekilnojamasis turtas, nuolat kelia nemažai ginčų ir aistrų. Ypač jie paaštrėja, kai kalba pasisuka apie mokesčius. Tuomet žmonės ima **piktintis**, kad „turi mažai“, bet privalo „mokėti daug“, o va kaimynas... Po eilinio panašaus įrašo socialiniame tinkle „Facebook“ apie žemės mokesčių sostinėje „Vakaro žinios“ pasidomėjo, kaip yra iš tikrųjų.* (respublika.lt)
- (8) *Po darbuotojų atstovų **pasipiktinimo** ir grasinimų trauktis iš stringančio socialinio dialogo, Vyriausybė teikia naujų pasiūlymų dėl viešojo sektoriaus darbuotojų atlyginimų. Vyriausybės teigimu, siūlomi konkretūs įsipareigojimai dėl atlyginimų didinimo 2020 m. Kol kas kompromiso komisijoje nebuvo pasiekta. Darbuotojų atstovai piktinasi atidėliojamais planais ir grasino trauktis iš komisijos. Lietuvos profesinė sąjunga „Solidarumas“ reikalavo nuo 2020 m., o ne per dvejus metus, kaip siūlė Vyriausybė, grąžinti bazinį pareiginės algos dydį, kuris 2008-aisiais buvo sumažintas 8,45 proc. (diena.lt)*
- (9) *Profesinės sąjungos **piktinasi**, kad jų ir Vyriausybės derybos dėl Ilgalaikio tvaraus viešojo sektoriaus darbuotojų darbo*

užmokesčio finansavimo iki 2025 metų strategijos vyksta vangiai ir net žada svarstyti pasitraukimą iš komisijos. Penktadienį vyko dar vienas Vyriausybės sudarytos komisijos, turinčios parengti strategiją, posėdis. (15min.lt)

- (10) *Vilniuje prie Seimo susirinkusi minia senjorų reiškė **pasipiktinimą** mažomis pensijomis, socialine nelygybe ir valdžios abejingumu. (delfi.lt)*
- (11) *Vilniečiai **pasipiktinę**, kad savivaldybės įmonė „Vilniaus atliekų sistemos administratorius“ reikalauja mokėti visą mokesį už atliekų išvežimą ir už tą laikotarpį, kai paslauga buvo teikiama nekokybiškai arba net visai neteikiama. Savivaldybės atstovai aiškina, kad mažinti rinkliavą ar atleisti nuo jos nėra teisinio pagrindo, todėl savivaldybė to nedarys. (delfi.lt)*
- (12) *Lengvatos ir nuolaidos studentams. Gerai, kad sutarė, jog nemokamai bus galima viešuoju transportu važinėti, tačiau jokiomis kitomis nuolaidomis turbūt niekur nebus įmanoma pasinaudoti“, – **piktinasi** Vilniaus universiteto (VU) pirmakursis Vytautas. Lietuvos studentų pažymėjimų gamyba stringa jau trečius metus iš eilės. (Veidas, 2006)*
- (13) *Visose visuomeninės informacijos priemonėse kilo didelis **pasipiktinimas** dėl sveikatos apsaugos ministro Aurelijaus Verygos kompensuojamųjų vaistų reformos. Pensininkai nepatenkinti, gydytojai nepatenkinti, nes nušalinami nuo pacientų gydymo, ligonių visuomeninės organizacijos taip pat. Kas patenkintas? Ogi besišaipantis ministras ir tylintys bankininkai! (respublika.lt)*
- (14) *Kasmet didžiulį **pyktį** kelia Lietuvos laisvosios rinkos instituto ir liberalų išvedžiojimai, esą Laisvės nuo mokesčių diena ateina pavasarį: tai gegužės pradžioje, tai viduryje, tai pabaigoje. „Tai simbolinė diena, kai žmogus nustoja dirbti valdžiai ir pradeda dirbti sau“, – taip kiekvienais metais aiškinama. Pats didžiausias absurdas. Turint omenyje, kokie pas mus mokesčiai, gerų geriausiu atveju sau pradėdame dirbti lapkričio mėnesį. O šiomet iš viso kažin ar ir per Kalėdas sulauksime Laisvės nuo mokesčių dienos. (vz.lt)*

- (15) *Negali **pykti** ant lenkų, šioje valstybėje politikai tvarkytis moka, mokesčių politika lankstesnė ir nesikandžioja, verslininkai patenkinti. O kodėl pas mus negali būti geriau? Gali. Tačiau iš politikų dažniau išgirsi apie kontrolę, tvarkos griežtinimą, baudas nei apie piliečių gyvenimo sąlygų gerinimą, kažko atpigimą, gerą mokesčių politiką. Jei žmogus nieko negauna, negali iš jo tikėtis, kad jis duos. Tačiau mūsų valstybės politika – duok tai, ko neturi.* (respublika.lt)
- (16) *Babtų seniūnijos Kaniūkų kaimo gyventojas, nukentėjęs nuo škvalo, **piktinosi** nesulaukęs jokios paramos. Tai paskatino mus dar kartą pasidomėti šia tema.* (Naujosios tėviškės žinios, 2003)
- (17) *Laikiniai einantis pareigas susisiekimo ministras Rokas Masiulis, atsakydamas į kelininkų **pasipiktinimą** dėl jų prastos finansinės būklės, teigė nemanantis, jog su kelininkais elgėsi per griežtai.* (respublika.lt)

Turėdami visa tai omenyje, lietuviai aktyviai reiškia nepasitenkinimą dėl valdančiojo elito piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi (18) ir neadekvataus bei veidmainiško elgesio (19, 20). Valstybinėse įstaigose dirbančių piliečių pyktį užtraukia vadovybės savivalė, pasireiškianti susitarimų, ypač susijusių su lėšų paskirstymu ir turinčių įtakos darbo užmokesčiui, nesilaikymas (21):

- (18) *Kai sužinojau, kad Seimo viešbučio gyventojai neveda jokios apskaitos, kiek sunaudoja vandens, prisipažinsiu, tikrai pašiurpau. Ne todėl, kad kilo pavydas, **pyktis** ar kitos neigiamos emocijos. Labai nustebau, nes tokia situacija priminė, kaip liaudis mėgsta sakyti, „X failus“. Tai filmas, netelpantis į jokių žanro rėmus: nei komedija, nei drama, nei siaubo filmas. Iš tiesų, gal seimūnai kokie superspecialiųjų poreikių žmonės, ir mes to nežinome?* (respublika.lt)
- (19) *Skirtumas tarp jų ir daugumos piliečių uždarbių daug didesnis, negu Europos Sąjungos valstybėse ir kitur. Žmonės teisėtai **piktinasi**, kad „politinis elitas“, eilinius piliečius ragindamas „susiveržti diržus“, pats nė nemano tai daryti. Kairiųjų Vyriausybė tik padidino šį skirtumą [...].* (Naujosios tėviškės žinios, 2003)

- (20) Lietuvos pagyvenusių žmonių asociacijos vadovė *Grasilda Makarevičienė* tvirtino, kad dauguma senjorų **piktinasi** konservatorių ciniškumu. Seime registruotas projektas, kuriuo siūloma visas per krizę nurėžtas pensijas kompensuoti per šiuos metus. Tačiau pensijų gavėjus toks projektas supykė. Visų pirma todėl, kad jo autoriai – konservatoriai, kurie patys iš pensininkų pasiskolino, o skolą atiduoti liepia kitai valdžiai. (.respublika.lt)
- (21) *Ugniagesiai* piktinasi PAGD savivale, reikalauja laikytis susitarimų. Ugniagesių gelbėtojų profesinei sąjungai (UGPS) ir Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui (PAGD) kol kas nepavyksta rasti bendros kalbos dėl papildomų 3,5 mln. eurų, numatytų šių metų PAGD biudžete, panaudojimo. Profesinių sąjungų atstovai reikalauja, kad, kaip ir buvo numatyta, ši suma būtų panaudota statutinių pareigūnų darbo užmokesčiui didinti. Tačiau PAGD vadovybė, atrodo, linkusi laužyti lapkritį Vyriausybėje pasiektus susitarimus ir turi kitų planų. (delfi.lt)

Savo pasipiktinimą neefektyviai valdžios vykdoma ekonomikos, žemės ūkio plėtros politika ir negebėjimu suvaldyti valstybės ekonomiką žeidžiančių procesų ir ją grindžiančių teisės aktų, reiškia įvairių verslo ir žemės ūkio sektorių atstovai (22–25). Itin įdomūs santykiai susiklosto tarp valdžios, verslininkų ir visuomenės, mat šalyje taip pat netrūksta verslo godumo ir piktnaudžiavimo atvejų, kai vieninteliu piliečių ramsčiu lieka valdžia (26, 27). Tokie atvejai tampa puikia galimybe valdininkams savo kaip visuomenės gerovės sergėtojų portretui sukurti (28). Tačiau tokiems sergėtojams nepasiteisinus ar jiems netekus garbės užlieja visuotinis pasipiktinimo jausmas (29). Maža to, minėtina ir tai, kad ekonomikos plėtros atžvilgiu pati Lietuva tampa tarptautinių organizacijų reiškiamo pasipiktinimo adresatu (30):

- (22) Lietuvos pieno gamintojų asociacija (LPGA), **pasipiktinusi** mažomis pieno supirkimo kainomis, grasina nebetiekti pieno mažiausiai už jį mokančiai šaliai didžiąjai perdirbimo įmonei. Perdirbimo įmonės beda pirštu į tarpininkus, sakydamos, kad grašius pieno gamintojams moka būtent jie. (diena.lt)
- (23) „Tai labai **apmaudi** situacija. Mes iš šitos istorijos mokomės gerinti banko sektoriaus priežiūrą ir atidžiau sekti investuotojų kokybę“, – sakė *V. Dombrovskis*, paklaustas, ar turintis

priekaištų mūsų Vyriausybei, nesugebėjusiai stabilizuoti „Snoro“ veiklos. (diena.lt)

- (24) Žemės ūkio ministerijos išskeldinimui į Kauną nepritarianti Lietuvos ūkininkų sąjunga **pasipiktino** ministerijos sprendimu iš žemdirbiams skirtos paramos priemonės („Pereinamojo laikotarpio nacionalinė parama už 2019 metų karves žindenes ir telyčias“) paimti 200 tūkst. eurų ir juos skirti ministerijos išskeldinimui. „Vakaro žinios“ aiškinosi, kas šioje situacijoje teisus. Tačiau netikėtai paaiškėjo naujų skandalinių detalių. (vz.lt)
- (25) Ūkininkai jau kurį laiką **piktinasi**, kad nors įstatymas neleidžia įsigyti daugiau kaip 500 ha žemės ūkio paskirties žemės, realybėje tokia tvarka apeinama. Žemės ūkio ministerija įstatymo projektu siekia griežtinti žemės ūkio paskirties žemės įsigijimo sandorių kontrolę. (respublika.lt)
- (26) Vyriausybė šiandien svarsto Farmacijos įstatymo projektą, kuriuo siūloma ligoninių vaistinėms suteikti teisę vaistinius preparatus parduoti gyventojams. Šiuo metu tokiose vaistinėse preparatus gali gauti tik stacionare esantys ligoniai. Visuomeninių vaistinių atstovai **pasipiktinę**. Pasak jų, taip sukuriama lengvatos ligoninėse esantiems vaistinių padaliniams. Tačiau parlamentaras patikino, kad jokių lengvatų valstybinės vaistinės neturės. Pasak jo, pataisos nėra nukreiptos prieš privatų verslą. Toje pačioje gydymo įstaigoje niekas nedraudžia įsikurti ir visuomeninėms vaistinėms. Tačiau, reikia pastebėti, kad pastarosios privalės mokėti nuomą, o tai ženkliai kerta per išlaidas. Visuomeninių vaistinių atstovams šis projektas sukėlė pasipiktinimą. Pasak jų, tai pažeidžia laisvos konkurencijos principą ir visus su tuo susijusius teisės aktus, įskaitant Konstituciją. (respublika.lt)
- (27) O būna ir taip, kad verslas tiek sustiprėja, kad pradeda **piktinti** visuomenę savo godumu, piktnaudžiavimais. Tuomet žmonės parodo jėgą ir per savo išrinktą valdžią tokį verslą pastato į vietą. (respublika.lt)
- (28) Valdžios požiūris į verslą labai atspindi visuomenės požiūrį, politikai turi elgtis ir kalbėti taip, kad juos išrinktų. Jeigu

visuomenė pati nepasitiki verslininkais, mato, kad jiems per daug gerai sekasi, jie per mažai dalijasi, prisideda prie socialinių gėrybių kūrimo, tai ir valdžia ima pykti. (diena.lt)

- (29) *Kiek Lietuvos žmonės prikaupė pykčio – ant valdžios, teisėsaugos, politikų, krizės, vieni ant kitų. Keikiame, burnojame. Tik savęs nematome. Ar teisingai elgiamės?* (delfi.lt)
- (30) *Čia dar ne viskas. Kadangi žemę parduoti tapo nepalyginti sunkiau, jos kaina krito 10–15 proc. Dėl to žemės savininkus mažų mažiausiai turėtų imti pyktis. Nieko blogo nepadarei, o vien dėl valdžios sprendimų tavo turto vertė krito bent dešimtadaliu. Ir dėl ko? Ir visai ne siurprizas – žemės pardavimo rinką paralyžiavęs įstatymas nepraslydo pro Europos Komisijos akis. Jau nuo 2015 metų Komisija baksnoja Lietuvai, kad toks įstatymas prieštarauja vienai iš pamatinių ES vertybių – laisvam kapitalo judėjimui. Pranešimuose apie jau pradėtą tyrimą vis kartojama, kad reguliavimas, kuriuo nustatoma, jog žemės pirkėjas išskirtinai gali būti tik ūkininkas, yra nesuderinamas su ES teise.* (veidas.lt)

Valdžiai pykčio ir pasipiktinimo jausmas irgi nėra svetimas. Vyriausybės, Seimo narių, skirtingų politinių partijų ir organizacijų atstovų pyktį kursto bendražygių ir varžovų veiksmai, dalyvavimo valdžioje būdai, sprendimai, savivalė. Daugeliu atvejų politikų tarpusavio nesutarimo išėties tašku tampa „piniginiai reikalai“ – pradedant nuo miesto gyventojų apklausos kasdienių paslaugų apmokestinimo klausimu (31), miesto plėtros projektų (32), nacionaliniam saugumui ir gerovei prieštaraujančių partijų išlaikymo šaltinių (33), valstybės strategijos kūrimo ir įgyvendinimo finansavimo (34), studijų finansavimo planų (35) ir baigiant kyšininkavimu (36, 37):

- (31) *Dėl gyventojų apklausos savivaldybėje – pyktis ir grasinimai. Vilniaus miesto savivaldybės taryba trečiadienį sprendė, ar paskelbti Vilniaus miesto savivaldybės gyventojų apklausą dėl nemokamo viešojo transporto. Diskusijoms įkaičius posėdžių salėje pasigirdo šūksniai ir grasinimai. Nors buvo balsuojama dėl gyventojų nuomonės apklausos, nuotaika posėdžių salėje buvo tokia, tarsi tuo būtų priimtas ir pats sprendimas įgyvendinti šią tvarką.* (diena.lt)
- (32) *Didžiulėje savivaldybės tarybos posėdžio darbotvarkėje buvo 44 pagrindiniai ir net 29 papildomi klausimai. Miesto valdžia pritarė daugeliui miesto gražinimo projektų, o du tarybos nariai*

pažadėjo vienas kitą skųsti Vyriausiajai tarnybinės etikos komisijai. **Susipyko dėl reklamos.** (diena.lt)

- (33) „Valstietės“ Agnės Širinskienės įregistruota pataisa, numatanti, kad lėšos papildomam partijų finansavimui būtų skolinamos kartu su lėšomis, būtinomis pasiekti 2 proc. nuo BVP įsipareigojimams NATO, sukėlė tikrą **pasipiktinimų** audrą tiek tarp Seimo narių, tiek tarp politikos ir saugumo ekspertų. Pasak jų, valdantieji dėl siaurų partinių interesų nacionalinį saugumą pastato į pavojų. (respublika.lt)
- (34) „Tiesiog tai yra niekingas poelgis ir tiesiog niekingi žmonės šitaip šantažuoja visą valstybę. Kirkilas ir Bernatoniš dabar sėdi protingais veidais ir vaidina šalies patriotus, tačiau jie pastatė valstybę į labai sudėtingą padėtį“, – **piktinosi** V. Bakas. Politikas praktiškai neabejojo, kad jo įvardinti socialdarbiečiai, pasak jo, įpratę gyventi visuomenės sąskaita, tiesiog šantažuoja „valstiečius“. (15min.lt)
- (35) „Mes šiandien tik išklausėme informaciją ir lauksime galutinio strategijos varianto. Tik tada išsakysime savo nuomonę. Posėdį pradėjome pateikę savo strategijos viziją, kaip mes ją matome ir kur norime, kad valstybė judėtų. Tai sukėlė didžiausias aistras. Vyriausybė buvo ypač **pasipiktinusi**, kad mes uždavėme klausimą, kiek bus papildomai finansavimo skiriama šiai strategijai įgyvendinti. Čia sutriko visi, netgi finansų ministras (Vilius Šapoka. – ELTA) negalėjo atsakyti į klausimą, sakė, kad dar reikia paskaičiuoti. Jeigu mes neturime šių pagrindinių skaičių, tai dėl ko mes daugiau galime derėtis“, – po posėdžio komentavo I. Ruginienė. (lrytas.lt)
- (36) Premjeras Saulius Skvernelis, komentuodamas trečiadienį reikštą **pasipiktinimą** Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos parengtam šių metų valstybės studijų finansavimo planui, sako, kad tikisi ne mažiau audringesnės diskusijos Vyriausybėje ir kitą savaitę. Trečiadienį Vyriausybėje S. Skvernelis priekaištavo, kad, nepaisant Vyriausybės siekio sutelkti mokytojų rengimą trijuose universitetuose, valstybės finansuojamos pedagogikos studijos paskirstomos po įvairias aukštąsias mokyklas. (respublika.lt)

- (37) *Patriarcho anūko Gabrieliaus Landsbergio niekas **nepiktina** taip stipriai, kaip kyšininkai. Yra dėl ko pykti. Juk nesmagu žinoti, kad prie korupcijos tradicijų formavimo Lietuvoje nemažai prisidėjo konservatorius Vitas Matuzas, – ironizuoja dienraštis „Vakaro žinios“. Ponaitis Gabrielius lyg ir nepasižymi cholerišku charakteriu, tačiau skandalų dabar tiek, kad net anūkas pratrūko. Anot jo, kyšininkai ėda valstybės pamatus, įsistatę kiaulės akis. Užknisa tokie veikėjai juodai. Anūko **pasipiktinimas** visiškai suprantamas. Būtų dar pusė bėdos, jei imtų tik varžovai, bet juk ir partneriai, pasirodo, ne be nuodėmės. O visgi turbūt skaudžiausia suvokti tai, kad korupcijos padangėje dar ne taip seniai ryškiausiai švietė sava partija su ponu Matuzu priešakyje. Deja, tuo metu nė vienas konservatorius neplyšojo, kad kyšininkai užkniso juodai. Matyt, partija aukštus skaidrumo standartus nustatinėja tik ypatingomis progomis. (respublika.lt)*

Ne kartą opozicijoje esančios partijos pykčiu nesitveria, reaguodamos į savo oponentų „nepatogius“ pasiūlymus ir negalėdamos dėl jų pasiekti iškeltų tikslų (38, 39). Neveiksnumas ir įsipareigojimų nevykdymas tai taip pat šalies vadovo pyktį keliantys veiksniai (40, 41). Visgi rimtų problemų ir iššūkių akivaizdoje, bendrų interesų vardan ir politikai sugeba pažaboti pyktį:

- (38) *Seimo pirmininkas Viktoras Pranckietis **piktinasi** opozicija, kuriai atsisakius registruotis balsavime, valdantiejiems antradienį nepavyko priimti dviejų viešojoje erdvėje kontraversiškai vertinamų sau patogių iniciatyvų. „Aš manau, kad nebalsavimas Seime ir savo darbo neatlikimas – ir tai yra akivaizdžiai daroma ir vertinama vos ne teigiamai – man yra keistas, kada Seimo narys neišreiškia jokios nuomonės, o tiesiog blokuoja sprendimus. Tai yra ne darbas“, – trečiadienį „Žinių radijuje“ piktinosi Seimo vadovas. (respublika.lt)*
- (39) *Šis valdančiųjų pasiūlymas sukėlė milžinišką opozicijos **nepasitenkinimą**. Opozicijoje esantys politikai valdančiųjų sumanymą vadino skandalingu ir grėsmingu nacionaliniam saugumui. (respublika.lt)*
- (40) *Prezidentės Dalios Grybauskaitės kritikos dėl milžiniško jaunimo nedarbo sulaukęs socialinės apsaugos ir darbo ministras Donatas Jankauskas trečiadienį su sau pavaldžiu*

*institucijų vadovais tarėsi, kaip sumažinti šalies vadovės **pyktį**. Nuspręsta iki balandžio sukurti priemonių, mažinančių jaunuolių nedarbą, planą, mat Lietuva pagal šį rodiklį yra viena paskutinių visoje ES. (respublika.lt)*

- (41) *Nebėra laiko pyktis: – Ar nemanote, kad taip sunkiai kelių besiskinantys Darbo kodeksas gali būti ir politinių skyrybų priežastis? – Nebėra kada skirtis, net, sakyčiau, nebėra laiko ir susipykti. Jeigu šeimoje vyksta skyrybos, tai paprastai prasideda nuo mažų smulkmenų iki didesnių nesutarimų. Nei **pyktis**, nei skirtis laiko jau nebelieka. Turime susikaupti, užbaigti savo pradėtus darbus ir šios kadencijos paskutinę sesiją. (delfi.lt)*

Pykčio kontekste svarbu paminėti valdžios ir visuomenės ryšius su žiniasklaida. Iš vienos pusės, žurnalistai piktinasi dėl valdžios atstovų nenoro paviešinti visuomenės susidomėjimą keliančius faktus (42), iš kitos pusės, priekaištų žiniasklaidai turi ir patys politikai, nesulaukdami atitinkamo jiems rūpinčios ir jų gerą vardą kuriančios informacijos viešinimo (43), ar dėl informacijos iškraipymo (44). Galiausiai, politikai žiniasklaidą pasitelkia visuomenės reakcijai į tam tikrus reiškinius, įvykius, procesus (pvz., visuomenės brandos idėją) sužadinti, dialogui su visuomene užmegzti (45):

- (42) *Toks jau Sauliaus Skvernelio tiesmukas ir nevisiškai demokratines vertybes atitinkantis politikos stilius, sako politikos ekspertai ir sociologai, komentuodami žurnalistų **pasipiktinimą** ir protestus sukėlusį premjero atsisakymą atskleisti tai, ką jis kalbėjo Vyriausybės pasitarime dėl Registrų centro duomenų teikimo žiniasklaidai. (respublika.lt)*
- (43) *R. Karbauskis **piktinasi** žiniasklaida. „Valstiečių“ lyderis Ramūnas Karbauskis piktinasi, kad nė vienas iš didžiųjų Lietuvos portalų nepasidalino pirmadienį išplatintu pareiškimu, kuriame jis Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos (LVŽS) vardu ragina tarptautinę bendruomenę pasmerkti Rusijos agresiją Kerčės sąsiauryje. Politikas neatmeta galimybės, kad portalai, jo teigimu, šia svarbia informacija nesidalina sąmoningai, siekdami parodyti, kad šalies patriotai gali būti tik konservatoriai. (delfi.lt)*

- (44) *S. Skvernelis priekaištauja dėl iškraipytų žodžių: tai Premjeras Saulius Skvernelis **piktinasi**, kad žiniasklaida iškraipė jo išsakytus žodžius apie streikuojančius mokytojus. Ketvirtadienį savo socialinio tinklo profilyje S. Skvernelis propaganda vadino kai kurių žiniasklaidos priemonių pateiktą jo išsakytos nuomonės kursyvą ir, pasidalinęs nuoroda į jo duotą interviu LRT radijui, tikino, kad puikiai žino, kaip gyvena mokytojai.* (respublika.lt)
- (45) *M. A. Pavilionienė pasiūlė leisti vienalytes „šeimas“, nes nori pakurstyti visuomenės **pyktį**. – Lietuvoje, kuri yra konservatyvi, taip lengvai nepriimama visuomenės raidos idėja. Konservatyviems žmonėms vertybės yra amžinos, tradicijos nekintamos, nors seniai istorikų parodyta ir teisininkų patvirtinta, kad įstatymai turi fiksuoti realybę, tikrovę, apsaugoti tikrovę. O tikrovė tokia, kad šeimos Lietuvoje kuriamos ir ne santuokos pagrindu, ir tarp tos pačios lyties asmenų. Noriu, kad dabar visi labai jaudintųsi, išlietų savo **tulžį**.* (respublika.lt)

Žiniasklaida tampa tam tikra pilietinės visuomenės ir politinės valdžios dialogo platforma, pirmiesiems leidžianti iškelti aikštėn pilietinius ir visuomeninius skaudulius, viešai pareikšti pasipiktinimą dėl valdžios etikos ir moralės normas žeidžiančių veiksmų ir reiškinių, antriesiems – reaguojant į visuomenės šauksmą formuoti rinkėjų lūkesčius atitinkantį ir pranašumą politinės konkurencijos rinkoje užtikrinantį įvaizdį (46). Tačiau lygiai taip pat „masinio pasipiktinimo banga“ gali virsti priedanga, po kuria iš tikrųjų tvyro problemų esmė (47), o šių dienų visuomenėje jų nestinga. Be finansinių opulių piliečių nepasitenkinimo priežastimis įvardijama: socialinė atskirtis (48), valdžios atsainumas visuomenei rūpimais klausimais (49, 50), valdžios nebaudžiamumas (51), politinių sprendimų įgyvendinimo būdai ir priemonės (52), taip pat jų lemiami kasdienį žmogaus gyvenimą „apsunkinantys“ pokyčiai (53–55):

- (46) *Prašyčiau kalbininkų **nepykti**, jei žodžius „statistika“ ir „realybė“ tauta pradės traktuoti kaip antonimus, nors mūsų valdžia atkakliai bando įrodyti, kad tai – sinonimai. Kaip suprasti? Ogi labai paprastai: jei realybė bado akis ir ausis, tereikia pasitelkti vieną „politinės magijos“ elementą – sau palankią statistiką. Kitaip tariant, popieriuje nupiešti svajonę, kurios siekia, pavyzdžiui, bedarbiai.* (respublika.lt)

- (47) *Nežinia kelintą kartą atvirai parodžiusį **neapykantą** Lietuvai ir viešai pasityčiojusį iš jos karžygio Klaipėdos tarybos narį užgriuvo „net“ paties A. Tapino kelta masinio pasipiktinimo banga. Šį kartą **rūstybė** tokia didelė, kad pagarsėjusiam „vatnikui“ išdrįsta – koks žygdarbis! – net skelbti apkaltą. Būtų juokinga, jeigu nebūtų neramu ir kaktu. Juk tai ne kas kita, o dar vienas parodomasis ir grynai teatrališkas tariamo pasipiktinimo „vatnikais“ protrūkis, patvirtinantis, jog Lietuvos valstybės – nėra. Šitaip keliamų tokių pasipiktinimo audrų tikroji paskirtis yra viena – nukreipti dėmesį nuo „vatnikiškumo“ reiškinio esmės ir nuslėpti jo priežastis, mastą, galiausiai – iš tiesų pavojingiausias, bet niekada neįvardijamas „vatnininkystės“ atmainas. (respublika.lt)*
- (48) *Šoko ištikti etatiniai televizijų komentatoriai rinkimų rezultatus bando pateikti įvairiausiais rakursais ir tik nedaugelis įvardija tikrąsias tautos nepasitenkinimo priežastis, t. y. didžiulę socialinę atskirtį, kuri susidarė dėl tik kapitalui palankios didžiųjų partijų politikos. Ir teisus Ramūnas Karbauskis teigdamas, kad tiek socialdemokratai, tiek konservatoriai yra vienodi. Skirtumai neesminiai. Kai kuriems komentatoriams ar konservatorių vadams tai sukelia nuožmų **pyktį**. Labai jau norisi būti skirtingiems rinkėjų akivaizdoje. (alkas.lt)*
- (49) *Mitingo vedėja Kristina Savickytė-Damanskienė susirinkusiems mokytojams sakė: „Išgyvenau tikrą jausmų audrą, **pyktį**, nerimą, nusivylimą, skausmą, supratau, kad nei mes, nei mokiniai valdžiai nerūpime. Panašius jausmus išgyveno daugelis mokytojų, o tada įvyko garsusis trečiadienis.“ (alkas.lt)*
- (50) *Anksčiau kolegų streiko nepalaikiusios mokytojų profsąjungos pačios įsiuto ant Švietimo ir mokslo ministerijos. Pedagogai **piktinasi**, kad premjero sudaryta darbo grupė, kuri vasario 1 dieną turėtų pateikti savo siūlymus, kaip gerinti švietimo situaciją, apmirė. O ir ministerija su profsąjungomis esą nebesišneka. Ministras Dainius Pavalkis atkerta, kad ir vėl mokytojai užsiima politikavimu. (diena.lt)*
- (51) *„Teoriškai šiame plote galima statyti kaimo turizmo sodybą, tačiau, įvertinus apsaugines zonas, lieka plotas, kuriame būtų galima statyti nebent mobiliojo ryšio operatoriaus bokštą, bet ne*

namą“, – tvirtina Marijampolės savivaldybės pareigūnas. Palapinė netrukdytų. „Mane **piktina** valdininkų nebaudžiamumas. Net jei po kelerių metų vargų savo planus man pavyks įgyvendinti, nė vienas tarnautojas neatsakys už tai, kad trukdė, nors nuostolių patirsiu didžiulių.“ (Verslo žinios, 2007)

- (52) *Politikų bandymai įteisinti dvigubą pilietybę žongliuojant įstatymais, vis labiau **piktina** visuomenę. Ilgai politikai kalbėjo sau, kritikai – sau, tačiau šią savaitę abi pusės buvo suvestos bendrai diskusijai – išgirsti vieni kitų argumentus. Pakviesti ekspertai aiškino, kodėl dėl kiekvienos politikų užgaidos Konstitucijos kaitalioi neverta, tačiau ne visi valdžios atstovai norėjo tai girdėti. (respublika.lt)*
- (53) *Profesorių **piktina** faktas, kad Seimas savo politinių tikslų siekia bet kokiomis priemonėmis, net ir pasitelkdamas buldozerio principą. (15min.lt)*
- (54) *Vakar prie Viešųjų pirkimų tarnybos (VPT) piketuoti susirinko Rusnės bendruomenės nariai. Apie 50 prie VPT susirinkusių pamario gyventojų **piktinosi** tuo, kad tarnyba ragina nutraukti kelio Šilutė–Rusnė estakados statybos sutartį dėl pažeidimų vykdant viešąjį pirkimą. (delfi.lt)*
- (55) *I „Žemaičio“ redakciją paskambinusi Tverų seniūnijos Kyvaičių seniūnaitijos seniūnaitė Valentina Juknienė ir stebėjosi, ir **piktinosi** tuo, kad Lietuvos paštas ėmėsi drastiškų permainų ir negailestingai apkarpo paslaugas kaimo žmonėms. (respublika.lt)*

Ypač didelį visuomenės pasipiktinimą kelia nacionalinį šalies turtą – gamtą – niekinantys ir naikinantys projektai (56–58), atsainus valdžios požiūris į kultūrą (59), nepagarba kultūrinę atmintį pamatuojančiam paveldui (60, 61):

- (56) *„Respublikos“ akiratyje – aplinkos ministro Kęstučio Navicko veikla. Ministras, šių metų gegužę sėkmingai išvengęs atstatydinimo dėl neva ES fondams proteguotos buvusios savo darbovietės, šįkart sukėlė visuomenės ir net kai kurių Seimo valdančiųjų **papiktinimą** dėl 2019–2023 metams 6 proc. padidintos valstybinių miškų kirtimo kvotos. Tiesa, K. Navickui*

atostogaujant, šį nutarimo projektą, paruoštą Aplinkos ministerijos, pasirašė K. Navicką pavadavęs žemės ūkio ministras Giedrius Surplys. (diena.lt)

- (57) *Vilniuje viešai pristatytas Kalnų parko dalies sutvarkymo techninis projektas sulaukė audringos visuomenės reakcijos. Po pristatymo salėje kilo triukšmas, buvo šaukiama ir trepsima kojomis. Kai kurių visuomenės narių ir ekspertų **pasipiktinimą** kelia ne tik planai iškirsti apie tūkstantį medžių, bet ir ketinimai sukultūrinti unikalų gamtos objektą. (respublika.lt)*
- (58) *Visa Lietuva susidomėjusi stebėjosi, o daugelis ir **piktinosi** kertama Labanoro giria. Prieš tokius veiksmus buvo rengiami piketai, žadama neleisti naikinti krašto miškų. Žmonės skundėsi ir dėl kirtimų kituose miškuose, tačiau mažai kas pastebėjo, kaip tyliai dingo nemažas, greta Minsko plento Vilniuje augęs, miškelis. Vieta, kurią „Google maps“ palydovas vis dar rodo kaip mišką, šiandien labiau primena A.Baranausko „Anykščių šilelį“. (respublika.lt)*
- (59) *Seimo narys, konservatorius, bet pirmiausia – menininkas Vytautas Juozapaitis ne kartą viešai **piktinosi** atsainiu ir siauroku valdančiųjų požiūriu į kultūrą. Tad įdomu buvo išgirsti garsaus baritono požiūrį į faktą, kai ekonomikai toliau augant, kultūrininkams rekomenduojama kitąmet 15 proc. susimąžinti išlaidas. Net nelaukiant, kada bus patvirtintas valstybės biudžetas. Net nesitariant su kultūros bendruomene. Kodėl tokia nepagarba? (respublika.lt)*
- (60) *Kalvarijos senosiose kapinėse akį patraukia buvęs prabangus, bet nūnai apgriuvęs ir menkai prižiūrimas kapas. Toli jo ieškoti nereikia, stūkso prie pat tako. Tie, kas žino, kad kapas priklauso iš Kalvarijos krašto kilusio Lietuvos kultūros veikėjo, kolekcininko, mecenato Mykolo Žilinsko, padovanojusio jaunystės miestui Kaunui turtingą meno kūrinių kolekciją, giminei, **piktinasi**, kad ši amžinojo poilsio vieta apleista. Aiškėja, kad prižiūrėti nusipelnusių asmenų šeimos kapavietes, kai nebelieka jų artimųjų, nepriklauso niekam. (alkas.lt)*
- (61) *Kas rytą mano kelionė į darbą veda pro Vilniaus Lukiškių aikštę. Ji neseniai sutvarkyta, kraštuose apsodinta krūmais, medeliais,*

*išklota žolė. Dauguma **piktinasi**, kad joje iki šiol nepastatytas Laisvės karys, tačiau man aikštė graži ir be jo. Baisu net pagalvoti, kad ją gali paversti kažkokiu bunkeriu... (diena.lt)*

Taip susiklosčiusios padėties priežastimis esti pačių politikų kompetencijos, jų profesinis parengimas, išmonė. Pasipiktinimą keliančių sprendimų atlikėjais, tokių įstatymų projektų autoriais tampa tam reikiamų įgūdžių ir žinių neturintys valdininkai (62–64). Jų sprendimai kiršina rinkėjus (65):

- (62) ***Pyktelėjau** perskaitęs naujos Vyriausybės sąrašą („Vakaro žinios“, 2008 12 11). Iš sąrašo atrodo, kad mes gyvename ne krizės metu, kad jokios krizės net nėra. Tik vienas A. Kubilius ir ekspertai ją įžvelgia. Kodėl? Todėl, kad ūkio ministras – istorijos mokytojas, žemės ūkio – bibliotekininkas, sveikatos – statybininkas, vidaus reikalų – matematikas, o socialinės apsaugos – chemijos dėstytojas. Sprendžiant iš tokių biografijų mes gyvename pasakų šalyje, nes reformos sveikatos, žemės ūkio srityse vyks pagal statybininkus ir bibliotekininkus. Jei esi neblogas ūkininkas, tai dar nereiškia, kad gali vadovauti visam Lietuvos žemės ūkiui ar sveikatos sistemai. Todėl aš tokiam sąrašo nematau krizės, ir D. Grybauskaitė be reikalo kelia triukšmą. (respublika.lt)*
- (63) *Dabartinė Vyriausybė stebina savo sprendimais, neretai sulaukiančiais ne tik rinkėjų, bet ir Seimo bei Prezidentūros **pasipiktinimo**, tačiau ji iš įpročio save tebevadina profesionalų Vyriausybe. Ar ji verta tokio titulo? Žinomas politologas, Mykolo Romerio universiteto dėstytojas doc. dr. Vytautas Dumbliauskas „Vakaro žinioms“ pateikė kiekvieno ministro charakteristikas, o visos Vyriausybės darbą tevertina penketu dešimtbalėje sistemoje. (respublika.lt)*
- (64) *Seimo socialdemokratų partijos frakcija, ne pirmą kartą suabejojusi aplinkos ministro Kęstučio Navicko kompetencija, pirmadienį dėl to surengė ir spaudos konferenciją. Jos rengėjų teigimu, aplinkos ministro sprendimai, ypač miškų kirtimo procentinės dalies didinimas, **piktina** šalies gyventojus. (respublika.lt)*

(65) *Valdžia kiršina žmones. Sveikatos apsaugos ministerija, pateikusi rekomendaciją, ką dėti priešpiečių moksleiviams, eilinį kartą padalino visuomenę į dvi dalis. Vieni **piktinasi** draudimais ir politikų lindimu į asmeninį žmonių gyvenimą, kiti džiaugiasi, jog galės uždrausti vaikui kirsti sumuštinis, „nes taip liepė Veryga“.* (diena.lt)

Tačiau toks politinio elito bei jų įgyvendinamos politikos portretas iš dalies nutapytas pačių rinkėjų, jiems tai suvokiant (66). Maža to, būtent pyktis tampa daugelio priimtų sprendimų motyvatoriumi (67):

(66) *Kas man gali paaiškinti, kas dabar vyksta Lietuvoje? Na, įstojome į ES. Gal ir gerai, gal ir blogai, tačiau negali pykti – patys tam pritarėme per referendumą, – rašoma „Vakaro žinių“ puslapyje „Laiškai“.* (respublika.lt)

(67) *Pyktis kaip rinkėjų elgesio ir sprendimų motyvatorius: Kaip sako mokslininkai, gyvename „post-truth“ pasaulyje, kuriame vis daugiau lemia žmonių emocijos, bet ne racionalus protas ir kritinis mąstymas, o tai neretai pasireiškia rinkėjų elgesiu per rinkimus: nerimas, o kartais ir pyktis nukreipiamas į nacionalinę vyriausybę, bet dažnai taikiniu tampa ir ES. Tai patogus kai kurių Europos politikų retorikos objektas, stengiantis išlaikyti populiarumą.* (veidas.lt)

Išskyrus anksčiau aptartų literatūrinio ir publicistinio diskursų implikuojamus pykčio vaizdo aspektus, politinis diskursas parodo pyktį esant vienu esminių politinės ir visuomeninės elgsenos motyvatorių ir galios bei įsitraukimo į valdžios procesus įrankių. Pasipiktinimu reaguodami į visuomenės gerovę ir puoselėjamas vertybes pažeidžiančius procesus, piliečiai, iš vienos pusės, pagrindžia savo reikšmę juos įgyvendinant, iš kitos – valdžios atstovų atsakomybę, kurios nevalia nugramzdinti užmarštin.

4.3.5. PYKTIS ideologiniame-istoriniame diskurse

Pamatinius lietuvių mąstysenos bruožus atspindintis, istorinės atminties giją audžiantis ideologinis-istorinis diskursas iškelia aikštėn pykčio ir blogio kaip aksiologinės kategorijos tarpusavio sąsają. Iš vienos pusės žymėdamas blogiu grindžiamus veiksmus, iš kitos pusės pyktis pasireiškia kaip kovos su blogiu laisvos tautos idėjos vardan būtinybė. Atspindintis tautos siekį išsaugoti tautinę savimonę pamatuojančias vertybes, sykiu iškyla kaip istorinę

ir kultūrinę atmintį žalojančių įvykių ir patirčių palikimas. Sužadintas nepagarbos tautiniams simboliams, virsta nusivylimo Tėvyne išraiška.

Istoriniame-ideologiniame diskurse pyktis randasi kaip dramatiškos atskirų tautų ir bendrai žmonijos istorijos pradmuo, įsikūnijantis per žmonių ir tautų orumą niekinančias ideologijas ir jų sąlygojamus jėgos naudojimo atvejus (1, 2, 3):

- (1) *Žmonija konfliktavo per visą savo istoriją. Problema glūdi pačiame žmoguje. Jeigu šalis (kraštas, valstybė) pikta, tai ir žmogus **piktas**. Ką laikome blogiu? Istorija kaip ištisinis konfliktas. Pasikeitė tik dalyvaujančiųjų kiekis ir konfliktavimo metodai.* (Sigitas Geda, Žydintys lubinai, piliakalnių fone, 1999)
- (2) *Ten sėdintis ilgabarzdis imamas Aleksandras Duginas jau seniausiai paskelbė: pirmaeilis Rusijos užsienio politikos uždavinys esąs **supykdyti** Lenkiją su Lietuva. O buvęs Lietuvos priešas, jau susipratęs Aleksandras Nevzorovas nūnai perspėja kitaip, išties blaiviai patriotiškai: imperinis nacionalizmas – baisi liga. Rusai esą jos užkrėsti ir paveikti bemaž beviltiškai.* (alkas.lt)
- (3) *Galima nuspėti, kad Trečiojo reicho įgaliotinį T. A. von Rentelną, kurį laiškas pasiekė tik po 5 dienų, 1942-ųjų lapkričio 14-ąją, apėmė tokie pat jausmai (**pyktis** ir pašaipi panieka), kaip Sovietų Sąjungos vadą Josifą Staliną, iš Prancūzijos užsienio reikalų ministro Pierre`o Lavalio 1935 m. išgirdusį, kad Romos popiežius Pijus XI meldžiasi už Rusijos bolševikų persekiojamus, žudomus katalikus. Stalinas iškošė: „O kiek tas popiežius turi divizijų?“ *Trys Lietuvos šviesuoliai, neturėdami už savo nugaros nė vieno tanko, nelydimi jokio kareivio ar policininko, tvirtai pasakė antriesiems Lietuvos okupantams: „Lietuvių tauta negali pritarti tokioms priemonėms, lygiai kaip ji nepritaria priemonėms, taikomoms Lietuvos žydams.“* (alkas.lt)*

Vienintelis būdas taip suprantamam blogiui įveikti, tautos dvasiai išsaugoti – atsakomasis smūgis, tiesiogine ir perkeltine šio žodžio prasme. Įgyvendinant laisvos tautos ir valstybės idėją, pyktis įgyja kilnumo (4), tampa vienu esminių pamatinėms vertybėms kilusių grėsmių pasipriešinimo būdų (5), kurio nuslopinimas veda link laisvės, plačiąja šio žodžio reikšme, netekties (6), paliekančios gilų pėdsaką tautos širdyje ir sąmonėje (7) ir turinčios didelės įtakos jos ateičiai (8):

- (4) *Viskas bolševizmo užteršta, suniekinta... Taip Valiaus žinios apie dabartinę Lietuvą plečiasi. Svetur būdamas, tėvynę labiau ir labiau pažįsta, geriau – negu kai gyveno tenai, kai mindė Žemaitijos žemę. Ir jo lietuviškas išdidumas didėja, ir jo šventas **pyktis** dėl Hitlerio-Stalino pradėtų neteisybių Lietuvai, kurios truko pusę šimtmečio. Dėl žvėriškų svetimųjų (ir savųjų) kankintojų... (Alė Rūta, Vargingos tėvynės vaikai, 2000)*
- (5) *Vyriškis, kuris reikalauja, kad tu paliudytum, jog jis mirė ir prisikėlė, siekia neliečiamybės... Kam? Ar tik tam, kad gyvybę išsaugotų šį baisių sąmyšių metą? Tau buvo baisu. Iš baimės į paniką niekada nepuldavai. Drauge su išgąsčiu, su baime tavo krūtinėj užsiplieskdavo ir **pyktis**, įtūžis. Nedvejodamas žengdavai prie tų, kurių išsigąsdavai, drąsiai sakydavai jiems savo teisybę. Tačiau dabar, kai okupantai dalino lietuviams Lietuvą kaip išmaldą ir kai lietuviai tai, kas jiems nuo amžių priklausė, priiminėjo iš svetimų rankų kaip likimo malonę, tu pasijutai bejėgis. (Petras Dirgėla, Giria, 1994)*
- (6) *To meto didžiosios valstybės, kariavusios antihitlerinėje pusėje Birželio sukilimo ir Laikinosios vyriausybės nepripažino bijodamos, kad tai nebūtų palaikoma prieš Sovietų Sąjungą nukreiptais veiksmais. Tų valstybių nenoras **pyktis** su sovietais lėmė ir pokario metų ilgą Lietuvos okupaciją. (alkas.lt)*
- (7) *Tvyro visuotinė apatija ir tyla, visur girdėti nebent bejėgišką **pyktį** išduodantis dantų griežimas, nevilties jausmą kurstantis ir palaikantis aimanavimas virtuvių pokalbiuose, bailūs – nes anonimiški ir tūžmingi – tos pačios nevilties ir pykčio protrūkiai straipsnių komentarų skiltyse. Šitoks bejėgiškumas ir pasyvumas – ne atsitiktiniai. Tai – sistemingo ir masinio propagandinio smegenų plovimo ir proto ideologinio užvaldymo palikti pėdsakai žmonių sąmonėse ir širdyse. (alkas.lt)*
- (8) *Jie – MES – ir toliau išduodam. Savo mylimuosius, savo vaikus ar tėvus, savo sodo obelis, savo namus. Juos paliekam tikėdamiesi, kad kitur bus geriau. Nebus. Tai tą skausmą, **pyktį**, bejėgiškumą ir nuoskaudas bandome užtrenkti liedami neapykantą ir tulžį. Kitiems, bet taip pat ir sau. Vieni mokslininkai tai vadina pokolonijiniu resentimentu, kiti laiko*

ilgalaikėmis kolektyvinių traumų pasekmėmis. Bet ar mums nuo to lengviau? (alkas.lt)

Dėl šių priežasčių, į skaudžius Lietuvos istorijos puslapius primenančius elgesį ar reliktus, parodančius nuolankumą svetimoms ideologijoms ir jų įtakai, lietuvių reaguojama itin jautriai (9, 10, 11, 12). Tautinį pasipiktinimą taip pat kelia nepagrįstos istorinės atminties interpretacijos (13). Pastarosios tampa tautiečių tarpusavio nesantaikos priežastimi (14):

- (9) *O Londone gyvenančiu Einaru Vilde Didžiosios Britanijos lietuviai **piktinosi**, mat šis socialiniuose tinkluose pozuoja su kūju ir priekalu, Georgijaus juostele, šlovina Rusiją. Kiti „drąsiečiai“ jį apskundė Vyriausiajai rinkimų komisijai (VRK), kad gal jis negali kandidatuoti rinkimuose, mat nuolat negyvena Lietuvoje. VRK kliūčių čia neįžvelgė. (veidas.lt)*
- (10) *Kuo labiausiai **pikta** ir skaudu klausyti, kada nemokantis lenkiškai kūdikis kaip beždžionė keverzuoja lenkišką katekizmą arba istoriją seno įstatymo. (Lietuvos mokykla. Atgimimo metai (1905–1918), 1994)*
- (11) *Ir visiškai neseniai keli vilniečiai nuoširdžiai **pasipiktino** suradę sovietinius spaudus ant kanalizacijos vamzdžių. (respublika.lt)*
- (12) *Politikų genuose, matyt, giliai „įkirstas“ nuolankumo sindromas. Žmones **piktina** žeminantys dalykai: anksčiau svetimus dievukus garbinome Maskvoje, o dabar – Briuselyje arba Amerikoje. (Kauno diena, 2002)*
- (13) *Trečiadienį Vilniaus centre vykusiame palaikymo Kaziui Škirpai ir Jonui Noreikai mitinge susirinko keli šimtai žmonių, kurie **piktinosi** vienašališkais Vilniaus savivaldybės sprendimais, skirstant istorinius Lietuvos veikėjus į didvyrius ir kolaborantus. „Vakaro žinių“ kalbinti mitingo organizatoriai neslėpė, kad politikų diktuojamos istorijos interpretacijos, nežinant visų faktų ir aplinkybių, veda Lietuvą į pražūtį ir verčia klausti, kas tokius sprendimus užsako. (delfi.lt)*
- (14) – *Ar istorijos apie sodiečius plėšiančius ir žudančius partizanus irgi kyla iš tų pačių saugumo bylų?*

– Tokie pasakojimai gyvuoja tarp žmonių. Vieni juos pasakoja sovietinės propagandos, formavusios neigiamą partizano įvaizdį, paveikti, kiti tikėdami žmonių, kurie tuomet dar buvo kūdikiai ar apskritai nebuvo gimę, „liudijimais“. Yra ir trečias atvejis, kai iš tikrųjų partizanai rengdavo karo lauko teismą ir įvykdydavo nuosprendį žmogui, dėl kurio kaltės žuvo vienas ar net keli jų bendražygiai. Kvotos protokolai, liudininkų parodymai, karo lauko teismo nuosprendis ir pranešimas apie jo įvykdymą dedamas į jau minėtus partizanų archyvus – paprastai bidonus, kurie bus paslėpti ir, jeigu laimė lems, bus surasti jau laisvoje Lietuvoje. Iš negailestingo ir skaudaus karo net ir praėjus tiek daug metų didelę naudą mūsų priešai gaudo, nes Tautai vis randasi priežasčių tarpusavyje nesutarti, kaltinti, **pyktis**. (www.alkas.lt)

Tautinę ir dorovinę lietuvių brandą atspindi gamtinio paveldo puoselėjimas, pasipiktinimas jo niekinimo apraiškomis (15), nepagarba tautiniams ir valstybiniais simboliams (16, 17):

- (15) *Mums reikia Labanoro girios, kurioje jaustume ne nusivylimą, ne **pyktį**, o įkvėpimą ir laimę. Jeigu į tą žygį spalio 13 dieną susirinks mūsų bent tūkstantis, tai bus didi diena. Ji vienu dideliu žingsniu priartins mus prie svajonės, kad paliksimė Labanoro girią gražesnę nei radome, atėję į šį pasaulį.* (www.alkas.lt)
- (16) *Praėjusią savaitę, išvydę ant rekonstruojamo Klaipėdos valstybinio muzikinio teatro bokšto plevėsuojančią mūsų šalies vėliavą, klaipėdiečiai **pasipiktino**. Jos įkeltoje nuotraukoje matosi plevėsuojanti trispalvė. Deja, vaizdas ne pats gražiausias: vėliavos galas gerokai apdriskęs. „Koks požiūris į vėliavą, toks požiūris ir į visą valstybę. „Bomžas“ suplyšęs kai eina, juk nesitikite, kad jis milijonierius inteligentas, taip ir iš valstybės su suplyšusia vėliava daug nesitikėkite“, – po įrašu **piktinosi** kitas klaipėdietis.* (respublika.lt)
- (17) *Kiekvieną sykį žiūrėdamas Lietuvoje vykstančias tarptautines krepšinio rungtynes susinervinu. Ne dėl to, kad mūsų krepšininkai žaidžia prastai, – nesu perdėtai emociingas. **Pyktį** sukelia nuolatinis tyčiojimas iš Vinco Kudirkos „Tautiškos giesmės“. Svečių komandos valstybės himnas nuskamba*

tradiciškai (orkestrinis įrašas), o mūsų himną būtinai turi sudaryti koks nors popmuzikos atlikėjas ar į didžiąją operos sceną kopianti žvaigždutė. (respublika.lt)

Tačiau tautos ryšio su valstybe kontekste minimos ir tautinio idealizmo sąlygojamos būsenos, pasireiškiančios pykčio ir nusivylimo Tėvyne proveržiais. Tėvynei neatitinkant jai keliamų „reikalavimų“ ar „pažadėtosioms žemėms“ idealo, nesuteikiant galimybės siekti iškeltų tikslų ir padoriai gyventi, jos vaikai, neretai su apmaudu širdyje, ją palieka (18–20):

- (18) *Stebina, kad kai kas gėdijasi esantys lietuviai, trokšta pasikeisti vardus, pavardes, visiškai ištrinti Lietuvą iš atminties. Tokie žmonės turbūt jau kitos kartos ir su kitokia patirtimi, aš jų nelabai pažįstu, nes išvažiavau iš kitokios Lietuvos ir būdama kitokia. Vėliau mačiau labai daug čia atvažiavusių žmonių **pykčio**, nusivylimo Lietuva. Nežinau, kas jiems Lietuvoje buvo taip baisu, bet jie nori pradėti visiškai naują gyvenimą. Labai tikiuosi, kad tai trumpalaikė būsena. (Gabrielė Gailiūtė, Lagaminą kraunu: vadovas neturistams po 12 šalių, 2006)*
- (19) *Kovo 11-osios Akto signataras Algirdas Endriukaitis: Be idealizmo ateities Lietuvoje nesukursime. Prieš 30 metų jautėmės tokie pakylėti, laimingi, vieningi, nors ir neturtingi. Šiandien dauguma taip pat neturtingi, bet nusivylę ir **pikti**, išbarstę po pasaulį savų milijoną. Nejaugi iš tiesų išsivadavome tam, kad išnyktume? (delfi.lt)*
- (20) *Lietuvio santykis su savo valstybe visada buvo dramatiškas. Neturėdamas jos, gailėjosi. Turėdamas ant jos **pyksta**. Ar tampa jai abejingas. Turėdamas priima ją kaip savaimę suprantamą dalyką. Kaip niekieno nepasodintą, savaimę išdygusią obelį. Ir žmogui, atsidūrusiam prie obels, turi bumsėti tik skanūs, gausūs vaisiai. Nė vienas krentantis obuoliukas neturi pataikyti į kaktą. Nes žmogus pyks, grūmos. Gal net obels kamieną paspardys. Lietuvis kartais taip **supyksta**, kad valstybė iš jo minčių net išnyksta. Kaip sutrūkinėjusioje kino juostoje. Kaip ne kasdien žmogus prisimena turįs lygintuvą. Tik tada, kai jo prireikia. Bet Lietuva gali išlikti tik tol, kol mes jos nesugalvosime pamiršti. (alkas.lt)*

Pamatuotas tautos siekio apsaugoti ir išsaugoti tautos orumą ir juo grindžiamą vidinę laisvę, ideologiniame-istoriniame diskurse atsiveriantis pyktis kartu tampa gilaus idealizmo netekties sąlygojamo nusivylimo ir liūdesio išraiška. Pastariesiems, kaip ir kiekvienos rūšies priešams, įveikti būtinas ne tik susiklosčiusios padėties įvertinimas subjekto atžvilgiu, bet kilnumu pagrįsta kovingosios tautos dvasia.

4.3.6. PYKTIS religiniame diskurse

Nors paprastai dvasininkų skelbiamuose pamokymuose pyktis randasi kaip žmogaus nelaimės ir bėdas sąlygojantis blogis, o tikinčiųjų pastarasis taip pat priskiriamas Teisingajam Dievui kaip rūsčios Jo bausmės „nusidėjėliams“, „iškrypėliams“ ir „padugnėms“ reiškinys, pats Bažnyčios mokymas taip vienareikšmiškai pykčio aksiologinės kategorijos neapibrėžia.

Esminius ir pamatinius Bažnyčios tikėjimo elementus išdėstančiame „Katalikų Bažnyčios katekizme“ pyktis priskiriamas aistrų kategorijai. Aistros jame apibrėžiamos kaip *jausmai, emocijos arba juslingumo jauduliai – natūralūs žmogaus psichikos dėmenys, skatinantys veikti arba neveikti pagal tai, kas suvokiama kaip gera arba bloga* (Katalikų Bažnyčios katekizmas, 2015). Pagrindinėms aistroms, išskyrus pyktį, taip pat priskiriami meilė ir neapykanta, troškimas ir baimė, džiaugsmas ir liūdesys. Kaip svarbiausioji aistra minima *meilė, kylanti iš potraukio į gerį, mat mylima tik tai, kas tikrai ar tariamai gera* (Ibidem). Atsakydamas į klausimą, ar aistros yra morališkai geros, ar blogos, katekizmas byloja, kad *aistros kaip juslingumo jauduliai pačios savaimė nei geros, nei blogos; jos geros, kai prisideda prie gero veiksmo, o blogos – priešingu atveju. Jos gali kilti iki dorybių arba smukti iki ydų* (Ibidem, 371).

Taigi, pyktis, kuris pasireiškia kaip keršto troškimas dėl patirto blogio ar neapykanta, skatinanti linkėti bloga artimui, Dievo akyse laikomas amoralus ir yra jo smerkiamas. Būtent toks pyktis laikomas sąžinę užtemdančiu ir į blogį lenkiančiu iškreiptu įpročiu, viena iš septynių dorybes paneigiančių ydų. Tokį pyktį Bažnyčia ragina pamiršti ir jam nepasiduoti (1, 2):

- (1) *Jeį žmogus nori ką nors padaryti – randa priemonių. Jei nenori – randa priežasčių. Tad Senosios Varėnos kunigas klebonas Pranciškus Čivilis kviečia žmones palikti **pyktį** nuošalyje bei prisiminti, kad tikėjimas nebus gyvas be pagarbos ir meilės artimiems.* (respublika.lt)

- (2) *Vatikane vakar prasidėjo šv. Velykų iškilmės. Nors svarbiausią katalikų šventę pastaruoju metu temdo skandalai, Bažnyčia ragina žmones nepasiduoti **pykčiui** ir su džiugesiu švęsti Jėzaus Kristaus prisikėlimą.* (respublika.lt)

Tačiau pasipiktinimą tam tikromis susiklosčiusiomis situacijomis ir reiškianiais reiškia patys dvasininkai, pvz., Bažnyčios mokymo iškraipymu ir pasinaudojimu siekiant savo tikslų (3), tam tikrų Bažnyčios gyvenimą atliepančių įvykių interpretavimu (4) ir kt. Tokiu atveju tiktų kalbėti apie „teisų pasipiktinimą“ kaip reakciją į blogį ir bandymą jam pasipriešinti:

- (3) *Bažnyčios hierarchams **pasipiktinus**, kad partija, į kurią susibūrė daugybė su krikščionyste nieko bendro neturinčių asmenų, prisidengė krikščionių vardu, ponas Vagnorius nedelsdamas sureagavo. Jis net sutinka keisti partijos pavadinimą į bet kokį kitą. Mat vagnorkių išradėjas krikščionybės visiškai nesieja su religija. Todėl ir partija, anot jo, yra ne religinės pakraipos. Tad galima naująjį darinį pavadinti bet kaip, nors ir komunistais.* (respublika.lt)

- (4) *Kardinolas V. Levada pripažino, jog L. Merfis nebuvo vertas būti dvasininko luomo nariu dėl savo nusikaltimų, tačiau pareiškė esąs **pasipiktinęs**, kad žurnalistai bando visą kaltę suversti Benediktui XVI.* (15min.lt)

Būdamas Meilė ir siekdamas tikinčiųjų gyvenimo pilnatvės, savo rūstumą reiškia ir pats Dievas. Tai dar vienas pykčio vaizdo religiniame diskurse aspektas. Tokį Dievo pyktį tikintieji aiškina kaip bausmę už Jo įsakymų pažeidimą, nepadoryų gyvenimą, savo ir kitų žmonių orumo niekinimą, kuris, pakilus Teisingojo rankai, neišvengiamas (5):

- (5) *Tu, Elenyte, turbūt nesutinki su manim? Juk tokių netikėlių ir tarp jūsų, žydų, užtenka. Bet juos pasieks Dievo rūstybė, nuo Jo **pykčio** ir bausmės niekas niekur nepasislėps...* (Grigorijus Kanovičius, Šėtono apžavai, 2008)

Kalbėdami apie Dievo pyktį, žmonės dažnai susidaro jo kaip rūstaus, smulkmeniško tirono įvaizdį, tuo tarpu kitaip nei žmogaus atveju, Dievo pyktis neatsiejamas nuo Jo gailėstingumo ir atleidimo bei teisingumo (6, 7). Dievo pyktis – neatsiejama Jo teisingumo ir amžinojo žmogaus išganymo plano įgyvendinimo dalis (8):

- (6) Tačiau neturime „Dievo **pykčio**“ ir jo atleidimo matyti diametraliai priešingų, o veikiau kaip dvi vienos monetos puses. Sąvoka „pyktis“, taikoma Dievui, vartojama norint pabrėžti, kad Dievo meilė negali toleruoti nieko, kas trukdo gyvenimui ar jį naikina, trumpai tariant to, kas vadinama blogiu. Jei Dievas tikrai myli, jis negali likti abejingas matydamas, kad meilė pajuokiamą, atmetama, nes kitaip jis turėtų susitaikyti su faktu, kad jo sumanymas duoti mums gyvenimo pilnatvę žlunga. (taize.fr/lt)
- (7) Dievas ne toks. Dievas **nepyksta** nedorai kaip penkiolikmetis, kuris pykdamas atsisako susitvarkyti kambarį. Dievas netrenkia durimis ir netrepsi koja iš nepasitenkinimo. Dievas **nepyksta** tokiu būdu kaip mes, kai negauname to, ko norime. Jis nesirauko apsimesdamas, kad nieko nenutiko. Jeigu Dievas **pyksta** ant nedorėlio, tai ne todėl, jog yra savavališkas ir vaikiškas tironas, prarandantis savitvardą, kai jo neklauso. Turėtume matyti Dievo **rūstybę**, susijusią su teisingumu. Paklauskime tų, kuriems nepriimtina **pykstančio** Dievo idėja, ar jie nors kartą nusiminė matydami didžiulį pasaulyje vykstantį neteisingumą. (bernardinai.lt)
- (8) Dievo **rūstybė** yra paprasčiausiai kita Jo gailėstingumo pusė. Būdamas gailėstingas, Jis myli ir sielvartauja dėl kenčiančio pasaulio. Teisingas **pyktis** ant blogųjų, vykdančių tuos siaubus, yra Jo beribio gailėstingumo ir užuojautos dalis. Jų nubaudimas taip pat yra gailėstingumo dalis, nes, nepaisydamas pykčio, Dievas laukia žmonių atgailos ir kviečia į gyvenimą Jo šviesoje. (bernardinai.lt)

Kaip matyti, kitaip nei jau aptartuose diskursuose, religiniame diskurse pykčio vaizdas determinuojamas jo tikslingumo ir pagrįstumo – žmogaus pasitelktas kaip keršto ar kito žmogaus orumą menkinančio akto būdas jis virsta destruktiviu blogiu, Teisingojo Dievo rankose – teisingumo, gailėstingumo ir kovos dėl žmogaus vidinės laisvės apraiška.

4.4. PYKČIO aksiologinis vaizdas

Sisteminių ir tekstinių duomenų analizė iškelia aikštėn glaudų lietuvių patiriamo pykčio ir aksiologinės sistemos ryšį. Maža to, galima teigti, kad pats pyktis tampa tam tikra aksiologine kategorija. Pykčiu vadinama visa tai, kas

neatitinka individo ir bendruomenės priimtų dorovės normų ir etikos standartų, pykčiu vadinama tokio elgesio paskata ir raiška, juo įvardijama reakcija į supantį blogį, individui ir tautai grėsmę keliančius reiškinius ir procesus, jis taip pat tampa pastarųjų vertinimo atskaitos tašku.

Nepriklausomai nuo jo priežasčių ir tikslingumo, sąmonėje keliantis agresijos ir neapykantos proveržių vaizdus, lietuvių pyktis yra neigiamai vertinamas jausmas (1). Tai blogą savijautą sąlygojanti (2), vidinį žmogaus pasaulį ir visuomenės santarvę griauianti (3), žmogaus ir tautos geruosius bruožus nustelbianti jėga (4):

- (1) *Pasak jos, pasyvus agresyvumas – taip pat baisi agresijos forma. Juk kasdien turime progų supykti ant artimiausių žmonių, bet jei išsiaiškiname, paprastai mūsų santykiai nenukenčia. Kur kas blogiau manyti, kad pykti negerai, todėl net nesuvokti to **pykčio**. (veidas.lt)*
- (2) *Aš labai norėčiau mažiau **pykti**. Nes kai **pykstu**, man būna labai negera. Stengiuosi kuo pozityviau priimti gyvenimą, bet ne visada išeina. Bet gal į senatvę išmoksiu? (respublika.lt)*
- (3) *Jei mūsų vidinis pasaulis būtų prisipildęs keršto, piktybės, tai būtų buvęs pralaimėjimas. Kas šiandiena Jus džiugina, o gal ir **piktina** laisvoje Lietuvoje? Su dideliu pasigėrėjimu prisimenu mūsų tautos dainuojančią revoliuciją. Kaip viena šeima grėsmės akivaizdoje stovėjome ir Baltijos kelyje, ir prie televizijos bokšto. (Lietuvos aidas, 1997)*
- (4) *Iš tikro laimingi tik tie, kurie gyvena ne dėl savęs, o dėl kitų. Besirūpinant tik savimi, galop ateina pražūtis. Neleiskime įsikeroi **pykčiui**. Jis stelbia geruosius mūsų bruožus. Jei meilė kuria, tai baimė griaua. Įsibaiminę, supykę mes tik nervinamės, graužiamės, nebesugebėdami rasti išeities. (Kauno diena, 1996)*

Pyktis griaua žmonių tarpusavio santykius (5), it nuodai veikia žmogaus sąmonę (6, 7):

- (5) *Įsivyravo tyla. Lyg voras auką ji prarijo mano nykų juoką. Paulius, bijodamas, kad galiu imti karščiuotis, **pykti** ir išguiti jį į naktį, supratingai patylėjo, balzganomis akimis spoksodamas į kadamuojančias lyg odos skivytai popieriaus skiautes, dėmę ant*

sienos, kur kažkada kabėjo Karola King. (Kęstutis Zuba, Pankas, 1998)

- (6) *Nuostabu. Bet ir Augis geras: „Galėjo būti tavo, jei būtum laimėjęs konkursą...“ Taip, tada būčiau dirbusi su Edvardu... Augis čia niekuo dėtas. Nėra ko **pykti**. Aš ir nepykstu, tik labai gelia širdį. O jei tada, kai jis man pradėjo visa tai kalbėti, būčiau pasakiusi, kad aš Vega? Tikriausiai tas pats: labai nusivyliau tavim, žvaigždute, tu tokia pat, kaip ir kitos moterys, kurios per pirmąjį pasimatymą atsiduoda vyrui... (Irena Buivydaite, Telefoninis romanas, 2001)*
- (7) *Penkios kaukolės virš demoniškų veidų, pasirodo, ženklina penkių, mums gyvenimą nuodijančių emocijų – **pykčio**, puikybės, pavydo, gašlybės, kvailumo – mirtį. (Jurga Ivanauskaitė, Kelionė į Šambalą, 1997)*

Taip suprantamas pyktis, lietuvių nuomone, nieko gera nežadanti būseną (8). Šios būsenos bijoma, bijoma jos pasekmių (9), todėl visais galimais būdais stengiamasi jos išvengti (10). Neigiamai vertinami ir nepagrįstai pykčiu nesitveriantys, prieš kitus savo jėgą nukreipiantys subjektai ir jų veiksmai (11):

- (8) *Nebuvo gerai jos šaltumas, rodytas mamai (tegu ji daužo duris kiek nori), ypač po Tomo pasirodymo ir staigaus išnykimo, nebuvo gerai jos **pyktis** ant Kazio, kuris, palikęs ją tegu tik keliems mėnesiams, pakartoję Tomo poelgį. Nebuvo gerai jos dvigubas elgesys su Leonu, ir prileistu, ir atstuntu. Nebuvo gerai jos vaidas su Beata, kuri atsidūrė klaidingai pasakinėjusios klasės draugės vietoje. (Tomas Kčerauskas, Arkada, 2006)*
- (9) *Cha! „Fatališkoji Bronė“ išties blogas žmogus, netgi labai blogas. Aš pats jau seniai jos nekenčiu ir prisibijau. Tačiau negaliu **pyktis** su ja, nes esu senas ir neturėčiau kur eiti, jei ji mane išvartytų. Man tai būtų tikra pradžūtis. (Paulius Jurašius, Mano paauglystės fenomenas, 1997)*
- (10) *Matyt, gėrimas visai sudarkė ir taip silpną lakūno nervų sistemą. Trumpai buvo atsidūręs už grotų, bet nuo kalėjimo išsisuko. Niekas nenorėjo su juo **pyktis**, nes turėjo papratimą nešiotis ūkiškus peilius, kuriais visiems ir grasindavo susidorosiąs.*

Išskersiu, girdi, nes dar ne tokių dalykų regėjau Kabule!
(Augustas Tamaliūnas, Kriminalinės istorijos 1, 1995)

- (11) *Pirmadienį, tramdydami agresyviai nusiteikusius vyrus, Biržuose ir Alytaus rajone sužalojimų patyrė trys policijos pareigūnai. Dar vienas chuliganas Prienų rajone **pyktį** išliejo apgadindamas policijos automobilį.* (respublika.lt)

Pasireikšdamas kaip reakcija į moralės ir etikos normų pažeidimą, kito asmens orumą dergiantį aktą, pyktis tampa pagrįstas, racionalus. Tam tikruose kontekstuose jis yra suprantamas (12). Dievo rankose pyktis virsta teisingumo, gailestingumo ir kovos dėl žmogaus orumo ir išganymo ginklu (13):

- (12) *Pyktis yra geras dalykas. Kaip galiu **nepykti**, jei kitas žmogus nesilaiko susitarimų? Šiuo atveju **pyktis** yra adekvatus jausmas šioje situacijoje. Svarbu ne ką mes jaučiame, o ką mes darome **supykę**. **Supykus** galima nuveikti daug gerų darbų: išvalyti langus, išplauti grindis... Tačiau jei trankome durimis, daužome indus, rėkiame, mušame, grasiname – tai tikrai elgiamės blogai, nuodėmingai.* (bernardinai.lt)

- (13) *Žinoma, anuo metu, kai Povilas, vos frontui nusiritus į vakarus, pasirodė namuose su šautuvu rankose ir pradėjo garsiau už visus šnekėti, reikia ar nereikia, kištis visur, – anuomet tėvo **pyktis** būdavo suprantamas. Laikai neramūs, nežinojai, ko sulauksi rytoj. Betgi dabar, kai jau praėjo šitiek metų?! Dėl ko jie dabar nekenčia viens kito, pasiryžę gerklę perkąsti? – Nesijaudink, tėve, nekreipk dėmesio į jo šnekas, – pagaliau prabilo Petras ir atsisuko į šviesą.* (Jurgis Buitkus, Nematomas: apsakymai ir apysakos, 2008)

Tačiau net ir racionaliai pagrįstas pyktis be intelektualinės, etninės ir teisinės kontrolės kelia grėsmę visuomenės gerovei ir visuomenė tai supranta. Agresijoms, fiziniams ir psichologiniams išpuoliams taikomos teisinės sankcijos, rengiamos socialinės prieš smurtą šeimoje, patyčias mokyklose, pyktį keliuose ir kitokio pobūdžio pykčio apraiškas nukreiptos programos ir projektai, kviečiama gyventi be pykčio (14). Iš pykčio išsivaduojama atleidžiant, pareiškiant nuolankumą (15):

- (14) „*Olialia*“ prekės ženklo sumanytojai 8 metus teigė, kad ir mes čia, Lietuvoje, mokame žavėtis ir džiaugtis. Ir savo džiaugsmu dalytis su tautiečiais bei pasaulio gyventojais. Džiaukitės kartu su mumis! Gyvenkime be **pykčio**. Dainuokime, šokime, bendraukime. (respublika.lt)
- (15) *Pasižiūrėjau į ją ir topt man į galvą senelės žodžiai: „Leidžiasi saulė, reikia ir žmogui tada nusileisti.“ Ak, tai apie tai, kad reikia jau **nebepykti**. Ir toptelėjo galvon, kad reikia dovanoti ir vanagai. Koks jau jis yra, toks.* (Henrikas Algis Čigriejus, Sugrįžusi upė, 1995)

Nepaisant to, kad pyktį linkstama pagrįsti jo priešasties objektyvumu, suvokti kaip teisingumo akto įvykdymą, pykčio atžvilgiu žmogus tampa bejėgis, suteikęs laisvę pykčiui individas netenka savosios, o nekontroliuodamas pykčio tampa jo valdymo objektu. Todėl net tais atvejais, kai pyktis tampa pasipriešinimo blogiui ir siekio išsaugoti puoselėjamas vertybes apraiška, teisiu jis lieka tik tuomet, kai nepažeidžia kito asmens orumo ir neliečiamybės.

4.5. PYKČIO sintetinė analizė

4.5.1. PYKČIO kognityvinio vaizdo elementai

Žodyninės definicijos, aiškinamųjų žodžių reikšmės iliustruojantys pavyzdžiai bei tekstiniai duomenys leidžia išskirti kelis su pykčio atsiradimu ir jo patyrimu susijusios situacijos, ar kitais žodžiais tariant pykčio scenos, dalyvius ir elementus: 1) paties reiškinių kategoriją; 2) emocinės būsenos patyrėją (subjektą); 3) emocinės būsenos sukėlėją (kauzatorių); 4) emocinės būsenos priešastį ir palankias aplinkybes; 5) emocinės būsenos objektą ir į jį nukreiptus veiksmus; 6) emocinės būsenos charakteristikas: intensyvumą, trukmę, išorinius požymius, pasekmes; 7) emocinės būsenos vertinimą; 8) kitas susijusias emocijas. Trumpa šių elementų charakteristika pateikiama toliau.

[Kas yra PYKTIS?]. Žodyninių pykčio leksiniam-semantiniam laukui priklausančių leksemų definicijų analizė leidžia išskirti penkias bendresnio pobūdžio kategorijas, pasitelkiamas pykčiui suvokti. Kaip pirmoji minima (nemalonus) jausmo kategorija, pasireiškianti tokių leksemų kaip *pyktis, rūstybė, įniršis, įnirtis, iširdis, itūžis, susinervinimas, susierzinimas, pagieža, šižimas* (LKŽ) definicijose; antroji – fizinio suaktyvėjimo kategorija, išskylanti

leksemų *pašėlimas, pasiutimas, padūkimas* (LKŽ) definicijose. Leksemos *aitris, kartėlis, rūga* ir *tulžis* (LKŽ) suponuoja pykčio suvokimą skonio percepcijos ir skrandžio veiklos kategorijos rėmuose. Papildomai minėtinos ir leksemų *piktumas, piktas* ir *rūstis* (LKŽ) implikuojama pykčio kaip *blogio* kategorija bei leksemų *piktumas* ir *kiršas* (LKŽ) nurodoma pykčio kaip nesantaikos, vaidų kategorija. Iš jų dominuoja jausmo ir jo raiškos kategorija. Taigi, žodyne pyktis randasi kaip nemaloniai skoniui ir potyriams prilyginamas bei tam tikru fiziniu suaktyvėjimu pasireiškiantis jausmas, kurio priežastys siejasi su (pikto) būdo ypatybėmis, nesantaika ir juos grindžiančiu blogiu.

[Kas patiria PYKTĮ? Kas yra PYKČIO subjektas?] Lietuvių kalboje pyktis ne tik žmonėms priskiriamas jausmas ir būseną. Pyktį patiria ir reiškia Dievas, dievybės, gyvūnai, net gamtos reiškiniai ir žmogaus gyvenimą lemiančios jėgos, likimas. Pykčio subjekto kategorija lietuvių kalboje taip pat apima išgalvotus personažus. Pažymėtina ir tai, kad dažnu atveju pykčio patyrėjas įgyja kolektyvinio subjekto pobūdį, juo tampa visa bendruomenė, giminystės ar visuomeniniai ryšiai susiję žmonės. Pyktį patiria šeima, tauta, valstybė, miestas.

[Kas verčia jausti PYKTĮ? Kas yra PYKČIO sukėlėjas (kuzatorius)?] Pykčio kuzatorius – tai pykčio kaltininkas, pyktį sukeliančio veiksmo atlikėjas arba dalyvis, pyktį sukeliančių ypatybių turėtojas, *piktadarys, pykintojas, pikčiurna* ir kt. Lietuvių kalboje pykčio sukėlėjo vaidmuo atitenka ne tik žmogui, bet ir gyvūnams, gamtai, piktosioms dvasioms. Paprastai pykčio kuzatorius apibūdinamas kaip *piktas, piktavalis, nirtus, siutnus, skėtrus* ir kt., panašiai apibūdinami ir jo darbai, plg., *pikti, piktavališki*.

[Kuo (kaip) keliamas PYKTIS?] Pyktį paprastai sukelia konkretūs prieš subjektą nukreipti veiksmai – jėga, fizinis ir psichologinis smurtas, niekinantys ir įžeidžiantys žodžiai, žvilgsnis.

[Dėl ko PYKSTAMA? Kokios yra PYKČIO priežastys?] Nors žodynuose pykčio priežastys randamos tik definicijas iliustruojančiuose pavyzdžiuose, jos esti vienu svarbiausių ir labiausiai tekstuose pasireiškiančių pykčio scenos elementų. Pykčio priežasčių esti daug ir įvairių. Tai veiksmai, situacijos, pažiūros, žodžiai, ypatybės, kurie subjekto vertinami kaip kenksmingi, neatitinkantys jo pažiūrų ir lūkesčių, kaip jam daroma skriauda. Pykčio priežastys ne visuomet esti objektyviai ir (ar) racionaliai pagrįstos. Pyktį subjektas gali reikšti iš nepadorių paskatų ar emociškai paveiktas.

[Kokios aplinkybės ir sąlygos yra ypač palankios PYKČIUI atsirasti?] Palankiomis sąlygomis ir aplinkybėmis pykčiui atsirasti laikomas apsileidimas, auklėjimo spragos, socialinių įgūdžių trūkumas, psichikos

sutrikimai. Pagrindą susipykti sudaro skirtingos subjekto ir objekto pažiūros ir nuomonės rūpimais klausimais, puoselėjamų vertybių skirtumai, taip pat žinių trūkumas. Dažniau pykčiui pasiduoda nepriteklių kenčiantys ir į alkoholizmą linkę asmenys. Dirvą pykčiui gimti duoda ir žiniasklaidos vykdoma politika.

[Kas yra PYKČIO objektas? Į ką kreipiamas PYKTIS?] Pykčio objektas yra tai, kas sąlygoja, lemia, sukuria ar kitaip veikia pykčio atsiradimo priežastis. Būtent į jį kreipiami supykusiojo veiksmai. Tai gali būti kitas žmogus, gyvūnas ar bet kas, kam subjektas suverčia kaltę dėl patiriamos būsenos ir jos pasekmių.

[Kaip elgiamasi su PYKČIO objektu?] Paprastai pykčio objektas yra peikiamas ir keikiamas, tačiau jis taip pat gali tapti agresyvaus subjekto elgesio, smurto ir prievartos taikiniu.

[Koks yra PYKTIS? Kuo pasižymi PYKTIS?] Pyktis nėra vienalytis. Tai jausmas, apibrėžiamas intensyvumo ir trukmės dimensijų. Pyktis esti įvairaus intensyvumo ir trukmės. Didesnį jo intensyvumo laipsnį žymi tokie jo pavadinimai kaip *įsiūtis, įniršis, itūžis, įnirtis*; mažesnę – *pyktelėjimas, susinervinimas, susierzinimas*. Tai jausmas, turintis savo pradžią ir pabaigą, trunkantis ilgiau ir trumpiau, pvz., *pyktelėti* ‘kiek supykti’, *pykauti* ‘šiek tiek pykti’, *papykčiauti* ‘kiek pykauti’, *perpykti* ‘kurį laiką pykti’. Piktumą kaip būdo savybę galima perimti ir (ar) išmokti iš kitų, plg. *Ir geras buvo, kol piktiems į rankas nepakliuvo. Panepiktas – beveik ne piktas*. Be to pyktis būna racionalus ir iracionalus.

[Kaip pasireiškia PYKTIS? Kaip elgiasi PYKČIO subjektas?] Pyktis tai išoriškai – per veido išraišką, žvilgsnio ypatumus, judesio koordinacijos sutrikimus – pasireiškiantis jausmas. Pykčio subjektas dažnai pasižymi suaktyvėjusia fizine veikla ir net agresija pasižyminčiais veiksmais. Pykstantysis savo patiriamas emocijas taip pat reiškia žodžiais.

[Kokios gali būti PYKČIO pasekmės?] Pyktis turi neigiamą įtaką žmogaus sveikatai ir savijautai. Jis gali virsti bėdos, nelaimės ir net mirties priežastimi. Be to pyktis taip pat neigiamai veikia žmonių tarpusavio santykius. Pykstantieji paprastai vienas nuo kito atitolsta ar net nutraukia bet kokius ryšius. Tarpvalstybiniame lygmenyje pyktis reiškia nesantaiką ir visas su pastarąja susijusias pasekmes.

[Kokie jausmai ir potyriai lydi PYKTĮ? Ką, išskyrus PYKTĮ, tuo pat metu jaučia PYKČIO subjektas?] Pyktis paprastai yra lydymas kitų jį pamatuojančių ir papildančių jausmų – baimės, liūdesio, nusivylimo, susirūpinimo, neapykantos. Pats pyktis irgi tampa kitų emocijų (pvz., baimės) atsiradimo priežastimi.

[Kaip (kuo) galima įveikti PYKTĮ?] Tam tikromis aplinkybėmis pyktis gali būti įveikiamas geru žodžiu, juoku. Pyktis netenka prasmės atsitikus nelaimėi, bėdai, taip pat atlikus teisingumo aktą, atleidus. Pyktį nugali meilė, o gyvenant padorų gyvenimą, jo sukėlimo grėsmė mažėja. Menas – tai dar viena sritis, kurioje pykčiui nėra vietos.

[Kaip vertinamas PYKTIS ir su juo susiję asmenys, objektai, reiškiniai?] Vertinamojo pykčio aspekto esmę sudaro tai, kad pats pyktis tampa tam tikra aksiologine kategorija. Pykčiu vadinamas blogis, jo sąlygojami veiksmai, jį sąlygojantis būdas bei jo atsiradimui palankios aplinkybės, pvz., vaidai, kivirčiai. Sudėtinių daiktavardžių ar veiksmažodžių dėmuo *pikt-* atspindi neigiamą jais įvardijamų objektų, reiškinių ir veiksmų vertinimą, plg. *piktdžiuga, piktjuokis, piktanoris*. Išsamiau pykčio aksiologinis vaizdas aptariamas 4.4 poskyryje.

[Su kuo asocijuojasi PYKTIS?] Žodyninė medžiaga ir paremijos rodo ryškų pykčio siejimą su organizmo veiklos sutrikimais, pykimu, vėmimu, plg. *širdis pyksta* ‘verčia vemti’. Žodyninės medžiagos analizė leidžia išvelgti ir netiesioginių pykčio sąsajų su purvu, plg., *Iš piktos burnos nelauk gero žodžio, jug iš purvo negalim pasemti čysto vandens* (LKŽ), bei pūliniais, užkrėtimo paveiktomis žaizdomis, skausmu, plg., *Nekišk nagų prie žaizdos, da užsipiktys* (užpūliuos, užtvinks) (LKŽ). Tam tikrų pykčio sąsajų su opuliais, nemaloniu kvapu leidžia išvelgti leksemų *užrūgti, rūgtis* semantika. Pažodžiui siejamas su skrandžio opa pasakymas *vėdaras užrūgo* reiškia ‘paėmė pyktis’. Savo ruožtu veiksmažodis *surūgti* reiškia ne tik ‘pasidaryti rūgščiam’, bet ir ‘nuo gedimo, puvimo, nešvarumo įgauti prastą kvapą’.

Anksčiau išskirti aspektai žodyninėje ir tekstinėje medžiagoje pasireiškia nevienodai – vienur yra labiau eksplikuojami, kitur nutylimi. Skiriasi jų „kokybė“ ir semantinis turinys. Žodyninė medžiaga leidžia atkurti PYKČIO sąvokos branduolį – pykčio kaip priešiško nusistatymo dėl patirtos skriaudos, nedoringo elgesio, susierzinimo ir baimės netekti garbės jausmo įsivaizdavimą. Juo remiantis atkuriamą bazinę PYKČIO suvokimo schema, ar jo idealizuotas kognityvinis modelis, teikiantis pagrindą PYKČIO kalbinio ir kultūrinio vaizdo variantams. Pagal pastarąjį pyktis tai X-o išgyvenamas jausmas dėl Y-o sąmoningai atliekamų veiksmų, skelbiamų pažiūrų ir nuostatų, kuriuos X suvokia kaip jam ar kitiems daromą skriaudą ir (ar) kaip neatitinkančius ir prieštaraujančius X-o priimtoms elgesio ir moralės normoms bei puoselėjamos vertybėms. X-o patiriamas jausmas reiškia neigiamą jo priežasties ir pasekmių vertinimą. Pats jausmas X-o taip pat vertinamas neigiamai. Paprastai šis jausmas kyla staiga, netrunka ilgai, turi savo pradžią ir pabaigą, tačiau jo intensyvumas svyruoja. Šis jausmas taip pat veikia X-o organizmo veiklą, jo savijautą ir elgesį. Neigiamai vertindamas

susiklosčiusią padėtį, X-as norėtų ją pakeisti, o peikdamas Y-o elgesį, X-as norėtų Y-ą nubausti, atsilyginti už jam padarytą skriaudą ar sukeltą nepatogumą bei neteisingumą (vidinei) pusiausvyrai grąžinti.

Semantinis PYKČIO bazinio ar idealizuoto suvokimo modelio potencialas atsiskleidžia per paremijose bei tirtuose diskursuose slypinčius pykčio subjekto ir kauzatoriaus bei emocinės būsenos charakteristikas, priežastis, pasekmes ir aksiologiją.

4.5.2. PYKČIO suvokimo modeliai

Ištirta medžiaga leidžia kalbėti apie penkis esminius bazinio pykčio įsivaizdavimo modelius: 1) **PYKTĮ kaip priešiško jausmą**; 2) **PYKTĮ kaip nesantaiką**; 3) **PYKTĮ kaip būdo ypatybę**; 4) **PYKTĮ kaip aksiologinę kategoriją**; 5) **PYKTĮ kaip pasipriešinimą blogiui**. Toliau remiantis PYKČIO scenarijaus elementų tarpusavio sąveika ir pobūdžiu, jausmo subjektyvumu ir (ar) objektyvumu bei dominuojančiu aspektu, šie modeliai gali būti detalizuojami ir išplečiami. Jų tarpusavio sąsajos pavaizduotos 12 paveiksle.

4.5.2.1. PYKTIS kaip priešiško jausmas

PYKČIO modelis, atskleidžiantis prototipinį pykčio kaip priešiško jausmo dėl patirtos skriaudos, nedoro elgesio, nepasiektų tikslų, nepateisintų lūkesčių ir sužeisto orumo suvokimo būdą. Remiantis šio jausmo patyrėjo, sukėlėjo ir sužadintojo tarpusavio sąveika, išskiriamas **individualusis ir kolektyvinis pyktis**. Priežasties kriterijaus pagrindu galima išskirti **skriaudos sukeltą pyktį, nepasitenkinimo sukeltą pyktį ir susierzinimo sukeltą pyktį**. Pykčio išgyvenimo ir raiškos sferos leidžia kalbėti apie **privatųjį ir visuomeninį pyktį**, jo priežasčių pagrindumas ir raiška – apie **racionalųjį ir emocionalųjį pyktį**, o faktinis patyrimo laikas – apie **realiai patiriamą ir įsivaizduojamąjį pyktį**.

Individualusis pyktis. Vienas dažniausiai pasireiškiančių pykčio modelių, kurio pagrindą sudaro individo patiriamas jausmas. Individo pyktį sukelia visa tai, ką individas vertina kaip grėsmę, tikslingai prieš jį nukreiptą veiksmą, skriaudą, nesėkmę. Individo pyktį taip pat pamatuoja susierzinimas, nepasitenkinimas dėl savo ir kitų veiksmų. Jausmo subjekto ir kauzatoriaus tarpusavio sąsajos atžvilgiu šiuo atveju nėra griežtos skirties, mat kaltė už patiriamą būseną gali būti verčiama ir sau pačiam. Kita vertus, minėtini ir atvejai, kai pykčio priežastis esti kitiems daroma skriauda.

Kolektyvinis pyktis. Šis priklausymo bendruomenei ryšiais pamatuotas pykčio modelis, iš vienos pusės, grindžiamas bendrai patiriamu nepasitenkinimo jausmu, iš kitos pusės – bendra atsakomybe už bendruomenės gerovę. Jo skiriamasis bruožas yra tai, kad pykčio subjektas ir kauzatorius nėra tapatūs. Šeimos, visuomenės ir skirtingų jos grupių pasipiktinimą kelia nepalankus, jos gerovę pažeidžiantis ir bendrai priimtų reikalavimų neatitinkantis jos narių elgesys. Taigi, į pirmą vietą šiuo atžvilgiu iškeliami pati bendruomenė ir jos pasipiktinimo, kaip dorovinės sistemos raiškos, faktas.

Skriaudos sukeltas pyktis. Jausmas, patiriamas individui ir (ar) bendruomenei patyrus ar nujautus skausmo grėsmę, tapus skriaudos auka ir norint atsilyginti už patirtą skausmą ar siekiant jo išvengti. Jausmo subjektas ir kauzatorius šiuo atveju nėra tapatūs. Pirmasis paprastai suvokia save kaip antrojo tikslingai prieš jį nukreiptų veiksmų ir piktybiškų ketinimų auką. Skausmas ir skriauda šiuo atveju suvokiami itin plačiai – nuo fiziškai patiriamo skausmo, prievartos, smurto, žalos, nuostolio iki pažeminimo, neteisybės, nuoskaudos, nelaisvės. Skriaudos sukeltas pyktis glaudžiai siejasi su baime patirti skausmą, tapti auka. Abiem atvejais, įvykius ir veiksmus kaip potencialią grėsmę subjektas įvertina remdamasis savo turimomis žiniomis, patirtimis, asociacijomis ir vaizdiniais.

Nepasitenkinimo sukeltas pyktis. Taip pat suprantamas kaip nesėkmės sukeltas pyktis – individo ir bendruomenės patiriamas jausmas, kurį sukelia visa tai, kas nepateisina lūkesčių ir neleidžia pasiekti iškeltų tikslų ir tai, kas neatitinka bendruomenės priimtų moralės normų, etikos standartų ir taisyklių. Paprastai subjekto nepasitenkinimą sąlygoja kitų bendruomenės narių elgsena, nors priekaištų tam tikrais atvejais turima ir sau pačiam. Išskyrus pykčio priežasties pobūdį, šiuo atveju svarbus tampa pats vyksmo faktas. Taip suvokiamas nepasitenkinimas patiriamas, viena vertus, įvykius individo ir bendruomenės nepageidautiniams ir peiktiniams įvykiams, susiklosčius nepalankiai padėčiai, kita vertus, neįvykius pageidautiniams ir laukiamiems įvykiams, neišsipildžius lūkesčiams, nepasiekus norimų rezultatų, neįvykdžius pareigų ir įsipareigojimų, nepasiekus iškeltų tikslų, iškoneveikus bendruomenės puoselejamus vertybes.

Susierzinimo sukeltas pyktis. Kitaip nei jau aptartų pykčio modelių atveju, susierzinimo pyktis randasi tam tikrų pykčio subjekto ir objekto būdo ypatybių, pvz., nekantrumo pirmuoju atveju ir įkyrumo – antruoju, ir incidentų pagrindu. Pastarieji paprastai apima kasdienėje aplinkoje subjektą užklupusias situacijas, kurių nebuvo įmanoma numatyti ar išvengti, pvz., eilės parduotuvėse, eismo įvykio sukeltas kamštis subjektui skubant ir pan., retu atveju tokie, kuriuos galima buvo suvaldyti, pvz., vaikų kvailiojimas ir garsus

juokas. Susierzinimo sukeltas pyktis pasireiškia ūmia subjekto reakcija į jo vidinio diskomforto priežastį ir siekiu pastarąją pašalinti. Kitaip nei skausmo ar nepasitenkinimo sukulto pykčio atveju, čia pykčio priežasties pagrindimas ne visuomet matuojamas subjekto vertinamosios išvados, kiek impulsyvaus atsako į išorės stimulus.

Privatusis pyktis. Privaciojo pykčio modelio esmę sudaro šio jausmo išgyvenimo erdvė ir raiškos būdas. Tai jausmas, kurį patiria tiek individas, tiek bendruomenė, tačiau neišeidami už tam tikrų, savo apibrėžtų privatumo ir intymumo ribų. Pastarosios gali būti suvokiamos fiziškai ir psichologiškai. Pirmuoju atveju pykčio patyrimo ir raiškos ribas gali žymėti konkreti uždara erdvė – kambarys, namas ir apskritai bet kokios rūšies pastatas, už kurio ribų pyktis „neišeina“. Antruoju atveju pykčio ribas nusistato pats žmogus. Jomis tampa šeima, santuoka, vyro ir žmogaus sąjunga, žmogaus ir Dievo santykiai – plotmės, suteikiančios pykčio subjekto ir kauzatoriaus santykiams prasmę. Kita vertus, individui patiriant pyktį tyliai, šiomis ribomis tampa jo kūnas, mintys. Taip suprantamo pykčio priežastys yra visa, kas tiesiogiai liečia ir daro įtaką pykčio patyrėjo ir sukėlėjo tarpusavio santykiams.

Visuomeninis pyktis. Tai privataus pykčio priešingybė – viešai, paprastai visuomenės, reiškiamas pasipiktinimas viskuo, kas žeidžia jos darnumo, gerovės ir saugumo pamatus, neatitinka jos interesų, pažiūrų ir dorovinių nuostatų. Tai visuomenės, kaip nuskriaustos ir nepatenkintos šalies, priešiškas nusistatymas jos skriaudą ir nepalankią padėtį lėmusių asmenų, įtakingų visuomenės grupių ir jų sprendimų atžvilgiu. Toks visuomenės išgyvenamas pyktis, viena vertus, atspindi jos susirūpinimą savo ekonomine gerove, valstybiniais ir tautiniais reikalais bei bendrą atsakomybę už pastaruosius jausmą, kita vertus, motyvuoja jos veiksmus, įsitraukimą į jos padėtį lemiančius procesus ir įsitikinimą savo poveikio galia.

Racionalusis pyktis. Racionaliai ar objektyviai pagrįstu pyktis laikomas tais atvejais, kai jo priežasčių pagrindimas nekelia abejonių nei šio jausmo patyrėjui, nei jo sukėlėjui, nei išoriniams pykčio atsiradimo situacijos stebėtojams. Tai jausmas, išgyvenamas sąmoningai, suvokiant jo priežastį, taip pat siekiant teisingumo ir vidinės pusiausvyros. Skiriamuoju racionalojo pykčio bruožu yra jo raiškos būdas – žodžiai, kurių, beje, išmokstama. Racionalusis pyktis paprastai išdėstomas, pagrindžiamas žodžiais. Tai nėra prieš pykčio objektą nukreipta destruktivi jėga, bet veikiau pastangos problemoms išspręsti, teisingumui įvykdyti, santarvei grąžinti.

Emocionalusis pyktis. Racionaliai pagrįstam pykčiui emocionalusis priešinamas visų pirma jo priežasties pagrįstumu. Kitaip nei anksčiau aptarto modelio atveju, čia jausmo priežastys ne visuomet yra pagrįstos, o tam tikrais atvejais išvis lieka neaiškios. Taigi emocionalusis pyktis, pamatuotas ne

racionalaus subjekto padėties vertinimu, bet emocionalaus jo ryšio su pykčio objektu, aplinka ir savimi pačiu. Skiriamasis šio pykčio bruožas – jo požymiai ir raiškos būdai, apimantys tiek pasipiktinimo išdėstymą pakeltu tonu, tiek isterijos, smurto ir agresijos proveržius.

Realusis pyktis. Realusis pyktis – realiai įvykusio veiksmo ir (ar) pasireiškusio subjekto bruožo sukeltas jausmas. Jis gali būti patiriamas iš karto, bet lygiai taip pat praėjus tam tikram laikui, taigi, prisiminus praeityje įvykusį ir pasipiktinimą sukėlusį įvykį. Net ir numatant pyktį sukeliančius veiksmus, įvykius ar įsitikinimus, retai pavyksta jo išvengti, o pykčiui užliejus – suvaldyti savo veiksmus.

Įsivaizduojamasis pyktis. Nuo jau aptartų modelių įsivaizduojamasis pyktis visų pirma skiriasi tuo, kad jis yra patiriamas ne realių, bet įsivaizduojamų įvykių, turimos patirties ir asociacijų pagrindu. Nors ir turint omenyje potencialią, pyktį užtraukiančią situaciją, retai pavyksta šios emocinės būsenos išvengti, įsivaizduojamasis pyktis – vienintelė šio jausmo atmaina, kurią galima suvaldyti.

4.5.2.2. PYKTIS kaip nesantaika

Pykčio kaip nesantaikos, vaidų, barnių modelis iškelia aikštėn pykčio kaip priešiško vienas kito atžvilgiu pagrindo ir pasekmės bei jo raiškos erdvės suvokimo būdą, implikuojamą tokių leksinių vienetų kaip *pykti*, *ipykti*, *susipykti*, *pykimas*.

Šio pykčio modelio esmę sudaro tai, kad nepriklausomai nuo realios jo priežasties, pykčio situacijos dalyviai vienu metu atlieka pykčio subjektų, kauzatorių ir objektų vaidmenis. Santykis tarp pykčio kaip nesantaikos ir priešiško jausmo esti dvilypis ir priklauso nuo konkrečių kontekstų ir sąlygų. Iš vienos pusės, nesantaika kaip nesutarimas įtaką subjektams turinčiais klausimais ir esti pykčio priežastis, iš kitos pusės, ji randasi kaip dėl kitų priežasčių užgimusio pykčio pasekmė. Abiem atvejais taip suvokiamas pyktis pasireiškia tiek asmeninių, tiek visuomeninių, politinių ir net tarptautinių santykių lygmenyje.

4.5.2.3. PYKTIS kaip būdo ypatybė

Pyktis kaip būdo ypatybė, įvardijama tokiomis leksemomis kaip *piktumas*, *piktas*, atskleidžia pykčiui kaip priešiško jausmui ir nesantaikai atsirasti „palankias“ subjekto (individo) charakteristikas ir būdo bruožus.

Iš esmės, tam, kad būtų pateisintas, lietuvių pyktis privalo būti racionaliai pagrįstas. Kaip minėta anksčiau, tokio racionalaus pykčio priežastys, subjektui ir kitiems pykčio situacijos dalyviams jas įvertinus, laikomos objektyviomis. Tačiau nepriklausomai nuo pykčio priežasčių pagrįstumo, pradžia šiam jausmui gali duoti vaidingas subjekto būdas, polinkis pykti, impulsyviai ar net agresyviai reaguoti į tam tikras situacijas ir reiškinius. Be to, kitų patiriamą pyktį taip pat gali sukelti piktavališkas, nedoru ketinimų turintis, taigi piktumu pasižymintis, žmogus ir jo elgesys. Pykčio kaip būdo ypatybės suvokimas paprastai pasireiškia tarpžmogiškų santykių srityje, šio bruožo sąlygojamą veiksmą tapatinant su specifine subjekto reakcija į kitų elgesį, susiklosčiusią padėtį ar nepagrįstu priešišku jū atžvilgiu.

4.5.2.4. PYKTIS kaip aksiologinė kategorija

Pykčio kaip aksiologinės kategorijos suvokimo modelio išskirtinumą sudaro tai, kad nebūdamas prototipinis, jis sykiu duoda pagrindą kitiems pykčio modeliams atsirasti. Pyktis jame išryškėja kaip blogis, įkūnijamas žmogaus būdo savybių ir pasireiškiantis per šių savybių sąlygojamus veiksmus ir emocines būsenas. Tačiau pyktis šiuo atveju taip pat tampa aksiologine kategorija, kitų veiksmų, elgsenos, pažiūrų ir nuostatų vertinimo atskaitos tašku.

Blogis – dirva pykčiui atsirasti. Individo ir bendruomenės pyktis patiriamas dėl juos ištikusio blogio, nepagrįstai pyktį ant kitų išlieja blogio veikiamas subjektas, net dėl kitų priežasčių subjektą užvaldęs pyktis paprastai virsta blogiu, nesantaika. Visa, kas sukelia skausmą, neatitinka individo ir bendruomenės priimtų doros taisyklių, žeidžia orumą ir niekina puoselėjamas vertybes, yra pyktį sąlygojantis blogis, kurio įveikimas laikomas pergale. Taip suvokiamas pyktis, viena vertus, esti blogio pasekmė, destruktivi žmogaus kūną, sielą ir jo aplinką valdanti jėga, kita vertus, šios jėgos atsiradimą lėmusios patirties aksiologinio vertinimo rezultatas, suteikęs jai blogio vardą ir statusą, subjekto reakcija į kitų elgesį, susiklosčiusią padėtį ar nepagrįstas priešiškus jū atžvilgiu.

4.5.2.5. PYKTIS kaip pasipriešinimas blogiui

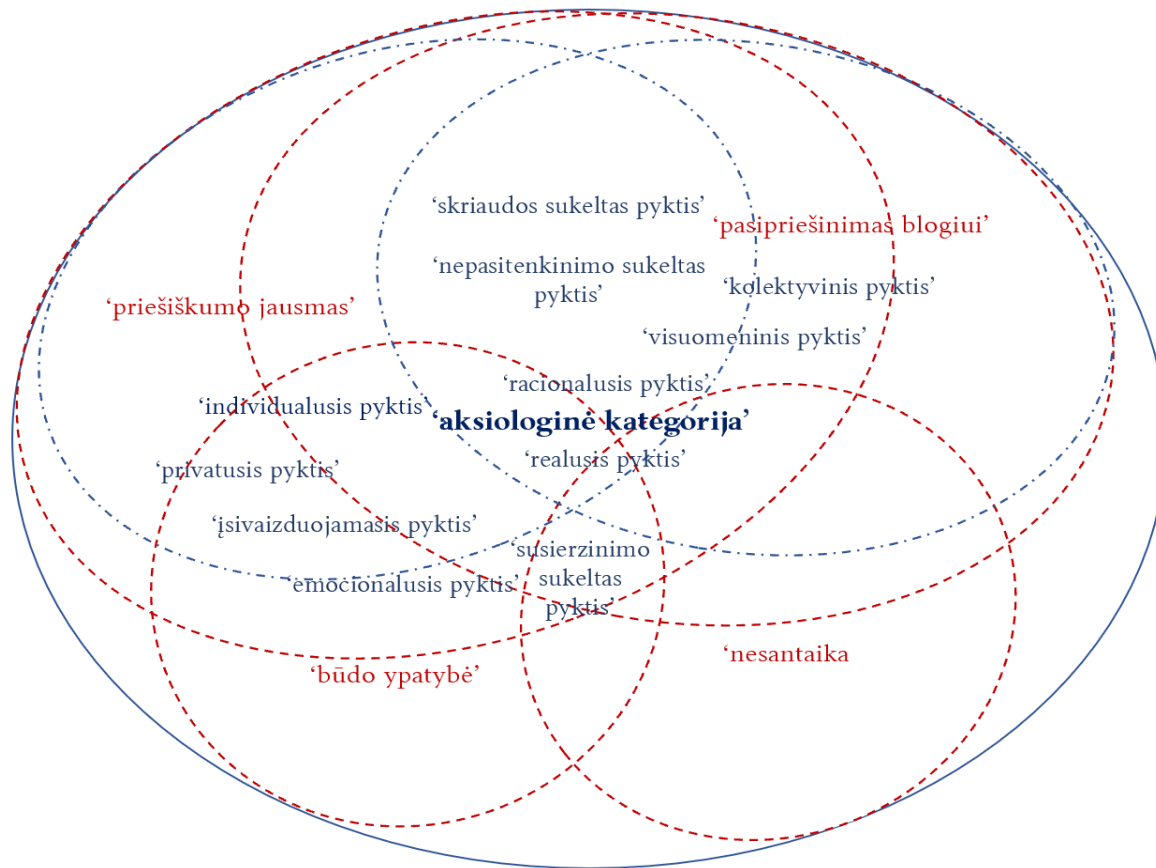
Pykčio kaip pasipriešinimo blogiui vaizdas atsiskleidžia dviejuose tam tikru būdu žmogaus ir tautos egzistenciją nušviečiančiuose – ideologiniame-istoriniame ir religiniame – diskursuose. Pyktis juose išryškėja kaip kovos su

blogiū žmogaus ir tautos laisvės idėjos vardan būdas, siekis išsaugoti individo ir tautos tapatybę pamatuojančias vertybes.

Žvelgiant į valstybės ir tautos istorijos puslapius, pyktis, visų pirma pasireiškęs kaip vienas esminių laisvos tautos dvasios idėjos įgyvendinimo būdų, įgyja juose kilnumo ir taurumo. Jo nuslopinimas užtat prilyginamas priešui rodomam nuolankumui, taigi, laisvės netekčiai. Teisingumo ir kovos su blogiū įrankiū pyktis taip pat virsta Dievo rankose, jam bevykdant asmens išganymo ir gailastingumo planą. Nors pykčio kaip pasipriešinimo blogiū modelis pasireiškia tik konkrečiuose kontekstuose, juo taip pat parodoma gili pykčio sąsaja su aksiologiniu žmogaus ir tautos pamatu.

Pykčio kaip pasipriešinimo blogiū kognityvinis modelis iš dalies atspindi jau minėto PYKČIO kaip priešiško jausmo suvokimą. Tačiau į pirmą vietą šiuo atveju keliama, viena vertus, aktyvi subjekto pozicija emocinės būsenos kauzatoriaus, objekto ar plačiai suprantamų priežasčių atžvilgiu, kita vertus – pastarųjų priskyrimas blogio kategorijai.

Išorinių dirgikliū ar vidinių, blogiū priskiriamū, būsenū paveiktas subjektas siekia pastarąsias pašalinti, jų atsikratyti. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad šiuo atveju subjektas suvokia esąs pykčio būsenoje ir supranta jos prežastis.

12 paveikslas. PYKČIO kognityviniai modeliai.

Psichologų laikomas viena bazinių žmogaus patiriamų savisaugos emocijų, lietuvių sąmonėje pyktis ir jo raiška neatsiejami nuo priimtos aksiologinės sistemos, ką parodo aptarti modeliai. Daugeliu atvejų ribos tarp jų nėra ryškios, o dažnu atveju šie modeliai atspindi bendrus žodyninėje medžiagoje ir skirtinguose diskursuose glūdinčius pykčio aspektus, juos papildant ar išplečiant.

4.6. Apibendrinamosios pastabos

Žodyninės ir tekstinės medžiagos analizė iškelia aiškų sudėtingą ir nevienareikšmę lietuvių sąmonėje išsaknijusio pykčio vaizdo, o tiksliau tikros vaizdų pntinės, prigimtį. Pyktis iškyla juose kaip suvokėjo širdyje gimstanti, tačiau jo protą, sielą ir kūną užvaldanti jėga. Ši jėga, atspindi nuskriaustojo norą atsilyginti už patirtą skriaudą ir nedorybę; nusivylusiojo nepasitenkinimą patirta nesėkme, neįvykdytais įsipareigojimais, bejėgiškumu; pasipiktinusiųjų siekį apginti visuomeninę tvarką ir puoselėjamas vertybes; ir teisiųjų pareigą įvykdyti teisingumą, gražinti sudrumstą pusiausvyrą. Iš vienos pusės, *pyktis* lietuvių asocijuojamas su neigiamomis patirtimis ir vaizdiniais, bet iš kitos – jis neatsiejamas nuo tokių sąvokų kaip *dorybė, teisingumas, atsakomybė, tvarka*. Nors daugeliu atvejų iš pirmo žvilgsnio galima būtų teigti, kad lietuvių pyktis atspindi universalius, psichologų pabrėžiamus šio jausmo aspektus, lietuviškoji jų charakteristika, ypač ryškėjanti paremijose ir tekstinėje medžiagoje, žymiai pastaruosius išplečia. Iš organizmo reakcijos į grėsmę keliančius veiksnius čia pakylama į tautos aksiologinės sistemos ir egzistencinio pamato lygmenį. Lietuviškojo pykčio ypatumai, susiję su darnios visuomenės plėtra, šalies ekonomine padėtimi ir tautiniu identitetu, ypač pasireiškia politiniame ir ideologiniame-istoriniame diskursuose, tuo tarpu jo sąsajos su blogiu – paremijose ir religiniame diskurse (žr. 2 priedą).

Literatūrinis diskursas pyktį visų pirma atskleidžia kaip individo patiriamą priešiško jausmą, kurio priežastys tiesiogiai siejasi su jo kūnu ir sielai padaryta skriauda, pažeistu orumu ir siekiu atsilyginti už patirtą blogį ar jo išvengti. Individo pyktis taip pat gimsta dėl savo ir kitų neatitikimo jo priimtiems standartams, puoselėjamoms vertybėms, lūkesčių ir tikslų neįgyvendinimo. Nors lietuvių pyktis privalo būti pagrįstas, iš tikrųjų jo priežastys ne visuomet gali būti apibrėžiamos ar apčiuopiamos. Dažnu atveju tam tikri įvykiai ir veiksmai kaip potenciali grėsmė įvertinami paties subjekto, jo turimų žinių ir patirčių pagrindu. Kita vertus, pagrindą pykčiui taip pat duoda vaidingas subjekto būdas, nedori ketinimai ar kitos pykčiui palankios aplinkybės, kaip tvyranti nesantaika, nesutarimas esminiais klausimais ar kitu

būdu gimęs blogis. Pastaruoju aspektu literatūrinis pyktis tam tikru būdu atkartoja ideologinio ir religinio diskursų implikuojamą pykčio kaip blogio pamatuoto bei į blogį nukreipto jausmo ir jį lydinčių veikslių vaizdą.

Publicistinio ir politinio diskursų skiriamuoju bruožu tampa, viena vertus, kolektyvinio pobūdžio pykčio subjektas ir jo veiksmas, kita vertus, racionalus pykčio pagrindas. Šiuo atveju pyktis randasi kaip pilietinės visuomenės viešai reiškiamas nepasitenkinimas jos ekonomine ir socialine padėtimi ir atsainiu įtaką jos gerovei turinčių verslo ir politinių sluoksnių atstovų požiūriu į susiklosčiusią padėtį bei savivale. Pyktis šiuo atveju žymi visuomenės susirūpinimą savo gerove, jos pripažįstamą bendrą atsakomybės jausmą ir tikėjimą veikslių pagrįstumu bei galia.

Paremijos, ideologinis-istorinis ir religinis diskursas iškelia aukštą pyktį kaip tam tikrą aksiologinę kategoriją ir jos pamatuotą itin glaudų pykčio sąryšį su individo ir tautos aksiologine sistema. Šiuo atveju pyktis randasi kaip susiklosčiusios padėties vertinimo rezultatas ir jo raiška (paremijos ir ideologinis-istorinis diskursas), kovos už savo ir valstybės laisvę ir garbę būdas (ideologinis-istorinis diskursas), teisingumo įgyvendinimo įrankis Dievo rankose (religinis diskursas). Visais minėtais atvejais pyktis pasireiškia kaip vienas esminių pasipriešinimo blogiui, kovingosios dvasios bruožų, kurio netektis gali lemti tiek asmeninės, tiek tautos laisvės netektį.

Pyktis yra nuo seno žmoniją lydintis jausmas, jos veikslių motyvatorius ir priimtų sprendimų pasekmė. Nors lietuvių sąmonėje glūdi įsitikinimas, kad „normalu“ yra gyventi ne(si)pykstant, pyktis nėra išvengiamas. Keičiantis žmogaus gyvenimo, darbo aplinkai, šalies politinei, ekonominei ir visuomeninei padėčiai, kultūriniais ir ideologiniams kanonams, keičiasi pykčio kaip nepasitenkinimo ar priešiško jausmo raiškos būdai, plečiasi pyktį sąlygojančių būdo bruožų sąrašas, bet jo esmė lieka nepakitusi. Pyktis tebėra individo ir visuomenės atsako į skriaudą, pažeistą garbės ir gerovės pamatą ir pasipriešinimo blogiui, kad ir subjektyviai suvokiamam, forma. Jausmas, siekiantis bendruomenės sąmonėje glūdinčio aksiologinio pamato ir tampantis išorine jo raiška. Tačiau nepaisant pykčio ar jo priežasčių pagrįstumo, jo atžvilgiu žmogus tampa bejėgis, suteikęs laisvę pykčiui jis pats tampa belaisvis. Todėl net kaip pasipriešinimo blogiui ir vertybių išsaugojimo apraška, pyktis išlieka teisingas tik tuo atveju, jei nežeidžia ir neniekina kitų laisvės ir garbės.

4.7. *Pykčio* kognityvinė definicija

Išsami leksikografinių ir tekstinių duomenų analizė, atskleidusi sudėtingą vidinę PYKČIO kategorijos struktūrą, skirtingus pagrindinio

sąvokos įsivaizdavimo variantus paremijose ir diskursuose, kartu leidžia kalbėti apie nekintančią pykčio esmę, kurią galima perteikti pasitelkiant taip suformuluotą leksemos *pyktis* kognityvinę definiciją:

Pyktis – priešiško jausmas, kurį žmogus patiria išgyvendamas tai, ko nenorėtų išgyventi, atsidurdamas padėtyje, kurios norėtų išvengti, bet neturi tam įtakos. Tai jausmas, atsiradęs suvokiant, kad atsitiko tai, kas neturėjo atsitikti, ir kad tai tikslingai prieš pyktį patiriantį žmogų nukreiptas veiksmas. Tai jausmas, kurį žmogus patiria norėdamas atsilyginti už jam suteiktą skausmą, padarytą skriaudą, pažeminimą, pasityčiojimą, šmeižtą, išnaudojimą, veidmainiškumą, neteisybę, nuoskaudas, ar nujausdamas jų grėsmę ir norėdamas save nuo jų apsaugoti. Žmogus jaučia pyktį ir tada, kai patiria nesėkmę, negali arba nesugeba pasiekti iškeltų tikslų, neatitinka keliamų reikalavimų, jaučiasi bejėgis; kai kažkas vyksta ar kiti elgiasi ne pagal jo norą ir valią, nesilaiko moralės ir etikos taisyklių, niekina prigimtines teises ir vertybes, tokias kaip orumas, laisvė, valstybė; negerbia istorinės atminties ir palikimo, valstybinių simbolių, kultūrinio paveldo; nejaučia atsakomybės, piktnaudžiauja savo padėtimi, nevykdo įsipareigojimų, nesilaiko susitarimų ir duoto žodžio; nepateisina lūkesčių ir nesiekia gerovės vardan iškeltų tikslų. Pyktis – tai nesantaika, kurią žmonės patiria nesutardami svarbiais klausimais ir nepripažindami vienas kito teisybės.

Pyktį gali patirti kiekvienas, bet ne kiekvieno patiriamas pyktis esti pagrįstas. Dorais ketinimais vedinas žmogus pyktį išgyvena reaguodamas į blogiu grindžiamus veiksmus ir situacijas. Vaidingo būdo žmogus impulsyviai ir agresyviai reaguoja ir į grėsmės nesudarantį incidentus. Nepaisant pykčio ir jo priežasčių pagrįstumo, tai neigiamai vertinamas jausmas, kurio siekiama išvengti ir kurį įveikus džiaugiamasi. Pykčio apimtas žmogus jaučiasi bejėgis, jo nesuvaldęs netenka savos laisvės. Teisingas pyktis yra tik Dievo rankose. Žmogaus, reiškiamas dėl skausmo, skriaudos, orumo pažeidimo ar kaip pasipriešinimas blogiui ir siekis nuo jo apginti save, savo tapatybę ir laisvę, išgyvenamas pyktis teisiu lieka tik tada, kai nepažeidžia kitų laisvės, garbės ir neliečiamybės.

5. BAIMĖ lietuvių kalbiniame pasaulėvaizdyje

5.1. Psichologinis ir filosofinis baimės pagrindas

Vadinama viena XXI amžiaus dominančių baimė yra prigimtine, instinktyvi kūno ir sąmonės reakcija į tikrą ar įsivaizduojamą pavojų. Tai savisaugos sąlygojamas jausmas, lydintis žmogų jau nuo pirmųjų gyvenimo mėnesių. Elementarus įgimtas išgyvenimo instinktas, pasireiškiantis reakcijos į grėsmę kūniškajam „Aš“ sudarančius išorės dirgiklius somatiniame lygmenyje, kitaip vadinamas išgąščiu, nusibaigymu, nusigandimu, ir sąmonės klodus dirginantis jausmas, kilus tiesiogiai su fizine patirtimi nesusijusioms grėsmėms.

Pirmuoju atveju psichologų kalbama apie reakciją į konkrečiai apibrėžtą akstiną, pvz., garsus, netikėtą judesį, prisilietimą, užpuolimą, stichines nelaimes, taigi, ne apibrėžtos prigimties nerimą, bet pagrįstą signalą kilus grėsmei, mobilizuojantį kūną jai pasipriešinti. Taip suprantamas savisaugos mechanizmas, išsivystęs pirmosiose evoliucijos stadijose kaip atsakas į pasikartojančias organizmo fizinio integralumo grėsmes, būdingas ir aukštesnės žinduolių kategorijos atstovams. Neurobiologijos atstovai teigia, kad išgąščiu ar nusigandimui sukelti užtenka palyginti nesudėtingų, sparčių ir automatiškai vykstančių kognityvinių grėsmės atpažinimo procesų. Be to, mokslininkai taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad grėsmės identifikavimo sistemos veikia pagal „klaidingo aliarmo“ principą, t. y. sužadina organizmą veikiant išoriniams dirgikliams, o identifikavus jų negrėsmingumą, šią reakciją nuslopina, bet ne atvirkščiai (LeDoux 2000, 48–85). Į taip suprantamą grėsmės jausmą žmogaus organizmas reaguoja dviem būdais: suaktyvėjus simpatinei nervų sistemai, mobilizuojant visas savo jėgas grėsmei pasipriešinti ar nuo jos pasprukti; suaktyvėjus parasimpatinei sistemai, pasimetant. Pirmojo požymiais tampa padažnėjęs pulsas, paraudusi oda, pakilęs kraujospūdis, o antrasis pasireiškia sulėtėjusiu pulsu, išblyškusia oda, šaltu prakaitu (Łosiak 2007, 55).

Antruoju baimės atveju omenyje turimas nemalonus pavojaus jausmas, kurio priežastys nėra siejamos su konkrečiomis, aiškiai identifikuojamomis patirtimis ar veiksniais. Tai neapibrėžto pavojaus žmogaus vidiniam „Aš“ ir jo asmenybei, netikrumo, nežinomybės sukeliamas jausmas, kuris, kitaip nei išgąstis ar nusigandimas, įgyja labiau egzistencinį ir simbolinį pobūdį. Be to, palyginti su pastaraisiais, kurie gali pasireikšti vien somatiniu lygmeniu, šiuo atveju pavojaus jausmas liečia visą subjekto esybę, o jo „baisumą“ lemia subjekto nežinojimas, kaip jam pasipriešinti ar jį įveikti. Taip suvokiama baimė liečia žmogaus egzistencijos esmę, o išgąstis lieka šios egzistencijos

periferijose. Žmogus gali pastarąjį racionalizuoti, protu suvokti ir paaiškinti, nes jis nesudaro grėsmės žmogiškumą grindžiančioms vertybėms (Horney 1999, 42, 80; Łosiak 2007, 53–55).

Baimė – sunkiai protu valdomas procesas. Skirtingų žmonių baimės patiriamos nevienodai. Jų intensyvumas priklauso nuo asmenybės, subjektyvių patirčių, aplinkybių, taip įvairuodamas nuo nerimo iki gilios panikos ar fobijos. Išskyrus anksčiau minėtus išorinius veiksnius, psichologai mini du esminius baimės atsiradimo šaltinius: nesėkmingą, žalojančią bei neigiamai vertinamą patirtį ir auklėjimą²⁶. Nusideginęs pirštus vaikas ims bijoti ugnies, o tėvų bauginamas miške gyvenančiais baubais, bijos vienas eiti į mišką. Baimės atsiradimo jausmas jų taip pat siejamas su nenoru palikti savo komforto zonos ir su tuo susijusia nežinomybe, bei su savisauga nuo „svetimoje teritorijoje“ galimai slypinčio pavojaus. Jo mechanizmas susijęs su informacijos trūkumu, nežinojimu, kas gali nutikti. Suvokdamas savo baimę ir žengdamas už savo komforto zonos ribų, žmogus išmoksta šį jausmą nugalėti. Savo ruožtu kiekvieną kartą šiai būsenai pasiduodamas ilgainiui gali įgyti fobijų (t. y. nepagrįstų baimių). Fobijos fenomeną sudaro tai, kad net ir suvokdamas savo jausmo nepagrįstumą, jo priežasties menkumą, žmogus vis tiek jį jaučia. Tokių baimių pavyzdžiais esti klaustrofobija (uždarų erdvių baimė), agorafobija (atvirų erdvių baimė), antrofobija (bendravimo baimė), nozofobija (baimė susirgti nepagydoma liga), gipsofobija (aukščio baimė), tanatofobija (staigios mirties baimė) ir kt. Fobijos laikomos klinikiniais baimės atvejais, kuriems išgydyti ar palengvinti taikomos specialios terapijos, mat negydomos jos gali peraugti į depresiją, neurotines ligas ar net psichopatiją. Be to, fobijų kamuojami žmonės dažniau suserga žarnyno ir virškinamojo trakto, širdies ir kraujagyslių sistemos bei kitomis vidaus organų ligomis.

Baimės jausmo, jo priežasčių, pasekmių ir požymių tyrimams ypač svarbus Sigmundo Freudo atstovaujamos psichoanalizės įdirbis. S. Freudas baimę laiko subjektyviu žmogaus tvyrančio pavojaus suvokimu. Mokslininko teigimu, pasirengimas reaguoti į grėsmę yra prigimtinė žmogaus duotybė, pasireiškianti gebėjimu priimti sprendimą dėl vieno iš galimų reakcijos į grėsmę būdų – sprukimo, pasipriešinimo ar puolimo. Tuo tarpu baimė ir

²⁶ Psichoanalizės teorija pirminiu žmogaus baimės šaltiniu laiko patį gimimo aktą. Būtent jo metu žmogus turi įveikti daug kliūčių, patiria mirties artumą. Šią teoriją patvirtina ir tyrimų duomenys: žmonės patyrę sunkumų gimstant (pvz., strigę gimdymo takuose) dažniau kenčia nuo uždarų patalpų baimės, t. y. klaustrofobijos (LeDoux 2000). Psichoterapeuto, geštalinės psichoterapijos pradininko Fritzo Perlso atliktų tyrimų duomenimis, dažniau baimės patiria „lazdos principu“ auklėti ir (ar) auklėjami vaikai ir suaugusieji (Łosiak 2007).

išgąstis jo vadinami žmogaus psichikos disfunkcija, neleidžiančia subjektui tinkamai įvertinti pavojaus ir pritaikyti pasipriešinimo modelio (Wójtowicz 2005, 19). Tokiu pagrindu S. Freudas išskiria tris baimės tipus: realią, neurotinę ir moralinę, kurių kiekvienos priežastis glūdi žmogaus patirtose traumose. Reali baimė – reakcija į konkrečius išorinius dirgiklius ir veiksnius, o neurotinės baimės, siejamos su konkrečiomis būdo ypatybėmis, priežastys, anot mokslininko, pamatuotos seksualinio suvaržymo ir jausmų, atsakingų už šią būseną, slopinimo, tuo tarpu moralinė baimė kyla dėl paklusnumo autoritetui ir *superego* (Ibidem, 23–25).

Baimę sukeliančių objektų, reiškinių ir situacijų kontekste svarbu paminėti ir sociologų bei kultūrologų išvadas, kad jos priežastys su laiku taip pat kinta. Manoma, kad pirmųjų žmonių baimę sukeldavo tamsiosios jėgos, piktosios dvasios, tuo tarpu šiandien, veikiant žiniasklaidai ir šiuolaikinei kultūrai, nelabieji jau netenka savo vaidmens. Kita vertus, šiuolaikinis žmogus užvaldomas tokių baimių kaip begalybės, nežinomybės, dingimo, baigtinumo, pagaliau – savęs paties baimės. Baimės struktūra atsiveria ir pro baimės sau bei ją lydinių kaltės ir gėdos emocijų prizmę (Švedas 2019). Analitinės psichoterapijos pradininkas Carlas Gustavas Jungas pastebi ir tai, kad stipri baimė paprastai yra lydima slaptos noro ir troškimo, kad įvyktų tai, ko bijoma. Tokiu atveju, baimė tampa tam tikrų sprendimų paskata ir motyvatoriumi, pvz., baimė netekti darbo atveria gilų individo troškimą pakeisti darbą ir sąlygoja pirmus žingsnius šiam troškimui išpildyti.

Tyrinėdami sudėtingą baimės konceptą, filosofai jo priežastimi įvardija pačią žmogaus prigimtį. Anot jų, baimė yra ne kas kita, kaip egzistencinės nebūties suvokimas. Tai visatos ir jos objektų baigtinumas, patiriamas kaip paties žmogaus baigtinumas. Nebūtis kelia grėsmę įvairioms žmogaus gyvenimo sferoms: būties, dvasinei, moralinei. Tokiu pagrindu baimę gimdo likimo ir mirties grėsmė (būties sfera), tuštumos ir beprasmybės grėsmės (dvasinė sfera), kaltės ir pasmerkimo grėsmė (moralės sfera). Taip suprantama egzistencinio pobūdžio baimė, kitaip nei neurotinės baimės apraiškos, mokslininkų pripažįstama įprasta nuolatine žmogaus sąmonės būseną. Norėdami šią būseną suvokti, žmonės yra linkę ją tapatinti su trumpalaikį išgąstį sąlygojančiais objektais ir reiškiniiais, bet iš tikrųjų grėsmėmis laikydami skausmą, netektį, mirties momentą ir pan., jie bijo ne paties neigiamo jų poveikio, o galimų šio negatyvumo implikacijų, ne paties fakto, o fakto idėjos (Tillich 1994, 42–47).

Vienas esminių būdų egzistenciškai suvokiamai baimei nugalėti yra įsitraukimas į visuomeninį-kultūrinį gyvenimą, pamatuotą bendrų siekių, tikslų, idėjų, kurių akivaizdoje biologinis ir psichologinis žmogaus ribotumas netenka prasmės (Wójtowicz 2005–75). Baimės jausmas neatsiejamas nuo

priklausymo kultūrai dviem atžvilgiais. Iš vienos pusės, joje gimsta ir yra jos sąlygojamas, iš kitos pusės, kaip užsiminta anksčiau, joje įgauna prasmės ir yra įveikiamas.

Socialinės ir kultūrinės aplinkos įtaka žmogaus psichinei būklei mokslininkams nekelia abejonių. Pats priklausymo kultūrinei bendruomenei faktas pamatuoja baiminimosi jausmą, kurio priežastis sąlygoja išorinės grėsmės (pvz., bendras priešas), visuomeniniai ir bendruomeniniai santykiai (pvz., nesąžiningumas vienas kito atžvilgiu, įsipareigojimų nevykdymas) bei tradicijos ir papročiai (pvz., *tabu* pažeidimas). Žmogaus aplinka tampa jo emocinio pasitenkinimo, bet ir izoliacijos, bejėgiškumo bei nesaugumo jausmų šaltiniu. Baimė žmogaus patiriama ekonominių ir socialinių santykių plotmėje, dėl savo sėkmės, pasiekimų, bet ir kitų vargo, nuopolių, neteisybės. Tai jausmas, kurį sukelia savo menkumo suvokimas kitų, o ypač išnaudotojų, niekintojų, atžvilgiu. Tai jausmas, išgyvenamas dėl nesugebėjimo išpildyti saugumo troškimo ir pasitenkinimo, pasiekti iškeltų tikslų nepažeidžiant kitų bendruomenės narių orumo, vienu metu patenkinti vartotojiškų ir emocijų poreikių (Horney 1982, 46). Baimės jausmo apimtas žmogus gali jam „pasiduoti“, bet lygiai taip pat, suvokdamas, kad šį jausmą patiria ir kiti kultūrinės bendruomenės nariai, su juo susitaikyti. Taigi, neapibrėžtos prigimties nerimas įsilieja į individo kaip kultūrinės bendruomenės nario egzistenciją (Bodziuch-Bryła 2017, 9). Taip suvokiamo baimės jausmo, o veikiau jo priežasčių ir pasekmių, tyrimai, kultūrologų nuomone, negali apsiriboti vien vaikystės traumų ar psichosomatinių sutrikimų sukeltų būsenų analize, bet privalo apimti visą socialinių, ekonominių ir kultūrinių individo patiriamos baimės sąlygų kontekstą (Wilkinson 2008, 864).

5.2. Sisteminių duomenų analizė

5.2.1. BAIMĖ lietuvių kalbos žodynuose

Kalbos sistemoje išsiskiriantis BAIMĖS vaizdui atkurti gilnamasi į baimę pavadinančių leksemų definicijas, jų tarpusavio ryšį lietuvių kalbos žodynuose (LKŽ, DLKŽ, BLKŽ), etimologijos aiškinimą, sinoniminius ir antoniminius ryšius, frazeologizmus ir derivatų reikšmes. Šių duomenų pagrindu atkuriamas ir leksinis-semantinis *baimės* laukas.

LKŽ, DLKŽ ir BLKŽ definicijos. Lietuvių kalbos žodynai palyginti vieningai priskiria baimę pavojaus sukeltų jausmų grupei. LKŽ pateikia tris leksemos *baimė* reikšmes: 1) ‘neramumo jausmas gresiant pavojui, nelaimėi ir pan., bijojimasis’; 2) ‘baidyklė, šmėkla’; 3) ‘daugybė’. Panašaus pobūdžio apibrėžimai pateikiami ir DLKŽ bei BLKŽ. Pirmajame baimė aiškinama kaip

1) 'tikro ar tariamo pavojaus bijojimo jausmas' ir 2) 'daugybė', antrajame kaip 'jausmas, susijęs su tikru ar įsivaizduojamu pavojumi', prilyginamas nerimui ir priešinamas drąsai. Savo ruožtu *bijojimas* kaip veiksmožodinės kilmės daiktavardis aiškinamas, nurodant jo darybiniu pagrindu einantį veiksmožodį *bijoti*, kuris LKŽ apibrėžiamas kaip: 1) 'jausti, kęsti baimę; nuogaštauti, rūpintis; vengti'; 2) 'nepakęsti, nepakelti, neištverti'; o BLKŽ kaip: 1) 'jausti, kęsti baimę kieno atžvilgiu'; 2) 'baimintis, nerimauti, rūpintis'; 3) 'nepakęsti, nepakelti, neištverti'.

Baimės leksikografiniam vaizdui atkurti taip pat svarbu atsižvelgti į kitų bendro darybos lizdo leksemų reikšmes, kaip: *baimėtis* 'baugintis'; *įsibaimėti* 'įsibaugini, įsibaiminti'; *baiminti(s)* 'baugini, gąsdinti'; *baimytis* 'bijoti'; *įsibaimyti* 'įsigąsdinti'; *baimus* 'baimingas'; *baimingas* 1) 'baikštus, bailus', 2) 'baisus' (LKŽ); *baiminti* 'kelti baimę, baugini, gąsdinti'; *baimingas* 1) 'baikštus, bailus', 2) 'išreiškiantis baimę, nuogaštavimą' (BLKŽ). Pastarosios, iš vienos pusės, iškelia aikštėn baimės sukėlimo ir (ar) priežasties aspektą, kita vertus, jos sąsajas su tam tikromis būdo ypatybėmis. Pirmuoju atžvilgiu taip pat minėtinos *baugio*, *baido*, *bailės*, *baisos*, *išgąščio* derivacinėms šeimoms priklausančios leksemos ir jų reikšmės, kaip *baugini* 'gąsdinti, bailinti', *įbaugini* 'sukelti baimę, įbaiminti', *baugščioti* 1) 'baugini, baugštinti, baidyti', 2) 'būgštauti, baimintis'; *baugštenti* 'baugini, gąsdinti, baidyti'; *gąsdinti* 'baugini, baidyti'; *išgąsdinti* 'įvaryti baimę'; *baidyti* 1) 'daryti, kad bijotų, gąsdinti, baugini', 2) 'gąsdinant varyti, ginti', 3) 'vaidentis'; *bailinti* 'gąsdinti, baugini'; *baisinti* 1) 'daryti baisų', 2) 'baugini, baidyti'; *baisingas* 'keliantis pasibaisėjimą, baisus' (LKŽ); *baugini* 'daryti baugų, kelti baimę, gąsdinti'; *baidyti* 1) 'kelti baimę, baugini, gąsdinti', 2) 'kelti nemalonų jausmą, nerimą', 3) 'gąsdinant varyti, ginti, vaikyti'; *gąsdinti* 'kelti išgąstį, baugini' (BLKŽ). Savo ruožtu baimė ir jai „palankios“ būdo ypatybės tiesiogiai ir netiesiogiai ryškėja tokių leksemų definicijose, kaip: *bailus* 'kuris greitai išsigąsta'; *bailingas* 'baimingas, baikštus'; *bailys* 'kas baikštus, bailus'; *baugus* 1) 'baugštus, bailus, baikštus, baimingas', 2) 'lepus', 3) 'baisus'; *baugštus* 'bugštus, baikštus, bailus'; *baikštus* 'bailus, baugštus'; *baugštširdis* 'bailus'; *būgštainis* 'bugus, bugštus, bailus'; *gąstus* 'bailus'; *negandotis* 'drovėtis, gėdytis', *nedrąsus* 'kuris nedrįsta, baikštus' (LKŽ). Baimės ir nedrąsos atgarsių randama *baugio*, *bailumo* ir *nedrąsos* leksinėms šeimoms priklausančių vienetų definicijose, plg., *baugščiai* 'nedrąšiai, neryžtingai atliekamas'; *drebkus* 2) 'bailys'; *krūpsa* 'kas bailus, baukštus'; *nedrąsa* 'nedrąsumas, baukštumas, bailumas'; *nedrąsauti* 'būti nedrąšiam, nedrįsti'; nedrąsus 'kuris nedrįsta, baikštus'; *nedrąsmė* 'nedrąsumas, baukštumas', iš jų leksemoje *nedrąsybė* 'pavojus' (LKŽ), tiesiogiai nurodančioje baimės priežastį.

Išskyrus minėtasias, LKŽ *baimės* darybinei šeimai priklausančios leksemos vartojamos tokių leksinių vienetų ir darybinių jų šeimų definicijose kaip: *baisus* 1) ‘keliantis baimę, gąsdinantis’; *neganda* 2) ‘baimė, neramumas, išgąstis’; *nuogąstis* ‘išgąstis, baimė, siaubas’; *nuoganda* 1) ‘išgąstis, baimė’; *skraubis* ‘baimė, išgąstis, baugis’; *siaubas* 1) ‘didelis išgąstis, baimė, pasibaisėjimas, klaidas’, 2) ‘kas kelia didelį išgąstį, baimę, pasibaisėjimą’; *siaubti* 5) ‘nuogaštinti, bijoti, rūpintis’; *klaikas* 1) ‘baimė, išgąstis’; *drebėti* 1) ‘būti apimtam dažno krečiančio judesio (dėl šalčio, baimės ir t. t.), virpėti, tirtėti’, 2) ‘bijoti, baimintis’; *krūpčioti* 2) ‘baiminantis, nerimaujant gūžčioti, drebėti’; *krūpsėti* 2) ‘baiminantis krūpčioti, gūžčioti’; *šiurpas* 1) ‘raumenų virpėjimas (nuo šalčio, iš baimės, susijaudinimo ir kt.), drebulys’, 2) ‘pašiurpimą kelianti baimė, pasibaisėjimas’ (LKŽ).

Kaip matyti iš pateiktos medžiagos, jau definicijų lygmenyje rodosi tokie baimės požymiai kaip drebulys, šiurpulys ar šauksmas, nevienodas patiriamo jausmo intensyvumas ir trukmė, plg., *bailumytė* ‘didelis bailumas’, *bailokas* ‘kiek bailus’, *baisokas* ‘pusėtinai baisus’, *baugštokas* ‘šiek tiek baugštus, apybaugštis’, *būgštelėti* ‘kiek išsigąsti’, *pabailėti* ‘pabūgti, kiek išsigąsti’. Kita vertus, BAIMEJĄ įvardijančių leksemų reikšmių aiškinimuose taip pat atsekama baimės sąsaja su bjaurumu, atgrasumu ir dergimu plg., *baisus* 2) ‘bjaurus, atgrasus’, *baisybė* 5) ‘kas nors bjaurus, bjaurybė’, *baidyklas* ‘kas kelia pasibjaurėjimą’, *baisėlė* 1) ‘baisus žmogus, bjaurybė, neklaužada’; *baisioti* ‘teršti, dergti’; piktumu ir nuožmumu, plg., *baisus* 3) ‘piktas, nuožmus’, *baisis* 2) ‘bjaurumas, piktumas, įkyrumas’, *baisumeinia* ‘piktumas, nuožmumas’, šiurpa ‘pasipūtėlis, pikčiurna’, *siaubti* 4) ‘pykti, niršti’, *siaubytis* ‘pykti, siusti’, *šiurpus* 3) ‘šiurkštus, nemandagus, atžarus, piktas’; neramumu ir nusiminimu, plg., *siaubas* 3) ‘neramumas, nusiminimas’, *siaubtas* ‘neramus, smarkaujantis’, taip pat rūpesčiu ir nelaime, plg., *pasiaubti* 2) ‘apimti baimei, rūpesčiui, neramumui’, *nuoganda* 2) ‘nelaimė, neganda’; bei gėda, plg., *neganda* 3) ‘gėda, negarbė, nepatogumas’ (LKŽ).

Iš baimės leksikografinio vaizdo reikšminių komponentų minėtinos baimės jausmą sukeliančios būtybės ir (ar) reiškiniai: *bubas* 1) ‘vaikų baidyklė, baubas, bubis’, *baubas* ‘baidyklė, šmėkla, kuria gąsdinami vaikai’, *baugas* ‘baidyklė, vaiduoklis’, *baugyklė* ‘vaiduoklis, šmėkla’, *baisas* ‘baisus sutvėrimas, vaiduoklis’, *baidyklė* 1) ‘žmogaus pavidalo iškamša baidyti paukščiams, darantiems laukuose ar soduose žalą’, 2) ‘baisus padaras, šmėkla’, *baisėlė* 2) ‘pabaisa, baidyklė’, *baisybė* 4) ‘baidyklė, šmėkla’, *baisilas* ‘pabaisa, baisūnas’, *baisulys* 2) ‘baisus padaras, baubas, baidyklė’, *gandyklė* ‘baidyklė’, maumas 1) ‘vaikų baidyklė, baubas’, *guda* 1) ‘baidyklė paukščiams iš javų baidyti’, 2) ‘baidyklė vaikams gąsdinti, baubas’, *kaliausė*

1) ‘baidyklė žvirbliams baidyti’, *pabaisa* 1) ‘kas sukelia pasibaisėjimą, baimę’, 2) ‘šmėkla, baidyklė’, *pamėklė* 1) ‘šmėkla, vaiduoklis, baidyklė; žmogaus pavidalo iškamša’, *pasiauba* 3) ‘baidyklė’, *raudondantis* ‘baidyklė vaikams bauginti, baubas, babaužis’, *siauba* 2) ‘tokia mitologinė būtybė’, *siaubyklė* ‘piktoji dvasia, nelabasis’, *šmėkla* 1) ‘tariamai pasirodantis mirusio žmogaus ar šiaip kokio padaro pavidalas, vaiduoklis, pamėklė’, 2) ‘baimę, siaubą kelianti būtybė, baidyklė, pabaisa’, 3) ‘žmogaus pavidalo iškamša (paprastai baidyti paukščiams ar žvėrimis)’, *vaiduoklis* ‘vaizduotės regima nesanti būtybė, šmėkla, baidyklė’ (LKŽ). Jų gausa ir pobūdis rodo šį jausmą esant vienu iš nuo žilos senovės žmogų lydinčių būsenų.

Etimologija. Wojciechas Smoczyński Lietuvių kalbos etimologijos žodyne (LEŽ) *baimę* 1) ‘bailė, baugis, bijojimasis’, 2) ‘baidyklė, šmėkla’, 3) ‘daugybė’, kaip veiksmažodinį abstraktą, atitinkantį la. *bāime* ‘baimė’, kildina iš veiksmažodžio *bijóti(s)* ‘jausti baimę’ (Smoczyński 2016, 79–80). Savo ruožtu *bijoti(s)* ‘jausti baimę, baimintis’ žodyno sudarytojo lyginamas su duratyvais la. *bijātiēs*, *-ājuōs* ‘bijoti, gerbti’ ir sen. pr. *biātwei* ‘bijoti’, siejamais su šaknies forma pie. *b^hih2-, kurios pėdsakų randama ir la. *bītiēs*, *bīstuos* ‘bijoti’, *bīdināt* ‘bauginti, baidyti, gąsdinti’, *bīiles* ‘baimė’, *pārbīlis* ‘didelė baimė, panika’, *bijinti* ‘kelti baimę, baiminti’, toliau plg., *bijōnē* ‘baimė, baiminimasis’, sen. pr. *biāsnan* dat. sg. ‘baimė’. Savo aiškinimuose autorius taip pat mini veiksmažodinės kilmės daiktavardžius *bijójimas* ‘baimė, baiminimasis’ ir *bijójimasis* ‘baiminimasis’, galimai kilusius iš pie. *b^heih2- ‘išsigąsti, pabūgti’, ved. *bhāyate* ‘bijo’ (LIV² 72), ką paliudija ir la. *biédēt* ‘kelti baimę, gąsdinti, bauginti’. Pastarąsias žodyno autorius sieja su šaknies *baj-* vediniais, plg., *bajùs* ‘baikštus’, *bajā* ‘baisa’, *bajai* ‘baisu’, toliau *baīsta* ir *baīsti*.

Šias etimologo išvadas tam tikru būdu atkartoja ir leksemų *baisti*, *bailė*, *baikštus*, *baidyti* etimologinės reikšmės aiškinimai. Aiškindamas *baisti*, *baīsta* ‘pradėti būti, darytis baisu’ kilme, jis atkreipia dėmesį į formos *baistu* reikšmę ‘darausi bausis, *exuo hominem vel humanitatem, ferus fio*’. Jos pagrindu einančią šaknį *bais-* autorius kildina iš daiktavardinės kilmės sen. pr. formos baigmeniu *-sta-* (*baīsta, *bājo, *baīti), kurios pagrindą savo ruožtu sudarė būdvardinė forma *bajùs* ‘baikštus’. Šaknis *bais-*, anot tyrėjo, išliko tokiose daiktavardinėse formose, kaip *baisa* ‘baimė, pasibaisėjimas’, *baisas* ‘baisus sutvėrimas, šmėkla, vaiduoklis’, *baisnykas* ‘žiaurus žmogus, baisūnas’ (Smoczyński 2016, 80).

Būdvardį *baikštus*, ar seniau *baikštas* ‘baugštus, bailus’ LEŽ sudarytojas išveda iš šaknies *baist-*, įvykus šaknies priebalsių kaitai kš<ks, *baikštus ir *baistus. Savo ruožtu galimais šios šaknies šaltiniais žodyno autorius laiko: 1) *baist-yti, kur *bai-* atitinka *bij-*, plg. *bijótis* ‘baimintis’;

2) *baist-* iš *baīsta* ‘darosi baisu’. Daiktavardis *bailė* ‘baimė’ etimologo laikomas veiksmažodinės kilmės abstraktu, sudarytu prie šaknies *bai-* pridėjus baigmenį *-lė-*, plg., *baimė* < *bijoti(s)*.

Veiksmažodžio *baidyti* etimologiją W. Smoczyński dėsto, atsižvelgdamas į sinchroninę ir diachroninę jo reikšmės raidą. Pirmuoju atveju jo darybiniu etimologiniu pagrindu žodyno autorius laiko šaknies formą *bai-* su pridėta priesaga ir baigmeniu *-dyti*, plg. *baidyti* ← *bijoti*, *lamdyti* ← *limti*, *taldyti* ← *tilti*. Antruoju atveju, atsižvelgdamas į *biedu ‘bijau’ < sen. balt. *bēi-de- < pie. *b^heihč-d^he (plg. LIV² 72), ką taip pat sąlygoja veiksmažodinė forma la. *biédēt, -ēju* ‘kelti baimę, gąsdinti, bauginti’, šį veiksmažodį tiria kaip kauzatyvinę iteratyvinę formą, sudarytą prie šaknies *baid-* pridėjus baigmenį *-yti*, plg., *baid-yti*, toliau pateikdamas tokius šios šaknies vedinius, kaip *baīdas* ‘baidyklė’, *baidus* ‘baikštus’ (Smoczyński 2016, 78).

Sinonimai. Lietuvių kalbos sinonimų žodynas tam tikru būdu atspindi jau atliktos LKŽ, DLKŽ ir BLKŽ duomenų analizės rezultatus. Jame šalia *baimės* kaip ‘bijojimo jausmo’ išvardijami tokie jai artimi jausmai ir būsenos, kaip *bailė*, *nedrąsa*, *baūgis*, *būgis*, *baugulys*, *baugesys*, *pabūgis*, *baisa* ir *baisis*, *baisulys*, *pabaisys*, *bijonė*, *skraubis*, *išgąstis*, *nuogąstis*, *nuoganda*, *ganda*. Sumišimą kelianti baimė tai *siaubas*, *klaikas*, *panika* ir *pasiauba*. Savo ruožtu reikšmės atžvilgiu *baimingas* ir *baimus* yra artimi *bailiam*, *baiminti* – *gąsdinti*, o *baimintis* – *bijoti*.

Artimos reikšmės leksinių vienetų gausa pasižymi veiksmažodis *bijoti* ‘jausti, kęsti baimę’, plg., *baimintis* ir *bailintis*, *bailauti*, *baidytis*; *baisėtis* ir *baisintis*; *baugintis* ir *baugštintis*; *baikštintis* ir *būgštauti*, *būgauti*, *būgti*, *baikštauti*, *gąsdintis*, *gandėtis*, *gandintis*, *gąščioti*, *gąstauti*, *nuogąstauti* ir *išgąstauti*, *negandotis*; *siaubti* ‘labai bijoti’, *krūpauti* ir *krūpčioti* ‘šturpuliu iš baimės drebėti’, *drebėti*, *skrūpauti*, *turškauti*, *kinkas drebinti*.

Minėtini būdvardžių *bailys* ‘kas bailus’ ir *bailus* ‘greit pajuntantis baimę, nedrąsus’ sinonimai. Pirmuoju atveju jais eina: *bailūnas*, *bailiaširdis*, *baikštuolis* ‘kas baikštus’, *baugšas*, *bijoklis*, *bailiūga*, *drėbkus*, *krūpsa* ‘kas krūpsi, bijo’, menkinamojo atspalvio *kinkadrebys* ir *purplys*, bei perkeltine reikšme vartojami *kiškis* ir *zuikis*. Antrojo sinonimų sąrašą užpildo *baimus*, *baimingas*, *bailingas*, *baikštus*, *baugštus*, *baugus*, *bugštus*, *bugus*, *išgąstingas*, *gąslus*, *nuogąstus*, *nuogąstingas*, *krupus*.

Sinonimų gausa pasižymi ir būdvardis *baisus* ‘keliantis baimę’, plg., *baisingas*, *baisulingas*, *baisioniškas*, *baugus*, *gandus*, *nuogandus*, *gąstus*, *nuogąstus*, *nuogąstingas*, *siaubus* ‘labai baisus’, *siaubingas*, *klaikus*, *kraupus*, *šturpus*, *šturpulingas* ir *skraubus*. Savo ruožtu šalia veiksmažodžio *baisintis* čia minimas *bijoti*, o *baisinti* – *gąsdinti* ‘teikti baimę’. Pastarajam reikšmės atžvilgiu taip pat artimi *gandinti*, *bauginti*, *baugštinti*, *baikštinti*,

baidyti, baisinti, baiminti, bailinti, saikinti, šiurpinti, gorinti, strementi ir baubinti.

Minėtųjų leksemų semantinį artimumą liudija ir tokios sinonimų poros kaip *bijonė – baimė, bailauti – bijoti, bailė – baimė, bailingas – bailus, bailinti – gąsdinti, bailintis – bijoti, gąsdintis – bijoti, gąstauti – bijoti, gąstus – baisus, baisa – baimė, baisas – šmėkla, baisėtis – bijoti*, kurių kertiniais akmenimis tampa *baimė, bijojimas, bailumas* ir *išgąstis*.

Antonimai. Lietuvių kalbos antonimų žodyne *baimė* kaip ‘galimo pavojaus ar nemalonumo bijojimas ar vengimas’ visų pirma priešinama *drąsai* kaip ‘galimo pavojaus ar nemalonumo nepaisymui’ (1), tokiu pat pagrindu priešingybėmis tampa *baimingas, baikštus, bailus, bugštus* ‘kuris greit pajunta baimę’ ir *drąsus* ‘kuris nebijo galimo pavojaus ar nemalonumo’ (2); *baikštus* ‘kuris bijo, nedrįsta’ ir *įžūlus* ‘kuris drąsiai, bet nemandagiai elgiasi’ (3); *drįsti* ‘turėti drąsos’ ir *bijoti* ‘jausti, kęsti baimę’ (4); *išdrįsti* ‘sukaupti drąsos’ ir *baimintis* ‘gąsdintis, bijoti’ (5); bei *drąsinti* ‘raginti, nebijoti’ ir *baikštinti, baiminti, bauginti, gąsdinti* ‘kelti baimę, išgąsti’ (6); *bijotojas* ‘kas bijo’ ir *grasintojas* ‘kas nori sukelti kitam baimę’ (7):

- (1) *Slaptoji drąsa sverيامa tomis pačiomis svarstyklėmis kaip ir viešoji baimė. (Kar.)*
- (2) *Šie užrašai reiškia žengimą per pragarą, čia baimingą, čia drąsų, žengimą per aptemusią sielų chaosą. (rš.)*
- (3) *Įžūlesnis [palaido šuns] savininkas policininko akyse išsižada savo augintinio, ir tiek. Baikštesnis ima atsiprašinėti, girdi, visą laiką laikom pririštą, lyg tyčia nusitraukė nenaudėlis. (rš.)*
- (4) *Vienas bijojo, o kitas drįso. (Slk.)*
- (5) *J. Grušo ne tik baimintasi. Jo išdrįsta. (rš.)*
- (6) *Geležinė uždanga, iš pradžių gąsdinusi, ėmė pamažu drąsinti: jei priešas užsidaro, vadinasi, neturi kėslių pulti. (rš.)*
- (7) *O grasintojai ir bijotojai – vieno vaidinimo artistai! (rš.)*

Baimės antoniminių ryšių kontekste minima ir ta ypatybė, kad visa, kas yra gražu, puiku, žavu, nuostabu ir jauku, yra priešinama viskam, kas yra baisu, bjauru, negražu, kas kelia baimę, siaubą ir pasibaisėjimą. Taigi, *baisybė* kaip ‘baisus atgrasus dalykas’ tampa *puikybei* kaip ‘puikiam, patraukliam daiktui’ priešinga sąvoka (8); *baisenybė, bjaurybė* ‘baisus daiktas’ priešpastatomos *grožybei* ‘gražiam daiktui’ (9); *atgrasus, baisus, bjaurus, negražus* ‘kuris kelia pasibaisėjimą, siaubą’ – *gražiam* ‘kuris kelia pasigėrėjimą’ (10); *baisus* ‘kuris kelia baimę’ – *nebaisiam* ‘kuris nekelia baimės’ (11), *baisus* ‘kuris kelia baimę, pasibaisėjimą’ – *nuostabiam* ‘kuris

kelia susižavėjimą' (12), *baisu* 'nusakant baimės jausmą' – *jauku* 'nusakant malonumo jausmą' (13):

- (8) *Poetas, kuris gyvenimo puikybės ir baisybės giria savo eilių šokio žingsniu, yra šviesos nešėjas.* (rš.)
- (9) *Įspūdingas tasai paminklas, jame dailininkas pabandė sutelkti visą mūsų istoriją, jos grožybės ir baisenybes.* (rš.)
- (10) *Tikrovė gali būti didinga arba menka, graži ar bjauri.* (rš.)
- (11) *Tas par snukį [mušimas] nebaisus, žodis – baisus.* (Rsn.)
- (12) *Jis yra tavo Dievas, padaręs šiuos nuostabius ir baisesius darbus, kuriuos matei savo akimis.* (rš.)
- (13) *Kiekviena vieta su skirtinga nuotaika, čia linksma, čia nyku, ten svaigu, ten jauku, baisu, vietos su daugybe veidų.* (Andr.)

Aptartos antoniminiais ryšiais susijusių leksemų poros iškelia aikštėn baimės kaip drąsai, bet sykiu ir grožiui, jaukumui, malonumui priešingo jausmo ir būsenos vaizdą. Baimė yra jausmas, kurį žmogus išgyvena nujausdamas ar numatydamas pavojų, bet taip pat matydamas nemalonius, negražius ir pasibaisėjimą keliančius vaizdus, atsidūręs neįaukioje, nemalonioje ir siaubą keliančioje padėtyje.

Frazeologizmai. Lietuvių kalbos frazeologizmų žodynas pateikia gausų su baimės patyrimu susijusių ir jį įvardijančių frazeologinių junginių inventorių, apimančių tuos pasakymus, kurių sudėtyje pasirodo *baimės* dėmuo, bei tuos, kurie tiksliai šio jausmo neįvardydami vaizdingai perteikia jo požymius, patyrimus ir asociacijas. Minėtini ir tie frazeologizmai, kurių motyvacija šiandien sunkiai nusakoma, ir tie, kurių sudėtyje esantis baimės dėmuo tiesioginio sąryšio su šiuo jausmu jau nebetekęs.

Pirmajai iš minėtų frazeologinių junginių grupių priskirtini vos keli pasakymai, kaip *baimę ryti* 'bijoti', *baimę veikti* 'nerimauti', *baimė Dievo* 'sakoma stebintis'. Antrąją, gausiausią iš minėtųjų grupių, sudaro metaforinio perkėlimo pagrindu atsiradę frazeologiniai junginiai, kurių didžioji dalis zoomorfizmai ir posakiai, motyvuoti baimės sukeltų organizmo veiklos pokyčių. Štai, baimės būsenos sukėlimui pavadinti vartojami frazeologizmai: *kailis nuėjo pagaugomis, kailis sukaito, ketera pasišiaušė, plaukai pašiušo, plaukai susišiaušė, uodega rukčioja*; baimės patyrimui ar veiksams atliekamiems su baime pažymėti: *ausimis karpyti* 'baimintis', *ausis spaityti* 'baimintis', *ausis skliaudyti* 'su baime, įdėmiai klausytis', *ausys linksta* 'baisu klausytis', *kailį drebinti* 'baimintis, bijoti'. Iš baimės jausmo sukeltų organizmo veiklos pokyčių ir fiziologinės veiklos sutrikimų motyvuotų frazeologinių junginių minėtini: *čigoniškas prakaitas išmušė* 'apėmė baimė',

smulkiai bezdėti ‘baimintis jaučiant pavojų’, *pagaugai nuėjo* ‘iš baimės šurpas nupurtė’, *kinkas drebinti* ‘bijoti’, *kinkas virpinti* ‘stengtis įsiteikti’, *pakinkliai suvirpėjo* ‘suėmė baimė’, *kaulu pastatyti* ‘sukaustyti iš baimės’, *ranka kojas pakirsti* ‘sustingti iš baimės’, *į druskos stulpą pavirsti* ‘sustingti iš baimės, skausmo ir pan.’, *stulpe stovėti* ‘sustirti iš baimės’, *šikna rūko pypkę* ‘ima didelė baimė’.

Baimės patyrimą įvardijančių ir su jos išoriškai matomais požymiais susijusių frazeologizmų kontekste būtina atsižvelgti į posakius, savo sudėtyje turinčius akies, žvilgsnio, veido ir jo dalių dėmenis, plg., *akys atšvito* ‘praėjo baimė’, *akys aptiško* ‘skaudu, baisu pasidarė’, *akys pabalo* ‘baisu pasidarė’, *akys stoja stulpu* ‘darosi baisu’, *dantų neaušia* ‘žodžio neištaria (iš baimės)’, *palūpį virpinti* ‘baimintis, bijoti’, *ant savo veido pulti, nupulti* ‘iš pagarbos, baimės, sukniubti’.

Gausią baimės jausmą įvardijančių frazeologinių junginių grupę sudaro posakiai su *širdies*, simbolizuojančios vidinių žmogaus išgyvenimų ir patyrimų pasaulį, dėmeniu, plg., *širdis dreba*, *širdis yra kakle (kulnuose)*, *širdis krinta iš nuogo kūno*, *širdis krūpčioja*, *širdis lekia per gerklę*, *širdis mainosi*, *širdis negandojasi*, *širdis plaka*, *širdis purtosi*, *širdis skrumba*, *širdis stingsta*, *širdis stojasi piestu*, *širdį smelkia*, *širdis nukaito*, *širdis nutirpo*, *širdis stabterėjo*, *širdis sudrebėjo*, *širdis sušalo*, *širdis užšalo* ‘apėmė, apima, ima baimė’, *širdis nusmuko į kulnus* ‘apmirė, nustėro iš baimės’; taip pat su nuo žmogaus gyvybingumo jėgų neatsiejamų *kraujo* ir *gyslų* dėmenimis, plg., *gyslos dreba*, *gyslos stippa*, *kraujas skrupuliuojasi*, *kraujas gyslose tena*.

Dažnu atveju baimės priežastys siejasi su nemaloniais ir pasibaisėjimą keliančiais patyrimais. Pastarieji irgi įtvirtinami frazeologinių junginių lygmenyje, plg., *tarantulas perbėgo per kojas* ‘apėmė baimė’, *vabalas įkando į šikną* ‘apėmė baimė’, *blusa atkuto* ‘atsigavo iš baimės’, *blusos stippa* ‘ima baimė’. Frazeologinių junginių pagrindu taip pat eina tam tikrų veiksmų ir baimės apimto žmogaus elgesio panašumai kaip, pvz., *drebėjimas*, *miltus sijoti kelnėse* ‘drebėti iš baimės’.

Kaip paskutinioji minėtina savo sudėtyje *baimės* dėmenį turinčių, bet aiškaus ryšio su šiuo jausmu jau neberodančių frazeologizmų grupė. Semantikos atžvilgiu pastarieji artimi LKŽ pateikiamai trečiajai baimės reikšmei 3) ‘gausybė’, plg., *baimė matyti* ‘labai daug’, *gyva baimė* ‘daugybė’, *kad baimė* ‘labai daug (stebintis)’, *baisu pažiūrėti* ‘labai daug’; bei būdvardžio *baisus* penktajai reikšmei ‘smarkus’, plg., *kad baisiausia* ‘smarkiai’, *baimė žiūrėti* ‘labai smarkus’.

Derivatai. Tiriant BAIMĖS konceptą įvardijančių leksinių vienetų darybinius ryšius, svarbu atsižvelgti ne tik į *-baim-*, bet ir *-bij-* šaknies derivatus. Pirmųjų LKŽ pateikiama 19, antrųjų minima 16 vienetų. Gausią jų

dalį sudaro veiksmoždziai, žymintys baimės jausmo patyrimą, pvz., *baimėtis*, *baimytis*, *baimuotis*, *bijoti*, *išbijoti* ir kt., kiek mažesnę – kauzatyviniai veiksmoždziai, įvardijantys jausmo sukėlimo faktą, pvz., *įbaiminti*, *išbaiminti*, ir subjekto patiriamą jausmą ar jo pradinę stadiją, pvz., *įsibaimėti*, *įsibaimyti*, *įsibijoti*, *išbijoti*, *pabijoti*, *subijoti*, *užsibijoti* ir kt. Baimė kitaip vadinama *bijone*, *bijosena*, *bijojimu*, į baimę linkęs asmuo apibūdinamas kaip *baimingas*, *baimiškas*, *baimus* ir kt., jam priskiriama ypatybė – *baimingumas*, *baimingystė*.

Nors palyginti su *pykčio* darybinio lizdo leksemomis *baimės* leksinė šeima nėra tokia gausi, abiejų konceptų atveju kalbinę raišką įgyja ne tik pačios emocijos patyrimo faktas, bet jos trukmės ir intensyvumo, subjekto aktyvumo ir pasyvumo bei požymių dimensijos, aikštėn iškeliančios tuos išgyvenamo jausmo aspektus, kurie lietuvių kalbinės bendruomenės atstovų įvardyti ir įprasminti tiek pažintiniu, tiek kultūriniu atžvilgiais.

5.2.2. Baimės leksinio-semantinio lauko rekonstrukcija

Išsamios ir daugiaaspektės žodyninių definicijų (LKŽ, DLKŽ, BLKŽ) analizės pagrindu atlikta baimės jausmo leksinio-semantinio lauko rekonstrukcija atskleidžia vidinę baimės kategorijai priskiriamų jausmų struktūrą. Ištyrus leksinius vienetus, kurių definicijose pavartoti *baimės* ir *bijojimo* leksinėms šeimoms priklausantys vienetai (pvz., *baimė*, *bijoti*, *bijonė* ir kt.), išskirta 18 leksinių šeimų: *baimė / bijojimas* (35), *baugas* (77), *baisa* (77), *šiurpas* (71), *nuoganda* (49), *kraupas* (48), *išgąstis* (47), *nerimas* (47), *klaikas* (44), *baidulys* (43), *bailė* (42), *siaubas* (38), *drebuly* (36), *baikštumas* (33), *būgšta* (31), *neganda* (10), *nedrąsa* (9), *skraubis* (7). Aprėpdamos esminius baimės scenarijaus elementus, jos įkūnija kalbančiųjų sąmonėje išsiskiriantį BAIMĖS struktūrą ir leidžia kalba išreikšti konkrečiam kontekstui relevantiškus pastarosios aspektus.

Išskirtos leksinės šeimos ir leksikografiniuose šaltiniuose pateikiamos leksinės konstrukcijos savo turiniu ir forma aprėpia:

1. a) daiktavardžius, žyminčius patiriamą jausmą: *baimė*, *bailė*, *baugis*, *bauguly*, *baisis*, *būgis*, *drebuly*, *išgąstis*, *klaikas*, *krūpenė*, *nuoganda*, *siaubas*, *skraubis*, *šiurpas* ir kt.; b) veiksmoždzius, įvardijančius jausmo patyrimą: *bijoti*, *baimintis*, *bailintis*, *baisintis*, *būgštauti*, *drebėti*, *gandėtis*, *gąščioti*, *nuogąstauti*, *krūpauti*, *skraubstyti* ir kt.; bei konstrukcijas: *kinkas drebinti*, *širdis dreba*, *ausys (gyslos) dreba*, *kaulai šąla*, *kraujas stingsta gyslose*, *širdis šiurpsta* ir kt.;

2. a) daiktavardžius ir frazes, žyminčius jausmo subjektą, t. y. baimės patyrėją ar į baimę linkusį asmenį: *bailys*, *bailūnas*, *bailiaširdis*, *baikštuolis*,

baugšas, bijoklis, bailiūga, kinkadrebys, krūpsa, purplys, kiškio širdis ir kt.; b) daiktavardžius, žyminčius jausmo subjekto savybes: *baikštumas, bailingumas, baugštaširdystė, nuogąstumas, šiurpulingumas* ir kt.; c) būdvardžius ir posakius, apibūdinančius jausmo subjektą: *bailus, bailyvas, baimus, bailingas, baikštus, gąslus, išgąstingas, nedrąsus, nuogandus, pabugštis, at užlų augęs* ir kt.; d)rieveiksmius, apibrėžiančius jausmo subjekto veiksmus ir elgesį: *baikščiai, baugiai, bailiai, bugščiai, gąščiai, kraupiai, nedrąsiai* ir kt.;

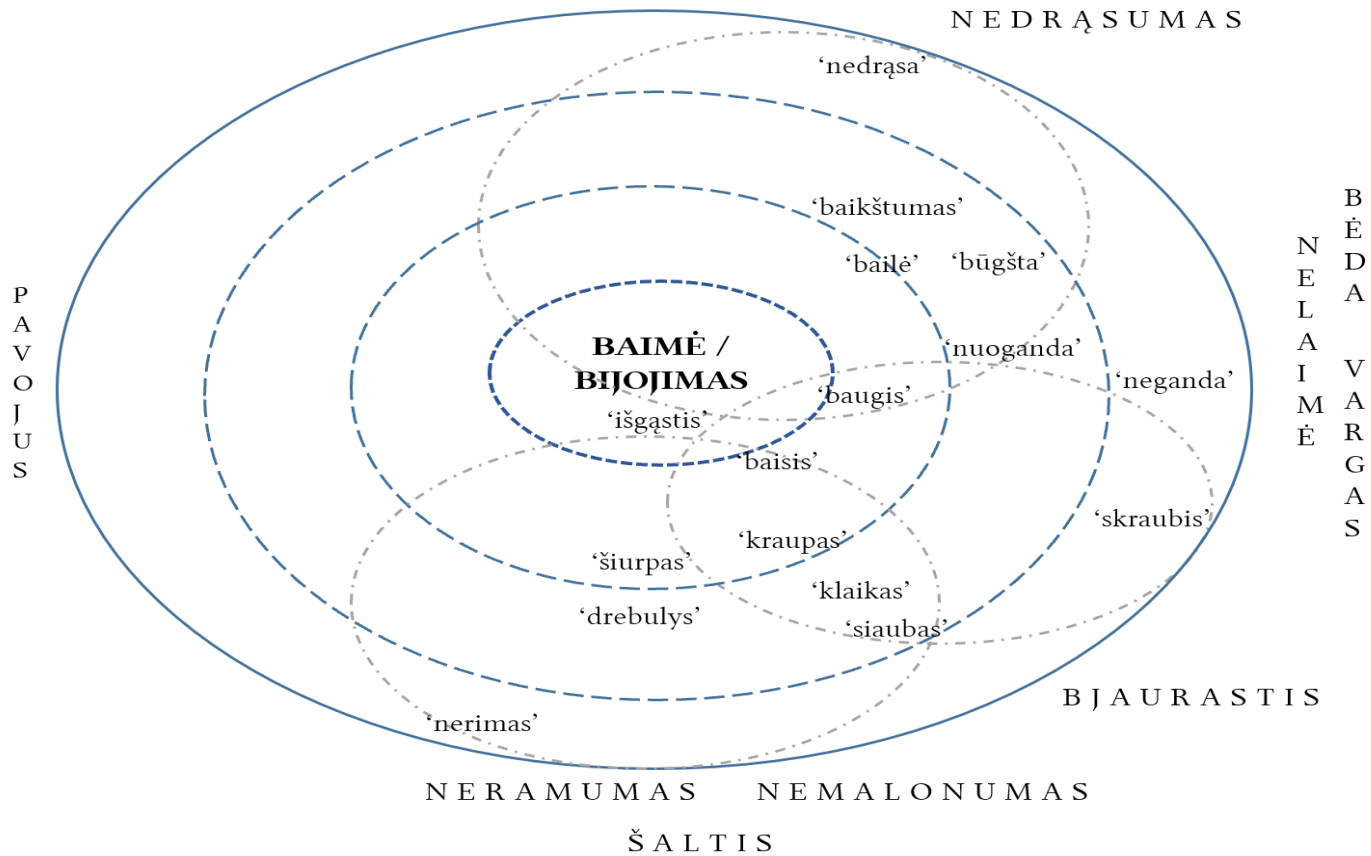
3. a) daiktavardžius, pavadinančius jausmo kauzatorių: *baidas, baidyklė, baiselė, baugas, baugintojas, baisininkas, gąsdintojas, pabaisa, siaubūnas* ir kt.; b) būdvardžius, apibūdinančius jausmo kauzatorių ir jo veiksmus: *baisus, baisingas, baisulingas, baugus, baugingas, išgąstingas, klaikus, kraupus, nuogandus, nuogąstingas, pasibaisėtinus, siaubingas, skraubus, šiurpus* ir kt.; c)rieveiksmius, žyminčius jausmo sukėlėjo veiksmus ir elgesį: *bugščiai, baimingai, baidykliška, baidančiai, drebulingai, išgąstingai, kraupiai, nuogąščiai, siaubingai* ir kt.;

4. veiksmazodžius ir posakius, žyminčius emocinės būsenos priežastį, ar sukėlimo faktą: a) priskiriamus emocinės būsenos patyrėjui: *išsigąsti, nusigąsti, persigąsti, įbūgti, pabūgti, pasibaidyti, sunedrįsti, krūptelėti, šiurptelėti, įsibaugštėti, įsibaisėti, nusibaisėti, įsibijoti, pabaisti, pasibaisėti, pašiurpti, ausis pastatyti, pagaugais eiti, širdis nukrito į kulnus, papadės nusvilo, utelės pašiuro* ir kt.; b) priskiriamus emocinės būsenos sukėlėjui: *baidyti, įbaidyti, baikštinti, balinti, baiminti, baisinti, baubinti, įbauginti, gąsdinti, krūpaudinti, subaidyti užbaidyti, baubą įvartyti, širdį šiurpčioti* ir kt.;

5. a) daiktavardžius, įvardijančius įvykius, veiksmus, situacijas ir reiškinius, sukeliančius pyktį: *baidymas, įbaidymas, bauginimas, įbauginimas, išbauginimas, baugštinimas, išbaugštinimas, baisinimas, išsibaisinimas, gandinimas, gąsdinimas*, ir kt.; b) būdvardžius, apibrėžiančius baimės priežastis: *baugingas, baisus, baugokas, baisioniškas, kraupulingas, šiurpulingas, siaubingas* ir kt.

Laikantis prielaidos, kad emocijų kategorijos atitinka prototipinių kategorijų struktūrą, kartu pripažįstama, kad anksčiau išvardytos leksemos, o tiksliau jų atstovaujamos bendro darybos lizdo grupės (*baimė, baugas, šiurpas* ir kt.) tiriamos baimės jausmų kategorijos struktūroje užima skirtingas pozicijas – nuo centrinių iki periferinių. Vadovaujantis darbo teorinėje dalyje išdėstytais metodologiniais principais ir šešiais leksinio-semantinio lauko rekonstrukcijos kriterijais (žr. 68 p.), toliau nustatomas išskirtų leksinių šeimų priklausymo kategorijai laipsnis (žr. 3 priedą).

Vadovaujantis „definicijos galios“ kriterijumi ir ištyrus apie 920 definicijų, matyti, kad dažniausiai baimės kategorijai priklausančius jausmus įvardijančioms leksemoms apibrėžti leksikografų pasitelkiami *baimės, išgąščio, baisio (baisumo)* ir *baugio* leksinių šeimų atstovai. Kiek mažiau *šturpo, baidulio, bailės* ir *drebulio* darybinių šeimų nariai. Iš jų artimiausias baimei esti išgąstis, kuris, kaip ir baimė, atitinka pirmos reikšmės ir emocinio tikslumo kriterijų, taip pat aprėpia didesnę kontekstų skaičių. Pagal produktyvumo kriterijų labiau centrinę poziciją užima *baugis, bailsis, šturpas*, kiek toliau centro išsidėsto *nuoganda, kraupas, klaikas, baidulys, bailė, siaubas*, periferijose – *nedrąsa, nerimas, neganda, skraubis*. Chronologinio ir stilistinio neutralumo kriterijus toliau nuo konceptualiosios struktūros branduolio nukelia *siaubą, baikštumą, bailę, drebulį*, į periferines sritis – *negandą, nuogandą* ir *skraubį*. Laikantis emocinio tikslumo kriterijaus, toliau centro atsiduria *baikštumas, būgšta, klaikas* ir *drebulys*, periferines sritis užima *nedrąsa, neganda, skraubis*. „Pirmosios reikšmės“ kriterijaus pagrindu arčiau prototipinio kategorijos nario išsidėstė *išgąstis*, kiek toliau – *siaubas, kraupas, klaikas*, periferijose – *būgšta, nerimas*. Vaizdinio vientisumo kriterijus lėmė labiau centrinę *išgąščio* leksinės šeimos ir vidurinę *baugio, šturpos* ir *drebulio* šeimų poziciją kategorijos struktūroje. Laikantis šių kriterijų bei leksinių šeimų tarpusavio sąsajų, atkurama vidinė kategorijos struktūra, kurios schema pateikiama 13 paveiksle.

13 paveikslas. *Baimės* leksinis-semantinis laukas.

Sisteminių duomenų analizė ir leksinio-semantinio baimės lauko rekonstrukcija leidžia įžvelgti palyginti tvirtą baimės kaip nerimo dėl pavojaus ir grėsmės sąlygojamo jausmo sąvokos branduolį. Reikšminis šios sąvokos potencialas atsiskleidžia kontekstuose, aikštėn iškeliančiuose patiriamo jausmo požymius, pvz., drebulį, šiuropulį, ar palankias aplinkybes ir ypatybes, pvz., baikštumas, baidulys, siaubas, neganda. Įgyjantys skirtingą kalbinį pavidalą, šie elementai aprėpia nedrąsos, pykčio, baimės ir fizinių pojūčių kognityvines sferas, o tuo pačiu atliepia bendražmogiškosios ir lietuvių mentaliteto bruožus įgyjančios BAIMĖS vaizdą.

5.3. Tekstinių duomenų analizė

5.3.1. BAIMĖ lietuvių paremijose

Perteikdamos iš kartos į kartą tautos sukauptą išmintį ir patirtį, lietuvių paremijos sykiu perteikia ir nevienalytį jose glūdinčios baimės vaizdą, kuris vienais atvejais atliepia žodynuose ir kalbos sistemoje įtvirtintus baimės aspektus, kitais – juos išplečia ir naujai įprasmina.

Lietuvių paremijose baimė iškyla kaip tam tikras doro ir teisingo gyvenimo imperatyvas. Tai jausmas, kurį žmogus patiria nujausdamas pelnytą Dievo, ar kito visuotinai gerbiamo teisėjo, skiriamos bausmės pavojų ir (ar) norėdamas šio pavojaus išvengti (1, 2, 3, 4). Moralės nuostatų kontekste baimė paremijose randasi kaip jausmas, apsaugantis garbę, mat Dievo bausmės bijo ir nusidėjimo prieš Visagalį bei kitus bendruomenės narius kaltę pripažįsta tik tyros sąžinės, išminties ir savigarbos turintis žmogus (5, 6, 7, 8):

- (1) *Teisingai gyvensi, be baimės numirsi.*
- (2) *Kas nusidėjo, tas bijo ir vėjo.*
- (3) *Bijok tu Dievo!*
- (4) *Jeį Dievo nebijai, tai nors žmonių nejuokink!*
- (5) *Pradžia visokio mokslo yra Dievo baimė.*
- (6) *Dievo baimė išminties pradžia.*
- (7) *Neį jisai Dievo bijosi, nei žmonių sarmatijasi.*
- (8) *Kur baimė, čia ir garbė.*

Tačiau baimę sukelia ir visa tai, kas bendruomenės laikoma blogiu, kas gali pakenkti žmogui, kelia grėsmę jo kūnui, turtui ir, plačiau žvelgiant, gerovei. Bijoma blogų ir piktybiškai nusiteikusių žmonių (9, 10, 11), bijoma ligos ir skausmo (13, 14). Bijoma ir nepasitikima tuo, kas svetima,

nepažįstama (15, 16). Baimę sukelia ir grėsmė netekti gero vardo neatitinkant bendruomenės priimtų normų ir (ar) vertybinių nuostatų (17, 18):

- (9) *Ne velnių, bet blogų žmonių bijokime.*
- (10) *Nebijok vilko girioje, baidykis nedraugo namuose.*
- (11) *Bijok Dievo ir tų, kurie Dievo nebijo.*
- (12) *Nebijok mirusio, bijok gyvo.*
- (13) *Ligos ir blogos pačios visi bijo.*
- (14) *Motka bijo, kad vaikui nesopėtų.*
- (15) *Svetimaj klėty katinas ir pelių bijo.*
- (16) *Su savo vaiku barkis ir už stalo sėdėk, o su svetimu – baisu ir už durų.*
- (17) *Gerai gaspadinei svečias nebaisus.*
- (18) *Tvarkingoje kaimenėje ir vilkas nebaisus.*

Išskirtinis lietuvių paremijose vaizduojamos baimės bruožas yra tai, kad dažniau šį jausmą išgyvena į bailumą linkę ir apsisaugoti nesugebantys bendruomenės nariai (19–24), o atsparumo jam suteikia geresnė turtinė padėtis (25) ar kiek iškreiptas tikrovės matymas, pvz., apsvaigus nuo svaigiųjų gėrimų (26–29). Be to, dažniau baimė išgyvenama esant išoriškai matomoms ir realiai egzistuojančioms jos priežastims (30):

- (19) *Baimė tik išgąstingą apima.*
- (20) *Bailų ir kiškis nugąsdina.*
- (21) *Bailumas ir kvailumas vienu taku vaikštinėja ir tą patį žmogų kabinėja.*
- (22) *Drąsus miršta kartą, bailys kasdien.*
- (23) *Bailys kitus narsina, o patsai orą gadina.*
- (24) *Ir kiškis lapės nebijotų, kad vilko nagus turėtų.*
- (25) *Bagotas ir Dievo nesibijo, o biednas ir susiedo bijo.*
- (26) *Girtas ir velnio nebijo, o blaivus ir savo šešėlio baidosi.*
- (27) *Girtuoklis ūdyjimo nebijo.*
- (28) *Kai girtas, tai kapitonas, išsiblaivęs kiaulės bijo.*
- (29) *Girta boba už velnių baisesnė.*
- (30) *Ir pelės katės nebijo, kolei nemato.*

Baimės apraiškų apstu kasdieniame žmogaus gyvenime, naminėje, šeiminėje ir gamtinėje aplinkose. Tai paliudija gausybė paremijų, gimusių kaip įdėmaus kaimiškos realybės ir įsitikinimų stebėjimo rezultatas, supančio pasaulio ir jo dėsnių pagava, paprastai įgijusių formuluotę „bijo kaip...“ (31–37) ar „bijok“ (38–41). Didžioji jų dalis grindžiama ne tiek Dievo sukurta

pasaulio ir gamtos santvarka, kiek žmonių tarpusavio santykiais, tam tikra bendruomenėje nusistovėjusia tvarka ir etika:

- (31) *Bijo kaip senis kočėlo.*
- (32) *Bijo kaip merga paskutinio kėsnio duonos.*
- (33) *Bijo kaip ubagas kerdžiaus.*
- (34) *Bijo kaip tinginys darbo.*
- (35) *Bijo kaip paukšteliai vanago nagų.*
- (36) *Bijo kaip varlės gužo.*
- (37) *Bijo kaip žydas kiaulienos.*
- (38) *Bijo pypkės dūmų kaip staravieras.*
- (39) *Bijok vienturtės mergos – išpestyta.*
- (40) *Bijok šuns iš priekio, arklio iš užpakalio, o blogo žmogaus iš visų pusių.*
- (41) *Bijok kaip bobos liežuvio.*

Baimė – viena pamatinių žmogaus išgyvenamų būsenų, todėl liaudies dažnai pasitelkiama su kitomis gyvenimo sritimis susijusioms patirtims nupasakoti. Liaudies išmintis, gyvenimo tiesos dažnai išdėstomos ir vaizduojamos pro baimės prizmę (42–48):

- (42) *Pūslėtos rankos vargo nebijo.*
- (43) *Bobos bijosi, vaikų nebus.*
- (44) *Vagies akys gėdos nebijo.*
- (45) *Ubago lazda nė šalčio, nė šilumos nebijo.*
- (46) *Pirkta duona peilio bijo.*
- (47) *Gera galva bado nebijo.*
- (48) *Neniekink silpno priešo, nebijok stipraus.*

Liaudiškasis baimės vaizdas iškelia aikštėn glaudų jos ryšį su liaudies aksiologija. Baimė tai individo ir bendruomenės atlikto vertinamojo akto rezultatas. Ji išgyvenama neigiamai įvertinus subjekto aplinką – matomus ar įsivaizduojamus objektus ir reiškinius, susiklosčiusią padėtį. Neigiamai vertinamas ir baimę keliantis asmuo, ar gąsdintojas (49). Nepagrįsta baimė veikia žmogų it destruktivi, jo kūrybines, darbo ir mąstymo galias varžanti jėga (50, 51). Jos sąlygojami veiksmai nenatūralūs, priverstiniai (52). Tokia baimė nėra pageidaujama (53), ji priešinama išminčiai, laimei ir meilei (54–57). Ją įveikti gali tik dorų siekių žmogus (58–60):

- (49) *Kurio žmonės bijo, to nemyli.*
- (50) *Iš baimės nė liežuvis nekleba.*

- (51) *Iš baimės ir šuva ant stogo užlipa.*
- (52) *Ne iš meilės, o iš baimės ėjo ožka šokti su vilku.*
- (53) *Ne baimė, bet drąsa viską laimi.*
- (54) *Kur meilė, ten išpildymas, kur baimė, ten privertimas.*
- (55) *Ne baimės, bet meilės žodžius Dievas priima.*
- (56) *Baimė su meile drauge nevaikščioja.*
- (57) *Tegul tave žmonės daugiau myli, negu bijo.*
- (58) *Gyvenk protingai, pameski baimę, o pamatysi, kad rasi laimę.*
- (59) *Doras žmogus smerčio nebijo.*
- (60) *Mirti nebijo tas, kurio gyvenimas daug vertas.*

Lietuvių liaudies aksiologinės nuostatos ryškėja paremijose, kuriose raginama, viena vertus, bijoti grėsmę individo ir bendruomenės geram vardui keliančių objektų ir reiškinių (61, 62), kita vertus – nepagrįstai nekelti nerimo kitam žmogui, neniekinti kito žmogaus orumo (63). Aukščiausių vertybių akivaizdoje ir mirties baimė netenka prasmės (64):

- (61) *Nuodėmių bijok, tai nors ir nevalgęs būk.*
- (62) *Nebauginink kito, nes pats išsigąsi.*
- (63) *Bijok kitą pajuokti ir pasityčioti.*
- (64) *Už teisybę nebaisu ir galvą padėti.*

Paprastai išgyvenama kaip atsakas į pavojų kūnui, sielai ir garbei keliančias grėsmes, liaudiškoji baimė virsta doru ir teisingo gyvenimo kelrodžiu, drausminamoju įrankiu. Baimė lydi žmogų kasdieniauose darbuose, santykiuose su Dievu, kitais bendruomenės nariais ir savimi pačiu. Sąmoningai užsidengdamas baimės skraiste, individas apsaugo save nuo blogiu grindžiamų ir pavojų sau bei kitiems keliančių veiksmų, baimei pasiduodamas – užkerta kelią laimei ir meilei. Baimė nėra pageidaujama, bet visai šio jausmo atsisakyti nevalia, nes būtent gebėjimas jį patirti yra vienas esminių individo ir bendruomenės dorovinės brandos ir išminties pamatų.

5.3.2. BAIMĖ literatūriniame diskurse

Lietuvių literatūroje baimė visų pirma atsiveria pro subjektyvių patirčių ir patyrimų, jų sąlygojamų įsitikinimų ir vaizdinių, bei egzistencinio žmogaus mąstymo prizmę. Tai jausmas, kurį žmogus patiria, nujausdamas, matydamas ar įsivaizduodamas jo kūnui ir sielai pavojų keliančius objektus ir reiškinius, siekdamas jų išvengti, jiems pasipriešinti arba nesugebėdamas jų suvokti.

Šio jausmo priežastimis yra visa tai, kas kelia tiesioginę ir netiesioginę grėsmę žmogaus kūnui, jo gerovei ir saugumui, pradedant nuo gamtinių jėgų, audros sukeltų pasekmių (1), su artėjančiu pavojumi asocijuojamų garsų (2), suvaržymo ir priespaudos sukulto blogio (3, 4), nesaugumo (5) ir baigiant svetimųjų prieš jausmo subjektą nukreiptais veiksmais (6), skausmu (7), liga (8, 9), pasibaisėjimą keliančiais reginiais (10, 11), nelaimės signalais (12):

- (1) *Laima – krūpčioja nuo kiekvieno perkūnijos šūvio, vis tvirčiau glaudžiasi prie Ginto. – Kad tiktai neuždegtų, – **baiminasi** ji. – Tokia baisi audra! – Jei taip mieste, tai ir neprabustumei, – ramiai svarsto Gintas.* (Raimundas Kašauskas, Laimingi vaikai, 1995)
- (2) *Jos žodžius slopino patrankų ir automatų šūviai prie televizijos bokšto ir link mūsų artėjantis užimas, žlegėjimas. Moterys užsilipo ant suolo, su **baime** žiūrėjo gatvės link. Tiktai kamputyje, savo pasauly, meiliai šnekučiavosi mergytė ir nedidelis juodas šuniukas. – Tankai!.. – nubangavo balsai.* (Kazimieras Zalenskas, Sudrumstas šaltinis, 2004)
- (3) *Apie kokį blogį jos galėjo iš manęs sužinoti? – Na kad ir apie tokį, kaip Tarybų Rusijoje **baiminasi** ir kenčia visame pasaulyje žinomi ir gerbiami mokslininkai. Nikolajus Pavlovičius Tichochodovas vėl klestelėjo prie staliuko.* (Jonas Mikelinskas, Mūsų emocijų vagis: apysakos, 2006)
- (4) *Aš vis reikalauju, kad mane paleistų, bet jis sakosi nieko bendra su tuo neturįs, ne jo kompetencija, tik norįs pamankštinti protą, sužinoti, koks šios srities mokslo lygis Vilniaus ir Sorbonos universitetuose. O man dingojasi, kad už to „proto pamankštinimo“ slepiasi revoliucijos **baimė**. Svarbiausia – jie **būgštauja**, kad revoliucinėm idėjom neužsikrėstų platūs žmonių sluoksniai. O kas juos gali užkrėsti?* (Anielius Markevičius, Žaliaakė gyvatė, 1996)
- (5) *Jis sirguliuoja. Abu vyrai šyptelėjo. – Sunku patikėti. Matyt, priežastis kita. Be reikalo Šalčiūnas **baiminasi**. Jeigu aš užtikrinau saugumą, reikia tuo tikėti. Moteris nežinojo, kaip reikėtų atsakyti į priekaištą, todėl tylėjo.* (Algirdas Pocius, Ponia Amnestija, 2007)

- (6) *Šeima jos pražuvo ne dėl savo kalčių; svetimieji sunaikino. Buvo darbštūs, tvarkingi, užsigyveno turtelį, užtat kaip buožės ir nukentėjo. Valentiną **baimina** kitokie „kankiniai“ čia, Amerikoj: visokie bedarbiai, homeless, benamiai... Prasideda bedarbe, tada – alkoholis (kad užsimirštų), narkotikai... (Rūta Alė, Vargingos tėvynės vaikai, 2000)*
- (7) *Argi ne smagu matyti gyvenimo pilnatvę trykštantį veidą, kuris prieš porą metų buvo sukaustytas skausmo, **baimių**, depresijos... Galbūt norint tinkamai motyvuoti save reikia patirti kokią nors gyvenimo mėsą iššūki, kuris atvertų akis... (Mantas Areima, Nostalgija: neišgalvota gyvenimo emigravus istorija, 2007)*
- (8) *Daugiausiai liūdesio ir **baimių** Julijos vaikystei suteikė tėvo liga. Kad šis mirtinai serga, Jūlytė pajuto būdama penkerių. Anuomet tokia diagnozė, kaip vėžys, pranešama, ir jiems belikdavo kankinamai spėlioti apie savąją lemtį. (Jurga Ivanauskaitė, Placebas, 2003)*
- (9) *Aš išpjoviau tūkstančius supuvusių bronchų, o piliėtis stovėjo prieš chirurgą, priglaudęs prie krūtinės delnus, jo akyse blizgėjo ašaros ir **baimė**, taigi sutarėm, drauguži, rytoj pat – ant stalo, viens du ir viskas baigta. – Baigta, – tragiškai ištarė hipochondrikas, chirurgui išėjus iš palatos. (Tomas Artūras Rudokas, Žvėris eina miegoti, 1996)*
- (10) *[...] kūnas skausmingai išsilenkęs su tokiam apkūniam sudėjimui neįtikėtina jėga, išpuoselėti veido bruožai iškreipti grynai fizinės kančios, dešinės rankos pirštai sustingę prie marškinių apykaklės, kurios viršutinės sagos jau nebespėjo atsegti. Linas **baimingai** prisiartinio prie lavono. Ant Saveljevo kūno nebuvo matyti jokių smurto žymių. Norvydas pabandė prisiminti viską, ką buvo girdėjęs [...]. (Aidas Pelenis, Keturiolika Restitucijos dienų, 1997)*
- (11) *Ai, raistas, – kaip anuose Davalgonyse, kur buvome su mama girtuokliu, mačiau ten ir rainą, piktai šnypščiančią gyvatę; ir vėl sukaustė **baimė**... Taip taip, – gyvatės, štai ko bijojau labiausiai, o kas, jeigu užminsiu?! Basom savo kojom, taigi jų, sako, tuose raistuose... (Alfonsas Bieliauskas, Verkiantis gluosnis, 1997)*

- (12) *Vakare paskambino motinai. Ta atsiliepė baimingu balsu. Po to, kai mirė tėvas, jos balsas telefonu skambėjo išgąstingai, lyg būtų **bijojusi** išgirsti pranešimą apie nelaimę.* (Zita Čepaitė, Moters istorija, 2003)

Fiziškai „apčiuopiamą“ grėsmių baimė dažniau patiriama į bailumą linkusių žmonių (13). Jos užlietas ir pavojaus išvengti siekdamas individas atsitraukia (14) arba leidžiasi bėgti nuo baimės objekto (15), pasislėpęs stebi jo veiksmus (16, 17), užleidžia jam vietą (18), vengia akių kontakto (19, 20), žvalgosi ir dairosi aplinkui (21, 22). Baimės kaip reakcijos į išorės veiksnius požymiais esti žvilgsnis (23, 24), kvėpavimo ir širdies ritmo sutrikimai (25), kalbėjimo būdas (26), sukaustymo, suvaržymo jausmas (27), drebulys (28):

- (13) *Mes išsigelbėjom! O išsigelbėję galėsime padėti ir Lietuvai. Grįšim sveiki... O kas, jei būtume žuvę? – Pagarba žuvusiems! O mes – **bailiai**, išnešę savo kailiukus... Kaip kiekvienas menkiausias žvėrelis bėga nuo pavojaus... – Valė tik verkia, niršta ir kerta žodžiais. – Ir tu bailys, ir aš.* (Rūta Alė, Vargingos tėvynės vaikai, 2000)
- (14) *[...] dabar jos plėšėsi iš vokų, lyg dvišakio geluonies liežuvėliai. – Jūsų tėvas yra vlasovcas? – A? – nesupratusi **baimingai** atsitraukė Rima. – Vlasovcas! – nusitvėriau už to žodžio lyg už išsigelbėjimo. – Tas žmogus, drauge komendante, niekad netarnavo jokioj kariuomenėj.* (Birutė Pūkelevičiūtė, Aštuoni lapai; Devintas lapas, 2003)
- (15) *[...] o tėvai vis tik ir tesakydavo: to nedaryk, ten neik, o liepdavo eiti ir daryti, kas Kuduliui visiškai ne prie širdies. Dabar visi bėgo su didele **baime** nuo žmogaus, o Kudulis apie jį nieko nežinojo. Jis dairėsi ir neturėjo ko paklausti.* (Jurgis Jankus, Auksinis vabaliukas, 1997)
- (16) *Nuo lubų mažais lašeliais vėl kapsena tuštuma tiesiai man ant galvos, po truputį apimdama visą kūną. Tikrasis aš kažkur tūno pasislėpęs ir su **baime** stebi kūne apsigyvenusio svetimdvasio veiksmus. Šis išgeria puoduke buvusį vyną, kuris rausvai padažo skruostus ir šiek tiek apsvaigina [...].* (Vaida Blažytė, Ieškojimai, 2007)
- (17) *Juk mes atėjome ne pro pačią stotį, bet tarsi iš užnugario. O taip norim kuo skubiausiai kur nors įlipti, dingti, prapulti ir nuo visų*

***baimių** pasislėpti. Man dreba ir rankos, ir kojos: kur, kur įlipti? Tuo metu pro mus praeina senyvas geležinkelietis su alyvos laistytuvėliu. (Birutė Pūkelevičiūtė, Aštuoni lapai; Devintas lapas, 2003)*

- (18) *Joris Globys tuo metu nulipo nuo kėdės, mandagiai padėkojo moteriškai už pagalbą, nesidairydamas ir neskubėdamas apsiavė koją ir ėmė brautis per minią, kuri **baimingai** davė jam kelią. Kiti, kai jis ėjo pro šalį, raukė nosis ir šnibždėjo: „Iš tiesų – jis nyksta jau, net dvokia“. Kiti nuliūdę, lyg žemę pardavę, lydėjo jį žvilgsniu. (Juozas Aputis, Dvi apysakos, 1996)*
- (19) *Atsikėliau ir nuslinkau virtuvėn. Irma krūptelėjo, man įėjus nutilo ir, matyt, **bijoj** atsisukti. – Čia aš, Arvydas, – tariau. Pajutau, jog kažkas žiūri man į pakaušį. (Jurga Ivanauskaitė, Pakalnučių metai, 2003)*
- (20) *Viskas buvo. – Ar žinai, kad biblijos Babelė – simbolis, kurio negalima suprasti pažodžiui? Tai pasakė tasai: **bijojau** pažiūrėti jam į veidą, todėl tylėjau. – Babelė – bokštas, kurį žmonės pastatė, norėdami pasiekti dievą. Bijojau. – Bet niekada jo nepasiekė. Bijojau. (Giedrė Kazlauskaitė, Sudie, mokykla, 2001)*
- (21) *– Ša! – riktėlėjo ant jo Elenutė. – Tai ne vagis ir ne plėšikas. – Labas, – netikėtai pasakė tankistas, matyt, per pusantrų tarnybos metų išmokęs vienintelį lietuvišką žodį. Išsikankinęs, apžėlęs pilkais lyg šerno dygliais, jis vos vos laikėsi ant kojų ir su **baime** žvalgėsi aplinkui. Elenutė staiga įsivaizdavo, kaip po triuškinančio tankų bataliono subombardavimo jis išsiropštė iš degančio tanko ir nuo lendančių iš visų plyšių vokiečių atsiliko nuo saviškių ir pasiklydo Juodojoj girioj [...]. (Grigorijus Kanovičius, Šėtono apžavai, 2008)*
- (22) *– Aleksandra, ką tu padarei? Kaip išdrįsai? Kokius juokus čia kreti? – Grįžteli į vieną, į kitą pusę lyg **baimintųsi**, kad tų žodžių niekas neišgirstų, paslapties neįspėtų. Nužvelgia savo aprėdus lyg norėdamas įsitikinti, ar galės išeiti į lauką šitaip apsitaisęs. (Vytautas Girdzijauskas, Palūkėk, mirtie, 2000)*
- (23) *Norėjau pasižiūrėti, ar man tinka... prie veido. Vasilijus tuojau pat išsiima iš kišenės dėžutę. – Gal tau bus per stiprūs? – **baimingai** žvilgteri jis į mane. Bet aš be žodžių pagriebiu*

papirosą, prisidegu ir užsikeliu koją ant kojos. Net nežinau, kodėl visa tai darau. (Birutė Pūkelevičiūtė; Aštuoni lapai; Devintas lapas, 2003)

- (24) *Kartais Altrą užvaldydavo keista beviltiška būseną: jos kūnas imdavo drebėti, krečiamas drugio, akys **baimingai** klydinėdavo tarsai negebėdamos atpažinti pavidalų. – Nieko, nieko man nėra, – košdavo ji pro išbalusias lūpas.* (Saulius Spurga, Pasaulio vidurys, 2000)
- (25) *Dar viena landa vedė tiesiai į gretimą šonu prisiglaudusią rietuvę, kurioje irgi buvo suręstas bunkeris. Rimo širdis **baimingai** sutvaksėjo, jam išties užgniauzė kvapą. Jis ūmai pajuto, jog čia galbūt esama ištiso požeminio ar bent tarpmalkinio pasaulio.* (Ričardas Gavelis, Septyni savizudybės būdai, 1999)
- (26) *Bruzdilas tuoj pat kyštelėjo jam prie burnos ąsotėlį. Liokajus, nurijęs porą gurkšnių, lyg atsigavo: – Kazokai ten, kazokai, – **baimingai** sumurmėjo. Jiedu susižvalgė: Žemaitija dar atrodė laisva ir prieš kariuomenės greitai nebuvo tikimasi. – Ar daug jų? – paklausė Liegotas.* (Anielius Markevičius, Žaliaakė gyvatė, 1996)
- (27) *Galėtum burbelti sudie ar skuosti šalin neatsisveikinus, bet ji susaistyta. Gal – neatviro jo atvirumo, gal savo pačios **baimių**. Kas, jeigu prasimanau siaubų, skubėdama atsukti nugarą kenčiančiam? Gabrielio nepagailėjau, o jau svetimo...* (Mykolas Sluckis, Išsipildymas ne pagal Joaną: romanas ir šešios novelės, 2003)
- (28) *Tada aš lėtai pakėliau akis ir tvirčiau sugniaužiau peilį. Arūno žvilgsnyje atsispindėjo neslepama panieka, tačiau ją greitai užgožė **baimė**. Drebančiais pirštais jis degėsi cigaretę ir niekaip negalėjo prisidegti. Tereikėjo man žengtelėti žingsnį į priekį, kai jo antakiai neramiai krustelėjo.* (Kęstutis Zubka, Pankas, 1998)

Nors taip suprantama baimė tam tikru būdu atkartoja ją įvardijančios leksemos žodyninę definiciją, visgi lietuvių grožinės literatūros lapuose dominuoja baimės kaip egzistencinio žmogaus mąstymo sąlygojamos būsenos vaizdas. Baimė čia iškyla kaip jausmas, kurio šaknys siekia žmogaus baigtinumo, mirties ir senatvės šmėklų (29–33), nežinomybės (34–36),

bejėgiškumo ir kančios (37–39) bei savojo „Aš“ gelmių ir tiesos suvokimą (40–42):

- (29) – *Tikriausiai. O šiaip ką veikiate? – Nieko. Dirbau mokykloje. Dabar atostogos. Guliu lovoje ir kamuojuos... kamuojuos mirties **baimė**. Gydytojas liovėsi rašęs. Ėmė pirštais trinti kaktą. Žvilgtelėjo į mane padilbom. – Mizantropija ir mirties baimė. Kaip tai, jūsų manymu, suderinti? (Petras Venclova, Aistrų fiesta, 1997)*
- (30) *Iš mus valdžiusios raganavimo partijos ideologijos negaliu nuspėti, kaip ji atsirado, o dar sunkiau suprasti, kodėl ji užvaldė mūsų protus – vien mirties **baimė** jos valdžios nepaaiškinsi – įtariu, kad samarijiečiai į Sovietijos raganavimo košę įmaišė pagonybės ir katalikybės pienelio, taip mėgstamo ir įprasto smarijietiškiems protams ir dvaselėms. (Gasparas Aleksa, Adomo broliai ir moterys, 2001)*
- (31) *Jo laukimas didina dvasinę įtampą. Atitolsta ir vėl sugrįžta mintys: artėja... artėja – kas artėja? Pasaulio galimos pabaigos **baimė** – nevalinga, nepriklauso nuo žmogaus išmintingumo ar kvailumo. (Petras Dirgėla, Alibi knygos: romanas, 2004)*
- (32) *Jaučiau, kad manyje tirpsta dabartis ir jos lieka vis mažiau. Mano mintys nuolat stvarstėsi už to, ką buvau palikusi praeityje. Su **baimė** pradėjau jausti, kad čia prasidėjo paskutinis mano buvimo šioje žemėje etapas. Kamavo sunkios mintys, ar pajėgsiu išspręsti dabarties ir ateities problemas. (Janina Survilaitė, Vila „Edelveisas“, 2007)*
- (33) *Evita nenorėjo užaugti. Ji bijojo būti sena. Sena, kaip jos trisdešimtmetė mama, o ką jau kalbėti apie močiutę, kurios susiraukšlėjusių, dėmėtų rankų prisilietimo visada vengė, sunkiai nuslėpdama gėdingą pasidarygėjimą. Su savo bendraamžiais negalėjo šia **baimė** pasidalyti, nes jie buvo įsitikinę, kad visą amžių liks vaikais. Kai kurie, tiesa, troško būti suaugę, vylėsi, kad nuo vaikystės pasprukę įgis tariamą laisvę. Ir nė vienas nesitikėjo, kad kada nors susiraukšlės, pražils, subjurs, pasens. Numirs. (Jurga Ivanauskaitė, Sapnų nublokšti, 2000)*

- (34) *Aš bijojau atsidurti nežinomoj būsenoj... Gvilda, tame traukinų žiurkė parodė mano raštus... O šlykštusis egoizme, nelemtoji žmogiškoji **baimė**! Tuose raštuose taip pat daug melo iš baimės, Gvilda. Ir prasidėjo nuo to sykio, kai iš baimės pamelavau sau... Sako, melo trumpos kojos. (Juozas Aputis, Dvi apysakos, 1996)*
- (35) *[...] metai, įsirežę į širdį, į atmintį, nesiduoda gramzdinami į gilų užmaršties ežerą, išnyra, persekioja Amaliją praradimų ilgesiu, dabartimi, ateities **baimė**. Amalija užgesina toršerą ir tuo pat metu išgirsta durų skambutį. Nesvarstydamą pašoka iš lovos, vienmarškinė skuba į prieangį, atšauna duris, vėl... (Bronius Kmitas, Svajonių vėjai, 1994)*
- (36) *Paguldyk mane čia, kur šlapias betonas, čia, tarp supuvusių lapų, noriu išgyventi lemties kulminaciją, kuri ateina su **baimė** mums nesuvokiamų platybių – šnabžda paskutinį Izabelės norą lietaus lašai, kuriuose atsispindi šiltas artimosios balsas. (Vaida Blažytė, Ieškojimai, 2007)*
- (37) *Antra diena gulėjau paslika. Pakilo temperatūra. Vaiko man nenešė, bet kas pusvalandį kaišiojo termometrą. Niekas manęs nelankė. Nors sesutė sake – mane uždrausta lankyti, bet aš jaučiu, kad niekas ir nesiruošia. Su baimė paklausiau gydytojo, kada mane išleis. – Kai galės, tada... Apniko juodos mintys, nes, jei Marijus nepasirodys, aš neturiu su vaiku kur dėtis. (Rima Sadauskienė, Pamilk mane, 2001)*
- (38) *Jis buvo tik žurnalistas giganto papėdėje. – O kaip bus aname pasaulyje? Ten, kur visi susitiksime? – burbtelėjo grindims. – Aš seniai **baiminuosi** dėl tavo minčių, – patylėjęs sublerbė kunigas nepakeldamas galvos. – Tu šiam pasaulyje plytos ant plytos padėti nemoki – skandalistas! (Arvydas Juozaitis, Laikraštis, 2003)*
- (39) *Viską darė pats, niekieno neverčiamas ir nešantažuojamas – šitai ir buvo bjauriausias jo pažeminimas, ryškiausias jo bejėgiškumo ženklas. Jis nekenė ir **bijojo** tokios savo būsenos, ta baimė ir neapykanta taip pat kankino kaip šlykšti liga. Be to, jį dar kamavo ir panieka sau pačiam. (Ričardas Gavelis, Prarastų godų kvartetas, 1997)*

- (40) *Jį erzino sunkų, kenksmingą fizinį darbą dirbantys žmonės. Magui patiko, kad gyvenime vargsta kiti, tačiau pasąmonėje glūdėjo prislopinta **baimė**, jog kentėti gali tekti ir jam. Mago slapta nuojauta neapgavo, nes jo pasąmonė, skirtingai nuo sąmonės, magiška.* (Robertas Kundrotas, Oro pilis, 2002)
- (41) *Jei ir labai daug žmonių tikėtų, kad aš prisikėliau, aš vis tiek nežinočiau, kam prisikėliau, ką turiu daryt prisikėlęs. **Bijau** savęs dabar, bijosiu rytoj... – Gyvenimas!.. – sušuko Jonušas Radvila. – Gyveni – bijai mirties, numiršti ir prisikeli – bijai nemirtingumo!..* (Petras Dirgėla, Žemės keleivių epas, 1997)
- (42) *[...] aš bijau žinoti. Jis bėgo šalin, bėgo nepabėgdamas, tačiau nematoma ranka sugriebė už peties, sušnibždėjo į ausį: ak, prisipažinai – bijai tiesos. Tu **bijai** tiesos, kuriai nėra senaties... Ankštas kambarys, kad būtų galėjęs prasiblaškyti. Išėiti į gatvę jis nenorėjo – laukė, kada atneš laikraštį.* (Vytautas Bubnys, Žmogus iš tenai, 1995)

Lietuvių literatūroje toji nežinomybės baimė užvaldo žmogų, viena vertus, jam atsidūrus gyvenimo kryžkelėje ar sudėtingoje padėtyje (43), priimant lemtingą sprendimą (44), antra vertus, naujų, lig šiol nepažintų, bet, subjekto nuomone, neišvengiamų patyrimų ir patirčių, kaip virsmas subrendusiu žmogumi (moterimi) (44, 45), nekaltybės netektis (46), akivaizdoje. Baimę kelia ne tik ateities nežinomybė, bet ir dabartis (47) bei pats gyvenimo faktas (48):

- (43) *Šviesiaplaukė moteris atsisuko į Virginiją ir šypsodamasi atsistojo. Virgai aptemo akyse... Lilija! Visus tuos metus **bijojo** šios akimirkos, ir štai ji atėjo! Lilija atvažiavo pasiimti to, kas jai priklausė. Paniška **baimė** peršliaužė visu Virginijos kūnu.* (Irena Buivydaitė, Laiko lieka tiek nedaug, 1998)
- (44) *Ją kankino klaustrofobija ir gąsdinimasis uždusti, o Zaicevas, stebėdamas nervinį paauglės drebulį, tyčiojosi, keikėsi rusišku matu ir teigė, kad Tėvynei bailiai nereikalingi. Šalia kasdieninės tikrovės diktuojamų **baimių** glūdėjo dar ir kitos, kurias Julija jau daug vėliau pavadino fiziologiškai egzistencinėmis. Tai buvo baimė galutinai išsiaiškinti, kaip yra daromi vaikai, nuogandus pirmųjų menstruacijų laukimas, išgąstis, vos pagalvojus apie nekaltybės praradimą, dar nelabai nutuokiant, kaip vyksta šis*

ritualas. Visus tapsmo moterimi baugulius Julijai vainikavo siaubas, nutvilkantis vos pagalvojus apie pirmąjį neišvengiamą vizitą pas ginekologą. Nors ir baugu, mįslę, kaip padaromi vaikai, Julijai knietėjo įminti kuo greičiau. (Jurga Ivanauskaitė, Placebas, 2003)

- (45) *Visi paplojo. Pasirašė visi vokišką ir lietuvišką tekstą. Pasirašius memorandumą visų ūpas ūmai atslūgo. Lyg būtų apėmusi **baimė**. Bijomės ryžtingesnio žingsnio? Atrodo, kad tikrai taip – baimės yra... Net Brunius, Vokietaitis, Taunys staiga kažkodėl prašneko apie savo didelį norą važiuoti dirbti į Vilnių.* (Alfonsas Eidintas, Erelio sparnų dvelksmas, 2008)
- (46) *Tada ir išgirdo lemtingą žodį: geismas. Suprato, kad paauglystė baigiasi ir prasideda jaunystė. Jaunystė irgi neapsiėjo be **baimių** ir jos buvo beveik priešingos paaugliškosioms. Dabar Julija labiausiai bijojo, kad taip ir nesugebės laiku prarasti nekaltybės, nebus reikalinga jokiam vyrui ir liks apgailėtina senmergė.* (Jurga Ivanauskaitė, Placebas, 2003)
- (47) *Viską sugadinsi. – Tu bijai ateities? Tokioj jaunystėj? – Aš nebijau ateities. Bijau dabarties. Aš dabar bijau – ne rytoj, supranti? Jeigu išties **bijau**. – O ko tu gali bijoti? – Viskas nėra paprasta. Čia tik tau atrodo, kad aš perskaitoma kaip knyga. Mano gyvenimas nėra jau toks paprastas.* (Ričardas Gavelis, Septyni savižudybės būdai, 1999)
- (48) – *Žinai, Mile. Tu graži, atrodo mažne dvidešimčia metų jaunesnė už mane, ale esi bailė. Visada tokia buvai. Kad aš būčiau šitaip **bijojusi** gyventi, tai... – bet Kotryna nežino, kaip tuomet būtų jos gyvenimas apsivertęs, o gal išvis pamiršta, apie ką kalbėjo, nes pasako nei šį, nei tą.* (Nijolė Kapėnienė, Vienatvė dviese, 2000)

Nežinomybės pamatuota baimė užvaldo žmogų, jam atsidūrus tamsioje ir (ar) nepažįstamoje erdvėje (49–51), likus vienam (52, 53), tapus nepaaiškinamų įvykių ir reiškinių liudytoju (54–56):

- (49) *Ranka perbraukiu katinui kailį, o jis išsiriečia iš malonumo ir išpučia uodegą. Atsisėdu šalia jo ant girgždančios medinės kėdės ir su **baimė** laukiu sutemų, kurių anksčiau trokšdavau, nes tuomet*

išsivadudavo vaizduotė, paslapčių kupina pasąmonė, mane aplankydamo reginiai, kuriuose susitikdavau su Izabele. (Vaida Blažytė, Ieškojimai, 2007)

- (50) – *Jūs negalėsite tuo patikėti. – Kuo? – Tuo, kas man nutiko. Siaubinga, bet jis niekaip negalėjo priprasti. Jau užsnūdusi baimė, tamsos **baimė**, sukaustė vėl: su kuo jis, tiesą sakant, kalbasi? Kur jis? Jis tarsi prarado save. – Na kas gi nutiko? Dėstyk. – Senkai! – pasigirdo balsas iš toli. (Jaroslavas Melnikas, Tolima erdvė, 2008)*
- (51) *Jiedu kėlėsi į dešimtą aukštą lėtai pasiūbuodami. Gabrielė visuomet **bijodavo**, kad liftas kada nors įstrigs ir niekieno neprilaikomas nudardės į juodą tamsą. (Jonė Balčiūnaitė, Salvinijaus Nanio virusas, 2001)*
- (52) *Ji vis tiek pasakė, ką buvo ketinusi sakyti: – Močiutė kažį kodėl vis labiau **baiminasi** būti viena. Gal šiandien pas tave neužeisiu. – Užeik. Spėsi ir pas močiutę. Pabūkim, juk dar nėra vėlu. – Sakai, lyg nesuprastum... Nevėlu. (Juozas Aputis, Vieškelyje džipai, 2004)*
- (53) *[...] taip, aš pažįstu šitą namą, tai kaimo troba, ta pati troba, kurios slenkstį žargstė mano kojos, pro kurios langus žvelgiau su **baimė**. Vos ne pačiam stogo pasterbly lentyna, ant kurios motina sudėdavo apdžiūvusius sūrelius arba žolynų šluoteles, sienojaus plyšyje pamirštas nulaužta geležte briedkriaunio peilis, ant vinies kataruojantis susisukęs, nupluošėjusiu galu pantukas, virš durų sudilusi pasaga. (Vytautas Bubnys, Žmogus iš tenai, 1995)*
- (54) *Padėjusi ragelį, nebesuvaldė ašarų. Ji buvo visiškai praskydusi, o kai užsimokėjo už vaistus, nuoširdžiai prisipažino, kad paniškai **bijo** grįžti namo, nes jai vaidenasi, kad Anupras nebegyvas. Provizorė persimetė su draugėm žodeliu ir tarė panelei Tefai: – Eime. Aš jus palydėsiu. (Pranas Treinys, Aktoriaus Anupro meilė, 2000)*
- (55) *Lygiai kaip ir ūkio direktorius, tarsi susimokę, vienu balsu patarinėjo, o aš, kvailys, tada nesupratau, kad jų lūpom kalbėjo **baimė**. Jie bijojo. Jie bijojo manęs, grįžusio iš ano pasaulio, prisikėlusio iš numirusių. Kur tau, vaidensis kaip kokia šmėkla,*

neduos ramiai miegoti. (Vytautas Bubnys, Žmogus iš tenai, 1995)

- (56) *Girėnai įdėmiai ir su **baimė** žvelgė į Agiją Kutraitę. Kai Agiją išvežė, ji buvo Butkuvienė. Į girią buvo atėjusi žinia, kad ji mirė. Trisdešimt metų girėnams ji buvo mirusi.* (Petras Dirgėla, Litorina, litorina, 1994)

Lietuviui, itin puoselėjančiam bendruomeniškumo vertybes ir žmonių tarpusavio santykius laikančiam darnios visuomenės pamatu, baimę kelia vienatvės (57, 58), tuštumos (59), meilės netekties (60) grėsmės:

- (57) *Kajus grįžo neatpažįstamas. Tai buvo ne Kajus, o vaikščiojantis mėsos kalnas. Tada jis man papasakojo apie nuolat girdimus balsus ir vienatvės **baimę**. Jį žavėjo nepasotinama Jėzos aistra ir kalbanti jos meilės paukštytė. Iš pradžių nesupratau, apie ką jis šneka.* (Gasparas Aleksa, Adomo broliai ir moterys, 2001)
- (58) *Ačiū Dievui, nesu vienas. Jis prisiminė smuikininkės Jurgos K. **baimę**, kad neliktų pasaulyje viena, ir šilta šyptelėjo. Kažin kur ji dabar? Tikriausiai kur nors koncertuoja...* (Petras Venclovas, Teateinie meilės karalystė, 2002)
- (59) *Jau geriau. Jau nebe sekmadienis ir nebestingdo tuštumos **baimė**. Aplink pilna gyvenimo, aš jį jaučiu per buto sienas. Ar verta bijoti vos gyvų savo butuose sekmadienį tysančių žmonių? Aš visada bijojau pavargusio, pasyvaus, negyvo, atrodė, kad jis lavono ranka griebtų man už kojos ir amžiams sustings, o po to, negalėdama ištrūkti, sustingsiu ir aš.* (Genovaitė Bončkutė, Laukiniai prisiminimai: novelės ir esė, 2007)
- (60) *Jazmina net bandė pasiguosti dručkei Bum-Bum, o ši lyg niekur nieko pasakė, kad taip būna visada, kai tikrai įsimyli. Bijai pabaigos, **bijai**, kad pasibaigs meilė, mat įsimylėjusiai širdžiai atrodo, kad tuomet neteksi ir viso pasaulio. Ateis mirtis. Nusileis visiškai prapultis.* (Jurga Ivanauskaitė, Sapnų nublokšti, 2000)

Skausmui prilygstančiu išgyvenimu lietuvių laikoma vertingo objekto, artimo asmens, galiausiai savasties netektis – tai dar viena svari literatūriname diskurse ryškėjančio baimės vaizdo priežastis (61–64). Pirmuoju atveju omenyje turimi ne tik turtas, materialinė gerovė, darbas, bet

ir garbė bei orumas. Šiuo atžvilgiu baimę kelia visa tai, dėl ko netenkama gero vardo ir palankaus įvaizdžio, bei tokiai netekčiai „palanki“ aplinka. Bijoma atskleisti savo paslaptis ir (ar) kančias (65–67), nepadoriai pasielgti ar prisipažinti ką padarius (68), sukelti pasipiktinimą (69), prisipažinti nemokant ar nesugebant ko nors padaryti (70), dėstyti savo mintis (71), apsirikti (72), viešai pasirodyti (73) ir apskritai būti vertinamam (74). Bijoma ir intelektualio nutekėjimo (75):

- (61) *Taigi aistra Vilniui buvo nedalomai susijusi su **baimė** netekti. Gal prarasti miestą. Gal patį save. Atsisveikinęs su mylimu miestu, nusileido nuo kalno, apsuko keletą neryžtingumo ratų ir sustojo netoli degalinės, ant kurios stogo buvo užritintas milžiniškas, kvailai besišypsantis tigras.* (Jurga Ivanauskaitė, Placebas, 2003)
- (62) *Veroniką ji šiame žmonių knibždėlyne įveikė per porą metų. **Baimė**, kad rytoj bus atimta tai, ką dar šiandien Angelė turi, neapleido jos net ir sapnuose. Pašokusi iš miegų įsiklausydavo į vyro alsavimą, o paskui puldavo į kitą kambarį žiūrėti, ar iš jo dar nepavogti snūduriuojančio tėvo sapnai, ar kas nors grėsmingas nestovi už sandariai uždarytų langų.* (Birutė Jonuškaitė, Žalčių tiltas: apysaka ir apsakymai, 2002)
- (63) *Taip išauklėta mergaitė nebepatiria tikrų jausmų ir tikros meilės. Ponų tarnaitės, **bijodamos** prarasti darbą, meilę savo darbdaviams pakeičia gličiu nuolankumu. Nuolankumas nebėra dorybė.* (Filomena Taunytė, 7 nuodėmės ir 12 ligų: Publicistika ir medicina, 2006)
- (64) *Išskrido pas Norą, apimtas nenumaldomo netekties jausmo. Mirtinai **bijoje** būsimų, dar tik nuspėjamų netekčių. Berlynas išsyk pagilino Rimo nuogaštavimus: tas miestas įnirtingai stengėsi žūt būt atsinaujinti.* (Ričardas Gavelis, Septyni savižudybės būdai, 1999)
- (65) *Būk geras, nešauk. Prošalėjusi moteris nutolo Gaono gatvike aukštyn. Artėjo dar viena, pasuko į kairę Prancūzijos ambasados link. Ne kitaip, Sandra **baiminasi**, pamanė Povilas, kad kieno nors akis neužmatytų jos su vyriškiu ant nuošalaus suolo, o tuo labiau, jei dar atpažintų, su kuo ji sėdi.* (Vytautas Bubnys, Švento Vito šokis, 2007)

- (66) *Jurgiui Maldžiui vis nedavė ramybės po trumpo snaudulio dar labiau sustiprėjęs noras sužinoti apie velionę Grasildą Sodeikienę ir ypač apie jos dukterį Uršulę, bet vis nesiryžo ar nesurado tinkamo momento klausti. Ir ne dėl to, kad **baimintusi** sužinoti daugiau, negu norėtų, o tiesiog varžėsi išsiduoti, kad jį kažkas kankina ar slegia. (Jonas Mikelinckas, Mūsų emocijų vagis: apysakos, 2006)*
- (67) *Palikime ožius ramybėje. Tavo kompanionas primygtinai prašė, kad apie šį įvykį nepraneščiau policijai. – Kodėl? – Kiek supratau, jis **baiminasi** dėl tavo karjeros. – Daryk taip, kaip privalai. – Aš privalau pranešti. – Vadinasi, pranešk. Kiek laiko man čia teks praleisti? – Trejetą savaitių. (Bronius Bušma, Giminės, 1995)*
- (68) *Jos apie Ikarą, apie Prometėją, apie Matrosovą kosmose kalbėjo taip jaudulingai, kaip aš kadaise pasakodavau apie pasaulio pabaigą. Aš **baiminausi** būti įžūli, aplankydama Butkiuką! Kad tik neišgąsdinčiau jo! (Petras Dirgėla, Giria, 1994)*
- (69) *Buvo taip įdomu klausytis. Gaila, dėl to ji netapo geresnė piešėja. Kiekvieną vakarą **baiminasi**, kad teta paklaus, kaip jai sekasi piešti, arba dar blogiau – paprašys parodyti darbus. Įprato šypsotis sau veidrody prieš eidama miegoti. (Teklė Kavtaradzė, Basomis po naktinį miestą, 2007)*
- (70) *Visi stengiasi išveblenti nors keletą iškreiptų anglišku žodžių. Matyt, **baiminasi**, kad be to į Europos Sąjungą nepriims. Kilo diskusija. Kaip elgtis ateityje? (Filomena Taunytė, Laimingas senelių gyvenimas, 2004)*
- (71) *Jis turi kažkokius dokumentus, nori, kad aš susipažinčiau su jais ir pasakyčiau savo nuomonę. – Matai, be reikalo **baiminaisi**, mano tėtušis protingas. – Ir garbingas, tuo aš dabar visiškai įsitikinau. (Anielius Markevičius, Žaliaakė gyvatė, 1996)*
- (72) *Kur ir kada esu šį straipsnį skaitęs ar matęs, ar bent kodėl aš taip manau – jog kur mačiau; mane draskyte draskė abejonės... O ir – ką čia slėpsi – **baimė** apsirikti... Straipsnį ant mano stalo palikęs ir tuoj išėjęs garbusis akademikas, menu, dar bent porą*

kartų atsirado mano kabinete. (Alfonsas Bieliauskas, Abipus rubikono, 1995)

- (73) *Jų vaikai, giminės, draugai. Daugiausia pagyvenę. Prisivaišinę visi suėjo į svetainę. Anot mano senelio, pasiklausyti anūko koncerto. Truputį **baiminausi**. Seneliai atsisėdo nuošaliau.* (Bronius Kmitas, Svajonių vėjai, 1994)
- (74) *Šį rinkinį pavadinau lyrinėmis apysakomis todėl, kad tam neturėjau kito žodžio, nors ir didžiai **baiminausi** prieš skeptišką skaitytoją, žinodamas gerai, kuo tat kvėpia, jeigu humoristas staiga pasiskelbia lyriku.* (Pulgis Andriušis, Anoj pusėj ežero, 1997)
- (75) *Nutilau, prarijau paskutinį kavos gurkšnį su tirščiais ir padėjau puodelį ant stalo. Niekada nemaniau, kad Atali šitaip **baimintusi** intelekto nutekėjimo. – Ačiū, Atali. Einu dirbti. – Prašom. Kai tik reiks kavos, sakysit. – N... taip, gerai. Jei kas svarbaus – pranešk.* (Renata Šerelytė, Vardas tamsoje: romanai, 2004)

Egzistencinės baimės kontekste būtina paminėti ir šio jausmo sąryšį su kaltės, baismės ir sąžinės sąvokomis. Iš esmės žmogus bijo prisipažinti esąs kaltas (76), lygiai taip pat bijo baismės, paprastai asocijuojamos su tam tikru prieš subjektą nukreiptu ir skausmą keliančiu veiksmu (77). Būtent šioji baimė, kartais nustelbdama net sąžinės balsą, stabdo žmogų nuo savo ir kito asmens orumą žeidžiančio veiksmo, veikia kaip tam tikras savikontrolės mechanizmas, nusikalstamos veikos prevencija (78–80):

- (76) – *Tik tu neširsk – sakysi, persekioja tasai Vinculis... – dar labiau netikros gaidos link krypta Vinculis – tikriausiai dėl to, kad netyčia **baiminasi** pasakyti teisybę! O gal – vagie, kepurė dega? – Tai mes kalti, Vinculi, – kryžiuoja lūpas pienininko žmona. – Prašom prie stalo, Vinculi. Gal lašelį?* (Juozas Aputis, Smėlynuose negalima sustoti, 1996)
- (77) *Laukiau, kol nusiris žemyn gerklę užtvenkusios ašaros... Pastačiusi ausis su **baimė** laukiau, kada, Matadoro apskūsta, būsiu pašaukta pas šefą pasiaiškinti dėl Puškino. Tačiau nei tą, nei kitą dieną šefas manęs nesikvietė.* (Janina Survilaitė, Vila „Edelveisas“, 2007)

- (78) – *Tiesa, – sutiko ši. – Bėda ta, šeimininke, kad visus mus ne sąžinė, o **baimė** valdo... – Taigi. Pataikei kaip pirštu į akį. **Baimė** stipresnė už sąžinę. Jų pokalbį nutraukė džiūgaujantis Stasytės žvengimas ir Rekso lojimas.* (Grigorijus Kanovičius, Šėtono apžavai, 2008)
- (79) *[...] padėjo ant stalo rankas, ir nuo jo delnų šilumos liko drėgnos dėmės, kurios buvo panašios į rentgeno nuotrauką. Jis viską greitai nutrynė alkūne ir **baimingai**, lyg būtų padaręs koki nusikaltimą, žvilgtelėjo į Viją. Jis niekaip negali suprasti šitos moters. Jeigu aš ją mylėčiau, man būtų vis tiek [...].* (Petras Venclovas, Teateinie meilės karalystė, 2002)
- (80) *Jei jos nebūtų, visi pultų žudyti, prievartauti, grobti, ištvirkauti. O dabar mirties bausmės **baimė** pristabdo žmogžudžius. Prieš eidami grobti jie net neketina žudyti – bijo. Prokurorui itin artima islamo šalių teisėsauga: pavogei – nukirto ranką, nusidėjai – netekai galvos. Tvarka.* (Herkus Kunčius, Išduoti, išsižadėti, apšmeižti, 2003)

Nevienalytis baimės vaizdas atsiveria ir žmogaus santykio su Dievu bei jo tikėjimo ir dorovinio gyvenimo plotmėse. Iš vienos pusės, pripažindamas Dievo galybę, sekdamas Evangelijos ir Bažnyčios mokymu, jausdamas Visagalio žvilgsnį, žmogus pastarojo bijo (81), o veikiau bijo užsitraukti Jo rūstybę ir bausmę (82). Iš kitos pusės, žmogaus baimę sukelia Dievo paneigimo faktas (83). Tikėjimas Dievu tampa iš baimės gniaužtų žmogų išvaduojančia jėga (84). Baimės apimtas žmogus prieglobsčio ir išsigelbėjimo ieško pas Dievą, bažnyčioje, maldoje (85, 86):

- (81) *Aš noriu ne tik matyti, bet ir įsiklausyti, įsižiūrėti. Deja, tai mane baugina. – Kas tave baugina, sūnau? – Tave **baimina** Dievo žodis? – Dominikas pastērsta, skubiai imasi valyti akinių stiklus.* (Vytautas Bubnys, Balandžio plastėjime, 2002)
- (82) *Prieš daugelį metų viskas, ką Sandra darydavo, teikdavo jai malonumų. Mėgaudamasi malonumais, **bijodavo**, kad užsitrauks Dievo bausmę. Tie metai pralėkė. Dabar niekas jos nebegąsdino. Nė mirties **baimė** nebebuvo **baimė**, nes nebekildavo jokių abejonių, kad mirt vis tiek reikės.* (Petras Dirgėla, Alibi knygos: romanas, 2004)

- (83) *Dievo tikrai nebuvo. Visada jaučiau, kad jo nėra. Nuo pat gimimo tiesiog žinojau, bet netgi sau **bijodavau** prisipažinti. Vis tiek kažkuriam pasąmonės šulinyje išnešiojau šią **baimingą** tezę. Dievo nebuvo. Gatvėje snigo dulkėmis. Bažnyčiose lijo pelėsiais.* (Giedrė Kazlauskaitė, Sudie, mokykla, 2001)
- (84) *Ponia Mačiūnienė per tą laiką visiškai pražilo. Tikrai, ji nebūtų galėjusi atlaikyti šiurpulingų **baimių** ir pavojų, jeigu ne jos įsitikinimas, kad Elvyros krikštas yra šventa misija, verta aukščiausios kainos. Ta mintis teikė jai jėgų.* (Birutė Pūkelevičiūtė, Aštuoni lapai; Devintas lapas, 2003)
- (85) *Ko prašydavo, čia meldamasis? Ką prašydavo – baisųjį banitą ar Dievą? Štai jau trys šimtai metų į Budrių bažnyčių ateina žmonės, kai širdyje pakyla **baimė** dėl rytdienos, dėl ateities, sakydavo tėtušis. Nusimazgoja švariai kojas, nusitrina – ir eina į bažnytėlę basi. Atlėgsta širdis, baimė atslūgsta joje. Mirties baimė užgožia gyvenimo baimę. Antai upė, Žvelsa, pakalnėj. Gal ir man nusiplauti kojas ir užteiti į bažnyčią? Gal paaiškės tuomet viskas?* (Petras Dirgėla, Giria, 1994)
- (86) *[...] raukšlė, lenkianti jos burną, plonas lūpas, kurias be perstojo ji krutina, tyliai kartodama maldos žodžius. Ko ji meldžia Dievą? Ko ji taip **baiminasi**? Ir mano sielą, plazdančią džiugia viltimi, apniaukia neaiškus nerimas... Aš buvau mažas kaip pupų pėdas. O brolis buvo didsnis.* (Kazimieras Zalensas, Sudrumstas šaltinis: apsakymai, 2004)

Baimių esti daug ir įvairių (87). Jos yra realiai išgyvenamos ir įsivaizduojamos (88). Užklupdamos netikėtai, jos yra neišvengiamos ir skirtingų žmonių gali būti patiriamos nevienodai (89, 90). Baimė patiriama ne tik dėl sau pačiam, bet ir kitiems gresiančio pavojaus, nelaimės ar vargo (91). Tai po drąsaus veido skraiste, žmogaus viduje giliai paslėptas (92, 93) ir sykiu jį varžantis jausmas, kurio baiminamasi ir iš kurio norima išsivaduoti (94). Daugeliu atvejų tai gali būti pražūtinga būseną (95, 96):

- (87) *Nuo pat mažens žinojau, kad **baimių** pasaulyje yra begalybė, ypač daug jų turėjo kiekviena ištremtųjų šeima. Štai gražioji Aldona **bijo** saugumo ir komendantūros, kiti – viršininkų iš kadru skyriaus. Man užteko kelių nedidelių **baimių** – kad tik kombinatas nepadidintų darbo normų, o senelė nesusirgtų. Kiti jautė **baimę** šalčiui, drebėjo dėl artimųjų sveikatos, **bijojo** traumų darbe.*

*Žmonės darėsi įtarūs, **bijojo** dėl ateities.* (Nijolė Ambrazaitytė, Virš mūsų poliarinė pašvaistė, 2005)

- (88) *Spoksojau net išsižiojęs, lyg **bijočiau** it nuostolio nepastebėti jos menkiausio krustelėjimo. Baigusi šluostytis, ji sunėrė rankų pirštus ant pakaušio ir, kaip man pasirodė, laukė mano nurodymų.* (Valentinas Zaikauskas, Pėdsakai baigiasi rojuje, 2000)
- (89) *Saulė danguje buvo panaši ne į šviesulį, o į melsva patina apsitraukusią seną vario lėkštę. Tai, ko **baiminamės**, beveik visuomet užklumpa netikėtai. Leidžiantis sutemoms, Sniegovijos gyventojai kiek aprimo: nebematydami pelenų sluoksniu padengtos kalvos.* (Saulius Tomas Kondrotas, Meilė pagal Juozapą: apsakymai, 2004)
- (90) *Bet ir tuos, ir anuos valdo **baimė**. – **Baimė**? Aš, tarkim, nieko **nebijau!** – **Bijai!** Tik nenori prisipažinti. Tau gėda prieš save. O man negėda! **Bijau** tamsos, **bijau** nepažįstamų žmonių, **bijau** žurnalo redaktorius, **bijau** skyriaus vedėjo, buhalterės, netgi valytojos. **Bijau** bet kokios valdžios, milicijos, saugumo, komunistų partijos, cenzūros, nes jų paskirtis yra gąsdinti žmogų, priversti vienaip ar kitaip elgtis, besąlygiškai paklusti.* (Petras Venclovas, Teatinie meilės karalystė, 2002)
- (91) *Jo veidas pilkas. – Tau neskauda širdies? – pertraukiu tylą. – Viskas gerai. Gero mažai. Manęs neapgausi. **Baiminuosi**, kad dėl didelio jaudulio jo neištikų širdies smūgis. – Ar tikrai gerai jautiesi? – dar kartą teiraujuosi. – Gerai gerai. Nekankinu daugiau.* (Herkus Kunčius, Būstasis dažninis kartas, 1998)
- (92) *Kas pasakys, ar ta trapi mergina su subtiliomis ausimis ir su įmantriais posakiais apie daiktų ir miestų skambesį, nėra vien puikiai užsimaskavusi **baimių baimė**. Ji man pasisiūlė į žmonas, tačiau ar aš nežinau, kad mergaičių kolonijoje kiekvienos svajonė yra prisivilioti nors patį pilkiausių kareivį.* (Valentinas Zaikauskas, Pėdsakai baigiasi rojuje, 2000)
- (93) *Nieko daugiau tavęs neprašau, bet padėk man nors tai išverti! Iš pietvakarių nelaimingajai buvo pasiūstas siauras, akinamai ryškus spindulys, kuris „su neįtikima galia pervėrė ir pakeitė Tsogjal širdį, sunaikindamas giliai paslėptą vilčių ir **baimių***

lizdą, nuramino jausmų ir kankinamų emocijų šėlsmą, suteikdamas jai visa apimančią, visa persmelkiančią, amžiną Guru ESATIES pilnatvę“. (Jurga Ivanauskaitė, Tibeto mandala, 2004)

- (94) *„Kaip bitė ieško medaus visose gėlėse, ieškok Mokymo visur; kaip elnias, kuris ieško ramios pievelės pasiganyti, ieškok nuošalios vietos, idant įsisąmonintum viską, ką esi sukaukęs. Kaip beprotis, nebesaistomas jokių varžtų, eik, kur patinka, ir gyvenk kaip liūtas, išsivadavęs iš visų **baimių**.“* (Jurga Ivanauskaitė, Tibeto mandala, 2004)
- (95) *Tikras seklys tik geria arbatą ir mėgaujasi protinio darbo pranašumu. Nusikaltėlis išsiduoda savo nerimu ir **baime**, kurie jį galų gale ir pražudo. Detektyvas nežino tikslaus nusikaltimo laiko ar vietos, tačiau jis niekada neabejoja nusikaltimo realumu.* (Robertas Kundrotas, Oro pilis, 2002)
- (96) *Apie šią istoriją girėnai daug kalbėjo, kai Bronius Dubičius, gindamasis nuo reketininkų, nušovė Magelaną Babachiną, Bertoldą Piklapą ir Andrių Kuprelį, aš nežinau, ar tas susikruvinimas buvo pateisintinas, ar baustinas, tačiau, neabejoju, jis buvo susijęs su jų **baime**. Dubičiai bijojo ne tik mano tėvo, ne tik manęs, ne tik, kaip jie sakė, Grygų, bet ir visų kitų žmonių, kurie, Dubičių manymu, keistai su jais elgdavosi.* (Petras Dirgėla, Alibi knygos: romanas, 2004)

Literatūrinio baimės vaizdo sudėtingumą lemia ir tai, kad paprastai baimė pamatuojama ir lydima kitų emocinių būsenų, bei jas sąlygojančių ir jų sukeltų patirčių, asociacijų, vaizdinių. Baimė lydi skausmą, pasmerkimą, pažeminimą (97, 98), po ja slypinčius kompleksus (99). Baimė žengia koja kojon su įtarimu (100), nepasitikėjimu (101), abejonėmis (102), nežinia (103). Jos palydovais tampa nerimas, nusivylimas, neveltis, sielvartas (104, 105), bet taip pat nuostaba, gėda (106, 107) ar pavydas (108). Tačiau baimės dirvoje gali užderėti ir pagarba (109, 110):

- (97) *Nepakenčiamas skausmas, pasmerkimas, **baimė**, dejonės, slydinėjimai ant beprotybės ribos, mano mėšlungiškas blaškymasis visiškai niekam nerūpėjo. Net neįsivaizdavau, kad ryžčiausi kam nors pats atsiskleisti.* (Saulius Spurga, Pasaulio vidurys, 2000)

- (98) *Mat prisimena Švento Rašto žodžius: kiekvienas kūnas – tartum žolynas, ir visa jo garbė – tarsi žolyno žiedas. Žolynas sudžiūsta ir žiedas nubyra... Bet kol jis sudžiūsta, kiek tenka iškentėti... Ir nevilgti, ir **baimę**, užmarštį tenka pakelti... Ir pažeminimą... Vienatvę... Koją nuslysta nuo sutrešusio vežimo rato ir įsminga tarp vešlių dilgėlių.* (Marija Raižytė-Rutkauskienė, Žolė visada kelyje, 1994)
- (99) *Iš kariuomenės jį paleido irgi po metų, ir štai tada, Vanile, aš žinau, jis įsimylėjo jus, būtumėt galėjusi išgelbėt tą žmogų nuo visų kompleksų ir **baimių** – kaip jis virpėdavo rafinuotiems ištvirkėliams pasakojant nebūtas istorijas apie jūsų ir jūsų padaužų bičiulių slėpsnas!* (Jurgis Kunčinas, Pjūti fjūūt!, arba Netiesų dvaras: romanas, 2004)
- (100) *Tris kartus jis nusišluostė prakaitą nuo kaktos, kol galų gale rado išeitį: – Vanda, atnešk savo piešinius... Padėtis buvo išgelbėta. Su **baimė**, įtarimu, panieka ir lengvu pykčiu jis stebėjo, kaip ta mergiščia tuoj paėmė svetį į savo globą ir taip lengvai lamdė daugybę „negyvenimiškų“ žodžių [...].* (Viktoras Katilius, Dykumos karalius, 1996)
- (101) *Rusas Popovas į savo išradimą žiūri su savotiška **baimė**, nepasitikėjimu, jis jaučiasi lyg nusikaltęs. Laivyno valdžia pareikalauja Popovo išradimą laikyti paslaptį, nes iš to imperijai ateity gali būti daug naudos.* (Juozas Aputis, Vieškelyje džipai, 2004)
- (102) *Paimt, žinoma, nesunku, o jeigu?.. – ūsai knebteležo žemyn. Gosla nesuprato, ką reiškia tas „jeigu“. Aišku, vadas abejoja, kažko **baiminasi**. Bet ko čia baimintis, viena pati karieta. Net jei keleiviai ir ginkluoti, vis vien neatsilaikys...* (Anielius Markevičius, Žaliakė gyvatė, 1996)
- (103) *Iš pradžių jo banga nusirito į rytus, o paskui vėl grįžo atgal, vėl visur suplevėsavo raudonos vėliavos... Nežinia ir **baimė** atslinko prie visų tarpumiškių sodybų, mustelbė dainas ir juoką... Ir teisybė! Vieną naktį žmogaus sodybą apsupo kareiviai, keli sribai.* (Vladas Dautartas, Jazminas tėvo sode, 1995)
- (104) – *Galbūt tik įskaudintas... Tikriausiai Rasa jam pasirodė tokia, kaip ir Virginija Andriui po susitikimo pajūryje. O kas slepiasi*

po Rasos **baime** ir nusivylimu? Linas jaučiasi kaltas, tačiau to negana. Virginija pamėgino įsivaizduoti juos visus tris kartu. Gražu ir miela. (Irena Buivydaitė, Laiko tiek nedaug, 1999)

- (105) *Tai geismų liepsna, tai nesuvokimo liepsna, tai neapykantos liepsna. Ją mes uždegame gimdami, gyvendami, mirdami ir vėl, ją mes kurstome sukdamiesi samsaros ratu. Ją mes maitiname savo kentėjimais, ašaromis, sielvartu, išgąsčiu, **baime** ir dantų griežimu! Tai išgirdę ugnies garbintojai visi ligi vieno tapo Budos sekėjais. Du kartus Buda aplankė ir savo gimtąjį Kapilavastaus miestą.* (Jurga Ivanauskaitė, Tibeto mandala, 2004)
- (106) *Ko reikės – tai tiktai geros abrakinės, seno užvalkalo arba vyriškų marškinių. – Abrakinės? Užvalkalo? Vyriškų marškinių? Mama žiūrėjo į mane su **baime** ir nuostaba ir tikriausiai manė, kad kuoktelėjau. Be atokvėpio, keldamas dar didesnę jos nepasitenkinimą, aš išpoškinau, kad geriau, žinoma, užvalkalas – jis daug talpesnis už abrakinę, o paskui jį galima išskalbti ir vėl apvilkti pagalvę [...].* (Grigorijus Kanovičius, Veidai sutemose, 2002)
- (107) *Tiesiai per kaimą eiti Rokui nekyla kojos. Pamanius apie galimus susitikimus su kaimiečiais, apie jų mandagumo ritualą, pasireiškiantį smulkiais klausinėjimais ir dar smulkesniu savo nuomonių dėstymu, širdyje atsiranda kažkokios gėdos jausmas, sumišęs su užuojautos **baime**. Užtat sutaria su Ignu žengti vienu iš daugelio šunkelių, kuriais kaimiečiai pasiekia miško progumose išbarstytus daržus.* (Vincas Giedra, Sviesk, Dovydai, akmenį!, 1994)
- (108) *Kai nustoja rodyti dantis, – atsiliepė Jedlafas. Nors ir išgydytas nuo savo luošumo jis vis dar su pavydu ir **baime** žvelgė į visus stipriai sudėtus vyrus. – Bet jo akys – kaip to Nazaretiečio, – pasakė Raka, kuris anaipol nebuvo kvailas.* (Kazys Saja, Stulpininkas, 1999)
- (109) *[...] erdviame kambaryje stovėjo koncertinis fortepijonas. Šis didžiulis baldas, kurio paprastai nebūdavo eilinių žmonių butuose, kėlė Robertui pagarbią **baime**. Jokiomis antgamtinėmis jėgomis, kaip ir priklauso KGB generolo sūnui, jis netikėjo, bet šis juodas daiktas su dangčiu sovietinių poreikių ir sampratų*

suformuotam jaunuolio protui atrodė beveik mistinis. (Zita Čepaitė, Moters istorija, 2003)

- (110) *Man dingojosi, kad ir teta Elzė jautė jam tokią pat su **baimė** sumišusią pagarbą kaip ir aš. Mandagumo, oficialumo šaltelis skyrė dėdę nuo visų, net pačių artimiausių žmonių. (Raimundas Kašauskas, Laimingi vaikai, 1995)*

Bijodamas pačių baimių, kovodamas su jomis kaip su sielos gelmėse tūnančiais siaubūnais, net kai nėra realią grėsmę ar pavojų keliančių objektų ir reiškinių, žmogus linkęs juos įsivaizduoti, savo juntamas baimes pagrįsti (111), tačiau iš tikrųjų, išskyrus tikėjimą, pastarąsias įveikianti jėga yra meilė ir pasitikėjimas (112):

- (111) *Kodėl mes vieną naštą nusimetę, kitą užsikrauname? Jeigu pečių niekas neslegia, jaučiamės nepatogiai, o kai galva palengvėja, **baiminamės**, ar tik ji neištuštėjo. Plokščiasťogis namelis su baliustrada vos per porą žingsnių nuo tako šviečia lyg sniegas, kurio čia niekas neregėjo... (Vytautas Bubnys, Balandžio plastėjime, 2002)*

- (112) – *Pamatysi, mes darysime stebuklus, tu net neįsivaizduoji, kaip aš tave mylėsiu... Aš tikrai neįsivaizduoju, bet nepajėgiu atsiplėšti, neįstengiu išsivaduoti iš jos rankų, iš jos lūpų, iš jos žodžių. Jie surakina rankas ir kojas, gniaužia kvapą. – Aš tave išvaduosiu. Iš tavo prietarų, iš tavo **baimių**, iš tavo netobulumų. – Ji kalba, ką anoji kalbėjo, tik kažkaip aiškiau, įtaigiau. Daro, ką anoji darė, tik subtiliau, rafinuočiau, išradingiau. (Vytautas Girdzijauskas, Palūkėk, mirtie, 2000)*

Jurgos Ivanauskaitės „Tibeto mandaloje“ (2004), pavadintos dviem pagrindiniais ego „sparnais“, viltis ir baimė laikomos pagrindinėmis žmogaus būtį apibrėžiančiomis ir pamatuojančiomis emocijomis. Toks rašytojos požiūris, atspindėdamas iš esmės lietuvių literatūroje glūdintį vidinių išgyvenimų, o ypač baimės, vaizdą, sykiu parodo, kaip giliai pastarieji yra įsiskverbę į žmogaus egzistenciją, kaip jo paties yra pasitelkiami būčiai įprasminti ir pagrįsti.

5.3.3. BAIMĖ publicistiniame diskurse

Vienas skiriamųjų baimės vaizdo publicistiniame diskurse bruožų yra tai, kad žymėdama individo ir visuomenės saugumo ir gerovės siekį, ji tampa tam tikru viešai nagrinėjamu dalyku. Vadovaudamiesi visuotinai priimtomis normomis ir standartais bei subjektyviomis baimę keliančiomis patirtimis, visuomenės nariai bando objektyviai kalbėti apie šią emocinę būseną, jos priežastis, pagrįstumą, ieškodami būdų šiam jausmui įveikti ar jo priežastims išvengti. Pastarosios savo ruožtu liečia esmines individo ir visuomenės gyvenimo sferas – sveikatą, saugumą, ekonominę, socialinę ir emocinę gerovę.

Daugeliu atvejų publicistinis baimės vaizdas primena literatūroje glūdintį jos atitikmenį. Baimės priežastimis tampa tiesioginę grėsmę žmogaus saugumui ir gerovei keliantys reiškiniai, kaip įvairaus pobūdžio nelaimingi įvykiai (1), stichinės nelaimės (2, 3), taip pat egzistencinio mąstymo sąlygojamos būsenos, kaip nežinomybė (4, 5), išnykimo grėsmė ar mirties nuojauta (6, 7, 8, 9), bei kasdienio gyvenimo, žmogaus santykio su kitais visuomenės nariais ir siekio išsaugoti garbę sąlygojamos patirtys – klaidos (10), ribotumas (11), nesugebėjimas ką padaryti (12), kitų pažiūrų neatitinkančių minčių dėstymas (13), papiktinimas (14), galiausiai pačių jausmų reiškinys (15) ir (ar) tiesos liudijimas (16). Bijoma būti įvertintam (17, 18), apsijuokti (19):

- (1) *Astravo **baimė**: valdžia ruošiasi dalinti žmonėms jodą. (respublika.lt)*
- (2) *Vakar kelią į Rusnę vėl apsėmė vanduo. Tačiau pirmą kartą rusniškiai į kiekvienais metais jiems gyvenimą ne juokais apkartinantį stichijos šėlsmą žiūrėjo be jokios **baimės**. Net priešingai, su šypsena. (respublika.lt)*
- (3) *Liepos mėnesį grybų jau turėtume būti atsivalgę, o jų kaip nėra, taip nėra. Kur gi bus, jei miškų paklotė net traška nuo sausros. Daugelis **baiminasi**, kad sausra galėjo išdžiovinti grybieną ir grybai niekada nebeatgis. (respublika.lt)*
- (4) ***Bijojau** grįžti, nes nežinojau, kas bus. Buvau gavęs visokių signalų, kad jei netarnašiu armijai, metams pasodins į kalėjimą. (15min.lt)*
- (5) *Esu vienintelis vaikas šeimoje. Man reikia donoro – kito žmogaus, o donorinės transplantacijos daromos tik užsienyje. Su*

dideliu nerimu ir **baime** sutinku naują dieną, nežinodama, ką ji lems, kurios kiekviena valanda ir minutė atima iš manęs po lašelį gyvybės. (Ūkininko patarėjas, 2001)

- (6) *Apdovanotas nepaprasta savivokos ir kūrybinės galios dovana, kartu žmogus pasmerktas nuolatinei išnykimo be pėdsakų **baime**. Ir neretai su kartėliu mąsto: ar ne geriau būtų buvę, jei būtume likę beždžionėmis – laiptotume sau po medžius... (Mindaugas Tomonis, Žinia: filosofinė apybraiža, 1995)*
- (7) *– Ką aš padariau, – sudejavo jis, – padovanojau mūsų vienintelę kombinuotą At-Bak-Chem bombą pirmam pasitaikiusiam Dievui – pasidaviau mirties **baime**, tai ir pasivaideno visokie nuostabūs regėjimai, o aš, kvailys, patikėjau jais. (Švyturys, 1995)*
- (8) ***Baimė** kaupėsi, kai vieną ankstų rytą, mamai pamelžus karvę, po šūvių iš miško tankmės pasirodė pirmieji rusų kariai, kurie paprašė atsigerti. Mamai neliko nieko kito, kaip iš rankose laikomo kibiro pieno duoti jiems ką tik primelžto pieno, kurio ne taip jau daug liko mūsų šeimai. **Baimė** kaupėsi ir tada, kai sužinojome, jog į mišką pasitraukė ir kai kurie pažįstami kaimynai, pasišventę kovoti už Lietuvą. Juk gyvenome netoli Viekišnių, Kegrių kaime, greta miško. (respublika.lt)*
- (9) *Leisdamas 2017 metų Kalėdų šventės savaitę Dresdene, perskaičiau E. Bradūnaitės-Aglinskienės „Respublikoje“ išspausdintą straipsnį, kuris ir padėjo man rasti atsakymą į tai, kodėl mane visą laiką persekioja **baimė**. Ji kaupėsi nuo pat mažumės, kai vyko Antrasis pasaulinis karas, kai rusus pakeitė hitlerininkai, o šie, palikdami Lietuvą, garsiai visiems išsakė, jog atėję rusai mus visus iššaudys. Tą išgirstą **baimės** nuojautą giliai išgyvenau tada, ji kaupėsi ir vėliau. (respublika.lt)*
- (10) *Alisa: Lietuvoje labai gaji **baimė** suklysti, padaryti klaidą ir, manau, tai stabdo dalį žmonių priiimti atsakomybę ir imtis veiksmų. Lengviau plaukti pasroviui. Kodėl taip įvykę? Turbūt įtakos turėjo ir sovietizacija. Pastebiu, kad ir šiandien Lietuvoje žmogaus vertė susiejama su pasiekimais. Tai labai ryšku švietimo srityje. Esi vertingas, kai laimi, gauni dešimtuką. Bet ką reiškia gauti dešimtuką? Turi nepadaryti nė vienos klaidos. Jei padarai klaidų, tarsi esi mažiau vertingas. Manau, kad labai stipri **baimė**,*

kad gali tapti nevertingas, būti nurašytas. Apskritai ta prekyba sėkme, verte – mūsų amžiaus nūdienu. (respublika.lt)

- (11) *Humoras, mokėjimas juoktis yra laisvės, inteligencijos ir proto ženklas. Pastebėjot, kokie rimti yra kvailiai, kaip oriai, pasipūtę kaip kalakutai ir reikšmingai burbuliuoja? Visada viską žino – ir puikiai žino, kad nieko rimto nežino – jie kaip šunys junta savo ribotumą ir **bijo**, kad tai neatsiskleistų, todėl yra pikti. Šunys irgi kanda iš baimės. (respublika.lt)*
- (12) *Dažnai vietoj dizainerių kurtų drabužių renkamės įprastesnius, mat prisibijome, kad išskirtiniai audiniai bus sunkiai prižiūrimi, greitai „nusiskalbs“ ir nusidėvės. Dizainerė A. Kuzmickaitė sako pastebinti, kad klientės dažnai **baiminasi** dėl to, ar pavyks drabužį prižiūrėti savarankiškai, kartais pasirenka jo nepirkti vien dėl to, kad nenori skirti laiko jo priežiūrai specialiose valylose. (respublika.lt)*
- (13) *Vienas pirmųjų Lietuvoje naująjį sezoną pradeda Vilniaus „Lėlės“ teatras. Pradeda jau be Juozo MARCINKEVIČIAUS: pasibaigus vadovo kadencijai jis, anaip tol neabejingas, anaip tol nepavargęs, anaip tol neišsisėmęs, anaip tol ne varu varomas, pats sau tarė „užteks“. Kokios priežastys, paklausėme buvusio vadovo, **nebijojusio** sakyti, ką galvoja netgi tuomet, kai jam aplinkiniai patardavo būti nuolankesniau. (respublika.lt)*
- (14) *„Buvusi žmona pasistengė, kad savo dukrą matyčiau tik kartą per savaitę, ir vos valandą, – sako teismų duris varstantis Marius M. – Skaudžiausia, kad ryšys su ja vis labiau silpsta: mergaitė nuolat girdi iš motinos, koks blogas jos tėvas. Galite įsivaizduoti, kaip noriai po tokių kalbų ji eina į susitikimus su manimi. Net pažvelgti į mano pusę meiliau **bijo**, nes žino, kad tai sukels motinos pyktį“, - pasakoja vyras, daugiau nei metus negalintis susitikti su dukterimi vienas. (veidas.lt)*
- (15) *Didžioji dauguma jaunų žmonių patiria emocinius sunkumus, tačiau vis dar vengia apie juos prasitarti. Emocinę paramą teikianti „Jaunimo linija“ kviečia **nebijoti** kalbėti apie jausmus ir juos išreikšti įvairiais būdais, pavyzdžiui, klausantis savo mėgstamų atlikėjų muzikos. O norintiems prisidėti prie emocinės sveikatos stigmos mažinimo Lietuvoje – paremti „Jaunimo liniją“ aukojant moderniai – mobiliuotu telefonu. (respublika.lt)*

- (16) *Žmonės **bijo**, dreba. Juk tuojau pat išlėks iš darbo. Širdimi dauguma žmonių jaučia, kas yra tiesa, tačiau visi **bijo**. Tik pabandyk paliudyti tiesą, tuojau pat lėksi iš darbo ir nukentės tavo šeima, tavo vaikai. Žmonės priversti rūpintis tik savo gerove. Tai velnio darbas. Šėtonas nesnaudžia. Tie žmonės, kurie pasiduoda melui, mąsto trumparegiškai. Norisi tuos šimtą metų gerai gyventi Žemėje. O jeigu amžinybė? O jeigu ji yra?* (respublika.lt)
- (17) *Visi klegėjo, šurmuliavo ir nelabai kreipė dėmesį į pasisakančius. „Išdėjau prieš visus **baimindamasi**. Nebuvo tekę susidurti su tokia didžiule triukšminga auditorija. O jau po pirmų sakinių salė nuščiuvo ir sukľuso. Taip visi išsėdėjo iki pabaigos“.* (Kauno diena, 1996)
- (18) *Jų interpretacijos beveik tobulos, bet kažkokios beveidės. Visi labai nori patikti ir įtikti kritikams. **Bijo** iki galo atskleisti savo individualybę. Kažkas juk gali pasakyti, jog buvo grota „ne stiliuje“.* (Kauno diena, 2001)
- (19) *Be viso kito, tam reikia ir drąsos, ryžto. Juk siekiant susitaikymo gali iškilti pavojus, kad liksi nesuprastas, gali atsirasti **baimė** apsijuokti. Visas šias abejones reikia įveikti, nes kitaip susitaikymas bus iš tikrųjų sunkus.* (XXI amžius, 1997)

Baimė apsijuokti, likti išjuoktam paprastai užvaldo individą dėstant savo mintis, reiškiant nuomonę ir pažiūras rūpimu klausimu, ar kitaip pasirodant prieš autoritetu laikomą asmenį ar autoritetingą auditoriją (20–22). Autoriteto vertinimo sąlygojama baimė neatsiejama nuo jam reiškiamos pagarbos (23, 24):

- (20) *Pakanka neapdairiai ištarti kokią pastabą, ne visai tiksliai pasakyti savo pageidavimą, mintį, – prapuolei. Žinoma, ir aš **baiminausi**, galvojau apie tai, kaip būsiu sutiktas, o dar daugiau – kaip palydėtas po pirmosios savo repeticijos. Kauno teatro orkestre radau man labai mielus žmones.* (Kauno diena, 2001)
- (21) *Antras jausmas, lydintis artistą, – **baimė**. Tai tarsi gyvenimo kodas. Gauni naują vaidmenį – bijai: ar sugebėsi? Jeigu pavyksta, iš pradžių jauti pergalės saldumą, o paskui...*

atsiranda vienatvė, nemigos naktys, nevisavertiškumo kompleksas. (Kauno diena, 2000)

- (22) *[...] stengdavausi kažkaip ypatingai, reikšmingai ir išmintingai kalbėti, ir maivydavausi, bet patikėkite tai tik iš pagarbos Jums ir iš **baimės** pasirodyti prieš Jus kvailiu. Štai ir dabar, rašau ir jaudinuosi dėl savo minčių, dėl stiliaus, pagaliau dėl savo neišlavintos, bjaurios rašysenos. (Švyturys, 1995)*
- (23) *Buvau Vytauto Venckaus studentė. 1974 metų rudenį įstojusi į Lietuvos konservatoriją (dabar – Muzikos akademija), pagarbiai ir su lengva **baime** stebėjausi Dėstytojo punktualumu, darbštumu ir impulsyvumu solfedžio paskaitose. (Svetlana Puidokienė, Vytautas Venckus, 2001)*
- (24) *Padėjo anuomet prof. Mieczysławas Jackiewiczus, vėliau tapęs Lenkijos generaliniu konsulu Vilniuje. Tai buvo 1996-ieji. Vykau į tą susitikimą su pagarbia **baime**, tačiau iki šiol prisimenu, kaip šiltai, be galo nuoširdžiai, tartum ilgai lauktą svečią „tas užsispyręs žemaitis“ sutiko [...]. (Veidas, 2006)*

Literatūroje išryškėjęs individo išgyvenamos baimės jausmas publicistikoje įgyja visuotinio jausmo pobūdį, o žmogaus egzistenciją liečiančios jo priežastys čia atliepia visuomenės santvarką, jos gerovę ir darną žeidžiančius objektus, reiškinius ir procesus. Vienas esminių šių dienų visuomenės „baubų“ yra vaiko teisių apsaugos politika ir ją įgyvendinant priimami sprendimai, kurie tėvų suvokiami kaip vaiko netekties grėsmė (25). Ne mažiau baiminga rodomi ypatingų poreikių vaikų ugdymo procesų reforma, tėvų siejama su vaikui daroma skriauda, o ugdytojų – su valstybės ir visuomenės nepasirengimu tinkamai ją įgyvendinti (26–29). Vienintelis būdas šioms baimėms įveikti – aktyvus pasipriešinimas jų sukėlėjų atžvilgiu (30):

- (25) *Du vaikus auginanti mama Alina sako, kad šiandieninė situacija vaiko teisių apsaugos srityje **baugina** ne tik esamus, bet ir būsimus tėvus. (respublika.lt)*
- (26) *Vaiko teisių reformos grimasos Lietuvoje pasėjo **baime**. Tėvus gąsdina ugdymo įstaigose dalijamos anketos su asmeniškais klausimais. Kalbama apie vaikų priėmimo skyriuose šnipinėjančias vaiko teisių specialistes ir atvejus, kai mokytojai dėl nepateisintų praleistų pamokų informaciją apie šeimą*

perduoda vaikų teisių skyriui. Tėvai išsigandę, jog bet kada gali būti paskūsti tarnyboms. (respublika.lt)

- (27) *Sigita neslepia, kad ne tik jų, bet ir artimųjų šeimas kausto **baimė**: „Nesijaučiame saugūs. Daugiabučiuose gyvenančios šeimos išsigandusios, baisu su kaimynu susipykti. Jis gali paskambinti į tarnybas ir jau tą pačią dieną gali netekti vaikų.“ Jai antrina ir Artūras, pridurdamas, kad šiandien valstybė su tėvais elgiasi nesąžiningai. „Daug reikalaujama, bet nėra jokios pagalbos. Savo jėgomis kovojame, stengiamės, kaip išmanome. Tai labai nesąžininga“, – sakė Artūras. (respublika.lt)*
- (28) *Manau, kad poįstatyminiai aktai turi būti pakeisti kuo greičiau. Jeigu mes tikėtume, kad viskas vyksta gerai, mūsų čia nebūtų. Ir net jei kažkas bandys pasakyti, kad mūsų buvo mažai, todėl mums nerūpi, tai netiesa. Kiekvienuose namuose kiekvieną dieną visos Lietuvos tėvai kalba apie tą patį – kaip apginti savo vaikus“, – tėvelių **baimes** išsakė Vilma. (respublika.lt)*
- (29) *Lietuva ruošiasi įgyvendinti dar vieną tarptautinį įsipareigojimą – Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją. Ja siekiama mažinti atskirtį tarp sveikųjų ir ypatingų poreikių vaikų ugdymo procese. Planuojama pertvarkyti specialiųjų mokyklų tinklą. Tačiau su **baimė** į šiuos planus žiūri ne tik specialieji pedagogai, bet ir patys tėvai, auginantys specialiųjų poreikių turinčius vaikus. (delfi.lt)*
- (30) *Tačiau, visų pirma, įveikime save – nustokime **bijoti** ir galvoti, kad tai daryti beviltiška. O tuomet pradėkime veikti – skūsti ne kaimyną ar praeivį, o visus valdininkus ir pareigūnus nuo eilinio iki paties aukščiausio. Tuos, kurie mus ignoruoja ir kurie, gavę MŪSŲ VALSTYBĖS įgaliojimus, šiuos įgaliojimus naudoja prieš MUS ir MŪSŲ valstybę. MŪSŲ YRA DAUGIAU! DAUG KARTŲ DAUGIAU! (sarmatas.lt)*

Piliečių nerimą sąlygoja visa tai, kas kelia pavojų jų gyvenimo kokybei. Taigi, iš vienos pusės, jų finansinę padėtį lemiantys ir su ja susiję veiksniai, kaip šalies ekonominė padėtis ir jos nuosmukis (31), pakilusios kainos (32), pensijų fondų nepatikimumas (33), priimtų sprendimų palankumas (34), darbo sąlygos (35), o iš kitos pusės, pati gyvenimo aplinka (36), kasdienio saugumo klausimas (37-39), socialiniai ir demografiniai pokyčiai (40). Dėl savo

gerovės ir saugumo baiminasi su veiklos sėkmei gresiančiu pavojumi susidūrę verslininkai (41–44), žemdirbiai (45–47), menininkai (48). Darbuotojai bijo gindami savo teises stoti prieš darbdavį (49), netekti darbo vietos (50). Bijoma sankcijų, bausmės (51–53):

- (31) *Apdirbamosios gamybos, eksporto bei mažmeninės prekybos apimtis ir toliau sparčiai auga, įmonių ir vartotojų lūkesčiai tebėra dideli, tačiau **baiminamasi**, kad, pasaulio ekonomikai vis labiau šlubuojant, maža ir atvira Lietuvos ekonomika taip pat neišvengs kluptelėjimo, sako Lietuvos banko Makroekonomikos ir prognozavimo skyriaus vyriausioji ekonomistė Laura Galdikienė. (respublika.lt)*
- (32) *Lietuvoje spartėjant daugiabučių renovacijos tempams ir esant dideliems šilumos energijos sutaupymams po namų atnaujinimo gyventojai **baiminasi**, kad bus padidinta šilumos kaina. Pasak specialistų, savivaldybės investicinius šilumos tiekimo projektus turėtų derinti su renovacijos galimybėmis, tuomet nekils ir problemų. (respublika.lt)*
- (33) *Nors kaupiančiųjų senatvės pensijai privačiuose fonduose daugėja, tačiau vis dar yra nemažai žmonių, kurie pasitiki tik valstybine „Sodros“ sistema. Skeptišką tokių žmonių požiūrį lemia **baimė**, kad privatūs pensijų fondai gali bankrutuoti, bet Vilniaus universiteto profesorius, ekonomistas Teodoras Medaiskis tokius skeptikus skuba nuraminti. (respublika.lt)*
- (34) *Naujas būstas ne vienam pirkėjui yra didžiausia gyvenimo investicija, tad **baiminamasi**, ką daryti, kad šis pirkinys neapkarstų. (respublika.lt)*
- (35) *Reikėtų pasakyti, kad moterų drąsa kaip dūmelis išgaravo. „Skambino į redakciją, sakė **bijančios** ir pagalvoti, kas jų laukia“. Laišką pasirašiusios moterys **baiminasi**: „Atleisti mūsų gal ir neatleis, bet sudarys tokias darbo sąlygas, kad bus neįmanoma dirbti“. (Veidas, 2006)*
- (36) *„Vakaro žinios“ rašė, kad Vilnius nesugeba susitvarkyti su šiukšlėmis, o Lietuva gali tapti Europos sąvartynu. Įvertinus tai, kad šiukšlių deginimo įmonės reikalauja didžiulių investicijų,*

kyla pagrįsta **baimė**, kad galime „paskęsti“ šiukšlėse. Ne jau – padėtis be išeičių? (respublika.lt)

- (37) Visuomenė į senukus, sėdinčius prie automobilio vairo, žvelgia skeptiškai, **baiminasi** dėl jų ir kitų eismo dalyvių saugumo. Vyriausias šiandien Lietuvos keliais važinėjantis vairuotojas – 97-erių. Išlieka retorinis klausimas: kaip tokie senukai gauna medikų leidimą vairuoti ir kaip juos atkalbėti nuo vairavimo? (respublika.lt)
- (38) Degant raudonam šviesoforo signalui į dešinę sukti leidžiančių žalių rodyklių Lietuvos sankryžose mažėja, tačiau kol jos išnyks dar teks palaukti. Kas daroma, kad keliuose būtų saugiau ir einant per sankryžą nereikėtų **baimintis**, kad tau pervaziuos kojas ar būsi partrenktas? (respublika.lt)
- (39) Klaipėdos poilsio parko sutvarkymo pirmasis etapas baigtas. Tačiau džiaugsmą temdo vandalių **baimė**, nes parkas kol kas nėra stebimas ir saugomas. (diena.lt)
- (40) Tai, kas **baimina** eilinį Vilniaus miesto gyventoją – vis didėjanti trauka į miesto centrą, žavi, matyt, ir miesto merą, ir investuotoją Ūkio banką – Vladimirą Romanovą. (Atgimimas, 2006)
- (41) Atsakomybė, nuostoliai, savo ir kitų gerovė. Marijampolėje kilęs vandens užterštumo skandalas įsisiūbuoja. Nors miesto ir „Sūduvos vandenų“ valdžia ramina, kad panika skleidžiama be reikalo, žmonės vengia vartoti vandenį iš čiaupo. Jei jame nebėra lervučių, tai gali būti chemijos užsilikę – svarsto jie. Kol marijampoliečiai priversti pirkti geriamąjį vandenį parduotuvėse, „Marijampolės pieno konservų“ atstovai **baiminasi**, kad galėjo būti užteršta jų produkcija. O dalis jos jau iškeliavo net į Kiniją. (respublika.lt)
- (42) Ponas Suchodolskis atkreipia dėmesį, kad didelės žaliavų kainos jau daro įtaką infliacijai tiek JAV, tiek Europoje, tiek Lietuvoje. Investuotojai **baiminasi**, kad centriniai bankai didins bazinės palūkanas, ūkio plėtra sulėtės, mažės ir metalų paklausa. (Verslo žinios, 2006)

- (43) *Vis dėlto kai kurie ekspertai **baiminasi**, kad toks sprendimas dar labiau šliūkštelės alyvos į ir taip įsismaginusių kainų kilimo šuolius. (Verslo žinios, 2008)*
- (44) *Mes pasirašėme sutikimą dalyvauti koncesijoje. Dabar tai virto į viešąjį pirkimą. Bet mes labiausiai **baiminamės** ne dėl to, o dėl savo ateities neapibrėžtumo. **Nuogąstaujame**, kad savivaldybė atsikratys mumis ir koks nors „Rubicon“ ar dar kas nors darys su mumis ką panorėjęs. (Veidas, 2006)*
- (45) *G. Surplys: stichinės sausros paliesti žemdirbiai neturi **baimintis** sankcijų. Lietuvoje penkiose savivaldybėse paskelbus stichinę sausrą, žemdirbiai neturėtų baimintis sankcijų dėl nepasiektų rodiklių pateisinant gautą ES paramą, sako žemės ūkio ministras Giedrius Surplys. (respublika.lt)*
- (46) *Gegužę užklupusi sausra, privertė sunerinti ūkininkus ir daržininkus. Ką užauginsime be vandens? Žmonės **baiminasi**, kad ir vandens atsargos ima sekti. Kokios bus tolimesnės prognozės kalbėjomės su orų prognozių specialistais, o kiek ilgai be lietaus gali išgyventi daržai ir laukai, kuo jiems galime padėti aptarėme su Aleksandro Stulginskio universiteto profesore, agronome Honorata Danilčenko. (respublika.lt)*
- (47) *Tačiau jų augintojai norėtų, jog reikalavimai būtų atidėti dar bent keleriems metams. Kiekvieną centą taupantys ūkininkai **baiminasi**, jog reiks nemažai investuoti į sandėlių statybą, ženklinio aparatus. (Kauno diena, 2001)*
- (48) *Paskutinė Kauno dailininkų paroda buvo surengta gegužės mėnesį. Parduota nebuvo nieko. Šiuo metu Alfredo Šato galerija veikti negali, nes šeimininkas baiminasi, kad tuojau pat bus apkrautas baudomis ir mokesčiais. (Šiaurės Atėnai, 2006)*
- (49) *Viena iš esminių priežasčių buvo noras nugalėti visuotinę darbuotojų **baimę** išsakyti savo nuomonę, paklausti, keistis turima informacija ir kartu pradėti kurti jaukų mikroklimatą. (alkas.lt)*
- (50) *Nepriklausomai nuo to, kas įsigis akcijų paketą, senasis stoties turgus turi būti iškeldintas. Prekeiviai **baiminasi** prarasti darbo*

vietas, nes naujasis savininkas gali visiškai pakeisti turgavietės profilį. (Kauno diena, 2001)

- (51) *Vėliau pasklido kalbos, kad yra praskridusių, ir ne sykį, po Žaliuoju tiltu per Nemuną Kaune, tačiau, **bijant** vadovybės sankcijų, buvo nutylimos skridusių pavardės. (Lietuvos sparnai, 1997)*
- (52) *Prisiminkime dar daugiau: naujosios BK pataisos įpareigoja teismus dažniau atidėti bausmės vykdymą. Vadinasi, **baimės** jausmas papulsti už groty dar labiau nutols. (Kauno diena, 2002)*
- (53) *Viešai prieštaravau prieš tą reformų modelį, kuris buvo pasirinktas. Todėl buvo nutarta išplakti mane, kad **bijotų** kiti. (Kauno diena, 2000)*

Baimės jausmo atžvilgiu svarbią vietą publicistikoje užima su šeimos gerove bei vyrų ir moterų santykiais susiję klausimai. Tai visuomenės gyvenimo sferos, kuriose baimė dažnai vieši, o kartais ir sudaro tam tikrą jų vystymosi pagrindą. Šiuo atveju omenyje turimas jausmas, kurį patiria smurto paliesti šeimos nariai (paprastai moterys, bet taip pat povaikiai) ar sugyventiniai (54–57), tėvų konfliktus stebintys ar tėvų supratimo ieškantys vaikai (58, 59). Tėvus ir senelius nerimo jausmas užlieja dėl atžalų, atitinkamai anūkų, saugumo, gerovės ir ateities (60–63):

- (54) *Pirmieji santykiai jai paliko slogų įspūdį, bet tuomet ji manė, kad tokia tik pradžia. Kai vėl pradėjo gyventi kartu, vakaro laukdavo su **baime**. Vyras, kuris neabejotinai ją mylėjo ir jos norus skaitė iš akių, naktį elgėsi siaubingai. (Kauno diena, 2001)*
- (55) *Šiuo metu A. Grikšto motina nuo sūnaus slapstosi, **bijodama** šio agresijos protrūkių. Miestelyje puse lūpų sklando kalbos, kad močiutei ir žmonai numirti padėjo žiaurus šio žmogaus elgesys. (Lietuvos rytas, 2001)*
- (56) *Mergaitė buvo pabėgusi iš namų, kurie, tiesa, ne jos tėvų, o patėvio. „Mane jis mušdavo, o aš **bijodavau** ir niekam nesiskųsdavau. Nuo išgėrusio patėvio patyčių kenčia ir mama“, – atvėrė savo liūdną paslaptį keturiolikmetė, prisipažinusi, jog nebenori grįžti namo. (Kauno diena, 2000)*

- (57) *Ji pasakojo, kad ne kartą teko iš buto bėgti per langą pas kaimynus. „Jis grasino mane nužudyti, todėl **bijodama**, kad jis savo grasinimų neįvykdytų, pasikviečiau gyventi kartu vaikystės draugą. Kai draugas būdavo kartu, Jozefas bijodavo pulti“, – aiškino Loreta. (Lietuvos rytas, 2001)*
- (58) *Dar viena **baimių** atsiradimo priežasčių – tai tėvų konfliktai. Jei namie nuolat tvyro tarp suaugusiųjų įtampa, vaikutis jaučiasi nesaugiai. (Tavo vaikas, 2003)*
- (59) *Pavyzdžiui, kokių klaidų kompleksų bagažą vaikui užkrauna jau vien komunalinė virtuvė, tėvų trintis su kaimynais... Arba visi tie dalykai, kuriuos **bijai** tėvams pasakyti, nes jie nesupras, nes tai jiems atrodo tik kaprizas, vaikiškos ambicijos. (Jurga Ivanauskaitė, Švelnūs tardymai, interviu, 2005)*
- (60) *Penkiolikmetis Jokūbas kartą per savaitę važiuoja iš Kupiškio į Šiaulius, anglų ir kompiuterio pradžiamokslio kursus. Iš pradžių **baimindavausi**, kad kas nors nenutiktų, o dabar apsipratau. Galų gale suprantu, kad kitos išeities negali būti, juk kaip kitaip išlaikysiu šeimą? (Tavo vaikas, 2003)*
- (61) *Nors taip pat pripažįsta, kad dar vaikystėje nusprendė tapti dainininke, nepaisydama mamos draudimų ir senelės **baimių**. O paskutinis – deja! – koncertas išties prabangiai vainikuos šiųmetinį Vilniaus festivalį. (Atgimimas, 2005)*
- (62) *Linas Bartulis, žvelgdamas į sūnų sako: „Na, dar truputėlį tegu paauga ir eisim krepšinio žaisti“. O Eurika pilna motiniškų **baimių**: „Kad tik nesusirgtų, kad tik aš ir kiti būtume sveiki...“ (Kauno diena, 1995)*
- (63) *Šeima turėtų būti pasitenkinimą, kad vaikas mokėsi, išaugo, subrendo. Tačiau visi paprastai pasiduoda tai tikrai nenormaliai įtampai. Šioms **baimėms** ir įtampai rasti yra daugiau priežasčių, ne tik egzaminai. Natūralu, kad vaikui šis slenkstis – pats išėjimo iš mokyklos faktas – atrodo bauginamas. (bernardinai.lt)*

Publicistinė medžiaga leidžia įžvelgti dar vieną joje ryškėjantį baimės bruožą – baimių, remiantis jas sąlygojančiomis priežastimis, skirstymą į

„vyriškąsias“ ir „moteriškąsias“. Pirmosios liečia vyriškojo ego esmę, pasireiškiančią fiziologiniame, psichologiniame, etiniame ir estetiniame lygmenyse (64–67), antrosios, išskyrus jau minėtus smurto ir prievartos atvejus, susijusios su moteriškumo ir motiniškumo bei tapsmo motina pamatuotomis patirtimis (68–70):

- (64) *Beveik 40 procentų vyrų kausto **baimė** „apsijuokti“ lovoje. Tačiau jiems svarbūs ne tiek patys išgyvenimai, kiek savęs įtvirtinimas „padėties šeimininko“ vaidmenyje. (Švyturys, 1995)*
- (65) *Beje, metams bėgant, dažnas vyras sugeba atsikratyti **baimės** jausmo. Taip atsitinka todėl, kad pagrindinį būgštavimą „Žmona tik apkraus išpareigojimų našta ir be jokio gailėsčio suvaržys viengungiška gyvenimą“ nutraukia vedybinis gyvenimas“. (Laima, 1997)*
- (66) *Paskutinėje „vyriškų baimių“ eilutėje yra nuplikimo problema. Netekti savo vešlios šukuosenos **bijo** tik ketvirtadalis vyrų. (Litas, 1997)*
- (67) – *Negalėjau patikėti savo ausimis – toks nuvalkiotas išsisukinėjimas. Niekaip nesuprantu, ką tai reiškia – kad jis mane palieka ar kad **bijo** išpareigoti. Turbūt ne vienai yra tekę pabūti Julijos kailyje. Vyrams būdinga rėžti viską be pagražinimų ir išvedžiojimų. (Cosmopolitan, 2004)*
- (68) *Tokį, kuris išmokė be **baimės** žiūrėti prievartautojui į akis ir priversti jį susigūžti. Dabar jis bijo manęs, nes aš išmokau gyventi be šlykščių prisiminimų, nuploviau nuo savo kūno tą slegiantį praeities purvą. Supratau, kad ne smurtininkas yra nugalėtojas. (Cosmopolitan, 2004)*
- (69) *Toks nematomas energetinis-informacinis susiliejimas reiškiasi košmarais, **baimėmis**, kūno ligomis arba psichikos sutrikimais, kurių priešasčių medicina nesuranda. Čia tik bendrais bruožais paminėjome kai kuriuos ryškesnius aborto padarinius. (Aleksandras Žarskus, Gyvybės medžio žaizdos, 1995)*
- (70) *Jos mokosi pasikliauti gamtos ir kūno išmintimi, švelniai jį mankštinti, o svarbiausia – kruopščiai valyti savo sąmonę nuo visų **baimių**, nerimo, pykčio ir nuoskaudų, kalčių bei kompleksų,*

kad tą lemtingą valandą jie netaptų kliuviniais kūdikiui ateiti. (Ji, 1996)

Gyvenimo kokybės ir saugumo kontekste svarbu paminėti dar vieną giliai su baimės jausmu besisiejantį aspektą – sveikatą. Kitaip nei literatūroje, publicistikoje baimės priežastimis tampa ne tik ligos pavojus (71), bet jos diagnozės (72), o dar labiau „gėdingos“ ligos ar apsilankymo pas šios ligos gydytoją paviešinimo faktas (73), pamatuotas diskriminacijos, visuomeninės izoliacijos ir atstūmimo baimių (74, 75). Savo ruožtu medikų susirūpinimą kelia pavojingų ligų plitimo lygis ir žmonių neveiknumas siekiant jų išvengti (76). Dar viena siaubą kelianti opi problema – kraujo stygius (77):

- (71) *„Labiausiai **bijojome**, kad berniukas praras regėjimą. Gydytojai ramino ir ragino nenusiteikti blogiausiam, tačiau nerimas kamavo, kol akys beveik visiškai pasveiko“, – apie pirmąsias dienas „Kauno diena“ pasakojo mažamečio mamos draugė Monika. (diena.lt)*
- (72) ***Baimė** sužinoti apie ligą. **Baimė** sužinoti apie galimą ligą – tokią kliūtį dažniausiai nurodo vengiantieji tikrintis dėl užkrečiamų virusinių ligų: ŽIV ir hepatito C. Dažnas net nebuvo girdėjęs, kad hepatitas C šiandien – jau pagydoma liga. (diena.lt)*
- (73) *Pasak M. Marcinkevičiaus, mūsų šalyje nuo sovietinių laikų išlikusi **baimė** – jei lankaisi pas psichiatrą, visi keliai tau bus užkirsti. (respublika.lt)*
- (74) *Vidinė stigma tarp ŽIV infekuotų asmenų Lietuvoje – ypač didelė, net 90 proc. atvejų pasireiškia **baimė** pasakyti kitiems apie savo teigiamą ŽIV, atskleidė pirmasis pagal pasaulinę metodologiją atliktas tyrimas Lietuvoje. Jo duomenimis, 58 proc. dėl teigiamo ŽIV jaučiasi bėgikai, o dalis tikina susidūrę su diskriminacija sveikatos priežiūros įstaigose, kur buvo taikomos papildomos apsaugos nuo jų priemonės ar net atsisakyta suteikti medicininę pagalbą. (respublika.lt)*
- (75) *Būsimieji šalies medikai nerimauja dėl Žmogaus imunodeficito viruso (ŽIV) paplitimo šalyje – daug gyventojų net nežino, ar yra šio viruso nešiotojai, o tikrintis nedrįsta **baimindamiesi** būti atstumti visuomenės. (respublika.lt)*

- (76) *Mažėjant vakcinacijos apimtims ir augant žmonių migracijai, kyla ypač didelė grėsmė, kad kils ir difterijos protrūkių, **baiminasi** medikai. Dėl visuotinės vakcinacijos difterija ir stabligė Lietuvoje, kaip ir daugelyje išsivysčiusių šalių, pasireiškia tik pavieniu sergamumu, tačiau vis dar kelia grėsmę visuomenės sveikatai Europoje.* (respublika.lt)
- (77) *Ilgojo savaitgalio laukia su nerimu: sparčiai senka kraujo atsargos. Ne visiems artėjanti liepos 6-oji, Karaliaus Mindaugo karūnavimo diena, atneša pakilią nuotaiką ir poilsį. Nacionalinis kraujo centras (NKC) **baiminasi**, kad ligoninėms skubiai prireikus kraujo, jo atsargų gali tiesiog nebūti. Kraujo rezervai senka, be to, savaitgalį daugelis donorų išvyksta iš miestų. Labiausiai šiuo metu trūksta A (II) teigiamos ir O (I) teigiamos ir neigiamos grupių kraujo.* (respublika.lt)

Pasauliui besidžiaugiant pažangiais technologiniais laimėjimais, lietuviui, ne itin palankiai vertinančiam pokyčius, pastarieji tampa ne tik džiaugsmo, bet ir nerimo priežastimis. Baiminamasi dėl technologijų patikimumo, gebėjimo jas suvaldyti (ypač vyresnio amžiaus žmonių) (78, 79), darbo netekties dėl automatizuotų procesų (80). Šiuo atžvilgiu globalizacijos procesų veikiamos tautinės visuomenės baimę kelia ir naujos, tradicinėms vertybėms, prieštaraujantios kultūros srovės ir pažiūros (81–84), istorinio paveldo netektis (84–87). Su nepasitikėjimu žiūrima į pokyčius ir galimas permainas bei pastarąsias sąlygojančias iniciatyvas ir sprendimus (88–91). Baimę tebekelia su anapus esančiu ir dvasiniu pasauliu susiję reiškiniai (92, 93):

- (78) *Išmanieji namai Lietuvoje atsirado apytiksliai prieš 15 metų, tačiau ne kiekvienas žinome, kaip jie veikia, ir nuo ko pradėti savo protingų namų įrengimą. **Baiminatės**, kad viskas brangiai kainuos, arba kad namas „išprotės“? Jei turėsite pakankamai žinių apie išmaniuosius namus – baimių ir dvejonių nekils.* (respublika.lt)
- (79) *Kadangi internetas, nors jam ir išleisti milijonai, pas galutinį, kaime gyvenantį vyresnio amžiaus vartotoją ateiti neskuba, yra prasmė pamokyti senolius naudotis išmaniaisiais telefonais. Juolab kad pastarieji pasižymi galybe naudingų funkcijų. Pramokę jais naudotis, seneliai ir senelės galės ir siųsti pranešimus, ir fotografuoti, o svarbiausia – bus visada*

*pasiekiami. Tam užtenka padėti jiems įveikti **baimę**, kurią sukelia labai „gudri“ technika. (respublika.lt)*

- (80) *Ketvirtadalis Lietuvos dirbančiųjų mano, kad ateityje jų darbą atliks robotai, tačiau automatizuotų mašinų invazijos į darbo rinką gyventojai nesibaimina: dėl to Lietuvoje nerimauja tik keli procentai žmonių, atskleidė reprezentatyvi šalies gyventojų apklausa. Nepaisant grėsmės darbo vietoms, robotizacijos tendencijos šalies visuomenei neatrodo gąsdinančios – vos 3 proc. apklausos dalyvių **bijo** dėl to būti apskritai išstumti iš darbo rinkos. (respublika.lt)*
- (81) *Šią savaitę Konstitucinis teismas (KT) ėmėsi istorinės bylos dėl užsienyje susituokusių homoseksualų teisių Lietuvoje. „Vakaro žinios“ vasaros pradžioje įspėjo, kad Europos Sąjungos Teisingumo Teismas (ESTT) liepė visai Bendrijai tolerantiškai žiūrėti į tokias poras. Jei **bijosime** pasipriešinti, jau greitai skinsime pirmuosius šios tolerancijos vaisius. Greičiausia, tradicinės šeimos sąskaita. (respublika.lt)*
- (82) *Tema, be abejo, labai aktuali, nes „šiuo metu viešoje erdvėje daug priešiško ir **baimių**, kylančių dėl homoseksualumo ir heteroseksualumo klausimų, kaltinant homofobija įvairias visuomenės grupes bei Bažnyčią“. (Atgimimas, 2007)*
- (83) *„Tiesa ta, kad daugelis asmenų šiandien bijo pareikšti nesutikimą dėl netradicinės orientacijos asmenų siekio įgyti šeimos teises vien todėl, kad žmonės bijo būti apšaukti homofobais, būti pašalinti iš studentų asociacijų, atleisti iš darbo. Tai ypač pasireiškia valstybiniame sektoriuje. Šita **baimės** atmosfera kalbėti apie savo pažiūras yra didelė mūsų problema. Turime apie tai garsiai prabilti. Pačių seksualinių mažumų atstovų klišių apie homofobiją klįjavimas visiems, su jais nesutinkantiems, kelia klausimų apie jų pačių toleranciją ir elementarų padarumą jausmą.“ (respublika.lt)*
- (84) *Ir daugiausia svetimtaučiai mus paskatino pradėti žavėtis ir gerbti savo gimtąją kalbą. Ir laisvi būdami, dar **baimingai** ir ilgesingai žvalgėmės, kada Vakarai pradės pastebėti lietuviškąją kultūrą, kurį rašytoją, dailininką, muziką ir mokslininką*

pripažins dideliais kūrėjais. (Juozas Keliuotis, Mano autobiografija: atsiminimai, 2004)

- (85) *A. Kaušpėdas ragina **nesibaiminti** Sluškų rūmų pardavimo – miestas turi būti gyvas. Negalima visų pastatų, kurie yra paveldas, paversti muziejais – reikia, kad jie būtų aktualizuoti ir tarnautų žmonėms, apie planuojamus parduoti Lietuvos ir muzikos teatro akademijos pastatus sako architektas Algirdas Kaušpėdas. (respublika.lt)*
- (86) ***Baiminamasi** trečios Gedimino kalno nuošliaužos, tad raginama nedelsiant spręsti klausimą dėl gelžbetoninių konstrukcijų, laikančių kalno šlaito viršutinę dalį, stiprinimo. (respublika.lt)*
- (87) *Bepigu močiutėms savo vaikaičių, atvažiuojančių vasaromis, laukti, žinant, kad ką pasakys, tą vaikiukas supras, ką padės ant stalo, to neatsisakys. Reikia tik pamatyti, su kokia **baime** močiutės laukia lietuviškai nesuprantančių anūkielių. (respublika.lt)*
- (88) *Niekas negali paneigti, kad tai, kokioje padėtyje dabar yra mūsų kaimas, niekam pasigėrėjimo nekelia. Per vienuolika metų, **bijant** radikalesnių žingsnių, bijant susigadinti reitingus, nerasta jokie sprendimo, nenubrėžta jokių aiškesnių perspektyvų, gyventa laukimu ir viltimi. (Kauno diena, 2001)*
- (89) *Nereikia **bijoti** pribrendusių pokyčių. Ar juos dirbtinai skubinti. Dabar neturiu tikrai artimo draugo, tačiau neabejoju, kad kažkada atsiras žmogus, kuris galės juo tapti. (Kauno diena, 2002)*
- (90) *To žmonės irgi **bijo**, nes ligtolinė tikrovė gerai pažįstama, joje gyventi nors ir bloga, bet saugu. O tai, kas nauja, nežinoma kelia **baime**. Žmogui būtina jaustis saugiai, todėl jis linkęs gintis nuo nežinomybės, nuo pokyčių. (Artuma, 2003)*
- (91) *Mūsų aimanuojančiai ir iniciatyvos **bijančiai** visuomenei jo patyrimas turėtų būti pavyzdžiu, kaip savo galva ir atkakliu darbu įveikti kritines situacijas. (Mokslas ir gyvenimas, 1996)*

- (92) *Vėlės atsiranda čia ir kurį laiką būna – mes į tokius dalykus reaguotume, o ir reaguojame su sunkiai suvaldoma **baimė** ir nerimu; bet per šias dvi dienas nerimas nyksta. Vėlinės paprasčiausiai didingos.* (Gintaras, Beresnevičius, Vilku saulutė: eseistika, 2003)
- (93) *Egzorcizmas. Į mane dažnai kreipiasi žmonės, skųsdamiesi, kad juos prakeikė. Jie apie tai kalba su ašaromis, skausmu ir **baimė**, netgi siaubu.* (Jurga Ivanauskaitė, Švelnūs tardymai, interviu, 2005)

Lietuvio baimė rodo, viena vertus, kaip jo pasipriešinimą pavojui motyvuojanti jėga, kita vertus, jo kūrybinių galių ir raidos stabdis (94, 95), nepalankių sprendimų motyvatorius (96). Tai nesmagumo ir jaudulio (97), nerimo (98) ir net streso ir emocinio sukrėtimo lydimas jausmas (99, 100). Tačiau didesnę baisą lietuviui kelia emocinio abejingumo grėsmė (101):

- (94) *Ir yra kultūrinių skirtumų, prie kurių aš visai nenoriu taikytis, bet bandau iš **baimės**.* (15min.lt)
- (95) *Sukurti verslą lietuviams trukdo baimė ir idėjų trūkumas. Lietuviai labai nori kurti verslą, bet **bijo** arba jiems trūksta idėjų, rodo Baltijos šalyse SEB banko atlikta apklausa. Dešimtadalis lietuvių jau turi verslą, Estijoje ir Latvijoje tokių yra du kartus daugiau. Dažnas nurodo, kad jiems trūksta informacijos, nuo ko pradėti.* (diena.lt)
- (96) *Iš **baimės** sutinkama su nepalankiomis sąlygomis. Mokyklose pirmosiomis mokslo metų dienomis tyro nemaža įtampa. Daug mokytojų iš **baimės** sutinka su naujomis darbo sąlygomis net ir tais atvejais, kai dar nesupranta, kokios tos sąlygos bus. Ir toliau neinformuojama, ko tikėtis esant naujai apmokėjimo tvarkai. Iki šiol kai kurie mokytojai dar nežino, atlyginimai didės ar mažės, koks bus jų krūvis. Kol kas mokyklose vyrauja chaosas.* (respublika.lt)
- (97) *„Aš esu dviejų vaikų tėvas. Ir aš esu toks geras tėvas, koks tik galiu būti. Integruot save ir vaikus su žmona stengiamės taip pat iš visų jėgų. Bet, na, nesmagu gyventi **baimėje**. Nesmagu žinoti, kad yra kažkas, kuris, prisidengdamas įstatymais, gali ateiti ir kvestionuoti mūsų sugebėjimus būti tėvais.* (15min.lt)

- (98) „*Vis dar sunku patikėti, kad tai, kam ruošėmės visą vasarą, tuoj prasidės. **Baimė** ir nerimas susilieja su džiaugsmu*“, – sakė Lietuvos jaunių (iki 19 metų) irklavimo rinktinės narė Ugnė Juzėnaitė. (respublika.lt)
- (99) ***Baimė** ir stresas gali būti lyg ranka nuimti, taikant bendrinę nejautrą. Tai ne tik palengvina gydytojų odontologų darbą, bet ir suteikia pacientams komforto būseną.* (respublika.lt)
- (100) *Tačiau jie patyrė nemažą **išgąstį** ir emocijų sukrėtimą.* (respublika.lt)
- (101) *Aš **bijau**, kad mūsų vaikai nemokės reikšti pykčio, nemokės reikšti liūdesio, nemokės spręsti konfliktų, nemokės net džiaugtis taip, kaip galėtų, iš visos širdies. Na, nes pyktis neadekvatu, pykt negalima, bartis negalima, liūdėt negalima – jiems čia emocinis nestabilumas.* (aidas.eu)

Baimė – tiesiogiai žmogaus ir visos bendruomenės elgesį ir galvosena veikiantis jausmas (102, 103), sąlygojamas aplinkos, įgimtų ir įgytų psichologinių ir etinių savybių. Gyvenimą apsunkinančių baimių esti įvairių (104). Jos nuolat lydi žmogų (105). Baimė baimei nelygi, o keičiantis aplinkai ir bėgant laikui, ji irgi kinta (106–108). Lietuvio baimės gimsta dėl perdoto jausmingumo (109, 110) ar pernelyg išsiplėtusių horizontų (111). Nors baimė patiriama dėl grėsmės netekti savojo „Aš“, kelias jai užkertamas būtent žiniomis ir tauriais jausmais (112–116), ištikimybe sau ir savo vertybėms (117):

- (102) *Po kiek laiko apėmė keistas nerimas – atrodė, jog kažkas stovi už nugaros ir stebi. Stengiausi nepasiduoti **baimei**, tačiau netrukus visuose kampuose ėmė keistai krebždėti. Atsistojusi bandžiau žengti keletą žingsnių kambario link ir... man pakirto kojas.* (Cosmopolitan, 2004)
- (103) – *Ką jūs čia dabar... bijo moteriškė ir viskas. O **baimė** paralyžiuoja normalią žmogaus galvosena. Argi jums nežinoma tiesa, kad skęstantis dažniausiai dėl to ir pats nuskęsta, ir savo gelbėtoją nuskandina.* (Jonas Ruzgys, Mirties verpete: trijų metų kronika, 2002)
- (104) *Nepasitikintys. Kartais net nekenčiantys savęs. Dėl to kyla labai daug sunkumų. Priežastis tik viena: **baimė**. **Baimė** pasirodyti*

prastesniam už kitą. **Baimė** būti emociškai silpnam. **Baimė** plaukti prieš srovę. **Baimė** būti kitokiam. Ir visoms tomis **baimėms** susiplakus į vieną vietą, kyla fobija. Savęs fobija. (Atgimimas, 2006)

- (105) Viskas juk praeis – ir mes su savo **baimėm**, ir mūsų meilės nerimas, ir ši kruvina mūsų Žemė. Mums liks tik kalbėjimas, neviltis ir juokas. Ir juokas iš jų yra svarbiausias, nes tas, kuris juokiasi, yra laisvas net nepriklausomoje valstybėje, kurioje niekas nuo mūsų nepriklauso. (respublika.lt)
- (106) Kas paneigtų, kad sovietinė valdžia ne iš baimės lietuvių literatūros klasikui atseikėjo tiek daug formalių pagarbos ir pripažinimo ženklų? **Baimė baimėi** nelygi. Ar egzistencinę **baimę** gali išsklaidyti aukuras, prie kurio kadaise klūpėjo Abraomas? (Vytautas Martinkus, Literatūra ir paraliteratūra, 2003)
- (107) Ką pavyktų užčiuopti? Autoriaus **baimintasi**. Šiandienis pjesės skaitytojas gal negreit suvoks anuometinės baimės priežastis: valdžia kerštinga, ji neatleidžia už nuo jos veido nuplėštą kaukę. O jeigu nuplėšiama ne viena? (Vytautas Martinkus, Literatūra ir paraliteratūra, 2003)
- (108) Iki dvidešimt trejų metų aš iš viso nieko **nebijojau**. Paskui pradėjau **bijoti** mirtį. Šiuos metus nugyvenau **bijodamas**, jog mirsiu anksčiau, nei pasirodys knyga. Tai kvaila, aš žinau. Jau ir pavargau kasryt įtikinėti save, kad tai kvaila. (bernardinai.lt)
- (109) Supratau, kad daugelį dalykų **bijome** tik todėl, jog baimę sureikšminame. Šis suvokimas man ir buvo didžiausia vertybė, kurią patyriau visiškai atsitiktinai išsimaudęs... (Vakarinės naujienos, 1996)
- (110) Pasidavusiam žmogui. Lietuviui, kurio visos nelaimės iš perdėto jausmingumo, iš perdėtos meilės sau, iš savimybės. Ir iš perdėtų **baimių**. Mes suklopome tvarkydami savo ūkį ir žemę? Negalėjome nesuklupti, nes jausmai ir baimės vedė mus. Ne protas ir atsargumas diktavo ateitį [...]. (Kauno diena, 2001)

- (111) *Tačiau esama ir **baimių** dėl prasiplėtusių horizontų, visiško nebesusigaudymo, kaip ir kur yra sprendžiami bendrieji reikalai.* (Kauno diena, 2002)
- (112) *Pasaulis mums tarsi sunaikinamas, ir mes niekada nežinome, ar jis bus atkurtas. Nenuostabu, kad atsiverdami meilei, **bijome** prarasti savąjį „Aš“, – atsiduodami mylimajam, sugebėsime išsaugoti savo būties centrą, savo autonomiją.* (Šiaurės Atėnai, 1997)
- (113) *Žmonės **įsibaugina**, vaizduotė juos neša juodžiausiais takais. Dabar labiau nei bet kada privalote užkirsti kelią **baimėi**, netikrumui ir ne kokiais rožiniais, banaliais paistaliukais, o konkrečia informacija.* (Verslo žinios, 2008)
- (114) *Tačiau nuosmukis taip pat yra tas laikotarpis, kai vadovai gali išbandyti savo charakterių tvirtybę. **Baimės** pakeiskite žiniomis, tapkite dar skaidresni, pasitenkinkite tinkamai paskirstyti ir žmones, ir išlaidas.* (Verslo žinios, 2008)
- (115) *Nuoširdi meilės atmosfera tarp partnerių, draugų arba šeimoje sumažina stresą, depresijas ir **baimes**, t. y. pagrindinius širdies ligas sukeliančius psichologinius rizikos veiksnius.* (Kauno diena, 2002)
- (116) *Dingus **baimėi** ir mirčiai netekus jokių gąsdinančio laukimo įrankių, lieka tai, kas lukštenasi iš mūsų tūkstančius metų – gyva, nuoga it viščiukas ir švelnutė meilė.* (Gintaras Beresnevičius, Vilkų saulutė: eseistika, 2003)
- (117) *Kai visa mūsų būtis kažko nori – be atsargumo, be **baimės**, visiškai – mes įvykdome savo pareigą, nes pagrindinė pareiga yra ištikimybė pačiam sau.* (Šiaurės Atėnai, 1996)

Nepaisant visų galimų nemalonių potyrių lietuviai bijo netekti gebėjimo jausti ir reikšti emocijas. Kita vertus, atsiradusi iš individo nerimo dėl kitų jo atžvilgiu keliamų lūkesčių nepatenkinimo ar prietarų, baimė tampa vienu pagrindinių bendros atsakomybės ir kultūrinės savimonės indikatorių bei veiksmų.

5.3.4. BAIMĖ politiniame diskurse

BAIMĖS vaizdas politiniame diskurse ryškėja keliuose esminiuose politikos mechanizmą pagrindžiančiuose lygmenyse – valdžios atstovų siekio įgyvendinti išskeltus tikslus ir rinkėjų atsakomosios reakcijos į juos bei šalies politinio kryptingumo plotmėje. Pagrindiniais baimės scenarijaus veikėjais čia tampa piliečiai, valdantys elitai, įstaigos, organizacijos ir valstybės. Savo ruožtu pati baimė gimsta politinėje aplinkoje ne tik kaip pavojaus ar grėsmės būseną, bet vienas esminių įrankių išskeltiems tikslams pasiekti ir siekiamas įgyvendinti.

Baimės, ar veikiau jos sukėlimo, ir galios sąryšis ypač pasireiškia politikams – tiek atskiriems partijų atstovams, tiek visiems politiniams susibūrimams – siekiant valdančiųjų pozicijų (1). Galima teigti, kad tai ištikima politinio kelio palydovė. Viena vertus, baimė valdančiųjų pasitelkiama kaip valdžios įgyvendinimo instrumentas (2), yra sėjama rinkėjų palaikymui užtikrinti (3), kita vertus, tokių priemonių valdantieji imasi taip pat baimės vedini – grėsmės netekti užimamo posto (4), kliūčių įgyvendinat siekius ir (ar) išpareigojimus (5), kritikos ir priimtų sprendimų pagrįstumo nepripažinimo (6, 7), konkurencijos (8, 9), įvaizdžio ir gero vardo netekties (10–12), galiausiai pačių rinkėjų baimės (13):

- (1) *Į prezidento pareigas taikantys politikai teigia Lietuvoje jaučiantys **baimės** ir grėsmės atmosferą. Apie aukščiausią šalies postą galvojantis europarlamentaras Valentinas Mazuronis mano, kad dėl to atsakomybę turėtų prisiimti prezidentė Dalia Grybauskaitė. Tuo tarpu konservatorių kandidatė 2019 m. vyksiančiuose valstybės vadovo rinkimuose Ingrida Šimonytė teigia, kad pagrindinis įtampos generatorius Lietuvoje yra valdantieji. (respublika.lt)*
- (2) *Mūsų įstatymai surašyti tinkamai, valstybės institucijos įpareigosotos teikti visą informaciją apie savo veiklą, kiekvienas žmogus turi teisę reikšti savo nuomonę, draudžiama persekioti už kritiką. Pačių institucijų nusistatytose tvarkose įtvirtinti draudimai – perlenkta lazda. Einame policinės valstybės keliu, diktato keliu, ir **baimė** čia yra pagrindinis instrumentas. Aukštesni pareigūnai savo tiesioginio pavaldumo darbuotojus stengiasi versti vergais. Suprasdami, kad žmonės **bijo** prarasti darbą, pareigūnai piktnaudžiauja savo galiomis. Šitoks žmonių prievartavimas tiesiogiai susijęs ir su emigracija, nes tokioje valstybėje žmonės nesijaučia žmonėmis. Nežinau, kada tas*

„maišas“ praplyš, bet vieną dieną tai tikrai įvyks – teismų ar kitokia forma, nes taip ilgiau tęstis nebegali. (respublika.lt)

- (3) ***Bijodami** galimų pasekmių žmonės dalyvauja rinkimuose, balsuoja už pasiūlytus kandidatus ir apsimeta, kad šį ritualą laiko tikrais rinkimais; **baimindamiesi** dėl savo egzistencijos, tarnybos ir karjeros, vaikšto į susirinkimus, balsuoja tenai už tai, už ką reikia, arba bent tyli. Iš **baimės** žemindamiesi kritikuoja patys save ir atgailauja, neteisingai pildo daugybę žeminančių anketų. **Bijodami** skundikų, viešai, dažnai net ir privačiai nereiškia tikrųjų savo pažiūrų.“ (respublika.lt)*
- (4) *Diktatūros **baimių** ir gąsdinimo netrūko ir Lietuvoje: prieš ketverius metus, ir dabar, artėjant rinkimams. Prarandant valdžią, vadovybė uoliausiai gąsdinasi ir kitus gąsdina. (Politologija, 1996)*
- (5) ***Baimė** sklinda iš Prezidentūros, iš ministerijų ir teismų, **Baimė** užėmusi policiją ir įvairiausias tarnybas, universitetus ir mokyklas, savivaldybes, verslus, ūkius, šeimas... Žmonės **bijo** visko, nes jie yra baudžiami tais dalykais, kurie dabar aktualiausi – jie netenka darbo, ES paramos, pelnyto įvertinimo. Iš jų tyčiojamosi visais įmanomais būdais – jie suimtinėjami, terorizuojami, jų negina advokatai, jie neturi kuo susimokėti už paslaugas, vaistus, duoną... Tokia dabartinė Lietuva. (propatria.lt)*
- (6) *Premjeras Saulius Skvernelis, komentuodamas Konstitucinio Teismo (KT) sprendimą dėl Miškų įstatymo pataisų, teigia, kad reforma jau yra įvykusi ir kitokia nebus, o KT sprendimas yra, nors ir diskutuotinas, bet susijęs tik su priėmimo procedūra. S. Skvernelis sako **nesibaimingas** pakartotinio balsavimo ir tikisi, jog opozicijos nariai vėl aktyviai parems įstatymą balsuojant. (respublika.lt)*
- (7) *Tačiau **baimė** tai suvokti yra tarsi paralyžiavusi mūsų istebliškumo protą. Ką jiems reikėtų pripažinti, kad pinigai, kad ir kiek jų skirtume kariuomenės reikmėms, ginklams, amunicijai ir karo propagandai, negali garantuoti ir užtikrinti valstybės saugumo šiandien? Tai reikėtų, kad visa dabartinė „susireikšminimo“ politika, „atgrasymo retorika“ ir „grėsmių*

prevencija“ per naktį pavirstu, deja, tuščiais žodžiais. (respublika.lt)

- (8) *LVŽS ketvirtadienį palikęs Seimo pirmininkas Viktoras Pranckietis buvo užsiminęs ir apie tai, kad bandys mesti pirštinę valstiečių lyderiai ir jėgas išbandyti toje pačioje vienmandatėje apygardoje. Tačiau R. Karbauskis to visai **nebijo**. (delfi.lt)*
- (9) *Opozicinės partijos **baiminasi** premjero konkurencijos kitų metų gegužę vyksiančiuose rinkimuose į prezidento postą, todėl siekia diskredituoti premjerą, mano ministras pirmininkas Saulius Skvernelis. (respublika.lt)*
- (10) *Seimo narės Rasos Juknevičienės audringa reakcija dėl Seimo narių grupės demokratiško paklausimo Valstybės saugumo departamento (VSD) direktoriui Dariui Jauniškiui apie jos brolio Gintaro Urbono verslo ryšius Rusijoje ir NVS šalyse kelia vis daugiau įtarimų, kad įtakinga politikė **baiminasi**, jog gavus atsakymus gali paaiškėti nemaloni tiesa. Taip mano Seimo narys Mindaugas Puidokas. (respublika.lt)*
- (11) *Paklaustas, ar **nesibaimina**, kad tapęs ministerijos vadovu, kuri pastaruoju metu susiduria su bene didžiausiomis įtampomis, rizikuos prarasti reputaciją, A. Monkevičius pabrėžė, kad reputacija pati savaime negali būti svarbi. (respublika.lt)*
- (12) *Lietuvos valdžia taip rėkia todėl, kad **bijo** savo tautos. **Bijo**, kad ir jų **bauginimai** bei nesibaigiančios melagystės iškilis paviršium. Kai labai garsiai rėkiama, tai mėginama nukreipti dėmesį kitur. Kur? (propatria.lt)*
- (13) *Ko **bijo** elitas? Kad jūs imsite studijuoti Konstituciją ir Europos teisės aktus. Bet pradėkite! Kad jūs gausite informacijos, kuri jiems nepatogi. (propatria.lt)*

Vienas pagrindinių valdančiųjų baimę lemiančių veiksnių yra įtakos ir galios praradimas, netekus užimamo posto, nelaimėjus rinkimų (14) ir (ar) dėl šių priežasčių perėjus į opoziciją (15–17). Pastaroji rodosi kaip vienas esminių valdančiųjų „baubų“, kuriam įveikti pasitelkiamos baimės ir įbauginimo priemonės (18, 19). Taip suprantama baimė vienais atvejais tampa priimamų politinių sprendimų motyvatoriumi (20), kitais – šalies ir jos piliečių gerovei

reikšmingų sprendimų stabdžiu (21). Nors būtent darbu ir darbo motyvacija politiko baimė nugalima (22):

- (14) *„Kodėl juos taip **gąsdina** perspektyva, kad jie negali nelaimėti rinkimų? Kodėl? Kokia čia tragedija? Mes ne vieną kartą tą pergyvenome, demokratija turi savus dėsnius. Vieni mokosi iš kitų klaidų, užleidžia vairą kitiems, laikinai, o tie, kurie svajoja, kad valdys amžinai, – klysta. Bet iš tos svajonės kyla ir tokios paniškos **baimės**, – kas bus, jeigu aš nebūsiu valdžioje? Siaubas. O kodėl siaubas? Ir dabar žmonių reakcija labai paprasta, sako: na ir kas? Tegu pasitraukia ir tegu mokosi, gal vėl sugrįš protingesni“, – Eltai teigė V. Landsbergis. (respublika.lt)*
- (15) *Profesorius Vytautas Landsbergis teigia, kad „valstiečių“ lyderio Ramūno Karbauskio pareiškimai, esą nelaimėję Prezidento ir Europos Parlamento rinkimų trauksis į opoziciją, yra desperacijos ir **baimės** požymiai. Jis taip pat klaida vadina pasisakymus, kad neva yra faktinis šalies vadovas, – sako, su prezidente Dalia Grybauskaite pasikalba retai, o su kandidate į prezidentus Ingrida Šimonyte bekalbėjęs vos kartą. (respublika.lt)*
- (16) *„Pusiau blefuoja, pusiau išsiduoda, kad labai **bijo**. Neįsivaizduoja savęs opozicijoje. Štai kur yra klaida ir politiką kaustanti **baimė** – kaip galima nebūti valdžioje? Komunistai sirgo tuo pačiu. Ir kai Sąjūdis parėmė valdžią, tai buvo ir tokių, kurie skelbia, kad tai yra didžioji tragedija. Ir Arvydas Juozaitis sakė, kad tai yra istorinė klaida, ir Vladimiras Putinas sako, kad Sovietų sąjungos išnykimas yra didžioji nelaimė. Kieno nelaimė? Pasaulis gyvena toliau“, – komentavo V. Landsbergis. (respublika.lt)*
- (17) *Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų garbės pirmininkas taip pat sako, kad „valstiečių“ lyderio teiginiai išduoda **baimę** būti opozicijoje. (respublika.lt)*
- (18) *Valdančiųjų „valstiečių“ lyderis Ramūnas Karbauskis kaltina opoziciją skleidžiant melą ir kurstant masinį nepasitenkinimą bei nerimą. Pasak jo, pastarąją savaitę viešojoje erdvėje pasklidęs ir rajonų gydymo įstaigoms **baimę** įvaręs vadinamasis „juodasis“ ligoninių sąrašas realybėje neegzistuoja, o*

pasklidusios kalbos apie jį yra tiesiog opozicijos siekis kurstyti įtampas. (respublika.lt)

- (19) *„Tame yra tiek pat tiesos, kiek ir G. Landsbergio dvejus su puse metų trunkančiame kalbėjime (kad LVŽS skils. – ELTA). Bet kuriuo atveju visuomet yra šnekama apie tą patį, kad „valstiečiai“ subyrės, kad kažkas atsitiks ir t. t. Tai buvo visą laiką ir tai kartojama be perstojo ir tai tęsiama dabar. Aš suprantu, koks yra tikslas – bandoma sukelti abejonę, **baimę** kolegoms LVŽS frakcijoje bei galimiems koalicijos partneriams. Jis nori kelti kuo daugiau abejonių bei kuo daugiau suirutės. Manau, kad mes ateinančią savaitę matysime įvykius, sprendimus, balsavimus, kurie padės visus taškus. Jūs pamatysite tokio dydžio koaliciją, kurios labai seniai nėra buvę“, – Eltai sakė R. Karbauskis.* (respublika.lt)
- (20) *„Valstiečiai“ apsisprendė remti G. Nausėdą: **baiminasi** I. Šimonytės pergalės.* (respublika.lt)
- (21) *Maistas nepinga dėl politikų **baimių**. Esame tarp šalių, kurios maisto prekėms taiko didžiausią pridėtinės vertės mokesčių. Iki šiol politikai trypčioja vietoje, bandydami spręsti šį klausimą, o mažesniu pridėtinės vertės mokesčio (PVM) tarifu maisto prekėms džiaugiasi tokios ekonomiškai išsivysčiusios šalys kaip Vokietija ar Švedija. Paklaustas, ar sumažinus PVM būtiniausiems maisto produktams, situacija nepasinaudos verslas, S. Lapėnas tokius **nuogąstavimus** pavadino spekuliacija [...].* (respublika.lt)
- (22) *„Kultūros ministerija dirba labai intensyviai, suburta visa politinio pasitikėjimo komanda. Esame pasiruošę darbą testuoti, jei bus tokia galimybė, bet sprendimai priklauso ne nuo mūsų. Aš esu susitelkęs į darbą ir mano nuotaika darbinga, **baimėms** nepasiduodu. Darbų tiek daug ir jie kartu suteikia azarto“, – teigė ministras.* (respublika.lt)

Palankių sąlygų baimei atsirasti ir jos pasekmėms pasireikšti netrūksta Vyriausybės struktūrose. Baimę partijoms kelia su Vyriausybės programos tvirtinimu susijusi koalicijos griuvimo grėsmė (23), aukštas pozicijas užimantiems politikams – kovos su korupcija ir veiksnių prieš strateginius

subjektus pasekmės (24), politines pareigas einančioms moterims – su tuo susiję iššūkiai (25, 26). Žemutiniai partijos sluoksniai tebebijo reikšti savo nuomonę (27):

- (23) *Juk Vyriausybės programos nepatvirtinimas būtų skaudus smūgis koalicijai, o gal net ir reikštų jos griuvimą. Tokių **baimių** valdantieji parodė ir Seime, svarstant praėjusių metų Vyriausybės ataskaitą.* (Veidas, 2006)
- (24) *Visų pirma, **baimės** aspektu reikėtų įvertinti ir ministro Roko Masiulio įvykdytą išpuolį prieš strateginės valstybės įmonės Klaipėdos jūrų uosto vadovą, kuris išdrįso dalyvauti Klaipėdos mero rinkimuose ir atstovauti dabartinės valdančiosios daugumos politinei kryptčiai.* (respublika.lt)
- (25) *Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos (LVŽS) bei Centro partijos (CP) rudenį vykstančiuose Seimo rinkimuose remiama žurnalistė Rūta Janutienė teigia, kad patekusi į Seimą norėtų dirbti Antikorupcijos komisijoje, nes turinti patirties kovoje su korupcija. R. Janutienė **nesibaimina**, kad kurios nors partijos parama rinkimuose į Seimą jai gali pakenkti, nes jos požiūris sutampa ir su LVŽS, ir su Centro partija.* (respublika.lt)
- (26) *Kandidatė į aplinkos ministres, teisingumo viceministrė Irma Gudžiūnaitė teigia, kad jos visiškai **nebaimina** būti vienintele moterimi Ministrų Kabinete. Teisingumo viceministrė atskleidė, kad, su premjeru aptarusi ministerijos aktualias problemas, galimus iššūkius bei naujas idėjas, vis dėlto sutiko su pasiūlymu, bet, pasak jos, apie būsimas jos prioritetines kryptis dar anksti kalbėti.* (respublika.lt)
- (27) *Ir šiuo atveju pirmiausia kaltos žemutinės partijos grandys, **bijančios** pareikšti savo nuomonę, taigi vengiančios ir atsakomybės.* (Lietuvos rytas, 1996)

Baimės kaip valdymo instrumento ypatybė būdinga ne tik valdžiai ir pozicijas siekiantiems išlaikyti politikams, bet valstybėms, siekiančioms parodyti ar pagrįsti savo reikšmę ir poziciją tarptautiniu lygmeniu. Baimė tampa svaria valstybės galios dimensija (28). Šiuo atžvilgiu vienos esminių Lietuvos baimių priežasčių esti didžiojo Rytų kaimyno – Rusijos – veiksmų ir jų pasekmių pavojus (29–31), kita vertus, neatitikimas Vakarų standartams ekonominiu, politiniu, socialiniu ir vertybiniu atžvilgiais. Tai ypač pasireiškė

Lietuvai žengiant Europos Sąjungos ir NATO link (32, 33). Bijoma, kad politikų elgesys gali susilpninti ar palaužti valstybės vidinių jėgų struktūrą (34), taip pat, kad atsiras palankios sąlygos Lietuvai nelojalių subjektų veiklai (35):

- (28) *Penktadienį baigiasi Vidutinio nuotolio branduolinių pajėgų sutarties (INF) – vienos svarbiausių nusiginklavimo sutarčių tarp JAV ir Rusijos – galiojimas. Tai reiškia, kad abi šalys vėl galės be ribojimų kurti tokius ginklus – dėl to **baiminamasi** naujų branduolinio ginklavimosi varžybų.* (respublika.lt)
- (29) ***Baimė** dėl Rusijos: Lenkija formuoja naują diviziją kariniam kontingentui sustiprinti.* (diena.lt)
- (30) *„Dauguma Lietuvos politikų labiausiai **bijo** Rusijos, bet europarlamentarė Aušra Maldeikienė yra originali – ji didžiausią pavojų išvelgia Kinijoje. Pasak jos, kol gaudysime tik Rusijos šnipus, tai bus viso labo propaganda, o ne reali kova su iššūkiiais nacionaliniam saugumui“, – ironizuoja dienraštis „Vakaro žinios“ „Elito naujienose“.* (respublika.lt)
- (31) *Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetui vakar išplatinus dalį Valstybinio saugumo departamento (VSD) tyrimo medžiagos, ryškėja pagrįstumas **baimių**, apie kurias puse lūpų kalbėjo politikai ir verslo visuomenė – Rusija per vietinius tarpininkus nuosekliai siekė daryti įtaką [...].* (bernardinai.lt)
- (32) *Mes ištis viską atliekame normaliai, laiku, pagal grafiką deriname savo nedideles ginkluotąsias pajėgas prie NATO standartų. Kol kas nėra **baimių**, kad grafikai galėtų būti pernelyg ambicingi ar neįvykdomi. Lietuva nesirengia sustoti ir po to, kaip bus pakviesta į NATO.* (Kauno diena, 2001)
- (33) *Briuselyje niekas nesigilina į vietinę specifiką. Ten valdininkams atrodo, kad jų siūlomos vertybės yra visiems vienodai priimtinos. Tai mane ypač **baimina**. Realistiškai vertinant akivaizdu, kad europinė vadyba atsilieka nuo JAV, Japonijos ar Izraelio.* (Atgimimas, 2007)
- (34) *Po nepavykusių perversmų atsirado politinių emigrantų. A. Povilaitis teigia, kad valstybės jėgos struktūros „yra nuolatinėj **baimėj** sulaukti sukilimų. Ši sukilimų **baimė** mūsų valstybiniame*

gyvenime yra virtusi permanente“. (Gediminas Ilgūnas, Kazys Grinius, 2000)

- (35) *Už šį parlamentaro „apsiaukojimą“ dabar turime susimokėti – visomis prasmėmis. Pirmiausia, **baimėmis**, kad Seimo nario rinkimai gali įžiebtį žalią šviesą verslininkui, kurio lojalumu Lietuvai pagrįstai abejojame.* (Atgimimas, 2007)

Nors baimė nėra vienintelė šių dienų visuomenę valdanti jėga, reikšmingą jos vaidmenį atspindi ribota sprendimų laisvė (36), kita vertus, vidinis piliečių konservatyvumas ir uždarumas permainas sąlygojantiems sprendimams (37–40). Su įtarimu į permainas žvelgia ir konservatyviomis pažiūromis pasižymintys valdančiojo elito sluoksniai (41–43):

- (36) *Šia prasme politinė lietuvių tauta gyvena nuolatinės **baimės** būsenoje, tokios baimės, kuri sukausto, neleidžia daryti laisvų sprendimų, turėti politines pažiūras, dalyvauti visuomeninėje veikloje.* (alkas.lt)
- (37) *Žinoma, **baimė** – ne vienintelė šiuolaikinės visuomenės struktūros statybinė medžiaga. Ir vis dėlto ji yra esminė ir pagrindinė medžiaga. Šiandien Lietuvos visuomeniniuose procesuose vyrauja ir kitos spaudimo formos, kurias nėra taip paprasta atpažinti, tačiau jas patiria bene kiekvienas, kuris nėra lojalus vadinamajai konservatorių partijos patriarchų politinei kryptčiai.* (respublika.lt)
- (38) *Šiai dienai Lietuva pasirinko „laisvę“ žadėjusius kandidatus, ir, 8.45 val. ryto duomenimis – I. Šimonytė (17.7% nuo rinkėjų skaičiaus ir 31.13% nuo balsavusių skaičiaus), žymiai aplenkusią G. Nausėdą (atitinkamai 17.59% ir 30.95%), o juk tą buvo galima prognozuoti, pasigilinus į „Z“ kartos poreikius, kurie iš esmės pasireiškia bet kokių ryškių permainų **baimė** ir savo „teisių“ įgyvendinimo poreikiu nepriimanant jokių pareigų.* (sarmatas.lt)
- (39) *Lietuvoje – ketvirtoji išankstinio balsavimo rinkimuose diena. Vyriausioji rinkimų komisija (VRK) skelbia dalyvaujančių aktyvumą, o patys rinkėjai vis dar suka galvas, kaip bus skaičiuojami balsavimo rezultatai. Dalis ne visus biuletenius*

balsavimui ėmusių rinkėjų **baiminasi**, ar biuleteniai tikrai bus skaičiuojami sąžiningai. (respublika.lt)

- (40) *Praėjusiuose parlamento rinkimuose Estijoje 43 proc. balsavimo teisę turėjusių piliečių balsavo internetu. Tai buvo rekordinis skaičius. Tuo metu Lietuvoje šis klausimas vis dar svarstomas atsargiai – **baiminasi** kibernetinių atakų. Ir ne veltui – teigiama, kad vien per praėjusius rinkimus į savivaldybių tarybas buvo užfiksuotas įtarimą keliantis kibernetinis aktyvumas. (respublika.lt)*
- (41) *Skiriamasis tokio konservatizmo bruožas – permainų **baimė**, kuri politikoje virsta radikalizmo baimė. Dažniausiai privengiama tokių radikalų, kurie siūlo „perkurti pasaulį“, „pagerinti“ jį senų vertybių bei gyvenimo būdo sąskaita. (Lietuvos aidas, 1995)*
- (42) *Jie rodo ne ką kita, o neįgyvendintų reformų kainą. Kainą politikos, pataikavusios praeities inercijai ir permainų **baimei**. Šiandien vis aiškiau matyti, kiek daug netekome, laiku nepertvarkę savo energetikos ūkio ir kitų valstybinių monopolijų, neįdiegę efektyvios vadybos. (Kauno diena, 2002)*
- (43) *Direktorius Rytis Juozapavičius mano, kad politikus paralyžiuoja **baimė** priėmus griežtus sprendimus būti nubausiems transliuotojų, o ir **bijoma** žaidimo naujomis sąlygomis – konkurencijos idėjomis, o ne reklamos pažadais. (Atgimimas, 2006)*

Lietuvos rinkėjų nerimą ir susirūpinimą kelia visa tai, kas turi įtakos jų materialinei gerovei ir saugumui, taigi valdžios įgyvendinamos reformos anksčiau aptartos vaikų teisių apsaugos, bet taip pat sveikatos ir darbo teisės apsaugos srityse (44), sąlygojamose grėsmės netekti padoraus gyvenimo ir palankių darbo sąlygų, darbo vietų (45, 46), patirti darbdavių piktnaudžiavimą (47). Bijoma neįgyvendinamų ir nuostolingų valdžios pažadų (48, 49), verslui ir ūkiui pavojų keliančių veiksmų (50, 51). Tačiau net ir padorius ketinimus turinčių valdžios patikėtinių įsipareigojimų įvykdymo galimybės yra ribotos. Nesulaukę daugumos palaikymo, pavieniai asmenys nesugebės įgyvendinti iškeltų uždavinių, o ryžtingus lyderių žingsnius pasikeitimo link stabdo būtent jų pasekmių baimė (52):

- (44) *Panašu, kad pramonės lobistų įtaka Vyriausybei yra didesnė, nei **baimė** supykdyti rinkėjus, mat Ministrų kabinetas šiandien*

priims sprendimą sumažinti didelių įmonių našta, mokant už elektros energiją, – tą našta išdalinant mums visiems. Dėl to buitiniams vartotojams brangs elektra, kuri ir taip jau nuo sausio yra gerokai brangesnė. Buitiniams vartotojams kelti kainas yra pavojinga politiškai, nes galima sulaukti pasipiktinimo, todėl iki šiol visa našta buvo kraunama pramonei. Bet investuotojai, ateidami į Lietuvą, mato, kad išteklių pas mus yra per brangūs, todėl dabar bandoma pasirinkti kitą kelią – padalinti našta kitiems vartotojams. O taip yra todėl, kad nėra darnios energetikos sistemos plėtros. (respublika.lt)

- (45) Mokytojai ir įstaigų vadovai ieško būdų pritaikyti didžiausią šių metų švietimo naujovę – etatinį mokytojų darbo apmokėjimą. Neapsikentę girdimos kritikos, vakar Seimo nariai pakvietė švietimo ir mokslo ministrę Jurgitą Petrauskienę išsklaidyti abejones ir **baimes**. (respublika.lt)
- (46) Per skandalingąją miškų urėdijų reformą darbo neteko apie 400 žmonių. Likusieji gyvena **baimėje**, nes naujos valstybės įmonės struktūra dar vis formuojama. Skausmingai. Tačiau kalbėti apie naująjį valdžios vyrų tvarinį kamuojančias problemas miškininkams uždrausta, ypač su žiniasklaidos atstovais. Mat įmonės vadovybė, su laikinuoju direktoriumi Valdu Kaubre priešakyje, ir viešųjų ryšių „bitutės“ transliuoja apie sėkmingai vykstančią reformą. (respublika.lt)
- (47) **Baiminimasis** dėl galimo darbdavių piktnaudžiavimo. „Darbdaviai nuo šiol darbins tik pagal terminuotas sutartis“, – taip dalis visuomenės ėmė baimintis po to, kai įsigaliojo naujasis Darbo kodeksas. Neva darbdaviams taip garantuota galimybė lengvai atsisakyti darbuotojų paslaugų, o darbuotojai neteks stabilumo. Vis dėlto Vilniaus universiteto Teisės fakulteto docento advokato Justino Usonio teigimu, tokia nuomonė neturi pagrindo, nes Darbo kodeksu įtvirtinti aiškūs darbuotojų interesus ginantys saugikliai. (respublika.lt)
- (48) Vyriausybė į savo darbų programą yra įrašiusi tokius daugumai aktualius klausimus, kaip eilių gydymo įstaigose mažinimas, finansavimo kultūrai didinimas, švietimo kokybės gerinimas ir t.t. Tačiau visi šie reikalai dar laukia eilėje, o štai pažadai, kurių gyventojai ne tik nenori, bet ir **baiminasi**, jau praddami vykdyti.

Pavyzdžiui, Žemės ūkio ministerijos (ŽŪM) išskeldinimas į Kauną. Nors mokesčių mokėtojams, skaičiuojama, tai kainuos per 20 mln. eurų. (respublika.lt)

- (49) *Ketvirtadienį mitingą organizuosiantys medikai **baiminasi**, kad Vyriausybei nepavyks išpildyti pažadų, kad 2020 metais gydytojų ir slaugytojų atlyginimai pasiektų Europos Sąjungos vidurkį. Tačiau Premjeras Saulius Skvernelis ramina, kad pažadai, jog medikų algos siektų 3 vidutinius atlyginimus, o slaugytojų – 1,5 VDU, bus įgyvendinti. (respublika.lt)*
- (50) *Ar Lietuvos verslininkams tai gali atsiliiepti? Mes iš tikrųjų labiausiai **bijome** neatsakingų mūsų politikų elgesio, pasisakymų, pusiau provokacijų Rusijos atžvilgiu. (Verslo žinios, 2001)*
- (51) *Žemdirbiai toliau piktinasi dėl Žemės ūkio ministerijos perkėlimo. **Baiminamasi**, kad perkėlimo procesas iš ministerijos išvaikys visus specialistus, nebus spėta pasiruošti naujam 2021–2027 m. finansiniam laikotarpiui, o pats perkėlimas, anot jų, nenaudingas Lietuvai. (respublika.lt)*
- (52) *Baimė tyro Lietuvoje. Ne mirties ar fizinių represijų **baimė**. **Baimė** būti išpurvintam sunkiai nuplaunamu, o kartais ir visam laikui prilimpančiu purvu, kurį dosniai šlaksto užsakomoji žiniasklaida. Ir kurio pasekmė gali būti visai realios „ekonominės sankcijos“ visam likusiam gyvenimui. (sarmatas.lt)*

Iš dalies atspindėdamas literatūrinio ir publicistinio diskursų vaizduojamos baimės aspektus, politinis diskursas iškelia aikštėn vieną svarbią šio jausmo patyrėjo ir sukėlėjo, taigi valdančiųjų ir juos išrinkusiųjų, tarpusavio santykių ypatybę. Baimės vedami politikai pasitelkia šią būseną savo tikslams įgyvendinti, valdžiai ir įtakai išlaikyti. Įbauginti rinkėjai, net pripažindami valdžios neveiksumą ir dėl to kylantį jų gerovės ir saugumo nestabilumą, jai nusileidžia. Bet daro tai su nerimą pirmiesiems keliančiu nepasitikėjimu, taip sudarydami prielaidas ateities pokyčiams, kurių savo ruožtu vėlgi baiminasi.

5.3.5. BAIMĖ ideologiniame-istoriniame diskurse

Ideologiniame-istoriniame diskurse glūdintis baimės vaizdas atliepia piliečių nuolankumo autoritetingai valdžiai aspektą, pastarąjį išplečiant ir papildant tokiais esminiais elementais, kaip tautos laisvė, orumas, idealizmas, drąsa, istorinė ir kultūrinė atmintis. Baimė čia randasi, viena vertus, kaip nelaisvės sąlygojamas istorinis palikimas, pagrindinė nelaisvės priežastis, kita vertus, kaip esminė valdžios taikomo priespaudos aparato dalis bei kaip pasipriešinimą pirmosioms trims motyvuojanti, aksiologinių tautos nuostatų pamatuota jėga.

Šiais atžvilgiais lietuvių išgyvenama baimė pasireiškia kaip gyvas praeities reliktas. Karo, pokario, 50-ies metų sovietinės okupacijos laikotarpiai, kai visos individo ir tautos jėgos buvo telkiamos į išlikimą tiek fizine, tiek psichologine ir dvasine prasmėmis, paliko gilų pėdsaką visos tautos sąmonėje, pasireiškiantį nerimu, nepasitikėjimu ir baime grėsmę keliančio subjekto atžvilgiu. Pirmuoju, iš istorinės perspektyvos žvelgiant, tapo bendras tautos ir valstybės priešas, okupantas, jo grėsmės nuojauta (1, 2), kuriems norėta pasipriešinti laisvės idėjos ir savo orumo vardan (3, 4). Antrojo vaidmenį atliko pastarojo įsteigti ar paskirti subjektai, tikslingai sėjantys pavergtos tautos baimę valstybinių (5, 6), ypač aukštojo mokslo, įstaigų lygmenyje (7–9):

- (1) *Mums, lietuviams, **baimei** yra ir bendra priežastis – karas, pokarinis laikotarpis, sovietinė okupacija. Buvome verčiami nuolat slėpti savo nuomonę ir įsitikinimus, taip pat religines pažiūras. [...] Galbūt **bijojome** įvairių viršininkų, mokytojų, įvairių pareigūnų – pradedant tuometine valdžia ir baigiant pardavėjomis, troleibusų kontrolieriais ar kitais atsitiktinai sutiktais žmonėmis. Visa tai skverbėsi į tuometines šeimas. Šių **baimių** svoris buvo toks, kad tiek visuomenei, tiek kai kuriems individams dažnai buvo sunku su jomis tvarkytis.* (bernardinai.lt)
- (2) *Ką tik iškilmingai praužė Kovo 11-osios renginiai, dar vienam šventiniam savaitgaliui suvieniję lietuvičius. Tokią akimirką dalijamasi prisiminimais, koks buvo Nepriklausomos valstybės kelias. Vieniems – tai **baimės** kupinos valandos budint prie Vilniaus televizijos bokšto 1991 m. sausio 13-osios naktį. Kitiems – iki šiandien ašaras spaudžiantys „Bunda jau Baltija“ akordai. Tokie pat artimi šiandien, kaip ir 1989 m. rugpjūčio 23-iają.* (respublika.lt)

- (3) *Atkurdami Lietuvą ir demokratiją, mes buvome drąsūs, nieko **nebijojome**, Sausio 13-ąją žmonės plikomis rankomis net prieš tankus stovėjo.* (respublika.lt)
- (4) *Bet Lietuvos valstybinėje konservatorijoje, į kurią įstojau 1957 metų rudenį, būta naujų **baimės** apraiškų, kai reikėjo taikytis prie įvairiausių politinių reikalavimų. Iki šiol negaliu pamiršti politinio spektaklio, kurį surengė Muzikos istorijos katedros vedėjas profesorius Juozas Gaudrimas mums, keturiems studentams – Astai Kynaitei, Aurelijai Jociūtei, Kazimierui Garlauskui ir man, – į keturias dalis padalinusiam M. Goldenšteino brošiūrą rusų kalba „Muzika Vladimiro Iljičiaus Lenino gyvenime“, kurią privalėjome išsiversti į lietuvių kalbą. Negi galėjome atsisakyti? Konservatorijos didžiojoje salėje turėjome skaityti kaip savo pranešimus. Tuo labai didžiavosi renginio sumanytojas. Dėl jo „nuoširdumo“ ir vėliau ne kartą išgyvenau **baimės** jausmą. Negi galėjau atsisakyti parengti pranešimą mokslinei konferencijai „Patriotinė tematika Didžiojo tėvynės karo metais lietuvių kompozitorių kantatose ir oratorijose“ arba, dar vėliau dėl jo siūlymo suabejojus, išgirsti **baisų** stalininį klausimą: „Vaclovai, tu su mumis ar prieš mus?“ (respublika.lt)*
- (5) *Dažnam dar tada norėjosi pamatyti tuos, kurie mus valdė, apie kuriuos sklido paskalos, iš kurių slapta šaipėsi ir kurių **bijojo**.* (Vitas Areška, Kumelė vardu Emilija, 2007)
- (6) *Tai juk konformizmas. Turbūt toks pat konformizmas, koks buvo prie sovietų valdžios. Jei esi sąjungos pirmininkas, tai ir **bijai** išsižiot, kad valdžios nesupykdytum.* (bernardinai.lt)
- (7) *Tačiau ir ten tyrojo **baimė**, kurią formavo instituto direktorius akademikas Kostas Korsakas. Iš ten sklidusios **baimės** išsivadavome labai trumpam, kai išvykdavome į tautosakines ekspedicijas po Lietuvos rajonus, užsukdami į atokiausias sodybas.* (respublika.lt)
- (8) *Tik su tokiu „Glavlito“ antspaudu laidas transliuoti priimdavo išleidimo skyriaus darbuotojai. Bet ir tada paskutinį žodį tardavo pirmininkas Jonas Januitis. Jis, pamenu, koregavo ir muzikologės Onos Narbutienės tekstą apie operos solistą Antaną Kučingį, neleido transliuoti Kriokšlio kaimo dainininkų*

koncerto, kuris buvo įrašytas į vaizdo magnetofono juostą televizijos studijoje, išpuoštoje iš šiaudų pintais sodais. Priekaištų buvo sulaukta ir už tai, kad į televizijos studiją koncertuoti pakviečiau į Vakarų susiruošusį išvykti violončelininką M. Rostropovičių, nebuvo leista televizijoje peržiūrėti vaizdo įrašą amerikiečių kameriniam orkestrui, kurio koncertas buvo įrašytas Lietuvos filharmonijoje... Taigi, tokių niūrių **baimės** dienų buvo nesuskaičiuojama daugybė. (respublika.lt)

- (9) *O kiek **baimės**, išgyvenimo valandų teko patirti, kai mano žmona teisininkė, daktarė docentė Anda Leda Dągytė-Juodpusienė, dabar jau a. a., buvo patyrusi 10 metų tremties Irkutsko srities „kurorte“, kai pasas buvo paženklintas Irkutsku... Perraišinėdamas natas, sumaniau ir suliejau tą pasą. Jį pakeitus dingo šis prakeiktas įrašas, kuris stabdė ir jos studijas Vilniaus universitete.* (respublika.lt)

Istorijos vingiai lėmė, kad šalies politinio saugumo atžvilgiu pavojus tebesiejamas su Rusijos valstybės vardu, Sovietų Sąjungos patirtimis ir palikimu, kurių, nepaisant visko, nederėtų ištrinti iš atminties (10–12), mažą to, jų sąlygojamos baimės turėtų tapti tyrimų objektu (13). Kovos dėl nepriklausomybės keliu tauta žengė lydima jos dvasinę darną ir tautinę tapatybę žalojančių baimių ir abejonių (14–19). Tiek individą, tiek tautą naujam gyvenimui prikelia dvasinis atvirumas (20):

- (10) *Dar kiek politikavom ir prognozavom karo pabaigą. Taip pat **baiminomės** dėl grįžtančių bolševikų. Po šito susitikimo labai knietėjo išsiaiškinti, mūsų giminės šaknis ir giminystės ryšius su Kipro teta Rastenyte.* (Muzikos barai, 2002)
- (11) *Rūta Chmielauskaitė-Novopašina sako, kad tremtis ją pakeitė – atėmė drąsą ir užaugino baimę: „Vaikystėje buvau drąsi, linksma, tokia gal net padūkusi. Tačiau, kai pasodino į tą vagoną, viskas pasikeitė – gyvenimas ir mąstymas“. Tremtinės etiketę įgijusi moteris turėjo išmokti prisitaikyti ir patylėti. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tremties užauginta **baimė** nepasitraukė su sovietų tankais.* (bernardinai.lt)
- (12) *Ar ginčijant, kad tokia nuostata įteisintų valstybės santvarką: socialistinė valstybė. Problema ta, kad labai **bijoma** žodžio „socializmas“.* (Lietuvos aidas, 1996)

- (13) *O nesena istorija siūlo labai įdomias temas, pvz., **baimės** tyrimą. Juk KGB **baimę** mes jau baigiam pamiršti, sakė Aleksandravičius. (Baltos lankos, 1996)*
- (14) *Ne veltui konservatoriai ne kartą atkreipė dėmesį į tai, jog jauni Lietuvos žmonės prarado komunizmo ir Rusijos **baimę**. Ši **baimė** tebėra gyva vyresniosios kartos žmonių širdyse. Tiems, kurie gimė jau nepriklausomoje Lietuvoje, šiandien – jau po penkiolika metų. (bernardinai.lt)*
- (15) *Posovietiniame intelektualiniame mūsų pasaulėlyje labiausiai **bijoma** marksizmo šmėklos. **Bijoma** netgi liguistai. Jautriai reaguojama į sociologines kategorijas, kurios bent kiek primena senąjį sovietmečio akademinį stilių. (Egidijus Aleksandravičius, Praeitis, istorija ir istorikai, 2000)*
- (16) *Tada klausėm savęs, – ir tada, ir vėliau, – ar ištersim sunkumus, dėl nepriklausomybės? Ir sakėm – taip! Ir buvo Baltijos kelias, į kurį ne iš **baimės**, ne dėl to, kad Gorbačiovas uždraudė, o pagrįstai nėjo LKP, dabartiniai LDDP vadovai. Nes jau skambėjo paruošti mums SSKP centro komiteto grasymai. (bernardinai.lt)*
- (17) *Todėl, kad po sausio 13-osios iki pučo Rusijoje Lietuvoje buvo įtempta padėtis. Jokios euforijos ir negalėjo būti. Tiesa, labai **baiminomės** dėl įvykių Rusijoje, būgštavome, kad pučistai paims valdžią ir tuomet mūsų nepriklausomybei taip pat ateis galas. (Kauno diena, 2001)*
- (18) *Ir reikia skubiai. Taip pat ir naujos valdžios. Tokio nusiteikimo kaip Dubysos slėnio susibūrimo dalyviai. Be dabartinių nomenklatūrininkų ir be rusų **baimės**. Su Lietuva širdy. (bernardinai.lt)*
- (19) *Ikireferenduminiame šurmulyje gal kiek atsargiai buvo keliamas ir lietuviškojo tapatumo ateities klausimas, pasirodė visokių **baimių** ir įtarimų šešėlių, kurie labiau tinka euroskeptikams, bet nepamirštini ir tiems, kurie referendume pro sukąstus dantis ištarė „taip“. (Egidijus Aleksandravičius, Kai iškirto varnui akį, 2003)*
- (20) *Jei nebėra tikros idealistinės perspektyvos, lieka tik **baimė**, kad kažkas kliudys mūsų nusistovėjusiems įpročiams, įgytam*

komfortui, koku nors būdu sutrikdys gyvenimo būdui, pernelyg dažnai susidedančiam tik iš materialinės gerovės. Priešingai, Europos turtas visada buvo dvasinis atvirumas ir sugebėjimas kelti pamatinius klausimus apie egzistenciją. (bernardinai.lt)

Tačiau net nebelikus išoriškai matomo priešo, šaliai iškovojus nepriklausomybę, pasikeitus geopolitinei ir ekonominei padėčiai, baimės šmėkla tebetvyro ore, apimdama socialinio, politinio, kultūrinio ir galiausiai asmeninio gyvenimo sritis (21, 22), kurių apsaugoti šalis nebepajėgia. Baimė tebematuoja darbdavių ir darbuotojų tarpusavio bei kitų hierarchinių, dažnai korupcijos persmelktų, struktūrų santykius (23, 24):

(21) *Perfrazuodamas garsų posakį apie rinką, pasakyčiau, kad šiandien valdo nematoma **baimės** ranka. Ir būtent dėl tos priežasties šita **baimė** yra daug didesnė, nes ji neturi aiškiai įsisąmoninto ir apčiuopiamo **baimę** keliančio šaltinio, arba jos priežasties. Taigi jeigu lyginame abi **baimės** rūšis – sovietinių laikų ir dabartinę **baimę**, – turime pasakyti, kad anais laikais **baimės** šaltinis pirmiausia buvo pati totalitarinė valstybė, arba jos baudžianti ranka. Šita valstybė, vaizdžiai kalbant, valdė tokiu būdu: kiekvienas jos pilietis buvo pririštas be galo trumpu pavadėliu ir galėjo būti nubaustas už menkiausią nepaklusnumą, todėl jis, žinoma, **bijojo** valdžios. Tačiau yra ir kitas valdymo modelis, kurį sąlygiškai galima vadinti liberaliu. Norėdami suprasti jo esmę, tęskime palyginimą: įsivaizduokime, tą patį šunelį geraširdis šeimininkas pririša ne penkiolikos centimetrų grandine, kurios kaustomas jis jaučiasi nelaisvas ir nelaimingiausias pasaulyje padarėlis, bet puskilometro arba kilometro ilgio grandine. Kaip šitas šunelis jausis? Be abejo, jis bus labai laimingas, nes jam atrodo, kad laksto kur nori. Šita laimė truks iki tos akimirkos, kol vieną kartą jis sumanys tą kilometrą ar puskilometrį prabėgti tiesiąja linija ir pasieks tašką, kai grandinė įsitemp. Tada ir paaiškės, kad ji vis dėlto yra. (ve.lt)*

(22) *Na, galvoju, kad dar tik 1997-ieji, neseniai ištrūkome. Bet dabar... Po dvidešimties metų vėl važinėju, kalbuosi, tačiau matau tą patį – savivaldybių tarybų nariai **bijo** kalbėti. [...] Žinoma, mūsų žmonės yra labai socialiai pažeidžiami, ypač tuose rajonuose, kuriuose neliko jokių įmonių, gamyklų, kokių*

nors gerai apmokamų darbo vietų. Savivaldybė tampa pagrindiniu darbdaviu, todėl galima labai kontroliuoti žmogaus gyvenimą. Jei ne už tą balsuosi ar agituosi, jei ne tą paremsi, gali prarasti darbą. **Baimė** yra susijusi su socialiniu gyvenimu, ypač rajonuose. Tokią sistemą kuria tie savivaldos „kunigaikštukai“, 20 ar daugiau metų dirbantys metais. Seniūnai, įstaigų vadovai, verslas, kuris priklausomas nuo viešųjų pirkimų toje savivaldybėje, ir visa kita – ta sistema labai gerai funkcionuoja. Pirma, tam „kunigaikštukui“ užtikrina perrinkimą ir valdymą, antra, įvaro žmonėms **baimės**. (respublika.lt)

(23) **Baimė** yra korupcijos terpė. **Baimė** tyro ne tik žemesniuose sluoksniuose. Viršininkas turi aukštesnį viršininką, kurio reikia **bijoti**, prieš kurį reikia atrodyti kvailesniu. Aukštesnis viršininkas irgi **bijo**. **Bijo** dar aukštesnių, **bijo** protingesnio pavaldinio, kuris gali užimti jo vietą. Seimūnai, **bijantys** būti neišrinktais kitai kadencijai, nuolat šmėžuoja žiūrovų instinktus kutenantčiose TV laidose. Būsiami ministrai **bijojo** kalbų žinojimą egzaminuojančios prezidentės, tapę ministrais **bijojo** bet kokio jos nepasitenkinimo, kuris dažniausiai baigdavosi ministro atleidimu. (respublika.lt)

(24) Kalbame apie žmogų, kuris nuolat kažko **bijo**. Matome skriaudžiamą ir nesugebantį pasipriešinti vadinamąjį mažą žmogų. Žmonės keiksnoja darbdavius, dažnai teisingai, bet tyliai, nes **bijo** prarasti darbą. Valdiškoje žiniasklaidoje dirba tik tokie žurnalistai ir girdimi tik tokie ekspertais vadinami intelektualai, kurie neerzina prezidentės ar įtakingesnių politikų. [...] Kai kurie Lietuvoje tyrančios **baimės** atmosferos aspektai slogesni nei sovietmečiu. Komunistai „pasirūpindavo“ išgyvenimo šaltinį praradusiu disidentu – suteikdavo pastogę ir maistą lageryje. Jei lagerio neskirdavo, bent užtikrindavo krosniakūrio, nešiko ar kitą panašios kvalifikacijos darbą – komunistinėje visuomenėje veltėdžių negalėjo būti. Dabar darbą praradęs lieka tik su savimi. (respublika.lt)

Baimė ir laisvė – tai viena kitai prieštaraujančios sąvokos, o žvelgiant pro tautos išsivadavimo prizmę – du nesuderinami dalykai. Žengdama nepriklausomybės ir laisvės link, tauta privalėjo visų pirma nugalėti savo vidines baimes (25–27), nes būtent jos veržė ir tebeveržia atsakomybės jausmą

(28), o įgijusios žalojančių praeities įvaizdžių pavidalą, pavergia tautos dvasią (29, 30). Nors tauta irgi turi išmokti gyventi lasivėje be baimės (31):

- (25) ***Baimė**, nespauk, man krūtinės. Leisk genties nuo žalčių. Lietuva, mūsų Tėvynė – Garbė ir laisvė žmonių. Taigi – **baimės** atmetimas, tolygus laisvei.* (Vytautas Landsbergis, Sunki laisvė, 2000)
- (26) *Kodėl Lietuva laimėjo nepriklausomybės kovą? Ji atsikratė **baimės**, atsako autorius, o **baimei** pradingus santvarka nebegalėjo išsilaikyti.* (Lietuvos aidas, 1996)
- (27) *Negali būti, kad liksime tokie pikti ant savęs, artimo ir viso pasaulio, kad neįstengsime išsivaduoti iš kompleksų ir **baimių**. Žinoma, niekada nebebūsime tokie, kaip prieškario lietuviai ar partizanai. Iki galo jų turbūt nebesuvoksime, nesuprasime jų gyvenimo būdo, vertybių.* (Lietuvos aidas, 1997)
- (28) *Ar ne geriau būtų, jei nustotume šturpintis savo pačių sugalvotais baisuokliškais vaizdiniais? Drebantys iš **baimės** ar persikreipę iš pykčio negali prisiimti atsakomybės už valstybę.* (bernardinai.lt)
- (29) *Žmogus, bijodamas asmeninės atsakomybės, tokiu būdu ritualizuoja savo netikrumą ir **baimes**. Kyla gili mūsų vidaus krizė, kuri mus iš naujo pavergia, sukausto praeities įvaizdžiais, sustato vieną prieš kitą, daro gilius pjūvius tautoje.* (Marcelijus Martinaitis, Lietuvos utopijos, 2003)
- (30) *Dabar bijomasi, jog po 50 metų tapsime pasaulio ekonomikos klajokliais. Šita **baimė** nepastebimai slepia svajonę apie išsilaisvinimą, kurį atneš senas europietiškas noras nusimesti praeities našta [...].* (bernardinai.lt)
- (31) *Mūsų visuomenė buvo įpratinta gyventi **baimėje**, tai garantavo tam tikrą tvarką. Kai **baimė** išnyko, ta tvarka sugriuvo, žmogus pasimetė.* (Dienovidis, 1995)

Šių dienų baimė vadinama nelaisve. Jos įkaitais tampa visuomenės spaudimo paveikti, drąsos reikšti nuomonę aktualiais ir pasaulėžiūros klausimais neturintys piliečiai, intelektualai, kultūros srities veikėjai (32, 33), moralinio ir dvasinio autoriteto netekusi tauta (34–36):

- (32) *Mes esame **baimės** įkaitai. Labai daug žmonių vengia savo nuomonę išsakyti. Net ir išsilavinę, gerus postus užimantys intelektualai retai kalba atvirai. Jie retai viešai skelbia savo nuomonę, geriau patyli, kad vėliau nebūtų nemalonių pasekmių. Manau, apie tai reikia kalbėti ir mažinti tas **baimes**, jeigu norime turėti tikrai atvirą visuomenę. (respublika.lt)*
- (33) *Dauguma Lietuvos kultūrininkų šiandien labiausiai **bijo** pasaulėžiūrinių klausimų, – tai reiškia, kad jie yra nupolitinti. Yra sukurtas ypatingas tipas – kultūrininkas baudžiauninkas, kuris turi žinių, jis tam tikra prasme yra išsilavinęs, jis gali turėti didžiulių talentų ir gabumų įvairiose kūrybos srityse, bet jis nėra laisvas žmogus ir tikras pilietis tuo požiūriu, kad jis nedrįsta pats spręsti, kas yra gėris, blogis, tiesa, melas, – kitaip tariant, kam panaudoti jo sugebėjimus ir talentus, už jį nusprendžia kiti. Ir šia prasme, be abejo, Lietuvoje laisvės laukas yra labai labai susiaurėjęs, mes iš tikrųjų esame **įbauginta** visuomenė. (ve.lt)*
- (34) *Dvasinė idėja atkurti valstybę labai nepalankiomis sąlygomis leido ateiti Vasario 16-ąjį. Vėliau, sumenkėjus vertybiniam principui, Lietuva tapo kitos valstybės dalimi. Idealistinis veikimas atveda į Kovo 11-ąją, tačiau vėl šiandien matome to vertybinio principo neveiksmumą ir nėra žmonių, kurie galėtų pasakyti, kad **nebijotumėm**. Pasakyti tai yra galinčių, tačiau jie nebus išgirsti. Čia matau vieną iš esminių problemų, kad dvasinis autoritetas yra visokeriopai išstumiamas iš visuomenės, o kartu ir iš politinio veikimo, kur aiškiai dingo inteligentai, kūrybinės organizacijos. Jos yra ir nušalintos, ir nusišalinusios. Vyksta nuolatinis universitetų, mokslo, mokytojų niekinimas arba „informacinė blokada“. Jei kuris išdrįso išsakyti kitokią nuomonę, tuoj pat bus sukvailintas, paskelbtas puspročiu, atgyvena, visais kitais įmanomais būdais bus **gąsdinamas** ir išstumtas. Daugelis inteligentų po viešo pažeminimo užsisklendžia. (respublika.lt)*
- (35) *Mūsų priešai sako, kad laisvė yra, ir kad būtent mes norime įtvirtinti vieną ideologiją. Tačiau ta laisvė ribojama kitokį jos supratimą turintiems žmonėms, kurie nemano, kad išsivaikščiojimas yra pozityvi valstybės strategija, kurie netiki, kad galima tylėti apsimetant, jog nieko nevyksta, kai Europoje vyksta transformacijos, apie kurias dar ilgai rašys istorijos*

vadovėliai. Formaliai laisvė egzistuoja, tačiau su žiaurių ir subtilių sankcijų **baimė**. (respublika.lt)

- (36) *Ne, gerbiamieji, universitetinė **baimės** atmosfera, palydima patyčių, marginalizavimo, etikečių klįjavimo ir tyčinio sąvokų painiojimo yra visiškai priešinga laisvei, nes **baimė** yra vergovės ir totalitarizmo šaltinis.* (respublika.lt)

Lietuvos piliečių baimę kelia naują pavidalą įgavusi politinio susidorojimo, asmens ir jo pažiūrų išniekinimo grėsmė (37), iškreiptas pamatinių vertybių ir tiesos matymas (38). Matuojama, visų pirma, ekonominiais ir finansiniais rodikliais, piliečių gerovės samprata užsidaro vergiškų lūkesčių ribose, kuriose pamatinės laisvės, orumo, išminties, atsakomybės tautos vertybės jau nebetelpa. O būtent jų stoka kaip vienas esminių vidinės laisvės paneigimo veiksnių deda visos valstybės vergiškumo „stipresniųjų“ atžvilgiu pamatus (39):

- (37) *Mūsų laikų situacijoje galima ir kita strategija: jeigu iš tikrųjų yra ideologinis politinis susidorojimas, protestą prieš jį visada galima pateikti kaip žmogaus vos ne psichinio nestabilumo apraišką: neva jis yra nesugyvenamas, isteriškas, nežino, ko nori, kitaip tariant, jam labai lengva priklijuoti štai tokio nesusipratėlio keistuolio, netgi psichologiškai nepakenčiamo ar net patologiško žmogaus etiketę. Jeigu sovietiniais laikais tave mėgindavo sudoroti valdžia, žinėjai, kad bent jau dalis žmonių širdyje tau simpatizuoja. Mūsų laikais bejėgiškumo ir kartu **baimės** jausmas didesnis ir todėl, kad suvoki, kad štai tave sudoros, bet niekas net nesupras, kas įvyko ir, priešingai, patikės brukama versija, kad tu esi pretenzingas, nesugyvenamas ir taip toliau. [...] Ir pagaliau dar vienas nepaprastai svarbus **baimę** didinantis veiksnys. Sovietmečio sistema bent jau teoriškai nekentė veltėdžių, todėl disidentas, išmestas iš universiteto, galėjo tikėtis bent jau bibliotekoje išdavinėti knygas, blogiausiu atveju dirbti šlavėju. Čia, šitoje sistemoje, kai veikia tik darbo rinka ir viską lemia darbdavių valia, žmogus gali apskritai likti be duonos kąsnio, – juk susidorojimai vyksta ne tik dėl ideologinių politinių priežasčių. Štai kodėl virš visos Lietuvos tyro milžiniška **baimė**. (ve.lt)*

- (38) *Stovėti, kalbėti, sakyti žodžius, kuriuos ištarti daug kas tada **bijojo**, kelti vėliavas, kurias kelti daugumai būdavo **baugu**, – toks*

buvo mūsų uždavinys. Manęs tada klausdavo, ar **nebijai**. Juk jie dar neišėję, čia dar jų kariuomenė. Tuomet **nebijojuau**. O dabar **bijau... Bijau** netiesos. Veidmainiškumo. **Bijau** todėl, kad daug ko sakyti negalima. (respublika.lt)

- (39) Nesu politiškai naivus žmogus, kad nesuprasčiau, kad dabartiniame pasaulyje, kuris darosi vis pavojingesnė vieta, Lietuvai priklausomybė ES arba NATO yra egzistencinė būtinybė, tačiau pagrindinis mano pažiūrų atskaitos taškas yra supratimas, kad nors šitos struktūros mums laiduoja daugelį gerų dalykų, jos nėra, kaip mėgdavo sakyti Sovietų Sąjungoje, broliškų tautų ir valstybių klubas, – visi kovoja už vietą po saule ir visi gina savo interesus. Todėl supratau, kad jeigu mes ten nueisime su tuo pačiu vergišku mentalitetu, koks buvo skiepijamas mūsų dabartiniam vadinamajam politiniam elitui Sovietų Sąjungoje, t. y. įpročiu nuolankiai vaikštinėti Kremliaus koridoriais ir melsti vadinamojo centro malonės, tai su tokiais pat įpročiais Briuselyje nieko iš to nelaimėsime. Visada laikiausi nuomonės, kad šitoje sąjungoje reikės mokėti kietai ginti savo tautos ir valstybės interesus, bet juo toliau, juo labiau aiškėjo daugybė neigiamų **baimingos** ir prisitaikėliškos politikos apraiškų. (ve.lt)

Taip suvokiama baimė glaudžiai siejasi su tautos sąmoningai priimta vergiškumo laikysena, kurią pakeisti galima tik atsisakius pražūtingos globalizmo ideologijos, užbaigus visuomenės ištautinimo politiką, istorinės atminties, kultūrinio paveldo naikinimą, panaikinus „ideologiškai neteisingų“ pažiūrų cenzūrą ir į pirmą vietą iškėlus tautos ir valstybės gerovę, naujos gyvybės dvelksmą suteikus pamatinėms tautos vertybėms ir dorybėms (40–42):

- (40) Bet, kaip sakiau, tas servilizmas daugeliu atveju yra savanoriškas ir būtų nedora, nesąžininga lyginti dabartinę Lietuvą su sovietmečiu tuo požiūriu, nes ujimas ir stūmimas į paribius vis tiek nėra kalėjimas, tremtis ar net mirties bausmė. Šituo požiūriu, manau, reikia kalbėti kitaip ir galų gale kelti klausimą, kuris XX amžiuje kartą buvo iškeltas: su kuo vis dėlto esate, kultūros žmonės, su savo tauta ir valstybe, su savo istorine atmintimi ir žmogišku orumu ar vis dėlto su tais, kurie nenori, kad tauta ir valstybė išliktų, o jūs patys nebūtumėte laisvi

*piliečiai ir atsakingi kam nors kūrėjai. Tokia yra negailestinga **baimės** alternatyva, kurią sprendžia visos visų laikų visuomenės kiekvienoje istorinėje epochoje. Į šią klausimą kiekvienas atsako asmeniškai, vadovaudamiesi savo protu ir sąžine. (ve.lt)*

- (41) *Kaip ištrūkti iš **baimės**? Atsakymas paprastas. Jonas Paulius II nuolat kartuoja: **nebijokite, nebijokite** liudyti, **nebijokite** tikėti. Visuomenėje, kurioje gerbiamos ir puoselėjamos didžiosios krikščioniškosios dorybės – išmintis, teisingumas, saikas, drąsa – **baimei** vietos nėra. Į tokią visuomenę kelias iš **baimės** visuomenės labai ilgas ir sunkus. (respublika.lt)*
- (42) *Galiausiai, patikėkite, kad ne ekonominė gerovė yra mūsų valstybės pagrindinis siekinys. Toji gerovė ateina savaime, kai įsigali vertybės – moralinės, dvasinės, bendražmogiškosios. Kai teisingumas, o ne teisė tampa valstybės pamatu. Kai žmonės pasitiki ir didžiuojasi savo išrinktais atstovais savivaldoje ir Seime, o nevykdančius tarnystės priesaikos atšaukia. Kai jų išrinktasis prezidentas yra ne simbolinė figūra ar formalus karinių pajėgų vadas, o tikras valstybės vadovas, besąlygiškai ginantis savo Tėvynę ir tautą ir Konstitucijoje įtvirtintus valstybingumo pamatus. Kai žmonės drąsiai ir laisvai projektuoja valstybės ateitį, pavesdami vykdomajai ir įstatymus leidžiančiai valdžiai tai įgyvendinti. Tautos gerovė remiasi į savo žemę, į savo kalbą ir kultūrą, į tradicijas ir tikėjimą. Į pagarbą savo praeičiai, dabarčiai ir kiekvienam žmogui. Nes tik atsirėmus į patvarius dalykus galima kurti naujoves. Turime pažadinti savigarbą ir pradėti veikti – telktis, šviestis, išdrįsti, patikėti, pamilti, kurti. Juk mes, lietuviai, galime dar kartą susigrąžinti Lietuvą ir ją atstatyti, susigrąžinti savo vaikus, šeimas ir savo žemę. Ir tegu mūsų **baimė** prarasti Lietuvą bus didesnė nei **baimė** prarasti sočių gerovę. (ve.lt)*

Ideologinis-istorinis diskursas atkleidžia baimę kaip tautos kelio nepriklausomybės palydovę – jausmą, išspraudusį tautą į nelaisvės gniaužtus, bet tuo pat metu lėmusį tautos dvasios pakilimą ir tautinio idealizmo proveržius. Keičiantis istorinei, politinei ir kultūrinei aplinkai, keičiasi baimės, o veikiau įbaiminimo, mechanizmai, tačiau jos esmė lieka nepakitusi. Tokiai baimei pasipriešinti gali tik laisvos dvasios bei dora, garbe ir orumu vedinas asmuo ir tauta.

5.3.6. BAIMĖ religiniame diskurse

Baimės vaizdas religiniame diskurse, iš vienos pusės, atsiveria pro Katalikų Bažnyčios mokymo, aiškiai išdėstyto katekizme, iš kitos – pro (ne)tikinčiojo santykio su pasauliu, savimi pačiu ir Dievu, prizmę. Pirmuoju atveju baimė, kaip ir ankstesniame skyriuje aptartas pyktis, priskiriama aistrų kategorijai, taigi, *natūraliems žmogaus psichikos dėmenims, skatinantiems veikti arba neveikti pagal tai, kas suvokiama kaip gera arba bloga* (Katalikų Bažnyčios Katekizmas, 2015), jausmams, kurie patys savaime nėra nei geri, nei blogi. Antruoju atveju ji randasi kaip dvipusė moneta – su pražūtingomis pasaulio žmogiškosiomis baimėmis iš vienos ir išganinga Dievo baime iš kitos pusės.

Manieringo optimizmo skraiste dengiamos žmogiškos egzistencinės baimės dėl ateities, karų, katastrofų, savo likimo ir tiesos apie pačius save, lygiai kaip po perdėtu pamaldumu slepiamos Dievo bausmės baimės, yra silpnos dvasios, palūžusių tikėjimo pamatų apraiškos (1). Tai žmogų paralyžiuojančios jėgos, sukeltos klaidingų Dievo įvaizdžių ir įsitikinimų (2–4):

- (1) *Neturintys jokio dvasinio pamato tuomet dažniausiai pasiduoda **baimei**, pykčiui ir nevilčiai, o tikintieji kur kas lengviau ir ramiau įveikia vargus, nes jaučia transcendentinę paramą.* (Jurga Ivanauskaitė, Kelionių alchemija, 2003)
- (2) *Norint teisingai bendrauti su Jėzaus apreikštu Dievu, pirmiausia reikia sunaikinti „neteisingus Dievo įvaizdžius“ daugybės žmonių sąmonėse, saugomus giliai viduje, ir tai reikia padaryti kuo skubiau [...] Jėzus galutinai paneigia klaidingus įsitikinimus žmonių, kurie netrukus jį užmušė. Kokie tie įsitikinimai? Atsakymas išplaukia iš to, kas šioje trumpoje istorijoje nutinka vieną talentą gavusiam tarnui. Anot palyginimo, tai jis nusipelnė bausmės (Mt 25, 30). Tačiau kyla klausimas, kodėl jis buvo nubaustas taip griežtai. Jėzus atsako visiškai aiškiai: tas žmogus buvo įsitikinęs, kad talentų „Viešpats“, t.y. Dievas, yra „kietas“, tad „pjauna, kur nesėjo, ir renka, kur nebarstė“ (Mt 25, 24). Kitaip tariant, šio individo Dievo įvaizdis **baisus**. Todėl savaime suprantama, jis „**pabijojo**“ (Mt 25, 24), ir tai pastūmėjo „paslėpti talentą žemėje“ (Mt 25, 24). (bernardinai.lt)*

- (3) *Nereikia ilgai laužyti galvos, kad tą suprastum: palyginimas apie talentus skirtas fariziejams. Konkrečiau – fariziejų Dievui, kuris yra **baisus**, grūmojantis ir baudžiantis. Jėzus suprato: svarbiausia, ko jis turėjo išmokyti, tai sugriauti tokį Dievo įvaizdį. Nes kiekvienas, kuris nešiojasi galvoje **baimę** keliantį Dievo įvaizdį, yra žuvęs. Ir yra žuvęs dėl dviejų priežasčių: 1) nes nenuveiks savo gyvenimo nieko vertingo: ar daug, ar mažai turėtų, jis viską užkas, kad tik jam nieko nenutiktų; 2) nes tikėti Dievu, reikalaujančiu atsiskaityti iki paskutinės smulkmenos, yra tas pat kaip tikėti į baudžiantį teisėją, apkartinantį net didžiausio optimisto gyvenimą.* (bernardinai.lt)
- (4) *Nes, pasitikėdamas Dievo meile, bausmės **nebebijau**. **Bijodamas** bausmės, **bijau** ne Dievo, o pragaro. Tačiau kažkodėl tai laikoma Dievo **baimė**, ir esu girdėjęs rimtų kunigų, pamokslaujančių apie baudėją. Manau, kad žmogus pats save labiausiai nubaudžia, atsiskirdamas nuo Dievo per netikėjimą.* (bernardinai.lt)

Gyvenimas be baimių nėra įmanomas, tačiau žmogaus išgyvenamos ir vertinamos kaip atsakas į realų akstiną, iš tikrųjų dažnu atveju jos kyla dėl nepasitikėjimo Dievu (5–7) ar silpnos žmogaus valios ir nusidėjimo (8, 9). Pasaulio baimė – tai kartus pirmosios nuodėmės vaisius (10):

- (5) *Kai kurie iš mūsų esame tiesiog įpratę **bijoti**. Tiek susigyvenome su šiuo jausmu, kad jis ėmė atrodyti visai įprastas ir natūralus. Kiekvienas savo gyvenime visada turėsime ko **bijoti**. Taip bus iki pat gyvenimo pabaigos. Ir kai kurios mūsų **baimės** yra natūralios ir žmogiškos. Pavyzdžiui, yra natūralu **bijoti** bristi giliai į vandenį, jei nemoki plaukti. Natūralu, kad vaikas **bijo**, kad jo tėvas ar motina jį gali primušti, jei jis yra tai iš jų jau patyręs. Turime daug natūralių **baimių**, tačiau kai kurios jų kyla iš nepasitikėjimo Dievu, tarkim: **bijau** išleisti vaiką iš namų, nes vakar laikraštyje skaičiau apie tragediją. **Bijau**, kad galiu susirgti nepagydoma liga. **Bijau** imtis veiklos, nes gali nepasisekti. **Bijau** išsakyti savo nuomonę, **bijau** artimų santykių. Tokių ar panašių **baimių** turime kiekvienas.* (bernardinai.lt)
- (6) *Pažvelkime į šventuosius arba... tiesiog prisiminkime kai kuriuos savo brolius ir seseris Kristuje. Nebūdavo taip, kad jie šio jausmo „nepatirdavo“, tačiau pasitikėdami Dievu, **baimę** jie vienaip ar*

*kitaip, anksčiau ar vėliau įveikdavo. Tiesiog imti ir **nebijoti** neįmanoma: jei šis jausmas išstumiamas, neigiamas, jis sugrižta. **Baimę** turi keisti pasitikėjimas. (bernardinai.lt)*

- (7) *Dabar iš tiesų galime pasitikėti Dievo meile ir ja remti savo gyvenimą. **Baimėi** neturi likti vietos mūsų širdyse. Dievas myli mus ne tik gyvenančius žemėje. Jis myli mus amžina meile ir nori, kad mes amžinai gyventume! (Dienovidis, 1996)*
- (8) *Juo daugiau turime kitokių **baimių**, tuo labiau jos mus pančioja. O iš tikrųjų mus pančioja nuodėmės, kylančios iš **baimių**. Mirtis yra viena didžiausių mūsų **baimių**, per kurią turime pereiti, kuri mus kausto siaubu. Jėzus atėjo išvaduoti mus iš mirties siaubo. (Dienovidis, 1996)*
- (9) *Mes jais nesinaudosime. **Bijokime baimės!** Humaniškiausias kovotojas už Indijos išsivadavimą Mahatma Gandis **baimę** laikė viena iš didžiausių nuodėmių. **Baimės** apimtas žmogus jau nebe Dievo, o šėtono rankose. (Kazys Saja, Lazdos išradimas, 1999)*
- (10) *Pirmųjų žmonių nuodėmės pasekmės pasireiškia tiek mūsų santykiyje su Dievu, tiek su kitais, tiek su pačiu savimi. **Bijome** giliau įsileisti į savo širdis Dievą, kitus žmones, **bijome** savęs, gyvenimo iššūkių. Kitaip sakant, **bijome** iš tiesų gyventi! Gyventi taip, kaip Dievas trokšta, kad gyventume. (bernardinai.lt)*

Taip žmogaus suvokiama ir patiriama baimė yra visiška Dievo baimės priešingybė (11). Pastaroji randasi kaip žmogaus tyrumo ir šventumo siekis, Dievo malonę apreiškiančios Šventosios Dvasios dovana (12). Bijoti žmogus privalo tų ir to, kas kelia grėsmę sąžinei ir sielai (13–17):

- (11) *Išganingas Dievo veikimas pasireiškia tiek išlaisvinimu iš **baimės**, tiek jos diegimu. Žmonių **baimę**, nelaimių, mirties ir kitas **baimes** turi pakeisti kitokia – Viešpaties **baimė**. Ne vienas šiandien moko, jog krikščionys neturi nieko **bijoti**. Tačiau tai tik pusė tiesos. Tikinčiojo širdis neturi **bijoti** nieko, išskyrus Viešpatį. Dievo vaiko širdis vis dar dreba, tačiau ne prieš aplinkybes ir ne prieš žmones, bet prieš Viešpatį. Dievo **baimė** kyla iš Dievo pažinimo, o žmogiškos baimės – iš Jo pažinimo stokos. Todėl jos esmiškai skiriasi. Žmogiškos fobijos yra*

nepagrįstos ir liguistos, o Viešpaties **baimė** – sąmoninga ir teikianti sveikatą tiek sielai, tiek kūnui. (bernardinai.lt)

- (12) *O kaip kyla Viešpaties **baimė**? Maldingumas padeda geriau pažinti ne tik Dievą, bet ir save patį. Nors ir tikime Dievu, tačiau širdyje aptinkame ne vieną polinkį į tai, kas nuodėminga ir pikta. Šventajame Rašte mokoma, jog netyrumas nepriimtinas Dievo akyse ir, dar daugiau – Jis baudžia už tokius darbus. Štai tuomet ir pradėdame Dievo **bijoti**. Viešpaties meilė, malonė ir gailėstingumas skatina Juo pasitikėti. O jo šventumo pažinimas gimdo Viešpaties **baimę**. Todėl kviesdamas **bijoti** Dievo, psalmininkas sako: „**bijokite** Viešpaties, Jo šventieji“ (9 eil.). Siekiantys šventumo pradeda Dievo **bijoti**. (bernardinai.lt)*
- (13) *Tai didžiausio žmogiško troškimo išsipildymas. Apaštalams anuo metu **baimės** spynas atrakino ir neryžtingumo pančius sutraukė Šventoji Dvasia, kurios dėka mokiniai pradėjo drąsiai skelbti prisikėlusį Kristų. (Naujosios tėvynės žinios, 2003)*
- (14) *Šie metai yra Šventosios Dvasios metai. Kai kalbam apie septynias Šv. Dvasios dovanas, pirmiausia turim galvoje pagarbią Dievo **baimę**. Iš jos išplaukia maldingumas, o po jo seka tvirtumo dovana. Aš vis prisimenu Motinos Teresės testamentą, jos vizitinę kortelę. (Dienovidis, 1996)*
- (15) *Ši dovana nereiškia, kad reikia **bijoti** Dievo: gerai žinome, jog Dievas yra Tėvas, jis mus myli, nori mūsų išganymo ir visuomet atleidžia, visuomet; todėl nėra priežasties jo **bijoti**! Tačiau [pagarbi] Dievo **baimė** yra Dvasios dovana, kuri mums primena, kokie esame maži Dievo ir jo meilės akivaizdoje, ir kad mūsų gėris yra nuolankiai, su pagarba ir pasitikėjimu atsiduoti į jo rankas. Tai yra Dievo **baimė** – atsidavimas taip labai mus mylinčio Tėvo gerumui. (bernardinai.lt)*
- (16) *Jėzus dar priduria: „**Bijokite** tik tų, kurie žudo Dvasią“. **Bijokite** žudančių jūsų dinamizmą, pasitikėjimą Dievu, žudančių jūsų tikėjimą, **bijokite** tų, kurie verčia jus abejoti savimi. (bernardinai.lt)*
- (17) *Betgi ne skausmo turiu **bijoti**, o to, kad skausmas nepriverstų nusižengti sąžinei. Jiems suprantamais žodžiais pasakau, kad*

taip, o ne kitaip elgtis diktuoja mano tikėjimas Dievu.
(bernardinai.lt)

Dievo baimė moko pasikliauti Visagaliu, jo begaline meile ir gailestingumu, ji atveria žmogaus širdį ir protą, suteikdama vilties ir suartindama jį su Dievu (18–20), paradoksaliai – suteikia drąsos, padeda įveikti žmogiškąsias baimes ir silpnybes (21, 22). Kitaip nei žmogiškoji Dievo baimė nekausto, neparalyžiuoja, bet išlaisvina (23). Iš baimės gniaužtų žmogų išlaisvina tikėjimas, malda ir pats Dievo esaties faktas (24–26):

(18) *Dievo baimė leidžia suvokti, kad viskas kyla iš malonės ir mūsų tikroji stiprybė yra vien tikrai sekti Viešpatį Jėzų ir leisti, jog Tėvas išlietų mums savo gerumą ir gailestingumą. Atverti širdis, kad ant mūsų nužengtų Dievo gerumas ir gailestingumas. Būtent tai Šventoji Dvasia nuveikia per Dievo baimės dovaną: atveria širdį. [...] Dievo baimė nepadaro mūsų baimingų ir pasiduodančių krikščionių, bet kildina mūsų drąsą ir jėgą!*
(bernardinai.lt)

(19) *Nemažai iškilų krikščionių mokė, kad giliau įaugdami į santykį su Dievu, pamažu tampame drąsesni, nes **baimė** vis labiau užleidžia kelią artumui, įstatymo laikymasis – pagarbai, teisimas vis dažniau tampa priėmimu, o toks pamaldumas, kuris kaustomas mūsų nuodėmingumo, skatina apkabinti jėzui kojas, leidžia džiugiai ir laisvai atlikti mums pavestą misiją.*
(bernardinai.lt)

(20) *Mes neretai nesveikas **baimes** palaikome tikru pamaldumu. Taip darome visada, kai **baimę** naiviai laikome dorybe. Vis dėlto tikro artumo ženklas niekada nėra nuogąstavimas. Tai įkvepianti drąsa ir džiugesys. Sveikiausią dvasingumą iš jums pažįstamų religingų žmonių turintys rodo būtent tokią drąsą ir džiaugsmą, o ne perdėtai **baimingą** pamaldumą.* (bernardinai.lt)

(21) *Tik tuomet, kai esame užvaldyti pagrįstos vilties, galime išgyventi aplinkybes nuo jų nebėgdami, galime iš tiesų atverti protą, kad ryšys su pavojumi ir rizika išliktų racionalus ir ramus, ir kad pasinaudotume **baimė** (pačia paprasčiausia ir aiškiausia prasme) kaip darbo priemone. Antraip arba reaguosime konvulsiskai, arba į viską žvelgsime per savo racionalistinę spygnos skylutę,*

kuri tikrai negali mūsų išlaisvinti iš **baimės** ir leisti gyvenimui prasidėti iš naujo. (bernardinai.lt)

- (22) Šv. Augustinas yra pasakęs, kad pagarbi Dievo **baimė**, būdama meile, įkvepia mums tikrosios drąsos. Nuolankumas nėra nuolaidžiavimas, tai tvirtumas Dievo akivaizdoje. (Dienovidis, 1996)
- (23) Tik šis Dievas išlaisvina mus iš pasaulio **baimės** ir mūsų egzistencijos tuštumos siaubo. Tiktai žvelgiant į Kristų džiaugimasis Dievu būna pilnatviškas ir tampa atpirktuoju džiaugsmu. (bernardinai.lt)
- (24) Kai mes būsim silpnadvasiai, Jis suteiks mums drąsos; kai mus kankins skausmas, Jis padovanos ramybę. Tik tikėjimas, Dievo dovanotas, gali nugalėti **baimę**, kuri braunasi į žmogaus gyvenimą, tykodama jo kaip aukos. (Šiaurės Atėnai, 1995)
- (25) Taigi ar ne vienintelis būdas atsikratyti kad ir gerų, bet dažnai nebegyvų nuostatų, įvairiausių prietaringų **baimių** ir slenksčių – kaskart naujai ir gyvai kontempliuoti Marijos Dieviškąją Motinystę jos ryšio su Sūnumi perspektyvoje. (Šiaurės Atėnai, 1996)
- (26) Turbūt pati elementariausia patirtis, kurią turime visi – tai buvimas vaiku. Kas nugali vaiko **baimę**? Mamos esatis. Šis „metodas“ galioja visiems. Tai, kas išjudina ir palaiko kiekvieno iš mūsų gyvenimą, yra esatis, o ne mūsų strategijos, mūsų protingumas, mūsų drąsa. Tačiau paklausime savęs: kokia esatis gali nugalėti giliai mumyse įsišaknijusių **baimę**? Ne bet kokia. Todėl Dievas tapo žmogumi, tapo istorine, kūniška esatimi. Tik Dievas, ateinantis į istoriją kaip žmogus, gali nugalėti gilią baimę, kaip mums paliudijo (ir tebeliudija) jo mokinių gyvenimas. (bernardinai.lt)

Dievo baimė nėra įgimta emocija, bet ištikimybės Viešpačiui ir sandorai nuostata, kurios privalu uoliai mokytis, kaip kad tai ne kartą suklypdami darė šventieji. Šiuo atžvilgiu ji itin artima nuolankumu pagrįstai religinei praktikai, vedančiai vidinės laisvės ir išganymo link (27):

(27) *Patikinęs, jog Dievo **baimė** atveria nesibaigiančią gyvenimo versmę, psalmininkas kviečia mus „mokytis“ Viešpaties **baimės**. Tai ketvirtasis daugiaskaitinis šios psalmės imperatyvas: pirmas – „aukštinkime Viešpatį“, po to – „ragaukime ir matykime, koks Jis geras, dar vėliau – „**bijokime** Viešpaties“, na ir galiausiai – „ateikime ir klausykimės“, nes esame mokomi Viešpaties **baimės**. Taigi Dievo **baimė** nėra įgimta. Ji neduodama dovanai. Jos reikia mokytis. Klystame, jei galvojame, kad paragavę Viešpaties malonės ir aptikę, jog esame vis dar nuodėmingi, iš karto pradėsime Dievo **bijoti**. Ne. Šventumas tikinčiojo gyvenime bręsta pamažėle. Todėl šventieji, mokydamiesi Viešpaties **baimės**, ir klumpa, ir daug kartų klysta. (bernardinai.lt)*

Religiniame diskurse baimė tai žmogaus ištikimybės tiesai apie nuodėmingą jo prigimtį, jo atsivėrimo Dievo malonėms ir gėriui dimensija. Dievobaimingumas joje žymi kilnios širdies, šviesaus proto ir ramios dvasios žmogų, beatodairiškai pasitikintį Visagaliu Tėvu ir jam patikintį savo žemiškąsias baimes, abejones ir nerimus. Dievo baimė – tai laikysena, apibrėžianti ne tik vidinės žmogaus brandos, bet jo visuomeniškumo, pilietiškumo ir tautiškumo dorovinį pamatą.

5.4. BAIMĖS aksiologinis vaizdas

Išsami sisteminių duomenų ir skirtinguose diskursuose slypinčių baimės portretų analizė išryškina vieną esminių tiriamo koncepto sudedamųjų, galima net teigti, lietuviškosios baimės vaizdą pamatuojančių, bruožų – aksiologinį matmenį. Žymėdama žmogaus savisaugos, plačiąja šio žodžio prasme, instinktą, baimė kartu iškelia aikštėn svarbiausias tiek individo, tiek kalbinės ir kultūrinės bendruomenės puoselėjamas vertybines nuostatas ir standartus. Jų pažeidimo ar netekties grėsmė ir yra baimės jausmo patyrimo sąlyga ir (ar) prielaida.

Baimė išgyvenama, iškilus to, kas laikoma blogiu, atsiradimo, įvykimo grėsmei ar to, kas laikoma vertinga, netekties pavojui. Tai tam tikras individualaus ar kolektyvinio subjekto atliekamo vertinamojo akto rezultatas, pasireiškiantis emociniame lygmenyje. Tapatinamas su jį sukėlusiais objektais ar reiškiniais, lietuvių baimės jausmas taip pat priskiriamas neigiamai vertinamų pojūčių, paprastai apibūdinamų su baisa asocijuojamais epitetais, kategorijai (1–7):

- (1) *Mes labai sumaniai treniruojame save nerimui, **baimei**, depresijai ir kitiems negatyviems dalykams. Panašiai turėtume mokytis mąstyti apie tuos dalykus, kurie mums teikia džiaugsmą, ramybę ir drąsą.* (bernardinai.lt)
- (2) *Priklausomas nuo alkoholizmo žmogus, tarkim, gėręs 3–4 dienas ir nutaręs sustoti, patiria daugelį nemalonių pojūčių: įtampą, nerimą, depresiją, **baimę**, nežinią, širdies plakimą ir skausmą, drebulį, bendrą silpnumą.* (Vakarinės naujienos, 2007)
- (3) *Pasaulinės finansų problemos yra kapitalizmo negalavimo padarinys, mano Petras Eidukevičius. **Baimė** ir panika yra blogiau negu pati krizė. Tų **baimių** galima išvengti – kitaip nei krizių. Čia mums gali pagelbėti tik šaltas protas ir išmintis.* (Atgimimas, 2008)
- (4) *O jų buvę ne dešimtys, ne šimtai. Tais **baisaus** bado metais į Karaliaučių traukė lietuviai ūkininkai, prisikrovę vežimus žemės gėrybių.* (Valstiečių laikraštis, 1996)
- (5) *Galų gale tai knyga apie Laisvę, apie žmogų, kuris visą gyvenimą buvo kamuojamas košmariškų **baimių**, nes šitoje imperijoje būti rašytoju reiškė pasmerkti save tūkstančiui **baimės** rūšių.* (Kultūros barai, 1997)
- (6) *Jei laikysitės įsikibę savo paranojiškų **baimių**, tai atvykę į Delį, Kalkutą, Bombėjų, neišjudėsite net iš aerouosto ar stoties.* (Jurga Ivanauskaitė, Kelionė į Šambalą, 1997)
- (7) *Ponia Mačiūnienė per tą laiką visiškai pražilo. Tikrai, ji nebūtų galėjusi atlaikyti šiurpulingų **baimių** ir pavojų, jeigu ne jos įsitikinimas, kad Elvyro krikštas yra šventa misija, verta aukščiausios kainos.* (Birutė Pūkelevičiūtė, Aštuoni lapai; Devintas lapas, 2003)

Baimė – žmogaus kūną, protą ir sielą kaustantis jausmas. Tai puoselėjamosioms vertybėms priešingas išgyvenimas, kurio norima išvengti, o jam apėmus – įveikti it priešą (8–10). Baimė atspindi palūžusią ją patiriančio subjekto savivertę, stumia į abejonių pamatinėmis vertybėmis gniaužtus (11). Pasiduodamas baimei žmogus gali žymiai apriboti savo kasdienio gyvenimo galimybes ar net jį susigadinti (12–14), o ją įveikdamas – patirti pergales jausmą ir malonumą (15):

- (8) *Blaivusis konservatizmas pasižymi radikalia drąsa, blaivusis radikalizmas – konservatyvia išmintimi. Iš esmės jie papildo vienas kitą. Bailumas konservatizmą verčia prisitaikymu, o radikalizmas – šaudymu į šiaudines kaliauses arba tiesiog – pro šalį. Tiesos pažinimas išstumia **baimę**. Ugdant protą ir valią, **baimė** traukiasi. Išmintis yra proto dorybė taip, kaip drąsa yra valios dorybė. Ir tik tai kartu šios dvi dorybės turi prasmę. **Baimėje** dorybės nėra.* (alkas.lt)
- (9) *Jie bijo baimės. – O kas yra baimė? – Baimė yra žmogaus priešas. – Vis tiek nesuprantu. – Suaugusieji bijo. Vaikai nebijo.* (Vanda Juknaitė, Išsiduosi. Balsu, 2002)
- (10) *Nes priešas, su kuriuo turime kovoti, nėra tiesiog virusas, tai – **baimė**. **Baimė**, kurią jaučiame visada, tačiau ji ryškiausiai atsiskleidžia tikrovei apnuoginus mūsų egzistencinį silpnumą, visiškai mus užvaldžius ir verčiant reaguoti, užsisklęsti, atsisakyti bet kokio kontakto su kitais, kad neužsikrėstume, prisipildyti atsargų, „jei prireiktų“, ir panašiai.* (bernardinai.lt)
- (11) *Ir štai ši miglota baismės **baimė**, susiliejęsi su nuolatos lydinčiu latentiniu „egzistenciniu nerimu“ (egzistencijos paslapties **baimė**) gali pasąmoningai skatinti individą **baimintis** vertybių, nuo jų gintis, nenorėti jų matyti, kad nereikėtų jaustis už jas atsakingam.* (bernardinai.lt)
- (12) *Daugelį **baimė** tiesiog paralyžiuoja. Tokių žmonių sėkmė priklauso nuo to, ar jie leis baimei išsikeroti iki depresijos, ar vis dėlto sugebės pajusti savo vertę ir veikti.* (Laima, 1996)
- (13) *Baimė neretai yra suvokiama kaip silpnumas, todėl stengiamės išvengti kalbų apie mūsų baimes, vengiame kalbėti apie jas garsiai. [...] Yra **baimės**, kurios stabdo mūsų gyvenimą – **baimės**, kurios blokuoja mus, kurios kliudo mums patenkinti mūsų svarbius poreikius, šios **baimės** stabdo mūsų funkcionavimą, galimybę pasiekti savo tikslus, nesvarbu, kur būtume – mokykloje, namuose, ar kitur. Šios **baimės** gali sužlugdyti mūsų gyvenimą ir neretai būtent šios **baimės** yra mūsų problemų šaltinis.* (bernardinai.lt)

- (14) „Norint gyventi, reikia išsiugdyti nepaprastai didelę kantrybę, ištvėrmę. Neturi likti vietos **baimei**, panikai, pykčiui, savimeilei“, – sako sulysusio kūno, tik nuo hormoninių vaistų putlaus veido vyriškis. (Kauno diena, 2000)
- (15) „Buvo labai baisu, tačiau sugebėjau nugalėti, gavau naro pažymėjimą, važiauvau nardyti. Nugalėti savo didžiausias **baimes** yra didžiulis malonumas“, – žibančiomis akimis pasakoja ji. Iš **baimės** nagų išplėštas pomėgis pridėjo pasitikėjimo savimi. (Verslo žinios, 2005)

Baimės aksiologijos kontekste svarbu paminėti jos sąsają su bailumu. Paprastai bailumo priskyrimas subjektui atliepia neigiamą jo vertinimą, ką atliepia neigiamas konotacijas įgyjanti leksema *bailys*. Bailumas gali tapti palankia sąlyga baimei išgyventi, bet ne visi baimę patiriantys žmonės laikomi bailiais. Bailumas šiuo atveju virsta tam tikra nepagrįstos ir pagrįstos, paranojiškos ir tyros baimės skirtimi (16):

- (16) *Tačiau ar yra dalykų, kurių Tu **bijai**? – Yra labai daug dalykų, kurių aš **bijau**, bet tai nereiškia, kad esu bailys. **Baimė** ir bailumas yra du skirtingi dalykai. **Baimė** gali būti gryna ir švari. Kartais **bijau** išprotėti ir net suabejoju, ar tikrai tebesu normalus.* (Jurga Ivanauskaitė, Tardymai, 2005)

Aksiologinis baimės vaizdas, atspindėdamas tam tikrus jo ekvivalento religiniame diskurse aspektus, iškelia aikštėn dvilypę baimės jausmo prigimtį. Žvelgiant iš realaus, kasdien žmogaus „patiriamo“ gyvenimo perspektyvos, ji randasi kaip neigiamai vertinami patyrimai ir patirtys, sąlygojami individo ir bendruomenės saugumui pavojų keliančių objektų ir reiškinių. Tuo tarpu kaip egzistencinio nerimo atitikmuo baimė tolygi doros, vidinės ramybės ir stiprios dvasios siekiamas, pasitikėjimui Dievu, atsivėrimui Visagalio ir gyvenimo teikiamoms perspektyvoms.

ką paliudija gausus baimės jausmą sukeliančių mitologinių būtybių pavadinimų inventorių. Paprastai baimės būsenos sukėlėjas apibūdinamas kaip *baisus, baisulingas, baugus, pabaisiškas* ir kt.

[Kuo (kaip) keliami BAIMĖ?] Paprastai baimė apima subjektą išgirdus nepažįstamus garsus, ar pamačius kraupą bei pasišlykštėjimą keliančius vaizdus. Apie visuomenės, tautos nerimą keliančius objektus ir reiškinius gali būti pranešama žodžiais, suvaržymo jausmą sužadina prievarta ir fizinė jėga.

[Ko BIJOMA? Kas yra BAIMĖS priežastis?] Nors žodynuose baimės priežastys tėra minimos keliose definicijose, tekstuose tai vienas labiausiai pasireiškiančių baimės scenos elementų. Baimės priežasčių esti daug ir įvairių. Tai objektai ir reiškiniai, veiksmai ir procesai, kurie subjekto vertinami kaip keliantys grėsmę ar pavojų. Baimės priežastys ne visada esti objektyviai pagrįstos. Jos gali būti realios ir įsivaizduojamos. Baimę subjektas gali patirti ir kitų emociškai paveiktas.

[Kokios aplinkybės ir sąlygos yra ypač palankios BAIMEI kilti?] Baimei palankių sąlygų kategorijai priskiriami tie subjekto bruožai ir tie išoriniai veiksniai, kurie didina baimės atsiradimo galimybes. Pirmu atveju minimas subjekto nepasitikėjimas savimi, nepasitikėjimas Dievu, įtarumas, konservatyvios pažiūros, perdėtas jausmingumas, taip pat sudėtinga gyvenimo padėtis ar neišvengiami pokyčiai, žinių trūkumas. Antru atveju kalba eina apie tamsias, uždaras ir nepažįstamas erdves, taip pat nepaaiškinamus įvykius ar reiškinius, nepriimtinas ideologijas, dvasinio autoriteto trūkumą.

[Kas yra BAIMĖS objektas?] Baimės objektas yra tam tikras baimės priežasties įkūnijimas, idėjos faktas, pvz., bijant okupacijos ar karo, baimės objektu tampa okupantas ar priešas. Tai yra tas baimės scenos elementas, į kurį kreipiami įbaimintojo ar pabūgusiojo veiksmai. Tai gali būti kitas žmogus, gyvūnas ar bet kas, kas subjekto bus įvertinta kaip grėsmės ar pavojaus šaltinis.

[Kaip elgiamasi su BAIMĖS objektu] Tyrimų medžiaga iškelia aikštėn tris elgesio su baimės objektu modelius lietuvių kalboje: 1) atitolimą ir (ar) sprukimą; 2) pasidavimą, tam tikrais atvejais įgyjantį nuolankumo pobūdį; 3) pasipriešinimą (esant kolektyvo bendrystės jausmui). Literatūriniame diskurse vyrauja pirmasis, ideologiniame-istoriniame ir religiniame diskursuose – antrasis ir trečiasis, publicistiniame ir politiniame diskursuose vyrauja trečiasis.

[Kokia yra BAIMĖ? Kuo pasižymi BAIMĖ?] Viena pagrindinių baimę apibūdinančių dimensijų yra jos intensyvumas. Tokiu pagrindu šis jausmas gali įvairuoti nuo menko *nerimo, negandos* iki *pasibaisėjimo, siaubo, klaiko, panikos, pasiaubos* ir kt. Tam tikri baimės tipai išskiriami jų atsiradimo

pagrindu, plg., *išgąstis, nuogąstis*, žymintys staigiai kilusį jausmą. Keičiantis aplinkybėms, keičiasi baimės sukėlimo (įbaiminimo) mechanizmai, tačiau baimės esmė nekinta.

[Kaip pasireiškia BAIMĖ? Kaip elgiasi BAIMĖS subjektas?] Baimę išoriškai atspindi žvilgsnio ypatumai, veido išraiška, kalbėjimo būdas, fizinis organizmo suaktyvėjimas, pvz., drebulys. Tačiau lygiai taip pat baimės apimtas individas sustingsta.

[Kokios gali būti BAIMĖS pasekmės?] Baimė gali sukelti organizmo veiklos sutrikimus, nemigą, taip pat atnešti nelaimę ir net pražūtį, o tautai – nelaisvę.

[Kokie jausmai ir potyriai lydi BAIMĖ? Ką, išskyrus BAIMĖ, tuo pat metu jaučia BAIMĖS subjektas?] Baimė dažnai atsiranda šalia tokių jausmų ir emocijų būsenų kaip nerimas, jaudulys, įtarimas, nepasitikėjimas, abejonės, neviltis, sielvartas, bet taip pat pyktis ar gėda. Be to, pati baimė eina daugelio jausmų pagrindu (pvz., pykčio, gėdos). Tačiau Dievo baimę lydi pasitikėjimas Juo, viltis ir drąsa.

[Kaip (kuo) galima įveikti BAIMĖ?] Paprastai baimę priskiriant neigiamoms patirtims jos norima atsikratyti. Tai padaroma darbu ir malda. Trumpus baimės proveržius numalšina alkoholis, tačiau ilgalaikė baimė nugalima mylint, pasitikint Dievu ir liekant ištikimam vertybėms.

[Kaip vertinama BAIMĖ ir su ja susiję asmenys, objektai, reiškiniai?] Vertinamojo baimės aspekto esmę sudaro visų pirma tai, kad, viena vertus, pati baimė kaip subjekto patiriamas jausmas, išgyvenimas yra vertinimo objektas, kita vertus, ji tampa kitų tikrovės objektų ir reiškinių vertinimo išraiška. Išsamiau baimės aksiologinis vaizdas aptariamas 5.4. poskyryje.

[Su kuo asocijuojasi BAIMĖ?] Žodyninė medžiaga ir paremijos atskleidžia ryškų baimės sąryšį su šalčiu, pasireiškiantį baimės požymius įvardijančių veiksmažodžių lygmenyje, plg., *drebėti, šturpti*. Baimė, o veikiau jai palanki aplinka (pvz., tamsus miškas, kapinės, naktis), taip pat implikuoja šios būsenos sąsajas su tamsa, plg., *Beeinant per mišką, mane apėmė baisa. Pro kapus eidamas, pamatęs šmėklą, pasibaisėjau* (LKŽ). Tyrimų medžiaga leidžia taip pat atsekti pasibaisėjimo ir pasibjaurėjimo, teršimo ir dergimo asocijuojamąjį ryšį, plg., *Gyvenimą savo taip subaisio[ja]. Juk baisu žiūrėti, kokio bjauri dabar esi!* (LKŽ).

Žodyninė medžiaga leidžia atkurti BAIMĖS sąvokos branduolį – baimės kaip nerimo dėl realaus ar įsivaizduojamo pavojaus, nelaimės grėsmės jausmo įsivaizdavimą, kuris taip pat duoda pagrindą bazinei BAIMĖS suvokimo schemai, ar, kitais žodžiais tariant – idealizuotam kognityviniam modeliui. Pagal jį baimė yra jausmas, kurį X-as išgyvena, matydamas,

numatydamas ar įsivaizduodamas Y-o veiksmus, taip pat objektus, reiškinius, įvykius ir situacijas, kurie, X-o nuomone, kelia ar gali kelti jam pavojų, skausmą ir netektį, ir kurių X-as norėtų išvengti. X-as patiria šį jausmą, kai nežino, kas jo laukia, nemoka paaiškinti to, kas vyksta, ir negali ar nežino, kaip to išvengti. Paprastai X-as neigiamai vertina šio jausmo priežastis ir patį jausmą. Šis jausmas gali kilti staiga, bet taip pat gali kauptis, jo trukmė ir intensyvumas svyruoja, o pradžia ir pabaiga ne visuomet apibrėžiama. Šis jausmas veikia X-o organizmo veiklą, jo savijautą ir elgesį. Jis yra neišvengiamas, bet X-as gali bandyti įveikti šį jausmą, naikindamas jo priežastį ar objektą.

Reikšminis BAIMĖS potencialas atsiskleidžia per paremijose bei tirtuose diskursuose glūdinčius emocinės būsenos požymius, priežastis, pasekmes ir aksiologiją, pamatuojančius skirtingus BAIMĖS kognityvinio ir kultūrinio vaizdo variantus.

5.5.2. BAIMĖS suvokimo modeliai

Ištirta medžiaga leidžia kalbėti apie keturis esminius bazinio baimės įsivaizdavimo modelius: 1) **BAIMĖ kaip neramumo jausmą**; 2) **BAIMĖ kaip nedrąšos (savaržymo) jausmą**; 3) **BAIMĖ kaip nerimą keliančius objektus ir reiškinius**; 4) **BAIMĖ kaip pavojų**. Toliau remiantis BAIMĖS scenarijaus elementų tarpusavio sąveika ir pobūdžiu, jausmo subjektyvumu ir (ar) objektyvumu bei dominuojančiu aspektu, šie modeliai gali būti detalizuojami ir išplečiami (žr. 14 paveikslą).

5.5.2.1. BAIMĖ kaip neramumo jausmas

BAIMĖS modelis, atskleidžiantis prototipinį baimės kaip nerimo iškilus pavojui, nelaimės, skausmo ir garbės netekties grėsmei suvokimo būdą. Remiantis šio jausmo patyrėjo ir sukėlėjo bei išgyvenimo ir raiškos sferų tarpusavio sąveika, išskiriama **individualioji** ir **kolektyvinė (visuotinė) baimė**. Priežasties pobūdžio kriterijaus pagrindu galima išskirti **socialinę** ir **moralinę baimę**, o jų objektyvumo ir subjektyvumo pagrindu – **savisaugos** ir **egzistencinę baimę**. Faktinis baimės patyrimo laikas liudija apie **realiai patiriamą** ir **įsivaizduojamąją baimę**.

Individualioji baimė. Vienas dažniausiai pasireiškiančių baimės modelių, kurio pagrindą sudaro individo patiriamas jausmas. Individualiąją baimę sukelia visa tai, ką individas vertina kaip realiai jo kūnui, protui ir dvasiai, gerovei, saugumui ir kasdienei aplinkai gresiantį pavojų. Individo

pavojus tapatinamas ir su naujomis, nepažįstamomis patirtimis, kurių šaltinis ne visada aiškiai nustatomas.

Kolektyvinė (visuotinė) baimė. Šis priklausymo bendruomenei ryšiais pamatuotas baimės modelis, iš vienos pusės, grindžiamas bendrai patiriamu nerimo jausmu, iš kitos pusės – bendra atsakomybe už bendruomenės gerovę, puoselėjamas vertybes ir ateitį. Bendruomenės baimė patiriama bendro priešo akivaizdoje, taip pat aukštesniems visuomenės sluoksniams priklausančių ar aukštesnes hierarchijos pozicijas užimančių visuomenės narių atžvilgiu. Jos priežastimis tampa spauda, laisvės, pažiūrų ir elgesio suvaržymas, tautos savimonę pamatuojančių vertybių niekinimas. Visuotinė baimė, viena vertus, atspindi bendra atsakomybę pagrįstą tautos nerimą ir susirūpinimą savo plačiai suvokiama gerove ir saugumu, antra vertus, tautos siekį pasipriešinti viskam, kas žeidžia dorovinį, tautinės idėjos ir laisvės pamatus.

Socialinė baimė. Tai tiek individo, tiek bendruomenės ir atskirų jos sluoksnių patiriamas jausmas, kurio priežastis lemia socialinė aplinka, visuomenės narių tarpusavio santykiai, funkcionalūs tarpinstituciniai santykiai, taip pat materialinės prigimties veiksniai, turintys tiesioginę įtaką visuomenės narių turtinei padėčiai, sveikatai ir saugumui. Paprastai šis modelis pasireiškia, kaip subjekto suvokiamas bejėgiškumas iškilusios padėties atžvilgiu ir noras pastarąją pakeisti.

Moralinė baimė. Esminis moralinės baimės bruožas – glaudi ją sukeliančių veiksnių sąsaja su individo ir tautos dorovine ir aksiologine sistema. Taip suprantama baimė ryškėja kaip pamatinių individo ir bendruomenės puoselėjamų vertybių paniekinimo grėsmės sukiamas jausmas, kurį subjektas išgyvena dėl kitų jo atžvilgiu atliekamų veiksmų, o kita vertus, dėl savo paties elgesio kitų bendruomenės narių atžvilgiu, bei elgesio ir veiksmų, turinčių neigiamą įtaką bendrai puoselėjamos vertybėms, kultūrinei ir istorinei atminčiai. Moralinė baimė patiriama iškilus laisvės, garbės netekties grėsmei, istoriniam ir kultūriniam paveldui gresiančiam pavojui, taip pat dėl šių pavojų galinčių sukelti subjekto veiksmų ir sprendimų.

Savisaugos baimė. Šio modelio esmę sudaro baimę sukeliančio objekto ar reiškinio apibrėžtumas. Tam tikru būdu atliepanti psichologų pasiūlytą baimės rūšių skirstymą, savisaugos baimės modelį pagrindžia subjekto ir jo organizmo reakcija į realų, „apčiuopiamą“ pavojų, pvz., gamtos stichines nelaimes, skausmą, smurtą. Dažnai tekstuose minimomis savisaugos baimės priežastimis taip pat esti pasibjaurėjimą ir pasišlykštėjimą keliantys reginiai, pasibaisėjimą keliantys garsai ir netikėti judesiai. Paprastai savisaugos baimė yra lydima išoriškai matomų požymių.

Egzistencinė baimė. Vienas dažniausiai pasireiškiančių baimės modelių, nuo pirmųjų besiskiriantis jausmą sukeliančio objekto ar reiškinių neapibrėžtumu. Kitaip nei aptartame savisaugos baimės modelyje, šiuo atveju subjektą nerimauti priverčia plačiai suvokiama nežinomybė, baigtinumo ir ribotumo suvokimas, tiesos ir mirties baimė, savojo „Aš“ gelmių pažeidimo ir nebūties nuojauta. Logiškai egzistencinės baimės priežastys gali būti pagrįstos, tačiau pats subjektas ne visada sugeba jas apibrėžti ar įvardyti, išoriškai ši būseną irgi ne visada pastebima.

Realioji baimė. Tai realiuoju laiku patiriamas jausmas, kurio išgyvenimas nepriklauso nuo priežasčių pobūdžio, jų pagrįstumo, objektyvumo ir subjektyvumo. Tai jausmas, patiriamas iškilus pavojui ar pastarąjį numatant. Kitaip nei pykčio (ar gėdos) atveju baimės nesukelia ją sąlygojantys praeities įvykiai. Ši baimės fenomeną paaiškina faktas, kad dažnai jos pagrindu eina tam tikrų veiksmų, sprendimų pasekmių nežinojimas. Tuo tarpu prisimenant jau įvykusį įvykį ar atliktus veiksmus, to nežinojimo nebelyka, o praeities baimės prisimenamos nejučia baimės.

Įsivaizduojamoji baimė. Nuo aptartųjų modelių įsivaizduojama baimė skiriasi visų pirma tuo, kad ji nėra patiriama, tik įsivaizduojama. Galima sakyti, kad šiuo atveju baimė tampa tam tikru vaizduotės akimis stebimu objektu, bet ne realiai patiriamu jausmu ar būseną.

5.5.2.2. BAIMĖ kaip nedrąsos (sugaržymo) jausmas

Implikuojamas tokių leksemų, kaip *baiminimasis*, *bijojimas*, *bailumas* ir *nedrąsa* šis baimės modelis iškelia aiškų subjekto būdo ypatybes ar jo aplinkos ypatumus, „palankius“ baimėi patirti. Subjekto sąvoka šiuo atveju suvokiama plačiai – juo tampa tiek individas, tiek visuomenė ar net valstybė. Individo atveju kalbama apie išgyvenamą nedrąsos jausmą, visuomenės ir valstybės atveju – apie sugaržymo būseną.

Šis baimės modelis glaudžiai siejasi su savisaugos baimės modeliu ir subjekto reakcija į tiesiogiai jo kūną ir organizmą, tiesiogine ir perkeltine šių žodžių prasme, veikiančius išorės dirgiklius – reginius, vaizdą, judesius, prisilietimą, bet taip pat su viskuo, kas asocijuojasi su subjekto kūnu, daroma žala – šūviais, dūriais, užpuolimu, liga bei kitokio pobūdžio jam daroma skriauda. Individo atveju realus priežasčių objektyvumas šiuo atveju neturi esminės reikšmės, nes pagrindą nerimui patirti duoda subjekto būdas, jo kognityvinė ir emocinė sistemos, kiekvieną išorės veiksnį subjekto sąmonėje paverčiančios į jam kilusį pavojų. Tuo atveju, kai taip suvokiamos būsenos subjektas yra visuomenė ar valstybė, jos priežastys paprastai esti objektyviai pagrįstos.

5.5.2.3. BAIMĖ kaip nerimą keliantys objektai ir reiškiniai

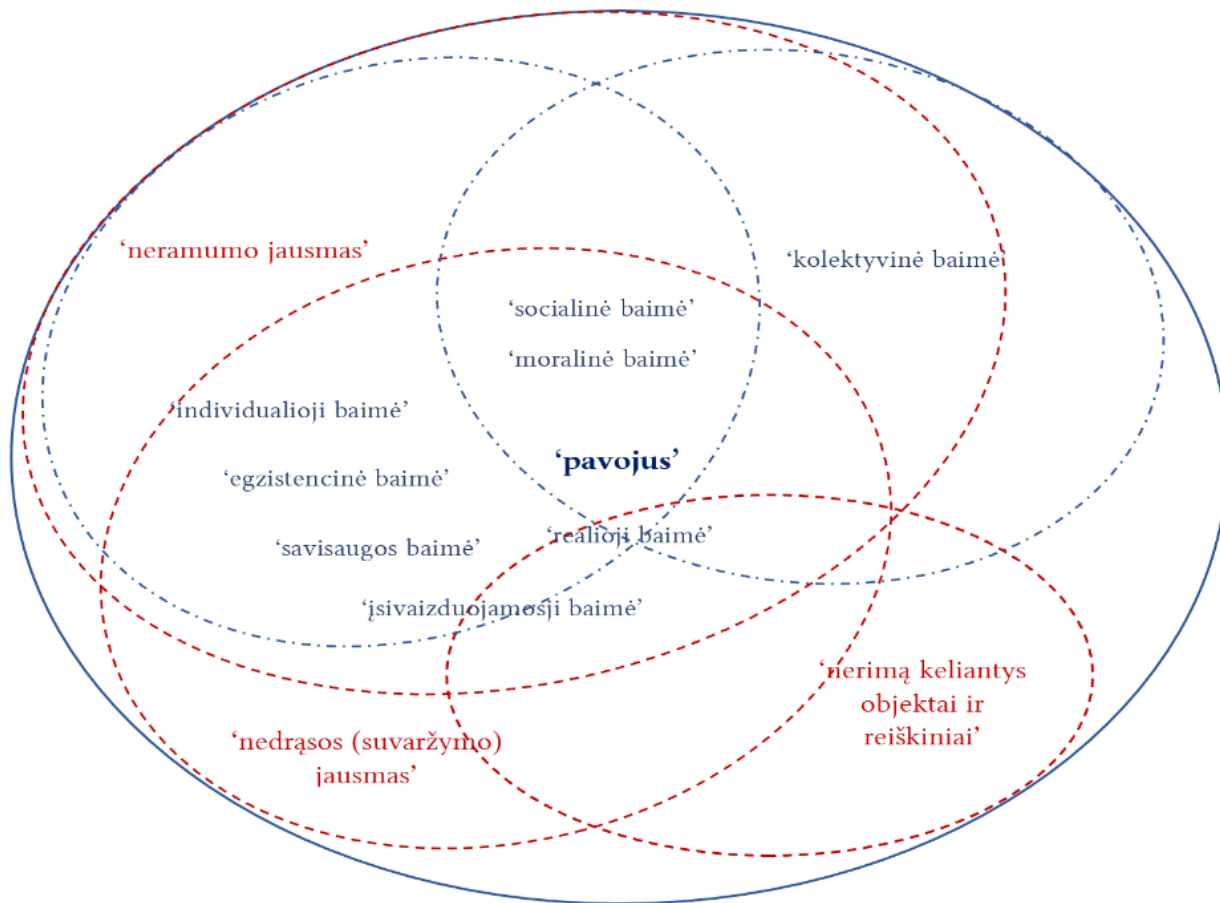
BAIMĖS kaip nerimą keliančių objektų ir reiškinų suvokimo modelis grindžiamas tiek individualaus, tiek kolektyvinio pobūdžio subjekto patiriamos būsenos tapatinimu su jos priežastimis. Galima sakyti, kad iš kitų aptartų modelių pastarasis išsiskiria savo „konkretumu“.

Kalbos lygmeniu šį modelį atspindi baimės jausmą keliančių būtybių pavadinimų vartojimas emocinei būsenai įvardyti, pvz., *baugas, siaubas*; savo ruožtu tekstiniame lygmenyje – *baimės* daugiskaitos formos vartojimas konkrečioms jausmą keliantiems objektams žymėti.

5.5.2.4. BAIMĖ kaip pavojus

Visų anksčiau aptartų baimės modelių jungiamoji grandis yra pavojus. Nepriklausomai nuo to, ar jis yra realus, ar įsivaizduojamas, pavojus yra būtina sąlyga baimei atsirasti. Tokiu pagrindu baimės kaip pavojaus modelis tam tikru būdu pamatuoja visus jau aptartus modelius.

Kalboje šis modelis pasireiškia visų pirma lekšemos *baimė* vartojimu daugiskaitos forma. Baimės aprėpia visa tai, dėl ko subjektas išgyvena baimę. Šio baimės modelio esmę sudaro subjekto patiriamo jausmo priežasties priskyrimas pavojų kategorijai. Šiuo atveju baimę sukelia ne pats faktas, bet jo idėja, ne tiesiogiai subjektą veikiančios pavojaus pasekmės, bet pavojaus idėja *per se*. Savo ruožtu objektų ir reiškinų priskyrimas pavojaus kategorijai subjekto atliekamas remiantis individualiomis ir bendruomeninėmis žinių sistemomis, patirtimis ir nuostatomis, individo ir bendruomenės savastį pamatuojančiomis dorovine ir aksiologine sistemomis, tautiniu ir tarptautiniu lygmeniu.

14 paveikslas. BAIMĖS kognityviniai modeliai.

Kaip matyti iš atliktos analizės, psichologų laikoma vienu bazinių žmogaus patiriamų savisaugos jausmų, lietuvių sąmonėje baimė ir jos raiška atspindi egzistencinį žmogaus mąstymą, neatsiejamą ne tik nuo kasdienės subjekto aplinkos, jo siekių ir troškimų, bet taip pat dorovinės ir aksiologinės sistemų bei viso, kas kelia pastarosioms pavojų.

5.6. Apibendrinamosios pastabos

Žodyninės ir tekstinės medžiagos analizė atskleidžia nevienalytę lietuvių sąmonėje slypinčio ir kalboje įtvirtinto baimės vaizdo prigimtį. Baimė atsiveria joje kaip reakcija į grėsmę kūniškajam „Aš“ keliančius išorės veiksnius somatiniame lygmenyje, bet taip pat kaip egzistencinio mąstymo sąlygojama, giliuosius vidinio „Aš“ klodus liečianti būseną. Beveik visais atžvilgiais *baimė* lietuviui siejama su neigiamomis patirtimis, dvasiniu ir moraliniu nuosmikiu, traumuojančiais istorijos faktais ir pastaruosius lėmusia laikysena, bet ji taip pat neatsiejama nuo tokių sąvokų kaip *dorybė*, *laisvė*, *tauta*, *valstybė*. Universaliosius psichologų ir filosofų išskirtus baimės bruožus lietuviškoji baimė papildė savaisiais, ypač ryškėjančiais ideologiniame-istoriniame diskursuose ir paremijose. Somatiniai kūno reakcijos į pavojų požymiai čia įgyja kovos tautos laisvės ir valstybės nepriklausomybės vardan motyvatoriaus pobūdį. Lietuviškosios baimės ypatumai, susiję su egzistencinėmis subjekto paieškomis, pasireiškia literatūriniame diskurse, socialinė ir moralinė baimės prigimtis atsiveria publicistiniame ir politiniame bei, iš dalies, ideologiniame-istoriniame diskursuose, taip pat paremijose. Baimės kaip akstino pasipriešinti tautines vertybes niekinančiai ir asmens vidinę laisvę varžančiai jėgai paveikslas tapomas ideologiniame-istoriniame bei religiniame diskursuose (žr. 4 priedą).

Literatūriniame diskurse baimė visų pirma ryškėja kaip individo patiriamas jausmas, kurio priežastis lemia jo kūnui, sielai ir protui gresiantis pavojus ir siekis pastarojo išvengti ar jam pasipriešinti. Individo baimę sukelia konkretūs išorinio pasaulio objektai, bet taip pat neapibrėžtumo, nežinomybės, nebūties grėsmės persmelkti reiškiniai ir procesai. Itin palankiomis sąlygomis baimei atsirasti yra tamsa, šaltis, vienatvė. Be to, žymiai dažniau baimę patiria turintieji bailumo ir nedrąsumo ypatybių. Tačiau kiekvienu atveju objektų, reiškinų, įvykių ir padėties grėsmės lygį nustato pats subjektas, vadovaudamasis savo turimomis žiniomis ir patirtimis, dorovine ir aksiologine sistemomis. Pastarosios ypatingos reikšmės įgyja tautos laisvės idėjos kontekste.

Skiriamuoju publicistinio ir politinio diskursų bruožu tampa, iš vienos pusės, visuotinis patiriamo jausmo pobūdis, iš kitos pusės, racionalus ir pragmatinis jo aspektas. Šiais atžvilgiais baimė tampa visuomenės susirūpinimo savo gerove ir saugumu, bendros atsakomybės bei poreikio ir siekio keisti susiklosčiusią padėtį išraiška. Šios baimės ypatybės dorovinio pamato kontekste ryškėja paremijose, tuo tarpu tautinio identiteto, kultūrinio ir istorinio paveldo kontekstuose – ideologiniame-istoriniame diskurse. Čia ji taip pat pasireiškia kaip tebegyvas praeities reliktas, lėmęs tautos dvasios suvaržymą, bet tuo pat metu sąlygojęs jos sukilimą kovai laisvos Tėvynės vardan.

Baimė – nuolatinė lietuvių palydovė, jo veiksmų varžytoja, bet taip pat ryžtingų žingsnių gerovės labui skatintoja. Keičiantis žmogaus gyvenimo aplinkai, taip pat šalies politinei, ekonominei, istorinei ir kultūrinei padėčiai, keičiasi įbaiminimo mechanizmai, bet baimės esmė lieka nepakitusi. Baimė tebelieka individo ir bendruomenės reakcijos į pavojų išraiška, nors pastarasis gali būti suvokiamas nevienodai. Neįmanoma įveikti visų baimių. Kita vertus, gebėjimas jausti baimę yra vienas žmogiškumo, laisvos dvasios, dorovingumo ir orumo pamatų.

5.7. *Baimės* kognityvinė definicija

Išsami leksikografinių ir tekstinių duomenų analizė, atskleidusi sudėtingą vidinę BAIMĖS kategorijos struktūrą, skirtingus pagrindinio sąvokos įsivaizdavimo variantus paremijose ir diskursuose, kartu leidžia kalbėti apie esminį baimės įsivaizdavimą, kurį galima perteikti, pasitelkiant taip suformuluotą leksemos *baimė* kognityvinę definiciją:

Baimė – neramumo jausmas, kurį žmogus patiria gresiant pavojui, nelaimei ir vargui. Tai jausmas, kurį žmogus išgyvena nujausdamas, matydamas ar įsivaizduodamas tai, kas gali sukelti skausmą, kas yra nemalonu, ir dėl ko jis gali netekti to, ką turi. Tai jausmas, kurį žmogus patiria nenorėdamas išgyventi skriaudos, būti pažemintas, išniekintas, išjuoktas. Žmogus jaučia baimę ir tada, kai jaučiasi nesaugus, nežino, kas jo laukia arba nemoka paaiškinti to, kas su juo vyksta, norėdamas viso to išvengti ar tam pasipriešinti, bet nežinantis, kaip tai padaryti ar neturintis tam drąsos.

Tai jausmas, kurį žmogus jaučia atsidūręs tamsioje, uždaroje ir jam nepažįstamoje erdvėje, likęs vienas, pamatęs ar patyręs paranormalius reiškinius. Žmogus dažnai patiria baimę, atsidūręs sudėtingoje padėtyje, priimdamas lemtingą sprendimą, nuo kurio gali priklausyti jo gerovė, garbė ir įvaizdis, ir dėl kurio jis gali netekti laisvės ir gero vardo. Žmogus jaučia baimę

nusidėjęs, suvokdamas savo kaltę, bet nenorėdamas prisipažinti esąs kaltas dėl gresiančios bausmės.

Baimės jausmas yra neišvengiamas, bet žmogus gali jį įveikti, dalydamasis juo su kitais ar kartu su kitais stengdamasis įveikti šio jausmo objektą. Nors žmogus norėtų įveikti visas baimes, tai nėra įmanoma. Bebaimis žmogus, tai žmogus netekęs žmogiškumo, nes jai pasipriešinti gali tik laisvos dvasios, brandžios dorovinės sistemos asmuo ir tauta.

6. GĖDA lietuvių kalbiniame pasaulėvaizdyje

6.1. Psichologinis ir filosofinis gėdos pagrindas

Gustavo Carlo Jungo sekėjų vadinta „sielos pelkynu“ gėda paprastai laikoma vienu „nepatogiausių“ ir skausmingiausių jausmų, kurių it pelkę dažniausiai norima apeiti, išvengti, o sukkelto „purvo“ nuošliaužas kuo greičiau nusivalyti, paslepiant jų priežastis giliai viduje. Tuo tarpu psichologai ir filosofai dėmesį atkreipia į sudėtingą ir nevienalytį šios emocinės būsenos pagrindą. Ypač įdomios gėdos tyrimų perspektyvos atsiveria ginčo tarp bazinių emocijų teorijos puoselėtojų ir jų priešininkų kontekste. Vienu gėda priskiriama bazinių emocijų grupei, kitų ji laikoma antriniu jausmu, besiformuojančiu ontogenezės metu ir priklausančiu nuo aplinkos daromos įtakos. Tiek psichologai, filosofai ir sociologai, tiek jų pėdomis žengiantys lingvistai, pripažindami tai, kad gėda būdinga, visų pirma, žmonėms, priskiria ją tų emocijų grupei, kurių atsiradimas ar sužadinimas neįmanomas be paties žmogaus „Aš“, jo tapatybės, ar kitais žodžiais tariant – *ego*, suvokimo (Lewis 2007, 356; Maruszewski 2004).

Pastaraisiais dešimtmečiais viršų ima nuomonė, kad gėda nėra įgimtas jausmas. Kitaip nei pyktis, baimė ar džiaugsmas, jis įgyjamas apie antruosius ir trečiuosius gyvenimo metus, pradėjus formuotis savęs, savojo kūno ir savojo elgesio bei išoriškai egzistuojančio stebėtojo suvokimui (Łosiak 2005, 61–64). Tai savikritika, savęs vertinimu pagrįstas sociomoralinis jausmas, kurio būtinoji sąlyga – elgesio, etikos ir moralės normų, dorovės taisyklių pripažinimas, savojo „Aš“ ir jo standartų įsisąmoninimas. Ji sužadinama priskiriant sau atsakomybę už veiksmus ir jų padarinius. Gėda yra „*Aš*“ *pateikimas aplinkos teismui* (Skårderud 2017, 139).

Apie gėdą psichologų kalbama tais atvejais, kai, visų pirma, individas pats apibrėžia savo normas, principus, tikslus; antra, tam tikrą įvykį įvertina kaip nesėkmę ir (ar) pralaimėjimą; trečia, autoatribucijos keliu prisiima už juos atsakomybę. Gėdą sąlygoja tokie kognityviniai procesai, kaip įvykių ir

veiksmų vertinimas savojo „Aš“ standartų kontekste. Šiuo atžvilgiu gėda tampa tam tikru kultūros normų bei visuomenėje vykstančių procesų reguliatoriumi ir tiesiogiai siejasi su nesėkmės ir sėkmės bei atpildo ir bausmės kategorijomis, taip pat baime būti atstumtam, nuvertintam, nemylimam. Siekdamas išsaugoti teigiamą savo įvaizdį, pripažinimą ir pagarbą, nesėkmę patyręs individas pasitraukia nuošalin, izoliuojasi savigynos tikslais (Frijda 2005, 201; plg. Tangney 1999; Zaleski 1998).

Vienas svarbesnių gėdos patyrimo aspektų yra apnuoginimas, tiesiogine ir simboline šio žodžio reikšme. Viena vertus, kalbama apie žmogaus kūno apnuoginimą, kita vertus – jautrių vidinio „Aš“ aspektų, tikrojo savo veido iškėlimą aikštėn ir (ar) pažeidimą (Jurczuk 2016, 359; Roberts, Goldenberg 2007, 396). Gėda patiriama kaip savo tapatybės praradimo grėsmė. Tai jausmas, kurį sąlygoja, pirmiausia, subjekto įsitikinimas dėl kitų visuomenės narių nuomonės apie jį ir jo elgesį, antra, šių nuomonių pagrįstumo įvertinimas, trečia, paties subjekto atliekamas savęs vertinimas iš kitų visuomenės narių perspektyvos (angl. *looking-glass self*). Visais minėtais atžvilgiais gėda neatsiejama tiek nuo individualių subjekto patirčių, tiek jų atsiradimą sąlygojančio sociokultūrinio konteksto (Mead 1975, 193–194).

Vertingų įžvalgų tiriant emocines būsenas, o ypač gėdą, teikia moralinė filosofija, siūlydama fenomenologinį šios emocinės būsenos vertinimą ir tyrimą. Šios krypties atstovai teigia, kad įsivyravusios gėdos teorijos, aiškindamos gėdą kaip socialinių sankcijų baimę ir intymią patirtį, subjektui tapus išorinių socialinių normų objektu, yra pernelyg siauros. Naujojo požiūrio atstovų siūloma į gėdą žvelgti kaip į individo išgyvenimą dėl nepajėgumo pasiekti *ego* idealo standartų ir „kažko“ vertingo stokos. Žvelgiant į gėdą iš šios perspektyvos, ji tampa itin intymiu išgyvenimu, kylančiu individui neigiamai save vertinant dėl reikalingų ir vertingų ypatybių trūkumo. Kita vertus, kadangi ši reikalingų ir vertingų ypatybių stoka pasireiškia tik individui lyginant savąjį „Aš“ su *ego* idealu, gėda kyla ideologiniu aspektu. *Ego* idealas, visų pirma, atspindi bendras ideologines vertybes, su kuriomis individas linkęs save tapatinti ir kurių kategorijose suvokia savo esybę (Raba 2017, 34–49).

6.2. Sisteminių duomenų analizė

6.2.1. GĖDA lietuvių kalbos žodynuose

Žodyninių GĖDOS konceptą įvardijančių leksemų reikšmių analizė pradedama nuo leksemos *gėda* definicijų, pateikiamų lietuvių kalbos žodynuose. Toliau aptariama *gėdos* etimologija, sinoniminiai, antoniminiai ryšiai, frazeologizmai ir darybiniu pagrindu *gėdos* jausmų grupę žyminčios leksemos.

LKŽ, DLKŽ ir BLKŽ definicijos. LKŽ pateikiamos dvi *gėdos* reikšmės: 1) ‘nugarbė, sarmata’; 2) ‘išoriniai lyties organai’. DLKŽ apibrėžia *gėdą* kaip ‘nemalonų jausmą dėl peiktino pasielgimo, sarmatą’. Analogiškos *gėdos* definicijos esama ir BLKŽ: 1) ‘nemalonus jausmas dėl netinkamo, blogo, peiktino savo paties ar kitų žmonių elgesio’; 2) ‘lytiniai organai’. Atkreiptinas dėmesys, kad pastarąją definiciją atitinkantis apibrėžimas LKŽ pateikiamas žodžio *sarmata* reikšmei paaiškinti: 1) ‘nemalonus jausmas, padarius smerkiamą veiksmą, negerai pasielgus, pasakius, gėda’. Kaip antroji *sarmatos* reikšmė čia pateikiami ‘lyties organai’. DLKŽ *sarmatą* tuo tarpu apibrėžia vienu žodžiu – ‘gėda’. Dėmesys atkreiptinas ir į tai, kad DLKŽ *gėdos* kaip (išorinių) lyties organų reikšmė neminima, o BLKŽ *sarmatos* leksema ir jos apibrėžimas apskritai nepateikiami.

LKŽ pasitelkiant *gėdą* aiškinamos reikšmės tokių leksemų, kaip *apgėdinė, sarmata, negarbė, nešlovė, neganda, akibroktas, akikaistas, nuomentas, konfūzas, kompromitacija*, žyminčių ne tik nemalonų ir nepatogų jausmą (*apgėdinė, akikaistis, sarmata*), bet jo priežastį (*akibroktas, konfūzas, kompromitacija*) bei padarinius (*negarbė, nešlovė, neganda, nuomentas*). *Gėdos* reikšmės atgarsių randama drovumą žyminčių leksemų definicijose: *drova* ‘nedrąsumas, gėda’, *drovėti* ‘nedrįsti, gėdytis’, *pasidrovėti* ‘neišdrįsti, pasigėdyti’, *drovingas* ‘gėdingas’, *drovinti* ‘sugėdinti, padaryti drovų’, bei netiesiogiai leksemų *drovumas, drovus* definicijas iliustruojančioje medžiagoje: *Iš drovumo ji gėdingai akeles nuleidžia* (LKŽ). *Gėdos* ir drovumo sąsajos kontekste svarbu pažymėti, kad *gėsti* reiškia ‘gėdintis, drovėtis, nedrįsti’, kaip pirmąją būdvardžio *gėdlyvas* reikšmę LKŽ autoriai pateikia ‘nedrąsus, drovus’, antrąją daiktavardžio *gėdumas* reikšmę – ‘drovumas’, būdvardžio *gėdingas* – ‘drovus, nedrąsus’, kaip ir būdvardžio *gėdiškas* – ‘nedrąsus, drovus’. *Gėdos* ir drovumo ryšį pamatuoja ir leksemos *sarmata* darybiniai variantai, kurių aiškinimuose šalia *gėdos* minimos ir drovumo jausmą žyminčios leksemos, pvz., *sarmatybė* ‘didelis drovėjimasis, gėdijimasis’; *sarmatingas* ‘kuriis gėdijasi, drovus’ (antroji reikšmė), *sarmatyti* ‘kelti gėdos jausmą, drovėjimąsi, gėdinti’ (LKŽ).

Leksikografiniam gėdos vaizdui atskleisti taip pat svarbūs veiksmažodžio *gėdinti* (atitinkamai *apgėdinti, išgėdinti, pagėdinti, sugėdinti, užgėdinti*), susijusio su gėdos jausmo sukėlimu, aiškinimai. Apibrėžiamas kaip: 1) ‘sarmatyti; išjuokti, dergti’; 2) ‘šmeižti, žeminti’; 3) ‘niekinti (moterį)’ veiksmažodis *gėdinti*, viena vertus, parodo jau minėtą gėdos ir drovumo ryšį, kita vertus, pamatuoja gėdos ryšį su garbe, kurios netenkama, iškėlus aikštėn peiktinus, nešlovingus darbus, pvz.: *Aš apgėdinau jį, t. y. apskelbiau gėdingus jo darbus; Kam negarbę padaryti, ką apgėdint; O kas savo žmoną niekina, tas niekina savo garbę ir dorą* (LKŽ), ar tapus paniekinimo, pažeminimo, pajuokos ir kitų prieš žmogaus moralines vertybes nukreiptų veiksmų objektu, pvz.: *Jo vardas stojosi išbliuznytą ir pagėdintą; Kiti apgėdinimą ir plakimą iškentėjo; Jo duktė apgėdinta buvo (išniekinta); Sušmeižė mergelę jis (paliko besilaukiančią kūdikio)* (LKŽ). Negarbinga yra ir gėdos priežastis – *gėdingas* ‘darantis gėdą, negarbingas’ (pirmoji reikšmė, LKŽ).

Tiek *gėda*, tiek *gėdinti* darybinių variantų definicijos ir jose pateikiami pavyzdžiai leidžia išvelgti gėdos, o tiksliau jos sužadavimo, sąsajas su peikimu, pasibjaurėjimu ir net neapkentimu to, kas gali tapti šio jausmo priežastimi, pvz.: *Jis apgėdino juosius už tokias kalbas; Aš negaliu be rūstybės ir užsigėdėjimo žiūrėti in tokią paleistuvystę; Širdį ir kūną bjauriais ir gėdiškais pageidimais degina; Nepadoriu ir gėdingu vadinas toks apdaras; Bjaurisi tu, kas bjauru ir gėdinga* (LKŽ), bei to, kas nederamai, nepadoriai, negarbingai elgiasi, pvz.: *Veizdėkig, koksai tenai bus pagėdinimas piktųjų; Gėdą ir paniekinimas tokiems; Korojimai kraujo gėdinykų ir kitų bjaurinykų* (LKŽ). Taip suvokiamos gėdos priežastys ir jos padariniai yra bėda ir nelaimė, pvz.: *Nugi nuomentas – už nieką žmogų užmušt (gėda); Kokia neganda! Kur tu dingsi su vaiku!* (LKŽ).

Minėtieji gėdos reikšminiai komponentai pasireiškia veiksmažodžių *žeminti, šmeižti, niekinti, koneveikti, plūsti, bjauroti, juodinti, dergti* ir *teršti* apibrėžimuose ir juos papildančioje tekstinėje medžiagoje, pvz.: *Savigarbus žmogus nepažemina savęs negarbingais darbais ar veiksmais; Sušmeižė gerą vardą; Jis plūdo jį bjauriais žodžiais (gėdino); Su kalbomis kaip su mėšlais, purvais apdergė jį (nuplėšė garbę); Išpurvino sermegelę – man padarė gėdužėlę* (LKŽ), taip rodydami tebegyvą, nors neakivaizdžią, gėdos sąsają su jos etimologine reikšme.

Etimologija. Wojciechas Smoczyński Lietuvių kalbos etimologijos žodyne (LEŽ) *gėdą* ‘negarbė’, taip pat ‘sarmata, nešlovė’ (DP), kildina iš sen. pr. *gīdan* acc. sg. formos, siedamas ją su *nigīdings* ‘begėdis’ ir pažymėdamas balsių kaitą *ē > ī*. Kaip giminingas gėdos formas mokslininkas taip pat nurodo sen. sl. **žada < *gēda* ‘pasibjaurėjimas, pasišlykštėjimas’ ir toliau iš pastarųjų

išveda tokius derivatus, kaip sen. le. *žadny* ‘bjaurus, šlykštus, atstumiantis’, *žadać się* ‘bjaurėtis, jausti pasišlykštėjimą’; plg. sen. balt. sl. < **gēd-ā-* < pie. **g^ueh₁d^h-*. Toliau plg. sen. aukšt. vok. *quāt*, nauj. aukšt. vok. *Kot* ‘purvas, bala; mėšlas’, vid. aukšt. vok. *quāt* ‘piktas’, nyd. *kwaad*, vis. ang. *cwēd* ‘piktas, atstumiantis’ (LEW, 142). Manoma, kad pirminė šio dėmens reikšmė galėjo būti ‘jausti pasibjaurėjimą, šlykštėtis’ (ALEW, 304), plg. rcs. *gaditi* ‘plūsti; piktžodžiauti’, slv. *gāditi* ‘kelti pasibjaurėjimą, pasišlykštėjimą’, serb.-kr. *gāditi* ‘kelti pasibjaurėjimą; plėšti garbę, įžeisti’, rus. *gāditijsja* ‘dergtis; gadintis, naikintis’. Kaip šios hipotezės įrodymai autorius pateikiami veiksmažodiniai derivatai: sen. sl. **gadū* ‘tai, kas kelia pasibjaurėjimą, pasišlykštėjimą’, plg. scs. *gadū* ‘roplys; žalingi vabzdžiai’, serb.-kr. *gādovi* ‘visa, kas kelia pasibjaurėjimą, purvą; šlykštyne’, rus. *gad* ‘žalingi vabzdžiai’, ček. *had* ‘gyvatė, žaltys; niekšas’. Gėdos etimologijos aiškinimuose nurodomi tokie jos derivatai, kaip *begėdis*, *gėdingas* ‘nugarbingas, sarmatingas, niekšiškas’, *gėdiškas* ‘nevalus, nepadorus (apie žodžius), dergiantis’.

Nors šiuolaikiniuose lietuvių kalbos žodynuose gėdos sąsaja su pasibjaurėjimu, pasišlykštėjimu ir purvu nėra akivaizdi, o veikiau išvedama atliekant išsamią su *gėda* susijusių leksemų definicijų ir jas iliustruojančių pavyzdžių analizę, matyti, kad ji [sąsaja] tebėra stipri. Garbės ir šlovės nuplėšimas (*gėdinimas*), išniekinimas metaforiškai vadinami teršimu, juodinimu, dergimu, sutepimu, pvz.: *Toji merga išteršta; Lengva žmogaus vardą apjuodinti, bet sunku nubaltinti; Kam tu terši gerą asabą, t. y. apkalbi, sakai, kad vagis? Apdergė, apkalbėjo, ir būk tu žmogus geras! Gulėtų sau grabe žemėmis apkasta ir atminimą nesuteptą būtų palikusi* (LKŽ). Štai *teršmas* LKŽ autorių apibrėžiamas kaip ‘nugarbė, nešlovė’. Bjaurėjimąsi purvu, nešvarumu – tiek fiziniu, tiek metafiziniu aspektu – atspindi ir begėdžio, nemandagaus bei nešvaraus žmogaus vadinimas *kiaule*. Nuogumo ir gėdos ryšį parodo pirties, kurioje kūnas apnuoginamas, vadinimas *begėde*, pvz., *Gale lauko stovi begėdė (pirtis)* (LKŽ). Gėdos, kaip jausmo, kurį sukelia pasibjaurėjimas, pasišlykštėjimas, aiškinimas duoda semantinį pagrindą ir išorinių lyties organų pavadinimams *gėda*, *gėdos*, bei kaulo pavadinimui *gėdikaulis*, kuris iš pirmo žvilgsnio tėra numanomas.

Sinonimai. Sinonimų žodynas tam tikru būdu atliepia anksčiau atliktos LKŽ, DLKŽ ir BLKŽ medžiagos analizės rezultatus. Šalia semantinio *gėdos* apibrėžimo kaip ‘nemalonaus jausmo dėl blogo pasielgimo, darbo’ čia pateikiami tokie jos sinonimai kaip: *sarmata*, *nugarbė*, *nešlovė*, *neganda*, *nuomentas*, bei šnekamajai kalbai priskirtini: *akibrokštas* ir *akikaistis*. *Gėdos* sinonimais čia taip pat laikomi leksiniais-semantiniais ryšiais pamatuoti: *drova* ‘varžymosi jausmas’ ir *drovis*. Svarbu paminėti ir veiksmažodžio *gėdytis* sinonimus, kuriais įvardijami: *sarmatyti*, *drovėtis*, *varžytis*, *kaisti*,

raudonuoti, rausti, negandotis, sarmotis, akis kaitinti, vėžį virti, neturėti kur akių dėti.

Antonimai. Antonimų žodyne pateikiamas tik vienas *gėdos* antonimas. O tiksliau, *gėda* kaip 'peiktino pasielgimo sukeliamas nemalonus jausmas' yra priešinama *garbei* 'visuomenės pagarbai už nuopelnus' (1, 2, 3):

- (1) *Vieniems – mirtis ir gėda, o kitiems – paaukštinimas ir garbė.*
- (2) *Geriau biednam (vargingam) su garbe būti, negu turtingam su gėda būti.*
- (3) *Dėl to mums, lietuviams, būtinai reikėtų keisti pažiūrą į garbę ir gėdą: garbė būti gyvam, o negarbė būti mirusiam, nes būdamas gyvas dar gali tikėtis ką nors nudobti ir tapti didvyriu, o miręs jau tokių galimybių neturi.*

Išsamiau panagrinėjus žodyninę medžiagą matyti, kad *gėda*, o tiksliau – *gėdijimasis*, priešinami *drąsai*, plg. *drįsti* 'turėti drąsos' ir *drovėtis, gėdytis* 'neturėti drąsos, bent kiek susigėsti'.

Frazeologizmai. Kalbant apie su *gėda* susijusius frazeologizmus, atkreiptinas dėmesys, kad yra tik keli, kuriuose pavartotas pats žodis *gėda*, tuo tarpu didžiąją frazeologizmų dalį sudaro metaforinio perkėlimo pagrindu susidarę pasakymai, kurie nepriklausomai nuo leksinės sudėties, žymi *gėdos* jausmą, jo požymius, emocinės būsenos subjekto elgesį, ketinimus ar norus.

Pirmuoju atveju minėtini: *prie gėdos stulpo prikalti* ir *gėdos karta ar pašėlimo karta*. Pirmasis kitais žodžiais reiškia 'išstatyti ką pajuokai', antrasis žymi didelę nuostabą ir net pasipiktinimą keliančią padėtį, pvz., *Ar tai ne gėdos karta, kad dvi bobi vaiko nepaslaugo?* (LKŽ).

Frazeologijos žodyne gausiai pateikiama frazeologizmų, kurių motyvacija slypi tokiuose *gėdos* požymiuose kaip temperatūros kilimas (jaučiamas karštis) ir jo sąlygojamas raudonis: *kaip ugnyje degti, kaip vandeniui apšutintas* 'paraudęs iš *gėdos*', *kaip vėžys* 'apie išraudusį iš *gėdos*', *kaip žarija* 'apie užkaistantį iš *gėdos*', *žandai dega* 'gėda kam', *vėžį virti* 'raudonuoti iš *gėdos*'. Kitų frazeologizmų pagrindą sudaro emocinės būsenos subjekto elgesys, o tiksliau jo nežinojimas, kaip elgtis (dėl / iš *gėdos*), ir iš to kylantis noras išnykti: *nors sudek* (sakoma *gėdijantis*), *gyvam į žemę lįsti* (sakoma *gėdijantis*), *nors į žemę lįsk / įsmek / prasmek* (sakoma *gėdijantis*), *nors skradžiais žemės prapulsk, skersai žemę prasmegti, kiaurai žemės prasmegti* (sakoma *gėdijantis*), *nežino kur dėtis, nežino kur akių dėti* (sakoma, kai besigėdijantis vengia akių kontakto).

Atskirą grupę sudaro frazeologizmai, kuriuose itin pabrėžiamas akių, kaip *gėdą* „išduodančio“ objekto, vaidmuo. Beje, šiuose frazeologizmuose

aikštėn iškeliamas dar vienas gėdos emocinės būsenos aspektas – ji gali būti patiriama tik žmonių, plg., *šuns akis nusipirkti / pasiimti* ‘liautis gėdytis’, *šuns akys* (apie neturintį gėdos). Iš šių frazeologizmų taip pat išryškėja lietuvių liaudies kultūrai būdingas neigiamas šuns vertinimas, jo sukeltos neigiamos konotacijos, kurias paliudija ir žodyniniai duomenys (žr. toliau). Vieno iš žodyne aptiktų frazeologizmų pagrindu yra nemalonūs ir net bjaurūs veiksmai lyginami su gėdos sukeltu jausmu: *kaip purvina šluota užtepė per akis* ‘padarė gėdą’. Pastarajame galima išvelgti tam tikrą, etimologiškai pagrįstą sąsają su gėda, o tiksliau – jos siejimu su bala, pelkėmis, mėšlu ir apskritai purvu.

Derivatai. LKŽ pateikiami 93 šaknies *-gėd-* derivatai. Didžioji jų dalis tai kauzatyviniai veiksmažodžiai, žymintys gėdos sužadavimo faktą, pvz.: *gėdinti, apgėdinti, išgėdinti, pagėdinti, sugėdinti, užgėdinti, begėdinti, išbegėdinti* ir kt., bei iš jų išvesti daiktavardžiai, taip pat žymintys gėdos emocinės būsenos sukėlimo ir (ar) pažadinimo faktą, pvz.: *gėdinimas, apgėdinimas, išgėdinimas, išbegėdinimas* ir kt. Gausią derivatų grupę sudaro veiksmažodžiai, reiškiantys emocinės būsenos subjektui priskiriamą gėdos pojūtį ar jo paties emocinės būsenos sukėlimą, pvz.: *gėdėtis, gėdytis, susigėsti, nusigėdėti, pasigėdėti* ir kt., bei tokios pat reikšmės veiksmažodiniai daiktavardžiai, pvz.: *gėdijimasis, susigėdėjimas, užsigėdijimas* ir kt. Pati *gėda* kitaip vadinama *apgėdine, begedybe, begėdyste*, jos patyrėjas vadinamas ir apibrėžiamas *gėdininku, begėdžiu, pragėda*. Kas gėdą daro ar gėdina – *gėdintojas*, o tai, kas tampa gėdos priežastimi ar užtraukia gėdą, apibrėžiama pasitelkiant tokius būdvardžius, kaip: *begėdiškas, gėdingas, gėdiškas, negėdus* ir kt. Nedrąsus, į drovumą linkęs žmogus vadinamas *gėldyvu* ar *gėdžiu*. Atskirą grupę sudaro *kraujagėda, kraujagėdiškas, kraujagėdybė* tipo duriniai, žymintys vieną iš itin neigiamai vertinamų gėdos priežasčių – kraujomaišą. Gausi bendro *gėdos* darybinio lizdo leksemų šeima paliudija svarbų šios emocinės būsenos vaidmenį individo ir visuomenės kasdieniame gyvenime. Ypatingo dėmesio reikalauja leksemų, susijusių su gėdos „parodymu“, gėdingo įvykio įvardijimu, gėdos kaltininko papeikimu, gausos faktas, kuris kartu atspindi visuomenės siekį puoselėti moralines vertybes, visuomenės priimtas etikos normas ir, esant pavojui sudrumsti pusiausvyrą, jo išvengti.

6.2.2. Gėdos leksinio-semantinio lauko rekonstrukcija

Išsami ir daugiaaspektė žodyninių definicijų (LKŽ, DLKŽ, BLKŽ) analizė leido rekonstruoti gėdos šeimos jausmų pavadinimų leksinį-semantinį lauką, atspindintį vidinę šios jausmų kategorijos struktūrą. Tyrimui pasitelkti

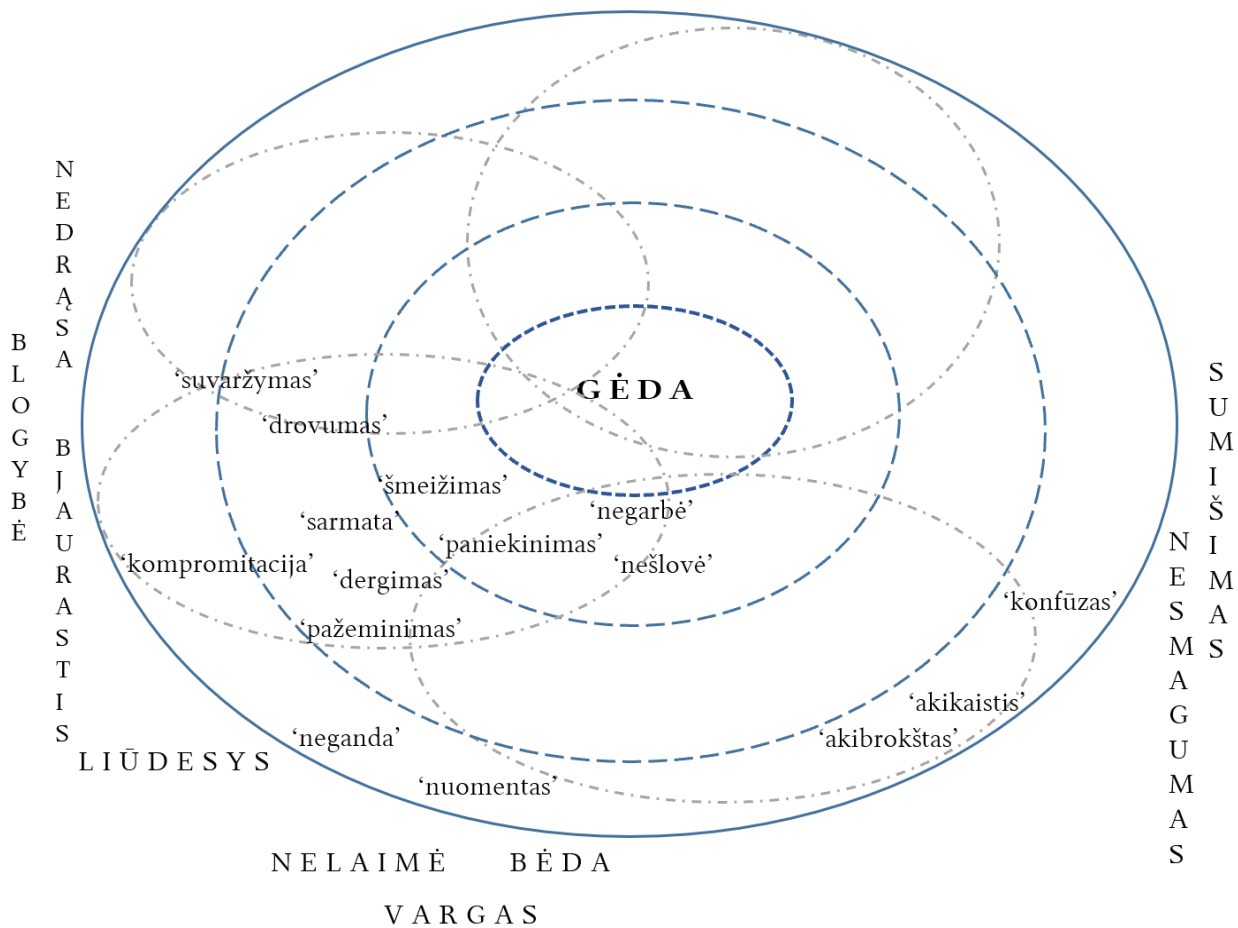
tie leksiniai vienetai, kurių definicijose buvo pavartoti *gėdos* leksinei šeimai priklausantys vienetai (pvz.: *gėda*, *begėdis*, *gėdyti* ir kt.). Tokiu pagrindu išskirta 16 leksinių šeimų, priklausančių *gėdos* jausmų klasei, iš kurių didžiausią bendros darybos lizdo šeimą sudaro *gėdos* grupė (78 definicijos). Kitos leksinės šeimos, tai: *negarbė* (51), *nešlovė* (51), *pažeminimas* (47), *(iš)niekinimas* (38), *dergimas* (37), *šmeižimas* (32), *sarmata* (24), *drova* (21), *susivaržymas* (17), *akibroktas* (11), *neganda* (9), *akikaistis* (3), *kompromitacija* (3), *nuomentas* (1), *konfūzas* (1).

Taip suvokiama *gėdos* kategorija traktuojama kaip sudėtinga konceptualioji struktūra, savo materialųjį pavidalą įgaunanti leksiniame kalbos sluoksnyje. Visų šių darybinių grupių leksemos, kaip ir jau aptartos *gėdos* derivacinės grupės atveju, žymi skirtingus *gėdos* aspektus. Žodytinių definicijų ir juose pateikiamų pavyzdžių analizė leido išskirti kelias leksemų, vartojamų *gėdai* nusakyti, grupes: 1. a) daiktavardžius, pavadinančius emocines būsenas: *gėda*, *negarbė*, *nešlovė*, *sarmata*, *gėdužėlė*, *neganda*, *konfūzijimasis*, *gėdumas*, *akikaistis*, *akibroktas*, *drovumas* ir kt.; b) veiksmožodžius ir konstrukcijas, žyminčius jausmo patyrimą: *gėdytis*, *sarmatyti*, *negandotis*, *varžytis*, *drovėtis*, *vėžį virti*, *neturėti kur akių dėti* ir kt.; 2. a) daiktavardžius, žyminčius *gėdos* patyrėją: *gėdininkas*, *pragėda*, *niekšas*, *begėdis*, *apsijuokėlis* ir kt.; b) daiktavardžius, žyminčius *gėdos* patyrėjui būdingus bruožus: *begėdiškumas*, *gėdingumas*, *drovumas* ir kt.; c) būdvardžius, apibūdinančius *gėdos* patyrėją: *gėdingas*, *begėdiškas*, *gėdlyvas*, *drovus* ir kt.; 3. daiktavardžius, žyminčius asmenis, sužadinančius *gėdą* (bet nebūtinai ją patiriančius): *gėdintojas*, *koneveikėjas* ir kt.; 4. daiktavardžius, pavadinančius įvykius, veiksmus, situacijas ir reiškinius, sukeliančius *gėdą*: *apgėdinimas*, *išgėdinimas*, *šmeižtas*, *akibroktas*, *akistatas*, *konfūzijimas*, *konfūzas* ir kt.; 5. veiksmožodžius ir frazes, žyminčius emocinės būsenos priežastį, ar sukėlimo faktą: a) priskiriamus emocinės būsenos patyrėjui: *susigėsti*, *susisarmatyti*, *užsigėdyti*, *susikompromituoti* ir kt.; b) priskiriamus emocinės būsenos sukėlėjui: *apgėdinti*, *sugėdinti*, *sudergti*, *nuplėšti garbę*, *nuplėšti šlovę*, *į gėdą įvesti* ir kt.; 6.rieveiksmius, apibūdinančius *gėdą* sukeliančių įvykių, veiksmų ar reiškinių atlikimo būdą, taip pat emocijų patyrėjo veiksmus ir elgesį: *gėdingai*, *begėdiškai*, *sarmatingai*, *iš susigėdymo* ir kt.

Kalba pateikia gausų inventorių priemonių, skirtų įvairiems *gėdos* aspektams nusakyti. Jų analizė leidžia atkurti vidinę bendros *gėdos* kategorijos struktūrą. Laikantis prielaidos, kad emocijų kategorijos atitinka prototipinių kategorijų struktūrą, kartu pripažįstama, kad prieš tai išvardytos leksemos, o tiksliau jų atstovaujamos bendro darybos lizdo grupės (*gėda*, *sarmata*, *drova* ir kt.), tiriamos *gėdos* jausmų kategorijos struktūroje užima

skirtingas pozicijas – nuo centrinių iki periferinių. Vadovaujantis darbo teorinėje dalyje išdėstytais metodologiniais principais ir šešiais leksinio-semantinio lauko rekonstrukcijos kriterijais (žr. 68 p.), toliau nustatomas išskirtų leksinių šeimų priklausymo kategorijai laipsnis (taip pat žr. 5 priedą).

Pagal „definicijos galios“ kriterijų ir ištyrus apie 1 060 definicijų, paaiškėjo, kad *gėdos* kategorijai priklausančių darybinių šeimų leksemoms paaiškinti produktyviausiai naudoti *gėdos*, *paniekinimo*, *negarbės* ir *šmeižimo* leksinių šeimų nariai. Šiek tiek mažiau *pažeminimo* ir *niekinimo* leksinių šeimų reprezentantai. Pagal produktyvumo kriterijų, arčiau centro taip pat išsidėstė *negarbė*, *nešlovė*, *susivaržymas*. Laikantis chronologinio ir stilistinio neutralumo kriterijaus, toliau centro atsidūrė *dergimas* ir *drovumas*, o periferinėse srityse – *nuomentas* ir *neganda*, *akikaistis*, *akibroškėtas* ir *konfūzas*. Pastarųjų periferines pozicijas taip pat lemia emocinio tikslumo kriterijus. „Pirmosios reikšmės“ kriterijaus pagrindu arčiau centrinio kategorijos nario išsidėstė *nešlovė* ir *negarbė*, kiek atokiau *sarmata*, *drovumas*, *susivaržymas*. Vaizdinio vientisumo kriterijus lėmė artimas *negarbės* ir *nešlovės* pozicijas, artimą *šmeižimo*, *paniekinimo*, *dergimo*, *pažeminimo*, taip pat *drovumo* ir *suvaržymo* kaimynystę, nesmagumo pamatuotų *akibroškėtos*, *akikaisčio* ir *konfūzo* bei liūdesiu paremtų *negandos* ir *nuomento* sąsajas. Vadovaujantis šiais kriterijais bei leksinių šeimų tarpusavio ryšiais, bandyta atkurti vidinę kategorijos struktūrą, kuri vaizduojama toliau pateiktame paveiksle:

15 paveikls. Gēdos leksinis-semantinis laukas.

Sisteminių duomenų analizė ir leksinio-semantinio gėdos lauko rekonstrukcija, viena vertus, parodo GĖDOS sąvokos branduolį, kita vertus, išplečia gėdos kaip vien nemalonaus jausmo netinkamai pasielgus ar ką pasakius suvokimo ribas, atskleisdama tokius reikšminius gėdos komponentus, kaip siekis apsaugoti garbę, bjaurėjimasis tuo, kas negarbinga, nepadoru ir nešvaru, drovėjimasis viso, kas teršia gerą vardą, baimė likti be garbės ir bėda, nelaimė pastarosios netekus. Visi šie elementai sudaro *gėdos* semantinį potencialą, įgyjantį skirtingą pavidalą tekstinėje medžiagoje, atliepiančių bendražmogiškosios ir atskleidžiančių lietuviškosios GĖDOS vaizdą.

6.3. Tekstinių duomenų analizė

6.3.1. GĖDA lietuvių paremijose

Būdamos liaudies išminties lobynu, paremijos atskleidžia giliai lietuvių sąmonėje ir kultūroje išsisknijusius su gėda susijusius įsivaizdavimus. Pastarieji, visų pirma, randasi kaip konkrečių gyvenimo aplinkybių, įvykių, kitų bendruomenės narių elgsenos vertinimo rezultatas. Gėda juose išryškėja kaip bendruomenės patiriamas pažeminimo, niekinimo ir garbės netekties jausmas, kita vertus, kaip nuo nešlovės apsauganti dorybė, drovumas:

- (1) *Geriau mirti kovoje, kaip pasiduoti gėdoje.*
- (2) *Sarmata užriš akis, ausis ir burną.*
- (3) *Sarmata gėdos nedaro.*

Gėda lydi žmogų kasdieniauose darbuose, santykiuose su Dievu, kitais žmonėmis ir savimi pačiu, pasireikšdama kaip nemalonus jausmas pažeidus liaudies bendruomenės priimtas etikos ir moralės normas, peržengus nustatytas *tabu* ribas ir neatitinkant savo bei bendruomenės priimtų kanonų. Gėda paremijose esti konkreti, akivaizdi, sąlygojama konkrečių bendruomenės narių poelgių ir savybių. Tai neigiamai vertinamas jausmas, prilyginamas nuodėmei ir net mirčiai. Patarlėse randama žinių ir apie tai, ko gėdytis nėra pagrindo. Joks darbas, nežinojimas, vargas, klaidos, atsarga gėdos nedaro.

- (4) *Gėda turtingam vogti, vedusiam merginėti, o senam meluoti.*
- (5) *Gėda nuo svieto, griekas nuo Pono Dievo.*
- (6) *Audėjai senas siūlas sarmata.*
- (7) *Iš karčemos ne gėda išeiti, bet gėda įeiti.*
- (8) *Juodos rankos – ne sarmata.*

(9) *Bėda gėdos nedaro.*

Iškeldamos aikštėn gėdos ir gero vardo netekties atvejus ir reikšmę, paremijos kartu atspindi liaudiškąją pasaulėjautą ir pastarąją pamatuojančią vertybių sistemą, tampa bendruomenės vertybinių nuostatų išraiška. Bet kokį elgsenos ir situacijos vertinimą bendruomenės labo atžvilgiu gali atlikti tik dorovinių pažiūrų bendruomenės narys ir tik bendruomenės priimtų ir puoselėjamų vertybių pagrindu. Tokiu būdu paremijos atspindi tas problemas ir dilemas, kurias įveikti privalo gėdos akivaizdoje atsidūrusi „naivioji“ sąmonė, bendruomenė ir jos nariai, bei pastarųjų siekį išsaugoti savo ir liaudies gerą vardą, smerkiant visa tai, kas sudaro grėsmę bendruomenės puoselėjamos vertybėms, orumui ir garbei²⁷.

6.3.2. GĖDA literatūriniame diskurse

Literatūriniame diskurse *gėda* ir darybiniais ryšiais su ja susijusios leksemos iš esmės atspindi žodynuose ir paremijose užfiksuotą jų reikšmę, pastarąją papildant ir išplečiant. Lietuvių literatūroje *gėda* žymi nemalonų jausmą, kurį žmogus ar bendruomenė patiria netekus garbės, gero vardo ar kilus to grėsmei. Tai jausmas, sukeltas tokių poelgių, veiksmy ir situacijų, pažiūrų, nuostatų, ir patirčių, kurie bendruomenės laikomi negarbingais ir nepadoriais, nepageidautiniais ir peiktiniais. Tai bendruomenės priimtų moralės, etikos ir estetikos normų bei elgesio taisyklių nesilaikymas ir pažeidimas: nepaklusnumas Dievo įsakymams (1), artimo meilės niekinimas, abejingumas ir neapykanta kitų, ypač artimųjų, atžvilgiu (2), nepagarba mirusiųjų atminimui (3), puikybė, gobšumas, gašlumas (4, 5):

- (1) – *Koks tu vis dėlto cinikas. Prisimelavęs iki ausų. Kaip tau **ne gėda**? – Lyg kas tave pakeitė. Kas atsitiko, kol manęs nebuvo? – Nieko. – Visai visai nieko? Ji nieko nesakė, sėdėjo prieš Lomsargį panarinusi galvą ir **gėdydamasi** savo melo.* (G. Kanovičius, Šėtono apžavai, 2008)
- (2) *Ligi šiol matydavau jį tik retsykais, grįžęs iš savo nuolatinių reidų ir ekspedicijų, ir jaučiau jam visišką abejingumą (švelniai tariant), kurio net **gėdijausi**, nes juk esu tėvas ir privalau turėti tėviškų jausmų, o dabar, nuo ryto iki vakaro matydamas jį greta, prieky, o atsigręžęs - ir už nugaros, pradėjau jo nekęsti, savo sūnaus.* (Saulius Tomas Kondrotas, Žalčio žvilgsnis, 1990)

²⁷ Išsamiau apie GĖDOS kognityvinį vaizdą paremijose žr. (Bogdzevič, 2020).

- (3) *Mama net rykštės griebėsi, nesitverdama **gėda**, kad anūkėlė neateina su mirusia močiute atsisveikinti. Kadangi kitos išėities nebuvo, į šermenų kambarį įslinkau skersa, užsimerkusi ir, sesers prilaikoma, ėmiau visa gerkle raudoti.* (Janina Survilaitė, Vila „Edelveisas“, 2007)
- (4) *Nėra ko **gėdytis** pamaldumo. Nuodėmių reikia **gėdytis**, – surimtėjusi, net rūščiai nukreipia žvilgsnį į Klausą Marina.* (Anrie Bordeaux, 42, 2006)
- (5) *Įdėmiai tyrinėki savo protą, o jeigu šito negali, bent žmogaus gelmių žinove nesidėki. Nesuvokdama būties paslapčių, ar dai pasaulio darną. Į šlovę pasaulietišką žiūrėki lyg į aidą, jei šito negali, tai nors savęs neaukštinki, nes kai Mirties pasiuntiniai atvyks, dėl perdėtos puikybės tau bus **gėda**.* (Jurga Ivanauskaitė, Sapnų nublokšti, 2000)
- (6) *Bet jūs vis tiek imat. Dieve Dieve, kaip jis gyvens, kai aš numirsiu!.. Bėgte išbėgau iš jų suvargusios, apleistos trobelės. Galėjau sudegti iš **gėdos** dėl savo tėvų, dėl kaimynų, dėl savęs. Mes nemokėjom neimti. Mes viską ėmėm, iš visų. Nesišvalgėm, ar duodančiam lieka.* (Petras Dirgėla, Giria, 1995)
- (7) *Motina jo, Dieve duok, kokia buvo, žmogui papasakoti **gėda**, visi kaimo vyrai su ja pagulėjo, o vaikelis irgi nepėsčias.* (Eugenijus Ignatavičius, Marso pilnatis, 2000)

Gėda yra prigimtinių žmogaus teisių ir vertybių – gyvybės, laisvės, orumo – niekinimas, kėsinimasis į juos (8), savo paties ar kito žmogaus menkinimas, įskaudinimas, įžeidimas (9). Lietuviai itin gėda dėl su tautiškumo puoselėjimu susijusių vertybių nepaisymo, tautinio paveldo niekinimo, nepagarbos ir nesirūpinimo tautiniais reikalais, tautinės savimonės stokos (10, 11), pareigos tėvynei nevykdymo (12). Gėdos priežastimis esti nelaisvė, vergovė, pralaimėjimas, pažeminimas, smurtas (13), taigi visa tai, dėl ko netenkama orumo (14). Gėda patiriama ir tais atvejais, kai moralės ir dorovės nuostatos pažeidžiamos prieš savo valią, neišvengiamai paklūstant kitiems (15, 16):

- (8) *Alkanas gyvenimo, alkanas meilės, alkanas mirties. Viešpatie, koks nuodėmingas buvo tas noras numirti! Koks akiplėšiškas ir lengvabūdiškas! Koks **gėdingas** bailumo ir silpnybės*

apsireiškimas! Dabar, tik dabar, kai esu visiškai laisvas, pradeda atsiskleisti tikroji tiesa - gyvenimo ir būties pilnatvė. (Vytautas Girdzijauskas, Palūkėk, mirtie, 2000)

- (9) *[...] aplinkiniai tuos du vaikus ir merginą pravardžiuoja RAUPSUOTAIŠ. Paskui girdėdavau juoką, paauglišką, nesubrendusį, pašiepiantį juoką. O galop išgirdavau ir savąjį balsą: – Raupsuotieji! Cha, cha! Raupsuotieji! Pabaisos! Kai pagalvodavau apie tai vėliau, man būdavo velnioniškai **gėda**. **Gėda** prieš tuos tris jaunos žmones. Ir aš klausdavau savęs, kokią teisę turėjau taip įžeisti juos. (Paulius Jurašius, Mano paauglystės fenomenas, 1997)*
- (10) *Dana, pagalvok, ar šitiems kūno ir dvasios ubagams nuogišiams rūpėjo kada nors tautiškas identitetas ir mūsų liaudies savimonės puoselėtojas Nacionalinis teatras, jeigu jis liko be nacionalinės dramaturgijos?! **Gėda, gėda, gėda!** – **Gėda, gėda, gėda!** – kartoja minia. (Pranas Treinys, Aktorė, 2001)*
- (11) *Tačiau labiausiai anuomet nukentėjo kapinės. Prisimenu, kokį šiurpų vaizdą išvydau kartą į jas užėjęs: nusiaubti brangūs paminklai, išvartytos ir suniokotos kalinėtos geležies tvorelės, išknaisioti, piktžolėm apžėlę kapai, sudaužytos emalio plokštelės su čia palaidotų žmonių nuotraukomis, jų vardais ir pavardėmis. Stovėjau sutrikęs, prislėgtas ir pasibaisėjęs. **Gėda** degino skruostus. Galvojau: štai kokie mes! Į ką pavirtome! (Romualdas Lankauskas, Likimo zona, 1998)*
- (12) *Jo galvoje ištiesai dūzgė mintis pasakyti diakonui „sudie“ - juk jis visados jį suprasdavo - ir žingsniuot į buvusios stovyklos pakraštį, kur siūravo lieknų beržiukų grupelė, iš ten gautis į mišką ir tą laiką, kai čia virs mūšis, ištūnoti krūme arba užsiglaudus už kokios vėtralaužos. Argi jis partizanas? Argi davė priesaiką? Ne. Jis, galima sakyti, beveik pašalinis! Reikia eiti iš čia, kuo skubiau eiti! Rokui buvo **gėda** šios minties, taip pat jisai suprato, kad jos peršama išeitis nėra vykusi, nes pro tuos palaiminguosius krūmus ir vėtralaužas netrukus pajudės kariuomenė, tačiau įkyruolė mintis nenorėjo šalintis. (Vincas Giedra, Sviesk, Dovydai, akmenį, 1997)*

- (13) *Vadinasi, namiškiai jau sužinojo!.. Be abejo, sužinojo ir darbo draugai, ir apskritai visi uktveriečiai. Kokia gėda! Kokia skriauda! Juk nieko, ničnieko nėra padaręs tokio, už ką būtų galima jį suimti. Visiškai nieko! Už ką? Visiškai nebuvo už ką!* (Jonas Sadaunykas-Sadūnas, Geltonos vanago akys: autobiografinis romanas, 2002)
- (14) *Spėju, kad šioje vietoje įvyko gėdingas lytinio smurto aktas, kurio autorius yra aktorius Anupras Žiogelis, lygiai antrą valandą nakties prievarta išsivedęs iš teatro labai girtą nepažįstamą.* (Pranas Treinys, Aktoriaus Anupro meilė, 2000)
- (15) *Tiek to... Ne, ne tiek to – prisirinko širdyje ir pykčio: – Taip, tu teisus – man gėda vilkėti šią uniformą, – ūmai iškošė pro dantis Vytautas, – aš ją užsivilkau ne savo noru. Taip susiklostė, kad turėjau bėgti į Vokietiją ir ten man leido pasirinkti – arba tarnauti abvere, arba visą karą sėdėti lageryje, gyventi pusbadžiu už spygliuotų vielų. Ką tu būtumei pasirinkęs, Adolfai?* (Alfonsas Eidintas, Erelio sparnų dvelksmas, 2008)
- (16) *Būti Grygo žmona tapo gėda. Lokė išgelbėjo Dalią Reginą nuo skurdo, tačiau neišgelbėjo nuo gėdos. Idealisto Grygo žmonai gėda buvo imti akcijas iš „prichvatizatorių“, naujųjų magnatų, rankų. Grygo žmonai gėda buvo šokti padespanus šokiuose, į kuriuos susirinkdavo laimingi nuvorišai. Grygo žmonai gėda buvo eiti į „Talką tėviškei“ ir guosti apmulkintus, viltį praradusius žmogelius. Garbingumas, privalomas Grygo žmonai, varė Dalią Reginą iš proto. Tačiau jai baisus buvo ir nuodėmingumas, į kurį ją stūmė Lokė, Cezarija, Ignacija ir visa moterų Didžioji Devyniukė.* (Petras Dirgėla, Alibi knygos: romanas, 2004)

Gėda kyla tada, kai nepateisinami savo ir kitų lūkesčiai (17), neįvykdoma pareiga, išipareigojimai, netęsiamas žodis (18), kai netobulėjama (19). Gėdą užtraukia neatitikimas sociumo normoms ir reikalavimams ne tik moralės, gero elgesio (20), bet ir estetikos aspektu. Gėdijamasi to, kas „negražu“, kas kelia pasišlykštėjimą (21), gėdijamasi ir senatvės (22, 23)²⁸.

²⁸ Gėdos ir senatvės sąsaja, ar veikiau senatvės ir (ar) senėjimo fakto sukeltas gėdos jausmas, atveria kelias jo prigimties nagrinėjimo perspektyvas. Šiuolaikiniai antropologai ir sociologai senatvę laiko daugiaaspekčiu reiškiniu, atsiliepiančiu tiek

Gėdą sukelia bet kokio pobūdžio ryšiai – darbo, giminystės, draugystės ir kt. – su etikos ir estetikos normas pažeidžiančiais visuomenės nariais. Gėdijamasi neetiškai besielgiančių kolegų darbe (24), nepadoriai atrodančių pažįstamų (25), tėvų (26):

- (17) *Troškau šitaip idealiai sutvarkyti visą šalį, o tesutvarkiau vieną nusususį namiūkštį. Šitas namas yra ne pergalė, o didžioji mano gėda. Man nepavyko. – Jeigu tau nepavyko - niekam nebūtų pavykę, – švelniai pratarė Eglė. – Juk tu genijus. – Ne, aš ne genijus. Aš viso labo bliuzo žmogus. O bliuzo žmonės nenugali, nors kartais gal ir labai norėtų.* (Ričardas Gavelis, Prarastų godų kvartetas, 1997)
- (18) *[...] jodinėjo arkliais, užsikosėdamas kriunėjo nuo pirmo tabako dūmo, ėjo pirmos išpažinties, deklamavo eiles apie Lietuvą, tėvynę mūsų, o paskui... gal supyko ant ko nors, pakilo išdidumas, draugai patraukė, užplūdo širdį neapykanta ateiviams, kurie išniekino jaunystės priesakus ir tapo gėda, žodžio neįvykdžius.* (Eugenijus Ignatavičius, Marso pilnatis, 2000)
- (19) *Spaudos nebeskaitau. Bloga darosi... Gėda tiesiog – dėl dvasinės degradacijos ir kvailumo, lėkštumo, tuštumo lygio.* (Gabrielė Gailiūtė, Lagaminą krauju: vadovas neturistams po 12 šalių, 2006)
- (20) *Svečiai atvažiavo. „Kokie mes svečiai“, galvojo tėvas, šluostydamasis plačią nosį. Va, žmonės kaip šiltai gyvena! Vytokui net gėda tėvo. Tas vos tik tai įeis į šilumą, tuoj ir griebiasi pūst nosį.* (Ričardas Kalytis, Verksmo vieta, 1995)
- (21) *Nes ji nieko kito niekada ir neturėjo - tik tą žemę knisantį kūną, kurio tam tikros vietos kėlė šlykščių gėdą. Protas ragino jį palikti, bet kaipgi pakils į pačias aukštybes, jeigu per aštuoniasdešimt*

fiziologinėje (senėjimo fiziologija), tiek sociokultūrinėje (socialiniai vaidmenys ir kultūriniai stereotipai) plotmėse. Pirmuoju atveju kalbama apie grožio mitą griauančią vyresnio amžiaus žmogaus (ypač moters) kūną, antruoju – apie vyresniems ir seniems žmonėms stereotipiškai priskiriamus vaidmenis visuomenėje. Senatvė – procesas, žymimas išorinių kūno pokyčių. Senstantis kūnas rodo esąs svetimas, slegiantis, nerangus ir gėdingas. Jo kaip ir pačios senatvės ar net senų žmonių bijoma ir gėdijamasi (Szubert 2017, 63-65; Szukalski 2004, 12).

metų nebuvai nė per sprindį atsiplėšusi nuo žemiškų reikalų
(Birutė Jonuškaitė, Žalčių tiltas, 2002)

- (22) *Matydamas vystantį veidą, ap sunkstantį kūną, bijau to, kas bus toliau. Tapsiu sukriošusiu seniu, kuris **gėdijasi** savęs ir negali prisiminti nieko gražaus iš praeities. Kol prekė parduotuvėje, nesvarbu, kokia ji viduje, bet anksčiau ar vėliau ją reikia išpakuoti.* (Vilis Normanas, Šventumas, 2006)
- (23) *Net jam mirus nepranešama, nuo ko jis mirė, jei būdamas gyvas neparašė leidimo skelbti, kuo sirgo. Liga, kaip ir senatvė, tampa slėptina **gėda**.* (Filomena Taunytė, 7 nuodėmės...)
- (24) *[...] Jūs dar turėsit vaikų, aš viską atlikau profesionaliai... Aš jums galiu sumokėti, atlyginti moralinę žalą, tik pasakykit kiek, ir aš... – Atrodė, jis tuoj kris prieš ją ant kelių. – Jūs, daktare, pamiršot Hipokrato priesaiką, – pagaliau tarė ji. – **Gėda**, kad mes kolegos... ir nepulkit prieš mane ant kelių – tokios niekšybės neatleidžiamos. O skusti jus per daug žema. Tačiau, jei aš nepastosiu per jus... (Irena Buivydaitė, Laiko lieka tiek nedaug, 1998)*
- (25) *[...] jai buvo **gėda** pasirodyti su basu, kraujais aptekusiu vyriškiu Sereikiškių parke, kur knibždėte knibždėjo docentų, magistrų, bakalaurų, o ir šiaip meno žmonių su šunimis ir vaikais.* (Jurgis Kunčinas, Blanchisserie, arba Žvėrynas-Užupis, 1997)
- (26) *Narkotikai buvo klaida, bet aš visai nesigailiu, kad pabandžiau. Tai buvo geriausia, ką gyvenime esu patyręs. Kai turi tokią mamą, kaip aš, **gėda** išeiti į gatvę. – Ji tave labai myli, turėtum tai žinoti... – Nežinau, kas yra meilė. Kartais man atrodo, kad jos išvis nėra, tik nuvalkiotas žodis, kuriuo visi švaistosi.* (Vilius Normanas, Šventumas, 2003)

Gėda tai apnuoginimo ar pavojaus likti apnuogintam, tiesiogine ir perkeltine šio žodžio prasme, sukeltas jausmas. Lietuvio gėda jaučiama tais atvejais, kai jam to nepageidaujant viešumon iškeliami intymiausi jo savasties elementai, taigi kūnas ir intymios kūno dalys (ypač moterų ir bręstančio jaunuolio, kartais vadinamos *gėda*) (27), lytinio pasitenkinimo ir kitos intymios patirtys, mintys ir norai (28–33), sielos gelmes atskleidžianti kūryba (34). Gėdą sukelia pats paviešinimo, atskleidimo to, ką norima nuslėpti ar

nutylėti – nusidėjimo (35), lytinio smurto (36), netobulumo (37), nežinojimo, ligos ir fiziologinių sutrikimų (38, 39), silpnybės (40, 41), nerimo ir kitų „nepatogių“ jausmų (42) – faktas.

- (27) *Krūtys plaikstosi į šonus lyg vėliavos nacionalinės šventės proga. Suknelė pakyla ir atskleidžia, kad šiandien ji **gėdą** slepia melsvomis kelnaitėmis. Man nekyla absoliučiai jokių geidulių. Net skaudu. Ramstau Nacionalinės bibliotekos duris (Herkus Kunčius, Būtasias dažninis kartas, 1998)*
- (28) *Alpus virpulys ūmai bangomis užliejo ją nuo galvos iki pirštų galų, sulenktos per kelius kojos staiga išsitiesė, ji krūptelėjo ir iš **begėdiško** malonumo suvaitojo, kelis kartus pamuisčiusi į šalis galvą... O paskui Jūratę nutvilkė **gėda** ir pasišlykštėjimas savimi. Ji nubėgo į dušą ir tirtėdama ilgai stovėjo po vėsia srove, prisiekinėdama sau, jog tai pirmas ir paskutinis kartas. (Kęstutis Zubka, Pankas, 1998)*
- (29) *Netikra buvo tai, kaip elgiausi. Bandžiau atlikti savo paties sugalvotą atsipalaidavimo pratimą - nusirengiau (ir **susigėdau**, nes jaučiausi stebimas sienų, baldų, durų), atsigulčiau ant žemės (negalėjau tinkamai įsitaisyti, – regis, grindys tyčia tapo nelygios), užsimerkiau. (Vaida Blažytė, Ieškojimai, 2007)*
- (30) *Buvo toks pat lieknas ir aukštas, dvelkė gerais kvėpalais ir nebenešiojo auksinės grandinėlės. Užsimerkiau, išpilta prakaito ir **gėdos**, būdama tikra, kad mane užsmaugs ne nuodai, o atgijusios erotinės fantazijos. (Renata Šerelytė, Vardas tamsoje, 2004).*
- (31) *Celestas įstūmė atgal į kambarį. Priremta prie sienos, Dalia Regina ėmė rėkti. Užsičiaupė, kai pasijuto esanti apnuoginta, vieša visam pasauliui, tarytum aikštėj prieš riaumojančią minią atsidūrusi. Ji gynėsi ir atrodė negražiai lyg leisgyvė varlė. Minia geidė matyti tai, ką matė. Ir Simonas, jos vyras, taip pat stūgavo minioj. **Gėda** buvo ne tai, kuo ji siejosi su drovumu, padorumu, akimirkos išgąsčiu ir amžina baime prarasti garbę. **Gėda** buvo draudimų vergė ir išsivadavimo šauklė. (Petras Dirgėla, Alibi knygos: romanas, 2004)*

- (32) *Apsaugok, Viešpatie, jos sūnų nuo tokios nedorybės, juk jam per išpažintį būtų tekę kunigui prisipažinti, jog prieš žmones ir moteris buvo atidengęs savąją **gėdą**... Ji niekada nebūtų galėjus net pagalvoti, kad tame buvusiam vienuolyne šalia , „svientej Anny“ dedasi tokie dalykai, nejaugi tie dailininkai kitokiu keliu negali pasiekti mokslo viršūnių. (Leonardas Gutauskas, Kazbek, 2003)*
- (33) *Marta, kurį vakarą padarom taip: aš balsu skaitau savo rašytus laiškus, o tu - savo. Marta pakėlė rankas. – Galvoj tau negerai! Teatras! Man **gėda** būtų klausytis, ką aš kažkada prirašiau. – O aš šįryt keletą laiškų jau perskaičiau, – pasakė tokiu tonu, kad galėjai tikėti jo žodžiais, bet galėjai ir netikėti. – Kaip tau **ne gėda!** – subarė Marta, tačiau visai nepiktai, ir tuoj pat jos veidas paniuro, akys apsitraukė miglele. (Vytautas Bubnys, Žmogus iš tenai, 1995)*
- (34) *Oi, kaip pasigailėsi, jei įkalbėsi Klausą teistis. Jis tau tikriausiai nepasakė, kokia **gėda** jo laukia teisme? Kažin kaip atrodys padorus šeimos galva, ištikimas vyras, rūpestingas tėvas, kai aš išvilksiu į dienos šviesą jo mergšę su pilvu. Visi savo akimis pamatys, kaip jis rūpinosi šeima. (Anrie Bordeaux, 42, 2006)*
- (35) *Šiandien gaunu paketą, į kurį įdėta VHS kasetė, joje puikios kokybės įrašas, kaip mes smaginanės kartu su Pati ir dar trimis poromis Aspeno viešbutėlyje. Jėzau, kokia **gėda**... O tavo, Šeli, problema irgi dėl sekso? Šeli Makenzi problema buvo ne tokia grėsminga puritoniškos moralės požiūriu, tačiau pavojingesnė dėl federalinių ir vietinių įstatymų. (Aidas Pelenis, Keturiolika Restitucijos dienų, 1997)*
- (36) *Spėju, kad šioje vietoje įvyko **gėdingas** lytinio smurto aktas, kurio autorius yra aktorius Anupras Žiogelis, lygiai antrą valandą nakties prievarta išsivedęs iš teatro labai girtą nepažįstamą. (Pranas Treinys, Aktoriaus Anupro meilė, 2000)*
- (37) *Pirmą kartą man nebuvo **gėda**, kad aš tokia putli, pirmą kartą jaučiausi tokia graži, geidžiama. Prižadėjusi, kad rytoj iš pat ryto lauksiu prie bendrabučio, ant suoliuko, ištraukiau ranką iš jo*

delnų ir užbėgau laiptais aukštyn. (Rima Sadauskiene, Pamilk mane, 2001).

- (38) *Aš išvariau jį iš namų, nes gėda – sūnus kitoks nei visi. Paskui tu išvarei, nes brolis susirgo **gėdinga** liga. – Taip, taip. Man **gėda**. **Gėda**. **Gėda**... Pirmą kartą po žinios apie Styveno mirtį Olga apsiverkia. Bet pakėlus akis į tėvą ji neranda jo žvilgsnyje nė kruopelytės užuojautos ir gailesčio.* (Anie Bordeaux, 42, 2006)
- (39) *Čia jis prisiminė vaikystę, Povilas jau buvo nebemažas, bet kartais lovoje apsišlapindavo. Rytais iš **gėdos** norėdavo skradžiai žemę prasmegti. Jis prašydavo Petrą, kad tas mokykloj bent jau vaikams neprasitartų.* (Kazys Saja, Tas, kuris, 2007)
- (40) *Aš vėl noriu jam pabučiuot ranką, kad taip gražiai apie mamelę. Bet įsikniaubiu tik į jo petį ir, vaje, kokia **gėda**, verkiu! O jis apkabina mane, plačiai nusišypso, sako: – Na, na, būk vyras! Jei netingėsi, mokysies, skaitysi... Matai, reikia šviestis ir šviestis.* (Alė Rūta, Vargingos tėvynės vaikai, 2000)
- (41) *Ji jau nebesutramdė verksmo, ašaros riedėjo per skruostus. Lyg **gėdydamasi** šio silpnumo, perbraukdavo ranka per veidą. – Apsiramink, neverk. Garantuoju, nieko blogo tau neatsitiks* (Algirdas Pocius, Ponia Amnestija, 2007)
- (42) *Ir baimė, ir mįslė. Pavydas, ne pavydas... O vis dėlto kažkoks nerimo kirminas pasikniso po širdim. Net **gėda** prisipažinti. Reikia kažką daryti, kad Aurimas nepanikuotų ir nepriimintų tokių radikalių sprendimų dėl Jono-Helmerio suporavimo su Nora-Živile... Kas nežino, kad Jonas mirtinai įsispoksojęs į Živilę, o ši jam abejinga?* (Pranas Treinys, Aktorė, 2001)

Šiuo atžvilgiu gėda itin glaudžiai siejasi su baime ir bailumu, kurie irgi esti gėdos priežastys (43). Gėdą sukelia tiek konkretūs praeities įvykiai ir (ar) prisiminimai apie juos (44), tiek įsivaizduojami įvykiai ir situacijos (45). Ir pirmu, ir antru atveju gėda pamatuota atstumties, pajuokos, pažeminimo, paniekinimo ir kitokio pobūdžio neigiamos kitų reakcijos baimės (46). Be to,

neretai gėda lydima ir kitų, pvz., kaltės²⁹ (47), apmaudo (48), nusiminimo (49), pykčio (49), pasibaisėjimo (50) jausmų:

- (43) *Mano manymu, mūsų visuomenės žmogaus prigimtis smarkiai deformuota. Vieni tapo grobuonimis, kiti – žolėdžiais. Bet ir tuos, ir anuos valdo baimė. – Baimė? Aš, tarkim, nieko nebijau! – Bijai! Tik nenori prisipažinti. Tau gėda prieš save. O man negėda! Bijau tamsos, bijau nepažįstamų žmonių, bijau žurnalo*

²⁹ Gėdos ir kaltės jausmų tarpusavio sąsaja viena dažniausiai pažintinės psichologijos atstovų, antropologų ir net kultūrologų nagrinėjamų temų. Vieni, priskirdami šiuos jausmus bazinių jausmų grupei, linkę juos tapatinti, kiti, pripažindami juos abu aukštųjų „Aš“ struktūrų sociomoraliniais jausmais, visgi pabrėžia juos esant skirtingomis emocinėmis būsenomis, lemiamomis ne tik žmogaus kognityvinių gebėjimų, bet ir kultūrinių veiksnių. Vienų ir kitų gėda bei kaltė suvokiamos kaip su neigiama patirtimi susiję jausmai. Psichologijos terminų žodyne kaltė apibrėžiama kaip ‘nemaloni emocinė būseną, sukelta individo socialinių, moralinių ir religinių normų pažeidimo’ (Szewczyk 1985, 209). Taip suvokiamos kaltės pagrindas – individo išpažįstamų standartų pažeidimo faktas – antropologų laikomas pagrindiniu atsparos tašku skiriant gėdą nuo kaltės. Antropologai taip pat pabrėžia, kad esminį šių jausmų skirtumą lemia jų atsiradimo socialinės aplinkybės – esą gėda gimsta viešumoje, atskleidus visuomenės normų pažeidimo faktą, kaltė – vienuomenėje, pažeidus savo asmeninius standartus ir nebūtinai kitiems matant. Gėdos ir kaltės skyrimas privatumo–viešumo pagrindu išryškėja ir Psichologijos žodyne pateikiamoje gėdos definicijoje. Gėda apibrėžiama kaip ‘emocinė būseną, kurią lemia negarbingo ir pajuoką keliančio elgesio suvokimas’ (Reber 2000, 839). Šiuo atveju kalbama apie individo elgesį, kurį stebi publika ir kuris gali tapti pažeminimo ir pajuokos priežastimi. Kaltė tame pačiame žodyne aiškinama kaip ‘emocinė būseną, kurią sukelia savo moralinių normų pažeidimo suvokimas’ (Reber 2000, 829). Kaip matyti iš šių dviejų apibrėžimų, kaltės jausmas nėra sąlygojamas baimės tapti kitų individo atžvilgiu taikomų socialinių sankcijų objektu, bet tampa paties individo sau skirta bausme (Danieluk 2006, 73). Pažintinės psichologijos atstovai kaltės ir gėdos jausmus skiria dar vienu pagrindu – savojo „Aš“ vertinimu ir (ne)sėkme. Jie teigia, kad kaltę žmogus jaučia dėl konkretaus, nepadoraus elgesio, tuo tarpu gėda – tai savo iškeltų tikslų, normų ir kanonų neįgyvendinimo sukeltas jausmas (plg. Kurtz 1988). Tiek gėda, tiek kaltė susijusios su neigiamu savo paties vertinimu, įsitikinimu „esu blogas, negeras“, tik kaltės atveju minimo „blogumo“ priežastis yra pats (negarbingo) poelgio faktas, o gėdos – savo idealiojo „Aš“ susidūrimas su tikrove. Skirtingos esti ir šių jausmų pasekmės. Kaltės kankinamas žmogus mato save kaip nepadoriai besielgiančią būtybę, tuo tarpu gėda implikuoja savęs kaip mažai vertos būtybės vertinimą. Taigi, kaltės kaip jausmas žmogaus socialinių santykių su kitais bendruomenės nariais, normų pažeidimas – tai kitam padaryta skriauda („pykstu ant savęs, nes dėl manęs kenčia kitas žmogus“), savo ruožtu gėda yra savojo „Aš“ standartų grindžiamas jausmas („pykstu ant savęs, nes nesu toks, koks noriu būti“) (Danieluk 2006, 77). Pažintinės atribucijos teorijos atstovų teigimu, kaltė patiriama kaip būseną, kurią lydi blogio sukėlimo jausmas ir kurią individas stengiasi apdoroti savo sąmonėje savarankiškai. Gėda tuo tarpu gimsta visų pirma socialiniame kontekste ir siejasi su noru išsaugoti gerą vardą kitų akivaizdoje (plg. Zaleski 1998).

redaktoriaus, bijau skyriaus vedėjo, buhalterės, netgi valytojos. Bijau bet kokios valdžios, milicijos, saugumo, komunistų partijos, cenzūros, nes jų paskirtis yra gąsdinti žmogų, priversti vienaip ar kitaip elgtis. (Petras Venclova, Teateinie meilės karalystė, 2002)

- (44) *Kambarys buvo kupinas saulės. „Kur Giunteris?“, – šmėstelėjo mintis. Bet po to atminty lėtai atgaminau vakar dienos ir nakties įvykius. Pasidarė gėda. Susigūžiau ir užsimerkiau. – Bijai, zuikuti, saulės šviesos... – nusišypsojo Marijus. Ne šviesos bijojau. Bijojau prisiminti, kas įvyko. (Rima Sadauskienė, Pamilk mane, 2001)*
- (45) *Įsivaizduok, kokia būtų gėda, jeigu brolienė būtų mačiusi. (Filomena Taunytė, Laimingas senelių gyvenimas, 2004)*
- (46) *[...] viskas vyko gan sklandžiai: nemanau, kad mano dingimas iš jų gyvenimo būtų buvęs itin skausmingas. Jos nesuprato, kaip aš sau galėjau leisti tokią, jų žodžiais tariant, „išdavystę“: gi aš nesupratau, kaip būčiau galėjęs toliau gyventi neturėdamas atramos taško. Ne iš gero gyvenimo išėjau ten, kur atradau tokį tašką. – Tėte, kaip tu gali? Išprotėjai! – taip su manimi kalbėjo duktė, ant rankų šokdindama besiseilijantį ir beprasmiskai įsistebeilijusį į mane metinuką. – Tu, pražilęs žmogus... Man gėda dėl tavęs, gėda. Ką žmonės pasakys? Aš tik tyliai šypsojaisi - kaip tada, kai išėjau po pirmo mūsų „atviro pokalbio“. Tai buvo ne mano duktė. - Juk tu turi anūkę, tėte. O vaikaisi mano bendraamžės sijono: kokia gėda! Ša, mažule, ša, neverk. Jeigu, dovanok, tau taip reikėjo to sijono, jeigu tau nuspjaut į mane, į mamą, juk galėjai tą daryti slapčia, ar ne? Aš tik šypsojaisi suprasdamas viena: tai ne mano duktė. (Jaroslavas Melnikas, Rojalia kambarys: apsakymai ir apysakos, 2003)*
- (47) *Jie kas metai vis labiau niaukėsi, tamsėjo, liejosi į vieną vos įžiūrimą dėmę, ir visados, kai tik prisimindavo tėvus, Melamedą nutvilkydavo gėdos ir kaltės jausmas, kad tada, lemtingą keturiasdešimt trečiųjų rugsėjį, jo nebuvo kartu su jais. Tačiau kaip jis būtų jiems padėjęs? (Grigorijus Kanovičius, Našlių kelionės, 2004)*

- (48) *Aš pasikalbėsiu su pacientės valdžia. Eikite, eikite. Tada apglėbiau tave per virpančius – gal iš baisios gėdos ir apmaudo? – kampuotus pečius ir atkreipiau tavo dėmesį į kur kas malonesnius dalykus: akivaizdžiai dundanti, driokšinti ir sproginėjanti pavasarį (Jurgis Kunčinas, Blanchiesserie...)*
- (49) *Supratęs, kad pakliuvo į spąstus ir apsijuokė, iš nusiminimo ir gėdos jis nebesitvėrė pykčiu, dar labiau karščia vosi ir, norėdamas bent žodžiu atsigriebti, švykštė: – Chuliganas!.. Akiplėša koks!.. Sušaudyti tokį!.. (Jurgi Buitkus, Nematomas, 2000)*
- (50) *Gabrielius vėl pasijuto tesąs susikūprinęs vyrelis su drobės ritiniu po pažastim, nudrengta šnipo kepurėle. Nesistengė suvokti, kas nutiko, nejautė gėdos nei pasibaisėjimo. Sėkla ištepliotos kelnaitės lipo prie šlaunų ir šiek tiek kliudė judėti. Tačiau tas visai nebuvo svarbu nakties kosmoso akivaizdoje. (Ričardas Gavelis, Prarastų godų kvartetas, 1997)*

Gėda gimsta kaip įsitikinimas, kad tai kas, (ne)įvyko, vyksta arba gali įvykti, bei turimos savybės gali suteršti gerą individo ar bendruomenės vardą, užtraukti nešlovę ar turėti kitokių neigiamų pasekmių ateityje (51). Taip suvokiama gėda žymi ne tik nepageidaujamų įvykių ir veiksmų sąlygojamą nemalonų jausmą, bet veikia nuo pastarojo apsauganti vidinį stabdį – savybę, kitaip įvardijamą *drovumu*, *drovėjimusi* (52, 53) ir (ar) *nedrąsa* (54), kuris, beje, irgi gali tapti gėdos priežastimi:

- (51) *Virga daug dirbo, stengėsi pamiršti Aurimą ir patirtą skriaudą. Tai sunkiai sekėsi. Bet dabar, išgirdus apie Andrių ir jo šeimą, prabudęs gėdos jausmas visiškai nuslopino senąjį skausmą. Na, kodėl elgėsi kaip kekšė, kodėl reikėjo su juo miegoti? Kodėl negalėjo tik pasėdėti ir atvirai pasikalbėti? (Buivydaitė Irena, Laiko liko tiek nedaug, 1999)*
- (52) *Danieliaus širdis daužėsi kaip patrakusi, jo įsiaudrinusi vaizduotė piešė intymiausias dviejų jaunų žmonių scenas, apie kurias jis žinojo tik iš knygų. Rytą jis šalindavosi brolio, prie pusryčių stalo gėdijosi į Sabiną pasižiūrėti, o ji lyg tyčia Danielių kalbindavo, o sykiomis savo ranka nudegindavo jo išraudusį skruostą. (Vytautas Bubnys, Žmogus iš tenai, 1995)*

- (53) *Ir už ką jie tave muš? – Vaikai sako – už tą, kad ne iš jų miestelio. – Eik jau, eik!.. Ko dar bijai? - Kaip aš įėjisiu pirmą kartą į klasę? Iš **gėdos** visas sudegsiu!.. – Iš kokios gėdos? – Nu... Visi svetimi, nieko nepažįstu, veizės visi... Juoksis... Gal tu mane palydėk tą patį pirmąjį kartą?..* (Romualdas Granauskas, Rūkas virš slėnių, 2006)
- (54) *Bet tėvas nė girdėti nenorėjo apie aviaciją. Marius nusileido. Ir nuo tada jam tapo gėda net susitikti Aistę, kad sakalo ji nepavadintų varna! **Gėda**, kad neišdrįso apginti savo svajonės, kaip motina kadaise gynė nuo išniekinimo milžinkapi. Pirmąją nuolaidą tėvui sekė kita, didesnė, jau nepataisoma klaida!* (Kazimieras Zalensas, Sudrumstas šaltinis: apysakos, apsakymai, apybraiža, 2004)

Nors žodynuose drovėjimasis ar drovumas nėra išskiriami kaip viena iš gėdos reikšmių, lietuvių literatūroje lygiai taip pat kaip dora, dorovė jis yra tiesiogiai susijęs su pirmąja, t. y. *gėdos* kaip garbės ir gero vardo netekties jausmo reikšme, galima sakyti yra jos sąlyga. Tai vidinio suvaržymo jausmas, sužadinas pavojaus ar grėsmės netekti garbės, orumo, likti išjuoktam, iškoneveiktam. Abiem atvejais gėda jaučiama tik tuo atveju ir tik tų, kurie puoselėja bendruomenės priimtas vertybes, suvokia savigarbos, orumo ir gero vardo svarbą, ir siekia pastaruosius apginti, išsaugoti. Gėda jaučiama tų, kurie turi tam predispozicijų (55). Tai moralinis ir dorovinis žmogaus ir bendruomenės pamatas, kuriam esant bet kokia garbės netekties grėsmė varžo, o nešlovė priverčia nemaloniai jaustis:

- (55) *Pirmoji ideologinė piktosios dvasios trejybė – striptizas, erotika ir pornografija – sunaikino dorą, **gėdą** ir pareigą. Jeigu kas nors tų dorybių dar turi, reikia deklaruoti kaip brangiausią turtą. Garsiausia valdžios trejybė naikino Lietuvos ūkį iš viršaus atidavė amerikonomams didžiausią Lietuvos turtą – naftos bendrovę.* (Filomena Taunytė, Laimingas senelių gyvenimas 2004)

Gėda nekyla iš niekur. Tai nėra savaimė atsirandantis jausmas, bet jausmas, gimstantis santykių su kitais žmonėmis, bendruomene, Dievu ir savimi pačiu plotmėje. Nepaisant to, kad galima numanyti gėdos jausmą sukeliančius poelgius, įvykius, situacijas ir jų išvengti, pats jausmas kyla nepriklausomai nuo jį patiriančio subjekto valios. Gėda sužadina konkrečių, į gėdos subjektą nukreiptų veiksmų, taip pat žodžių, pabarimo ir

žvilgsnio (56). Gėdos jausmas persmelkia visą asmenybę. Jo atžvilgiu žmogus tampa bejėgis, todėl noriai užsiskleisčių savyje, pats pasislėptų ir paslėptų gėdos priežastį (23, 39), prakaituoja, nedrįsta pažvelgti į akis, tyli arba verkia (57):

(56) *Valius kažkodėl sutriko, lyg **susigėdo** ko ir, nusukęs akis į šalį, sumurmėjo: – Kaip nori!.. Žinokis!.. Mes – ką? – skėstelėjo rankomis. – Mes tyčia, nebijok!* (Jurgis Buitkus, Nematomas, 2008)

(57) *Aš klausiu, ką tu ten darai? – pakartojo Liubrikas. – Gali nesakyti – matau... Ir kaip tau ne **gėda**? Prieš draugą, prieš mokytoją... Verčiau čiulpk saldainį, žįsk pirštą, kramtomą gumą žiaumok. Algis gražino Sigitui batą ir nusigrėžęs pravirko.* (Kazys Saja, ... kurio nieks nemylėjo, 2007)

Gėda slypi žmogaus – suvokėjo – viduje, siekia jo sielos gelmių (58, 59). Tik pastarąsias palietus tampa išoriškai matomu ar reiškiamu jausmu. Vienintelė nuo nemalonaus gėdos jausmo žmogų išvaduojanti jėga yra meilė. Nors neištikimybės aktu sužalota meilė stumia žmogų į gėdos ir baimės gniaužtus, ta pati meilė, siedama dviejų žmonių sielas, naikina kūniškąją jų gėdą ir susivaržymą (60, 61, 62):

(58) *Kai kam, ypač vakariečiams, tokie pavidalai atrodo nepadorūs ir gėdingi. Bet **gėda** ir nepadorumas yra ne išorėje, ne simboliniame dievų atvaizde, o paties suvokėjo viduje. Tokios dievų poros išreiškia absoliutų Tuštumos, Išminties ir Transcendentinės užuojautos suvokimą, kai išnyksta bet kokia nuodėmės, kaltės, gėdos ar baimės iliuzija.* (Jurga Ivanauskaitė, Tibeto mandala, 2004)

(59) *„Grietinė!.. Grietinė!.. Grietinė!..“ – suaidėjo net keli balsai, ir aš, jau kelinti metai skaitęs tuos dėdės Pranciškaus laikraščius, **susigėdau** iš pačių savo sielos gelmių: nežinojau!.. Aš nežinojau to, tokio svarbaus, žodžio, pirmą kartą išgirdau, tai gal anksčiau tokio nė nebuvo?..* (Alfonsas Bieliauskas, Verkiantis gluosnis, 1997)

(60) *Aš ir vėl užuodžiau violetinių, sutryptų, gličių žiedų dvoką. Ir pajutau skaudžiai dilgtelint po krūtine. Akimirksniu mane tarsu paralyžiavo baimė ir **gėda**. Aš užsimerkiau ir sukandau dantis,*

kad nesurikčiau. „Išdaviau? Ne, aš tik neatsispyriau libido, – tuoj pat ėmiau save įtikinėti, traukdamasis nuo kažkokios juodos bauginančios tuštumos. – Ar kas pasikeistų, jei aš Rūtai prisipažinčiau?“ Cinizmo nuodai... Jie kaupėsi mano šiukšliadėžėje iš lėto. (Kęstutis Zubka, Pankas, 1998)

- (61) *Ji galėjo pagimdyti pačią save, visiškai naują, gyvenimo nesuteptą, tyrą ir vėsią. Netrukus išnyko visi kiti jausmai ir pojūčiai: gėda, kaltė, įtarumas, nepasitikėjimas, nerimas, baimė, mirties troškimas. Liko tik meilė. (Jurga Ivanauskaitė, Sapnų nublokšti, 2007)*
- (62) *Buvo dar vienas dalykas: kai mylimasis liesdavo nuogą jos kūną, ji visuomet jausdavo gėdą; kai juodu suartėdavo, suartėdami peržengdavo kironiškumo ribas ir apsikabinimo akimirka svaigindavo tik todėl, kad buvo tik akimirka. Gėda visuomet būdraudavo, ji sudirgindavo meilę, bet sykiu nenuleisdavo akių nuo kūno, bijodama, kad jis neatsiduotų visas. Bet šį kartą gėda išnyko – buvo sunaikinta. Abu kūnai atsiverdavo vienas kitam visom savo porom – šie neturėjo ko slėpti. (Milan Kundera, Gyvenimas yra kitur, 2001)*

Lietuvių literatūra atveria neįprastai turtingą gėdos vaizdą, siejantį šį jausmą ne tik su orumo ir garbės netektimi, bet pastangomis pastarąsias dorybes apginti, išsaugoti, su doroviniu ir moraliniu pamatu, kuriuo privalo vadovautis save ir kitus gerbiantis žmogus.

6.3.3. GĖDA publicistiniame diskurse

Priešingai nei apie baimę ar liūdesį, apie savo patiriamą gėdą nelinkstama ir net vengiama kalbėti viešai, publicistiniame diskurse, atspindinčiame ir kartu formuojančiame viešąją nuomonę ir mąstyseną, šiam jausmui atitenka svarus vaidmuo. Pati leksema gėda tampa savo pažiūrų ir nuomonės aktualiais klausimais reiškimo įrankiu. Įdomu ir tai, kad nepavartodami šio žodžio pačiame tekste, autoriai įterpia jį į straipsnio pavadinimą, taip norėdami atkreipti dėmesį ir paliudydami gėdos jausmo aktualumą šiuolaikinėje visuomenėje.

Daugeliu atvejų gėda publicistikoje atkartoja jau literatūroje minėtus šio jausmo aspektus, atsiradimo aplinkybes ir ypatumus, jo požymius, priežastis, tokias kaip amoralus elgesys (1), nelaisvė (2), kito žmogaus

menkinimas (papildant šią gėdos priežastį rasizmo elementu) (3, 4), pažeminimo ir paniekinimo baimė, neigiamas reakcijas sulauksiančių poelgių ar situacijų paviešinimas, ap(si)nuoginimas (5), minčių ir intymių patirčių bei problemų atskleidimas (6, 7), ligos (tiek fiziologinės, tiek psichologinės prigimties) (8, 9), silpnybės (10), netobulumas (11), pralaimėjimas (ypač sporto rungtynėse) (12) ir kt.:

- (1) *[...] veržiasi išorėn nemalonių elgesiu, piktais žodžiais. Atėjęs į darbą žmogus, ypač jei jis viršininkas, „išsilieja“ ant bendradarbių. Tai amoralus ir **gėdingas** problemos sprendimas, tačiau gana paplitęs. Esama žmonių, kurie dirbdami įveikia žemą savivertę. (Artuma, 2003)*
- (2) *Dar vienas pavyzdys, dėl kurio man pačiam paskui buvo savotiškai **gėda**. Garsiajame Omdurmano turguje, šalia Chartumo, nusipirkęs keletą mango vaisių ir atsiskaitęs su tokiu apskurusiai atrodančiu pardavėju, kiek paėjęs išgirdau jį mane šaukiant. Pagalvojau, kad nori, jog dar primokėčiau, tad ėjau neatsigręždamas. Aplink mane kilo sąmyšis, prekeivis vijosi mane, o kiti bandė sulaukyti. Buvau net išsigandęs, bet paaiškėjo, kad jis tenorėjo atiduoti man kelių smulkių monetų grąžą. (Kauno diena, 2000)*
- (3) *Varoma su kitais kaliniais gatvės viduriu ji nežiūrėdavo į žmones, kažkodėl būdavo **gėda** prieš likusius laisvėje klasės draugus. Jai buvo tik aštuoniolika ir ji žiūrėdavo virš atsitiktinių praeivių žvilgsnių į tokį baltą mūriuką ant kalvos, įsivaizduodama, kas gi ten gyvena. (Atgimimas, 2005-07-01)*
- (4) *Maršalas ir jo komanda pagal Hitlerio įsakymus disponuoja mano asmeniu ir mano vaikų ateitimi... (...) Rasizmas tapo naujos valstybės įstatymu, kokia **gėda!** (...) Aš bijau ne dėl savęs, bijau dėl savo šalies. (...) Aš niekada nepaliksiu šalies, dėl kurios vos nenumiriau, bet mano sūnūs, ar jie galės gyventi, jei jiems laisvai neleidžiama rinktis savo profesijos? (Darbai ir dienos, 2003)*
- (5) *Kaip diplomatiškai išjungti šviesą, kai **gėdijatės** savo nuogo kūno? Ryžotės intymiam gyvenimui su mylimu žmogumi? Tai kodėl drovitės prie jo nusirenginėti? (Laima, 1997)*

- (6) *Pažįstu daug merginų, kurios tiesiog bijo sekso, bijo parodyti savo kūną, varžosi net kalbėti apie seksą, neparodo, net jei to nori, ir apskritai **gėdijasi** savo veiksmų. Kad ir kaip stengiausi paaiškinti, įtikinti, kad moters kūnas - nuostabiausias dalykas, jo grožis turi svaiginti, kad meilės santykiai teikia tik džiaugsmą, mažina stresą, skatina pilnavertiškumo ir pasitenkinimo jausmus, bet retai sutinku tokias, kurios stengtųsi mane suprasti [...]. (Vakarinės naujienos, 1996)*
- (7) *Vieni net neįvardija savo būsenos kaip problemos, kiti **gėdijasi**, tretie turi kitų, dar svarbesnių tarpusavio santykių problemų. Daugelio porų kivirčų potekstėje glūdi lytinio potraukio problemos. Kai vienas iš partnerių ima nebejausti aistros, pašlyja ir visa kita. (Psichologija tau, 2003)*
- (8) *Sifiliu **gėdijamasi** ne sirgti, o gydytis. Trys Kauno odos ir veneros ligų ligoninės palatos šiuo metu tapo šeimyninės: čia gydosi mamos, tėčiai ir vaikai. (Kauno diena, 2001)*
- (9) *Esu įpratusi tokiose situacijose, ypač treniruojantis, kai esi pavargęs, perlipti sunkumus. Tą psichologinę našlą priėmiau kaip dar vieną sunkumą, kurį turiu įveikti, kurio neturėtų būti. Pati sau bandžiau įrodyti, kad turiu būti ta stiprioji Rūta. Be abejo buvo ir **gėda**, ir sunku kalbėti apie tai. Tos juodos mintys atrodo kartais absurdiškos. (diena.lt)*
- (10) *Svarbiausiais vyriškumo požymiais tapo griežtumas ir jėga. Verkti pasidarė **gėda**. Netgi temperamentingieji ispanų toreodorai, pralaimėję kovą su buliumi, galėjo lieti ašaras tik nuošalėje. Taip reikalavo toreodorų garbės kodeksas. (Laima, 1996)*
- (11) *Lietuviai nesišypso – **gėdijasi** rodyti sugedusius dantis. (Lietuvos aidas, 1996)*
- (12) *Tačiau daugiau kaip 20 proc. respondentų mano, kad pasiekti rezultatai yra **gėdingi**. Nors specialistų išvados bus pateiktos kitą mėnesį, jau aiškios pagrindinės nesėkmės priežastys. Viena svarbiausių – menkas žiemos sporto finansavimas. (Lietuvos rytas, 2002)*

Publicistikoje vis dažniau žodį taria visuomenė ar su ja besitapatinantis jos narys, o gėdos priežastys atspindi šalies ir visuomenės skaudulius: socialinį nesąžiningumą, turčinę nelygybę, smurtą, išnaudojimą. Nepasiturintys visuomenės nariai gėdijasi savo turčinės padėties ir viso, kas pastarąją atskleidžia: skurdžių gyvenimo sąlygų (13), kuklios aprangos (14), neprestizinio darbo (15), net taupymo (16). Itin skaudi šiuo atžvilgiu taipiai gyvenančių pensijinio amžiaus žmonių padėtis (17):

- (13) *Per tuos metus sutirpo visa buvusi materialinė gerovė, parduoti ir „pravalgyti“ baldai, automobilis, kilimai, aparatūra, net geresnieji indai. Ji labai **gėdijasi** dabar ją supančio skurdo, net gydytoją vaikams į namus kviestis vengia, geriau jau pati juos poliklinikon gabeną. Po 10 metų pertraukos susirasti darbą labai sunku, apie buvusią specialybę ir svajoti nėra ko.* (Kauno diena, 1999)
- (14) *Teko pripažinti, kad jos atrodė visai kaip iš vakarietiško žurnalo. O išgėrusios arbatos nusprendėme, kad nėra ko **gėdytis**, jei esame priverstos skudurynuose ieškoti savo šeimoms aprėdo ir šiaip kokių daiktų namams. Tai valstybei turėtų būti gėda, kad mus verčia varstyti tokių parduotuvių, o ne „Vaivos“, „Aprangos salono“ ar „Modelių namų“ duris...* (Lietuvos aidas, 1996)
- (15) *B. Magelinskienė daugiausiai laiko praleidžia pardavinėdama medų, mat duktė, dabar jau studentė, **gėdijasi** stovėti turguje. Aplink ant prekystalio išrikiuotus medaus stiklainius skraidė bitės. Negi Magelinskių bitės pačios atlydėjo savo „produkciją“?* (Kauno diena, 2001)
- (16) *Ir kad tik taip būtų galvojama! Dažnas lietuvis net linkęs manyti, kad taupymas yra apskritai **gėdingas** dalykas, kad viešai rodomas taupumas užtraukia gėdą ir miestelėnams, ir valstiečiams, o laisvųjų profesijų atstovams – ir to pikčiau.* (Atgimimas, 2007-10-19)
- (17) *Laisvalaikis labai neįdomus, – sako į pensininkę nė kiek nepanaši moteris. – Labai mėgau teatrą, kartais nueidavome į kiną, koncertą. Dabar, deja, net **gėda** sakyti, tam nėra lėšų. **Gėda**, žinoma, turėtų būti ne dorai visą gyvenimą dirbusiam žmogui, o valdžiai, dėl kurios pensininkai turi kęsti skurdą ir pažeminimą.* (Mūsų girios, 1995)

Opiomis šalies ir visuomenės problemomis lieka moterų padėties visuomenėje klausimas (18), prekyba moterimis (19), lytinis smurtas, kurio aukomis dažniausiai tampa moterys ir mergaitės (20, 21). Visa tai – gėdą valstybei ir visuomenei užtraukiantys reiškiniai. Jų sąrašą papildė mažamečių tvirkinimo (22), kraujomaišos (23), nelaukto nėštumo nutraukimo (24) ar nėštumo nesulaukus pilnametystės (25) atvejai. Svarbu ir tai, kad minėtais atvejais tikrovėje gėdą patiria pačios aukos, nelaimei atsitikus įgijusios nepilnavertiškumo kompleksą, o publicistiniuose tekstuose reiškiamą visuomenės nuomone dėl taip susiklosčiusių aplinkybių turėtų gėdytis valstybė ir visuomenė, nesugebanti šių problemų išspręsti (26), už moterų niekinimą atsakyti turėtų vyrai (27):

- (18) *Kaip rodo išsamūs tyrimai – nuo Jungtinių Tautų agentūrų iki Europos Komisijos, nuo nevyriausybinų organizacijų iki nacionalinių vyriausybių duomenų rinkimo (išnašose pateiksiu tik keletą, nes Google rasite dešimtis kitų) – per tūkstantmečius susiformavusi moterų ir mergaičių išnaudojimo kultūra, deja, palaikoma ir pačių moterų per išsisknijusius nuolankumo ir drąsesnių savo seserų smerkimo stereotipus, suformavo neteisingumo, nelygybės, neteisybės tradiciją ir „natūralią tvarką“, kurioje viena ranka gyvybės davėja aukštinama, kita ranka – lytiškai ir kitaip išnaudojama, prievarta tekinama dar vaikystėje, verčiama **gėdytis** savo moteriškumo ir drauge tas moteriškumas parduodamas kaip populiariausia prekė. (delfi.lt)*
- (19) *Prekyba moterimis – amžiaus **gėda**. (Kauno diena, 2001)*
- (20) *Prieš dvejus metus rašiau apie tai, kaip du nužmogėję žaliūnai, uždarę savo auką kambaryje, iš pradžių iš jos tyčiojosi, o po to išžagino. Iš **gėdos** ir pasibjaurėjimo mergaitė iššoko iš aštuntojo aukšto ir žuvo. Mano buvusių kaimynų dukra, išžaginta kažkokio nepagauto smogiko laiptinėje, parėjusi į namus pasikorė vonioje. (Vakarinės naujienos, 1995)*
- (21) *Kai prieš dvejus metus iš draugėsėjau namo, mane pagavo kaimynas ir nusitempęs į parkelį išprievartavo. Grįžusi namo **gėdijausi** prisipažinti tėvams, todėl sakiau, kad pargriuvau ir išsipurvinau drabužius. Širdgėla ilgai neatlėgo. Savo paslaptį saugojau, niekam neprasitariau. (Cosmopolitan, 2004)*

- (22) *Apie tvirkininimą ir mergaitei padarytus nedidelius sužalojimus tuoj pat sužinoję jos artimieji atėjo **gėdinti** D. Silvinavičiaus, tačiau šis neigė savo kaltę. Tuomet apie nusikaltimą buvo pranešta policijai. Lytiškai nesubrendusios mažametės tvirkininimas Baudžiamajame kodekse sunkiu nusikaltimu nelaikomas. Sveikatos sutrikimo nesukėlę veiksmai baudžiami laisvės atėmimu iki 3 metų. (Lietuvos rytas, 2001)*
- (23) *Taip pat reti nėštumai kraujomaišos atveju. Pastojimų pasitaiko mažiau nei 1 %. Kraujomaiša yra itin **gėdingas** faktas, todėl abortų šalininkai, propaguodami vaikžudystę, juo uoliai naudojasi. (Artuma, 2002)*
- (24) *„Vaikinas manęs nepaliko, buvo šalia, bet aš greitai pati nuo jo pabėgau – nebegalėjau žiūrėti į žmogų, liepusį atsikratyti vaiko. Žinoma, labiau nekenčiau savęs, juk sprendimą priėmiau aš“. Iš pradžių Svaja apie nutrauktą nėštumą nekalbėdavo – buvo **gėda**. Dabar, mergina sako, tik garsiai apie tai kalbanti, nes nori, kad kitos merginos pasimokytų iš jos klaidos. Abortas pažeidžia moters prigimties esmę. (Lux: jauniems, 2004)*
- (25) *Kai Viktorijos motina sužinojo apie pirmąjį dukters nėštumą, namie prasidėjo skandalai. Du vyresnieji merginos broliai bei motina ir barėsi, ir **gėdijo**. Būdama 17 metų Viktorija pagimdė Godą ir iki metų ją augino pas motiną. Savo dukters tėvą ji tik aplankydavo. Greitai už vagystes jis vėl sėdo į kalėjimą ir ten išbuvo pusmetį. (Lietuvos rytas, 2002)*
- (26) *Nereikia gėdytis „išorinio valdymo“. Reikia **gėdytis** savo jėgomis neįveikiamų skurdo ir socialinės nelygybės problemų, skandinančių mus ES dugne ir kas metais dešimtis tūkstančių lietuvių išvarančių į emigraciją. (delfi.lt)*
- (27) *Kadangi jo seksualumas pažeidė moterį ir dėl to žuvo nekaltas kūdikis, jis gali pradėti **gėdytis** savo lyties organų, tapti impotentas ar homoseksualistas. Atstūmęs savo vaiką, vyras bus linkęs nepalaikyti kitų žmonių pasiryžimo apsaugoti negimusiuosius. Jeigu jis būtų teisėjas, galėtų priimti nuosprendį, neleidžiantį tėvui dalyvauti sprendžiant kūdikio likimą. (Aleksandras Žarskus, Gyvybės medžio žaizdos, 1995)*

Daugelio gėdos priežasčių atsiradimo erdve tampa šeima ir jos aplinka. Lietuviams, šeimą laikantiems visuomenės fundamentu, pamatine jos ląstele, dėl to ypač gėda ir skaudu. Be to, gėda ir dėl to, kad didžioji dauguma jos priežastis implikuojančių tekstų parodo, jog šeimyninių santykių kontekste gėdą, siejamą su socialine baime, dažniausiai jaučia vaikai – dėl tėvų, smurto (28), kuklių gyvenimo sąlygų (29), pykčio ir rietenų namuose (30), „senų“ tėvų (31). Tačiau lygiai taip pat tėvai gėdijasi „netobulų“ vaikų (32), o ir gėda turėtų būti vaikams, paliekantiems savo jau garbaus amžiaus sulaukusius tėvus globos namuose (33). Gėdą moteriai užtraukia vyro neištikimybė (34):

- (28) *Dažniausiai socialinių baimių turi apleisti arba alkoholikų tėvų vaikai, smurtaujančių tėvų vaikai. Juose lieka savotiška vidinė „gėdos dėmė“ – didžiulis gėdos jausmas, kuris ne visada suvokiamas. Tai turi įtakos ir suaugusiam – jis bijo, kad įvairiose socialinėse situacijose gali būti atstumtas.* (Verslo žinios, 2008)
- (29) *Vytautas Blažys sako, jog suaugusieji neturėtų tikėtis, jog apie nerimą keliančias situacijas ar patiriamą smurtą vaikai papasakos. Dažniausiai jie gėdijasi, bijo būti pasmerkti už netinkamą elgesį ar net nubausti tėvų. Už vaikų saugumą teoriškai atsako visi, tačiau praktiškai jokių garantijų nėra.* (Kauno diena, 2002)
- (30) *Jeigu vaikas auga namuose, kur pilna pykčio, rietenų ir šalčio, jis sunkiai užmezga ryšius su kitais. Be to, dažniausiai jis gėdijasi savo namų. Užaugęs ir tapęs savarankišku svajoja, kad dabar ims gyventi kitaip, įgys būrį draugų.* (Artuma, 2003)
- (31) *Tačiau tai tik senstančios moters egoizmas ir nieko daugiau. Mano kaimynė pagimdė keturiasdešimt trijų. Dabar mergaitei dešimt. Ji gėdijasi senų tėvų. Taip ir sako motinai: „Nemyliu tavęs, tu tokia sena“. Rita nieko neatsako, nusišypsuoja ir atsistoja. „Ar nieko nepastebite, nepapildėčiau?“ Draugės išpūtusios akis žiūri į ją.* (Lietuvos aidas, 1996)
- (32) *Mano vaikas – narkomanas... Kančios paženklintais veidais, iškankintu, sustingusiu žvilgsniu, su niekuo nesidalydamos savo gėda (nes gėda) vaikšto moterys – motinos, seserys, žmonos, dukros. Kur kreiptis, kas galėtų padėti? Nežinia...* (Kauno diena, 1996)

- (33) *Lietuvoje apie žmones, kurie atsikratė senų tėvų, rašo laikraščiai, rodo TV. Tai didžiulė gėda jų vaikams. Mūsų moralė, papročiai ir tradicijos tokie, kad žmogus turi gimti ir mirti savo namuose tarp artimųjų. Man labai apmaudu, kad dabar gimdoma tik ligininėse. Mūsų akušerija nėra pati pažangiausia. Tačiau tėvus atiduoti į senelių namus, kai yra vaikai?! (Caritas, 1996)*
- (34) *Galima tik spėlioti, ką išduoda dažniau: žmonas ar vyrus. Psichologo pagalbos dažniau ieško moterys. Bet ir jos gėdijasi. Juk tokia banalybė – surasti vyro kišenėje dar vieną romaną liudijantį laišką! Įskaudinta žmona sako, kad daugiau to nebepakels. (Laima, 1997)*

Šeimos sąvoką išplėtus iki bendruomenės ar tautos lygmens, matyti dar keli su gėdos jausmu susiję opuliai. Iš vienos pusės, dėl kitų bendruomenės narių nepadoraus ir gerą vardą teršiančio bei nesąžiningo elgesio gėdijamasi prisipažinti esant lietuviu (35), iš kitos pusės, savo kilmės, tautos istorijos ir kalbos gėdijamasis liudija apie progresuojantį nutautėjimą (36–38):

- (35) *Būti geru profesionalu ir vertinti savo tautybę, – neprieštarauja vienas kitam. Galima pastebėti tarp inteligentų, ir valstybinių mastu, tarsi būtų gėdijamasi, kad esi lietuvis. Taip, lietuvičiai daro gėdą, bastydami po pasaulio kalėjimus, ir blogi jų darbai yra minimi šalia muzikos, meno, mokslo [...]. (Dienovidis, 1996)*
- (36) *[...] nuteisti už grupinį išžaginimą, paleidžiami iš kalėjimo neatlikę bausmės, juos priima ir jiems dėkoja valstybės prezidentas. Man buvo trumpai pasakyta: ne ne, tai netiesa, nusikaltėliai iš tikrųjų nebuvo apdovanoti. Norėjau dar pareikšti, kad dėl šito man gėda būti lietuve, bet supratau, kad niekam tai neįdomu. Daugiau apie tėvynės garbę „ginančius“ nusikaltėlius kalbėti niekas nepageidavo, visi norėjo džiaugtis nežinia kokiais laimėjimais. (7 meno dienos, 2007-10-05)*
- (37) *[...] ir galėjo atrodyti savas atvykėliams bei slavėjantiems baltams (šiems ypač, nes nutaustantys asmenys paprastai gėdijasi savo protėvių kalbos, o kitakalbę praeitį bei žilą senovę romantizuoti linkusios tik tolimesnės nutautusių žmonių kartos). Panašiai lietuvių vardyne [...]. (Darbai ir dienos, 1999)*
- (38) *Jie stačia galva neria į šventojo Patriko ar Helovino pramogas, tuo tarpu savųjų papročių ir tradicijų beveik nepažįsta ir netgi*

***gėdijasi**, o šitai jau rodo tikrai „šiuolaikinio“ lietuvių bruožus – nevisavertiškumo kompleksą, bestuburišką lankstymąsi svetimiems stabams ir chronišką bambekliškumą. (Kauno diena, 2002)*

Tokią padėtį iš dalies lemia sparčiai besivystantis pasaulis, vis reiklesnis savo piliečių atžvilgiu, į pirmą vietą iškeliantis racionalumą, žinias ir logiką (39). Šių dienų visuomenėje gėdijamasi logiškai nepaaiškinamų dalykų ir reiškinių – tikėjimo ir nuolankumo Dievui (40) bei modernumo reikalavimų neatitinkančių senovinių papročių ir net sapnų (41, 42):

- (39) *Sparčiai racionalėjančiame mūsų pasaulyje jausmas išstumiamas, jo **gėdijamasi**, jautrumas apšaukiamas sentimentalumu. Jis kaip ta niekam nereikalinga katytė susigūžia patvorėly... (Dialogas, 1997)*
- (40) *Nukryžiuotojo Kristaus kraujas turi būti skelbiamas, jis negali likti nežinomas. Nedarykite taip, kaip daugelis kvailių, kurie **gėdijasi** prieš pasaulį prisiminti nukryžiuotąjį Kristų ir viešai išpažinti, kad jie yra Kristaus tarnai“. (Soter, 2000)*
- (41) *Tradicinė liaudies religija – pagonybė liko gyva dar ilgus šimtmečius, nepaisant persekiojimo, šventųjų giraičių, aukurų naikinimo. Šiandien tos tradicijos atgimsta net ir be valdžios palaiminimo. Kas tai mums – arabiška ar rusiška svetimybė, **gėdingas** praeities reliktas? Ne, tai Margiris ir Kęstutis, Lizdeika ir pirmieji Lietuvos kunigaikščiai. (Kauno diena, 2001).*
- (42) *„[...] ir į sapnus, žiūri taip, kaip Viktorijos epochos žmogus į seksą“. „Taip tikrai yra, – pritaria R. Baniėnė. – Požiūris toks, tarsi apie tai būtų net **gėda** kalbėti. O iš tikrųjų sapnai visame pasaulyje jau seniai ne mistikos, bet mokslo sritis. (Lietuvos rytas, 2001)*

Lietuviškoji visuomenė gėdijasi žaizdoto, nedarniai išvystyto valstybinio aparato, vienus piliečius atbaidančio savo formaliomis procedūromis (43), o kitų – nesąžiningų – piliečių nesugebančio nubausti (44). Gėdijamasi pasyvumo nepalankios padėties, kuriai galima turėti įtakos, atžvilgiu (45):

- (43) *Centro sąjungos lyderis K. Glaveckas: „Argi ne **gėdingas** biurokratizmo lygmuo, žeminantis savo piliečius ir varantis juos*

į nevilgtį, skatina jaunus žmones atgręžti nugarą Lietuvos valstybei, emigruoti ir svetur ieškoti geresnės dalios ir pagarbos savo asmeniui?“ (Lietuvos rytas, 2001)

- (44) *Kažkada girta moteris buvo viso valsčiaus **gėda**, šiandien ji ramiausiai prageria valstybės suteiktą pašalpą vaikui. Nesakau, kad tokių žmonių yra daug, nenoriu tuo užgauti oriai skurdą kenčiančių žmonių, tačiau kaip šaukštas deguto sugadina medaus statinę, taip degradavimo pavyzdžiai yra blogas užkratas nelabai atspariai bendruomenei, jaunimui. (Algirdas Brazauskas, Lietuvos galia: atlikti darbai ir mintys apie ateitį, 2004)*
- (45) *Ar mums patiems, kurie laiminam santuokas, ne **gėda**, kad tiek daug skiriasi? Gal verta giliau apie viską pamąstyti? Ar mes, dvasininkai, kaip kompetentingi santuokos liudininkai, nedarome nuodėmės, jei laiku nenušaliname jaunuolius nuo santuokos ketinimų? (bernardinai.lt)*

Taip suvokiama gėda, išskyrus baimės, liūdesio, širdgėlos jausmus, yra lydima pykčio dėl negalėjimo pakeisti esamos padėties ir (ar) suvokimo atsitikus nelaimėi (46, 47). Tyrumo ir svarbos atžvilgiu, gėda rodosi priimtinesnė iš kaimo kilusiems žmonėms (48), tačiau piliečio dorovines nuostatas daugeliu atžvilgių lemia valstybėje ir jo aplinkoje vyraujanti tvarka (49):

- (46) *Knygos pradžioje matomos Edipo komplekso apraiškos: „Benutis užuodė šviežio jos [mamos] prakaito kvapą, ir jam buvo **gėda**, kad autobuso keleiviai jį greičiausiai taip pat užuodžia. Jis pyko ant jų už tai ir buvo pasiruošęs su bet kuriuo susimušti.“ (bernardinai.lt)*
- (47) *Kodėl nepasitiki? Juk abu esate komjaunuoliai... – Mes jau žinom, koks jis komjaunuolis... Nelaimė toks komjaunuolis mums... Gėda... – Nelaimė... **Gėda**... Tardytojas mąsto: iš tikrųjų, nelaimė... Nelaimė? XIX Saugumas varto ir varto popierius. Skaito ir perskaitinėja prisipažinimus, parodymus. (Vakarinės naujienos, 1996)*
- (48) *Ir aš turėjau tokią silpnę, todėl nuolaidžiavau. Šiandien tai prisimenu su širdperša. Ačiū Dievui, nebuvau pametęs kaimiško „menkniečio“ – **gėdos** jausmo: apsimelavai, ir tau ilgai lieka*

negera, ir tu pasižadi sau „daugiau taip nedaryti“. (Santara, 1997)

- (49) *Kai valstybė eina Teisingu keliu, kai vyrauja tvarka, gėda būti menkysta ir skurdžium. Tačiau, kai valstybė neina Teisingu keliu, tada **gėda** būti turtingam, gėda būti žymiam.* (Dienovidis, 1996)

Publicistiniai tekstai atskleidžia dar vieną gėdos fenomeną. Nepaisant to, kad vaikų auklėjimo procese gėda, o tiksliau pats gėdinimas, dažnai pasitelkiama drausminimo priemonė „padoriam“ elgesiui įtvirtinti, šiuolaikinėje visuomenėje pasireiškia ir užsienio įtakos lemiamos begėdybės tendencijos (50). Pastarųjų esmę sudaro sąmoningas ir drąsus ne tik gėdos dorybę paneigiantis kūno apnuoginimas (51, 52), bet ir lytinio suartėjimo, intymų patyrimų demonstravimas bei gyrimasis jais viešumoje, žodiškojo ir kūniškojo *tabu* laužymas (53, 54), vedantis link pačios gėdos gėdijimosi (55) ir šio jausmo nykimo (56):

- (50) *Kai kuriems vyrams, matyt, nebeužtenka televizijos vaizdelių naktimis, kai rodomas ištvirkavimas. Visiems gerai žinomi žodžiai „paleistuvis, paleistuvė“ viešojoje erdvėje **nesigėdijant** pakeisti tarsi nekaltais „seksuali, seksualus“ – taip diplomatiškiau, mažiau šokiruoja katalikų ausis. Lietuviai garsiai švenčia krikščioniškas šventes, vaikšto į bažnyčią, tačiau jau daug kas vargu ar belaiiko paleistuvystę nuodėme.* (silokarcema.lt)
- (51) *Modelis, TV projektų dalyvė Jolanta Leonavičiūtė **nesigėdija** prieš kameras nusimesti drabužių. Ji ne kartą dalyvavo įvairiose atvirose fotosesijose, kur nepabijojo atvirai apsinuoginti. Žmonės.lt skaitytojas redakcijai atsiuntė nuotrauką, kurioje Jolanta pozuoja visiškai nuoga.* (zmones.lt)
- (52) *Pasipuošusi savo kurtu apatiniu trikotažu, Justina ir pati stojo prieš objektyvą. „Nematau nieko **gėdingo** fotografuotis vien su apatiniais drabužiais. Juk jie dengia tiek pat kūno, kiek ir maudymosi kostiumėliai! Manau, kad nereikia **gėdytis** savo kūno. Priešingai – mylėti save tokią, kokia esi“, – pasakojo „Le Mirage“ prekinio ženklo kūrėja.* (tv3.lt)
- (53) *Aš kibau į mokslus, laikas ejo. Tėtis pardavė sodybą. Mano mylima pusseserė atveždavo žinių iš jo. Vėliau jis vedė – išsiskyrė. Draugai ilgai tikėjosi, kad būsime kartu. Aš išstokėjau,*

*bet po 15 metų... Štai aš kaime. Pasiruošusi sutikti jį. Tada buvau jauna, mūsų meilė buvo tik bučinyš, rankučių susikabinimas. Jis gerbė mane. O dabar aš moteris ir pasiruošusi mylėtis iki... Nepavydėkite. Vien nuo minties šiurpuliukai eina... Kalbos apie mano sugrįžimą greit pasiekė jį. Susitikome. Nereikėjo kalbų, žodžių. Abu suaugę žmonės. Aš nejaučiau **gėdos**, graužaties. Atsidaviau jam, apie nieką negalvojau. Dabar vasara, karšta vasara. Aš rojaus kampely. Parašiau savo atostogų romaną. O kai grįšiu, mielos draugės, išsiskirsiu... (delfi.lt)*

- (54) *Lietuvaičiai ne tik skaldo viešai anekdotus apie tai, kas žemiau bambos, bet ir atvirai giriasi, kas su kuo miega, kiek turi lytinių partnerių. **Gėdos**, matyt, nebeliko. Ištvirkauja ir nepilnamečiai. Tokia teisybė, kurią ne visi nori matyti, girdėti. (silokarcema.lt)*
- (55) *Nedora ima viršų prieš dorą. Televizorių ekranuose erotikos – į valias. Laikraščio „Vakaro Žinios“ šių metų priede (Nr. 15), skirtame televizijos programų repertuarams, psichologė, biomedicinos mokslų daktarė Viktorija Grigaliūnienė, duodama interviu apie tai, kokią įtaką vaikams daro smurto ir erotikos vaizdeliai, apgailestauja, jog šiuo reikalu nėra valstybinės politikos. [...] Galbūt šiandien jau **gėda** nebūti **begėdžiu**? (silokarcema.lt)*
- (56) ***Gėda** todėl, kad negėda tiems, kuriems turėtų būti gėda. Bet jiems **negėda**, nes tas jausmas jau, matyt, yra visai sunykęs. **Gėda** būdavo, kai pameluoji. Gėda, kai apgavai, nuskriaudei, netesėjai pažado. **Gėda**, kai pasiskolini ir neatiduodi. O jau kokia **gėda**, kai apsigavi! Vaikeli, gink Dieve, daugiau taip nedaryk – kaip negražu, kokia **gėda**! – sakydavo mamos. Ir kai susigėsti, kitą kartą jau vengi taip daryti. **Gėdos** jausmas padeda žmogui išlikti žmogumi, suvokti savo blogus darbus, negerus ketinimus, taisyti savo klaidas. (Švyturys, 1994)*

Kitaip nei literatūriniame, publicistiniame diskurse ryškėja nepaliaujamas individo noras pažinti savosios gėdos priežastis, jos reguliacijos ir valdymo mechanizmus. Tai paliudija atsirandantys gėdos problematikai skirti interviu su psichologais ir kitų mokslų atstovais, autoritetinių asmenybių ir įžymybių išpažįstamos gėdą užtraukusios situacijos ir patirtys. Gėdą norima suvokti, prisijaukinti, pažaboti, jos priežastis pateisinti. Tačiau išmokti

tvardyti gėdos jausmą, išsaugodamas savigarbą ir orumą, gali tik gilių dorovinių nuostatų žmogus, turintis gėdos jos neprarasti.

6.3.4. GĖDA politiniame diskurse

Gėdos vaizdas politiniame diskurse atsiveria, visų pirma, pro rinkėjų, pilietinės visuomenės narių, valstybės ir pačių valdžios atstovų tarpusavio santykių mechanizmą ir pastarąjį pamatuojančios aksiologinės sistemos prizmę. Viena vertus, gėda gimsta kaip rinkėjų patiriamas nemalonus jausmas dėl valdžios atstovų elgesio, jų atžvilgiu keliamų lūkesčių nepatenkinimo, taigi kaip tam tikra aksiologinės sistemos raiška, kita vertus, gėdą patiria ir patys valdžios atstovai dėl nepageidaujamo ir deklaruojamoms vertybėms prieštaraujančio kolegų elgesio. Jų rankose gėda gali tapti ir poveikio įrankiu. Kiekvienu atveju gėda žadinama ir patiriama tik bendrai priimtų ir puoselėjamų vertybių kontekste.

Lietuviams, ypač puoselėjantiems pilietinės visuomenės ir demokratinės valstybės idėjas, skaudu ir gėda dėl šioms idėjoms ir pamatinėms gyventojų teisėms prieštaraujančio politikų elgesio bei visuomeninio ir socialinio sąžiningumo, piliečių ir individualios laisvės neuztikrinančių ar varžančių, nesantaiką sėjančių valdžios atstovų sprendimų (1–3). Valstybė kiekvienos visuomenės ramstis, jos saugumo, bendrų siekių įgyvendinimo erdvė. Taigi, rinkėjų politikai gėdinami dėl atsakomybės stokos ir įsipareigojimų nevykdymo (4–6), nemoralaus ir neetiško elgesio (7, 8), korupcijos (9), kompetencijų trūkumo (10). Gėdintinas pats veržimosi į valdžią bei politinių tikslų siekimo bet kokia kaina faktas (11, 12):

- (1) *Mūsų išrinktas Seimas peržengia vieną ribą po kitos. Bet ši diena ypatingai **gėdinga**. Pamynęs Konstitucinio Teismo sprendimą, bailiai pasislėpęs po slaptu balsavimu Seimas galutinai diskreditavo save kaip instituciją, galinčią valdyti šią valstybę. Mes, laisvos Lietuvos valstybės piliečiai, šiandien sakome: „Mes kaltinam!“ Nenuleiskime galvų, nenudurkime akių ir nedūlinkime į šešėlį! Iškėlę galvas, garsiai ir drąsiai pasakykime šitam Seimui – jūs davėte priesaiką tarnauti Tėvynei, demokratijai ir žmonių gerovei. Mes kaltinam, kad jūs ją pamiršote! (15min.lt)*
- (2) *Seimas turėtų **gėdytis**: arba jis priėmė nevykusį daugelio gyventojų interesų ir lūkesčių neatitinkantį įstatymą, arba įstatymas yra tinkamas, bet Seimas nesistengė ar negebėjo deramai išaiškinti jo privalumų, duoti atkirtį kritikams. Abiem*

atvejais jis neatliko savo pagrindinio darbo, ne sutelkė, bet suskaidė Lietuvos gyventojus. (delfi.lt)

- (3) *Ją kompromituoja nešildomos žiemą universitetų auditorijos, šimtai tūkstančių bedarbių, gigantiška valstybės skola, **gėdingi** privatizacijos sandoriai, konservatorių ir krikdemų valdininkų korupcija ir nuolatinis lankstymasis prieš Briuselio klerkus. (Kauno diena, 2000)*
- (4) *Močiutė turi teisę gyventi ramiai, gražiai, taip, kaip ji nori. Nemoralu seneliams užkrauti tėvų pareigas. Itin **gėdingas** yra ruošiamas šeimos įstatymas, kurio projekte sakoma, kad seneliai privalo išlaikyti savo anūkus, jeigu jais nesirūpina tėvai. Kas tai yra? (Caritas, 1996)*
- (5) *Žalgirio arenoje mokytojai nušvilpė švietimo ir mokslo ministrę Jurgitą Petrauskienę dėl chaoso, kurį sukėlė skubotas, tinkamai neparengtas etatinio darbo užmokesčio įvedimas. Tikra **gėda** – iš biudžeto papildomai skiriama keliolika milijonų mokytojų atlyginimams, tuo tarpu atlyginimai didėja tik vos vos, o kai kuriems mokytojams jie netgi sumažėjo. (delfi.lt)*
- (6) *Švietimo kokybė yra nepatenkinama ir blogėjanti. Neseniai įstojome į pasaulinį išsivysčiusių valstybių klubą – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizaciją. Tačiau bendrojo ugdymo kokybė Lietuvos mokyklose yra ženkliai žemiau EBPO šalių vidurkio. Man tai yra baisu. Juk mes neturime gamtinių išteklių, kuriais galime grįsti kelią į valstybės klestėjimą – tik savo žmones. Ir jų išsilavinimu, tobulėjimu, sėkme šitaip nesirūpiname! Argi dėl to Lietuvos valdžiai neturėtų būti **gėda**? Turėtų – bet nėra, nes per dvejus metus nepadaryta nieko, kad Lietuvoje švietimo kokybė gerėtų. (delfi.lt)*
- (7) *Olandas buvo pasmerktas be tikslo bastytis vandenynais, kur mus plukdo bebaimiai Vyriausybės kapitonai ir bocmanai, irgi niekas nežino. Ne, rimtai – ar galit pasakyti, koks mūsų laivo kursas? Prie „Skrajojančio olando“ šturvalo stovėjo su velniu susidėjęs kapitonas, pas mus matant besikeičiančių premjero retoriką ir reakcijas, irgi atrodo, kad 1700 eurų į rankas mėnesinio lizingo periodas baigėsi ir pagal sutartį su Mefistofeliu atėjo laikas mokėti skolas. Tačiau šiandien ne apie kapitonus, o apie jų komandas. Praėjusios vyriausybės*

„Skrajojančio olando“ kapitono padėjėjai ir bocmanai atrodė taip tarsi paskutinę minutę būtų ištraukti iš tarpuvarčių, uosto smuklių ir nuodėmių namų. Pripažinkime, dėl jų elgesio buvo **gėda**. Dėl vienu momentinė, dėl kitų permanentinė. (delfi.lt)

- (8) Rinkėjai, kurie visaip bando nuslėpti savąjį **gėdos** jausmą, kad balsavo už Karbauskynę, dažniausiai slepiasi už klausimo: ko čia prie tų valstiečių prikibai, juk ir kiti valdžioje buvo tokie pat? Prisimenate klasiką – jis vogė, vogė nuolat ir jam buvo dėl to labai **gėda**? Tai štai atsakymas: šiandien turime tokią valdžią, kuri nuo kitų blogų valdžių skiriasi tuo, kad anomis dar būdavo šiek tiek **gėda**. Įkliuvusios teisindavosi. (delfi.lt)
- (9) O korupcijos lygis... Juk civilis valdininkas ima ir vagia nesigėdydamas, o visiškai izoliuotoje pataisos darbų įstaigoje ir **gėdytis** nėra ko. Vadinamojoje zonoje už pinigus gali gauti viską – nors moteriškę atsivesti. Administracija labai mėgsta pinigus ir visada džiaugiasi, kai patenka turtingas žmogus. (Atgimimas, 2005)
- (10) Palikite invalidų lengvatas ramybėje. Š. m. gegužės 13 d. per TV stebėjau ministrų posėdį pas Prezidentą. Man buvo **gėda** ir dėl Prezidento, ir dėl ministrų. Ką gali nuveikti su tokiais ministrais Prezidentas? Aišku, kad nieko. 27-erius metus dirbau direktorium. Jei į mano kabinetą būtų atėję vyriausieji specialistai „tokio lygio“, su „tokiais pranešimais“ kaip dabartiniai ministrai, jie jau kitą dieną būtų turėję atleisti savo vietas. (Lietuvos aidas, 1996)
- (11) Man skaudu matyti vargstančius, apiplėštus, apgautus Lietuvos žmones. Tiems, kurie šiandien valdžioje, turėtų būti **gėda** pažiūrėti rinkėjams į akis, tačiau jie, pasinaudodami jiems palankiu rinkimų įstatymu vėl taikosi smukti į parlamentą. Neleiskite jiems to padaryti! (Kauno diena, 1996)
- (12) Kodėl? O todėl, kad ten didesnės ar mažesnės grupelės draugų. Prisiminkime, kaip buvo draskomasi dėl pirmųjų vietų sąrašuose. Kokie **gėdingi** pasistumdymai eilutėje prie valdžios lovio. Dažnas, nepatekęs į aukštesnę vietą, trenkia durimis ir išeina. (Kauno diena, 1997)

- (13) *Aplanko svetimos **gėdos** jausmas, kai vardan politinių tikslų imituojama demokratija, kai familiariai žeminamas žmogus, bendrapartietis, sumenkinamas antrasis pagal svarbą valstybėje atstovaujamosios valdžios pareigūnas, pažeminant jį iki butaforinio konkurento, kuris apipilamas atlaidžia juoko krizena.* (15min.lt)

Piliečių itin neigiamai vertinami ir gėdos priežastimis laikomi tie valdžios atstovų sprendimai ir sandoriai, kurie kelia grėsmę ne tik valstybiniam saugumui ir šalies nepriklausomybei, bet pačiai valstybės laisvės idėjai (14–17), nėra palankūs istorinio ir kultūrinio paveldo puoselėjimui (18), kelia nuostolių valstybei (19):

- (14) *Tai įrodo, kad asmeniniai žmonių, kurie atstovauja Lietuvai, interesai peržengė viešąjį interesą. Seimo nario mandatas lieka rankose žmogaus, kuris nuslėpė ryšius, turinčius reikšmės valstybės paslapčių saugumui ir dėl kurių Konstitucinis Teismas pripažino, jog jis vienareikšmiškai prarado valstybės pasitikėjimą. **Gėda.** Griežtai smerkiu tokius balsavimo rezultatus.* (bernardinai.lt)
- (15) *Tokių sprendimų ponas Brazauskas vengė ir tautinio atgimimo laikotarpiu, ir prezidentavimo metais. **Gėdingas** Maišiagalos memorandumas – greičiau atsitiktinis, medžioklės ir išgertuvių įkarštyje nutikęs jo prezidentinės biografijos faktas.* (Naujosios tėviškės žinios, 2003)
- (16) *Jei ne A. Brazausko Socialdemokratinės koalicijos noras žūt būt gauti kelis procentus rusų rinkėjų balsų, Rusų sąjungos veikėjai Seimą būtų matę kaip savo ausis. Tik dėl to dabar tenka **gėdytis** tokių Lietuvai priesaiką davusių Seimo narių, kurie tyli kaip veršiai, kai stalinistai kreipiasi į Rusijos prezidentą, reikalaudami jį apginti NKVD smogikus nuo Baltijos šalių teisingumo.* (Lietuvos rytas, 2001)
- (17) *Deja, kol valdžią turim tokią, kokią turim, oficialus vaizdas, kaip ir daug neoficialių mūsų dabarties vaizdų, bus **gėdingas**: Lietuva, ką tik išsivadavusi iš komunistinės imperijos gniaužtų, puola pataikauti kitai komunistinei imperijai.* (Lietuvos aidas, 1996)

- (18) *Tas lėšas tikslingiausia būtų panaudoti Prisikėlimo bažnyčios galutiniam atstatymui, o ne išdalyti kam nors po trupinį. Ši bažnyčia, kaip žinoma, – Lietuvos simbolis. Jos statyba tuomet irgi buvo pradėta daugiausia iš aukų. O tai, kad ši bažnyčia iki šiol neatstatyta – visų valdžių gėda. Norint tą gėdą nuplauti, būtina šiai neužbaigtai statybai skirti tiek lėšų, kiek reikės.* (Kauno diena, 2000)
- (19) *Pinigai buvo paimti „Mažeikių naftos“ rekonstrukcijai, kuri net nebuvo pradėta, o prie paimtos paskolos dar prisidėjo milžiniški nuostoliai, už kuriuos taip pat pasirengusi mokėti valstybė. Čia ir išryškėja gėdingas 1999 metų spalio 29 dienos sutarties tarp „Williams“ ir Lietuvos Vyriausybės pobūdis.* (Kauno diena, 2001)

Politikų pasisakymuose gėda, o tiksliau viešas siekis sužadinti gėdos jausmą, tampa kovos su oponentais ir savo puoselėjamų vertybių deklaravimo įrankiu. Kurdami savo kaip atsakingų politikų portretus, valdžios atstovai neretai vertina kolegų poelgius pro kaltės ir gėdos prizmę (20, 21), reikšdami atsakomybę už valstybės ir piliečių gerovę, iškelia aikštėn savo bendražygių (ypač LR Konstitucijos) nuostatų pažeidimo atvejus (22, 23), padarytas klaidas, negarbingus praeities įvykius (24), neigiamai juos vertindami (25):

- (20) *Jokiu būdu tai ne bėgimas nuo atsakomybės. Pabrėžiu: buvimas tokioje frakcijoje, kuri į Seimą atėjo su viena programa, o vykdo velniai žino ką, tai jau **begėdiška**. Taigi nuo atsakomybės aš nebėgu. Aš bėgu į savo pozicijas! Aš net ieškau atsakomybės. Buvo momentas, kai galvojau, kaip tapti premjeru, kad galėčiau įgyvendinti tai, ką esu sumanęs. Bet, žinia, ne kožnam pabažnam... – Nepasakysiu, jog tai bėgimas iš skėstančio laivo.* (Pozicija, 1996)
- (21) *Pats pasitraukęs iš Vilniaus vicemero pareigų K. Masiulis kartu **gėdino** kitus tarybos narius, kurie nedrįsta viešai oponuoti Vilniaus merui, nes esą yra susaistyti smulkiais ar didesniais įsipareigojimais ar interesais – kas mobiliuoju telefonu, kas kokių posteliu, kas kokia paslauga.* (Atgimimas, 2005)
- (22) *Prie šio Seimo jau buvo tūkstantinis mitingas, kur jūs kartu su minia pats skandavote Seimui „**gėda**“. Tai vyko po to, kai Seimo nariai nesugebėjo patvirtinti konstitucinio sprendimo dėl*

*Mindaugo Basčio, kuris sulaužė priesaiką. Atsimenate tą mitingą? „Taip, man buvo gėda dėl Basčio. Galiu dar kartą pakartoti: man buvo **gėda** ir būtų vėl **gėda**, ir nežinočiau, kaip reikėtų aiškintis, jeigu jis sugrįžtų į Seimą“, – Žinių radijui sakė Seimo pirmininkas. (15min.lt)*

- (23) *Premjeras Saulius Skvernelis ragina mandatą išsaugojusį seimūną trauktis savo noru. „Konstitucija yra svarbiausias šalies įstatymas ir teisinės valstybės pamatas. Asmuo, pažeidęs Konstituciją, negali būti Seimo nariu. Tuo tvirtai tikiu. Visiškai nesuprantama ir **gėdinga** situacija, kai Seimas savo balsavimu paneigia Konstitucinio Teismo sprendimus. Tai meta šešėlį visiems parlamentarams“, – rašė jis savo asmeninėje paskyroje socialiniame tinkle „Facebook“. Pasak ministro pirmininko, negali būti kalbos apie M. Basčio dalyvavimą valdančiojoje koalicijoje. (15min.lt)*
- (24) *Nepraėjus nė dešimčiai mėnesių po **gėdingo** diplomo skandalo, kai Viktoras Uspaskichas buvo priverstas atsistatydinti iš visų postų ir grįžti į Kėdainius, Darbo partijos lyderis vėl paėmė valdžią Lietuvoje. (Veidas, 1996)*
- (25) *Prezidentė Dalia Grybauskaitė pareiškė, kad Seimas gėdingai save diskreditavo. „Pamindamas Konstitucinio Teismo išvadą bei ignoruodamas valstybės nacionalinio saugumo interesus, tokiu balsavimu Seimas save **gėdingai** diskreditavo“, – sakė šalies vadovė. (bernardinai.lt)*

Tiek valdžios atstovų, tiek juos išrinkusių piliečių patiriama gėda glaudžiai siejasi su kompromitacija. Pirmu atveju kompromitacija ir gėda, visų pirma, laikomas pralaimėjimas rinkimuose ir dažnai jo sąlygojamas politinės partijos perėjimas į opoziciją, pačių politikų laikomas *politine gėda* (26). Gėdą politikams taip pat užtraukia prastėjantis jų valdomos valstybės įvaizdis tarptautiniu lygmeniu. Taip suvokiamos *tarptautinės gėdos* priežastimis esti nepagrįstas biudžeto lėšų paskirstymas ar finansavimo reprezentaciniams projektams neskyrimas (27), narystės Europos Sąjungoje atžvilgiu nepagrįsti sprendimai (28), taip pat politinis nekontroliškumas (29) ar protokolo dalykų neišmanymas, *faux pas* (30). Antru atveju susikompromitavę jaučiasi ir skirtingas politines pažiūras deklaruojantys rinkėjai – tie piliečiai, kurių palaikomos partijos neatitinka daugumos pažiūrų

ir nuostatų (31). Be to, turimos valdžios paveikslas nutapytas piliečių balsavimo metu priimtų sprendimų, taigi netiesiogiai gėdinimo adresatais paverčiantis ir pačius rinkėjus (32, 33):

- (26) *Naujose demokratijose buvimą valdžioje partijos laiko laimėjimu, perėjimą į opoziciją – didele politine **gėda**. Pastebėta, kad, būdamos valdžioje, jos pernelyg dažnai ir be reikalo sudarinėja įvairias koalicijas vien tam, kad išliktų valdžioje, o atsidūrusios opozicijoje siekia, kiek įmanoma, diskredituoti valdžią ir išnaudoti bent menkiausią progą į ją sugrįžti.* (Naujasis židinys, 1995)
- (27) *G. Kirkilas sakė, jog A. Kubiliaus Vyriausybės antikrizinis planas vis tiek nebus vykdomas. Esą kadangi su visuomene nebuvo jokių diskusijų, kokius mokesčius įstengtų mokėti verslas, dalis verslininkų jų nepakels ir pasitrauks į šešėlinę ekonomiką. Kiti bankrutuos. Kaip vieną iš didžiausių Vyriausybės klaidų G. Kirkilas paminėjo projektui „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ sumažintą finansavimą. Esą po šito Lietuvos laukia tarptautinė **gėda**.* (15min.lt)
- (28) *Europos Parlamento (EP) narė Ona Juknevičienė sprendimą naikinti tiesioginius skrydžius iš Vilniaus į Briuselį vadina gėda ne tik prieš Europą, bet ir visą pasaulį. Politikė įsitikinusi, kad tai – smūgis žemiau juosmens tiek Lietuvos, tiek užsienio piliečiams. „Man tikrai **gėda** dėl tokių skrydžių bendrovių veiksmų. Keista, kad būdami ES nebetekome tiesioginio ryšio su Briuseliu. Stebiuosi ne tik aš, bet ir mano kolegos iš EP. Skrydžių bendrovių sprendimus turėtų rimtai apsvarstyti atitinkamos mūsų šalies institucijos. Išnagrinėjusios susidariusią situaciją, jos turėtų imtis ryžtingų veiksmų“, – LŽ sakė O. Juknevičienė.* (Izinius.lt)
- (29) *Paklausta, kaip ji vertina premjero pasisakymą, kad latviai – ne broliai, prezidentė teigė, kad reikia sugebėti daryti tokią **gėdą** tarptautiniu mastu. „Paskutinį kartą sugebėta grįžti iš Izraelio su nota iš Palestinos. Sugebėta pasakyti kai ką apie artimiausius kaimynus. Reikia didelių gebėjimų daryti tokią tarptautinę **gėdą** iš premjero pusės“, – teigė D. Grybauskaitė.* (15min.lt)

- (30) *Žurnalistai apsaugojo prezidentę Dalią Grybauskaitę nuo gėdos – Trispalvė jai už nugaros vos nekabėjo aukštyr kojom.* (15min.lt)
- (31) *Tarp partijų aiškiai pirmauja Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai). Tie, kurie rengiasi balsuoti už LDDP, dabar gėdijasi prisipažinti. Lietuvos krikščionių demokratų partijai koją kiša vos ne dubliuojanti pavadinimą Krikščionių demokratų sąjunga. Dėl to rinkėjai turi būti ypač atidūs pildydami daugiamandatės apygardos biuletenį.* (Dienovidis, 1996)
- (32) *Didžiausia kauniečių bėda, kad jie nesugeba išsirinkti normalios valdžios – balsuoja už tokius vadinamuosius politikus, dėl kurių elgesio paskui gėdijasi. Juozas JOKUBAITIS, verslininkas: – Pagal valdymo efektyvumą Klaipėda tikrai lenkia Kauną.* (Kauno diena)
- (33) *Gėda ne dėl valdžios, gėda dėl tų, kas juos rinko.* (15min.lt)

Kitaip nei literatūroje ar publicistikoje, politikos diskurso tekstuose gėda tampa rūpinimosi valstybės ir piliečių gerove išraiška, puoselėjamų vertybių manifestavimu, sąžinės balso sužadavimo, poveikio įrankiu. Jos vedina visuomenė siekia socialinių pokyčių, laikosi įstatymų ir to paties reikalauja iš tų, kurių rankon patikėjo savo ir valstybės ateitį. Bet nors paprastai gėdinimo žodžiai kreipiami į politinį elitą, atsakomybę už tokius valdžios atstovus neša ir patys juos išrinkę piliečiai.

6.3.5. GĖDA ideologiniame-istoriniame diskurse

Ideologiniame-istoriniame diskurse glūdintis GĖDOS vaizdas glaudžiai siejasi su politiniu, atliepdamas tokias pastarojo implikuojamas gėdos priežastis, kaip tautos nesantare, valstybės ir piliečių laisvės varžymas, nacionalinio saugumo nepaisymas, nepagarba kultūriniam ir istoriniam paveldui. Tačiau kitaip nei politinį dialogą pamatuojančiuose tekstuose šiuo atveju gėda atsiskleidžia pro nacionalinio charakterio bruožų, tautos istorijos ir tautinės ideologijos prizmę.

Puoselėdama tautos idėjas ir su jomis susijusias vertybes, tauta užtikrina savitą saugios egzistencijos erdvę, kurios netektis sąlygoja ir tautinės savasties, orumo bei pačios valstybės praradimo grėsmę, taip tapdama tautinės ir valstybinės gėdos priežastimi. Laikydami laisvę, garbę, tautą ir valstybę vienomis iš fundamentalių vertybių, lietuviai *gėdingais* pramina tautos ir

valstybės gerą vardą dergiančius ir jos žlugimą lemiančius poelgius, įvykius ir reiškinius: tėvynės niekinimą (1), dvasinio orumo, kilnaus idealizmo netektį (2), istorinio ir kultūrinio palikimo menkinimą (3):

- (1) *Beje, dar reikėtų pasvarstyti, ar ne įtartinaį sutapo Kremliaus inicijuota Maskvos dienraščio bolševikiniu pavadinimu reklamos kampanija ir **gėdingas** Lietuvos išniekinimas_to dienraščio redakcijoje. Blogis visada išradingas ir skinasi sau kelią be jokių skrupulų. (Atgimimas, 2008)*
- (2) *Tegul Jo vardas bus mūsų Tėvynė! Prisimindami tą ketvirtadalį prarastos tautos, prisimindami Lietuvos kankinius, pasakykime: GANA! Apsaugokim tautą nuo **gėdingo** jos išsigimimo! Atkurkime Lietuvos kaimo dvasingumą, liaudies papročius, žemdirbio teises ir orumą, mokytojo autoritetą! Pradėkime šį sunkų darbą nuo savęs. (Kazys Saja, Lazdos išradimas, 1999)*
- (3) *Valstybės sužlunga ir tais atvejais, kai jose negerbiami tautos didvyriai, kai nežengiama jų pramintais takais, kai sunyksta kilnus idealizmas, dvasios aristokratizmas, įsigalint cinizmui, amoralumui ir pinigų kultui. Ar ne **gėdingas**, taip pat itin skandalingas šis neseniai žiniasklaidos pagarsintas faktas: Kudirkos klėtėlė–muziejus liko be elektros šviesos, lankytojai jį apžiūrinėjo, pasišviesdami žibintuvėliais, kadangi nesą lėšų už elektrą sumokėti!.. (Atgimimas, 2008-09-05)*

Gėdingu lietuvių akyse laikomas nacionalinio saugumo koncepcijos nebuvimo faktas ir glaudžiai su juo susijęs pats valstybės žlugimas (4), pastarąjį suvokiant tiesiogiai kaip kovos su priešu pralaimėjimą, bet taip pat kaip tautinio idealo netektį, pasidavimą svetimai ideologijai. Gėdos priežastys esti perdėtas nuolankumas prieš atžvilgiu (5), prisitaikėliškumas (6), kovingos tautos dvasios stoka, vedanti prie laisvės netekties (7), pagarbos kovojusiems už Tėvynės laisvę ir valdžios atsakomybės šiuo klausimu trūkumas (8, 9):

- (4) *Amoralūs žmonės turi būti pastatyti ant **gėdos** pjedestalo ir visuomenės pasmerkti. Žlugdyti Lietuvą – didžiausias nusikaltimas, kaip kad iki šiol neturėjimas nacionalinio saugumo koncepcijos, kuri apimtų visas gyvenimo sritis. (Kauno diena, 1995)*

- (5) *Jų ginklas – purvas ir moralinis teroras. Pagalvok: kas tavo teisėjai... Kas tavo teisėjai... Tau nėra ko gėdytis. Gėda – prekiauti savo sąžine. Gėda – parsiduoti už šiltą vietą, už patogesnę butą, už paskyrą automašinai, už kelionę į užsienį, už... teisę būti nepastebėtam, kai vagi ar sukčiauji. Gėda – keliaklupsčiauti prieš juos, išsižadėti visko, bijoti pasakyti net savo vaikams, kad esi gimęs Nepriklausomoj Lietuvoje, ar kad tavo tėvas – savanoris; kad tu niekuo neprasikaltęs, praleidai jaunystę kalėjime ar Sibire. Gėda būti įrankiu, engiant kitus – šių dienų tįjūnu. Gėda – XX a. pabaigoj leisti elgtis su savim kaip su vergu. (Dalia Grinkevičiūtė, Lietuviai prie Laptevių jūros, 1997)*
- (6) *Tačiau šiandien mūsų kalbai ir tautai grėsmės kyla ne tik iš nedraugiškų kaimynų, bet ir iš mūsų pačių prisitaikėlių, kurie tuoj puola šliaužioti prie globalistų kojų, ima gėdytis ir išsižadėti savo kalbos bei kultūros. (www.alkas.lt)*
- (7) *Belieka įdėmiai įsiklausyti į didžiojo Lietuvos kultūrininko Juozo Keliuočio žodžius, apgailint pirmosios Lietuvos Nepriklausomybės saulėlydį: „Taip tada Lietuvą ir ištiko visais atžvilgiais gėdingas galas. Ji žuvo net piršto nepajudinusi save gelbėti. Jos toks žlugimas daugeliu atžvilgių primena Žečpospolitos žlugimą. Tada irgi didelė valstybė buvo kaimynų ramiai pasidalinta, jai pačiai net nė vieno šūvio nepaleidus savęs apginti. Tai valdančios klasės išsigimimo pasėka, o paskui visai tautai tenka pakelti visas žlugimo tragiškas pasėkas.“ (bernardinai.lt)*
- (8) *Kaip vieną iš didžiausių teisinių nesusipratimų reikia laikyti tą liūdną ir gėdingą faktą, kad atsikūrusios Lietuvos net du parlamentai dar nespėjo pripažinti tautos pasipriešinimo teisėta konstitucine tautos savigyna, o tos kovos dalyviams – žuvusiems ir gyviems – parodyti deramą pagarbą ir globą už jų kovas ir aukas dėl Tėvynės laisvės. (Lietuvos aidas, 1995)*
- (9) *Antraštėje yra ir žodis „gėdinga“, prie jo norėčiau sustoti ilgiau. Gėdingiausia man pasirodė piktavalė kai kurių Lietuvos laisvės bylai daug nusipelnusių žmonių juodinimo kampanija. Šiuo metu ji nukreipta prieš velionį Stasį Lozoraitį ir profesorių Vytautą Landsbergį. (Lietuvos aidas, 1996)*

Laisvės kaip valstybės saugumo ir gerovės pamato netektį laikydami gėda, lietuviai gėdingais taip pat laiko tautos istorinę atmintį traumuojančius faktus, patirtis ir konkrečius istorijos puslapius. Pastarieji apima reikšmingų mūšių pralaimėjimo atvejus (10), nors didžiausias dėmesys visgi šiuo atžvilgiu, ypač pirmaisiais nepriklausomybės atkūrimo metais sukurtuose tekstuose, kreipiamas į sovietinės okupacijos laikotarpį, jį lėmusius sprendimus, tokius kaip Molotovo–Ribentropo paktas (11), pastarojo sąlygojamą šalies padėtį ir įvykius (12) bei su juo ir komunistiniu laikotarpiu asocijuojamus relikthus, šventes ir minėjimus (13, 14). Tiesa, gėda turėtų būti ir kitų tautų atžvilgiu lietuviams „nepatogios“ istorinės tiesos nutylėjimas (15):

- (10) *Sunkų LDK pralaimėjimą Vorkslės mūšyje Lietuvos istoriografija, regis, mielai aprašytų bakterijos dydžio raidėmis. Skaisčiai raudonomis iš degančios gėdos ir istorinio pažeminimo.* (bernardinai.lt)
- (11) *Aukos moralė visada aukštesnė už budelio moralę. Šį mėnesį visas pasaulis paminės gėdingą Hitlerio ir Stalino sandėrį, Ribentropo ir Molotovo pasirašytą sutartį su visais slaptaisiais protokolais, kurie buvo tarsi koks valgiaraštis būsimajai žmogėdros puotai.* (Kazys Saja, Lazdos išradimas, 1999)
- (12) *Po Kalėdų visi nekantriai pradėjo laukti, kada važiuos į Vilnių. Dienos ištyso lyg žarnos, o vis dar nevažiuojame. Tikriausiai Viešpats pats numatė Kezių vaikus būti liudininkus gėdingo lietuvių Tautai įvykio. Štai išaušo 1940 metų birželio 14 diena. Kai visi Kezių vaikai su bendraamžiais žaidė prie pasienio Kybartai–Eitkūnai punkto.* (Aldona Keizytė, Esame naudingi tarnai, 2001)
- (13) *(...) reikia surasti vietą, suvežti į ten visus, sustatyti. Ir lai eina pasižiūrėti žmonės tų „šedevrų“. Lai komunistai, pamatę savo „geležinį Feliksą“, lai tarp jų stovi ir Žaliojo tilto skulptūros. Bet palikti jas ten, kur yra dabar, negalima. Priešingu atveju bus gėda mums, nes jos liudys, kokie mes esame menki ir nevykę, kad gerbiame okupantus ir jų relikvijas.* (Kauno diena, 1995)
- (14) *Neįmanoma suprasti, kodėl Lietuvos Respublikos Seimui, jį vairuojančiai LDDP daugumai vėl prirėkė to liūdno, gėdingo, žeminančio Gegužės pirmosios šventės prisiminimo*

komunistinėje sistemoje? Ar kad vėl neštų raudonas vėliavas ir „laimingus“ šūkius? Ar todėl, kad per paskutiniuosius valdymo metus LDDP nuvarė 90 proc. Lietuvos gyventojų į komunistinio proletariato buitį. (Lietuvos aidas, 1995)

- (15) *Išmaldos jie prašo seniai ir prašo nedaug – istorinio teisingumo. Ir **gėda** turėtų būti ne jiems, o tiems, kas tos istorinės teisybės gaili. Ir godžiai ją saugo nuo žydu ir visuomenės. Kai gyvieji primena, kad reikėtų tą istorinę teisybę atkurti, tie, kas tą istorinę tiesą saugo nuo mūsų akių, išsyk pasišiaušia, ir elgetas – gyvus ir nužudytus, išsyk pavadina Kremliaus agentais. Nors niekas Kremlui netarnauja taip, kaip mėginimai melą pateikti kaip tiesą, išsisukinėti ir teikti viešai argumentus, kurie neatlaiko jokios kritikos. Gyvieji, kurie mėgina įdėti į nužudytųjų ištiestas rankas bent saujelę istorinės tiesos, ūdijami, pasmerkiami ostrakizmui. (bernardinai.lt)*

Gėdą laisvę iškovojusiai tautai užtraukia bet kokios kolaboravimo su tarybine valdžia apraiškos kaip, pavyzdžiui, apdovanojimai (16), savarankiškumo stoka priimant sprendimus (17, 18), „prosovietiškas“ (19), sovietinių tradicijų tęsimas (20), bet gėdintinas ir pačių naujai atkurtos valstybės valdžios ir piliečių elgesys Tėvynės atžvilgiu (21), nepasitikėjimas ja, vogimas, kėsinimasis į istorinę atmintį (22), tautos nesantaikos sėjimas, kivirčijimas ir mulkinimas (23):

- (16) *[...] prasidėjus Atgimimui Lietuvoje, mokytojai patyrė didelį džiaugsmą: visi tapo lygūs, nes apdovanojimai, vardai, suteikti stagnacijos metais, pasidarė **gėdingi**, nepelnytai gauti. Buvo vardijamos įvairios blogybės: pažintys, priklausymas valdančiajai partijai ir t. t. Tad mokytojui beliko šypsotis ir džiaugtis, kad gautus titulus atima, ir jis tampa tarsi baltas popieriaus lapas: galės vėl viską pradėti iš naujo. (Dialogas, 1997)*
- (17) *Dabar ne tik tai kad madinga didžiutis tarybinio laikotarpio vyriausybiniais ir visuomeninių organizacijų apdovanojimais, neretai jie apskritai laikomi netgi savotiškais **gėdingo** kolaboravimo su okupacine valdžia ženklais. Visai be reikalo: kartu su muilinu vandeniu nereikia iš vonelės „išpilti“ ir kūdikio. (Zenonas Mačionis, Profesorius Kazys Daukšas, 2001)*

- (18) *Vilkinamos ir derybos dėl karinio tranzito geležinkeliu. Lietuvos parlamento dešinioji opozicija pareikalavo, kad Vyriausybė nutrauktų „gėdingas derybas“ ir nepasirašytų jokių sutarčių šiuo klausimu. (Vakarinės naujienos, 1995)*
- (19) *Niekaip nesugebama savarankiškai priimti brandžių sprendimų, vis laukiama suflerių ar nurodymų „iš aukščiau“. O gėdingas „prosovietiniu“ folkloru dvelkiantis Lietuvos valstybingumo 90-mečiui skirtas koncertas Operos ir baleto rūmuose šių metų pavasarį nuteikė nelinksmoms spėlionėms. (Atgimimas, 2008)*
- (20) *Liūdniausia tai, kad jaunieji mokslininkai, užaugę tokioje atmosferoje, perima bendravimo formas ir tęsia gėdingą sovietinę tradiciją. Neabejotinai gera išeitis iš tokios „pelkės“ – studijos užsienyje (ypač Vakarų universitetuose) bei dėstytojų iš svetur vizitavimas. (Atgimimas, 2007)*
- (21) *Niekam – ir ankstesnėms valdžioms, ir dabartinei – nė motais, jog Lietuva visus tuos dešimtmečius po nepriklausomybės atgavimo priversta teisintis ir gintis. Ją prie gėdos stulpo statė tiek svetimi, tiek savi. (alkas.lt)*
- (22) *Vien archyvų uždarymas siunčia signalą, kad valstybėje turime rimtų problemų. Toks iki šiol neatšauktas mūsų Seimo sprendimas kėsina į visuomenės teisę turėti istorinę atmintį ir liudija paties Seimo negalias. Dabar pasirodę maišai KGB bylų atveria ir vieną gėdingą mūsų valstybės bruožą: 1992-aisiais nepriklausomai valstybei dirbę žmonės ja nepasitikėjo ir iš jos vogė. Atkurtą valstybę jie tapatino su savimi, į kitų pažiūrų piliečius žvelgė kaip į valstybės priešus, kuriems KGB dokumentų patikėti negalima. (Veidas, 2006)*
- (23) *Reikėjo sugalvoti naują būdą. Ir jis buvo surastas. Pirmiausia imta manipuliuoti sąvokomis, griebtasi nežabotos demagogijos, melo, apgaulės, begėdiško visuomenės mulkinimo bei klaidinimo. Taip elgėsi tie, kurie dabar didžiuojasi, kad gavo visuomenės pritarimą. Kas jie tokie? Tai demokratų sąjungos „Šeiminkas“ veikėjai – buvę kompartijos funkcionieriai, sovietų diplomatai. (Kauno diena, 1996)*

Net ir siekiant laisvos ir saugios valstybės, šiuolaikinio, modernaus pasaulio akivaizdoje gėdijamasi patriotizmo (24), protėvių didvyriškumo (25,

26), bijoma ir gėdijamasi „nacionalistų“ vardo suteikimo (27), tradicijų ir papročių (28), savo kilmės ir tautiškumo (29):

- (24) *Apie pilietiškumą jau vėl rengiamasi kalbėti, o patriotizmo pradedama tarsi ir **gėdytis**. Ne tik įvykio, bet ir skandalo rango nusipelno nebent tik sausio 18 d. Lietuvą pasiekęs pranešimas, jog Rusija sutinka su Lietuvos vyriausybės pasiūlymu taikyti esamų karinių ir pavojingų krovinių vežimo per Lietuvos Respubliką tvarką, nustatytą Lietuvos ir Rusijos 1993 metų lapkričio susitarimu.* (Romualdas Ozolas, Lietuva. 1994–1997, 2007)
- (25) *Asmeniškai man atrodo, kad, skirtingai nuo kai kurių valstybių, mes tarptautiniu mastu lyg ir **gėdijamės** savo istorijos, praktiškai neskiriame dėmesio propagandai gerąja prasme, kad reguliariai primintume pasauliui apie milžiniškus žmogiškuosius, moralinius ir materialinius nuostolius, patirtus dėl sovietų okupacijos.* (bernardinai.lt)
- (26) *Kad rusai myli savo tėvynę ir sugeba ją ginti, mes žinome. Apie lietuvių tautos didvyriškus žygius istorija byloja. Bet apie tą didvyriškumą lietuviai **gėdijasi** girtis. O rusas atvirkščiai – į priekį kiša savo medaliais apkabintą krūtinę. Iš to juoktis nereikia. Būtina suprasti – skirtingos tautos esame.* (Julius Sasnauskas, Jei esame čia, 2000)
- (27) *Baisiausiai bijomės, kad mūsų tautinio pasididžiavimo jausmo svetimieji „nepakrikštytų“ nacionalizmu. Vis dar **gėdijamės**, kad daugelis Lietuvos kunigaikščių po Žygimanto Augusto (mirė 1572 m.) buvo ne lietuviškos kilmės. Rusai ir lenkai dėl to nė kiek neraudonuoja.* (Julius Sasnauskas, Jei esame čia: laišakai, 2000)
- (28) *Poezija – pirminė būtis; ji nėra prekė. Jei kas norės rekonstruoti lietuvių religiją, tai pirmiausia turės ieškoti ženklų mūsų poezijoje. Lietuviai **gėdijasi** pagonybės. Bet gerai įsižiūrėkim į mūsų liaudies dainas: jose yra ta pati etika, kaip ir krikščionybėje. 10 Dievo įsakymų rasime lietuvių liaudies dainose.* (Švyturys, 1996)
- (29) *[...] sakome Vilno, Kovno, kaip svetimieji mums bandė įdiegti. Svetimieji ir mūsų lietuviškas pavardes prievarta suslavino,*

iškraipė. Jas galima pataisyti. Gėdytis savo tautiškumo, apskritai, yra nonsensas. Nesuprantu aš tų žmonių, kurie tampa kosmopolitais. Prisiminkime Žiemos olimpinės žaidynes Norvegijoje. (Lietuvos aidas, 1995)

Laisvos ir saugios valstybės kūrimas, tautinio idealo įprasminimas ir įgyvendinimas neatsiejamas ir neįmanomas be tautos dorovinės brandos, tautinės kultūros kūrimo, kalbos, istorinio ir kultūrinio paveldo puoselėjimo. Tai ypač matoma pasisakymuose apie tai, ko gėdytis nereikėtų, nevertėtų ir netgi nepridera, o tiksliau – papročių, tradicijų atnaujinimą (30, 31), gimtosios kalbos ir tarmės (33), kulinarinio paveldo (34) puoselėjimą skatinančiose deklaracijose:

- (30) *Vienas pagrindinių tautos daugumos, liaudies jausenos, mąstysenos ir gyvenenos savumų turėtų būti tvirtas įsitikinimas, kad Lietuva yra tinkamiausia gyvenimo vieta, o jos papročiai, kad ir kas ką šnekėtų, nėra **gėdingi** ar smerktini ir atmestini, kad visa, kas gera čia gyvenantiems žmonėms, turi būti gerbtina čia negyvenantiems, o jei yra kas negerbtina, tai visa tai dėmesingai aptartina ir tik tada spręstina. (Romualdas Ozolas, 2004-iejį Lietuva, 2005)*
- (31) *Šalies vadovai automatiškai tampa aukščiausio ordino kavalieriais. Taip yra ir pas mūsų kaimynus – Latvijoje, Estijoje, Suomijoje, Lenkijoje. „Todėl nereikėtų **gėdytis** atnaujinti tradicijų ir Lietuvoje“, – įsitikinęs A. Meškauskas. Be to, ketinama atnaujinti pasižymėjusių piliečių apdovanojimą Vyčio Kryžiaus medaliais nes iki šiol to neleido daryti specialus Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo nutarimas. (Kauno diena, 2001)*
- (32) *Kalbėti savo gimtąja tarme yra prestižas, ir mums derėtų tai pagaliau suvokti. Tai nėra joks kaimietiškas, atsilikimas – tai yra savo gimtojo regiono tapatybės dalis, ir tuo derėtų didžiutis, o **ne gėdytis**. (15min.lt)*
- (33) *[...] kas taip nori patekti į aristokratiją, kad nuolatos perkonstruoja savo tapatybę. Kai kurie iš smulkesnių vietovių į Vilnių atvykę jaunuoliai taip pat **gėdijasi** savo kilmės, tarmės elementų ir bando susikurti perspaustą vilnietišką tapatybę, tokį*

savybių rinkinį, apie kurį tikras vilnietis greičiausiai nesusimąstytų ir lengvai leistų sau vienos ar kitos – gal ir pusės jų – neturėti. (Atgimimas, 2008-05-16)

- (34) „Mes esame linkę savo kulinarinio paveldo **gėdytis**, mažų mažiausiai – žvelgiame į jį ironiškai. Tuo tarpu švedai sugebėjo laiku įvertinti savo gastronominį paveldą ir kelių šefų pagalba jį reabilituoti, netgi paversti kulto objektu. Nuo paauglystės gyvendamas Švedijoje, mačiau šį procesą ir mokiausi iš meistrų, kurie jį kūrė. Tai mane įkvėpė sugrąžinti lietuviams tai, ką esame praradę – tradicinę virtuvę, kuria galėtume didžiuotis – bent viename Vilniaus restorane. Juk visos tendencijos prasideda nuo pavienės iniciatyvos“, – sako G. Žalys. (15min.lt)

Dorovinės brandos apraiška esantis gėdos jausmas, ar veikiau gebėjimas jausti gėdą ir gero vardo puoselėjimas, yra vienas iš lietuvių kultūrai priskiriamų mentaliteto bruožų (35), tad savo kalbos, istorijos ir kultūros – kokia jį bebūtų – gėdijimasis retai objektyviai pagrįstas (36, 37). Gėdytis privalu ne tiek suklypimų, kiek skriaudos ir nepagarbos kitų žmonių atžvilgiu (38, 39):

- (35) *Bet į viešumą po visų amžiaus peripetijų išėjo lyg ir ne tas, ne toks lietuvis, lyg ir ne taip kalba, ne taip dainuoja, lyg ir be **gėdos**, kažkoks sulaužytas, sukrypęs, piktokas. Ilgai galvota, kaip būna per visas okupacijas, ne apie lietuvių ateitį, o visokiais būdais dailintą Lietuvos praeitį, kad iš jos vėl būtų galima grįžti į pasaulį, į dabartį.* (Marcelijus Martinaitis, Lietuviškos utopijos, 2003)
- (36) *Tokiam save gerbiančios valstybės žingsniui, kuris sumąžintų visuomenės nesantarvę ir nesusikalbėjimą (kai vieni kabina, kiti nukabinėja paminklines lentas), galėtų įkvėpti popiežiaus Pranciškaus padrąsinantys žodžiai mums: „O šita tauta iš tiesų turi tvirtą „sielą“, kuri jai padėjo nepalūžti ir nuolat kurti! Štai Jūsų himno eilutė „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia“, kad drąsiai žvelgtų į akis dabarčiai.“ Mes neturime ko **gėdytis**.* (alkas.lt)
- (37) *Nežinau, sąmoningai ar nesąmoningai, bet, mano galva, **gėdijimasis** būti lietuviu arba skatinimas **gėdytis** yra antivalstybinis veiksmas, kaip ir raginimas nesirūpinti lietuvių*

kalba. Dar ir dėl to visuomenei kalba yra vertinga kaip viena iš judėjimo už savo vertybes dalių, nes tik lietuviškai mes pasakysime, kad mums tos vertybės rūpi, tik lietuviškai mes galėsime pasakyti, kad mums rūpi mūsų Tauta, mums rūpi, kad ji nemažėtų, neišsigimtu, kad neišsižudytu, negertų, – tik tokia Tauta ir bus pajėgi sukurti Lietuvos valstybę, apie kurią seniai svajojame. (alkas.lt)

- (38) *Negali būti atsakingas už kitų nuodėmes, bet esi atsakingas kaip vertini ir reaguoji į artimųjų praeitį. Jei žmogus didžiuojasi iškiliais tautos laimėjimais, jis turėtų **gėdytis** dėl jos suklupimų. Jis gali, net turi apgailestauti, gėdytis, kad tautiečiai žudė nekaltus žmones. Negarbingai elgiasi tie, kurie neigia akivaizdžius faktus, atsisako matyti tai, ką turėtų matyti. (delfi.lt)*
- (39) *Toje akcijoje, deja, dalyvavo ir kai kurie mums pažįstami gretimų kaimų jaunuoliai. Nežinau, ką apie tai tuomet galvojo mokytojai, bet mums jie nieko nesakydavo. Matyt, bijojo. Tik jaunas kunigas, dėstęs mums tikybą ir lotynų kalbą, garsiai pasakė: „Tai didelė nuodėmė ir **gėda** lietuvių tautai“. Vilniaus krašte, ypač pačiame mieste, gyveno daug žydų tautybės gyventojų. Kalbėdamas apie Vilniaus žydų žudymus vokiečių okupacijos metais Panerių apylinkėse, aukščiau minėtasis B. Kviklys rašo: „Nužudytųjų skaičius, pridėjus prie žydų kitas nacių aukas, galėjo siekti netoli 100 000, t. y. apie trečdalių visų Vilniaus gyventojų“. (Mokslas ir gyvenimas, 1995)*

Istorinės atminties išsaugojimas ir objektyvus pastarosios vertinimas, gimtosios kalbos ir kultūros puoselėjimas, jų nesigėdijimas ir deklaravimas įrodo pastarųjų svarbą lietuvių tautiniam identitetui. Pamatinių vertybių, tokių kaip laisvė, tauta, valstybė, kalba nepaisymas ir niekinimas savo ruožtu prilyginamas antivalstybiniais veiksmais, tautiniam išsigimimui, kurių ir privalu gėdytis.

6.3.6. GĖDA religiniame diskurse

Gėdos vaizdas religiniame diskurse sąlygojamas, visų pirma, Katalikų Bažnyčios dogmų, jos socialinio ir dorovinio mokymo principų. Pastarieji, apimantys tokias esmines sąvokas kaip: orumas, bendruomeniškumas ir bendrasis gėris, teisė ir atsakomybė, dėmesys pažeidžiamiesiems, dalyvavimas, darbo orumas ir dirbančiųjų teisės, kūrinijos puoselėjimas,

globalus solidarumas, konstruktyvus politinės valdžios vaidmuo, taikos siekis; suponuoja jau aptartuose diskursuose minėtas gėdos priežastis ir aplinkybes (1), bet papildomai atskleidžia gėdos kaip skaistumo dorybės ir drovumo pamatinį elementą. Gėda tai malonė, apsauganti nuo pagundų ir teikianti dvasios pagijimo vilties (2–4), tai susivienijimo su Dievu ir dieviškojo atleidimo pamatas (5, 6).

Nors pradžioje gėda gimė kaip nepaklusnumo Dievui ir jo valiai – pirminės nuodėmės, lėmusios nuodėmingą žmogaus prigimtį, – pasekmė (7), pirmasis gėdos objektas – nuogas kūnas ir apskritai nuogumas – šiuo atveju įgyja gilesnę prasmę. Kūno apnuoginimas lygintinas su savo sielos gelmių, intymumo ir privatumo viešinimu, o gėda gimsta ne dėl slepiamų patirčių, savybių gėdingumo, bet veikiau dėl jų ir paties orumo sudergimo, išniekinimo grėsmės (8, 9):

- (1) *Iš **gėdos** dėl visų sugriovimo, sunaikinimo, paskendimų vaizdinių, kurie tapo normaliais mūsų gyvenime; Iš **gėdos** dėl nekalto kraujo, kuris kasdien išliejamas moterų, vaikų, imigrantų, persekiojamų žmonių dėl odos spalvos, dėl etninės ar socialinės priklausomybės, ir dėl savo tikėjimo į Tave; iš **gėdos**, kad pernelyg daug kartų, kaip Judas ir Petras, Tave pardavėme ir išdavėme, palikome mirti vieną dėl mūsų nuodėmių, bailiai sprukdami nuo savo atsakomybės; Iš **gėdos** dėl savo tylos priešais neteisingumus, dėl to, kad mūsų rankos tingios duoti ir godžios išplėsti ar užkariauti, dėl to, kad mūsų balsas garsus ginant savo interesus ir drovus kalbant apie kitų, dėl to, kad mūsų kojos greitos blogio keliu ir sustingusios gėrio kelyje. (bernardinai.lt)*
- (2) *Svarbu **gėdos** jausmas. **Gėdijimasis**, jei verčia prašyti atleidimo, yra malonė. **Gėdijimasis** yra malonė kaip akis nuplaunančios ašaros“, – rašo popiežius italų dvasininko Giacomo Tantardini (1946–2012) maldaknygės „Kas meldžiasi išsigelbės“ įvade. (bernardinai.lt)*
- (3) *Viešpats tesuteikia mums „šventos **gėdos**“ malonę, kuri padėtų mums atsispirti gyvenimo kelyje tykantiems gundymams, sakė popiežius Pranciškus antradienio rytą Šv. Mortos namų koplyčioje aukotų Mišių homilijoje. (bernardinai.lt)*
- (4) *Nuodėmė tai maištas prieš Viešpatį. Maištas pats savaime blogas, bet dar blogesnis, kai maištaujama prieš gerąjį Viešpatį.*

*Jei aš taip galvoju apie savo nuodėmes, tuomet aš nepasiduodu depresijai, bet jaučiu tą labai svarbų jausmą – **gėdą**, jaučiu, kad pasielgiau negarbingai, kaip sako pranašas Baruchas. „**Gėda** – tai malonė.“ **Gėda** atidaro duris į pagijimą. (bernardinai.lt)*

- (5) *Kai Viešpats mato, kad mums **gėda** dėl to, ką esame padarę, kai nuolankiai prašome atleidimo, jis – Visagalis – panaikina mūsų nuodėmę, jis mus apkabina, priglaudžia prie savęs ir mums atleidžia. Toks yra į atleidimą vedantis kelias, kurio šiandien mus moko pranašas Baruchas. Šlovinkime Viešpatį, kad jis savo visagalybę apreiškė gailestingumu ir atleidimu. (bernardinai.lt)*
- (6) *Atleiskime savo artimui ir prašykime malonės **gėdytis** dėl savo nuodėmių. Kai būname susitikimuose, nesvarbu kokiuose, pavyzdžiui, kai sėdamės prie pietų stalo, ar praleidžiame pora valandų kalbėdamiesi, per tą laiką kiek minučių praleidžiame teisdami kitus? Šitai negalima; tačiau kaip daryti? Būkite gailestingi taip, kaip Tėvas gailestingas. Dievo akivaizdoje reikia nuolankiai prašyti gėdos malonės, nes kai susitinka Dievo teisingumas ir mūsų gėdijimasis, tada įvyksta atleidimas. Prašykime Dievo malonės. (bernardinai.lt)*
- (7) *Dievas nori, kad mes būtume partneriai jo kūryboje ir su juo palaikytume artimus santykius. Nuodėmė sukliudė šiam bendradarbiavimui. Žmonės veikė prieš Dievo planą, todėl jo **gėdijasi** ir bijo. Artimi santykiai yra nutraukti. Tačiau Dievas neatsisako savo troškimo. Suprantama, žmonių nuodėmė sukėlė tam tikrų pasekmių, kurias aprašo tolimesni Biblijos skyriai. (bernardinai.lt)*
- (8) *Jei žmogaus gyvenimas pilnas **gėdingo** nuodėmių nuogumo (plg. Apr 16, 15), ir Viešpats pernelyg akivaizdžiai mato, kad šio nelaimėlio egzistencijos kreivė nesiliaujamai sminga žemyn, tuomet Jis (dėl beribio savo gailestingumo) gali jam suteikti, pavyzdžiui, sunkią ligą, kuri pasirodytų esanti tikras dangaus lobis [...] (žr. Rom 6, 11). (bernardinai.lt)*
- (9) *Šlovė, arba kavod, yra ir žmoguje. Tai yra tai, kas jame yra giliausia jo sielos gelmė, tai, kas šiandien vadinama privatumu, kurio išviešinimas, viešas atskleidimas yra didžiausia **gėda**. Ne todėl, kad tai, kas paslėpta, yra kažkas gėdingo, bet todėl, kad tai nėra skirta viešumui, kuris tą gelmę paverčia pelke ir bala.*

Žmogus gali pažinti kito gelmes tik įsiklausydamas į jį, mylėdamas. (bernardinai.lt)

Bažnyčios mokyme, skelbiančiame, kad *žmogaus orumo pamatas yra tai, kad Dievas sukūrė žmogų dėl jo paties*, ir kad *meilė yra pagrindinis ir įgimtas kiekvieno žmogaus pašaukimas* (Narbekovas, 2007), gėda tampa itin artima skaistumo dorybės ir drovumo sąvokoms. Pirmoji yra juslumo ir lytinio potraukio nukreipimo į patį asmenį, o ne vien lytines vertes, ir jo pakilimo į (geidžiamosios) meilės lygmenį sąlyga. Būtent skaistumas, išsaugodamas asmens gyvybės ir meilės jėgas, užtikrina jo vienybę ir pasipriešina bet kokiam galimam jos pažeidimui, moko susitvartyti ir ugdo žmogaus laisvę (10):

- (10) *Žmogaus orumas reikalauja, kad jis veiktų sąmoningai ir laisvai rinkdamasis, tai yra pats iš vidaus skatinamas ir įtikinamas, o ne akla vidine paskata arba vien išorine prievarta. Tą orumą žmogus įgyja tuomet, kai išsivadavęs iš bet kokių aistrų nelaisvės, siekia savo tikslo, laisvai rinkdamasis gėrį ir kruopščiu darbu sėkmingai pasirūpindamas tinkamų priemonių jam pasiekti.* (Katalikų Bažnyčios katekizmas, 1996)

Skaistumo dorybė neatsiejama nuo meilės dorybės. Išvaduodamas meilę nuo vartojimo nuostatos, skaistumas sykiu apsaugo patį asmenį nuo panaudojimo, taigi, asmens orumą, taip pamatuodamas nuo susivaldymo neatskiriamą drovumą (11):

- (11) **Drovumas** apsaugo tai, kas žmogui yra intymu. Jis atsisako apnuoginti tai, kas turi būti paslėpta. **Drovumas** kreipia žmonių žvilgsnius ir veiksmus taip, kad jie atitiktų jų asmens ir tarpusavio ryšių orumą. Drovumas saugo žmonių ir jų meilės paslaptį. [...] **Drovumas** yra kuklumas. Jis padeda pasirinkti aprangą. Iškilus nesveiko smalsumo pavojui, jis verčia patylėti arba būti santūresniems. (Paškus, 1984)

Taip suprantamas drovumas būdingas tik žmogui, nes tik jis dėl savo pačios prigimties negali būti vartojimo objektas. Nepaisant to, kad tiesioginis drovumo objektas yra lytinės vertės, netiesiogiai jis nukreiptas į patį asmenį. Esant vartotojiško požiūrio pavojui dėl asmenyje slypinčių lytinių verčių, drovumas pasireiškia kaip siekis jas slėpti (12). Savo ruožtu nuslopinti drovumą gali tik tikra meilė (13):

- (12) *Šis savaiminis poreikis slėpti su asmeniu susijusias lytines vertes yra natūralus būdas atskleisti paties asmens vertę, kuri glaudžiai susijusi su asmens neliečiamumu, su jo nusistatymu nebūti vartojimo objektu. (Katalikų bažnyčios katekizmas)*
- (13) *Taigi **drovumas** siekia slėpti ir meilės išreiškimą per lytinį aktą, kad apsaugotų pačios meilės vertę. Todėl demonstruoti lytinį aktą pašaliniams asmenims reiškia išduoti meilę. Tik tikra meilė gali absorbuoti **drovumą**. Tai suprantama dėl to fakto, kad **drovumas** yra polinkis slėpti lytines vertes siekiant ne užgožti jomis asmens vertę, bet priešingai – ją labiau išryškinti. (Wojtyła, 1994)*

Drovus, savo orumą ir skaistybę gerbiantis žmogus yra laisvas ir atsakingas. Tik toks žmogus turi gyvą sąžinę ir yra Dievo apdovanotas gebėjimu jausti gėdą. Tokiame žmoguje tvyro vidinė drąsa (14), taika (15), siekis tobulėti, mokytis iš savų klaidų (16, 17):

- (14) ***Gėdą** jaučia tik laisvas žmogus, nes jis yra atsakingas. Jame yra gyva sąžinė. Tik gyva sąžinė yra atsakinga, įsipareigojanti. Užmušu sąžinę, virstu bailiu, nes bailyš nejaučia sąžinės graužaties, jis jaučia baimę. Nelaisvas žmogus **nesigėdija**, jis jaučia tik baimę. Šios baimės skalė labai plati: nuo „nepatogumo“ (kas gali būti net klaidingai pavadinta **gėda**) per akiplėšišką ir cinišką chamizmą iki virpančio drebėjimo dėl kiekvieno mažmožio. (bernardinai.lt)*
- (15) *Tik laisvas žmogus iš esmės **drąsus**, nes jis ramus, jame tvyro **taika**. Tai nereiškia, kad laisvas žmogus nepatiria išgąsčio, net virpėjimo iš baimės. Bet tai momentinės reakcijos, jos trunka tam tikrą laiką, bet nepaverčia žmogaus baimės kaliniu, žmogus lieka vidujai laisvas, nes tai nepažeidžia jo esmės, kurioje tvyro ramybė. (bernardinai.lt)*
- (16) ***Begėdis** nesimoko. Jam nėra **gėda** dėl savo klaidų. Jam tik pikta dėl jų (kurias, beje, dažniausiai „netikslumais“ vadina), tačiau **ne gėda**. Tai sakydamas nekalbu apie tapimą kompleksuotais nevykėliais ir verkšlentojais, juk jie nėra prisiėmę atsakomybės savarankiškai spręsti jiems iškylančius sunkumus. (bernardinai.lt)*
- (17) *Todėl **MOKYTIS** (pilna šio žodžio prasme) gali tik žmogus, kuris yra vidujai laisvas, kuris jaučia atsakomybę ir kuris stengiasi*

save keisti taip, kad ir greta jo esantys turėtų jei ne visas, tai bent kuo daugiau galimybių keisti save atsakingai vidiniam laisvėjimui dėl visų laisvės. Tam įpareigoja gėdos jausmas. (bernardinai.lt)

Bažnyčios diskursas atskleidžia gėdos jausmą kaip asmens orumą ir garbę, taigi vienas pamatinių vertybių, apsaugančių jo vidinę laisvę užtikrinančio jausmo vaizdą. Gėda šiuo atveju virsta taurumo ir dorovės, vidinės taikos, ramybės ir drąsos sąlyga. Tai gyvosios sąžinės balsas, kūną ir dvasią apsaugantis skydas, dorybė, kurios nevalia netekti.

6.4. GĖDOS aksiologinis vaizdas

Išsami gėdos analizė aptartuose diskursuose rodo ne tik įvairialypį ir daugiareikšmį šios emocinės būsenos kognityvinį vaizdą, iškelia aikštėn esminę jos sąsają su individo ir bendruomenės vertybių sistema, bet atskleidžia sudėtingą pačios gėdos aksiologinio vaizdo pobūdį. Gėda yra prieštaringa – ji motyvuoja, bet ir varžo, priverčia žmogų nepatogiai jaustis, bet padeda apsaugoti garbę, orumą ir gerą vardą. Tai vienas esminių XXI amžiaus imperatyvų, kaip rūpinimasis savimi, savijauta, gera reputacija, saviugdos pamatas, atsiradęs siekiant išvengti gėdos. Gėda taip pat yra vienas sociometrijos įrankių – jausmas, padedantis išvengti socialinės atskirties ir sąlygojantis žmogaus provisuomeninį elgesį.

Priskirdami gėdą aksiologijos ir moralistikos sritims, jos „funkcionalumą“ savo darbuose pabrėžė įvairių filosofijos kryptių ir mokyklų atstovai. Gėda jų buvo laikoma siekiamų dorybių formavimo įrankiu. Tyrinėjusi Aristotelio gėdos filosofiją, Ewa Kosowska atkreipė dėmesį į ypatingą gėdos paskirtį senovėje, o tiksliau tai, kad *gėdinimo kaip auklėjimo priemonės, naudingos pradiniuose ugdymo etapuose, ilgainiui reikėjo atsisakyti, tarsi pašalinti iš individo sąmonės, jai [gėdai] atlikus savo pareigą – suformavus atitinkamas etikos nuostatas. [...] Pasiektas moralinis nepalaužiamumas ir dorumas apsaugantys žmogų nuo gėdos, gimsiančios kaip slegiančio normos pažeidimo numanym pasekmė* (Kosowska, 1998, 54). Gėdos teologijzacijos esmę visų pirma sudarė bendruomenės aksiologinio kanono kūrimas. Suvokiama ir įgyvendinama kaip tikslinė kategorija, senovės pasaulyje gėda pasirodė esanti puiki disciplinos ir visuomeninių santykių reguliavimo priemonė (Szubert 2017, 52).

Lietuvio gėdos aksiologija gali būti nagrinėjama keliais atžvilgiais. Iš vienos pusės, pats gėdos jausmas asocijuojamas su neigiamai vertinama, nemalonia ir nepageidautina patirtimi, plg. *baisi gėda, baisiausia gėda, mirti*

iš gėdos ir kt. Tokiu atveju pati leksema gėda tampa neigiama veiksmožodžiu ar daiktavardžiu žymimos gėdos priežasties, jos objekto vertinimo išraiška (1). Gėda taip pat lemia itin neigiamai vertinamas pasekmes (2, 3), todėl juolab yra nepageidautina:

- (1) *TAB, ne be Anglijos vyriausybės ir banko vadovybės pagalbos, auksą grąžino, t. y. įdavė Čekoslovakijos okupantams. Apgailėtini ir **gėdingi** buvo Anglijos valdžios atstovų pasiteisinimai, aferai, iškilus viešumon. Kaip Vakarai buvo nusiritę, nuolaidžiaudami agresoriams!* (Vakarinės naujienos, 1997)
- (2) *Kaip galėjai flirtuoti su nedora Kompozitorių sąjunga? Tu asmeniškai man padarei mirtiną, neištrinamą gėdą. – Miršti iš **gėdos**? – pasišaipė Karminas. Fakyro akys pasruvo krauju. – Lauk, lauk iš mano miesto, nešdinkis iš mano palėpės! – šėlo Magas. – O.K., – nusijuokė apsisukęs [...].* (Robertas Kundrotas, Oro pilis, 2002)
- (3) *Tyliai pernešė į lovelę už širmos. Pabučiavo. Su siaubu pagalvojo, kaip pažvelgs į akis, kai jis prabus. Ką sakyti? Kaip pasiteisinti? – galvojo it per rūką prisimindama gvardietį, pasiguldžiusį po savim, šaukiantį „mama!“ Robertiką. Ką daryti? Kokia baisi gėda prieš vaiką!? Ne, ji neiškęs **gėdos**, mirs! Nusižudys! Kvailė! Šliundra! Paskutinė kvailė! Nuogas Robertikas gulėjo sujauktoje ir purvinoje lovelėje nepaleisdamas iš rankų elementoriaus.* (Herkus Kunčius, Išduoti, išsižadėti, apšmeižti, 2007)

Iš kitos pusės, minėtini ir teigiamai vertinamos gėdos atvejai. Žodynuose cituojamuose liaudies tekstuose aptinkamos mažiškos formos, kaip *gėdužėlė, gėdužė*. Pats gėdos jautimo faktas, dažnai siejamas su drovumo savybe, tai dorovinės brandos išraiška, žmogaus orumo ir savigarbos žymuo, taigi kitaip nei gėdos jausmas, vertinamas teigiamai (4). Gėda, suprantama kaip drovumas, gali žmogų apsaugoti nuo nedoros. Taip suvokiamas gėdos jausmas, o veikiau jo sužadinimas, pasitelkiamas kaip ugdymo priemonė vaikystėje ar ankstyvojoje paauglystėje (5), o suaugusiųjų gyvenime kaip poveikio įrankis, būdas grąžinti į doros ir atsakomybės kelią (6):

- (4) *Prisipažinsiu, aš ir pati turiu ne vieną nelegaliai perrašytą muzikos albumą. Taigi, aš – piratė. Gerai, kad man bent jau **gėda***

dėl to. Žinoma, būtų geriau, jei nesigėdinčiau čia, o iškart išmesčiau visą nelegalių muzikos albumų audioteką ir nusipirkčiau originalus. Tačiau tam reikia labai daug pinigų. Štai, kaip čia viskas painu. (bernardinai.lt)

- (5) **Gėdindami** savo vaikus dėl netinkamo elgesio, skiepijame jiems pageidautinas elgesio, bendravimo normas ir vertybes. Išgyvendamas **gėdą**, vaikas mokosi prisitaikyti prie mūsų reikalavimų, jis jaučia, kada elgiasi „gerai“, o kada „blogai“. (Laima, 1997)
- (6) **Gėdos** jausmas padeda žmogui išlikti žmogumi, suvokti savo blogus darbus, negerus ketinimus, taisyti savo klaidas. (Švyturys, 1994)

Nepaisant to, kad gėda yra dinamiška – keičiantis bendruomenės brandos stadijoms, istorinėms, politinėms ir visuomeninėms aplinkybėms, taip pat keičiasi šios emocinės būsenos priežastys, jos esmė lieka nepakitusi. Nepriklausomai nuo vyraujančių tendencijų ir išorės įtakos, gėda tebelieka tiesiogiai susijusi su laisvės, tautos, kalbos, valstybės ir kitų esminių lietuvių kalbinei ir kultūrinei bendruomenei vertybių puoselėjimu, pamatuoja dorovinių nuostatų sistemą, motyvuoja ir stiprina visuomeninę ir tarpasmeninių santykių plėtrą.

6.5. GĖDOS sintetinė analizė

6.5.1. GĖDOS kognityvinio vaizdo elementai

Žodyninės definicijos, aiškinamųjų žodžių reikšmės iliustruojantys pavyzdžiai ir tekstiniai duomenys leido išskirti kelis esminius su gėdos atsiradimu ir jos patyrimu susijusios situacijos elementus, ar, kitais žodžiais tariant, aspektus: 1) paties reiškinių kategoriją; 2) emocinės būsenos patyrėją (subjektą); 3) emocinės būsenos sukėlėją (kauzatorių) ir jos sužadintoją; 4) emocinės būsenos priežastį ir palankias aplinkybes; 5) emocinės būsenos objektą ir į jį nukreiptus veiksmus; 6) pačios emocinės būsenos charakteristikas: intensyvumą, trukmę, išorinius požymius; 7) emocinės būsenos vertinimą ir keliamas asociacijas; 8) kitas susijusias emocijas. Jų trumpa charakteristika pateikiama toliau.

[Kas yra GĖDA?] Žodyninių *gėdos* leksiniam-semantiniam laukui priklausančių leksemų apibrėžimų analizė leidžia išskirti keturias esmines bendresnio pobūdžio kategorijas, kurioms priskiriama gėda. Visų pirma,

(nemalonaus) jausmo kategorija, pvz., *gėdos* (DLKŽ) ir *sarmatos* (LKŽ) definicijose; taip pat nesmagumo teikiančių veiksmų, įvykių ir atsitikimų kategorija, pvz., leksemų *akibroktas*, *nuomentas* ar *kompromitacija* definicijose (LKŽ). Leksemų *drovis* ir *drovėtis* apibrėžimai (LKŽ) leidžia suponuoti gėdos priskyrimą psichinių ir moralinių ypatybių, bruožų ar polinkių kategorijai, o *neganda*, *nuomentas* ir tam tikru laipsniu *konfūzas* (LKŽ) netiesiogiai nurodo gėdos kaip sunkios būties, būklės ir nelaimės aiškinimą. Jausmo, nesmagumo teikiančio įvykio ar atsitikimo, psichinės ypatybės ir būklės kaip gėdos atžvilgiu hiperoniminių kategorijų išskyrimas leidžia iškelti aikštėn bendrus ir individualius gėdos kategorijos narių aspektus ir jų požymius, o kartu patvirtina prielaidą, kad bendriausio pobūdžio visgi yra jausmo kategorija. Gėdos jausmas randasi kaip nesmagumo teikiančio įvykio padarinys, jis priskiriamas besidrovintiems ir į gėdą linkusiems individams, taip pat moralines vertybes puoselėjančioms bendruomenėms, o jos priežastis būna sunki būtis, vargas ir nelaimė.

[Kas išgyvena / patiria GĖDĄ?] Ar, kitais žodžiais tariant, asmuo, patiriantis gėdos jausmą. Lietuvių kalboje ir kultūroje gėdytis sugeba tik žmonės – vyrai ir moterys, jauni ir suaugę. Žmogiškoji gėdos patyrėjo prigimtis išryškėja pasakymuose, nurodančiuose žmogaus kūno dalį kaip gėdos išorinio pasireiškimo vietą, pvz., *gėda svilina veidą*, *gėda galvą lenkia* ir pan.; taip pat asmeninių įvardžių vartojimas būsenos patyrimui pažymėti, pvz., *man gėda*. Pažymėtina ir tai, kad dažnai gėdos patyrėjas įgyja kolektyvinio subjekto pobūdį, juo tampa visa bendruomenė, giminystės ar visuomeniniais ryšiais susiję žmonės. Gėdą patiria šeimos, tauta, miestai, valstybės, pvz., *šeimos gėda*, *sostinės gėda*, *valstybės gėda*.

[Kas yra kaltas, kam turėtų būti GĖDĄ?] Jausmo kauzatorius – gėdos kaltininkas, gėdą sukeliančio veiksmo atlikėjas arba dalyvis, gėdą sukeliančių ypatybių turėtojas, *gėdininkas*. Šiuo atveju irgi visų pirma kalbama apie žmogų, dažnai apibūdinamą kaip *begėdis* ar *begėdiškas*, panašiai apibūdinami ir tokio žmogaus darbai, plg., *begėdiški*, *begėdingi*, *negėdingi*.

[Kas sužadina GĖDĄ? Kas priverčia jausti GĖDĄ?] Gėdos fenomeną sudaro tai, kad šiai emocinei būsenai sukelti ar jai gimti būtina „išvada“ apie peiktino veiksmo atlikimą, etinių ar moralės normų pažeidimą, taip pat „išvada“ apie tam tikrą reikalavimų neatitikimą ir pan., prie kurios gali prieiti pats emocinės būsenos subjektas, arba šio įvykio stebėtojas (-ai), *gėdintojas* (-ai). Bet koku atveju veikiant aplinkai, išoriniams veiksniams ir vidinei aksiologinei sistemai, gėda turi būti sužadinta. Gėdintojais, kaip ir anksčiau minėtais atvejais, visų pirma yra žmonės. Paprastai vyresnieji gėdina jaunesnius, tėvai vaikus, moterys vyrus, vadovai pavaldinius.

[Kuo (kaip) sukeliama, sužadinama GĖDA?] Gėda sužadinama, garbė ir šlovė nuplėšiama žodžiais ir konkrečiais veiksmais – fizine jėga, smurtu (ypač nukreiptu prieš moteris). Paprastai gėda, o tiksliau gėdinimas, yra lydymas melo, paniekinimų, piktžodžiavimo, įžeidimų.

[Prieš ką yra GĖDA?] Gėda visuomet patiriama kažkam matant – prieš realiai egzistuojantį kitą žmogų, bendruomenę, pasaulį, bet taip pat juos atitinkančius sąmonės konstruktus, įsivaizduojamą stebėtoją.

[Dėl ko ir kodėl GĖDIJAMASI? Kas yra GĖDOS priežastis?] Vienas svarbiausių gėdos jausmų aspektų, nors tik keliais žodžiais minimas žodyninėse definicijose, yra jos priežastys, kurių yra daug ir įvairių. Tai nesmagiai jaustis verčiantys veiksmai, situacijos, pažiūros, ypatybės, paprastai neatitinkančios daugumos keliamų reikalavimų, priimtų normų, standartų, moralės taisyklių. Gėdos priežastys ne visuomet būna objektyviai pagrįstos, o yra ir tokių objektų ir reiškinių, kurių gėdytis net nevalia ir nepadoru, pvz., darbas.

[Kokios aplinkybės ir sąlygos yra ypač palankios GĖDAI atsirasti?] Ypač palankiomis sąlygomis gėdai užderėti yra vargas, nepriteklus, turtinė nelygybė, socialinis nesažiningumas, vertybinių nuostatų skirtumai, orumo netektis. Papildoma sąlyga gėdai atsirasti yra nepilnavertiškumo kompleksas. Užtat gėdą suvokiant kaip dorybę, pastaroji randasi laikantis socialinio ir dorovinio mokymo principų.

[Ko GĖDIJAMASI? Kas yra GĖDOS objektas] Gėdos atveju objekto išskyrimas kelia tam tikrų keblumų. Emocinės būsenos objektu laikoma tai, į ką nukreipti šios emocinės būsenos subjekto veiksmai, štai pykčio objektu tampa tai, į ką nukreipti supykusiojo veiksmai, pvz., mušimas ir pan. Gėdos atveju jausmo objekto kategorija itin artima priežasties kategorijai, bet su tam tikra išlyga. Gėdos objektu tampa ta jos priežastis, kuri kartu yra gėdinimo ar pajuokos objektas, pvz., *begėdiški raštai, gėdiškas vardas, apranga*. Gėdos objektai paprastai yra matomi ar „akivaizdūs“. Be to, gėdos objektų kategorijai priklauso ne tik daiktai, bet ir žmonės.

[Kaip elgiamasi su GĖDOS objektu?] Lietuvių kalbos duomenys parodo du esminius elgesio su gėdos objektu būdus – jį norima paslėpti arba atsikratyti.

[Kokia yra GĖDA? Kuo pasižymi GĖDA?] Gėda nėra vienalytė. Tai jausmas, kurį apibrėžia intensyvumo ir trukmės dimensijos. Ji gali būti stipresnė, silpnesnė. Tokie pasakymai, kaip *baisiai gėda, didelis drovėjimasis* žymi didesnio intensyvumo emocinę būseną, tuo tarpu pasakymai *apsigėsti* ‘kiek gėstis’, *mažumą apsigėdus, sarmatoka, apsarmatyti* ‘kiek pagėdinti’, *pakoneveikti* (truputį) – iškelia aiškėn nežymų šios emocinės būsenos patyrimą. Gėda gali reikšti tam tikrą laiką trunkančią būseną ar trumpalaikį

pojūtį. Pirmąjį žymi tokie daiktavardžiai kaip *gėdėjimasis*, tuo tarpu antrąjį – *susigėdėjimas*. Gėda nėra įgimta. Kaip tam tikros vertybinės sistemos apraiška ji yra suteikiama. Nors aiškiai tai nepasakoma, bet galima numanyti, kad gėda žmogų apdovanoja Dievas. Susigėdinimą atitinkančio elgesio yra išmokstama. Gėdos, kaip gero vardo, galima netekti, pvz., *gėdos (sarmatos) netekęs*. Gėdos taip pat galima išvengti – *Gerai elkis, gėdos neturėsi*.

[Kaip pasireiškia GĖDA? Kaip elgiasi GĖDOS subjektas?] Gėda tai išoriškai pasireiškiantis, kūno kalbos – veido raudonio, akių kontakto vengimo, slėpimosi – išduodamas jausmas. Gėdos apimtas subjektas prakaituoja, sunkiai kalba, tyli arba verkia.

[Kokios gali būti GĖDOS pasekmės?] Gėdą patiriantys subjektai linę užsidaryti savyje, atitolti, net nutraukti su šį jausmą sąlygojusiais asmenimis ryšius. Savo elgesiu gali įžeisti artimus asmenis. Tačiau gėda taip pat apsaugo nuo negarbės ir nešlovės.

[Kokie jausmai ir potyriai lydi GĖDĄ? Ką, išskyrus GĖDĄ, tuo pačiu metu jaučia GĖDOS subjektas?] Retais atvejais gėda patiriama „izoliuotai“. Paprastai ji yra lydima ją pamatuojančių, sąlygojančių ir stiprinančių jausmų bei potyrių, kaip kančia, skausmas, liūdesys, pyktis, išgąstis, baimė. Kita vertus, pati gėda irgi tampa kitų emocijų (pvz., gailesčio) atsiradimo priežastimi. Gėdą suvokiant kaip dorybę, ji lydima vidinės drąsos, taikos, siekio tobulėti.

[Kuo (kaip) galima įveikti GĖDĄ?] Vienintelė gėdą įveikianti jėga – meilė. Gėdos išvengia ir doros sąžinės žmogus, kilnių siekių bendruomenė.

[Kaip vertinama GĖDA ir su ja susiję asmenys, objektai, reiškiniai?] Vertinamojo gėdos aspekto esmę sudaro tai, kad viena vertus pati gėda yra vertinimo objektas, kita vertus ji tampa kitų tikrovės objektų ir reiškinų vertinimo atsparos tašku ir išraiška. Išsamiau gėdos aksiologinis vaizdas aptartas 6.4. poskyryje.

[Su kuo asocijuojasi GĖDA?] Žodyninė medžiaga ir paremijos rodo ryškų gėdos siejimą su purvu ir su juo asocijuojamais kiaule, paršu. Svarbu atkreipti dėmesį, kad perkeltine prasme kiaule vadinamas nešvarus žmogus, gėdos neturintis žmogus, begėdis. Taigi, netekęs gėdos žmogus yra lyginamas su kiaule, nes ši nepažįsta gėdos jausmo, pvz., *Kiaulės – tik kiaulės gėdos neturi*. Gėdos kaltininkas išgėdinamas kaip paršas, o netekusio gėdos žmogaus vardas, metaforiškai kalbant, apliejamas purvu.

Kaip ir anksčiau aptartais PYKČIO ir BAIMĖS jausmų konceptualizacijos atvejais, atskleiddami GĖDOS sąvokos branduolį – gėdos kaip negarbės, garbės netekties ar baimės netekti garbės jausmo įsivaizdavimą, sisteminiai duomenys leidžia atkurti jos bazinę suvokimo schemą. Pagal ją gėda yra jausmas, kurį X-as išgyvena, kai Y-as pamato ar

atskleidžia tai, kas, X-o nuomone, gali X-ui pakenkti, sukelti kitų neigiamą reakciją, ir nenorėdamas, kad tai įvyktų. Šis jausmas veikia X-o organizmo veiklą, savijautą ir elgesį. Paprastai X-as neigiamai vertina šį jausmą, jo priežastis ir pasekmes. Tačiau šis jausmas taip pat gali apsaugoti X-ą nuo nelaimių. Šis jausmas nėra įgimtas, tad juo labiau gebėjimas jausti šį jausmą ypač teigiamai vertinama X-o savybė.

Reikšminis GĖDOS potencialas atsiskleidžia per paremijose ir tirtuose diskursuose glūdinčius gėdos subjekto ir žadintojo bei jausmo objekto pobūdį, emocinės būsenos charakteristikas, priežastis, pasekmes ir vertinimą.

6.5.2. GĖDOS suvokimo modeliai

Ištirta medžiaga leidžia kalbėti apie penkis esminius bazinio gėdos įsivaizdavimo modelius: 1) **GĖDĄ kaip nemalonų jausmą ir metonimiškai su juo siejamą jo priežastį**; 2) **GĖDĄ kaip pasiūlykštėjimą keliantį objektą**; 3) **GĖDĄ kaip psichinę savybę**; 4) **GĖDĄ kaip dorybę**; 5) **GĖDĄ kaip garbės pažeidimą**. Toliau šie modeliai gali būti detalizuojami, remiantis pagrindinio GĖDOS scenarijaus elementų tarpusavio sąveika ir jų pobūdžiu, jausmo subjektyvumu ir (ar) objektyvumu ir dominuojančiu aspektu (žr. 16 paveikslą).

6.5.2.1. GĖDA kaip nepatogumo jausmas

Prototipinis GĖDOS modelis, kurio savitumą sudaro tai, kad jausmas čia gimsta *post factum*, t. y. įvykus ar pasireiškus tam, kas individo ir bendruomenės laikoma negarbinga ir nepadoru. Remiantis šio jausmo patyrėjo, sukėlėjo ir sužadintojo tarpusavio sąveika, išskiriamos **individualioji ir kolektyvinė gėda**. Priežasties kriterijų pagrindu galima išskirti net 5 gėdos modelius: **moralinę gėdą, negarbės gėdą, intymiąją gėdą, pilietinę gėdą ir tautinę gėdą**. Gėdos priežasčių pagrįstumas leidžia kalbėti apie **objektyviają ir subjektyviają gėdą**, o faktinis jos patyrimo ir pasireiškimo laikas – apie **realiąją ir menamąją**, kitaip – **įsivaizduojamąją gėdą**.

Individualioji gėda. Vienas iš dažniausiai pasireiškiančių lietuvių gėdos suvokimo modelių, kurio pagrindą sudaro individo privačiai patiriamas nepatogumo jausmas. Paprastai šio jausmo subjektas ir kuzatorius, taigi gėdą patiriantis individas, gėdos jausmą sukėlusio įvykio atlikėjas ar gėdą užtraukiančio bruožo turėtojas yra tapatūs. Teisėjo vaidmuo šiuo atveju gali atitekti tiek pačiam subjektui, tiek jo elgesį stebintiškai publikai, nors individualiajai gėdai patirti pastaroji nėra būtina. Tokios gėdos priežastys yra

visa tai, dėl ko netenkama gero vardo ir dėl ko nepajėgiama pasiekti visuomeninių ir vidinio „Aš“ standartų.

Kolektyvinė gėda. Šis, giminystės, šeimos ir priklausymo bendruomenei bei visuomenei ryšiais pamatuotas, gėdos modelis grindžiamas bendra atsakomybe už bendruomenės garbę ir orumą. Jo skiriamasis bruožas yra tai, kad gėdos subjektas ir kuzatorius nėra tapatūs. Bendruomenei gėdą užtraukia jos nario negarbingas elgesys – bendruomenės priimtų normų, standartų, taikomų reikalavimų, puoselėjamų vertybių nepaisymas ir pažeidimas. Svarbu turėti omenyje ir tai, kad pats kuzatorius šio jausmo gali ir nepatirti. Į pirmą vietą šiuo atveju iškeliamas paties gėdinimo ir viešo gėdos jausmo, kaip bendruomenės dorovinės sistemos, reiškimo faktas.

Moralinė gėda. Individo patiriamas jausmas dėl savo ir bendruomenės priimtų etiško elgesio taisyklių nesilaikymo, moralės ir dorovės normų nepaisymo, o taip pat Dievo įsakymų ir visuomenės puoselėjamų vertybių pažeidimo. Šio modelio esmę sudaro tai, kad jausmo subjektas (paprastai individas) pri(si)pažįsta nepadariai pasielgęs ir dėl to atgailauja, vengia bet kokio kontakto su aplinka, nuolankiai tikėdamasis bendruomenės supratimo.

Negarbės gėda. Kitaip nei moralinės, negarbės gėdos atveju subjektas tampa prieš jį nukreipto negarbingo elgesio ir veiksmų objektu, ar veikiau – auka. Negarbės gėda – tai tiek individualiam, tiek kolektyviniam subjektui priskiriama emocinė būseną, kylanti iš pamatinių jo vertybių ir laisvių paniekinimo. Individo atveju tokio elgesio apraiškomis esti viešas jo pažeminimas, iškoneveikimas, įžeidimas, taip pat plačiai suvokiama nesėkmė. Kolektyvinio subjekto, pvz., tautos ir pačios valstybės, atveju nešlovę užtraukiančiais veiksmais, įvykiais, reiškiniais rodomi laisvės suvaržymas ar netektis, irgi įvertinami pro nesėkmės ir pralaimėjimo prizmę, bei okupacija. Abiem atvejais žymėdama gero vardo sudergimo ir subjekto bejėgiškumo jo atžvilgiu sąlygojamą būseną, negarbės gėda kartu iškelia aikštėn individo ir tautos aksiologinės sistemos pamatus.

Intymioji gėda. Intymioji gėda itin glaudžiai siejasi su anksčiau aptarta garbės ir orumo netektimi. Tačiau kitaip nei negarbės gėdos modelyje, intymiosios gėdos pagrindą sudaro ne viešai atliekamas subjekto pažeminimo ar paniekinimo aktas, kiek jo plačiai suvokiama intymumo atskleidimas ir paviešinimas. Šiuo atžvilgiu omenyje turimas ne tik kūno apnuoginimas ar „gėdingų“ paslapčių atskleidimas, bet paviešinimas viso to, ką subjektas, siekdamas apsaugoti savo įvaizdį, norėtų išsaugoti paslapyje, pradedant nuo fiziologinių sutrikimų, ligų ir baigiant intymiomis patirtimis, silpnybėmis, netobulumo apraiškomis. Intymioji gėda atspindi individo sau ir sociumo keliamus lūkesčius bei reikalavimus, kurių neatitikimas užtraukia gėdą.

Pilietinė gėda. Pilietinės gėdos modelį grindžia savęs kaip pilnateisio tam tikros valstybės nario ir atstovo matymas, piliečių puoselėjamos dorovinės nuostatos ir vertybės bei bendros atsakomybės už savo ir šalies gerovę suvokimas ir prisiėmimas. Taip suvokiamos gėdos subjektu tampa pilietinė visuomenė, gėdą patirianti dėl pamatinėms jos idėjoms ir teisėms prieštaraujančio elgesio, tvirtus jos ir valstybės pamatus griaušančių veiksmų. Jų atlikėjų vaidmuo paprastai atitenka valdžios atstovams ir aukštas pozicijas užimantiems pareigūnams, kurie, visuomenės nuomone, nevykdo savo įsipareigojimų ir nepakankamai rūpinasi jos gerove. Gėdą piliečiai patiria vieni prieš kitus dėl to, kad jų išrinkti valdžios atstovai nesugeba užtikrinti lygių teisių, socialinių, finansinių pilnaverčio ir padoraus gyvenimo sąlygų, taigi neatitinka jiems iškeltų reikalavimų ir užtraukia gėdą visuomenei. Neatlieka jiems pavestų socialinių vaidmenų. Gėdą piliečiams užtraukia savo ir valstybės ateities patikėjimo į tokias rankas faktas.

Tautinė gėda. Tautinė gėda glaudžiai siejasi su pilietinės gėdos modeliu. Kaip ir pastarasis jis grindžiamas puoselėjamosiomis vertybėmis ir bendrai priimtos atsakomybės jausmu. Tačiau kitaip nei pilietinės gėdos atveju, jos subjektas suprantamas kiek plačiau – tautinė gėda patiriama ne tik visuomeniniu ir politiniu, bet tautiniu pagrindu susijusios bendruomenės. Socialinį ir teisinį pilietinės gėdos priešasčių aspektus šiuo atveju papildoma valstybinis ir tautinis, iš piliečių gėdą užtraukiančio valdžios atstovų elgesio čia pereinama prie elgesio, užtraukiančio gėdą visai valstybei tarptautiniu lygmeniu. Taigi, tautinės gėdos priežastimis tampa, viena vertus, valstybės įvaizdį tarptautiniu lygmeniu teršiantys valdančiųjų sprendimai ir veiksmai, kita vertus, nešlovę kraštui užtraukiantis tėvynainių elgesys ir traumuojančios istorijos puslapiai, lietuvių siejami su pasidavimu svetimai ideologijai, tautinio idealo netektimi ir nepagarba istoriniam bei kultūriniam paveldui. Tautinė gėda randasi iš siekio išsaugoti gerą valstybės įvaizdį, iš vienos pusės, pasireiškiantį šaliai įgyvendinant pažangius projektus, kartu su kitomis šalimis strategiškai siekiant užsibrėžtų tikslų, pagrindžiant savo vaidmenį užsienio politikoje, iš kitos pusės – puoselėjant laisvos tautos idėją, tikint tautine dvasia, reiškiant pagarbą nuo tautinės savasties, istorinio ir kultūrinio šalies palikimo neatsiejamam jos suverenitetui.

Objektyvioji gėda. Objektyviaja gėda laikoma tais atvejais, kai jos priešasčių objektyvumas nekelia abejonių nė vienam iš gėdos situacijos dalyvių, taigi, kai tam tikras įvykis ir (ar) bruožas tiek jausmo patyrėjo, tiek jo sukėlėjo ir sužadintojo laikomas gėdos priežastimi ir tais atvejais, kai gėdos priežastį pripažįsta jausmo patyrėjas ir sužadintojas. Būtina gėdos priežasties

įvertinimo sąlyga – bendrai priimta aksiologinė sistema, elgesio normos ir standartai³⁰.

Subjektyvioji gėda. Subjektyvioji gėda – socialinių sankcijų baimės pamatuotas jausmas. Jo pagrindą sudaro subjekto įsitikinimas, kad jo atliktas veiksmas, turimi bruožai, išpažįstamos pažiūros, įsitikinimai, juos atskleidus, liks neigiamai įvertinti aplinkos, ir kad jis pats neatitinka visuomenės keliamų elgesio, išvaizdos ir kitų reikalavimų. Subjektyvioji gėda kyla iš baimės likti atstumtam, pažemintam, išjuoktam. Subjektyviosios gėdos jausmą sustiprina ir tai, kad jos priežastims (pvz., ašaroms, kilmei, kalbai ir kt.) subjektas paprastai neturi įtakos.

Realioji gėda. Realioji gėda – realiai įvykusio veiksmo ir (ar) pasireiškusio subjekto bruožo sukeltas jausmas. Jis gali būti patiriamas iš karto, bet lygiai taip pat praėjus tam tikram laikui, taigi, prisiminus praeityje įvykusį ir gėdą užtraukusį įvykį. Net ir numatydamas gėdą užtraukiančius veiksmus įvykius ar įsitikinimus, realiosios gėdos atžvilgiu žmogus tampa bejėgis.

Įsivaizduojamoji gėda. Nuo jau aptartų modelių įsivaizduojamoji gėda visų pirma skiriasi tuo, kad ji yra sužadinama ne realių, bet įsivaizduojamų įvykių turimos patirties ir asociacijų pagrindu. Įsivaizduojamoji gėda kitaip dar gali būti apibūdinama kaip potenciali. Įsivaizduojamoji gėda tai vienintelis gėdos modelis, kai žmogus sugeba suvaldyti šį jausmą.

6.5.2.2. GĖDA kaip pasišlykštėjimą keliantis objektas

Vienas labiausiai su fiziologiniais patiriamos gėdos aspektais susijusių GĖDOS modelių. GĖDOS kaip pasišlykštėjimą keliančio objekto įsivaizdavimas tiesiogiai siejasi su anksčiau aptartu GĖDOS kaip nepatogumo jausmo suvokimo būdu. Jo esmę sudaro gėdos tapatinimas su fiziškai apčiuopiamomis ir „plika akimi“ matomomis jos priežastimis, konkrečiais, estetiškumu nepasižyminčiais objektais, tuo, kas individo laikoma „negražu“. Tokių objektų kategorijai priklauso intymios kūno dalys, visa, kas siejasi su purvu, gyvuliais, nemalonių kvapu ir reginiais.

³⁰ Šiuo atveju būtina turėti omenyje ir tai, kad skirtingose kultūrose, priklausomai nuo jų puoselėjamų vertybių, moralės ir etikos normų, jausmo „objektyvumas“ taip pat gali skirtis.

6.5.2.3. GĖDA kaip psichinė savybė

Gėda kaip psichinė savybė pasireiškia pro drovumo, nedrąsos ir kuklumo prizmę. Tai individui priskiriamas būdo bruožas, pasireiškiantis *pre factum*, t. y. prieš įvykstant kažkam, dėl ko individas gali netekti garbės, likti pažemintas, paniekintas, išjuoktas. Taip suvokiama gėda virsta vidinės kontrolės svertais, apsaugančiais subjektą nuo nešlovės. Individo jaučiama kaip vidinis suvaržymas, iš vienos pusės, gėda sulaiko jį nuo orumui grėsmę keliančių veiksmų, iš kitos pusės – padeda jam apsaugoti savo vertybes, vidinį „Aš“ ir jų buveinę esantį kūną.

Taip suprantamą gėdą subjektas patiria suvokdamas išoriškai egzistuojantį ir jo veiksmus pro padorumo / nepadorumo, normoms ir reikalavimams atitikimo / neatitikimo didinamąjį stiklą matantį ir vertinantį stebėtoją. Gėdos kaip psichinės savybės pasireiškimo jausmas sužadinamas baimės likti išjuoktam, atstumtam, nemylimam ir realios socialinių sankcijų grėsmės.

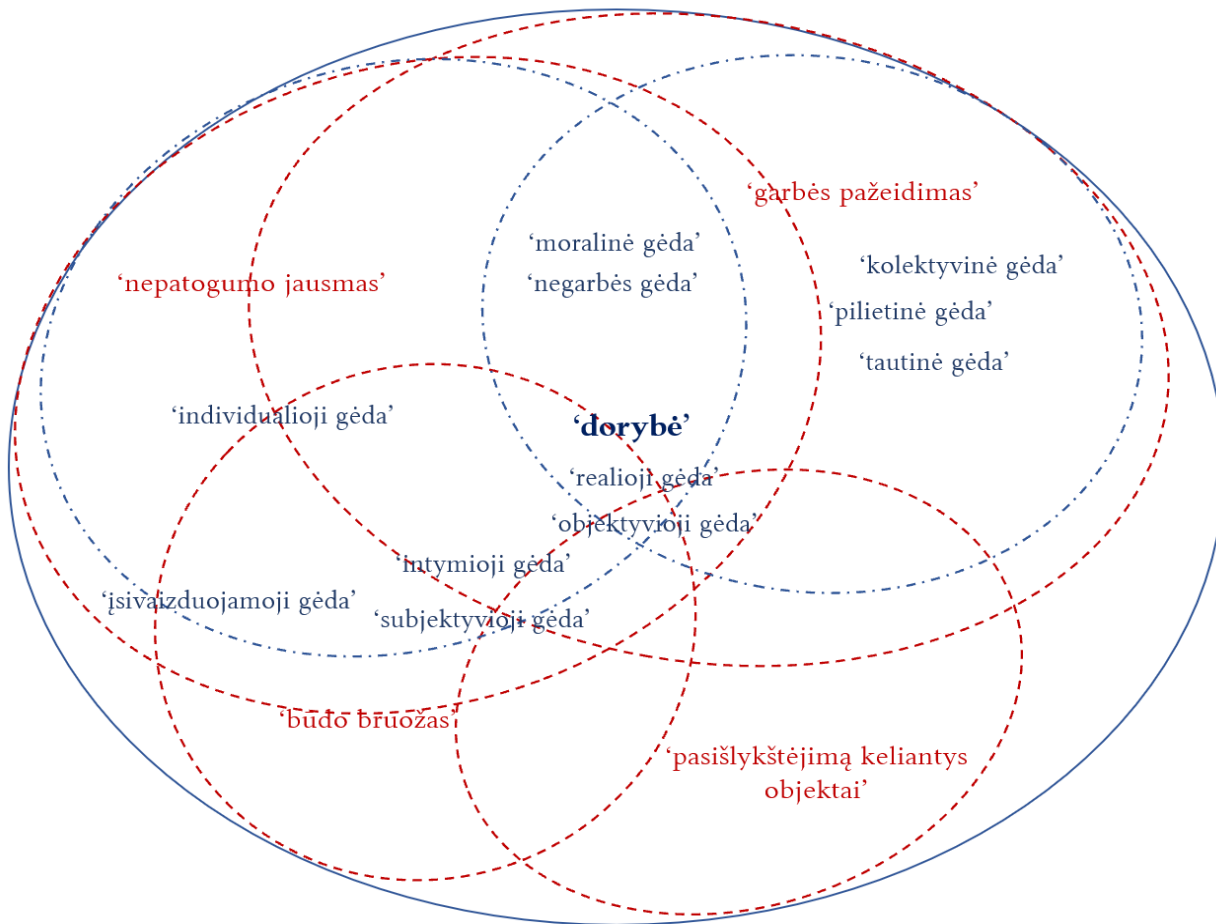
6.5.2.4. GĖDA kaip dorybė

Gėda negimsta iš niekur. Tai nėra išorinių dirgiklių sukelta biologinės prigimties organizmo reakcija, bet veikiau moralės normoms prieštaraujančių veiksmų, žodžių ir minčių sutrikdyto dorovinio žmogaus pamato apraiška. Abiem atvejais – kaip jausmas ir kaip psichinė savybė – gėda patiriama tik predispozicijų tam turinčių, savo ir bendruomenės priimtas vertybes puoselėjančių subjektų. Gėdos nejaučia tas, kas nesuvokia savigarbos, orumo ir gero vardo svarbos.

Taip suvokiama gėda suponuoja padorumo ir skaistumo dorybes, pasipriešinancias subjekto išnaudojimui, apsaugančias jo lytines ir dvasines vertes. Gėda tai vidinės laisvės ir atsakomybės sąlyga, dorovinės brandos pamatas, kuriam esant nešlovės grėsmė varžo, o negarbė priverčia nemaloniai jaustis.

6.5.2.5. GĖDA kaip garbės pažeidimas

Grindžiamas ankstesniojo, GĖDOS kaip garbės pažeidimo modelis žymi vieną esminių gėdos jausmo priežasčių. Nepriklausomai nuo subjekto pobūdžio, kitų priežasčių ir palankių gėdai atsirasti aplinkybių, jausmas randasi dėl „garbės nuplėšimo“. Nors daugeliu aspektų šis modelis siejasi su anksčiau minėta „moraline gėda“, atskirai pastarąjį verta paminėti atsižvelgiant į vertinamąjį jo aspektą. Mat būtent šis modelis „aktyvinamas“, skiriant ir vykdant bendruomenės moralę pažeidusio subjekto baudžiamąjį veiksmą.

16 paveikslas. GĖDOS kognityviniai modeliai.

Anksčiau aptarti GĖDOS modeliai, iš vienos pusės, atskleidžia lietuviu patiriamos gėdos suvokimą pamatuojančias individualių bei kolektyvinių patirčių ir žinių sistemas, iš kitos pusės, rodo tiesioginę jų sąsają su tautos puoselėjamosiomis vertybėmis. Ribos tarp šių modelių ne visuomet esti aiškiai nustatomos, dažnu atveju jie vienas kitą papildo. Tačiau šių modelių pėdsakų randama visuose jau aptartuose diskursuose.

6.6. Apibendrinamosios pastabos

Sisteminių ir tekstinių duomenų analizė atskleidžia įvairialypę ir daugiaaspektę lietuviu sąmonėje glūdinčio ir kalboje įtvirtinto gėdos vaizdo, o tiksliau vaizdų, prigimtį. Gėda iškyla juose kaip fenomenas, giliai prasiskverbęs į pasaulio suvokėjo sąmonę, bet sykiu pamatuojuantis individo ir bendruomenės aksiologinę sistemą, jų vystymąsi kultūrinio ir tautinio identiteto, socialinių santykių ir pilietinės pareigos bei atsakomybės plotmėse. Iš vienos pusės, *gėda* lietuviu asocijuojama su neigiamomis patirtimis ir patyrimais, suvaržymu, apnuoginimu, iš kitos pusės, ji siejama ir vartojama su tokiomis sąvokomis, kaip *garbė, dora, tabu, norma*. Nors daugeliu atvejų galima būtų teigti, kad lietuvių gėdos suvokimas nedaug tesiskiria nuo universalaus jos aiškinimo, kad tekstuose keliamos panašios gėdos problemos, svarbu turėti omenyje nevienodą keliamų problemų mastą ir prioritetiškumą. Šiuo atžvilgiu lietuvių gėda neatskirama nuo pamatinių žmogaus vertybių – garbės, laisvės, tautos, valstybės. Lietuviškosios gėdos bruožai, susiję su šalies geopolitine ir ekonomine padėtimi bei istorine atmintimi, ypač pasireiškia politiniame ir ideologiniame-istoriniame diskursuose (žr. 6 priedą).

Literatūriniame diskurse gėda visų pirma yra individo patiriamas jausmas, kurio priežastys liečia jo [individo] dorovinę sistemą, savigarbos suvokimą ir jų reiškimosi aplinkybes. Gėda gimsta kaip neatitikimo savo įsivaizduojamam idealui ir visuomenės priimtiems grožio, išvaizdos, elgsenos ir kt. kanonams ir suvaržymo jausmas. Ji dažnai žadinama paties subjekto įsitikinimo dėl jo netobulumo ar negarbingo, gerą vardą ir puoselėjamas vertybes dergiančio elgesio. Tačiau gėda taip pat yra individo charakterio bruožas – drovumas, nedrąsumas, ir moralinė nuostata, apsauganti nuo nešlovės, būtina sąlyga gėdai kaip negarbės sukeltam jausmui patirti. Šiuo atžvilgiu literatūrinis gėdos vaizdas glaudžiai siejasi su religiniu, kuriame gėda (vėlgi patiriama pirmiausia individo), tiesiogiai besisiejanti su drovumu ir skaistumo dorybe, žymi gyvosios sąžinės balsą, dorovinę brandą ir siekį išsaugoti garbę, orumą ir vidinę laisvę.

Publicistinio, politinio ir ideologinio-istorinio diskursų skiriamuoju bruožu tampa gėdos subjektas. Šiuo atveju gėda patiriama bendruomenės, ar plačiau – tautos, dėl jos pačios ir jos narių neatitikimo priskirtiems socialiniams vaidmenims, jais pasitikėjusiųjų lūkesčių nepateisinimo, nesugebėjimo vykdyti įsipareigojimų (publicistinis ir politinis diskursai) ir laisvos valstybės idėjos bei tautinio paveldo nepaisymo ir menkinimo, istorinės atminties iškraipymo (ideologinis-istorinis diskursas). Publicistinio ir politinio diskurso atveju, kaip ir paremijose, gėda tampa susiklosčiusios padėties vertinimo išraiška ir savo puoselėjamų vertybių viešo deklaravimo priemone. Gėda, o tiksliau gėdinimu, siekiama paveikti kitų elgesį ir sprendimus. Ideologiniame-istoriniame diskurse iš praeities paveldėta gėda pasireiškia kaip vienas nacionalinio charakterio bruožų ir tautinę visuomenę, bendrą atsakomybę pamatuojančių vertybių, padedančių susitaikyti su istorinę atmintį traumuojančiais reliktais, taip pat laikomais tautine gėda.

Gėda yra dinamiška. Keičiantis žmogaus gyvenimo, darbo, vystymosi aplinkai, politiniams, visuomeniniams, kultūriniais ir estetiniams kanonams, o taip pat mados įtakai, keičiasi ir tam tikri gėdos kognityvinio vaizdo aspektai. Nuo etikos ir moralės sferų vis labiau judama kūniškumo ir intymumo link, gėdos priežasčių įžvelgiant fizinio netobulumo apraiškose (to nėra paremijose ir žodynuose cituojamoje medžiagoje) ir siekiant išlaisvinti kūną iš bet kokių jį varžančių „pančių“, taigi ir gėdos. Lietuvių tekstuose ir kultūroje šie procesai dar nėra dominuojantys. Nepriklausomai nuo vyraujančių tendencijų ir išorės įtakos, lietuviui gėda tebėra vienas esminių savigarbos ir puoselėjamų vertybių apraiškos būdų bei garbės ir gero vardo išsaugojimo prielaida. Gėdą bandoma įveikti, suvaldyti, bet jos neatsisakoma, nes pažabota gėda veda prie nešlovės ir negarbės.

6.7. Gėdos kognityvinė definicija

Kaip matyti iš atliktos analizės GĖDOS sąvoka apima svarbiausias žmogaus gyvenimo, jo veiklos sritis. Nepaisant to, kad laikui bėgant gėdos suvokimas kinta, ji visuomet lieka glaudžiai susijusi su individo ir visos bendruomenės aksiologine sistema. Sisteminių ir tekstinių šaltinių analizė leidžia suformuluoti tokią leksemos *gėda* kognityvinę definiciją:

Gėda – tai jausmas, kurį žmogus, laikydamas save bendruomenės nariu, jaučia netekęs garbės, savivertės ir gero vardo, pažeidęs visuotinai priimtas etikos ir moralės normas, nepadoriai ir savanaudiškai pasiėlgęs. Tai jausmas, kurį žmogus jaučia nesugebėjęs apsaugoti tokių savo ir bendruomenės prigimtinių teisių ir vertybių kaip laisvė, orumas, valstybė, patyręs nesėkmę ir

pralaimėjimą, neparodęs pagarbos tautos puoselėjamosioms vertybėms, istorijai, kultūriniam ir tautiniam paveldui, laisvės idėjai, patriotizmui ir didvyriškumui, neišpildęs pareigos ir neįvykdęs išipareigojimų, neištesėjęs pažado ir duoto žodžio, nepateisinęs savo ir kitų lūkesčių, nepasiekęs iškeltų tikslų. Gėda – tai taip pat suvaržymo jausmas, kurį žmogus patiria bijodamas būti pažemintas, išjuoktas, atstumtas dėl savo elgesio, savybių, ypač netobulumo ir silpnybių, kai paprastai jam to nenorint apnuoginamas jo kūnas, atskleidžiamos intymios patirtys, paslaptys, kurios, jo įsitikinimu, kitų gali būti laikomos nepadoriomis.

Gėdą jaučia tik moralines ir tautines vertybes puoselėjantis, savigarbos svarbą suvokiantis ir siekiantis pastarąsias išsaugoti žmogus. Gėda yra neigiamai vertinamas jausmas, tačiau gebėjimas jausti gėdą yra vienas iš esminių dorovinės žmogaus brandos pamatų, vidinės laisvės ir drąsos prielaida. Gėdą galima išmokti tramdyti. Tačiau tai padaryti, išsaugodamas savigarbą ir orumą, gali tik gilių dorovinių nuostatų žmogus, turintis gėdos jos neprarasti, nes pažabota gėda gali privesti prie begėdystės ir negarbės.

7. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS metoniminė ir metaforinė konceptualizacija

7.1. Įvadinės pastabos

Tiriant mąstymo apie tikrovės objektus ir reiškinius mechanizmus, jų pasikartojamumą ir vertinamąjį aspektą, kognityvinės lingvistikos ir aksiologijos atstovų dėmesys atkreipiamas į tai, kad išskyrus deklaruojamas ir visuotinai pripažįstamas pažiūras ir nuomones, elementaraus pasaulio vaizdo turinį užpildo kalbos modeliuojamos ir kalbos vartotojų nesąmoningai perimamos pažiūros, pasaulio pažinimo siekiai ir lūkesčiai, kalboje slypinčios presupozicijos, neapčiuopiamos kognityvinės veiklos tendencijos. Žmogiškosios patirties sąlygojami kalbos dėsniai kitąkart patys lemia kalbos vartotojų pasaulėžiūrą ir pasaulėjautą (Holówka 1986, 112; Pajdzińska 1990, 88).

G. Lakoffas ir Markas Turneris minėtąjį „nesąmoningą objektų ir reiškinių suvokimo perėmimą“ ir tiesiogiai su juo susijusią automatizaciją įtraukia į konceptualiųjų metaforų sąvoką, apibrėždami pastarąsias kaip nesąmoningai ir automatiškai mūsų mąstymą, pasaulio pažinimą ir vertinimą organizuojančius vienetus. Taigi, tyrėjams atskleidžiant metaforinio perkėlimo mechanizmo pagrindą ir identifikuojant konceptualiųjų domenu sąsajas, prieinama prie kalbos nutapyto ir kalbinės bendruomenės atstovų sąmonėje slypinčio pasaulio vaizdo (Lakoff, Turner, 1989, 89).

Šios prielaidos taip pat laikomasi tiriant konceptualiuosius PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS vaizdus, glūdinčius lietuvių kalboje. Tad išskyrus sisteminių ir tekstinių duomenų analizę, mąstymo apie šiuos jausmus tendencijoms atskleisti pasitelkiamos konceptualiosios metaforos ir tam tikrais atvejais konceptualiosios metonimijos. Šiuo tikslu išrenkamos kalbinės konstrukcijos, vartojamos įvairiems pykčio, baimės ir gėdos jausmų aspektams ir su jais asocijuojamoms elgesio normoms bei atvejams išreikšti. Tiriamąjį inventorių sudaro *pykčio*, *baimės* ir *gėdos* kategorijoms priklausančios leksemos, kalbinės konstrukcijos, į kurių sudėtį šios leksemos įeina arba kurios semantiniu pagrindu reguliariai asocijuojamos su minėtomis leksemomis, taip pat metoniminio ir metaforinio perkėlimo būdu kilę derivatai ir frazeologiniai junginiai. Vieni jų bendro išėities konceptualaus domeno pagrindu iškelia aikštėn tiek baimei, tiek pykčiui ir gėdai bendrus suvokimo dėsnius, kiti – parodo atskirų jausmų išskirtinumą ir specifiskumą.

7.2. Bendri PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų metoniminės ir metaforinės konceptualizacijos aspektai

Gilesnio samprotavimo apie jausmų konceptualią metaforizaciją išėities tašku pasirenkama iš dalies jau sisteminių duomenų analizėse pasireiškusio „naivioji psichologija“, susijusi su fiziologiniais tiriamų emocijų būsenų požymiais, priežastimis ir pasekmėmis. Būtent pastarieji dažnai tampa jausmų įsivaizdavimo motyvacija, atspindinčia metoniminio mąstymo pobūdį ir pasireiškiančia daryboje bei frazeologiniuose junginiuose.

7.2.1. FIZIOLOGINIS POŽYMIS IR (AR) PRIEŽASTIS vietoj EMOCIJOS

Tiek pyktį, tiek baimę ir gėdą linkstama tapatinti su jų sukeltais organizmo veiklos sutrikimais ir (ar) pokyčiais, tokiu būdu kalba įkūnijant bendresnio pobūdžio konceptualią metonimiją FIZIOLOGINIS POŽYMIS VIETOJ EMOCIJOS. Pykčio atveju šiais požymiais tampa: kūno temperatūros pakilimas: *pikį virinti, karščiuotis* ir kt.; kepenų ir tulžies pūslės veiklos sutrikimai: *kepenis gadinti, tulžyti* ir kt.; širdies veiklos sutrikimai: *širdį užduoti, širdis plūsta kunkuliais* ir kt.; skrandžio veiklos sutrikimai: *viduriai užrūgo, piktų vidurių* ir kt.; regėjimo sutrikimai: *pyktis apakina, temdo akis* ir kt.; plaučių veiklos ir kvėpavimo sutrikimai: *plaučiai rūgsta*; judesių koordinacijos sutrikimai: *spyriotis, iš kailio eiti* ir kt.; kalbos sutrikimai ir skysčio išskyrimas: *putoti, purkštauti* ir kt.; veido odos ir išraiškos bei plaukų pokyčiai: *pajuodęs / pamėlynavęs / išbalęs / pažaliavęs iš pykčio, nosį kupinti / raukyti, lūpą pakabinti / patempti, dantimis griežti, paraudusios akys, kailį pašiaušti* ir kt. Baimė paprastai vaizduojama tokių požymių pagrindu kaip kūno temperatūros pakilimas: *kailis sukaito, čigoniškas prakaitas išmušė* ir kt., veido išraiškos ir žvilgsnio ypatumai: *palūpį virpinti, akys pabalo* ir kt.; širdies veiklos ir kraujotakos sutrikimai: *širdis krūpčioja, širdis stabterėjo, kraujas gyslose tena* ir kt.; plaukų sluoksnio pokyčiai ir ausų judesiai: *kailis nuėjo pagaugomis, plaukai pašiušo, ausimis karpyti* ir kt.; judesių koordinacijos sutrikimai: *kinkas virpinti, ranka kojas pakirsti* ir kt.; skrandžio ir virškinamojo trakto veiklos sutrikimai: *smulkiai bezdėti, šikna rūko pypkę* ir kt. Tuo tarpu iš kalba įtvirtintų gėdos fiziologinių požymių visų pirma minimi: temperatūros pakilimas: *žandai dega, kaip žarija* ir kt.; žvilgsnio ypatumai: *nežino, kur akių dėti*; judesių ypatumai: *nežino, kur dėtis, nors žemėn lįsk* ir kt. (žr. 7 priedą).

Tokiu pat pagrindu jausmai gali būti tapatinami su juos sukėlusiais reiškiniais, situacijomis ir konkrečiais objektais, taip atspindint metoniminę

struktūrą JAUSMO PRIEŽASTIS (SUKĖLĖJAS) VIETOJ JAUSMO. Šis modelis dažnai pasitelkiamas gėda vadinant visa, kas ją sukelia, bei baimę tapatinant su ją sukėlusiais objektais ir reiškiniiais, plg. *baugas, laikas* ir kt. (1–3):

- (1) *Sūnus nemokytas yra savam tėvui gėda.* (LKŽ)
- (2) *Prekyba moterims – amžiau gėda.* (Kauno diena, 2001)
- (3) *Kažkada girta moteris buvo viso valsčiaus gėda.* (respublika.lt)

Didžioji dalis minėtų požymių glaudžiai siejasi su jausmų metaforinės konceptualizacijos ištakos sritimis³¹. Pastarosios apima tiek konkrečias sąvokas, kaip KARŠTIS ar GYVŪNAS, tiek ikisąvokines (ikikonceptualiąsias) schemas kaip JUDĖJIMAS AUKŠTYN / ŽEMYN, PUSIAUSVYRA, TALPYKLA – elementarias, lanksčias, pasikartojančias, tad nesąmoningai patirtims organizuoti pasitelkiamas struktūras. Jų pagrindu išplečiamos ir tiriamų jausmų konceptualiosios metaforos.

7.2.2. TALPYKLA, UŽDARA ERDVĖ, JUDĖJIMAS AUKŠTYN / ŽEMYN, PUSIAUSVYRA

Tai bemaž universalūs domenai, atveriantys kelias ne tik pačios emocinės būsenos, bet žmogiškojo kūno suvokimo perspektyvas ir dimensijas, kaip „aukštyn / žemyn“, „į vidų / į viršų“, įsikūnijančias jausmams reikšti kalboje skirtame leksikone.

Tiek pykčio, tiek baimės ir gėdos jausmų kognityviniai vaizdai atspindi vienus pagrindinių metaforinės prigimties modelių – KŪNAS YRA TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ) ir JAUSMAS YRA TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ). Pirmuoju atveju jausmas yra suvokiamas kaip žmogaus kūną užpildanti ir (ar) siekianti iš jo ištrūkti materija – JAUSMAS YRA (KARŠTAS) SKYSTIS, plg. *pyktis / baimė / gėda randasi / kyla, pyktis / baimė pripildo* (4–6). Jos kiekis didėja, jausmui intensyvėjant, plg. *pyka augo / didėjo*, mažėja jausmui netenkant intensyvumo, plg. *baimė atslūgsta*, tokiu būdu aktyvinant JUDĖJIMO AUKŠTYN / ŽEMYN konceptualiąją schemą. Kita talpyklos domeno pagrindu atsiverianti konceptualioji metafora – JAUSMAS YRA JĖGA – vaizduoja jausmą kaip žmogaus elgesį iš vidaus veikiančią ir dažnai jo PUSIAUSVYRĄ trikdančią jėgą. Kalboje pastaroji paprastai reiškiamą konstrukcija „iš + jausmas“, pvz., *iš pykčio blaškytis, iš baimės krūpčioti / drebėti* ir kt. (7, 8):

³¹ Dalyko literatūroje šis reiškinys dar vadinamas metaftonimija, daugiau žr. (Lakoff, 1987).

- (4) *Iš vidaus žmogaus išeina negėda* (LKŽ)
- (5) *Štai jau trys šimtai metų į Budrių bažnyčių ateina žmonės, kai širdyje pakyla baimė dėl rytdienos, dėl ateities, sakydavo tėtušis.* (Petras Dirgėla, Giria, 1994)
- (6) *Baimė kaupėsi ir tada, kai sužinojome, jog į mišką pasitraukė ir kai kurie pažįstami kaimynai, pasišventę kovoti už Lietuvą.* (respublika.lt)
- (7) *Drebantys iš baimės ar persikreipę iš pykčio negali prisiimti atsakomybės už valstybę* (bernardinai.lt)
- (8) *Iš gėdos ir pasibjaurėjimo mergaitė iššoko iš aštuntojo aukšto ir žuvo.* (Vakarinės naujienos, 1995)

Kalbant apie kūno kaip talpyklos ir (ar) uždaros erdvės suvokimo būdą, atkreiptinas dėmesys į šią erdvę užpildančios substancijos pobūdį. Paprastai tai esti (karštas) skystis, kurio, jausmui intensyvėjant ar randantis, daugėja, rimstant – mažėja. Jis kaupiasi giliai žmoguje, kunkuliuoja, plg. *kraujas verda*, o pasiekęs tam tikrą laipsnį, gali sprogti, išsilieti (9-13):

- (9) *Kiek Lietuvos žmonės prikaupė pykčio – ant valdžios, teisėsaugos, politikų, krizės, vieni ant kitų.* (delfi.lt)
- (10) *Vartotojams pyktį kelia šilumininkų išrašomos sąskaitos.* (respublika.lt)
- (11) *Pyktis pamažu atlėgo, o noras pasipuikuoti vis augo.* (Kęstutis Zurba, Pankas, 1998)
- (12) *Tai tą skausmą, pyktį, bejėgiškumą ir nuoskaudas bandome užtrenkti, liedami neapykantą ir tuščią.* (alkas.lt)
- (13) *Dėl užgriuvusių rūpesčių jo nuotaika buvo sujaukta ir niūroka, norėjosi ant ko nors išlieti susikaupusį pyktį.* (Algirdas Pocius, Ponia Amnestija, 2004)

Antrojo iš minėtų modelių – JAUSMAS YRA TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ) – pagrindas yra žmogaus atsidūrimo su patiriamu jausmu tapatinamoje uždaroje erdvėje įsivaizdavimas. Žmogus gali nuolat tūnoti šioje erdvėje, taip pat gali būti į šią erdvę įvedamas kitų, plg. *baimėje gyventi, eiti pikty, vesti į apgėdinę, į gėdą įvedu* ir kt. (14–16). Iš šios erdvės, ypač baimės atveju, asocijuojamos su nelaisve ir suvaržymu, norima ištrūkti (17-20):

- (14) *Likusieji gyvena baimėje, nes naujos valstybės įmonės struktūra vis dar formuojama.* (respublika.lt)
- (15) *Įėjau į apmaudą, kad nežinau nė kur dėtis.* (LKŽ)
- (16) *Žmogus ištvirkyn ir begėdyn!* (LKŽ)

- (17) *Argi ne smagu matyti gyvenimo pilnatvę trykštantį veidą, kuris prieš porą metų buvo sukaustytas skausmo, **baimių**, depresijos.* (Mantas Areima, Nostalgija: neišgalvota gyvenimo emigravus istorija, 2007)
- (18) *Kaip ištrūkti iš **baimės**? [...] Į tokią visuomenę kelias iš baimės visuomenės labai ilgais ir sunkus.* (respublika.lt)
- (19) *Išganingas Dievo veikimas pasireiškia tiek išlaisvinimu iš **baimės**, tiek jos diegimu.* (bernardinai.lt)
- (20) *Apaštalams anuo metu baimės spynas atrakino ir neryžtingumo pančius nutraukė Šv. Dvasia.* (bernardinai.lt)

Kelias jausmų suvokimo perspektyvas atveria JUDĖJIMO ŽEMYN konceptualioji schema, ar veikiau ja grindžiamos konceptualiosios metaforos: JAUSMAS YRA NAŠTA ir JAUSMO PATYRIMAS YRA JUDĖJIMAS ŽEMYN. Lietuvio pyktis, baimė ar gėda patiriami kaip našta, kurią norima numesti, bet kurią tenka pakelti (21–24). Šie jausmai slegia, spaudžia, priverčia nuleisti žvilgsnį, pasilenkti žemėn, plg. *gėda galvą į žemę palenkė, gėdą užkorė* (25–27)³²:

- (21) *Nusimeskime **baimės** našta.* (bernardinai.lt)
- (22) *Šių **baimių** svoris buvo toks, kad tiek visuomenei, tiek kai kuriems individams dažnai buvo sunku su jomis tvarkytis.* (bernardinai.lt)
- (23) *Pats jau ėmė už tą įkyrumą **pyktį** ant savęs.* (Jonas Mikelinškas, Mūsų emocijų vagis, 2006)
- (24) *Ir neviltį, ir **baimę**, užmarštį tenka pakelti.* (Jurgis Kunčinas, Pjūti fėjūt!, arba Netiesų dvaras: romanas, 2004)
- (25) *Pasakiau, kad kai kurių lietuvių dalyvavimas žydų žudynėse karo metais man kelia slegiantį **gėdos** jausmą.* (Algirdas Brazauskas, Penkeri prezidento metai, 2000)
- (26) *Rytais iš **gėdos** norėdavo skradžiai žemę prasmegti.* (Kazys Saja, Tas, kuris, 2007)
- (27) *Kaip ji **gėdingai** eina, bijo žmonėms į akis pažiūrėti.* (LKŽ)

7.2.3. ŽMOGUS, PALLYDOVAS, PRIEŠAS

JAUSMAS YRA ŽMOGUS – dar viena itin dažnai lietuvių pasitelkiama metafora jausmams suvokti ir reikšti kalba. Priklausomai nuo konteksto ir

³² Tomaszo Krzeszowskio nuomone, jausmo suvokimas per JUDĖJIMO ŽEMYN konceptualiąją prizmę atliepia ir neigiamą jo vertinimą. Daugiau apie ikisąvokinių schemų aksiologinį aspektą žr. (Krzeszowski, 1994).

aplinkybių toliau ji gali būti detalizuojama į du potipius: JAUSMAS YRA PALYDOVAS, JAUSMAS YRA SVEČIAS ir JAUSMAS YRA PRIEŠAS. Kalbiniais šių metaforų rodikliais visų pirma tampa žmogaus ir jo veiklos aprašui būdinga leksika.

Jausmas gali nuolatos lydėti žmogų, jam to nepastebint, pasireikšdamas tik tam tikromis aplinkybėmis, žmogui atliekant tam tikrus veiksmus, priimant sprendimus ar žengiant lemtingus žingsnius (ypač baimės atveju). Kalboje dažniausiai šis jausmo aspektas reiškiamas formuluote „su + jausmas“ (28–32). Jausmas ateina, jis gali kalbėti, tylėti, krėsti pokštus, bet taip pat nerimti, rėkti, persekioti, smaugti, valdyti (33–43). Į baimę kreipiamasi kaip į žmogų (44):

- (28) *Moterys užsilipo ant suolo, su baimė žiūrėjo gatvės link.* (Kazimieras Zalenskas, Sudrumstas šaltinis, 2004)
- (29) *Tikrasis aš kažkur tūno pasislėpęs ir su baimė stebi kūne apsigyvenusio svetimdvasio veiksmus. Šis išgeria puoduke buvusį vyną, kuris rausvai padažo skruostus ir šiek tiek apsvaigina [...]* (Vaida Blažytė, Ieškojimai, 2007)
- (30) *Baimė su meile nevaikščioja drauge.* (LKŽ)
- (31) *Geriau biednam (vargingam) su garbe būti, negu turtingam su gėda pūti.*
- (32) *Antras jausmas, lydintis artistą – baimė.* (Kauno diena, 2000)
- (33) *Aplanko svetimos gėdos jausmas, kai vardan politinių tikslų imituojama demokratija, kai familiariai žeminamas žmogus.* (15min.lt)
- (34) *Gėda ir kaltė nuolatiniai jų gyvenimo palydovai.* (respublika.lt)
- (35) *Garbė eina keliu, negarbė – kelio kraštu³³.*
- (36) *Geru žodžiu prabilo ir piktumas nutilo.* (LKŽ)
- (37) *Tada nesupratau, kad jų lūpon kalbėjo baimė.* (Vytautas Bublys, Žmogus iš tenai, 1995)
- (38) *Pyktis – blogas patarėjas.*
- (39) *Neįtikėtina, bet prasiveržęs ponios Penės pyktis kaipmat nuramino elgetą.* (Petras Venclova, Aistrų fiesta, 1997)
- (40) *O čia dar baimė pokštus ėmė krėsti.* (Petras Venclova, Teateinie meilės karalystė, 2002)
- (41) *Jis tapdavo rėkiančia baimė.* (LKŽ)

³³ Sąvoka *garbė* šiuo atveju taip pat apima gėdą kaip moralinę vertybę.

- (42) *Perskaičiau E. Bradūnaitės-Aglinskienės „Respublikoje“ išspausdintą straipsnį, kuris ir padėjo man rasti atsakymą į tai, kodėl mane visą laiką persekioja **baimė**.* (respublika.lt)
- (43) *Bet ir tuos, ir anuos valdo **baimė**.* (Petras Venclova, Teatinie meilės karalystė, 2002)
- (44) ***Baimė**, nespauk man krūtinės.* (Vytautas Landsbergis, Sunki laisvė, 2000)

Pykčio, baimės, gėdos jausmų samprata pro priešą ir kovos su juo prizmę iškelia aikštėn neigiamus jų aksiologijos aspektus. Suvokiant jausmą kaip priešą, siekiama nuo jo ap(s)isaugoti, jį įveikti, užkirsti jam kelią, nepasiduoti (45–50). Nesugebėjimas suvaldyti jausmus savo ruožtu prilyginamas kovos pralaimėjimui. Jausmo, ypač pykčio, apimtas žmogus elgiasi tarytum į spąstus patekusi auka, į kalėjimą patekęs / įvartytas karys, plg. *eiti piktn, įvartyti į tūžį* (51–54):

- (45) *Žurnalistai apsaugojo prezidentę D. Grybauskaitę nuo **gėdos**.* (15min.lt)
- (46) *Miegas vis dėlto įveikė mano **pyktį**, ir aš, pirtininkas, pramiegojau pirmąją pamoką.* (Grigorijus Kanovičius, Veidai sutemose: apysaka ir nepramanyti apsakymai, 2002)
- (47) *Vienas iš esminių priežasčių buvo noras nugalėti visuotinę darbuotojų **baimę** išsakyti savo nuomonę.* (alkas.lt)
- (48) *Dabar labiau nei bet kada privalote užkirsti kelią **baimei**.* (Verslo žinios, 2008)
- (49) *Bažnyčia ragina žmones nepasiduoti **pykčiui**.* (bernardinai.lt)
- (50) *Pasidaviau mirties **baimei**.* (Švyturys 1995)
- (51) *Paleisk **pyktį** valion, pats būsi nevalioj.*
- (52) *Mes esame **baimės** įkaitai.* (respublika.lt)
- (53) *Bet neišsigando, o tik dar labiau ją suėmė pyktis, kad ją šitokią kupriukę dar spardo.* (Leonas Zaleckis, Būtoji diena, 1998)
- (54) ***Baimė** užvaldė valstybę.* (alkas.lt)

7.2.4. ŽVĖRIS, PABAISA, GYVIS

Jausmo kaip pavojingo žvėries, gyvio ir (ar) pabaisos suvokimo būdas – JAUSMAS YRA ŽVĖRIS (GYVIS), JAUSMAS YRA PABAISA – glaudžiai siejasi su jau aptarta jausmo kaip priešą konceptualiaja metafora. Jausmo įsivaizdavimas, pasitelkiant (pavojingo) žvėries kategoriją, viena vertus, remiasi jausmo subjekto ir žvėries elgesio tapatinimu, kita vertus, pasireiškia

jausmą apibūdinant gyvūnijos pasauliui priklausančia leksika. Pirmojo atvejo pavyzdžių teikia pati kalbos sistema, frazeologiniai junginiai, plg. *kailis užkaito, dantimis griėžti, iltį galąsti, urzgėti, urkšti* (pykstant), *ausimis karpyti, kailį drebinti, uodega rukčioja* (bijant) ir kt. Antrasis atsiskleidžia jausmui priskiriant žvėrimis ir gyviams būdingą elgesį – jis būna laukinis, nesuvaldomas, jis graužia, ėda žmogų, jis prisisėlina ir gali užpulti (55–62), savo prisilietimu kelia šiurpulį (63–65):

- (55) *Jį pakeitė laukinis pyktis.* (Irena Buivydaitė, Laiko liko tiek nedaug, 1998)
- (56) *Vėlės atsiranda čia ir kurį laiką būna – mes į tokius dalykus reaguotume, o ir reaguojame su sunkiai suvaldoma baimė ir nerimu.* (Gintaras, Beresnevičius, Vilkų saulutė: eseistika, 2003)
- (57) *Pasak jo, pastarąją savaitę viešojoje erdvėje pasklidęs ir rajonų gydymo įstaigoms baimę įvaręs vadinamasis „juodasis“ ligoninių sąrašas realybėje neegzistuoja, o pasklidusios kalbos apie jį yra tiesiog opozicijos siekis kurstyti įtampas.* (respublika.lt)
- (58) *Gėda labiau už dūmus akis graužia.*
- (59) *Su juo nieko nepašnekėsi – visas pykčio suėstas.* (LKŽ)
- (60) *Jeib mane negadna neužpultų!* (LKŽ)
- (61) *Iš baimės nagų išplėstas pomėgis pridėjo pasitikėjimo.* (Verslo žinios, 2005)
- (62) *Siaubo pagautas kitas ligonis klausėsi žmogaus kovos su mirtimi.* (LKŽ)
- (63) *Paniška baimė peršliaužė visu Virginijos kūnu.* (Irena Buivydaitė, Laiko liko tiek nedaug, 2003)
- (64) *Nežinia ir baimė atslinko prie tarpumiškių sodybų, nustelbė dainas ir juoką.* (Vladas Dautartas, Jazminas tėvo sode, 1995)
- (65) *Tikrai, ji nebūtų galėjusi atlaikyti šiurpulingų baimių ir pavojų.* (Birutė Pūkelevičiūtė, Aštuoni lapai; Devintas lapas, 2003)

Baimės ir gėdos jausmų bijoma. Jie baisūs, šiurpulingi. Nuo jų it nuo baubų bandoma pabėgti arba pasislėpti (66–68). Tuo tarpu pyktį it laukinį žvėrį stengiamasi sutramdyti, plg. *tramdyti siutulį, sulaikyti pyktį, nuraminti tulžį*, jo atsikratyti ar jį išvaryti, plg. *išdūkimą iš ko nors išvaryti, pasiutimą išvaryti, piktumą išvaryti*:

- (66) *Gal iš baisios gėdos ir apmaudo?* (Jurgis Kunčinas, Blanchiesserie...)

- (67) *Jei mes nebūtume tos gėdos taip bijoję.* (Anri Bordeaux, 42, 2006)
- (68) *O taip norim kuo skubiausiai kur nors įlipti, dingti, prapulti ir nuo visų baimių pasislėpti.* (Birutė Pūkelevičiūtė, Aštuoni lapai; Devintas Lapas, 2003)

Pykčio kaip žvėries konceptualizacija atspindi tam tikrus kalboje įtvirtintus stereotipinius pykčio subjekto ir objekto bei supančios tikrovės su pykčiu asocijuojamų objektų vertinimus. Štai gyvūnams, su kuriais lyginamas pykstantysis, kaip širšė, gyvatė, šuo ar vilkas, priskiriamas polinkis pykti, plg. *piktas kaip vilkas / širšė / širšinas, piktoji gyvatė* ir pan. Daiktavardžiais *šuo* ar *vilkas* apibūdinamas supykęs vyras, *širše* vadinama supykusi moteris.

7.2.5. ARTEFAKTAS

Tiek sisteminiai, tiek tekstiniai duomenys ir paremijos iškelia aikštėn dar vieną pykčio, baimės, o ypač gėdos jausmų suvokimo reguliarumą. Visiems jiems priskiriamos tam tikros materialiams objektams būdingos charakteristikos. Štai gėda nėra įgimta, ją galima gauti arba padaryti, taip pat paveldėti. Gėda yra „turima“, bet jos galima netekti (69). Be to, gėda pasižymi tokiais daiktų požymiais kaip dydis ir forma (70–76). Baime galima dalytis, jos galima netekti, pykčio atsikratyti kaip nereikalingo daikto, palikti nuošalyje ar paslėpti (77–81):

- (69) *Daryk gerai, gėdos neturėsi.*
- (70) *Kad sarmatos neturi, tai nors gėdą pasiimk.*
- (71) *Kai gėdą dalino, manęs namie nebuvo.*
- (72) *Mums, ano meto jauniems europiečiams buvo aišku, kad holokaustas, vienas baisiausių vokiečių proto išradimų, lieka vokiečių gėda.* (bernardinai.lt)
- (73) *Sarmatą pametus, reiks ir man eiti prašyti.*
- (74) *Bet į vešumą po visų amžiaus peripetijų išėjo lyg ir ne tas, ne toks lietuvis, lyg ir ne taip kalba, ne taip dainuoja, lyg ir be gėdos, kažkoks sulaužytas, sukrypęs, piktokas.* (Marcelijus Martinaitis, Lietuviškos utopijos, 2003)
- (75) *Tai didžiulė gėda vaikams!* (sarmatas.lt)
- (76) *Baimė sumišusi su aštriu gėdos jausmu ir kartu su stipriu troškimu žengti į bedugnę, priklausyti joms, užvaldė ją.* (Jaroslavas Melnikas, Tolima erdvė, 2008)

- (77) *Su savo bendraamžiais negalėjo šia **baimė** pasidalyti, nes jie buvo įsitikinę, kad visą amžių liks vaikais.* (Jurga Ivanauskaitė, Sapnų nublokšti, 2000)
- (78) *Ne veltui konservatoriai ne kartą atkreipė dėmesį į tai, jog jauni Lietuvos žmonės prarado komunizmo ir Rusijos **baimę**.* (bernardinai.lt)
- (79) *Tu man padėjai atsikratyti **pykčio**, ačiū tau.* (Emilija Liegutė, Agregoras, 2000)
- (80) *Varėnos kunigas klebonas Pranciškus Čivilis kviečia žmones palikti **pyktį** nuošalyje bei prisiminti, kad tikėjimas nebus gyvas be pagarbos ir meilės artimiems.* (respublika.lt)
- (81) *[...] kur pagrindinę vietą užima paslėptas **pyktis** [...]* (alkas.lt)

Gėdos ir pykčio atveju konceptualioji metafora JAUSMAS YRA DAIKTAS gali būti toliau išplečiama į metaforą JAUSMAS (GĖDA) YRA DANGALAS, gėdos atveju papildomai – GĖDA YRA DOVANA. Viena vertus, netekęs gėdos, šlovės, žmogus netenka dorovinio skydo, apnuogina savo silpnumą, plg. *nuplėšti šlovę / garbę / gėdą*, kita vertus, nedorai pasielgęs ar nusižengęs asmuo *užsitraukia gėdą / pyktį* (82–84):

- (82) *Garbės nuplėšimas – tai antras užmušimas.*
- (83) *Kentėjo girdėdamas, kad broliai užsienio lietuviai juokiasi iš atvažiavusių Sąjūdžio dalyvių, kurie kaip kokie ubagai prašo dolerių, užtraukdami gėdą juos atsiuntusiai Lietuvai.* (Filomena Taunytė, 7 nuodėmės...)
- (84) *„Žolės“ bendraamžiams nepardavęs ir taip kvaišalų prekeivių **pyktį** užsitraukęs šešiolikmetis menamą skolą turėjo atidirbti užsienyje – vogdamas iš parduotuvių ir namų.* (15min.lt)

7.2.6. KARŠTIS (UGNIS), ŠALTIS

Karštis ir šaltis yra vieni pagrindinių žmogaus patiriamų pojūčių. Todėl kaip žmogaus gerai (at)pažįstamos būsenos irgi dažnai pasitelkiamos mažiau prieinamoms patirtims, taigi ir emocijoms būsenoms, suvokti ir reikšti.

Kalbinį pavidalą konceptualiosios metaforos JAUSMAS YRA KARŠTIS (UGNIS) ir JAUSMAS YRA ŠALTIS visų pirma įgyja veiksmožodžiuose, frazeologiniuose junginiuose ir kituose žodžių junginiuose, žyminčiuose jausmo subjekto organizmo reakciją į išgyvenamą būseną ar jos akstiną. Būtent jausmo sukelti organizmo veiklos pokyčiai ar sutrikimai prilygsta organizmo reakcijai į karštį (pykčio ir gėdos atveju) ir šaltį (baimės atveju).

Pykčio apimtas žmogus *kaista, prakaituoja, karščiuoja*, susigėdęs žmogus *raudonuoja*, jo skruostai *užkaito* ir kt. Tuo tarpu baimės apimtas žmogus *virpa, dreba* ir *šiuropčioja*.

Jausmo, o tiksliau pykčio ir gėdos, kaip ugnies suvokimo būdą atspindi šių jausmų patyrimo aprašymas, pasitelkiant su ugnimi, plačiąja šio žodžio prasme, susijusią leksiką. Jausmas gali būti užkuriamas it liepsna, kurstomas, bet ir malšinamas (85–88). Jo išgyvenimas prilygsta degimui ugnyje, plg. *pykčiu degti, ugnį kelti, ugnimi spjaudytis, alyvos pilti į ugnį, sudegti iš gėdos, širdį ir kūną gėdiškais pageidimais degina, širdyje verda* ir kt. (89–91):

- (85) *Pykčio kibirkštėlės akyse užsidegė.* (LKŽ)
- (86) *M. A. Pavilionienė pasiūlė leisti vienalytes „šeimas“, nes nori pakurstyti visuomenės pyktį.* (respublika.lt)
- (87) *Drauge su išgąščiu, su baime tavo krūtinėj užsiplieksdavo ir pyktis, įtūžis.* (Petras Dirgėla, Giria, 1994)
- (88) *Juokai pyktį malšina.*
- (89) *Sunkų LDK pralaimėjimą Vorkšlos mūšyje Lietuvos istoriografija, regis, mielai aprašytų bakterijos dydžio raidėmis, skaisčiai raudonomis iš degančios gėdos ir istorinio pažeminimo* (15min.lt)
- (90) *Kiek įniršio, nevilties ir pykčio visam pasauliui degė jų akyse.* (Jonas Sadaunykas-Sadūnas, Geltonos vanago akys: autobiografinis romanas, 2002)
- (91) *Turėtume degti iš gėdos, kad Nacionaliniame teatre nėra buvę Händelio, Glucko, Debussy, Bergo ir kt.* (bernardinai.lt)

Beje, šiuo atveju jausmo kaip materijos ar skysčio temperatūra tampa jo intensyvumo žymeniu. Juo mažiau intensyvus jausmas, tuo mažesnis jo kiekis ir temperatūra, plg. *niršulys vėsta, nirtulys ataušo*.

7.2.7. LIGA

Tai paskutinysis iš bendrų pykčio, baimės ir gėdos jausmų konceptualizacijos išeities domenų, grindžiamas jausmų suvokimu pro ligos simptomų ir su liga susijusių procesų ir reiškinių prizmę. Šiuo atveju, kaip jau užsiminta konceptualiosioms metonimijoms skirtame poskyryje (žr. 53 p.), ligos sukelti organizmo veiklos sutrikimai projektuojami į emocijų patirčių sferą, suteikiant joms konkretų pavidalą, plg. *pyktis apakina, plaučiai rūgsta, tulžis liejasi, nervai išsitempę* (pykstant), sukelia traukulius (92–95). Baimė

gali aptemdyti protą, kaip ir gėda varžo žmogų it paralyžius (85), o pyktis gali priversti prie susirgimo ir net mirties (96–99):

- (92) *Užsimerkia, išpilta prakaito ir gėdos.* (Renata Šerelytė, Vardas tamsoje, 2004)
- (93) *Referendumo dėl žemės ir 100 tūkst. parašų referendumams rengti baimė aptemdė valdžios protus.* (alkas.lt)
- (94) – *Matai, matai, – pykčio konvulsijos purtė žurnalistą.* (Jonė Balčiūnaitė, Salvinijaus Nanio virusas, 2001)
- (95) *Akimirksniu mane tarsi paralyžiavo baimė ir gėda.* (Anrie Bordeaux, 42, 1998),
- (96) *O baimė paralyžiuoja normalią žmogaus galvosena.* (Jonas Ruzgys, Mirties verpete: trijų metų kronika, 2002)
- (97) *Susiširdijo ir neužmiršta: dūsta iš piktumo pro šalį eidamas.* (LKŽ)
- (98) *Ana iš pykasties susirgo.* (LKŽ)
- (99) *Numirė iš pykčio.* (LKŽ)

Ypatingą ligų atmainą sudaro pasiutimas, pasitelkiamas įpykusiam asmeniui ir jo elgesiui įvardyti ir apibūdinti, plg. *pasiutęs, iš pasiutimo ant sienų lipa, siautėja, putoja, iltį galanda* ir kt. Panašios prigimties simptomai priskiriami ir psichinėmis ligomis sergantiems asmenims, plg. *pašėlti, šėlinas, pašėlinas, pašėlėlis, išėlio apakintas, nervėza, erzelis* ir kt. Žmogų užvaldantis pyktis tam tikru būdu „išderina“ jo organizmą, žeidžia jo pusiausvyrą, priverčia pavojingai elgtis, plg. *padūkimas, idūkimas, padūkėlis, idūkėlis* ir kt., tokiu būdu keldamas pavojų ne tik subjektui, bet ir aplinkai.

7.3. Išskirtiniai PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS metaforinės konceptualizacijos bruožai

PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų konceptualizacijos modelių apžvalga, viena vertus, iškelia aikštėn tam tikrus jausmų suvokimo ir vertinimo lietuvių kalboje dėsningumus, kurie įmanomai galėtų sutapti su kitų kalbų duomenimis arba su kitų jausmų lietuvių kalboje konceptualizacijos būdais, kita vertus, atveria tiriamų konceptų lietuviškuosius bruožus. Pastarieji sudaro tam tikrą konceptualiąją bazę, apimančią tokius domenus, kaip SKAUSMAS, KANČIA, KARTUMAS (NUODAI), GAMTOS JĖGOS, AUGALAS (MEDIS, JAVAI), VANDUO (JŪRA), PURVAS (DĖMĖ), VELNIAS. Nepaisant to, kad skirtingų jausmų atvejais šie domenai pasireiškia nevienodai ir ne taip dažnai kaip minėtieji ankstesniame poskyryje, būtent jie, o tiksliau

jų pagrindu kilusios metaforos, atskleidžia jausmų konceptualizacijos kultūrinį sluoksnį. aplinkai.

7.3.1. SKAUSMAS, KANČIA

SKAUSMAS ir KANČIA tai domenai, teikiantys pagrindą pykčio ir gėdos jausmų konceptualiosioms schemoms. Pirmuoju atveju omenyje turima konceptualioji metafora JAUSMO PRIEŽASTIS YRA SKAUSMAS (SKRIAUDA), pamatuojanti pykčio suvokimo būdą. Pyktis čia randasi kaip subjekto atsakas į patirtą fizinį skausmą ir (ar) skriaudą. Nors *explicite* ši skriauda nėra reiškiamą, ji lengvai numanoma, plg. *musė įkando, širšė įkando, vabalas įkando į šikną*.

Antruoju atveju kalbama apie konceptualiąją metaforą JAUSMAS YRA KANČIA, pasireiškusią pykčio ir gėdos išgyvenimo kontekstuose. Beje, pykčio atveju šią skriaudą patiria ne tik jausmo subjektas, bet ir objektas – asmuo ar daiktas, į kurį nukreipti pykstančiojo veiksmai, tuo tarpu gėdos kančią išgyvena pažeminimą ir nešlovę patyrę subjektai (1, 2):

- (1) *Kazį kuo greičiau nutraukti šiuos santykius, o atgaila dėl jų padeda stoiškai iškęsti Filijos **pykčio** protrūkius.* (Tomas Kačerauskas, Arkada, 2006)
- (2) *Ne, ji neiškęs **gėdos**, mirs! Nusižudys! Kvailė! Šliundra! Paskutinė kvailė! Nuogas Robertikas gulėjo sujauktoje ir purvinoje lovelėje nepaleisdamas iš rankų elementoriaus* (Herkus Kunčius, Išduoti, išsižadėti, apšmeižti, 2007)

7.3.2. KARTUMAS, NUODAI

Tai vienas iš pykčio konceptualizacijos būdų lietuvių kalboje, pasireiškiančių jau leksiniame lygmenyje. Konceptualiąją pykčio sąsają su aitrumu ir gailumu – PYKTIS YRA KARTUMAS – atspindi tokie jo pavadinimai kaip *aitris* ar *kartėlis*. Savo ruožtu pykdymas prilyginamas *aitrinimui* ir *kartinimui* (3–5). Tam tikra pykčio gretinimo su kartėliu atmaina esti pykčio kaip nuodijančios medžiagos suvokimo būdas, atspindintis ir neigiamą šio jausmo vertinimą (6):

- (3) *Jis labai nuolaidus žmogus: **aitrink** jį kaip nori, neužpyks.* (LKŽ)
- (4) *Ji piktinosi, jos širdyje telkėsi **kartėlis**.* (LKŽ)
- (5) ***Nekartink**, vaike, mane be reikalo, bo iš tiesų **susipyksim**.* (LKŽ)

- (6) *O prūsai išdavikai nešoka pagelbėti savo kaimynui, net artimos giminei: apsinuodiję **pykčiu**, kerštu, neapykanta, pavydu.* (alkas.lt)

7.3.3. GAMTOS JĖGOS, ORAI, TAMSA

Jausmų ir gamtos jėgų, audringų orų tarpusavio sąsają atspindi konceptualioji metafora JAUSMAS YRA (AUDRINGI) ORAI, susijusi su jausmų, šiuo atveju – pykčio ir baimės – interpretavimu, pasitelkiant gamtos ir orų reiškinių kategorijas, plg., *kaip debesis, įsiau drinti, apsiniaukęs (veidas), akys žaibuoja, žaibus laidyti* ir kt. Minėtieji pavyzdžiai, priklausydami gamtos reiškinių sričiai, sykiu apibūdina pykčio apimtą žmogų. Tiek audra, tiek pyktis pasižymi dideliu intensyvumu, yra pavojingi, siejasi su pusiausvyros sutrikdymu. Audros metu debesis slepia saulę, dangus apsiniaukia, pasidaro tamsu (plg. Apresjan, 1994). Visa tai suponuoja neigiamas patiriamo jausmo asociacijas su tamsa. Žaibas ir griaustinis gi, nors ir susiję su šviesa, dėl neigiamo poveikio žmogui, plg. *apakina, niokoja, temdo* ir kt., irgi priklauso pykčio sferai (7–11):

- (7) *Mūs sielas niokoja **baimė, siaubas**, ir kvapą užgniaužia **piktas rūstis**.* (alkas.lt)
- (8) ***Pikta** žmona – griaustinis namuose.*
- (9) *Tačiau džiau gsmą temdo vandaly **baimė**, nes parkas kol kas nėra stebimas ir saugomas.* (diena.lt)
- (10) *Ar egzistencinę **baimę** gali išsklaidyti aukuras, prie kurio kadaise klūpėjo Abraomas.* (Vytautas Martinkus, Literatūra ir paraliteratūra, 2003)
- (11) *Taigi, tokių niūrių **baimės** dienų buvo nesuskaičiuojama daugybė.* (respublika.lt)

7.3.4. AUGALAS (MEDIS, JAVAI)

Vienas išskirtinių baimės vaizdavimo lietuvių kalboje ir kultūroje būdų. Baimė sėjama žmogaus, jo elgesio, priimamų sprendimų, istorinės patirties, ji auginama. Baimė yra lyg medis giliai įleidęs šaknis į žmogaus sąmonę, savo išsikerojusia karūna aprėpiantis svarbiausias žmogaus gyvenimo sritis (12–16):

- (12) *Vaiko teisių reformos grimasos Lietuvoje pasėjo **baimę**.* (respublika.lt)

- (13) *Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tremties užauginta **baimė** nepasitraukė su sovietų tankais.* (bernardinai.lt)
- (14) *Rūta Chmielauskaitė-Novopašina sako, kad tremtis ją pakeitė – atėmė drąsą ir užaugino **baimę**.* (bernardinai.lt)
- (15) *Tačiau paklausiu savęs: kokia esatis gali nugalėti mumyse įsišaknijusių **baimę**.* (bernardinai.lt)
- (16) *Tokių žmonių sėkmė priklauso nuo to, ar jie leis **baimei** išsikeroti iki depresijos, ar vis dėlto sugebės pajusti savo vertę ir veikti.* (Laima, 1996)

Baimės suvokimas pro augalų, o ypač medžio ir pasėlio (javų) prizmę, atspindi ne tik baimės, kaip nuo seniausių laikų žmogų lydinčio jausmo vaizdą, bet dvilypę jo aksiologiją. Baimės ir pasėlio ar paties sėjimo procesų gretinimas suponuoja atsakomybės už priimamus sprendimus ir atliekamus veiksmus jausmą. „Pasėjęs“ baimę, žmogus, o gal ir visa tauta, privalės surinkti šio „darbo“ vaisius, paprastai asocijuojamus su skausmu, skriauda ir žala. Tuo tarpu medžio ypatybių suteikimas baimei parodo jos tvirtybės pripažinimą. Medis yra vienas svarbiausių pasaulio struktūros įsivaizdavimo būdų, neatsiejamas visatos elementas, o tuo pačiu vienas pagrindinių simbolių lietuvių liaudies kultūroje. Tai mistinio pasaulio ašis, sąsajos su nematomo pasaulio jėgomis vaizdinys. Medžiai lietuvių buvo garbinami, prilyginami didžiosioms dvasioms ir gamtos jėgoms, laikomi nemirtingumo ir išminties šaltiniais. Nors baimei reikšti kalba paprastai pasitelkiamos medžio augimo procesą ar jo elementus įvardijančios leksemos, ši analogija taip pat leidžia įžvelgti baimės ir žmogų valdančių gamtinių jėgų sąsajas.

7.3.5. VANDUO (JŪRA, UPĖ)

Tai dar vienas jausmų, o tiksliau pykčio ir baimės, siejimo su gamtinėmis jėgomis atvejis. Konceptualioji metafora JAUSMAS YRA VANDUO (JŪRA) iškelia aikštėn nevienalytį ir dinamišką jausmo pobūdį. Jis gali staigiai plūstelėti, užlieti visą žmogų, jis gali pasinešti ir pasigriebti žmogų gilyn, plg. *neganda nusinesė, gėdos plūsta, gėdose / sarmatoje paskendęs, paplūdęs* (17–19):

- (17) *Ir man vėl plūstelėjo **gėda** į veidą.* (Janina Survilaitė, Vila „Edelveisas“, 2007)
- (18) *Jau anksčiau jautė iš Rolando trykstantį **pyktį** ir gniuždantį beviltiškumą, kuris kartais pastverdavo ir ją į savo gliūčių čiuptuvų glėbį ir, kaip ir dabar, reikėdavo dėti daug pastangų,*

norint išsivaduoti iš šiurpios, protą stingdančios apatijos.
(Kęstutis Zubka, Pankas, 1998)

- (19) *Iš merginos srūte sruvo baisus pyktis, šaltis, svetimumas.*
(Saulius Spurga, Pasaulio vidurys, 2000)

Pykčio kaip įsiau drinusios jūros konceptualizaciją atskleidžia tokie išsireiškimai, kaip: *gilus įširdimas, paskendęs įširdime, pykčio banga, pyktis nurimo, atslūgo* ir kt. Jūros vaizdo pasitelkimas pykčiui išreikšti atskleidžia skirtingus šios emocinės būsenos atspalvius. Dalis šiai kategorijai priskiriamų jausmų pasižymi gilumu, apima visą žmogaus kūną, pagrindines jo egzistencijos sferas ir trunka ilgiau, pvz., pyktis, užsirūstinimas, apmaudas. Kiti jausmai pasižymi didesniu intensyvumu, bet ir trumpalaikiškumu, pvz., įniršis, įnirtis, įsiūtis, pašėlimas. Jūra, lygiai kaip liga, pavojingas žvėris ar audringi orai, nėra numatoma ar prognozuojama, juolab nepriklauso nuo žmogaus valios.

7.3.6. PURVAS (DĖMĖ)

PURVAS (DĖMĖ) tai vienas pamatinių gėdos konceptualizacijos lietuvių kalboje domenų, pasireiškiantis gėdos leksemos etimologijoje ir besisiejantis su gėdos ir purvo asociacijomis. Kalbinį pavidalą konceptualioji metafora GĖDA YRA PURVAS (DĖMĖ) įgyja leksemose, žyminčiose gėdos jausmo sukėlimą ar priežastį, plg. *dergti, apjuodinti, šmeižti, teršti (vardą), purvais apipilti* (išgėdyti). Garbės netekęs žmogus tampa tarsi pažymėtas gėdos (21–24). Tokią gėdą it dėmę norima nusiplauti. Nors gėda paženklinėti gali būti ir sprendimai, reiškiniai ir objektai (25):

- (21) *Bernas labai su tom mergom susidergė.* (LKŽ)
(22) *Tavo veidas gėda pažymėtas.* (LKŽ)
(23) [...] *kuriam žinios reikalingos tik sužinoti teisybę apie savo užmuštą draugą ir nuplauti gėdos dėmę, atsiradusią dėl šio skandalo.* (Aidas Pelenis, Keturiolika Restitucijos dienų, 1997)
(24) *Tu asmeniškai man padarei mirtiną, neištrinamą gėdą.* (Robertas Kundrotas, Oro pilis, 2002)
(25) *Gal tada mūsų reformos nebūtų paženklintos gėdos ir vagystės.*
(Romas Gudaitis, Mes – iš peršautų dainų krašto, 2000)

Gėdinimo ryšys su teršimu atsispindi ir jau atliktoje leksikografinių duomenų analizėje (žr. 280 p.). Jo įrodymu tampa begėdžio žmogaus vadinimas kiaule. Netiesiogiai gėdos ir purvo sąsaja gali būti išvedama iš nuodėmės laikymo gėdos priežastimi, nusidėjimo laikymo gėda. Mat, nors

akivaizdžių tai įrodančių kalbinių faktų nėra, šis ryšys gali būti numanomas, pasitelkiant nuodėmės etimologiją, kurios pamatu, kaip ir gėdos atveju, eina bjaurėjimasis viskuo, kas kelia pasišlykštėjimą, taigi ir purvu.

7.3.7. VELNIAS, PIKTOSIOS JĖGOS

Paskutinioji iš aptariamų konceptualiųjų metaforų grindžia pykčio jausmo suvokimą pro piktųjų jėgų ar velnio valdomo žmogaus veiksmų prizmę – PYKTIS YRA VELNIO (VALDOMAS) ELGESYS. Šiuo atveju, iš vienos pusės, įpykęs žmogus įgyja tam tikrų velniui priskiriamų požymių ir tampa jo įsikūnijimu, ką atspindi jo vadinimas *pikčiumi* (piktąja dvasia). Iš kitos pusės, jausmo subjektas elgiasi *kaip velnio apsėstas*, plg. *šėlsta kaip velnias aruoduose, siunta kaip velnias parugėj, iš visų velnių išvartytas* ir kt. Velnio domeną implikuojantys kalbos vienetai pasitelkiami piktiems ir prastiems darbams įvardyti, plg. *velnių galvoti*. Keiksmuose velnias tampa pykčio raiškos priemone, pvz., *Kad tave velniai!* (LKŽ).

Didžioji dalis šią konceptualiąją metaforą įvardijančių kalbinių vienetų buvo aptarta PYKČIO sisteminių duomenų analizėje. Čia gi verta atkreipti dėmesį į tai, kad priskiriamas piktųjų dvasių pasauliui velnias taip pat lemia neigiamą tiek pykčio, tiek įpykusiojo asmens, tiek objektų ir reiškinių, sudarančių prielaidas pykčiui atsirasti, vertinimą, plg. *nei Dievui žvakė, nei velniui šakė* (niekam tikęs).

7.4. Apibendrinamosios pastabos

Atskleisdamos tam tikrus bendražmogiškuosius pykčio, baimės ir gėdos jausmų suvokimo ir vertinimo būdus, aptartos konceptualiosios PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS metonimijos ir metaforos taip pat iškelia aikštėn lietuviškajai kalbinei ir kultūrinei sąmonei būdingus pastarųjų bruožus. Bendrosios TAPLYKLOS, JUDĖJIMO AUKŠTYN / ŽEMYN, SKYSČIO, ŽMOGAUS, DAIKTO, ŽVĖRIES, KARŠČIO, LIGOS vaizdinės schemos čia įgyja specifinio kultūrinio sluoksnio, anksčiau pasireiškusio leksiniame, etimologiniame, frazeologiniame ir tekstiniame lygmenyse.

Nors viena pagrindinių schemų, pasitelkiamų jausmo ir jo išgyvenimo esmei suvokti ir apibrėžti yra UŽDARA ERDVĖ, jausmo kaip joje esančio skysčio materija įvairuoja nuo vandens iki kraujo ir tulžies. Pati erdvė šiuo atveju žymi ne tik indą, kuriame laikomas skystis, ar statinį, į kurį įžengia jausmo subjektas, bet neigiamai konotuojamus spąstus ir kalėjimą, kuriame subjektas atsiduria prieš savo valią. Pykčio įveikimas tai pavergėjo įveikimas, o baimės ir gėdos – ištrūkimas iš nelaisvės. Pastarųjų patyrimas ne tik nelaisvė

ar slegiančių jėgų atlaikymas, bet naštos pakėlimas, skausmo ir ligos išskentimas, purvo nusivalymas.

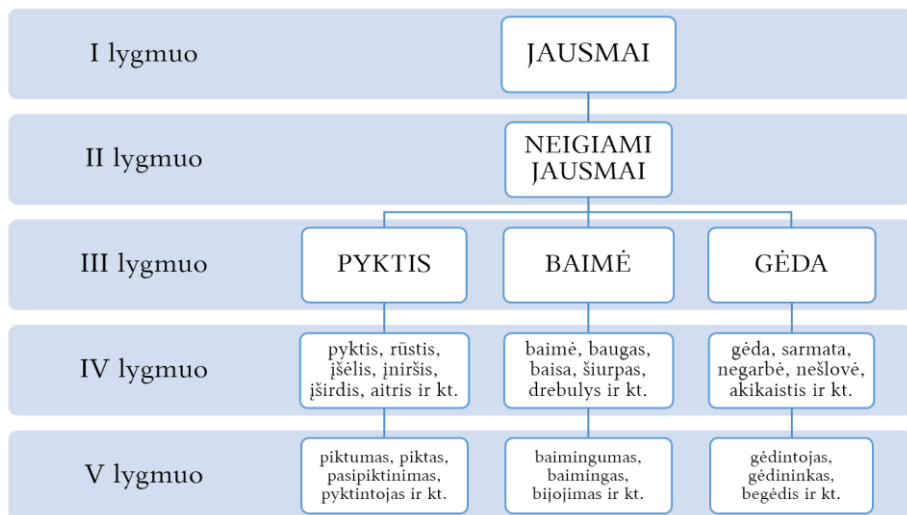
Jausmas lietuviu laikomas priešu ar lygiaverčiu partneriu ir palydovu, o užklupęs netikėtai, apibūdinamas svečio kategorijomis (gėda). Jo poveikiui ir požymiams išreikšti produktyviausi rodosi su gyvūnijos pasauliu susiję konceptualieji domenai, tačiau ne bet kokių, o visų pirma pavojingų, laukinių ir baisių žvėrių vaizdiniai. Tiek pykčio, tiek baimės ir gėdos jausmų parametrai apibrėžiami pasitelkiant artefaktams būdingas charakteristikas, intensyvumas papildomai – natūralius reiškinius, kaip karštis ir šaltis, bei gamtą ir ją valdančias jėgas. Pastarosios, kurioms jausmų konceptualizacijoje lietuvių kalboje atitenka svarus vaidmuo, viena vertus, atliepia gamtos vaidmenį kultūrinės bendruomenės pasaulėjautos formavimosi procese, kita vertus, žmogaus menkumą gamtos ir, plačiau žiūrint, visatos atžvilgiu. Pastarosios objektai, o ypač reiškiniai, kuriems subjektas neturi įtakos, kaip kad piktosios dvasios, dar vienas lietuvių kalbai ir kultūrai būdingo jausmų suvokimo ir reiškimo aspektas.

Nepriklausomai nuo to, kuris iš konceptualiųjų domenų pasitelkiamas jausmui įsisąmoninti, prasmę jis įgyja tik bendros (bazinės) konceptualiosios sistemos rėmuose. Kaip matyti, lietuviškųjų pykčio, baimės ir gėdos jausmų konceptualiųjų schemų šaltiniais tampa ne tik kasdienė aplinka, bet šimtus metų nuo kartos į kartą perteikiama kolektyvinė patirtis ir jos atsiradimo kultūrinis ir istorinis kontekstas. Ši patirtis nėra vienalytė, ji yra sudėtinga, daugiasluoksnė, kad kaip sudėtinga yra konceptualiųjų metonimijų ir metaforų struktūra (žr. 7 priedą). Ribos tarp jų pagrindą sudarančių kognityvinių domenų ne visuomet esti aiškios, užtat metaforinio perkėlimo kryptis beveik nuolat atliepiančios ir papildančios viena kitą. Svarbiausias pastarųjų bruožas – vaizdinis vientisumas, taip pat atliepiantis sisteminių ir tekstinių duomenų analizės metu išgvildentus pykčio, baimės ir gėdos jausmų kognityvinius portretus.

8. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmai lietuvių kalboje lyginamuoju aspektu

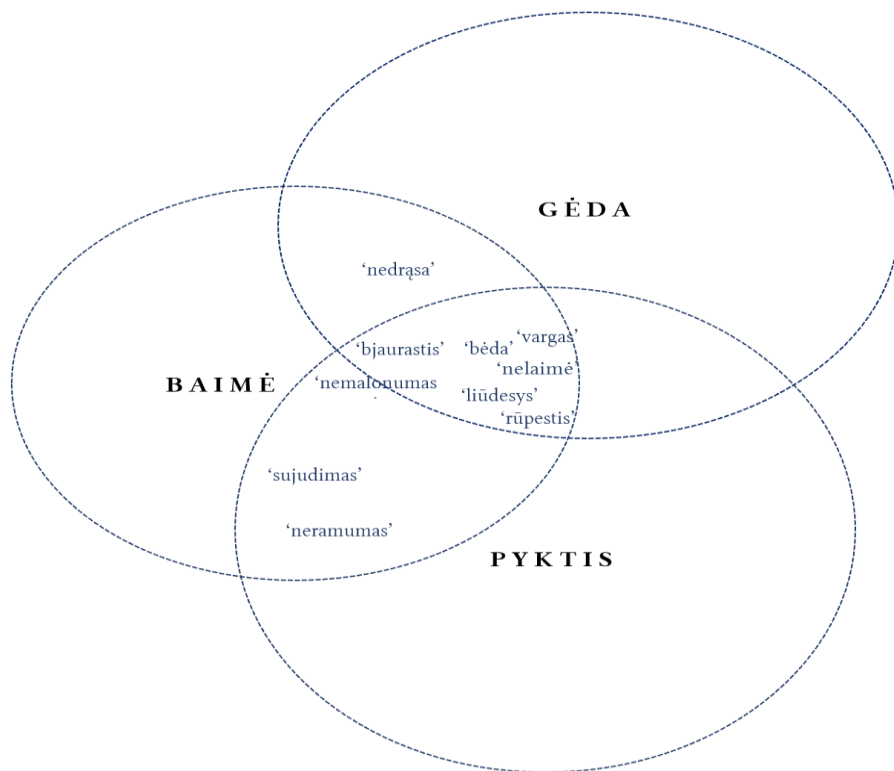
Siekiant apibendrinti PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų kognityvinių vaizdų lietuvių kalboje ypatumus, svarbu atkreipti dėmesį į jų konceptualizacijos kryptis ir būdus lyginamuoju aspektu. Pastarojo esmę sudaro ne struktūralistiškai suvokiamas jausmus pavadinančių leksemų reikšmės panašumų ir skirtumų išgryninimas, bet tam tikrų jų suvokimo tendencijų parodymas, atsižvelgiant į universalius ir kultūriškai konotuotus konceptualizacijos bruožus ir jų tarpusavio sąsajas. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad šiuo atveju tipiškesni jausmų požymiai nepaneigia mažiau tipinių. Lyginamoji PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualizacijos apžvalga atliekama remiantis PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS sąvokų abstraktumo laipsniais, išskirtomis bendresnėmis konceptualiosiomis kategorijomis ir jas įvardijančių leksemų leksiniais-semantiniais laukais, bei esminių jausmų scenarijų elementų, kaip jausmo subjektas, objektas, priežastys ir kt., charakteristikomis.

Išsami sisteminių duomenų analizė, papildyta tekstinės medžiagos įrodymais, leidžia kalbėti apie kelis PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS suvokimo, kalbėjimo apie juos ir žymėjimo abstraktumo lygmenis, pradedant nuo abstrakčiausio JAUSMŲ (I) ir NEIGIAMŲ JAUSMŲ (II), per vidutinio abstraktumo PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų kategorijų (III); mažesnio abstraktumo *pykčio*, *baimės* ir *gėdos* leksinių šeimų (IV) ir baigiant mažiausio abstraktumo šioms šeimoms priklausančių leksinių vienetų (V), kaip *pykti*, *pasipiktinimas*, *bijoti*, *baimingas*, *gėdytis*, *gėdininkas* ir kt. lygmeniu, kaip pavaizduota paveiksle toliau:

17 paveikslas. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS suvokimo abstraktumo lygmenys.

Šiame darbe, siekiant atskleisti prototipinio kategorijos nario kognityvinį vaizdą, pagrindinis dėmesys atitenka penktam abstraktumo lygmeniui atstovaujančioms leksemoms, nors atkuriant PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kognityvinius modelius, atskleidžiamas trečiam abstraktumo laipsniui priklausančių sąvokų vaizdas. Kaip parodė tyrimų duomenys, tiek PYKČIO, tiek BAIMĖS ir GĖDOS sąvokos atstovauja visoms su pykčiu, baimė ir gėda susijusių jausmų pavadinimų kategorijoms. Jos nėra tapačios vien leksemų *pyktis*, *baimė* ar *gėda* reikšmėms, bet PYKČIO atveju apima ir įsiūtį, įniršį, įnirtį ir kt., BAIMĖS atveju – išgąstį, šiurpą, baugą ir kt., GĖDOS atveju – sarmatą, negarbę, nešlovę ir kt. susijusias emocines būsenas pavadinančių kalbinių vienetų reikšmes. Trimis tiriamais atvejais jausmų kategorijos pavadinimams, pasirinktiems dėl centrinės *pykčio*, *baimės* ir *gėdos* padėties kategorijos struktūroje, taigi prototipinio nario pavadinimo, priskiriamas sudėtingas konceptuališias struktūras žyminčių simbolių vaidmuo. Taip įvardijamų kategorijų ribos nėra aiškiai apibrėžiamos. Mat kategorijų pavadinimai žymi įvairias jausmų patyrimo ir suvokimo kognityvines sferas, o savo periferinėse srityse siejasi, ar tiksliau persidengia, tarpusavyje bei su kitomis žmogaus pažinimo veiklos ir kultūrinės patirties konceptualiosiomis sistemomis, kaip NELAIMĖ, BJAURASTIS ir kt. (žr. toliau ir 8 priedą):

18 paveikslas. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS tarpusavio sąsaja.

Tiek PYKTIS, tiek BAIMĖ ir GĖDA, žymėdami prototipinį kategorijos narį, kartu implikuoja bazinius pykčio, baimės ir gėdos jausmų suvokimo modelius – bendras konceptualiąsias schemas, apimančias esminius juslinius patyrimus bei kultūrinės ir emocinės patirtis, duodančius pagrindą kalbinei minėtų jausmų raiškai. Būtent šios schemas sudaro *pykčio*, *baimės* ir *gėdos* leksemų reikšmės referencinę bazę, skirtinguose diskursuose dengiamą įvairių kultūrinių žinių ir patirčių sluoksniais. Pagrindinę bazinio trijų minėtų jausmų suvokimo ašį sudaro įvykis, subjektui ir (ar) šeimyniniais, bendruomeniniais, pavaldumo ir emociniais ryšiais su juo susijusiam (-iems) asmeniui (-ims) darantis skriauda, tik nevienodu būdu. BAIMĖS atveju jausmas patiriamas prieš įvykstant minėtam įvykiui, bet nujaučiant jo grėsmę, PYKČIO atveju – įvykiui jau įvykus ir prieš subjekto valią, tuo tarpu GĖDA gali būti patiriama ir prieš, ir po minėto įvykio. Kaip rodo tyrimo duomenys, BAIMEI šiuo atveju priskiriamas „pagrindinio“ jausmo vaidmuo. Mat skriauda, kurią gali patirti PYKČIO ir GĖDOS subjektas, dažnai siejasi su baimė netekti to, kas subjektui turi reikšmės ir vertės, ar su patyrimu to, kas prieštarauja jo priimtoms moralės normoms. PYKČIO atveju tai, ko bijoma netekti, gali būti materialūs dalykai

ir garbė, GĖDOS atveju – visų pirma geras vardas ir orumas, nors pastarąją taip pat grindžia pažeminimo, paniekinimo ir pajuokos baimės.

Priklausydamos JAUSMŲ kategorijai PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS sąvokos, ar veikiau jas suponuojančios leksemos, atspindi ne tik jausmų suvokimo aspektus, pasireiškiančius per fiziologinių požymių, pvz., *drebulys* (baimė), *šiurpas* (baimė), priešasčių ir pasekmių, pvz., *negarbė* (gėda), *akibroktas* (gėda), prizmę, bet taip pat jausmų suvokimo, remiantis nuo subjekto priklausančiomis, pvz., *piktumas* (pyktis), *bailumas* (baimė), ir nepriklausančiomis aplinkybėmis, pvz., *kiršas* (pyktis), *baugas* (baimė), *pažeminimas* (gėda), *paniekinimas* (gėda) bei stereotipinėmis konotacijomis, pvz., *tulžis* (pyktis), *aitris* (pyktis), *rūga* (pyktis), *neganda* (baimė), *skraubis* (baimė), *dergimas* (gėda), *nuomentas* (gėda), perspektyvas ir atitinkamai kognityvines sferas. Tokiu pagrindu PYKTIS apima priešiško (pasipriešinimo) jausmo, jausmą sukeliančių objektų ir reiškinių, dėl jausmo suaktyvėjusios veiklos, būdo savybių, ginčo ir nesantaikos, blogos savijautos ir sutrikusios organizmo veiklos, blogio ir piktųjų dvasių konceptualiąsias kategorijas. BAIMĖS kognityviniam vaizdui lietuvių kalboje atskleisti pasitelkiami jausmo, jausmą keliančių objektų ir reiškinių, dėl jausmo suaktyvėjusios veiklos, būdo savybių ir pavojaus konceptualiųjų kategorijų komponentai. GĖDA savo ruožtu apima nepatogumo jausmo, jausmą keliančių objektų ir reiškinių, pasišlykštėjimą keliančių objektų ir reiškinių, būdo bruožų, moralės pažeidimo, nelaimės ir sunkios būties bei dorybės konceptualiųjų kategorijų komponentus. Diskursuose ir paremijose pastarieji ir jų kombinacijos pasireiškia nevienodai, pvz., paremijose PYKTIS yra visų pirma blogis, literatūriniame diskurse – individo patiriamas jausmas ir pasipriešinimo subjektui nepalankiems objektams apraiška, GĖDA literatūriniame diskurse reiškia jausmą, psichinę savybę, dorybę ir tam tikrais atvejais pasišlykštėjimą keliantį objektą, tuo tarpu ideologiniame-istoriniame diskurse papildomai – nelaimę ir sunkią būtį. Šiuo atveju mažiausiai pakitęs rodosi BAIMĖS sąvokos branduolys, kurį sudarantys, sisteminių duomenų analizėje išryškėję, reikšminiai komponentai – jausmas, jausmą keliantys objektai ir reiškiniai, pavojus – lieka aktualūs ir nepakitę paremijose ir skirtinguose diskursuose, taip pagrįsdami šio jausmo „baziškumą“ kalbiniu lygmeniu. Be to, bendri PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS sąvokų reikšminiai sudedamieji, kaip jausmas, dėl jausmo suaktyvėjusi (fizinė) veikla, jausmą sukeliančios objektai ir reiškiniai bei būdo bruožai, atspindi universalias minėtų jausmų konceptualizacijos kalboje kryptis, tuo pačiu leisdami išskirti jų kultūrinį specifškumą. Pastarojo esmę, ypač išryškėjusią žodyninėje medžiagoje ir paremijose bei dvelkiančią mitinio mąstymo savybėmis, PYKČIO atveju sudaro jausmo sąsaja su žmogų valdančiu blogiu ir

piktosiomis dvasiomis, nesantaika, BAIMĖS atveju – su pavojumi ir ypač jį keliančiomis įsivaizduojamomis būtybėmis, tamsa ir suvaržymu, GĖDOS atveju – su dergimu, pasišlykštėjimu, nelaime ir sunkia būtimi. Leksinio-semantinio lauko struktūroje universalūs jausmų suvokimo aspektus žyminčios leksinės grupės, pvz., *piktumas* (pyktis), *įsiūtis* (pyktis), *bijojimas* (baimė), *išgąstis* (baimė), *šiurpas* (baimė), *negarbė* (gėda), *nešlovė* (gėda), *drovumas* (gėda), paprastai išsidėsto arčiau sąvokos branduolio, tuo tarpu leksemos, žyminčios kultūriškai konotuosus jausmų suvokimo aspektus, pvz., *aitris* (pyktis), *tulžis* (pyktis), *pagieža* (pyktis), *būgšta* (baimė), *skraubis* (baimė), *nuomentas* (gėda), *konfūzas* (gėda), – atokiau, ne kartą užimdamos ir periferines jos sritis.

PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kategorizacijos savybės iškelia aikštėn ir pagrindinių su minėtų jausmų atsiradimo ir išgyvenimo situacijomis susijusių scenarijų elementų ir dalyvių ypatumus. Lietuvių kalboje tiek pykčio, tiek baimės ir gėdos būsenos, išskyrus žmogų-individą, priskiriamos visuomenei, tautai, valstybei. Pykčio ir baimės jausmą papildomai išgyvena gyvūnijos ir augalijos pasaulio atstovai, gamta. Pyktį reikšti gali Dievas ir mitinės būtybės, kas nėra būdinga baimei, juolab gėdai, kurios subjektas gali būti tik žmogus. Trijų jausmų atvejais paprastai subjektas pasižymi tam tikromis būdo ypatybėmis – piktumu, polinkiu pykti (pyktis), bailumu, baikštumu (baimė), gėdingumu (gėda). Pykčio atveju šios ypatybės priskiriamos tiek žmonėms (liaudies tekstuose pirmiausia – moterims), tiek gyvūnams. Bailumu paprastai pasižymi vaikai, jaunos merginos ir moterys, gėdingumu – moterys ir dori žmonės. Nors pastaruoju atveju kalbama ne tik apie būdo ypatybę, palankią jausmui patirti, kiek apie gėdos patyrimo predispoziciją apskritai. Mat, kitaip nei pyktis ir baimė, gėda, lietuvių nuomone, nėra įgimta, bet dovanota Dievo, tad ypač vertinama.

Kaip užsiminta anksčiau, tiek pyktis, tiek baimė ir gėda paprastai subjekto patiriami dėl jam ar šeimyniniams, bendruomeniniams, pavaldumo ir emociniais ryšiais su juo susijusiems asmenims, daroma skriauda ar jos grėsmė, subjektui pasižymint tam tikrais būdo bruožais bei susiklosčius tam tikroms, nuo subjekto nepriklausančioms aplinkybėms. Pykčio atveju jausmo patyrimo potencialą papildo subjekto priimtų standartų ir normų neatitinkantis kitų elgesys bei visa, kas sudaro kliūtis tikslams pasiekti; baimės atveju – bejėgiškumas ir nežinojimas, kaip elgtis atsidūrus sudėtingoje padėtyje; gėdos atveju – paties subjekto neatitikimas visuomenės priimtoms normoms ir standartams. Be to, pykčio ir gėdos priežasčių pluoštą papildo baimė – netekties ir paniekinimo baimė pykčio atveju ir negarbės, paniekinimo, pajuokos ir socialinės atskirties baimė gėdos atveju.

Visais atvejais jausmas negimsta iš niekur, bet tarsi „priverčiamas“ jausti. Paprastai nemalonių emocijų būsenų kaltininkai esti žmonės, plačiaja šio žodžio prasme – individai, visuomenė ir atskiros jos grupės, tauta, valstybė ir net pasaulis, o pykčio ir baimės atveju taip pat gyvūnai ir gamta. Lietuvių kalboje ir kultūroje žmogui pasipiktinimą patirti verčia viską atimanti senatvė, gyvenimo vingius tiesiantis likimas, piktosios dvasios, baimę – baudėjas Dievas ir įsivaizduojamos mitinės būtybės. Baimę ir gėdą taip pat kelia priešas ir okupantas, jų įvaizdis, šiulaikinėje Lietuvos istorijoje pasireiškęs Sovietų Sąjungos ir su jos palikimu siejamų relikvų pavidalu. Nors minimi ir atvejai, kai gėdos jausmą žadina auka, pvz., visuomenės gėdos jausmą kelia smurtą patiriančios moterys ar seksualiai išnaudojami vaikai.

Būdai jausmams sužadinti tai, visų pirma, prievarta, smurtas, baimės atveju papildomai – garsai ir vaizdai. Pykčio ir gėdos jausmų atsiradimą sąlygoja žodžiai, jų perteikiama prasmė ir forma, pvz., pakeltas tonas. Svarbus gėdos sužadinto aspektas yra apnuoginimas ir paviešinimas to, ką subjektas norėtų išlaikyti paslapyje, bei šio veiksmo stebėtojai, realiai egzistuojanti ar subjekto įsivaizduojama publika. Mat kitaip nei baimė ar pyktis, gėda patiriama „prieš kažką“, tad akstinas šį jausmą patirti dažnai esti žvilgsnis. Išorinis subjekto, jo veiksnių, minčių ir siekių stebėtojas ir subjekto įsitikinimas apie stebėtojo egzistavimą yra būtina sąlyga jausmui sužadinti ir patirti, kas įrodo ypač gėdai būdingą subjekto priklausymo visuomenei aspektą.

PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS priežasčių, žadintojų ir jausmo sukėlimo būdų atžvilgiais svarbu atkreipti dėmesį į pastarųjų ir subjekto aksiologinės sistemos sąsajas. Nors baimė patiriama esant išoriniams dirgikliams, jos priežastys taip pat esti to, kas vertinga, netektis ir vertybių pažeidimo grėsmė. Savo ruožtu tvirtas vertybinių nuostatų pagrindas padeda įveikti baimę. Pykčio atveju ši sąsaja pasireiškia tuo, kad šį jausmą kelia tai, kas prieštarauja subjekto moralei, taigi pats pyktis atsiranda kaip pasipriešinimo blogiui apraiška. Gėdą savo ruožtu apskritai gali patirti tik dorovine branda ir orumu pasižymintis žmogus, vertybinėmis nuostatomis vedina visuomenė ir tauta. Tiek pykčio, tiek baimės ir gėdos atveju vertybinių nuostatų skirtumai ar trūkumas – papildoma prielaida jausmui atsirasti.

Kalbant apie pykčio, baimės ir gėdos jausmų atsiradimo prielaidas ir pagrindą, svarbu paminėti ir jų atsiradimui „palankias“ aplinkybes. Išskyrus esminius skirtumus subjekto ir kitų visuomenės narių ir sluoksnių aksiologinės sistemos lygmenyje, minėtini ir tam tikri subjekto išorinės ir socialinės aplinkos, individualių gebėjimų ir moralinių nuostatų ypatumai. Ypač tokių „palankių“ aplinkybių gausa pasižymi baimė, kas leidžia daryti prielaidą apie didesnes šio jausmo patyrimo ir identifikacijos lietuvių kalboje

galimybes. Pagrindą pykčiui, baimei ir gėdai atsirasti duoda turtinė padėtis, o tiksliau – nepritekliai, vargas, skurdas, taip pat žinių trūkumas ir anksčiau minėti būdo bruožai. Didesnė tikimybė pykčiui gimti randasi esant socialinių jėgūdžių ir asmeninės kultūros trūkumams, psichikos sutrikimams, amžiaus skirtumui, atstumui ir nesantaikai. Baimė gimsta tamsioje ir nepažįstamoje erdvėje, vykstant racionaliai nepaaiškinamiems dalykams, subjektui esant vienišam ir pasimetusiam, pasižymint perdėtu jausmingumu, konservatyviomis pažiūromis, atsidūrus gyvenimo kryžkelėje ir išgyvenant pokyčių ir permainų laiką. Baimė taip pat uždera silpnos subjekto valios, nepasitikėjimo Dievu, nusidėjimo, dvasinio autoriteto stokos ir pažeistos aksiologinės sistemos dirvoje. Prielaidas gėdai atsirasti sudaro ne tik turtinė nelygybė ir socialinis nesažiningumas, bet nepilnavertiškumo kompleksas ir dvasinio orumo netektis. Nors, GĖDĄ suvokiant kaip dorybę, pastaroji pasireiškia subjektui laikantis socialinio ir dorovinio mokymo principų.

Visais tiriamais atvejais, išskyrus jausmų priežastis, jų sužadintojus ir palankias aplinkybes, svarbus vaidmuo atitenka ir jų objektams – lietuvių kalboje paprastai konkretiems, apčiuopiamiems daiktams ir žmonėms, į kuriuos kreipiami subjekto jausmų sukeliama veiksmai. Pykčio ir baimės paveikto subjekto veiksmai kreipiami į kitą žmogų, visuomenės narį ir (ar) tautietį, kuriems verčiama kaltė dėl patiriamo jausmo. Pykčio ir baimės objektais taip pat esti valstybė ir gyvūnijos pasaulio atstovai. Išskirtinis pykčio objektas – priešas, baimės – Visagalis. Nepykstama užtat ant tų, kurie prisidėjo prie subjekto gerovės, ant sergančiųjų ir mirusiųjų, ant mylimųjų. Ypač gausia jausmo objektų kategorija pasižymi gėda. Gėdijamasi savo vardo, darbų, aprangos, neturtingų namų. Gėdos objektai esti su subjektu giminytės, darbo ar draugystės ryšiais susiję asmenys, neatitinkantys visuomenės moralės ir keliamų standartų, pvz., nesantuokinis vaikas, vyresnio amžiaus ir prestižinio darbo neatliekantis tėvai, taip pat, kaip užsiminta anksčiau, sovietmečio relikvai, plačiaja šio žodžio prasme. Skiriamasis gėdos bruožas šiuo atveju yra tai, kad jos objektu gali būti pats subjektas ir jo kūnas. Paprastai pykčio, baimės ir gėdos objektai, kaip potencialūs nemalonių jausmų šaltiniai, vertinami neigiamai, tad jų norima išvengti, atsikratyti ar nuo jų pasislėpti. Baimės ir gėdos atveju jiems norima pasipriešinti, taip įvykdant teisingumo aktą, kaip kad pykčio atveju. Nors minimi ir pasipriešinimo baimės objektui atvejai, pasireiškiantys tautos kovos dėl Tėvynės ir tautos laisvės kontekstuose.

Tiek PYKČIO, tiek BAIMĖS ir GĖDOS kalbinei konceptualizacijai pasitelkiamos jausmų intensyvumo ir trukmės dimensijos. Panašios esti ir šių matmenų charakteristikos – trys tiriami jausmai pasižymi nevienodu intensyvumu, trukme ir staigumu, nors tiksli jausmo patyrimo pradžia ir

pabaiga gali būti apibrėžiama tik pykčio atveju. Trimis atvejais galima kalbėti apie realiai patiriamą ir įsivaizduojamą jausmą, bet tik atveju – apie racionaliai pagrįstą ar nepagrįstą jausmą. Iš kitų pyktis taip pat išsiskiria tuo, kad gali būti sąmoningai suvaldytas, jo raiškos galima išmokti, o patį jausmą suvaldyti. Savo ruožtu baimių esti „vyriškųjų“ ir „moteriškųjų“, o keičiantis aplinkai, keičiasi ir jų sukėlimo mechanizmai. Gėdos atveju, nors jos priežastys gali būti numanomos, pats jausmas, ar veikiau jo išgyvenimas, nuo subjekto valios nepriklauso. Be to, kalbant apie pastarąjį, gėda patiriama tik bendruomenės priimtas vertybes puoselėjančių subjektų ir, kitaip nei pyktis ir baimė, laikoma Dievo malone, susitaikymo su Dievu, savimi ir kitais pamatu.

Vienas esminių PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS suvokimo ir reiškimo kalboje elementų yra fiziologiniai jų požymiai, apimantys anksčiau minėtų jausmų subjektų veido išraiškos, organizmo veiklos ir kūno judesių pokyčius, nors atskirų jausmų atvejais pastarieji pasireiškia nevienodai. Kiekvienas iš aptariamų jausmų pasireiškia tam tikrais žvilgsnio ypatumais, bet pykstantysis paprastai piktai ar niūriai žvelgia į objektą, bijantysis klaidžioja akimis ar jas slepia, besigėdijantis taip pat vengia akių kontakto. Dažnu atveju pykstantysis susiraukia, sukanda dantis, patempia lūpas ir, kaip ir besigėdijantis, parausta, tuo tarpu bijantysis išblyšksta. Pirmasis kalba pakeltu tonu, antrasis linkęs tylėti, tokiu būdu rodydamas panašumą su gėda išgyvenančiu subjektu, nors pastarojo būseną atspindi ne tik raudis, bet ir juokas. Iš organizmo veiklos sutrikimų pykčio atveju minimi regėjimo sutrikimai, plaučių veiklos ir kvėpavimo sunkumai, baimės atveju – visų pirma širdies veiklos sutrikimai. Pykstantieji ir besigėdijantieji paprastai jaučia karštį, prakaituoja, tuo tarpu baimės apimta žmogų dažniau krečia šaltis. Polinkį verkti užliejus jausmui rodo pykčio ir gėdos, bet ne baimės apimti žmonės. Tiek pykčio, tiek baimės atveju jausmo patyrėją dažnai apima drebulys. Tačiau pirmu atveju kūno fizinis suaktyvėjimas iš drebulio išsivysto į įvairias agresijos formas ir pasireiškia subjekto į išorę ar objektą nukreiptais veiksmais, o antru atveju drebulio apimtas žmogus sustingsta. Kitaip nei pykčio atveju, tam tikras baimės ir gėdos subjektų aktyvumas išryškėja tik socialinių santykių ir ideologinių idėjų puoselėjimo lygmenyse, kur pasireiškia kaip aktyvi laikysena emocinę būseną keliančių objektų ir reiškinių bei istorinės atminties atžvilgiu ir paprastai įgyja visuomeninių, politinių ir ideologinių iniciatyvų formą.

Kaip matyti iš fiziologinių pykčio, baimės ir gėdos požymių, dažnai intensyvus jausmo patyrimas neigiamai veikia organizmo veiklą. Tačiau išskyrus sveikatos sutrikimus ir net galimos nelaimės ir (ar) mirties, pražūties atvejus, jausmų išgyvenimo pasekmės liečia žmogaus psichinių savybių, socialinės tikrovės ir moralės nuostatų sferas. Baimė lemia žmogaus

individualios raidos trūkumus. Pyktis žeidžia, o dažnu atveju ir nutraukia žmonių tarpusavio santykius, užtraukia nešlovę. Žmonių tarpusavio santykiai nukenčia ir nuo gėdos. Šio jausmo užlietas individas užsisklendžia savyje, netekęs garbės ar bijodamas jos netekti, gali išsižadėti net savo tautybės. Gėdos pasekmės esti santykių su artimaisiais išsižadėjimas, jų įskaudinimas. Tačiau minėtini ir teigiamo jausmų poveikio individo gyvenimui atvejai. Baimės ar gėdos apimtas ir nesiryždamas veiksams, galintiems pažeisti gerą vardą, individas apsaugo save nuo nešlovės.

Nors lietuvių kalboje PYKTIS, BAIMĖ ir GĖDA siejami su konkrečiomis būsenomis ar jas sąlygojančiais įvykiais ir situacijomis, paprastai šie jausmai glaudžiai siejasi tarpusavyje ir papildomai yra lydimi kitų emocinių būsenų, tokiu būdu aktyvindami sudėtingas emocinių patirčių konceptualiąsias sistemas. Tiek pyktį, tiek baimę ir gėdą dažnu atveju papildo liūdesio, nusivylimo, apmaudo jausmai. Baimės apimtas individas tuo pat metu jaučia nerimą, jaudulį, emocinį sukrėtimą, pasiduoda abejonėms, įtarimams, nepasitiki niekuo, kartais mano esąs pažemintas ir pasmerktas. Pažeminimo, paniekinimo ir smerkimo būsenos taip pat pamatuoja gėdos jausmą, papildydamos jos kognityvinį vaizdą tokiais elementais kaip kaltė ir gailėjimasis. Pasišlykštėjimas, skausmas, neapykanta ir gailėtis tai dar vienos bendros pykčio ir gėdos, o pavydas – pykčio ir baimės, būsenų sritys. Dievo baimę lydi viltis, pasitikėjimas Dievu ir drąsa, gėdą, pastarąją suvokiant kai dorybę, – vidinė drąsa, laisvė, taika, siekis tobulėti.

Nepaisydamas savo ribotumo ir bejėgiškumo jį užvaldančių būsenų atžvilgiu, tiek pykčio, tiek baimės ir gėdos apimtas subjektas bando jas įveikti. Tai įmanoma keičiant atskiriems jausmams palankias aplinkybes, atitinkamai elgiantis su jausmo objektu, taip pat pasitikint bendruomenės tapatumu, kultūrine ir istorine patirtimi grįstomis vertybėmis. Tikimybė baimei patirti mažėja subjektui gerinant savo turtinę padėtį, plečiant savo žinias, pykčiui išgyventi – įvykdant teisingumo aktą, nubaudžiant pykčio kaltininką, bet taip pat prisitaikant prie visuomeninės santvarkos. Visais atvejais galimybė įveikti subjektą užvaldžiusį jausmą didėja jam [subjektui] pasirenkant ar grįžtant į doros, padoraus gyvenimo kelią, pirmenybę teikiant tauriems jausmams ir aukščiausioms vertybėms, kaip laisvė, garbė, teisingumas. Subjektą užvaldęs blogis įveikiamas išmintimi ir meile.

Kaip kalbėta anksčiau, tiek PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmai, tiek jų priežastys ir pasekmės subjekto paprastai vertinami neigiamai. Tačiau neigiamo vertinimo taikiniu taip pat tampa jausmo kazuatorius, objektas, o pykčio atveju ir pats subjektas. Jausmų išgyvenimo tikimybę didinantys subjekto būdo bruožai irgi paprastai vertinami neigiamai, bet su tam tikromis išlygomis. Patiriamas įgyvendinant laisvos tautos ir valstybės idėją, pyktis

įgyja kilnumo, Dievo pyktis esti teisingas, Dievo baimė – dorybė. Neigiamai vertinamos tik nepagrįstos baimės, o gebėjimas jausti racionaliai pagrįstas ir nuo nešlovės apsaugančias baimes, lygiai kaip kad gebėjimas jausti gėdą, yra privalumas. Be to, kiekvienas iš patiriamų jausmų gimsta kaip aplinkos, subjekto išorinių ir vidinių veiksnių vertinamojo akto rezultatas. Pastarasis savo ruožtu atliekamas remiantis individualia ir kolektyvine patirtimi.

PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kognityviniams vaizdams lietuvių kalboje susisteminti vertingų įžvalgų teikia tyrimo metu išskirti PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kognityviniai modeliai. Nepaisant to, kad pastarieji buvo atkurti skirtingų kriterijų pagrindu, bendras jų vaizdas parodo tam tikrą jų išsidėstymą abstraktumo skalėje ir kiekvieno iš jausmų atveju leidžia išskirti tam tikrą invariantinį konceptualaus turinio elementą, grindžiantį vaizdinį sąvokų vientisumą ir užtikrinantį jų branduolio tvirtumą. PYKČIO atveju anksčiau minėtas elementas yra blogis ir pasipriešinimas blogiui, toliau grindžiantys PYKČIO kaip nesantaikos ir būdo savybės, o galiausiai PYKČIO kaip priešiško jausmo kognityvinius modelius. BAIMĖS kaip nedrąsos jausmo ir BAIMĖS kaip būdo ypatybės (nedrąsos ir suvaržymo) bei neramumo jausmo modelius pagrindžia pavojus ir pastarąjį keliantys objektai ir reiškiniai. GĖDOS atveju konceptualaus sąvokos turinio bazinis komponentas – dorybė ir jos pažeidimas. Moralė yra būtina sąlyga gėdai išgyventi, bet pats gėdos kaip nepatogumo jausmas randasi moralę pažeidus arba atsiradus to grėsmei bei subjektui parodžius ar pamačius pasišlykštėjimą keliančius objektus. Tiek PYKČIO, tiek BAIMĖS ir GĖDOS kaip jausmų kognityviniai modeliai, toliau detalizuojami remiantis subjekto, priežasčių ir dominuojančių aspektų kriterijais, rodo tvirtą šių emocinių būsenų sąsają su subjekto psichinių savybių, socialinės aplinkos ir moralės sferomis, bet tautinis jausmo aspektas aiškiausiai pasireiškia GĖDOS atveju. Kognityvinių modelių gausos atžvilgiu PYKTIS ir GĖDA nesiskiria, tuo tarpu BAIMĖ ypatinga jų gausa nepasižymi, be to BAIMĖS atveju, išskyrus BAIMĖS kaip neramumo jausmo modelio potipį ‘moralinė baimė’, atskiras aksiologinio pagrindo kognityvinis modelis, kitaip nei PYKČIO ir GĖDOS atvejais, nėra išskiriamas, kas taip pat pagrindžia mažiausią šį jausmą pavadinančios leksemos reikšminę dinamiką.

Išsamiai PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualiosios metonimijos ir metaforos aptariamos ir iš dalies lyginamos 7.2. ir 7.3 poskyriuose (žr. 351–362 p.), visgi vertėtų atkreipti dėmesį į keletą jų ypatumų viso tyrimo kontekste. Trijų tiriamų jausmų metaforinei konceptualizacijai produktyviai naudojamos ikikonceptualiosios TALPYKLOS, UŽDAROS ERDVĖS, JUDĖJIMO AUKŠTYN / ŽEMYN ir PUSIAUSVYROS schemas, nors ir šiuo atveju pastebimos tam tikros tendencijos. Pykčiui ir baimei suvokti TALPYKLOS schema, o tiksliau konceptualioji metafora KŪNAS yra

TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ), pasitelkiama dažniau nei gėdos atveju. Konceptualioji metafora JAUSMAS YRA TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ) pykčio ir gėdos atveju pasireiškia, žymint „įėjimo“ į būseną momentą, o baimės atveju – pastarąją išgyvenant ar norint iš jos „išstrūkti“. Be to, turint omenyje kūno kaip uždaro erdvės suvokimą, pyktis jame randasi kaip šią erdvę užpildantis (karštas) skystis, iš vidaus žmogų veikianti ir pusiausvyrą drumsčianti jėga, kitaip nei baimė, kuri pasireiškia veikiau kaip žmogaus kūną varžanti jėga. Konceptualioji metafora JAUSMAS YRA ŽMOGUS taip pat, nors pasitelkiama trims jausmams suvokti, leidžia išvelgti tam tikrus jų vaizdo ypatumus – su pykčiu it su priešu norima kovoti, o baimė ir gėda dažniau tampa žmogaus palydovais. Baimės ir gėdos atvejais ŽVĖRIES konceptualusis domenai (JAUSMAS YRA ŽVĖRIS) pasitelkiamas tapatinant jausmo subjekto ir gyvūnų fiziologinius pokyčius, tuo tarpu pykčio atveju papildomai jausmą tapatinant su laukiniu žvėrimi ir jausmo subjekto elgesį lyginant su laukinio žvėries elgesiu. Konceptualioji metafora JAUSMAS yra ARTEFAKTAS pagrindžia subjekto norą it nereikalingo daikto atsikratyti pykčio ir baimės bei iškelia aikštėn gėdos įgyjamumo parametą. Kaip užsiminta anksčiau, pyktis ir gėda dažniau konceptualizuojami pasitelkiant KARŠČIO konceptualųjį domeną, baimė – ŠALČIO. Visais tiriamais atvejais jausmo patyrimo apraiškos prilygsta LIGOS simptomams. Išskirtinės PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų metaforinės konceptualizacijos kryptys daugeliu atvejų atliepia jausmus įvardijančių leksemų etimologijoje, žodyninėje medžiagoje ir paremijose pasireiškusių ypatumus. Pykčio jausmo akstinas – skausmas, vabalo įkandimas, pats pyktis tai nuodai ir norą vėmti sąlygojantys veiksmai bei aplinkybės, taip pat audringa jūra. Pykčio apimtas žmogus apibūdinamas pasitelkiant gamtos ir piktųjų jėgų kategorijas ir tamsos vaizdinį, nors niūrūs orai ir tamsa, ypač palankios aplinkybės baisesioms būtybės vaidentis, sudaro pagrindą baimei lietuvių kalboje reikšti. Pastaroji lietuvių sąmonėje taip pat iškyla kaip žmogaus sėjamas ir prižiūrimas, jo sąmonėje įsišaknijęs augalas. Išskyrus jau minėtuosius, gėdai suvokti svarbus PURVO (DĖMĖS) konceptualusis domenai, kurio šaknys glūdi šį jausmą žyminčios leksemos etimologijoje, mat netekdamas garbės, žmogus yra lyg apipilamas purvu, gėda – tai žymuo, dėmė, kurią siekiama nusiplauti. Gėdą kelia tai, kuo bjaurimasi tiesiogine ir perkeltine šio žodžio prasmėmis.

Visais minėtais atvejais svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad BAIMĖS atveju išskirtinio dėmesio sulaukia jausmo atsiradimo aplinka ir žmogaus vaidmuo šiame procese, ar veikiau jo bejėgiškumas ir nuolankumas jausmo objekto atžvilgiu, PYKČIO atveju – subjekto veiksmai, lemiami jį užvaldžiusios jėgos ir paprastai nukreipti prieš jausmo objektą, GĖDOS atveju – tiesiogiai subjektą liečiančios jausmo pasekmės – kančia, gero vardo

sudergimas. Į universalumą linkę PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS metoniminės ir metaforinės konceptualizacijos lietuvių kalboje aspektai grindžiami bendra žmogiškąja patirtine baze, žmogaus jusline patirtimi, tuo tarpu išskirtiniai, atskiriems jausmams būdingi jų suvokimo ir reiškimo kalba būdai glūdi kalbinės bendruomenės aksiologinėje sistemoje ir jai būdingų elgsenos kodų plotnėje. Kalbant apie pastarąją, dėmesys atkreiptinas ir į aksiologinių nuostatų jausmų atžvilgiu ypatumus skirtinguose diskursuose. Tiek literatūriniame, politiniame ir publicistiniame diskursuose dominuoja neigiamas patiriamų būsenų vertinimas, ideologiniame-istoriniame diskurse domiuojantis kolektyvo susitelkimas kilnių tikslų ir idėjų vardan ne kartą „transformuoja“ patiriamą baimės ar pykčio jausmą į ryžtą ar drąsą, o gėdą – į siekį apsaugoti orumą. Savo ruožtu religiniame diskurse, nulemtame Bažnyčios ideologinių nuostatų ir mokymo, tiek pyktis, tiek baimė ir gėda įgyja kilnumo ir teigiamo vertinimo. Dievo rankose pyktis virsta teisingumo įrankiu, baimė ir gėda – nuo pražūties apsaugančiais skydais, neatsiejama deviškojo išganymo plano dalimi, individo ir tikinčiosios bendruomenės dorovinės brandos sąlyga.

IŠVADOS

Išsami PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų konceptualizacijos lietuvių kalboje analizė, remiantis sisteminiiais ir tekstiniais duomenimis, atveria plačias atsakymo į klausimą „Ką lietuviui reiškia pyktis, baimė ir gėda?“ galimybes bei parodo daugiasluksnį tiriamų sąvokų vaizdą. Tiek pyktis, tiek baimė ir gėda yra neatsiejama lietuviškojo identiteto dalis, vienas esminių funkcionavimo visuomenėje, mąstymo apie skirtingus jos narius ir save patį imperatyvų, vidinio „Aš“ ir visuomeninio dialogo kūrimo elementų.

Jausminė ypač PYKČIO ir BAIMĖS samprata lietuvių sąmonėje atspindi archajiškumu dvelkiančius mąstymo apie tiriamus jausmus bruožus, lietuvių ir gamtos bendrumo pasaulėjautą bei pastarojoje slypinčią transcendenciją. PYKTIS tebsuvokiamas kaip žmogų valdančios gamtos ir demoniškos jėgos, žmogų iš vidaus naikinantys nuodai. BAIMĖ tebėra mirčiai prilygstanti būseną, organizmą išstruktūruojanti jėga, užvaldanti ne tik kūną, bet arti jo esančius objektus. Tai jėga, naikinanti kūno vidinę darną, kurią kaip išgąsties ligą bandoma išgydyti. Jos šaltiniai slypi subjektą supančioje aplinkoje, taip pat gamtoje. Savo ruožtu GĖDA, labiausiai siejama su Bažnyčios moralės ideologija, esti ne tik pažeminimo ir garbės netekties, bet socialinės atskirties grėsmės sąlygojama būseną. Šiuolaikiniuose diskursuose pasireiškiančios individo ir bendruomenės patiriamos negarbės lygmenyje, paremiologinis GĖDOS vaizdas iškelia aikštėn konkrečias, išoriškai „apčiuopiamas“ gėdos patyrimo aplinkybes, kaip kad apsileidimas, tinginystė ar socialinių įgūdžių stoka. Nors visos iš tiriamų emocijų būsenų tiesiogiai siejasi su individo socialine aplinka, labiausiai nuo pastarosios priklausanti rodosi gėda, mažiausiai – baimė. Mat baimės priežastys, liečiančios paprastai artimiausią lietuvių aplinką, gali atspindėti jo santykį su teisinėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis aplinkos dominantėmis, tačiau nuo jų nepriklauso, pyktis – reiškia aktyvų pasipriešinimą pastarųjų atžvilgiu, gėda – kaip socialinės santvarkos reguliatorius – be šių dominančių apskritai nėra įmanoma. Visgi, nepriklausomai nuo susiklosčiusių aplinkybių, tiek pykčio, tiek baimės ir gėdos jausmai lietuvių suprantami kaip pažeidimas tam tikros santvarkos, kurią privalu grąžinti.

PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptų lietuvių pasaulėvaizdyje analizė leidžia daryti toliau dėstomas, įvadinėje darbo dalyje iškeltas tezes pagrindžiančias, išvadas:

1. Lietuvių kalboje PYKTIS, BAIMĖ ir GĖDA atstovauja konceptualiosioms giminingų jausmų kategorijoms, kurias pavadinančių prototipinių reprezentantų – *pykčio*, *baimės* ir *gėdos* – pagrindą sudaro tipinės su žymimu jausmu susijusios situacijos, požymiai ir vertinimas: blogio ir

pavojaus, tiesiogine ir perkeltine prasme, nujautimas baimės atveju; nenoras ir pasipriešinimas jų atžvilgiu pykčio atveju; fiziologiniai kūno ir elgesio pokyčiai; neigiamas būsenos, su ja susijusių elementų ir aplinkos vertinimas gėdos atveju. Šie prototipiniai scenarijai, būdami bazinės PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS suvokimo schemas, yra esminiai vidinę kategorijos struktūrą organizuojantys reikšminiai komponentai; pykčio, baimės ir gėdos jausmus lietuvių kalboje žyminčių leksemų reikšmės referencinė bazė, duodanti pagrindą jų kalbinių ir kultūrinių vaizdų variantams.

2. Kalbiniai ir kultūriniai PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS vaizdų variantai, ar kognityviniai modeliai, yra sudėtingos žinių ir patirčių sistemos, kalbančiųjų sąmonėje sužadinamos konkrečiame komunikaciniame akte, kultūriniame ir kalbiniame kontekste pavartojus *pykčio*, *baimės* ir *gėdos* leksinėms šeimoms priklausančius vienetus bei su minėtais jausmais siejamas kalbines konstrukcijas, pvz., frazeologizmus. Grindžiami kūniškąja, psichofizine, visuomenine ir kultūrine patirtimi, šie konceptualiosios prigimties modeliai sudaro *pykčio*, *baimės* ir *gėdos* semantinę potenciją. Remdamasis pastarąja, kalbantysis „pasirenka“ ir „aktyvina“ tą konceptualaus turinio fragmentą, kuris, jo nuomone, deramas komunikacinio akto ir jo intencijų atžvilgiu. Tinkamiausias būdas taip suprantamai semantinei struktūrai eksplikuoti rodosi holistinio pobūdžio aprašas, atsižvelgiantis tiek į tipinius, išsąknyjusius kalbos sistemoje, tiek į atskirų kontekstų lemiamus jausmų suvokimo būdus.

3. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kognityviniai modeliai nėra atskiros struktūros, bet sąsajinio tinklo principu susietų emocinių būsenų sąvokų visuma. Skirtingų jausmų kognityvinių modelių, kurių ypatingą potipį sudaro konceptualiosios metonimijos ir metaforos, tarpusavio ryšį grindžia jų ontologinė, laiko, erdvės, jėgos, fenomenologinė, o ypač kosmogoninė ir aksiologinė, dimensijos, kurios, nepaisant skirtingos kokybės PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS atvejais, sudaro savitą *tertium comparationis*, leidžiantį gretinti skirtingų jausmų konceptualizacijos vienoje, šiuo atveju lietuvių, kalboje kryptis ir „to paties“ jausmo koncepto skirtingų kalbų pasaulėvaizdžiuose ypatumus.

4. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualizacijos lietuvių kalboje ypatumai atspindi universalius jausmų suvokimo dėsnius ir kultūrinius jų sluoksnius. Pirmieji grindžiami pačia kognityvinių modelių, kaip percepcijos ir konceptualizacijos procesuose susidariusių mentalinių vienetų, prigimtimi. Antrieji – šių vienetų simbolizacija, pasitelkiant konkrečios kalbos priemones, ir kultūrine šio proceso aplinka. Pirmieji, išryškinantys biologinę patiriamų būsenų prigimtį, paprastai įgyja frazeologizmų, susijusių su fiziologiniais kūno ir elgesio pokyčiais, pavidalą. Antrieji pasireiškia jausmus įvardijančių

leksemų etimologijoje, paremijose, keliamų asociacijų ir stereotipinių konotacijų, atitinkančių pykčio siejimą su blogiu, piktosiomis dvasiomis, nemalonių skoniu ir pasibjaurėjimą keliančiais objektais, baimės siejimą su pavojumi, tamsa ir suvaržymu, o gėdos – su dergimu, pasišlyktėjimu ir vargu, lygmenyje.

Universalumu pasižyminčios PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualizacijos kryptys visų pirma grindžiamos bendra žmogiškąja jusline patirtimi, tuo tarpu specifiniai jų bruožai yra šios patirties kalbinės kultūrizacijos, ar kultūrinio įprasminimo kalboje vaisius. Vienas esminių lietuviškajai PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualizacijai būdingų bruožų yra šių jausmų siejimas su gamtinės pasaulėtvarkos ir net pasaulėkūros vaizdiniais, gamtos ir gyvybės dominantėmis. Būdamas viena pagrindinių jausmų reikšimosi erdvių, veidas, kaip jausmų veidrodis, kartu laikomas dangaus firmanentu, tuo tarpu kūnas – jausmų, ar tiksliau gamtos ir jėgų sąlygojamų būsenų, buveine. Pykčio užvaldytas kūnas iškrypsta, atsiduria chaoso būsenoje. Baimės apimtas kūnas netenka savo struktūros – gyvybę žyminčios jo dalys, kaip kad širdis, netenka savo centrinės padėties, tokiu būdu priartindamos kūną prie sąstingio ir mirties būsenos. Liaudiškąsias jausmų teorijas ir jų kosmogoninius vaizdinius papildė lietuvių tikėjimas žodžio, kuriuo sukeliama jausmus valdančios jėgos, galia bei jausmų intensyvumo suvokimas per ugnies, destruktivių jėgų ir vandens, kaip gyvųjų organizmų, prizmę. Ypatinę jausmų vaizdavimo elementą sudaro itin reikšmingą vietą lietuvių liaudies simbolikoje užimantis medis – žmogaus sąsajos su visata ir požemių, žemės bei dangaus sferų atrama. Beje, pastarosios sferos – dangaus, tamsos, piktųjų jėgų ir purvo pavidalu – taip pat svarūs PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualizacijos lietuvių kalboje elementai.

Lietuviškieji PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kognityviniai vaizdai, viena vertus, atspindi žmogaus išlikimo siekį, kuris įmanomas tik sugebant nujausti pavojų ir atitinkamai į jį reaguojant, bei žmogaus kaip individo, jo vidinės būsenos, ir žmogaus kaip visatos elemento, jos santvarkos pusiausvyros išlaikymo siekį. Tai įmanoma priešinant šią pusiausvyrą griaušančioms jėgoms, įvykdant teisingumo ir (ar) bausmės aktą. Lietuvis pyktis nėra kontroliuojamas, kitaip nei Vakarų kultūrose, jis nėra žabojamas nė išgyvenamas „viduje“ kaip kad Rytuose, tačiau reiškiamas aktyviai ir dažnai racionaliai grindžiamas kaip siekis pasipriešinti blogiui. Baimę sukeliančių būtybių pavadinimų gausa savo ruožtu atspindi lietuvių siekį šį jausmą racionalizuoti – nežinomą baimės priežastį paversti matomu ir „apčiuopiamu“ išgastį kelinčiu objektu. Lietuvis patiriamos gėdos išskirtinumą sudaro tai, kad, kitaip nei Vakarų kultūrose, šio jausmo patyrimo begėdystės kontekste apraiškos nėra dominuojančios. Atvirkščiai – lietuvis gėda patiriama siekiant

pastarosios išvengti. Šie esminiai jausmo subjekto elgsenos imperatyvai lietuvių kalboje perkeliama iš fiziologinių organizmo reakcijų į individuo, bendruomenės ir tautos egzistencinę sferą, apimdami jos psichologinės, visuomeninės, kultūrinės, istorinės ir gamtinės tikrovės lygmenis. Patiriamas jausmas, atsirandantis kaip pažinimo ir vertinamojo akto rezultatas, virsta lietuvių santykio su jį supančia tikrove ir jos elementais išraiška, kuri savo ruožtu tampa neatsiejama lietuviškosios tapatybės ir tautos aksiologinės sistemos dalimi.

5. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualizacijos lietuvių kalboje tyrimų rezultatai iš esmės neprieštaruoja psichologų, filosofų ir kultūrologų šiems jausmams priskiriamoms bruožams – vienus pagrindžia, kitus papildo ir išplečia.

Tiek psichologiniai, tiek kalbiniai „jausmų“ tyrimai leidžia kalbėti apie nevienodą jausmų „baziškumą“ laipsnį. Kaip matyti iš atliktos analizės rezultatų, lietuvių pagrindine emocija laikoma baimė. Tai atsispindi baimės leksinio-semantinio lauko struktūroje, sąvokos branduolio reikšminių komponentų ir mažiausio jų dinamiškumo diskursuose lygmenyse. Kita vertus, gėdos kaip aukštesnės rūšies žinduoliams priskiriamo ir giliausios sąmonės klotus liečiančio jausmo vaizdą pagrindžia jo subjekto tipas, kuriuo gali būti tik žmogus. Kalbiniai PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualizacijos tyrimai taip pat teikia vertingų įžvalgų apie jausmų ir pažinimo veiklos sąsają. Nors psichologų ypač polemizuojama dėl baimės ir pykčio jausmų sąsajos su pažinimo veikla, lietuvių kalboje abu jausmai nuo jos neatsiejami. Nepriklausomai nuo akstino pobūdžio tiek baimė, tiek pyktis, tiek gėda randasi kaip pažinimo veiklos rezultatai. Maža to, nors psichologų darbuose į jausmus keliančių objektų ir reiškinių aksiologinius aspektus mažai kreipiama dėmesio, lietuvių kalboje ir kultūroje, nors skirtingu lygmeniu, bet jie taip pat esti neatskiriami jausmų išgyvenimo sąlyga. Tiek PYKTIS, tiek BAIMĖ ir GĖDA, būdami tautinės sąmonės dalis, grindžiami laisvės, garbės, neliečiamybės vertybinėmis nuostatomis, brandžia dorovine sistema ir siekiu pastarąją apsaugoti. Tai savo ruožtu pagrindžia lietuvių sąmonėje glūdinčio kultūriškai konotuoto pykčio, baimės ir gėdos jausmų psichofizinio vaizdo ypatumus.

Tyrimų perspektyvos. Tęsiant PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmų konceptualizacijos lietuvių kalboje tyrimus, įdomių duomenų apie šiuolaikinius šių jausmų suvokimo ypatumus teiktų apklausa. Žodynuose ir paremijose randama pavienių su minėtais jausmais susijusių tikėjimų ir liaudiškųjų konvencijų pavyzdžių, tad šių jausmų vaizdai liaudies kūryboje ir tarmėse leistų atskleisti jų apeiginius ir ritualinius aspektus. Iki šiol mažai dėmesio skirta jausmų kalbinės raiškos gramatinėms ypatybėms ir, plačiau

žiūrint, pačių jausmų reiškimo kalboje gramatinimo procesams. Šioje disertacijoje atkuriant kognityvinius PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS jausmus, duomenų semtasi iš skirtingiems diskursams priklausančių tekstų, savo ruožtu įdomu ir naudinga būtų ištirti pačių jausmų diskursus ir jų ypatumus. Šiuo atžvilgiu itin vertingų duomenų teiktų jausmų raiškos socialiniuose tinkluose analizė. Papildomos praktinės vertės darbas įgytų ištyrus jausmų vaidmenį rinkodaroje ir jai giminingose srityse – tai dar viena PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS funkcionavimo tiek lietuvių, tiek tarpkultūrinėje erdvėje tyrimų perspektyva.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. Anusiewicz, J. 1991: Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki, in *Język a kultura t. 1*, Wrocław, 17-30.
2. Apresjan, J. D. 1994: Naiwny obraz świata a leksykografia, in *Etnolingwistyka t. 6*, Lublin, 5-12.
3. Arendt, H. 1989: *O myśleniu*, przeł. Buczyńska-Garewicz H., Warszawa.
4. Awdiejew, A. 1999: Standardy semantyczne w gramatyce komunikacyjnej (teoria i zastosowanie), in Awdiejew, A. (red.), *Gramatyka komunikacyjna*, Kraków.
5. Bartmiński, J. 1986: Czym zajmuje się Etnolingwistyka, in: *Akcent 4(26)*, Wrocław, 16-22.
6. Bartmiński, J. 1988: Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa, in Bartmiński, J., *Konotacja*, Lublin, 169-183.
7. Bartmiński, J. 1988: Słownik ludowych stereotypów językowych. Założenia ogólne, in *Etnolingwistyka t. 1*, Lublin, 11-34.
8. Bartmiński, J. 1992: Nikita Iljicz Tołstoj i program etnolingwistyki historycznej, in *Etnolingwistyka, t. 5*, Lublin, 7-13.
9. Bartmiński, J. 1998: Czy językowy jest tylko stereotyp „formalny”? in *Język a kultura t. 12*, Lublin, 105-108.
10. Bartmiński, J. 2001: *Współczesny język polski*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
11. Bartmiński, J. 2004: Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu, in *Etnolingwistyka t. 16*, Lublin, 9-27.
12. Bartmiński, J. 2006: Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej, in *Etnolingwistyka t. 18*, Lublin, 17-90.
13. Bartmiński, J. 2007: *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
14. Bartmiński, J. 2008d: Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna, in *Etnolingwistyka t. 20*, Lublin, 15-33.
15. Bartmiński, J. 2009: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London.
16. Bartmiński, J. 2010: Jak rekonstruować językowo-kulturowy obraz EUROPY? in *Etnolingwistyka t. 22.*, Lublin, 121-127.
17. Bartmiński, J. 2015: Perspektywa semazjologiczna i onomazjologiczna w badaniach językowego obrazu świata, in *Poradnik językowy*, Warszawa, 14-29.
18. Bartmiński, J. 2017: Ethnolinguistics in the year 2016, in *Etnolingwistyka t. 28*, Lublin, 67-75.
19. Bartmiński, J., Chlebda, W. 2013: Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie stereotypu EUROPY, in *Etnolingwistyka t. 25*, Lublin, 69-95.
20. Bartmiński, J., 1984: Definicja leksykograficzna a opis języka, in Polański, K., *Słownictwo w opisie języka*, Katowice.

21. Bartmiński, J., Grzeszczak, M. 2014: Jak rekonstruować kanon wartości narodowych i europejskich?, in *Etnolingwistyka t. 26*, Lublin, 22-43.
22. Bartmiński, J., Niebrzegowska-Bartmińska, S. 2009: *Tekstologia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
23. Bartmiński, J., Żuk, G. 2009: Pojęcie RÓWNOŚCI i jego profilowanie we współczesnym języku polskim, in *Etnolingwistyka t. 21*, Lublin, 47-67.
24. Bartmiński, J., Tokarski, R. 1986: Językowy obraz świata a spójność tekstu, in Dobrzyńska, T. (ed.), *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, Wrocław.
25. Boroditsky, L. 2001: Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speakers' Conceptions of Time, in *Cognitive Psychology 43(2001) nr 1*, 1-22.
26. Bruner, J. S., Goodnow, J., Austin, G. 1957: *A Study of Thinking*, New York.
27. Buczkowska, J. 2004: Pojęcia i znaczenia: kilka uwag na temat językoznawstwa kognitywnego, in *Studia Philosophiae Christianae 40/2*, 252-277.
28. Būdvydytė-Gudienė, A. 2013: Metaforiniai modeliai 2000-2005 m. politikos diskurse, in *Filologija nr. 18*, Vilnius, 5-17.
29. Chlebda, W. 2000: *Plaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka*, in Gajda, S., *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, Opole, 163-178.
30. Chlebda, W. 2010a: W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian, in Chlebda, W. (red.) *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, Opole, 7-20.
31. Cook, M. 2009: *Oswoić lęk*, Poznań.
32. Croft, W., Cruse, D. A. 2004: *Cognitive Linguistics*, Cambridge: University Press.
33. Danieluk, B. 2006: Konceptualizacja poczucia winy i wstydu w ujęciu poznawczym i społecznym, in *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia vol. XIX*, 71-86.
34. Darwin, K. 1998: *O wyrazie uczuć u zwierząt i człowieka*, Warszawa: PWRiL.
35. Data, K. 2000: W jaki sposób językoznawcy opisują emocje?, in *Język a kultura t. 14*, 245-252.
36. Dąbrowski, A. 2014: Czym są emocje? Prezentacja wieloskładnikowej teorii emocji, in *Analiza i egzystencja 27(2014)*, 123-146.
37. Dobrzyńska, T. 2012: *Od słowa do sensu. Studia o metaforze*, Warszawa.
38. Duszak A. 2003: *Anatomia gniewu: emocje negatywne w językach i kulturach świata*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
39. Dziekan, M. 2003: Gniewać się po arabsku. Etiuda leksykograficzno-etnograficzna, in Duszak, A., Pawlak, N. (ed.) *Anatomia gniewu: emocje negatywne w językach i kulturach świata*, Warszawa: Wydawnictwo UW, 139-148.

40. Ekman, P., Richard J. D. 1998: *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia*, Gdańsk.
41. Evans, V., Green, M. 2006: *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh.
42. Fillmore, Ch. 1985: Frames and the Semantics of Understanding, in *Quaderni di semantica VI*, Seoul.
43. Frijda, N. 2005: Punkt widzenia psychologów, in Lewis, M., Hviland-Jones, J. (ed.), *Psychologia emocji*, Gdańsk: GWP, 88-107.
44. Gajda, St. 2005: Język – językoznawstwo – polonistyka, in *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, Kraków, 100-113.
45. Geeraerts D., Grondelaers S. 1995: Looking back at anger: Cultural traditions and metaphorical patterns, in: J. R. Taylor, R. E. MacLaury (ed.) *Language and the cognitive construal of the world*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 153-179.
46. Geeraerts, D. 2006: *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
47. Głaz, A. 2018: Lubelska etnolingwistyka kognitywna a anglojęzyczna lingwistyka kulturowa. Wybrane problemy, in *Etnolingwistyka t. 30*, Lublin, 231-257.
48. Gonigroszek, D. 2011: Językoznawstwo kognitywne: „ucieleśniony” umysł i znaczenie, in *Językoznawstwo: współczesne badania, problemy i analizy językoznawcze t. 5*, 13-27.
49. Grabarczyk, P. 2013: Czym się różni kategoryzacja od konceptualizacji, in *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria, 2012, Nr. 2*, 455-470.
50. Grabias, S. 1998: *O ekspresywności języka*, Lublin.
51. Gruszczyńska, E. 2003: Gniew po polsku i po szwedzku. Próba porównania, in Duszak, A., Pawlak, N. (ed.), *Anatomia gniewu: emocje negatywne w językach i kulturach świata*, Warszawa: Wydawnictwo UW, 125-137.
52. Gryshkova, N. 2014: Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych, in Bartmiński (et al.), *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 20-50.
53. Grzegorzczkova, R. 1991: Rola języka w tworzeniu kultury umysłowej, in *Język a kultura t. 1*, Wrocław, 61-71.
54. Grzegorzczkova, R. 1999: Z badań nad porównawczą semantyką leksykalną: nazwy ‚tęsknoty‘ w różnych językach, in Greń, Z., Koseska-Toszewa, V., *Semantyka a konfrontacja językowa t. 2*, Warszawa: SOWA, 199-204.
55. Grzegorzczkova, R. 2004: Idee kognitywizmu jako podstawa badań porównawczych w zakresie semantyki, in *Etnolingwistyka t. 16*, Lublin, 75-83.
56. Grzegorzczkova, R. 2007: *Wprowadzenie do językoznawstwa*, Warszawa:

Wydawnictwo Naukowe PWN.

57. Grzegorzczkova, R. 2009: Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata – widziane z perspektywy badań porównawczych, in *Etnolingwistyka t. 21*, Lublin, 15-21.
58. Grzegorzczkova, R. 2010: *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
59. Grzegorzczkova, R. 2011: Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych: problem inwariantu pojęciowego, in *Etnolingwistyka t. 23*, Lublin, 45-59.
60. Grzegorzczkova, R., Szymanek, B. 2001: Kategorie słotwórcze w perspektywie kognitywnej, in: Bartmiński, J. (red.) *Współczesny język polski*, Lublin, 469-484.
61. Gudavičius A. (et al.) 2014, *Konceptualiosios metaforos viešajame diskurse: konceptualiųjų metaforų žodynas*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
62. Gudavičius, A. 2000: *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
63. Gudavičius, A. 2009: *Etnolingvistika (Tauta kalboje)*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
64. Gudavičius, A. 2011: Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė, in *RES HUMANITARIAE*, Klaipėda.
65. Gut, A. 2009: *O relacji między myślą a językiem. Studium krytyczne stanowisk utożsamiających myśl z językiem*, Lublin.
66. Gyori G. 1998: *Cultural variation in the conceptualisation of emotions: A historical study*, in A. Athanasiadou, E. Tabakowska (eds.), 99-124.
67. Horney, K. 1982: *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, Warszawa.
68. Huszcza, R. 2003: Emocje negatywne we frazeologii języka japońskiego, in Duszak, A., Pawlak, N. (red.), *Anatomia gniewu: emocje negatywne w językach i kulturach świata*, Warszawa: Wydawnictwo UW, 149-159.
69. Izard, C. 1972: *Patterns of emotion: A new analysis of anxiety and depression*, New York: Academic Press.
70. Jakaitienė, E. 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslas.
71. Jakaitienė, E. 2010: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
72. Jasiūnaitė, B. 2001: Gužutis vaiką atnešė. Nepaprasta žmogaus kilmė frazeologijoje, in *Baltistica XXXVI (2)*, Vilnius.
73. Johnson, M. 1987: *The Body in the Mind. The Bodily Basis of the Meaning, Imagination and Reason*, Chicago, London: The University of Chicago Press.
74. Jordanskaja, L. 1972: *Próba leksykograficznego opisu znaczeń grupy rosyjskich słów oznaczających uczucia*, in A. Wierzbicka (red.), Wrocław: Ossolineum, 105-123.
75. Kardela, H. 1988: Tak zwana gramatyka kognitywna a problem stereotypu, in *Etnolingwistyka t. 1*, Lublin, 35-46.
76. Kardela, H. 1992: Gramatyka kognitywna jako globalna teoria języka, in *Język a kultura t. 8*, Wrocław, 9-22.

77. Kierkegaard, S. 2002: *Pojęcie lęku: proste rozważania o charakterze psychologicznym, odniesione do dogmatycznego problemu grzechu pierwotnego autorstwa Vigiliusa Haufniensis*, Warszawa.
78. Kiklewicz, A. 2004: *Znaczenie i konceptualizacja w semantyce kognitywnej*. Prieiga internete: http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Prace_Językoznawcze/Prace_Językoznawcze-r2004-t6/Prace_Językoznawcze-r2004-t6-s41-58/Prace_Językoznawcze-r2004-t6-s41-58.pdf
79. Kiklewicz, A. 2012: *Znaczenie w języku – znaczenie w umyśle. Krytyczna analiza współczesnych teorii semantyki lingwistycznej*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
80. Klineberg, O. 1995: *Social Psychology*, New York: Columbia University.
81. Kornacki, J. 2001, *Concepts of anger in Chinese*, in J. Harkins, A. Wierzbicka (red.), 225-289.
82. Kosowska, E. 1998: Wstyd. Konotacje antropologiczne, in Kosowska, E., *Wstyd w kulturze. Zarys problematyki*, Wydawnictwo: Śląsk, Katowice.
83. Kövecses, Z. 2002: Language, emotion, mind, in Lewandowska-Tomaszczyk B./Turewicz K. (eds.), *Cognitive Linguistics Today*. Frankfurt am Main / Berlin / Bern et al., 125-138.
84. Kövecses, Z. 2002: *Metaphor. A practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
85. Kövecses, Z. 2003: *Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling*, Cambridge, Paris: Cambridge University Press.
86. Kövecses, Z. 2005: *The conceptual structure of happiness and pain*. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/320809320_The_conceptual_structure_of_happiness_and_pain
87. Kövecses, Z. 1995: Anger: Its language, conceptualization and physiology in the lights of cross-cultural evidence, in J. R. Taylor, R. E. MacLaury (eds.), 181-196.
88. Kövecses Z. 1998: *Are there any emotion-specific metaphors?* in A. Athanasiadou, E. Tabakowska (eds.), 127-151.
89. Krapiec, M. 1985: *Język i świat realny*, Lublin.
90. Krzeszowski, T. 1999: *Aksjologiczne aspekty semantyki językowej*, Toruń.
91. Krzeszowski, T. 1994: Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobrażeniowych, in *Emolinguistyka t. 6*, Lublin, 29-51.
92. Krzeszowski, T. 1997: *Angels and Devils in Hell. Elements of Axiology in Semantics*, Warszawa.
93. Kurtz, E. 1988: *Wstyd i poczucie winy*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
94. Kuś, K. 2010: Teoria emocji Anny Wierzbickiej, in *Linguistica Copernicana*, 1(3)/2010, 207-224.
95. Kwaśnica, R. 1991: Rzeczywistość jako byt sensu. Teza o językowym

- tworzeniu rzeczywistości, in *Język a kultura t. 1*, Wrocław, 31-60.
96. Lakoff, G., Johnson, M. 1980: *Metaphors we live by*, Chicago: The University of Chicago Press.
 97. Lakoff, G., Johnson, M. 1987: *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About Mind*, Chicago: The University of Chicago Press.
 98. Lakoff, G.; Johnson, M. 1980: *Metaphors we live by*, Chicago, London.
 99. Langacker, R. 1987: *Foundation of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical prerequisites*, Stanford: Stanford University Press.
 100. Langacker, R. 1999a: *Grammar and Conceptualization. Cognitive Linguistics Research 14*, Berlin: Mouton de Gruyter.
 101. Langacker, R. 2009: *Gramatyka kognitywna*, tłum. Buchta M., Tabakowska E. et al., Oxford: Oxford University Press.
 102. Langacker, R. 2004: Semantyka językoznawcza, in *Etnolingwistyka t. 16*, Lublin, 29-74.
 103. Lapė, J., Navikas, G. 2003: *Psichologijos įvadas*, Vilnius.
 104. Lazarus, R. 1982: Thoughts on the relations between emotion and cognition, in *American Psychologist 37*, 1019-1024.
 105. LeDoux, E. 2000: *Mózg emocjonalny. Tajemnicze podstawy życia emocjonalnego*, Poznań.
 106. Lévi-Strauss, C. 1991: Kultura i język, in Boni, M., Godlewski, G., Mencwel, A. (eds.), *Wiedza o kulturze, cz. 2: Słowo w kulturze. Zagadnienia i wybór tekstów*, Warszawa: Wydawnictwo UW, 13-16.
 107. Lindenfield, G. 1995: *Okiełznać gniew. Strategia opanowywania trudnych emocji*, Łódź: Wydawnictwo RAVI.
 108. Lowen A. 1991: *Duchowość ciała*, tłum. S. Sikora, Warszawa.
 109. Łosiak W. 2007: *Psychologia emocji*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
 110. Łotman, J. 2008: *Uniwersum umysłu. Semiotyczna teoria kultury*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
 111. Maćkiewicz, J. 1991: Co to jest językowy obraz świata, in *Etnolingwistyka t. 4*, Lublina, 8-24.
 112. Majer-Baranowska, U. 2004: Dwie koncepcje profilowania pojęć, in *Etnolingwistyka t. 16*, Lublin, 85-110.
 113. Marcinkevičienė, R. 2006: Konceptualioji metafora vertime, in: *Darbai ir dienos 45*, 109-118.
 114. Maruszewski, T. 1998: *Emocje – aleksytymia – poznanie*, Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
 115. Maumevičienė, D. 2010: *Prototipų teorija ir semantika*. Prieiga internete: <http://web.vu.lt/flf/g.judzentyte/files/2014/01/02.pdf>
 116. Mikołajczuk, A. 1998: The metonymic and metaphorical conceptualisation of anger in Polish, in A. Athanasiadou, E. Tabakowska (eds.), 153-190.
 117. Mikołajczuk, A. 1999: *Gniew we współczesnym języku polskim. Analiza semantyczna*, Warszawa: Energeia.

118. Mikołajczuk, A. 2004: *Uczucia w języku – między naturą a kulturą*, in *Poradnik językowy*, 33-46.
119. Mikołajczuk, A. 1996: Kognitywny obraz gniewu we współczesnej polszczyźnie, in *Etnolingwistyka t. 8*, Lublin, 131-146.
120. Mikołajczuk, A. 2000: Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej GNIEWU, in *Język a kultura t. 14*, 117-134.
121. Mikołajczuk, A. 2009: *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa: Wydawnictwi naukowe *Semper*.
122. Mikołajczuk, A. 2011: Mówiąc o uczuciach: między naturą i kulturą. O podstawach konceptualizacji uczuć w kontekście semantycznych badań porównawczych, in *Etnolingwistyka t. 23*, 67-82.
123. Mikołajczuk, A. 2013: O RADOŚCI w ujęciu lingwistycznym: z problemów semantycznych badań porównawczych, in *Etnolingwistyka t. 25*, Lublin, 219-238.
124. Mikołajczuk, A. 2017: Między słowami a przeżyciami, in *Ethos 30(2017) nr 2(118)*, 101-126.
125. Mikulskas, R. 2005: *Kognityvinė lingvistika ir leksikografinės problemos*. Prieiga internete: <http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Darbuotoju_asmeniniai_psl/dokumentai/kognityvineling.pdf>.
126. Mikulskas, R. 2009: Jungties konstrukcijos ir jų gramatinis kontekstas, in *Acta Linguistica Lithuanica*. Prieiga internete: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367169714112/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
127. Mead, G.H. 1975: *Umysł, osobowość, społeczeństwo*, Warszawa.
128. Młynarska-Jurczuk, A. 2016: Wstyd jako emocja ucieleśniona – twarz, ciało i role płciowe w procesie społecznej konstrukcji wstydu, in *Dyskursy młodych andragogów, 17*, Zielona Góra, 357-369.
129. Niebrzegowska-Bartmińska, St. 2007: *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin.
130. Niebrzegowska-Bartmińska, St. 2015: O profilowaniu językowego obrazu świata, in *Poradnik Językowy*, Warszawa, 30-44.
131. Niebrzegowska-Bartmińska, St. 2018: O różnych wariantach definicji leksykograficznej – od taksonomii do kognitywizmu, in *Etnolingwistyka t. 30*, Lublin, 259-283.
132. Nowakowska-Kempna, I. 1995: *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Warszawa.
133. Oatley, K. 2003: *Zrozumieć emocje*, tłum. J. Radzicki, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
134. Obara, J. 1991: Rola ducha językowego w poglądach niektórych niemieckich i polskich myślicieli XIX i XX wieku, in *Język a kultura t. 1*, Wrocław, 83-106.
135. Ohnuki-Tierney, E. 1981: Phases of Human

- Perception/Conceptualisation/Symbolization Processes: Cognitive Anthropology and Symbolic Classification, in *American Ethnologist* vol. 8, 451-467.
136. Ortony, A., Clore, G. 1989: Emotions, Moods and Conscious Awareness, in *Cognition and Emotion*, vol. 8, 125-137.
 137. Pacukiewicz, M. 2012: Między wstydem a bezwstydem – kulturowy eksperyment Salmana Rushdiego, in *Napis, Seria XVIII*, Warszawa, 271-286.
 138. Pajdzińska, A. 1995: Motywacja semantyczna przymiotników wartościujących, in *Etnolingwistyka t. 7*, Lublin, 5-20.
 139. Pajdzińska, A. 2004: Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata, in: Bartmiński, J. (ed.), *Językowy obraz świata*, Lublin: UMCS, 83-101.
 140. Papaurėlytė-Kloviėnė S., 2005: *Konceptualusis liūdesio modelis lietuvių ir rusų pasaulėvaizdyje*, in: *Žmogus kalbos erdvėje*. Prieiga internete: http://elibrary.lt/inf_res4.phtml?id=10761.
 141. Puzynina, J. 1992: *Język wartości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 142. Puzynina, J. 1993: O znaczeniu wartości, in: *NW*, 9-21.
 143. Puzynina, J. 1997: *Słowo – wartość – kultura*, Lublin.
 144. Puzynina, J. 2000: Uczucia a postawy we współczesnym języku polskim, in *Język a kultura t. 14*, 9-24.
 145. Puzynina, J. 2014: Kłopoty z nazwami wartości (i wartościowania), in *Etnolingwistyka t. 26*, 7-20.
 146. Ranschburg, J. 1993: *Lęk, gniew, agresja*, Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
 147. Rasiński, L. 2009: *Język, dyskurs, społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 148. Reykowski, J. 1992: *Procesy emocjonalne. Motywacja. Osobowość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
 149. Rosch, E. 1975: Cognitive Representation of Semantic Categories, in *Journal of Experimental Psychology: General* No 104, 192-233.
 150. Rosch, E. 2005: Zasady kategoryzacji, in *Etnolingwistyka t. 17*, Lublin, 11-36.
 151. Rutkovksa, R., Smetonienė, I., Smetona, M. 2017: *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademine leidyba.
 152. Ryvitytė, B. 2011: *Lingvistinės pragmatikos įvadas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
 153. Sapir, E. 1978: Status lingwistyki jako nauki, in Wierzbicka, A., *E. Sapir. Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje*, Warszawa.
 154. Schumacher, R. 1997: *„Metapher“: Erfassen und Verstehen frischer Metaphern*, Tübingen.

155. Shweder, R., Haidt, J. 2005: Psychologia kulturowa emocji – od starożytności po czasy współczesne, tłum. M. Kacmajor, in Lewis, M., Haviland-Jones, J., *Psychologia emocji*, Gdańsk, 502-524.
156. Siemeński, T. 1991: Problematyka relacji między językiem a kulturą w pracach językoznawców amerykańskich, in: *Język a kultura t. 1*, Wrocław, 73-82.
157. Skårderud, F., 2017: *Nerimas. Klajonės po modernųjį Aš*, iš norvegų k. vertė A. Bagočiūnaitė, Vilnius.
158. Soriano, C. 2002, *The conceptualisation of anger in Spanish and English (metaphors and metonymies)*.
159. Sperling, A. 1995: *Psychologia*, Poznań: Zysk i S-ka.
160. Strelau, J. 2004: *Psychologia ogólna*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
161. Szatan, M. 2012: Strach a lęk w ujęciu nauk humanistycznych, in *Studia Gdańskie t. XXXI*, 325-342.
162. Szubert, M. 2017: Wstyd w dyskursie kulturowym, in *Ethos Nr. 2 (118)*, 51-69.
163. Szumska, D. 2000: O emocjach bez emocji, in *Język a kultura t. 14*, 199-208.
164. Tabakowska, E. 1995: *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, Kraków.
165. Tabakowska, E. 2001: *Językoznawstwo kognitywne a teoria przekładu*, Kraków.
166. Tangney, J. 1999: The self-Conscious emotions: shame, guilt, embarrassment and pride, in Dalgleish, T., Power, M.J., *Handbook of cognition and emotions*, New York: Wiley. Priiega internete: http://ubc-emotionlab.ca/wp-content/files_mf/tangneytracyselfandidhandbkchapterinpress.pdf.
167. Taylor J. R., MacLaury R. E. 1995, *Language and the cognitive construal of the world*, Berlin: Mouton.
168. Taylor, J., Mbense, T. 1998: Red dogs and rotten mealies: How Zulus talk about anger, in Athanasiadou, A., Tabakowska, E. (eds.), *Speaking of Emotions: Conceptualisation and Expression*, New York, Berlin: Mouton de Gruyter, 191-226.
169. Taylor, J.R. 1989: *Linguistic Categorisation, Prototypes in Linuistic Theory*, Oxford: Clarendon Press.
170. Tillich, P. 1994: *Męstwo bycia*, Poznań.
171. Tokarski, R. 1998: Językowy obraz świata a niektóre założenia kognitywizmu, in *Etnolingwistyka t. 9/10*, Lublin, 7-24.
172. Tokarski, R. 2001: Słownictwo jako interpretacja świata, in Bartmiński, J., red. *Współczesny język polski*, Lublin, 343-370.
173. Tokarski, R. 2006: Pola znaczeniowe i ramy interpretacyjne – dwa spojrzenia na język, in *LingVaria nr. 1 (5)*, Lublin, 35-46.

174. Tokarski, R. 2013: *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin.
175. Tokarski, R. 1996: *Ramy interpretacyjne a problemy kategoryzacji. Językowa kategoryzacja świata*, Lublin.
176. Tomasello, M. 2003: *Kulturowe źródła ludzkiego poznania*, przeł. Rączaszek, J., Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
177. Ungerer, F., Schmid, H. J. 2006: *An Introduction to Cognitive Linguistics*, Harlow: Longman.
178. Vaivadaitė-Kaidi, E. 2011: Rojaus konceptualiosios metaforos Sigito Gedos Korano vertime, in *Lietuvių kalba 5*. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/viewFile/36/88>.
179. Van Dijk, T. 2003: Dyskurs polityczny i ideologia, in *Etnolingwistyka t. 15*, 7-28.
180. Waszakowa, K. 2009: Perspektywy badań porównawczych w zakresie semantyki leksykalnej w świetle językoznawczych teorii kognitywnych, in *LingVaria Nr. 1 (7)*, 49-64.
181. Wierzbicka, A. 1971: "Sadness" and "anger" in Russian: The non-universality of the so-called basic human emotions, in A. Athanasiadou, E. Tabakowska (eds.), 3-28.
182. Wierzbicka, A., 1999c: *Emocje. Język i „skrypty kulturowe”*, tłum. J. Szpyra, in Wierzbicka, A., 163-189.
183. Wierzbicka, A. 1991: Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracje w różnych kulturach, in *Etnolingwistyka t. 4*, Lublin, 7-40.
184. Wierzbicka, A., 1999a: *Emotions accross Languages and Cultures: Diversity and Universals*, Cambridge: Cambridge University Press.
185. Wierzbicka, A. 2006: *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin.
186. Wierzbicka, A. 2010: *Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
187. Wilkinson, I. 2008: W stronę socjologicznej konceptualizacji problemu lęku, in Sztompka, P., Bogunia-Borowska, M., *Socjologia codzienności*, Kraków, 103-116.
188. Wittgenstein, L. 1958: *Philosophical Investigations*. Translated by G.E.M. Anscombe, 2nd ed. Oxford: Blackwell.
189. Witwicki, W. 1963: *Psychologia t. II*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar Rzepa.
190. Wójtowicz, M. 2005: *Doświadczenie lęku egzystencjalnego jako sytuacja wyboru*, Katowice.
191. Yule, G. 1996: *Pragmatics*, New York: Oxford University Press.
192. Zaborowski, Z. 1994: *Współczesne problemy psychologii społecznej i psychologii osobowości. Nowa ogóln teoria psychologiczna*, Warszawa: Profi.

193. Zajonc, R. 1980: Compresence, in Paulus, W. (ed.), *Psychology of group influence*, Hillsdale.
194. Zawisławska, M. 2015: Funkcja metafory w rekonstrukcji językowego obrazu świata na przykładzie metaforyki w języku winiarzy, in: *Poradnik językowy*, Lublin, 79-88.
195. Zimbardo, P., Ruch, F. 1994: *Psychologia i życie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
196. Апресян, Ю. Д. 1974: *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва.
197. Зализняк, А. А./Левонтина, И.Б./Шмелев, А. Д. 2005: *Ключевые идеи русской языковой картины мира*, Москва.
198. Зушман, В. 2003: Концепт в системе гуманитарного знания, in *Вопросы литературы*, no. 2, Москва, 3-24.
199. Маслова, В. 2016: *Введение в когнитивную науку*, Москва, Флинта.
200. Попова, З. Д., Стернин, И. А. 2007: *Семантико-когнитивный анализ языка*, Москва.
201. Толстая, С. М. 2006: Постулаты московской этнолингвистики, in *Etnolingwistyka t. 18*, Lublin, 7-28.
202. Толстой, И. И., 1995: *Язык и народная культура (Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике)*, Москва.
203. Шалютин, С. М. 1985: *Искусственный интеллект. Гносеологический аспект*, Москва.

Žodynai ir elektroninės duomenų bazės

1. AŽ – *Antonimų žodynas*, prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/antonimu>.
2. BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, prieiga internete: <http://bkz.lki.lt>.
3. DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>.
4. DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>.
5. Elektroninė patarlių ir priežodžių bazė: <http://archyvas.lti.lt/patarles/>.
6. Elektroninė patarlių ir priežodžių bazė: www.aruodai.lt/patarles/.
7. FŽ – *Frazeologizmų žodynas*, prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/frazeologizmu>.
8. LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, prieiga internete: <http://www.lkz.lt>.

9. Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė: <
<https://etimologija.baltnexus.lt/>>.
10. SŽ – *Sinonimų žodynas*, prieiga internete: <
<http://lkiis.lki.lt/sinonimu>>.
11. Smoczyński, W., 2019: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*.
Prieiga per internetą: <
<https://romanes.org/pub/alii/Smoczyński%20W.%20Słownik%20etymologiczny%20języka%20litewskiego.pdf>>.

Internetiniai šaltiniai

alfa.lt
alkas.lt
bernardinai.lt
delfi.lt
diena.lt
kauno.diena.lt
lrytas.lt
lrt.lt
lzinios.lt
moteris.lt
propatria.lt
psichologija.lt
republika.lt
sarmatas.lt
satenai.lt
silokarcema.lt
sveikata.lt
rekstai.lt
tekstynas.vdu.lt
ve.lt
veidas.lt
vz.lt
15min.lt

PRIEDAI

1 priedas. Skirtingoms leksinėms šeimoms priklausančių vienetų vartojimas PYKČIO kategorijos jausmams apibūdinti ir reikšti.

Nr.	Apibrėžiamos leksemos (žodyninių straipsnių skaičius)	pyktis / piktumas	susierzinimas	išiūtis	nepasitenkinimas	rūstis	iširdimas	įtūžis	įniršis	įnirtis	susinervinimas	apmaudas	dūkis	pašėlimas	pagieža	rūgti	aitris	kiršas	kartėlis	iš viso
1.	PYKTIS (280)	214	5	2	7	10	10	2	2		1	4		1			1			259
2.	APMAUDAS (18)	12	7			1	2					12								34
3.	ĮNIRŠIS (50)	26	4	3	1			4	27	3										71
4.	ĮNIRTIS (28)	15	5	3					12	10										45
5.	ĮSIŪTIS (80)	22	1	63				1	15				15	27						143
6.	RŪSTIS (63)	24			1	61	4													90
7.	ĮŠIRDIMAS (48)	39	1	6			27	1	6											80
8.	ĮTŪŽIS (42)	16		2			6	25	1			1		1						52
9.	PAŠĖLIMAS (59)	10		19					11	1			22	45						108

10.	SUSIERZINIMAS (42)	15	34							2	10							5		66
11.	SUSINERVINIMAS (22)	5	11								14									30
12.	DŪKIS (34)	4	2	4									34	8						52
13.	AITRIS (6)	3	1	1													2			7
14.	PAGIEŽA (34)	13			2				1			1			13	5	2			37
15.	TULŽIS (17)	13	1				1	3												18
16.	ŠIŽIMAS (13)	11	11						5											27
17.	RŪGTI (24)	14	2		1											7				24
18.	KIRŠAS (26/10)	11	7						1											19
19.	KARTĖLIS																			
	Iš viso: 886	467	92	103	12	72	50	36	81	16	25	18	71	82	13	12	5	5		1162

Antrame stulpelyje išvardyta 19 PYKČIO jausmų kategoriją sudarančių leksinių šeimų, kurioms priklausančios leksiniai vienetai vartojami jausmui, jausmo scenos dalyviams ir kitiems su jausmo patyrimu susijusiems parametrams žymėti. Skliaustuose pateikiamas ištirtų, šioms leksinėms šeimoms priklausančių, leksinių vienetų ištirtų definicijų skaičius. Stulpeliuose nuo 3 iki 17 įrašytas skaičius parodo, kaip dažnai tam tikrų leksinių šeimų vienetai yra naudojami definicijose, pvz., žodyne išskirta 18 straipsnių, kurių antraštiniais žodžiais eina *apmaudo* leksinei šeimai priklausančios vienetai, pastarųjų apibrėžtyse net 12 kartų vartojamos *pykčio* šeimai priklausančios leksemos, 8 kartus – *apmaudo* ir tik 2 kartus *iširdimo* bei 1 *kartą* rūsties leksinėms šeimoms priklausančios vienetai. Tokiu pat būdu atkuriami *baimės* ir *gėdos* leksiniai-semantiniai laukai. Pajuodinti skaičiai parodo dažniausiai leksikografų vartojamą leksinę grupę antraštinių žodžių definicijose, pvz., *iširdimui* paaikškinti dažniausiai pasitelkiamos *pykčio* šeimos leksemos (48) ir pan.

2 priedas. PYKČIO sintetinės analizės rezultatai.

P Y K T I S

aspektai	sisteminiai duomenys (žodynai)	paremijos	tekstiniai duomenys				
			literatūrinis diskursas	publicistinis diskursas	politinis diskursas	ideologinis-istorinis diskursas	religinis diskursas
Kas yra PYKTIS?	1) jausmas 2) dėl nemalonaus jausmo suaktyvėjusi veikla 3) charakterio bruožas 4) ginčas, nesantaika 5) bloga savijauta (skrandžio sutrikimai) 6) blogis 7) piktoji dvasia	1) blogis (jėga) 2) būdo ypatybė 3) piktoji dvasia	1) jausmas 2) dėl nemalonaus jausmo suaktyvėjusi veikla, nuomonės raiška 3) reakcija į blogį, pasipriešinimas subjektui nepalankiems objektams ir reiškiniams 4) ginčas	1) jausmas 2) dėl nemalonaus jausmo suaktyvėjusi veikla, nuomonių raiška 3) reakcija į blogį, pasipriešinimas subjektui nepalankiems objektams ir reiškiniams	1) jausmas 2) nuostatų ir nuomonių reiškimo aktas 3) reakcija į blogį, pasipriešinimas blogiui 4) subjekto iškeltų tikslų sąlygojami veiksmai 5) nesantaika	1) blogis 2) pasipriešinimas blogiui 3) nesantaika 4) jausmas	1) blogis 2) jausmas
Kas patiria PYKTĮ? Kas yra PYKČIO subjektas?	1) žmogus (suaugęs) 2) moteris (pyktį suvokiant kaip būdo bruožą) 3) Dievas 4) gyvūnija 5) gamta	1) žmogus (suaugęs) 2) moteris (pyktį suvokiant kaip būdo bruožą) 3) neturtingas žmogus 4) žemaūgis 5) Dievas	1) individas 2) Dievas 3) gyvūnai 4) gamta 5) personažas	1) individas – bendruomenės narys 2) socialiai pažeidžiamų grupių atstovai 3) socialinių įgūdžių stoka pasižymintys individai 4) atskiros visuomenės grupės (jaunimas, vyresniojo	1) pilietinė visuomenė, rinkėjai 2) valdžia 3) valstybė	1) individas – tautinės visuomenės atstovas 2) tauta 3) valstybė	1) Bažnyčios kaip institucijos atstovai, dvasininkai 2) tikintieji 3) Dievas

				amžiaus visuomenės nariai, verslininkai ir kt.) 5) visuomenė			
Kas kelia PYKTĮ? Kas yra PYKČIO sukėlėjas (kauzatorius)?	1) pavaldumo (giminystės, darbo) ryšiais susijęs asmuo 2) emociniais ryšiais susijęs asmuo 3) gyvūnai 4) velnias, piktoji dvasia	1) moteris 2) velnias, piktoji dvasia	1) pavaldumo (giminystės, darbo) ryšiais susijęs asmuo 2) emociniais ryšiais susijęs asmuo 3) pats subjektas 4) senatvė 5) likimas	1) (kitas) visuomenės narys 2) viešosios valdžios pareigūnai 3) jaunimas	1) tam tikras visuomenės sluoksnis (valdžia) 2) užsienio (kaimyninė) valstybė	1) individas (tautietis) 2) valdantieji	1) žmogus
Kaip (kuo) keliamas PYKTIS?	1) žodžiai (melas, apkalbos) 2) pakeltas balsas 3) fizinė prievarta		1) žodžiai 2) elgesys	1) žodžiai 2) elgesys 3) veiksmai	1) subjekto gerovę lemiantys sprendimai ir veiksmai		
Dėl ko pykstama? Kas yra PYKČIO priežastis?	1) skriauda 2) žala 3) nesąžiningumas 4) prievarta 5) pažeminimas 6) pašaipa 7) erzinimas 8) nedoras elgesys 9) melas 10) neištikimybė 11) žodžio nesilaikymas 12) tinginystė 13) nepaklusnumas 14) klaidos 15) materialinis turtas 16) alkis		1) skausmas 2) netektis 3) nešlovė, negarbė 4) nepagarba 5) įžeidimas 6) pažeminimas 7) paniekinimas 8) pašaipa 9) pasityčiojimas 10) šmeižtas 11) melas 12) išnaudojimas 13) nekantrumas atskleidimo grėsmė 14) įkyrumas 15) nepaklusnumas	1) skausmas 2) netektis 3) įžeidimas 4) nepagarba 5) šmeižtas 6) įžūlumas 7) įkyrumas 8) veidmainiškusmas 9) atjautos stoka 10) tyčinis silpnybių išnaudojimas 11) kritika 12) nekantrumas 13) nepatogumas 14) nesugebėjimas ko suprasti (Dievo ir kt.)	1) nepasitenkinimas šalies padėtimi ir valdžia 2) finansinę padėtį lemiantys sprendimai 3) valdžios įsipareigojimų nevykdymas ir pažadų nesilaikymas 4) naudą piliečiams teikiančių programų ir reformų stoka 5) socialinė atskirtis	1) skaudi istorija 2) okupacijos prisiminimai 3) nuolankumas svetimoms ideologijoms 4) okupacijos laikotarpiu primenantys relikvai 5) nepagrįstos istorinės atminties interpretacijos 6) istorinio, kultūrinio ir gamtinio paveldo žalojimas	1) Bažnyčios mokymo iškraipymas 2) Bažnyčios gyvenimą atliepančių įvykių nepagrįsta interpretacija 3) Dievo įsakymų pažeidimas 4) nepadorus gyvenimas 5) orumo niekinimas

			<p>16) įsipareigojimų nevykdymas</p> <p>17) reikalavimų neatitikimas</p> <p>18) lūkesčių nepatenkinimas</p> <p>19) ribotumas</p> <p>20) žodžio nesilaikymas</p> <p>21) beprasmiški poveikiai ir prisiminimai apie juos</p> <p>22) nuostoliai</p> <p>23) nepagarba</p> <p>24) abejingumas</p> <p>25) atjautos stoka</p> <p>26) svarbių dalykų nutylėjimas</p> <p>27) palaidumas</p> <p>28) melas</p> <p>29) nenuoširdumas</p> <p>30) pavydas</p> <p>31) vagystė</p>	<p>15) socialinis nesąžiningumas</p> <p>16) teisėsaugos ir teisėtvarkos bejėgiškumas</p> <p>17) teisinės sistemos spragos</p> <p>18) socialinės ir asmeninės brandos trūkumai</p> <p>19) nepagarba gamtiniam, istoriniam ir kultūriniam paveldui</p> <p>20) tradicinių pažiūrų neatitinkančios srovės</p> <p>21) veiklos plėtros apribojimai</p> <p>22) aukštojo mokslo sistemos spragos ir neefektyvumas</p>	<p>6) valdančio elito abejingumas ir atsainumas</p> <p>7) valdžios piktnaudžiavimas užimama padėtimi</p> <p>8) neadekvatus elito elgesys</p> <p>9) savivalė</p> <p>10) neefektyvi žemės ūkio politika</p> <p>11) finansinės naudos siekimas</p> <p>12) korupcija</p> <p>13) valdžios nebaudžiamumas</p> <p>14) nacionalinio saugumo strategijos stoka</p> <p>15) veiksmų, skirtų valdžios atstovų teigiamam įvaizdžiui kurti ar pagerinti, trūkumas, šališkumas</p> <p>16) politinių sprendimų įgyvendinimo priemonės ir būdai</p> <p>17) šalies gamtą niekinantys valdžios sprendimai</p>	<p>7) nepagarba tautiniams simboliams</p> <p>8) nusivylimas Tėvyne</p>	
--	--	--	--	---	--	--	--

					18) valdžios nepagarba kultūriniam paveldui 19) valdžios nebaudžiamumas		
Kokios aplinkybės ir sąlygos yra ypač palankios PYKČIUI atsirasti?		1) apsileidimas 2) nepriteklis 3) girtavimas 4) auklėjimo spragos 5) nepagarba tėvams 6) pinigų skolinimasis	1) neištikimybė kitam žmogui 2) neištikimybė vertybėms, Dievui 3) vertybinių nuostatų skirtumai 4) amžiaus skirtumas 5) atstumas 6) baimė	1) nesantaika 2) socialinių įgūdžių trūkumas 3) psichikos sutrikimai 4) alkoholizmas	1) skirtingas subjekto ir objekto požiūris bendrais klausimais 2) žinių ir (ar) informacijos trūkumas 3) žiniasklaidos vykdoma politika	1) puoselėjamų vertybių skirtumai	
Kas yra PYKČIO objektas? Į ką kreipiamas PYKTIS?	1) žmogus 2) gyvūnas	1) žmogus 2) gyvūnas	1) žmogus	1) kiti visuomenės nariai 2) viešosios valdžios pareigūnai	1) valdžios atstovai 2) valstybė	1) kiti tautinės visuomenės nariai 2) valdantieji 3) valstybė 4) priešas	1) žmogus
Kaip elgiamasi su PYKČIO objektu?	1) mušimas 2) peikimas 3) keiksmas	1) mušimas 2) peikimas 3) keiksmas	1) smurtas 2) prievarta	1) nusiskundimai 2) priekaištavimas	1) nusiskundimai 2) priekaištavimas	1) priekaištavimas 2) noras įveikti, pasipriešinti	
Koks yra PYKTIS? Kuo pasižymi PYKTIS?	1) įvairaus intensyvumo 2) įvairios trukmės 3) staigus 4) numanomas 5) turintis aiškiai pradžią ir pabaigą 6) besikartojantis	1) nežinia, kaip atsiranda 2) sparčiai plinta 3) būdingas tik nedoriems žmonėms	1) trumpalaikė emocija 2) turi savo pradžią ir pabaigą 3) staigiai kyla, lėtai atslūgsta 4) nevienodo intensyvumo	1) būna racionalus ir iracionalus			

	7) laipsniškas 8) glūdinantis žmoguje 9) valdomas / įveikiamas		5) nujaučiamas 6) tuo atveju, kai yra pagrįstas, gali būti pateisintas 7) įmanomas išvengti 8) sunkiai suvaldomas 9) gali būti įsivaizduojamas 10) gali būti vaidinamas 11) pykčio ir jo raiškos galima išmokti				
Kuo pasireiškia PYKČIO? Kaip elgiasi pykčio subjektas?	1) karščio pojūčiai 2) veido išraiškos pokyčiai 3) suaktyvėjusi fizinė veikla (mušimas, plakimas ir kt.) 4) drebulys 5) tylėjimas 6) verksmas 7) pasipūtimas 8) piktžodžiavimas	1) suaktyvėjusi fizinė veikla (mušimas, plakimas ir kt.)	1) agresija pasižymintys veiksmai 2) barimas, peikimas 3) keiksmas 4) veido išraiškos pokyčiai 5) balso tono pokyčiai 6) kūno judesių pokyčiai 7) žvilgsnis 8) verksmas	1) pasipiktinimas 2) nuomonės reiškinys 3) skundimas(is)	1) pasipiktinimas 2) priekaištavimas	1) pasipiktinimas	
Kokios gali būti PYKČIO pasekmės?	1) atitolimas (nuo kitų žmonių) 2) nelaimė, bėda 3) mirtis	1) liga 2) nešlovė	1) tarpžmogiškų santykių nusilpimas ar nutraukimas 2) nelaimė 3) mirtis			1) nesantaika	1) nelaimė 2) blogis

Kokie jausmai ir potyriai lydi PYKTĮ? Ką, išskyrus PYKTĮ, tuo pat metu jaučia PYKČIO subjektas?	1) neapykanta 2) pagieža 3) baimė 4) skausmas 5) gėda		1) baimė 2) liūdesys 3) apmaudas 4) neapykanta 5) gėda 6) pasišlykštėjimo jausmas 7) bejėgiškumo jausmas 8) gailestis			1) nusivylimas 2) liūdesys	
Kaip (kuo) įveikiamas PYKTIS?		1) geras žodis 2) juokas 3) padorus elgesys 4) atleidimas 5) nelaimė, bėda (aplinkybės, kuriomis pyktis netenka prasmės) 6) gėris 7) Dievo gimimas	1) įvykdant teisingumo aktą 2) menas (erdvė, kurioje pyktis netenka prasmės) 3) bėda, nelaimė (aplinkybės, kuriomis pyktis netenka prasmės) 4) meilė				
Kaip vertinamas PYKTIS ir su juo susiję asmenys, objektai, reiškiniai?	1) neigiamai vertinamas, baisus jausmas 2) beprasmiškas jausmas 3) neigiamai vertinamas jausmo kuzatorius 4) neigiamai vertinama jausmo priežastis ir pasekmės	1) neigiamai vertinamas būdo bruožas 2) neigiamai vertinamas subjektas 3) neigiamai vertinamos priežastys ir pasekmės	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) neigiamai vertinamos priežastys ir pasekmės 3) netenka prasmės meno atžvilgiu, sergant, išgyvenant ar patyrus nelaimę,			1) įgyvendinant laisvos tautos idėją, įgyja kilnumo	1) neigiamai vertinamas žmogaus patiriamas pyktis 2) teigiamai vertinamas Dieviškasis pyktis

			meilės akivaizdoje				
Su kuo asocijuojasi PYKTIS?	1) nemalonus skonis 2) purvas; tai, kas bjauru, šlykštu 3) žaizda, pūliniai, opa 4) pasiutimas						1) tamsa 2) nuodėmė
Su kuo lyginamas PYKTIS / pykstantis asmuo?	1) piktas / supykęs asmuo: šeškus, pipiras, vapsva						
Kokię yra su PYKČIU susiję prietariai, kokios konvencijos?	1) pikti žmonės greičiau sensta 2) žemaūgiai žmonės labiau linkę pykti 3) saugotis pikto akių 4) sveikinimasis per slenkstį sąlygoja pyktį 5) pikti sapnai paprastai pildosi kai pikta šeiminiškė maišo duoną – rūgsta gerai 7) musė pralėks pro nosį – pyktis 8) piktas – ne ta koja iš lovos išlipęs žmogus	1) dori ir išmintingi žmonės nepyksta	1) nepykstama ant geranoriškai nusiteikusių žmonių 2) nepykstama ant tų, kas prisidėjo prie subjekto gerovės 3) nepykstama ant sergančiųjų ir mirusiųjų 4) nepykstama ant mylimųjų				
PYKČIO kognityviniai modeliai	1) PYKTIS kaip priešiškumo jausmas:	1) PYKTIS kaip aksiologin	1) PYKTIS kaip priešiškumo jausmas:	1) PYKTIS kaip priešiškumo jausmas:	1) PYKTIS kaip priešiškumo jausmas:	1) PYKTIS kaip aksiologinė kategorija	1) PYKTIS kaip aksiologinė kategorija

	<ul style="list-style-type: none"> a) individualusis pyktis b) skriaudos sukeltas pyktis c) susierzinimo sukeltas pyktis d) privatusis pyktis <p>2) PYKTIS kaip būdo ypatybė</p> <p>3) PYKTIS kaip aksiologinė kategorija</p> <p>4) PYKTIS kaip pasipriešinimas blogiui</p>	<p>ė kategorija</p> <p>2) PYKTIS kaip būdo ypatybė</p>	<ul style="list-style-type: none"> a) individualusis pyktis b) skriaudos sukeltas pyktis c) nepasitenkinimo sukeltas pyktis d) susierzinimo sukeltas pyktis e) privatusis pyktis f) emocionalusis pyktis g) realusis pyktis h) įsivaizduojamas pyktis <p>2) PYKTIS kaip nesantaika</p> <p>3) PYKTIS kaip pasipriešinimas blogiui</p>	<ul style="list-style-type: none"> a) individualusis pyktis b) kolektyvinis pyktis c) skriaudos sukeltas pyktis d) nepasitenkinimo sukeltas pyktis e) susierzinimo sukeltas pyktis f) visuomeninis pyktis g) racionalus pyktis h) realusis pyktis <p>2) PYKTIS kaip pasipriešinimas blogiui</p>	<ul style="list-style-type: none"> a) kolektyvinis pyktis b) skriaudos sukeltas pyktis c) nepasitenkinimo sukeltas pyktis d) visuomeninis pyktis e) realusis pyktis <p>2) PYKTIS kaip nesantaika</p> <p>3) PYKTIS kaip pasipriešinimas blogiui</p>	<ul style="list-style-type: none"> 2) PYKTIS kaip pasipriešinimas blogiui 3) PYKTIS kaip nesantaika 4) PYKTIS kaip priešiško jausmas: <ul style="list-style-type: none"> a) individualusis pyktis b) kolektyvinis pyktis c) nepasitenkinimo sukeltas pyktis d) visuomeninis pyktis e) realusis pyktis 	<ul style="list-style-type: none"> 2) PYKTIS kaip pasipriešinimas blogiui 3) PYKTIS kaip priešiško jausmas: <ul style="list-style-type: none"> a) individualusis pyktis b) kolektyvinis pyktis c) privatusis pyktis d) visuomeninis pyktis e) realusis pyktis
--	---	--	--	---	---	--	---

3 priedas. Skirtingoms leksinėms šeimoms priklausančių vienetų vartojimas BAIMĖS kategorijos jausmams apibūdinti ir reikšti.

Nr.	Apibrėžiamos leksemos (žodyninių straipsnių skaičius)	baimė / bijojimas	išgąstis	baugas / būgis	baisis	bailė	baidulys	baikštumas	būgšta	drebulys	šiurpas	nedrąsa	siaubas	skraubis	klaikas	neramumas	kraupas	nuoganda	neganda	iš viso
1.	BAIMĖ (35)	31	5	6	1	2	1	1								1				48
2.	BAILĖ (42)	7	6	4		26		3	4	1										51
3.	BAUGAS (77)	13	15	45	6	9	11	4	1		1	1								106
4.	BAISA (77)	11	4	8	76	1	6				2		1							109
5.	BŪGŠTA (31)	15	3	4	3	4	2	2	10											43
6.	SKRAUBIS (7)	2	2	2										2				1		9
7.	NEDRĄSA (9)					1		3				8								12
8.	SIAUBAS (38)	5	6		5						1		14		1	3				35
9.	ŠIURPAS (71)	14	4		7					2	63				1		4			95
10.	KLAIKAS (44)	1	1	2	2										25					31
11.	IŠGĄSTIS (47)	12	41	3	2	4	1		2				1				1			67
12.	NUOGANDA (49)	13	23	8	3		1	2									1	13		64

13.	NEGANDA (10)	4	1		1									1					7	14
14.	BAIDULYS (43)	2	16	9	5		30	2												64
15.	DREBULYS (36)	16	1	1	1	1				35	1									56
16.	BAIKŠTUMAS (33)	2	2			4	4	21	1											34
17.	KRAUPAS (48)	6	6	1	3	2		2	3	12	3						25	1		64
18.	NERIMAS (47)	3														17				
	Iš viso: 744	157	136	93	115	54	56	40	21	50	71	9	16	3	27	21	31	15	7	922

4 priedas. BAIMĖS sintetinės analizės rezultatai.

B A I M Ė

aspektai	sisteminiai duomenys (žodynai)	paremijos	tekstiniai duomenys				
			literatūrinis diskursas	publicistinis diskursas	politinis diskursas	ideologinis-istorinis diskursas	religinis diskursas
Kas yra BAIMĖ?	1) neramumo jausmas 2) jausmą sukeliantys objektai ir reiškiniai 3) pavojus 4) būdo ypatybė 5) jausmo sukeltas fizinis suaktyvėjimas	1) jausmas (doro gyvenimo sąlyga) 2) pavojus 3) būdo ypatybė	1) jausmas 2) pavojus 3) jausmą keliantys objektai ir reiškiniai	1) jausmas 2) pavojus 3) jausmą keliantys objektai ir reiškiniai	1) jausmas 2) jausmą keliantys objektai ir reiškiniai 3) pavojus	1) jausmas 2) pavojus 3) jausmą keliantys objektai ir reiškiniai	1) jausmas 2) jausmą keliantys objektai ir reiškiniai 3) pavojus
Kas išgyvena / patiria BAIMĖ? Kas yra BAIMĖS subjektas?	1) žmogus, ypač moterys, merginos ir vaikai 2) gyvūnija 3) augalija 4) gamta	1) žmogus, paprastai pasižymintis bailumu 2) žmogus, kurio sunki materialinė padėtis	1) individas (ypač pasižymintis bailumu)	1) individas (kaip visuomenės narys) 2) pilietinė visuomenė	1) valdžios atstovai (valdantieji) 2) pilietinė visuomenė (rinkėjai) 3) valstybė 4) įstaigos ir organizacijos	1) individas – tautinės visuomenės atstovas 2) intelektualas, kultūros veikėjas 3) tauta 4) valstybė	1) tikintieji 2) netikintieji
Kas kelia BAIMĖ?	1) žmogus 2) gyvūnas 3) įsivaizduojamos būtybės	1) žmogus 2) piktai nusiteikęs žmogus 3) Dievas (rūstaus)	1) žmogus 2) gamta		1) valdžios atstovai (partneriai) 2) oponentai 3) rinkėjai 4) užsienio valstybės	1) okupantas 2) priešas	1) Dievas (rūstaus Dievo įvaizdis)

		Dievo įvaizdis)					
Kaip (kuo) keliamo BAIMĖ?	1) garsai 2) žodžiai, grasinimai	1) žodžiai, pamokymai	1) garsai 2) vaizdai 3) informacija, pranešimai		1) sprendimai ir veiksmai	1) vaizdai 2) žodžiai (prisiminimai) 3) prievarta	1) žodžiai (pamokslai) 2) vaizdai
Kas yra BAIMĖS priežastis?	1) ugnis 2) lietus 3) audra, griaustinis 4) atgamtinės jėgos 5) karas 6) tamsa 7) nesaugumas 8) nežinomybė 9) paslaptis 10) nelaisvė 11) prievarta, smurtas 12) neteisybė 13) bausmė 14) Dievo bausmė 15) liga 16) mirtis 17) visa, kas svetima 18) visa, kas kelia pasišlykštėjimą ir pasibjaurėjimą (pvz., gyvatės)	1) bausmė 2) Dievo bausmės pavojus 3) liga 4) skausmas 5) vargas 6) badas 7) visa, kas svetima ir nepažįstama 8) negarbės pavojus	1) gamtinės jėgos 2) suvaržymo ir priespaudos grėsmė 3) nesaugumo grėsmė 4) skausmas 5) liga 6) pasibaisėjimą keliantys reginiai 7) baigtinumo, senatvės ir mirties nuojauta 8) nežinomybė 9) bejėgiškumas 10) kančios nuojauta 11) vienatvės, tuštumos ir meilės netekties grėsmė 12) ko nors svarbaus (vertingo) netektis 13) negarbės grėsmė 14) kitų pažiūrų neatitinkančių	1) stichinės nelaimės 2) nežinomybė 3) išnykimo grėsmė 4) mirties nuojauta 5) klaidos 6) ribotumas 7) nesugebėjimas ką padaryti 8) kitų pažiūrų neatitinkančių minčių dėstymas 9) papiktinimas 10) jausmų reiškimas 11) tiesos liudijimas 12) vertinimas 13) apsiuokimas 14) to, kas vertinga, netekties grėsmė 15) šalies ekonominė padėtis ir jos nuosmukis 16) gyvenimo kokybės blogėjimo grėsmė 17) darbo sąlygų blogėjimas	1) to, kas vertinga, netekties grėsmė 2) kliūtytys įgyvendinant siekius ir (ar) įsipareigojimus ir pažadus 3) kritika ir vertinimas 4) oponentai (valdančiųjų atveju) 5) įtakos netekties grėsmė (valdančiųjų atveju) 6) veiklos keliami iššūkiai 7) nuomonės reiškimas 8) neatitikimas standartams (valstybės atveju) 9) socialinės ir politinės padėties nestabilumo grėsmė 10) reformos	1) tautos ir valstybės priešas 2) nelaisvė 3) okupacijos grėsmė 4) okupanto įsteigti ar paskirti subjektai 5) saugumo netekties grėsmė 6) Rusija 7) korupcija 8) politinio susidorojimo, asmens pažiūrų išniekinimo grėsmė 9) pamatinių vertybių iškreiptos interpretacijos	1) Dievo bausmė 2) pragaras 3) nusidėjimas 4) visa, kas kelia grėsmę sąžinei ir sielai

			<p>minčių dėstymas</p> <p>15) negebėjimo ką padaryti prisipažinimas</p> <p>16) pasipiktinimo sukėlimo grėsmė</p> <p>17) apsirikimo grėsmė</p> <p>18) viešas vertinimas</p> <p>19) intelektinis nutekėjimas</p> <p>20) savo kaltės pripažinimas</p> <p>21) patiriamų kančių atskleidimas</p> <p>22) teigiamo įvaizdžio netekties grėsmė</p> <p>23) bausmė</p> <p>24) Dievo bausmė</p> <p>25) Dievo paneigimo faktas</p> <p>26) nelaimė</p> <p>27) vargas</p>	<p>18) saugumo netektis</p> <p>19) sveikatos grėsmės, ligos</p> <p>20) socialiniai ir demografiniai pokyčiai</p> <p>21) diskriminacijos ir visuomeninės izoliacijos grėsmė</p> <p>22) sankcijos, bausmė</p> <p>23) prievarta, smurtas</p> <p>24) problemos ir iššūkiai (pvz., kraujo stygius)</p> <p>25) technologijų plėtra</p> <p>26) naujos, tradicinėms pažiūroms prieštaraujančios kultūros srovės</p> <p>27) istorinio paveldo netekties grėsmė</p> <p>28) permainos ir jas sąlygojančios iniciatyvos</p> <p>29) su dvasiniu pasaulių susiję reiškiniai</p> <p>30) emocinio abejingumo grėsmė</p>	<p>11) palankių gyvenimo ir darbo sąlygų netekties grėsmė (rinkėjų atveju)</p> <p>12) nuostoliai</p>		
--	--	--	---	---	--	--	--

Kokios aplinkybės ir sąlygos yra ypač palankios BAIMEI kilti?	1) tamsa ir su tamsa siejamos vietos, pvz., miškas	1) sunki materialinė padėtis 2) vargas	1) tamsi erdvė 2) vienišumas 3) sudėtinga gyvenimo padėtis 4) pokyčiai nepaaiškinami įvykiai ir reiškiniai	1) permainos 2) perdėtas jausmingumas 3) gilios žinios	1) konservatyvios pažiūros 2) vertybinių nuostatų ir prioritetų skirtumai	1) pažeista aksiologinė sistema 2) abejojimas autoriteto stoka 4) globalizmo ideologija	1) silpna žmogaus valia 2) nepasitikėjimas Dievu 3) nusidėjimas
Kas yra BAIMĖS objektas?	1) žmogus 2) gyvūnas 3) visa, kas subjekto laikoma baimės šaltiniu	1) žmogus 2) Dievas (rūstaus Dievo įvaizdis)	1) žmogus	1) valdžios priimami sprendimai ir atliekami veiksmai	1) valdžia ir jos priimami sprendimai 2) rinkėjai 3) oponentai	1) pavergėjas	1) Visagalis
Kaip elgiamasi su BAIMĖS objektu?	1) slėpimasis	1) slėpimasis 2) vengimas	1) atitolimas, sprukimas 2) slėpimasis	1) pasipriešinimas	1) pasipriešinimas 2) nuolankumas	1) pasipriešinimas 2) pasidavimas (nuolankumas)	1) nuolankumas 2) pasipriešinimas
Kokia yra BAIMĖ? Kuo pasižymi BAIMĖ?	1) įvairaus intensyvumo 2) įvairios trukmės 3) kartais staigus 4) gali būti įsivaizduojamas		1) nevienodo intensyvumo 2) gali staigiai užklupti, o gali kauptis ir augti laipsniškai 3) gali būti įsivaizduojama	1) baimių skirstymas į „vyriškąsias“ ir „moteriškas“ 2) keičiantis aplinkai irgi kinta		1) keičiantis aplinkai keičiasi baimės sukėlimo (įbaiminimo) mechanizmai	
Kaip pasireiškia BAIMĖ? Kaip elgiasi BAIMĖS subjektas?	1) žvilgsnio ypatumai 2) veido išraiškos ir kalbėjimo būdo pokyčiai 3) drebulys 4) sustingimas 5) slėpimasis	1) drebulys 2) slėpimasis	1) atitraukimas arba bėgimas nuo jausmo objekto 2) slėpimasis 3) žvilgsnis, 4) kvėpavimo ir širdies ritmo sutrikimai 5) drebulys	1) pasipriešinimas visuomeninių iniciatyvų forma	1) pasipriešinimas politinių ir visuomeninių iniciatyvų forma	1) pasipriešinimas	

			6) sustingimas				
Kokios gali būti BAIMĖS pasekmės?	1) nemiga 2) užsidarymas savyje	1) sveikatos sutrikimai 2) nelaimė	1) nelaimė 2) pražūtis 3) nešlovės išvengimas	1) raidos stabdis	1) raidos stabdis 2) nešlovės išvengimas	1) nelaisvė 2) dvasinis nuosmukis	
Kokie jausmai ir potyriai lydi BAIMĖ? Ką, išskyrus BAIMĖ, tuo pat metu jaučia BAIMĖS subjektas?	1) liūdesys 2) atgaila 3) pasipiktinimas		1) pasmerkimas 2) pažeminimas 3) įtarimas 4) nepasitikėjimas 5) nerimas 6) nusivylimas 7) neviltis 8) sielvartas 9) nuostaba 10) gėda 11) pavydas 12) pagarba	1) nesmagumo jausmas 2) jaudulys 3) nerimas 4) emocinis sukrėtimas 5) pagarba		1) nusivylimas 2) liūdesys	1) žmogiškąją baimę: nerimas, abejonės 2) Dievo baimę: viltis, pasitikėjimas Dievu, drąsa
Kaip (kuo) galima įveikti BAIMĖ?		1) geresnė materialinė padėtis 2) alkoholis 3) išmintis, laimė, meilė 4) aukščiausios vertybės	1) tikėjimas, malda 2) meilė 3) pasitikėjimas	1) pasipriešinimas 2) žinios 3) taurūs jausmai 4) ištikimybė sau ir vertybėms	1) darbas	1) aukščiausios vertybės	1) malda 2) pasitikėjimas Dievu 3) meilė 4) dorovingas gyvenimas
Kaip vertinama BAIMĖ ir su ja susiję asmenys, objektai, reiškiniai?	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) neigiamai vertinamas jausmo kazuatorius 3) neigiamai vertinama jausmo priežastis ir pasekmės	1) neigiamai vertinama subjekto aplinka 2) neigiamai vertinamas jausmo objektas 3) neigiamai vertinamas „objektyviai“ nepagrįstas jausmas	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) neigiamai vertinamos priežastys ir jausmą sąlygojanti aplinka 3) neigiamai vertinamas jausmo kazuatorius	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) neigiamai vertinamos priežastys ir jausmą sąlygojanti aplinka 3) neigiamai vertinamas jausmo kazuatorius	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) neigiamai vertinamos priežastys ir jausmą sąlygojanti aplinka 3) neigiamai vertinamas jausmo kazuatorius	1) neigiamai vertinamas jausmas tuo atveju, kai tapatinamas su nuolankumu (priešo atžvilgiu) 2) neigiamai vertinamos jausmo priežastys ir pasekmės (tuo atveju, kai	1) neigiamai vertinamos žmogaus silpnybės laikomos baimės 2) teigiamai vertinama Dievo baimė

		4) neigiamai vertinamos priežastys ir pasekmės 5) teigiamai vertinamas gebėjimo jausti faktas	4) neigiamai vertinamos pasekmės		4) neigiamai vertinamos pasekmės	pasekmė – nelaisvė) 3) teigiamai vertinama būseną tuo atveju, kai skatina veikti	
Su kuo asocijuojasi BAIMĖ?	1) tamsa 2) blogis, nelaimė 3) tai, kas bjauru					1) nelaisvė, suvaržymas	1) nelaisvė, suvaržymas
Su kuo lyginama BAIMĖ, jos patyrėjas?	1) bijo kaip: a) vaiką gimdanti moteriškė b) kiškis c) miško žvėrelis d) šuo perkūnijos e) kipšas varnų f) višta vandens g) ugnies h) pernykščio sniego	1) bijo kaip: a) senis kočėlo b) merga paskutini o kashnio duonos c) ubagas kerdžiaus d) tinginys darbo e) paukšteli ai vanago nagų f) varlės gužo g) žydas kiaulienos h) bobos liežuvio					
BAIMĖS kognityviniai modeliai	1) BAIMĖ kaip neramumo jausmas:	1) BAIMĖ kaip	1) BAIMĖ kaip neramumo jausmas	1) BAIMĖ kaip neramumo jausmas:	1) BAIMĖ kaip neramumo jausmas:	1) BAIMĖ kaip neramumo jausmas:	1) BAIMĖ kaip neramumo jausmas:

	<ul style="list-style-type: none"> a) individuali baimė b) savisaugos baimė c) reali baimė 2) BAIMĖ kaip nedrąsos jausmas 3) BAIMĖ kaip pavojus 4) BAIMĖ kaip nerimą keliantys objektai ir reiškiniai 	<p>neramumo jausmas:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) individualioji baimė b) socialinė baimė c) moralinė baimė d) savisaugos baimė e) realioji baimė <ul style="list-style-type: none"> 2) BAIMĖ kaip nedrąsos (savaržymo) jausmas 3) BAIMĖ kaip pavojus 	<ul style="list-style-type: none"> a) individualioji baimė b) savisaugos baimė c) moralinė baimė d) egzistencinė baimė e) realioji baimė f) įsivaizduojamoji baimė 2) BAIMĖ kaip nedrąsos (savaržymo) jausmas 3) BAIMĖ kaip pavojus 4) BAIMĖ kaip nerimą keliantys objektai ir reiškiniai 	<ul style="list-style-type: none"> a) kolektyvinė baimė b) socialinė baimė c) moralinė baimė d) savisaugos baimė e) realioji baimė 2) BAIMĖ kaip pavojus 3) BAIMĖ kaip nedrąsos (savaržymo) jausmas 	<ul style="list-style-type: none"> a) kolektyvinė baimė b) socialinė baimė c) moralinė baimė d) realioji baimė 2) BAIMĖ kaip pavojus 3) BAIMĖ kaip nedrąsos (savaržymo) jausmas 	<ul style="list-style-type: none"> a) kolektyvinė baimė b) socialinė baimė c) moralinė baimė d) realioji baimė 2) BAIMĖ kaip nedrąsos (savaržymo) jausmas 3) BAIMĖ kaip pavojus 	<ul style="list-style-type: none"> a) individuali baimė b) moralinė baimė c) savisaugos baimė d) realioji baimė 2) BAIMĖ kaip nedrąsos (savaržymo) jausmas 3) BAIMĖ kaip pavojus
--	---	---	--	--	---	---	--

5 priedas. Skirtingoms leksinėms šeimoms priklausančių vienetų vartojimas GĖDOS kategorijos jausmams apibūdinti ir reikšti.

Nr.	Apibrėžiamos leksemos (žodyninių straipsnių skaičius)	gėda	sarmata	negarbė	nešlovė	akibrokštas	akikaistis	neganda	nuomentas	kompromitacija	konfūzas	drovumas	dergimas	paniekinimas	šmeižimas	pažeminimas	suvaržymas	nelaimė	nedrąsa	iš viso
1.	GĖDA (79)	77	5	4								7	4	5	4	4	1		6	117
2.	SARMATA (26)	16	12									3		2	2					53
3.	NEGARBĖ (45)	5		33										3						41
4.	NEŠLOVĖ (47)	2		15	33									1	2	1				54
5.	AKIBROKŠTAS (11)	2			1		1													4
6.	AKIKAISTIS (3)	1				1														2
7.	NEGANDA (9)	2		1				7				1						1		12
8.	NUOMENTAS (1)	1		1														1		3
9.	KOMPROMITACIJA (3)			1										1		1				3
10.	KONFŪZAS (1)	1																		1
11.	DROVUMAS (21)	8										16							4	28
12.	PANIEKINIMAS (53)	1		8										49	2	11				71
13.	ŠMEIŽIMAS (50)			3											49					52
14.	PAŽEMINIMAS (20)													4						4

15.	SUVARŽYMAS (39)	1									7					29			37	
16.	DERGIMAS (37)	1										37	5	4					47	
	Iš viso:	118	17	66	34	1	1	7	-	-	-	34	41	70	63	17	30	2	10	511

6 priedas. GĖDOS sintetinės analizės rezultatai.

G Ė D A

aspektai	sisteminiai duomenys (žodynai)	paremijos	tekstiniai duomenys				
			literatūrinis diskursas	publicistinis diskursas	politinis diskursas	ideologinis-istorinis diskursas	religinis diskursas
Kas yra GĖDA?	1) jausmas 2) nepatogumo jausmą keliantys veiksmai, įvykiai ir atsitikimai 3) psichinės savybė 4) dorybė 5) nelaimė, sunki būtis 6) pasišlykštėjimą keliantys objektai ir reiškiniai	1) jausmas 2) dorybė 3) psichinė savybė	1) jausmas 2) psichinė savybė 3) dorybė 4) pasišlykštėjimą keliantys objektai	1) jausmas 2) nepatogumo jausmą keliantys objektai ir reiškiniai 3) dorybė	1) jausmas 2) nepatogumo jausmą keliantys objektai ir reiškiniai 3) dorybė	1) jausmas 2) nepatogumo jausmą sukeliantys objektai ir reiškiniai 3) nelaimė, sunki būtis 4) dorybė	1) jausmas 2) psichinė savybė 3) dorybė
Kas patiria GĖDĄ? Kas yra GĖDOS subjektas?	1) žmogus (individas) 2) jaunas žmogus, mergina (gėdą suvokiant kaip būdo ypatybę) 3) šeima 4) tauta	1) žmogus (individas) 2) moteris 3) jauna mergina	1) žmogus (individas) 2) bendruomenė	1) individas (kaip visuomenės narys) 2) auka 3) moteris 4) vaikas 5) visuomenė 6) miestas 7) valstybė	1) pilietinė visuomenė (rinkėjai) 2) valdantieji 3) valstybė	1) tauta	1) žmogus (tikintysis)
Kas yra kaltas, kas padaro GĖDOS?	1) žmogus (individas) 2) vaikas 3) moteris 4) priešai	1) žmogus (individas) 2) moteris	1) žmogus (individas)	1) valstybė 2) vyrai 3) pasaulis	1) valdantieji 2) oponentai 3) rinkėjai	1) valdantieji 2) tauta	1) žmogus (tikintysis)

Kam turėtų būti GĖDA?							
Kas sužadina GĖDA? Kas priverčia jausti GĖDA?	1) žmogus (individas) 2) vyras 3) vyresnieji 4) bendruomenė	1) bendruomenė 2) pasaulis	1) žmogus (individas) 2) bendruomenė	1) visuomenė 2) auka	1) rinkėjai 2) oponentai	1) tauta	1) žmogus (tikintysis) 2) žmogus (dvasininkas)
Kuo (kaip) sukeliama, sužadinama GĖDA?	1) žodžiai, pabarimas 2) apkalbos 3) pajuoka 4) pažeminimas 5) paniekinimas 6) plakimas 7) apnuoginimas, paviešinimas	1) žodžiai, pabarimas 2) plakimas 3) apnuoginimas	1) žodžiai 2) smurtas, fizinė jėga 3) apnuoginimas 4) paniekinimas 5) žvilgsnis	1) žodžiai 2) potencialaus jausmo objekto, priežasties paviešinimas 3) kančia	1) potencialaus jausmo objekto, priežasties paviešinimas 2) žodžiai	1) potencialaus jausmo objekto ir priežasties paviešinimas	1) žodžiai (pamokymai)
Prieš ką yra GĖDA?	1) žmogus (individas) 2) bendruomenė 3) pasaulis	1) bendruomenė 2) pasaulis	1) kitas, pavaldumo, giminytės ar emociniais ryšiais susijęs, asmuo 2) bendruomenės narys	1) visuomenės narys (paprastai priklausantis pažeidžiamam visuomenės sluoksniui, patiriantis smurtą ir kt.)	1) kiti visuomenės nariai 2) užsienio tautos ir valstybės	1) tauta 2) užsienio tautos ir valstybės	1) (tikinčioji) bendruomenė 2) Dievas
Dėl ko, ko yra GĖDA? Kas yra GĖDOS priežastis?	1) nelaisvė 2) negarbinga mirtis (nuo priešų rankų) 3) nusidėjimas 4) nepadorios mintys ir darbai 5) nepadorumas 6) gašlumas 7) nesaikingumas 8) tinginystė 9) puikybė	1) garbės netektis 2) nusidėjimas 3) nepadorus elgesys 4) tinginystė 5) apsileidimas 6) puikybė 7) melas 8) vagystė 9) alkoholizmas	1) nepaklusnumas Dievo įsakymams 2) artimo meilės niekinimas 3) abejingumas ir neapykanta 4) nepagarba mirusiųjų atminimui 5) puikybė 6) gobšumas 7) gašlumas	1) amoralus elgesys 2) nelaisvė 3) kito asmens menkinimas (rasizmas) 4) pažeminimo ir paniekinimo baimė 5) neigiamas reakcijas sulauksiančių poelgių ar	1) valdančiųjų atsakomybės stoka 2) valdančiųjų įsipareigojimų nevykdymas 3) valdančiųjų nemoralus ir neetiškas elgesys 4) korupcija 5) kompetencijų trūkumas	1) tautos nesantarvė 2) valstybės ir piliečių laisvės varžymas 3) nacionalinio saugumo nepaisymas 4) nepagarba kultūriniam ir istoriniam paveldui	1) nusidėjimas 2) garbės netektis

<p>10) melas 11) vagystė 12) nuogumas 13) kraujomaiša</p>			<p>8) prigimtinių žmogaus teisių ir vertybių niekinimas 9) menkinimas 10) įskaudinimas 11) pažeminimas 12) įžeidimas 13) tautinio paveldo niekinimas 14) nesirūpinimas tautiniais reikalais 15) tautinės savimonės stoka 16) pareigos Tėvynei nevykdymas 17) nelaisvė, vergovė 18) pralaimėjimas 19) smurtas 20) orumo netektis 21) savo ir kitų lūkesčių nepateisinimas 22) pareigų ir įsipareigojimų nevykdymas 23) pažadų netesėjimas 24) neištikimybė</p>	<p>situacijų paviešinimas 6) neištikimybė 7) ap(s)nuoginimas 8) minčių, intymių patirčių ir problemų paviešinimas 9) ligos 10) silpnybės 11) netobulumas 12) pralaimėjimas 13) prastesnė turtinė padėtis ir visa, kas su ja susiję 14) moterų padėties visuomenėje problemos (prekyba moterimis, smurtas) 15) vaikų padėties visuomenėje klausimai (mažamečių tvirkinimas, nėštumo nutraukimas, kraujomaiša) 16) socialinė baimė (ypač patiriama vaikų dėl gyvenimo sąlygų, tėvų santykių, amžiaus, darbo)</p>	<p>6) veržimosi į valdžią faktas 7) valstybiniam saugumui ir šalies nepriklausomybei grėsmę keliantys valdančiųjų sprendimai 8) istorinio ir kultūrinio paveldo puoselėjimui nepalankūs sprendimai 9) klaidos 10) LR Konstitucijos nuostatų pažeidimas 11) negarbingi praities įvykiai 12) pralaimėjimas ir perėjimas į opoziciją (valdančiųjų atveju) 13) neigiamas valstybės įvaizdis 14) politinis nekorektiškumas (valdančiųjų ir valstybės atžvilgiu) 15) daugumos politinių</p>	<p>5) valstybės nešlovę lemiantys veiksmai ir poelgiai 6) Tėvynės niekinimas 7) idealizmo netektis 8) nuolankumas ir (ar) pasidavimas priešui 9) pasidavimas svetimai ideologijai 10) prisitaikėliškumas 11) kovingos tautos dvasios stoka 12) pagarbos kovojusiems už Tėvynės laisvę trūkumas 13) tautos istorinę atmintį traumuojantys faktai ir patirtys 14) sovietinės okupacijos laikotarpis ir visa, kas su juo susiję 15) istorinės tiesos nutylėjimas 16) kolaboravimo su tarybine valdžia apraiškos</p>	
---	--	--	---	--	---	--	--

			<p>25) visa, kas kelia pasiūlykštėjimą</p> <p>26) senatvė</p> <p>27) kūno (intymių kūno dalių) apnuoginimas</p> <p>28) paslapčių, intymių minčių paviešinimas</p> <p>29) kūrybos paviešinimas</p> <p>30) nusidėjimo, lytinio smurto, netobulumo paviešinimas</p> <p>31) ligos ir fiziologiniai sutrikimai</p> <p>32) silpnybės</p> <p>33) nepadorūs praeities įvykiai ir prisiminimai apie juos</p> <p>34) drovumas</p>	<p>17) garbės netektis</p> <p>18) nepadorus elgesys</p> <p>19) logiškai nepaaiškinami dalykai</p> <p>20) tikėjimas Dievu ir nuolankumas Dievui</p> <p>21) modernumo neatitinkantys papročiai</p> <p>22) valstybinio aparato neefektyvumas</p> <p>23) pasyvumas nepalankios padėties, kuriai turima įtakos, atžvilgiu</p> <p>24) gėda</p>	<p>pažiūrų neatitikimas (rinkėjų atveju)</p>	<p>(apdovanojimai, minėjimai ir kt.)</p> <p>17) nepasitikėjimas Tėvyne</p> <p>18) tautos nesantaikos sėjimas</p> <p>19) patriotizmas</p> <p>20) istorija, protėvių didvyriškumas</p> <p>21) kilmė, tautiškumas</p>	
<p>Kokios aplinkybės ir sąlygos yra ypač palankios GĖDAI atsirasti?</p>	<p>1) vargas</p>	<p>1) vargas</p>	<p>1) skurdas, vargas</p> <p>2) visa, kas „negražu“</p>	<p>1) turtinė nelygybė</p> <p>2) socialinis nesąžiningumas</p> <p>3) nepilnavertiškumo kompleksas</p>	<p>1) vertybinių nuostatų skirtis</p>	<p>1) dvasinio orumo netektis</p>	<p>1) socialinio ir dorovinio mokymo principų laikymasis (gėdą suvokiant kaip drovumą, dorybę)</p>

Ko GĒDIJAMASI ? Kas yra GĒDOS objektas?	1) darbai 2) vardas 3) raštai 4) nesantuokinis vaikas	1) apranga	1) su subjektu giminystės, darbo ar draugystės ryšiais susijęs asmuo, neatitinkantis visuomenės keliamų reikalavimų ir standartų	1) vyresnio amžiaus, prastesnius darbus dirbantys tėvai 2) netobuli vaikai 3) visuomenės priimtų standartų neatitinkantys namai, drabužiai		1) sovietmečio relikvai	1) nuogas kūnas (GĒDA suvokiant kaip nepatogumo jausmą)
Kaip elgiamasi su GĒDOS objektu?	1) norima paslėpti ar atsikratyti		1) vengiama	1) slepiama		1) slepiama, vengiama, atsisakoma	1) slepiama, dengiama
Kokia yra GĒDA? Kuo pasižymi GĒDA?	1) ne vienodos trukmės 2) ne vienodo intensyvumo	1) nėra įgimta, bet Dievo duota	1) nėra įgimta 2) patiriama tik bendruomenės vertybes puoselėjančių subjektų 3) nepriklausoma nuo subjekto, nors jos priešastys gali būti numatomos	1) priimtinesnė iš kaimo kilusiems žmonėms			1) GĒDA yra Dievo malonė, susitaikymo su Dievu pamatas
Kuo pasireiškia GĒDA? Kaip elgiasi GĒDOS subjektas?	1) veido išraiškos pokyčiai 2) žvilgsnio ypatumai (akių nuleidimas) 3) noras pasislėpti 4) juokas 5) sumišimas	1) veido išraiškos pokyčiai 2) kūno judesių pokyčiai	1) noras pasislėpti 2) akių kontakto vengimas 3) prakaitavimas 4) verksmas 5) tylėjimas		1) aktyvi laikysena gėdą keliančio objekto ar padėties atžvilgiu	1) aktyvi laikysena gėdą keliančio objekto ar padėties atžvilgiu	

Kokios gali būti GĖDOS pasekmės?	1) santykių nutraukimas 2) užsisiklendimas	1) garbės netektis 2) apsauga nuo nešlovės	1) apsauga nuo nešlovės	1) slepiama, nutylima tautybė (gėda prisipažinti esant lietuviu) 2) artimų santykių išsižadėjimas 3) įskaudinimas	1) apsauga nuo nešlovės		1) apsauga nuo nešlovės
Kokie jausmai ir potyriai lydi GĖDĄ? Ką, išskyrus GĖDĄ, tuo pat metu jaučia GĖDOS subjektas?	1) kančia 2) našta 3) skausmas 4) liūdesys 5) pyktis 6) neapykanta 7) išgastis 8) baimė 9) gailestis		1) baimė (atstumimo, pajuokos, pažeminimo, paniekinimo, neigiamos reakcijos) 2) bailumas 3) kaltė 4) apmaudas 5) nusiminimas 6) pyktis 7) pasibaisėjimas	1) baimė 2) liūdesys 3) širdgėla 4) pyktis	1) pasipiktinimas		1) vidinė drąsa 2) taika 3) siekis tobulėti, mokytis iš savų klaidų
Kaip (kuo) įveikiama GĖDA?			1) meilė				
Kaip vertinama GĖDA ir su ja susiję asmenys, objektai, reiškiniai?	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) neigiamai vertinamos jausmo priežastys ir pasekmės 3) teigiamai vertinamas drovumas 4) neigiamai vertinamas	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) teigiamai vertinama dorybė 3) teigiamai vertinama psichinė savybė, dorybė 4) neigiamai vertinamos jausmo	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) teigiamai vertinama dorybė 3) teigiamai vertinama psichinė savybė, dorybė 4) neigiamai vertinamos	1) neigiamai vertinamos jausmo priežastys ir su jomis susiję asmenys	1) neigiamai vertinamos jausmo priežastys ir su jomis susiję asmenys 2) neigiamai vertinamas jausmas	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) teigiamai vertinamas gebėjimas šį jausmą patirti, dorybė 3) neigiamai vertinamos jausmo priežastys	1) teigiamai vertinamas gebėjimas jausti šį jausmą, dorybė 2) neigiamai vertinamos jausmo priežastys

	subjektas (GĖDA suvokiant kaip nemalonų jausmą)	priežastys ir pasekmės 5) neigiamai vertinamas subjektas (GĖDA suvokiant kaip nemalonų jausmą)	jausmo priežastys 5) neigiamai vertinamas subjektas (GĖDA suvokiant kaip nepatogų jausmą)				
Su kuo asocijuojasi GĖDA?	1) purvas, kiaulė 2) šuo	1) nuodėmė 2) mirtis					1) skaistumas 2) drovumas 3) laisvė
Su kuo lyginama GĖDA?							
Kokie yra su GĖDA susiję prietariai, kokios konvencijos?	1) Jei kaklą niežti, bus sarmatos.						
GĖDOS kognityviniai modeliai	1) GĖDA kaip nepatogumo jausmas: a) individuali oji gėda b) kolektyvinė gėda c) negarbės gėda d) moralinė gėda e) intymioji gėda	1) GĖDA kaip nepatogumo jausmas: a) individuali oji gėda b) kolektyvinė gėda c) negarbė gėda d) moralinė gėda e) objektyvioji gėda	1) GĖDA kaip nepatogumo jausmas: a) individualio ji gėda b) kolektyvinė gėda c) moralinė gėda d) negarbės gėda e) intymioji gėda	1) GĖDA kaip nepatogumo jausmas: a) individuali oji gėda b) kolektyvinė gėda c) moralinė gėda d) negarbės gėda e) intymioji gėda	1) GĖDA kaip nepatogumo jausmas: a) kolektyvinė gėda b) moralinė gėda c) negarbės gėda d) pilietinė gėda e) objektyvioji gėda	1) GĖDA kaip nepatogumo jausmas: a) kolektyvinė gėda b) moralinė gėda c) negarbės gėda d) tautinė gėda e) objektyvioji gėda	1) GĖDA kaip nepatogumo jausmas: a) individuali oji gėda b) moralinė gėda c) negarbės gėda d) intymioji gėda e) realioji gėda

	<p>f) objektyvioji gėda g) realioji gėda</p> <p>2) GĖDA kaip psichinė savybė 3) GĖDA kaip dorybė 4) GĖDA kaip garbės pažeidimas 5) GĖDA kaip pasišlykštėjimą ir pasibjaurėjimą keliantis objektas, reiškiny</p>	<p>f) realioji gėda</p> <p>2) GĖDA kaip psichinė savybė 3) GĖDA kaip dorybė 4) GĖDA kaip garbės pažeidimas 5) GĖDA kaip pasišlykštėjimą ir pasibjaurėjimą keliantis objektas</p>	<p>f) objektyvioji gėda g) subjektyvioji gėda h) realioji gėda i) menamoji gėda</p> <p>2) GĖDA kaip psichinė savybė 3) GĖDA kaip dorybė 4) GĖDA kaip garbės pažeidimas 5) GĖDA kaip pasišlykštėjimą ir pasibjaurėjimą keliantis objektas</p>	<p>f) pilietinė gėda g) objektyvioji gėda h) realioji gėda</p> <p>2) GĖDA kaip nepatogumo jausmą sukiantys objektai ir reiškiniai 3) GĖDA kaip dorybė 4) GĖDA kaip garbės pažeidimas</p>	<p>f) realioji gėda</p> <p>2) GĖDA kaip dorybė 3) GĖDA kaip garbės pažeidimas 4) GĖDA kaip nepatogumo jausmą sukiantys objektai ir reiškiniai</p>	<p>f) realioji gėda</p> <p>2) GĖDA kaip dorybė 3) GĖDA kaip garbės pažeidimas 4) GĖDA kaip nepatogumo jausmą sukiantys objektai ir reiškiniai</p>	<p>2) GĖDA kaip psichinė savybė 3) GĖDA kaip dorybė</p>
--	---	--	--	--	---	---	---

7 priedas. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualiosios metonimijos ir metaforos.

1 lentelė. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualiosios metonimijos (sudaryta autorės).

Bendroji metonimija	Detaliosios metonimijos		
EMOCIJŲ POŽYMIS vietoje EMOCIJOS	PYKTIS	BAIMĖ	GĖDA
	TEMPERATŪROS PAKILIMAS vietoje PYKČIO	TEMPERATŪROS PAKILIMAS vietoje BAIMĖS	TEMPERATŪROS PAKILIMAS vietoje GĖDOS
	VEIDO ODOS SPALVOS PAKITIMAI vietoje PYKČIO	VEIDO IŠRAIŠKOS ir ŽVILGSNIO POKYČIAI vietoje BAIMĖS	ŽVILGSNIO YPATUMAI vietoje GĖDOS
	VEIDO IŠRAIŠKOS PAKITIMAI vietoje PYKČIO	ŠIRDIES VEIKLOS ir KRAUJOTAKOS SUTRIKIMAI vietoje BAIMĖS	VEIDO ODOS SPALVOS PAKITIMAI vietoje GĖDOS
	REGĖJIMO SUTRIKIMAI vietoje PYKČIO	PLAUKŲ SLUOKSNIO POKYČIAI ir AUSŲ JUDESIAI vietoje BAIMĖS	JUDESIŲ KOORDINACIJOS YPATUMAI (SUTRIKIMAI) vietoje GĖDOS
	ŠIRDIES VEIKLOS SUTRIKIMAI vietoje PYKČIO	JUDESIŲ KOORDINACIJOS SUTRIKIMAI vietoje BAIMĖS	
	KALBĖJIMO SUTRIKIMAI vietoje PYKČIO	SKRANDŽIO IR VIRŠKINAMOJO TRAKTO VEIKLOS SUTRIKIMAI vietoje BAIMĖS	
	KEPENŲ VEIKLOS SUTRIKIMAI vietoje PYKČIO		
	JUDĖJIMO KOORDINACIJOS SUTRIKIMAI vietoje PYKČIO		
	SKRANDŽIO VEIKLOS SUTRIKIMAI vietoje PYKČIO		

2 lentelė. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualiosios metaforos (sudaryta autorės).

Ištakos konceptualieji domenai		Detaliosios metaforos		
Bendrieji	Detalieji (arba tikslinamosios metaforos)	PYKTIS	BAIMĖ	GĖDA
TALPYKLA	KŪNAS yra TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ)	PYKTIS yra (KARŠTAS) SKYSTIS PYKTIS yra KRAUJAS PYKTIS yra TULŽIS	BAIMĖ yra SKYSTIS	GĖDA yra (KARŠTAS) SKYSTIS
	JAUSMAS yra TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ)	PYKTIS yra UŽDARA ERDVĖ PYKTIS yra SPĄSTAI	BAIMĖ yra UŽDARA ERDVĖ BAIMĖ yra KALĖJIMAS	GĖDA yra UŽDARA ERDVĖ GĖDA yra KALĖJIMAS
JUDĖJIMAS AUKŠTYN / ŽEMYN	(INTENYSVUS) JAUSMO PATYRIMAS yra JUDĖJIMAS AUKŠTYN / ŽEMYN	INTENYSVUS PYKČIO PATYRIMAS yra JUDĖJIMAS AUKŠTYN	BAIMĖS PATYRIMAS yra JUDĖJIMAS ŽEMYN BAIMĖ yra NAŠTA	GĖDOS PATYRIMAS yra JUDĖJIMAS ŽEMYN GĖDA yra NAŠTA
PUSIAUSVYRA	JAUSMO PATYRIMAS yra PUSIAUSVYROS SUTRIKDYMAS / JAUSMAS yra JĖGA	PYKTIS yra IŠ VIDAUS VEIKIANTI JĖGA	BAIMĖ yra VARŽANTI JĖGA	GĖDA yra VARŽANTI JĖGA GĖDA yra IŠ VIDAUS VEIKIANTI JĖGA
GYVOJO PASAULIO OBJEKTAI	ŽMOGUS	PYKTIS yra ASMUO PYKTIS yra PRIEŠAS	BAIMĖ yra ASMUO BAIMĖ yra PALYDOVAS	GĖDA yra ASMUO GĖDA yra SVEČIAS GĖDA yra PALYDOVAS
	GYVŪNAI	PYKTIS yra (LAUKINIS / PAVOJINGAS) ŽVĖRIS PYKČIO POŽYMIAI yra GYVŪNO FIZIOLOGINĖS REAKCIJOS PYKTĮ PATIRIANČIO ASMENS ELGESYS yra LAUKINIO ŽVĖRIES ELGESYS	BAIMĖ yra GYVIS	
	AUGALAI		BAIMĖ yra MEDIS BAIMĖ yra PASĖLIS	

NEGYVOJO PASAULIO OBJEKTAI	ARTEFAKTAI	PYKTIS yra SUNKUS DAIKTAS PYKTIS yra DANGALAS		GĖDA yra DOVANA GĖDA yra AŠTRUS DAIKTAS GĖDA yra DANGALAS
NATŪRALŪS REIŠKINIAI	KARŠTIS (UGNIS)	PYKTIS yra UGNIS		GĖDA yra UGNIS
	ŠALTIS	PYČIO INTENSYVUMO MAŽĖJIMAS yra SKYSCIO VĖSIMAS	BAIMĖ yra ŠALTIS	
ORGANIZMO VEIKLOS SUTRIKIMAI	LIGA	PYKČIO PATYRIMAS yra ORGANIZMO VEIKLOS SUTRIKIMAI PYKTIS yra TRAUKULIAI PYKTIS yra PAŠĖLIMO LIGA PYKTIS yra PSICHINĖ LIGA PYKTIS yra MIRTINA LIGA	BAIMĖ yra PARALYŽIUS	GĖDA yra PARALYŽIUS
JUSLINIAI PATYRIMAI IR SKONIS	SKAUSMAS	PYKČIO PRIEŽASTIS yra VABALO ĮGĖLIMAS PYKTIS yra KANČIA PYKČIO PATYRIMAS IR REIŠKIMAS yra SKAUSMO SUTEIKIMAS		GĖDA yra KANČIA
	KARTUMAS	PYKTIS yra KARTUMAS		
	NUODAI	PYKTIS yra NUODAI		
GAMTA IR GAMTOS JĖGOS	ORAI	PYKTIS yra AUDRINGI ORAI	BAIMĖ yra APSINIAUKĖS DANGUS	
	TAMSA	PYKTIS yra TAMSA	BAIMĖ yra TAMSA	
	VANDUO	PYKTIS yra JŪRA PYKTIS yra SRAUNI UPĖ		GĖDA yra VANDUO GĖDA yra JŪRA GĖDA yra UPĖ
PURVAS	DĖMĖ			GĖDA yra PURVAS (DĖMĖ)
MITINĖS BŪTYBĖS	PABAISA		BAIMĖS yra PABAISA	GĖDA yra KAŽKAS BAISAUS
	PIKTOSIOS JĖGOS, VELNIAS	PYKSTANČIOJO ELGESYS yra VELNIO VALDOMAS ELGESYS		

8 priedas. PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS sintetinės analizės rezultatai lyginamuoju aspektu.

aspektai	PYKTIS	BAIMĖ	GĖDA
Kas yra PYKTIS, BAIMĖ, GĖDA?	<ol style="list-style-type: none"> 1) priešškumo (pasipriešinimo) jausmas 2) dėl nemalonaus jausmo suaktyvėjusi veikla, pasipriešinimas subjektui nepalankiems objektams ir reiškiniams 3) būdo bruožas 4) ginčas, nesantaika 5) bloga savijauta (skrandžio sutrikimai) 6) blogis 7) piktoji dvasia 	<ol style="list-style-type: none"> 1) neramumo jausmas 2) jausmą sukeliantys objektai ir reiškiniai 3) pavojus 4) jausmo sukeltas fizinis suaktyvėjimas 5) būdo ypatybė 	<ol style="list-style-type: none"> 1) jausmas 2) nepatogumo jausmą keliantys veiksmai, įvykiai ir atsitikimai 3) psichinė savybė 4) dorybė 5) nelaimė, sunki būtis 6) pasišlykštėjimą keliantys objektai ir reiškiniai
Kas patiria (išgyvena) PYKTĮ, BAIMĖ, GĖDĄ?	<ol style="list-style-type: none"> 1) žmogus (suaugęs), individas, moteris (pyktį suvokiant kaip būdo bruožą) 2) pilietinė visuomenė, visuomenės grupės 3) tauta 4) valstybė 5) Dievas 6) gyvūnija 7) gamta 8) mitinės būtybės 	<ol style="list-style-type: none"> 1) žmogus, individas, ypač moteris, merginos ir vaikai bei bailumu pasižymintys asmenys 2) žmogus – visuomenės atstovas 3) pilietinė visuomenė, atskiros visuomenės grupės: rinkėjai, valdantieji, intelektualai, kultūros veikėjai 4) tauta 5) valstybė 6) gyvūnija 7) augalija 8) gamta 	<ol style="list-style-type: none"> 1) žmogus (individas) 2) jaunas žmogus, mergina (gėdą suvokiant kaip būdo ypatybę) 3) šeima 4) tauta 5) individas (kaip visuomenės narys) 6) auka 7) moteris 8) vaikas 9) visuomenė 10) miestas 11) valstybė 12) pilietinė visuomenė (rinkėjai) 13) valdantieji 14) valstybė

Kas sukelia PYKTĮ, BAIME, GĖDA?	1) pavaldumo, giminystės ir emociniais ryšiais susijęs asmuo: individas, visuomenės narys, tautietis 2) visuomenės grupės (jaunimas, valdantieji) 3) užsienio valstybės 4) pats subjektas 5) gyvūnai 6) senatvė 7) likimas 8) velnias, piktoji dvasia	1) žmogus, individas, pavaldumo ir priklausymo visuomenei atžvilgiu užimantis aukštesnę poziciją už subjektą 2) visuomenė grupės: rinkėjai, valdantieji, oponentai 3) okupantas, priešas 4) užsienio valstybės 5) gyvūnai 6) gamta 7) įsivaizduojamos būtybės 8) Dievas (rūstaus Dievo įvaizdis)	1) žmogus (individas) – tiek vyras, tiek moteris, tiek vaikas 2) žmogus – bendruomenės narys, tautietis 3) visuomenė, visuomenės grupės: rinkėjai, valdantieji, oponentai 4) vyresnieji bendruomenės nariai 5) tauta 6) valstybė 7) pasaulis 8) auka 9) priešas
Kuo (kaip) sukeliami PYKTIS, BAIMĖ, GĖDA?	1) žodžiai (melas, apkalbos) 2) pakeltas balsas 3) veiksmai, fizinė prievarta 4) subjekto gerovę lemiantys sprendimai ir veiksmai	1) garsai 2) vaizdai, reginiai 3) informacija, pranešimai 4) smurtas, prievarta	1) žodžiai, pabarimas 2) apkalbos 3) pajuoka 4) pažeminimas 5) paniekinimas 6) plakimas 7) apnuoginimas, paviešinimas 8) žodžiai 9) smurtas, fizinė jėga 10) apnuoginimas 11) paniekinimas 12) žvilgsnis 13) žodžiai 14) potencialaus jausmo objekto, priežasties paviešinimas 15) kančia
Prieš ką PYKSTAMA,			1) žmogus (individas) 2) bendruomenė 3) pasaulis

BIJOMA? Priešką GĖDA?			<ul style="list-style-type: none"> 4) kitas, pavaldumo, giminystės ar emociniais ryšiais susijęs, asmuo 5) bendruomenės narys 6) visuomenės narys (paprastai priklausantis pažeidžiamam visuomenės sluoksniui, patiriantis smurtą ir kt.) 7) tauta 8) užsienio tautos ir valstybės 9) tikinčioji bendruomenė 10) Dievas
Dėl ko PYKSTAMA? Ko BIJOMA? Dėl ko GĖDIJAMASI? Kokios yra PYKČIO, BAIMĖS, GĖDOS priežastys?	<ul style="list-style-type: none"> 1) subjektui ar giminystės ir (ar) emociniais ryšiais su juo susijusiems asmenims (visuomenės grupėms) sukelta skriauda ir netektis, plačiaja šių žodžių prasme 2) nedoringas ir nepadorus objekto elgesys ir pažiūros 3) nepageidaujamas objekto elgesys ir (ar) būdo bruožai, sudarantys kliūtis subjekto tikslams įgyvendinti ir sukeltiantys nepatogumo jausmą 4) subjekto elgesys, prieštaraujantis jo paties priimtoms elgesio normoms ir puoselėjamos vertybėms 5) išorinės, nuo subjekto nepriklausančios aplinkybės (pvz., socialinė nelygybė, auklėjimo spragos ir kt.) 6) netekties, paniekinimo ir negarbės baimė 	<ul style="list-style-type: none"> 1) subjektui ar giminystės ir (ar) emociniais ryšiais su juo susijusiems asmenims (visuomenės grupėms), jo (jų) sveikatai, gerovei ir saugumui pavojų keliantys objektai ir reiškiniai 2) subjekto bejėgiškumo suvokimas ir (ar) nežinojimas, kaip elgtis, nesugebėjimas ką padaryti 3) išorinės nuo subjekto nepriklausančios aplinkybės bei nepažįstama aplinka 	<ul style="list-style-type: none"> 1) subjekto garbės netektis ar to grėsmė 2) subjekto ir kitų priimtų normų ir puoselėjamų vertybių pažeidimas 3) subjekto neatitikimas normoms ir standartams
Kokios aplinkybės yra ypač palankios	<ul style="list-style-type: none"> 1) socialinių įgūdžių ir elgesio kultūros trūkumai 2) nepriteklius, turtinė nelygybė 	<ul style="list-style-type: none"> 1) tamsi, nepažįstama erdvė 2) nepriteklius, vargas 3) vienišumas 	<ul style="list-style-type: none"> 1) nepriteklius, vargas, skurdas 2) turtinė nelygybė 3) socialinis nesąžiningumas

PYKČIUI, BAIMEI ir GĖDAI atsirasti?	3) psichikos sutrikimai 4) amžiaus skirtumas 5) atstumas 6) subjekto ir objekto vertybinių nuostatų skirtumai 7) žinių, informacijos trūkumas 8) nesantaika	4) sudėtinga gyvenimo padėtis 5) perdėtas jausmingumas 6) plačios žinios 7) pokyčiai ir permainos 8) konservatyvios pažiūros 9) vertybinių nuostatų ir prioritetų skirtumai 10) pažeista aksiologinė sistema 11) dvasinio autoriteto stoka 12) globalizmo ideologija 13) silpna žmogaus valia 14) nepasitikėjimas Dievu 15) nusidėjimas 16) racionaliai nepaaiškinami įvykiai ir reiškiniai	4) nepilnavertiškumo kompleksas 5) dvasinio orumo netektis 6) socialinio ir dorovinio mokymo principų laikymasis (gėdą suvokiant kaip drovumą, dorybę)
Kas yra PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS objektas?	1) žmogus: individas, visuomenės narys, tautietis 2) visuomenės grupės, valdantieji 3) priešas 4) valstybė 5) gyvūnas	1) žmogus 2) visuomenės grupės: valdantieji, rinkėjai, oponentai 3) valdžios priimami sprendimai 4) gyvūnai 5) Visagalis	1) vardas 2) darbai 3) apranga 4) nesantuokinis vaikas 5) netobulus vaikas 6) vyresnio amžiaus, prastesnes pareigas dirbantys tėvai 7) su subjektu giminystės, darbo ar draugystės ryšiais susijęs asmuo, neatitinkantis visuomenės keliamų reikalavimų ir standartų 8) visuomenės priimtų standartų neatitinkantys namai, drabužiai 9) sovietmečio reliktai 10) nuogas kūnas (gėdą suvokiant kaip nepatogumo jausmą)

Kaip elgiamasi su PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS objektais?	<ol style="list-style-type: none"> 1) jėga, fizinė prievarta 2) peikimas, keiksmas 3) nusiskundimas, priekaištavimas 4) noras pasipriešinti 	<ol style="list-style-type: none"> 1) slėpimasis 2) vengimas 3) nuolankumas 4) pasipriešinimas 	<ol style="list-style-type: none"> 1) norima paslėpti arba atsikratyti 2) slepiama 3) vengiama 4) atsisakoma 5) dengiama
Kokie yra PYKTIS, BAIMĖ, GĖDA? Kuo pasižymi, išsiskiria?	<ol style="list-style-type: none"> 1) įvairaus intensyvumo 2) įvairios trukmės, tačiau turintis savo pradžią ir pabaigą 3) staigus 4) tam tikrais atvejais numanomas, nujaučiamas 5) besikartojantis 6) laipsniškas 7) glūdintis giliai žmoguje 8) valdomas / įveikiamas 9) gali būti įsivaizduojamas 10) gali būti suvaidintas 11) jo raiškos galima išmokti 12) būna racionalus ir iracionalus 13) nebūdingas padoriems žmonėms 	<ol style="list-style-type: none"> 1) įvairaus intensyvumo 2) įvairios trukmės 3) kartais staigi 4) gali būti įsivaizduojama 5) baimių skirstymas į „vyriškasias“ ir „moteriškasias“ 6) keičiantis aplinkai keičiasi baimės sukėlimo (įbaiminimo) mechanizmai 	<ol style="list-style-type: none"> 1) ne vienodos trukmės 2) ne vienodo intensyvumo 3) nėra įgimta, bet (Dievo) duota 4) patiriama tik bendruomenės vertybes puoselėjančių subjektų 5) nepriklausoma nuo subjekto, nors jos priežastys gali būti numatomos 6) priimtinesnė iš kaimo kilusiems žmonėms 7) GĖDA yra Dievo malonė, susitaikymo su Dievu pamatas
Kaip pasireiškia PYKTIS, BAIMĖ, GĖDA? Kaip elgiasi PYKČIO, BAIMĖS, GĖDOS subjektas?	<ol style="list-style-type: none"> 1) karščio pojūčiai 2) veido išraiškos pokyčiai, žvilgsnio ypatumai 3) kūno koordinacijos sutrikimai ir pokyčiai 4) suaktyvėjusi fizinė veikla, agresija pasižymintys veiksmai 5) drebulys 6) tylėjimas 7) verksmas 8) pasipūtimas 9) piktžodžiavimas 10) barimas, peikimas, keiksmas 	<ol style="list-style-type: none"> 1) žvilgsnio ypatumai 2) kvėpavimo ir širdies ritmo sutrikimai 3) veido išraiškos ir kalbėjimo būdo pokyčiai 4) drebulys 5) sustingimas 6) slėpimasis 7) atsitraukimas arba bėgimas nuo jausmo objekto 8) pasipriešinimas politinių ir visuomeninių iniciatyvų forma 	<ol style="list-style-type: none"> 1) veido išraiškos pokyčiai 2) žvilgsnio ypatumai (akių nuleidimas) 3) noras pasislėpti 4) juokas 5) kūno judesių pokyčiai 6) noras pasislėpti 7) akių kontakto vengimas 8) prakaitavimas 9) verksmas 10) tylėjimas 11) aktyvi laikysena gėdą keliančio objekto ar padėties atžvilgiu

	11) pasipiktinimas 12) nuomonės reiškimas 13) skundimas(is) 14) priekaištavimas		
Kokios gali būti PYKČIO, BAIMĖS, GĖDOS pasekmės?	1) žmonių tarpusavio santykių nusilpimas, nutraukimas 2) nesantaika 3) nelaimė, bėda 4) liga 5) mirtis 6) nešlovė 7) blogis	1) sveikatos sutrikimai, nemiga 2) užsidarymas savyje 3) nelaimė 4) pražūtis 5) raidos stabdis 6) nešlovės išvengimas	1) santykių nutraukimas 2) užsisklendimas 3) garbės netektis 4) apsauga nuo nešlovės 5) slepiama, nutylima tautybė (gėda prisipažinti esant lietuviu) 6) artimų santykių išsižadėjimas 7) įskaudinimas
Kokie jausmai ir potyriai lydi PYKTĮ, BAIME, GĖDA? Ką, išskyrus PYKTĮ, BAIME, GĖDA, tuo pat metu jaučia PYKČIO, BAIMĖS IR GĖDOS subjektai?	1) neapykanta 2) pagieža 3) skausmas 4) baimė 5) liūdesys 6) apmaudas 7) gėda 8) pasišlykštėjimo jausmas 9) bejėgiškumo jausmas 10) gailestis 11) nusivylimas	1) liūdesys 2) nusivylimas 3) sielvartas 4) nevilts 5) emocinis sukrėtimas 6) jaudulys 7) nerimas 8) abejonės 9) nesmagumo jausmas 10) pasipiktinimas 11) pasmerkimas 12) pažeminimas 13) įtarimas 14) nepasitikėjimas 15) nuostaba 16) gėda 17) pavydas 18) atgaila 19) Dievo baimė: viltis, pasitikėjimas Dievu, drąsa	1) kančia 2) našta 3) skausmas 4) liūdesys 5) nusiminimas 6) pyktis 7) apmaudas 8) neapykanta 9) išgąstis 10) baimė 11) bailumas 12) gailestis 13) pasibaisėjimas 14) vidinė drąsa 15) taika 16) siekis tobulėti, mokytis iš savų klaidų

Kaip (kuo) įveikiamas PYKTIS, BAIMĖ, GĖDA?	1) teisingumo akto įvykdymas 2) geras žodis 3) atleidimas 4) padorus gyvenimas, elgesys 5) gėris 6) meilė 7) menas (erdvė, kurioje pyktis netenka prasmės) 8) bėda, nelaimė (aplinkybės, kuriomis pyktis netenka prasmės) 9) juokas	1) geresnė materialinė padėtis 2) išmintis, laimė, meilė 3) aukščiausios vertybės 4) tikėjimas, malda 5) meilė 6) pasitikėjimas Dievu 7) dorovingas gyvenimas 8) ištikimybė vertybėms 9) taurūs jausmai 10) pasipriešinimas blogiui 11) žinios 12)	1) meilė 2) dorovingas gyvenimas
Kaip vertinami PYKTIS, BAIMĖ, GĖDA ir su jais susiję asmenys, objektai, reiškiniai?	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) neigiamai vertinamas jausmo subjektas 3) neigiamai vertinamas jausmo kauzatorius ir (ar) objektas 4) neigiamai vertinamos jausmo priežastys ir pasekmės, visa, kas neatitinka subjekto dorovės normų ir etikos standartų 5) įgyvendinant laisvos tautos idėją, įgyja kilnumo 6) teigiamai vertinamas Dievo pyktis	1) neigiamai vertinama subjekto aplinka 2) neigiamai vertinamas jausmo objektas 3) neigiamai vertinamas „objektyviai“ nepagrįstas jausmas 4) neigiamai vertinamos priežastys ir jausmą sąlygojanti aplinka 5) neigiamai vertinamas jausmo kauzatorius 6) teigiamai vertinamas gebėjimo jausti faktas 7) teigiamai vertinama būseną tuo atveju, kai skatina veikti 8) neigiamai vertinamos žmogaus silpnybės laikomos baimės 9) teigiamai vertinama Dievo baimė	1) neigiamai vertinamas jausmas 2) neigiamai vertinamos jausmo priežastys ir pasekmės 3) neigiamai vertinamas subjektas (GĖDA suvokiant kaip nemalonų jausmą) 4) teigiamai vertinama dorybė 5) teigiamai vertinama psichinė savybė, dorybė
Su kuo asocijuojasi	1) nemalonus skonis 2) purvas; tai, kas bjauru, šlykštu 3) žaizda, pūliniai, opa	1) tamsa 2) blogis, nelaimė 3) tai, kas bjauru	1) purvas 2) nuodėmė 3) mirtis

PYKTIS, BAIMĖ, GĖDA?	4) pasiutimas	4) nelaisvė	4) skaitumas, drovumas 5) laisvė
Kokios yra su PYKČIU, BAIMĖ, GĖDA susijusios konvencijos?	1) nepykstama ant tų, kas prisidėjo prie subjekto gerovės 2) nepykstama ant sergančiųjų ir mirusiųjų 3) nepykstama ant mylimųjų 4) turi būti pagrįstas 5) „normalu“ gyventi be pykčio		
PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS kognityviniai modeliai.	1) PYKTIS kaip priešiško jausmas a) individualusis pyktis b) kolektyvinis pyktis c) skriaudos sukeltas pyktis d) nepasitenkinimo sukeltas pyktis e) susierzinimo sukeltas pyktis f) privatusis pyktis g) visuomeninis pyktis h) racionalusis pyktis i) emocionalusis pyktis j) realusis pyktis k) įsivaizduojamasis pyktis 2) PYKTIS kaip pasipriešinimas blogiui 3) PYKTIS kaip nesantaika 4) PYKTIS kaip būdo ypatybė 5) PYKTIS kaip aksiologinė kategorija	1) BAIMĖ kaip neramumo jausmas: a) individualioji baimė b) kolektyvinė baimė c) socialinė baimė d) moralinė baimė e) savisaugos baimė f) egzistencinė baimė g) realioji baimė h) įsivaizduojamoji baimė 2) BAIMĖ kaip nedrąsos (savaržymo) jausmas 3) BAIMĖ kaip pavojus 4) BAIMĖ kaip nerimą keliantys objektai ir reiškiniai	1) GĖDA kaip nepatogumo jausmas: a) individualioji gėda b) kolektyvinė gėda c) moralinė gėda d) negarbės gėda e) intymioji gėda f) pilietinė gėda g) tautinė gėda h) objektyvioji gėda i) subjektyvioji gėda j) realioji gėda k) menamoji gėda 2) GĖDA kaip pasišlykštėjimą keliantis objektas 3) GĖDA kaip psichinė savybė 4) GĖDA kaip dorybė 5) GĖDA kaip garbės pažeidimas
PYKČIO, BAIMĖS ir GĖDOS konceptualiosios metaforos.	PYKTIS yra TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ) vs. KŪNAS yra TALPYKLA PYKTIS yra (KARŠTAS) SKYSTIS PYKTIS yra KARŠTIS (UGNIS) INTENSIVUS PYKTIS yra JUDĖJIMAS AUKŠTYN PYKTIS yra JĖGA	BAIMĖ yra TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ) vs. KŪNAS yra TALPYKLA BAIMĖ yra SKYSTIS INTENSIVI BAIMĖ yra JUDĖJIMAS AUKŠTYN BAIMĖ yra JĖGA BAIMĖS PATYRIMAS yra JUDĖJIMAS ŽEMYN	GĖDA yra TALPYKLA (UŽDARA ERDVĖ) vs. KŪNAS yra TALPYKLA GĖDA yra SKYSTIS PYKTIS yra KARŠTIS (UGNIS) INTENSIVI GĖDA yra JUDĖJIMAS AUKŠTYN GĖDA yra JĖGA

	PYKČIO PATYRIMAS yra JUDĖJIMAS ŽEMYN PYKTIS yra NAŠTA PYKTIS yra ŽMOGUS ir PYKTIS yra PRIEŠAS PYKTIS yra ŽVĖRIS PYKTIS yra ARTEFAKTAS PYKTIS yra LIGA PYKČIO PRIEŽASTIS yra SKAUSMAS PYKTIS yra KARTUMAS PYKTIS yra NUODAI PYKTIS yra AUDRINGI ORAI PYKTIS yra JŪRA PIKTO ŽMOGAUS ELGESYS yra VELNIO VALDOMAS ELGESYS	BAIMĖ yra NAŠTA BAIMĖ yra ŽMOGUS ir BAIMĖ yra PALYDOVAS BAIMĖ yra VALDOVAS BAIMĖ yra ŽVĖRIS (GYVIS) BAIMĖ yra PABAISA BAIMĖ yra ARTEFAKTAS BAIMĖ yra ŠALTIS BAIMĖ yra LIGA BAIMĖS PRIEŽASTIS yra KANČIA (SKAUSMAS) BAIMĖ yra GAMTOS JĖGOS BAIMĖ yra TAMSA BAIMĖ yra AUGALAS (JAVAI, MEDIS)	GĖDOS PATYRIMAS yra JUDĖJIMAS ŽEMYN GĖDA yra NAŠTA GĖDA yra ŽMOGUS ir GĖDA yra PALYDOVAS GĖDA yra ŽVĖRIS GĖDA yra PABAISA GĖDA yra ARTEFAKTAS ir GĖDA yra DANGALAS GĖDA yra LIGA GĖDA yra KANČIA GĖDA yra PURVAS ir GĖDA yra DĖMĖ
--	---	--	--

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 15 egz.